श्रीआगमोदयसमिति ग्रन्थोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ४७

प्रसिद्धया स्वोपज्ञया श्रीमच्चन्द्रमहर्षिकृतया वृत्त्याऽलङ्कृतः

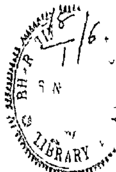
पञ्चसङ्ग्रहः

प्रकाशकः-

शाह वेणीचंद सुरचंद श्रीआगमोदय समित्याः कार्यवाहकः

प्रति १२५० वीरात् २४५३. विक्रम संवत् १९८३. सने १९२७.

पण्य रू २-८-०

Published by,

Shah Venichand Surchand

FOR

AGAMODAY SAMITI.

AT THE OFFICE OF

Sheth Devchand Lalbhai

Jain Pustakoddhar Fund,

114, 116 Javeri Bazar.

BOMBAY.

Printed at the

VIR-SHASAN PRINTING PRESS.

AHMEDABAD.

BY

Shah Ratilal Keshavlal.

नमः सर्वज्ञाय

॥ प्रसिद्धया स्वोपज्ञया श्रीमच्चन्द्रमहर्षिकृतया वृत्त्याऽलङ्कृतः पञ्चसङ्ग्रहः ॥

सिद्धं सिद्धार्थसुतं, त्रिकालविज्ञानभासितज्ञेयम्। गतकर्मांशश्लेषं, निर्व्यपसातास्पदं शान्तम् ॥ १ ॥ निर्नाशितावजालं, विनाशिताशेषमरणभयपटलम्। पथ्योपदेशदाने, कुतर्कनाशे च चपलतरम् ॥२॥ आपन्मेघौघानां, विक्षेपे वायुवीर्यजेतारम्। अज्ञानध्वान्तार्कं, संसाराब्धौ महापोतम् ॥ ३ ॥ भव्यसितोत्पलिकाकर-बोधविधौ विमलकिरणशीतकरम्। पापसितापितसज्जन-भूधरनिर्वापनवारिधरम् ॥ ४ ॥ प्रकटीकृततत्त्वगणं, सुरदैत्यनमस्कृतं भुवननाथम्। सुरशैलमिवाचलितं, प्रबलैरुपसर्गपवनौघैः ॥ ५ ॥ भवजलधिपतितनतजन-शिवपदसुखनगरगमनवरफलकम्। अतिकुपितविपुलकलिकलुष-गहनदवदहनविजितबलम् ॥ ६ ॥ इति जिनवीरं नत्वा, वक्ष्येऽहं गुरुमतानुसारेण। इह पञ्चसङ्ग्रहाख्यस्य, विवरणं प्रकरणस्य शुभम् ॥ ७ ॥

(सप्तभिः कुलकम्)

मङ्गलादिचतुष्टयपूर्वकः शिष्टानां शास्त्रारम्भप्रयासः, यतः शिष्टा हीष्टे वस्तुनि प्रवर्त्तमाना इष्टदेवतानमस्कारपूर्वकं प्रवर्त्तन्ते, मङ्गलाभिधायिशब्देन वा, अतोऽयमपि नहि न शिष्टः, अत इष्टदेवतानमस्कारपूर्वकं प्रवृत्तवान्, अत उच्यते नमस्कारः–

नमिऊण जिणं वीरं, सम्मं दुट्ठट्ठकम्मनिट्ठवगं। वोच्छामि पंचसंगह–मेयमहत्थं जहत्थं च ॥ १ ॥

व्याख्या–मङ्गलं चादिमध्यावसानभेदात् त्रिधा भवति, तत्रादिमङ्गलमिदमेव गाथासूत्रम्, यतो भगवतो नमस्कारोऽशेषकर्मक्षयकर्तृत्वान्मङ्गलापादक एव, मध्यमङ्गलन्तु 'नाणंतराय' इत्यादि, यतो ज्ञानस्य सर्वशास्त्रेषु प्रधानभावमङ्गलत्वेन प्रसिद्धत्वात्, अवसानमङ्गलं तु 'सुयदेविपसायाओ' इत्यादि, यतो भगवत्याः श्रुतदेवताया नामोत्कीर्त्तनादेव वक्तृविवक्षितसर्वशास्त्रावबोधो भवति, अतो मङ्गलता स्फुटैव। सर्वमेवेदं शास्त्रं मङ्गलमित्येतावदेवास्तु मङ्गलत्रितयाभ्युपगमस्त्वयुक्तः प्रयोजनाभावादिति चेत्, न, प्रयोजनाभावस्यासिद्धत्वात्, तथा च–कथं नु नाम विनेया विवक्षितशास्त्रार्थस्याविघ्नेन पारं गच्छेयुरतोऽर्थमादिमङ्गलोपन्यासः, तथा स एव कथं नु नाम तेषां स्थिरः स्यादित्यतो मध्यमङ्गलस्य, स एव कथं नु नाम शिष्यप्रशिष्यादिवंशस्याव्यवच्छित्त्योपकारकः स्यात् इत्यतोऽर्थं चरममङ्गलस्य, इत्यतो हेतोरसिद्धतेति। तदस्य प्रारम्भ एवालोचितकारिप्रवृत्त्यङ्गत्वात् फलादिविभागः प्रदर्श्यते, उक्तं च–"प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलादित्रितयं स्फुटम्। मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥ १ ॥" तत्र मङ्गलं निरूपितमेव। प्रयोजनं तु परापरभेदभिन्नं द्विधा, पुनरेकैकं कर्तृश्रोत्रपेक्षया द्विधैव, तत्र द्रव्यास्तिकनयालोचनायामागमस्य नित्यत्वात् कर्त्रभाव एवेत्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति, अपि त्वभूद्भवति भविष्यति च, पर्यायनयालोचनायां चानित्यत्वात् तत्सद्भाव इति, तत्त्वालोचनायां तु सूत्रार्थोभयरूपत्वादागमस्यार्थापेक्षया नित्यत्वात् सूत्ररचनापेक्षया चानित्यत्वात् कथञ्चित्कर्तृसिद्धिरिति, तत्र सूत्रकर्तुः परं प्रयोजनमपवर्गप्राप्तिः, अपरं सत्त्वानुग्रहः, तदर्थप्रतिपादयितुः किं प्रयोजनमिति चेत्?, न किञ्चित्, कृतकृत्यत्वात्, प्रयोजन-

मन्तरेणार्थप्रतिपादनप्रयासोऽनर्थक इति चेत्, न, तस्य तीर्थकरनामगोत्रकर्मविपाकत्वात्, तथा चोक्तम्–"[1] तं च कहं वेइज्जइ ?
अगिलाए धम्म० " इत्यादि, श्रोतॄणां त्वपरं तदर्थाधिगमः, परं मुक्तिरेवेति, तथा च ते हि तत्परिज्ञानात् संसाराद्विरज्यन्ते
ततो मुक्त्यर्थं यतन्ते ततस्तामवाप्नुवन्ति । अभिधेयं तु पञ्चसङ्ग्रहाख्यं प्रकरणम् । सम्बन्धस्तु साध्यसाधनलक्षणस्तर्कानुसा-
रिणः प्रति सामर्थ्यगम्य एव, तथाहि–साध्यः पञ्चसङ्ग्रहार्थः, साधनं तदेव वचनरूपापन्नमिति, अर्थानुसारिणः पुनरङ्गीकृत्य
गुरुपर्वक्रमलक्षणः, स च स्थविरावलिकानुसारतो विज्ञेयः, इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुमः–तत्र व्याख्याक्रमः सर्वशास्त्रेषु
संहितादिरूपः, उक्तं च–"संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं,व्याख्या तन्त्रस्य षड्विधा ॥१॥"तत्रा-
स्खलितपदोच्चारणं संहिता,साऽत्र शब्दो(स्पष्टो)च्चारणात् कृतैव । पदानि तु–"नत्वा जिनं वीरं,सम्यक् दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकं वक्ष्ये
पञ्चसङ्ग्रहं,एतन्महार्थं यथार्थं च ॥१॥" ॥ पदार्थस्तु–'नत्वा' प्रणम्य, णम् प्रह्वत्वे शब्दे (च), अस्य समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वा-
प्रत्यये रूपम्,अनेन च नित्यैकान्तवादपक्षोऽनित्यैकान्तवादपक्षश्च निरस्तो भवति,तत्रासम्भवात्, यतो नित्यानित्यपक्ष एव एष
(न)घटते, तस्य क्रियाभेदेनोत्पत्तेः, कं नत्वा ?–'जिनं' इति, रागद्वेषकषायपरीषहोपसर्गादिभावारिवर्गजेतृत्वाज्जिनोऽर्हन्तं, स
च श्रुतावधिमनःपर्यायसामान्यकेवल्यपि भवति अतो 'वीरं' भावतीर्थकरदेवं, यतोऽभिहितम्–" विदारयति यत्कर्म, तपसा
च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ " तं अद्भुतमाहात्म्यं नत्वेति सर्वत्र क्रिया योज्येति, सम्यक्
त्रिकरणयोगेन दुष्टं च तदष्टकर्म च तस्य 'निष्ठापकः'अशेषकर्मविनाशकः अतस्तम् । 'वोच्छामि' वक्ष्यामि भणामि उत्तर-

१ 'तथ कथं वेद्यते अग्लान्या धर्म (देशनाविधिः)

क्रियासम्बन्धः, किं ?–पञ्चसङ्ग्रहाख्यं प्रकरणं, एतच्च 'महार्थं' महान्तोऽर्थो यस्मिंस्तन्महार्थं 'यथार्थं' च यथैव–आगमाविरोधेन व्यवस्थितोऽर्थस्तथैवार्थो नाऽऽलूनविशीर्णो रथ्यापुरुषप्रलपितवदित्ययं पदार्थः। पदविग्रहस्तु समास[पद]भाक्पदानां कृत एव। ननु चात्र विघ्नोपशमाय नमस्कारे प्रस्तुते पदेनैकेन नमस्कारः कत्तुं युज्यते, पदत्रयोपादानं क न युज्यते, निष्फलत्वादिति, अत्रोच्यते–निष्फलत्वादित्यसिद्धम्, विशेषणानां साफल्यात्, तथाहि–नत्वा जिनं इत्येतावत्युच्यमानेऽन्येऽपि श्रुतावधिजिनादयोऽपि भवन्ति, तद्व्युदासाय वीरमिति विशेषणम्, वीरा अप्यनेके लोके प्रसिद्धाः प्रभूताद्भुतकर्मकारिणः, अतस्तन्निषेधार्थं दुष्टाष्टकर्मनिष्ठापकमिति, असाधारणगुणविशेषणविशिष्टत्वादभिप्रेतदेवताविशेषस्य स्तुतिरापादिता अविचला भवति विशेषणविशेष्यभावेन पदत्रयेणेत्यतो विशेषणसाफल्यता स्फुटैव, इत्यलं प्रसङ्गेन, गमनिकामात्रत्वादिति। अपरस्त्वाह–पञ्चसङ्ग्रहादीनां पदानां वैयर्थ्यं, निष्प्रयोजनत्वाद्, एकेनैव पदेनाभिलषितार्थसिद्धेरिति, अत्रोच्यते–नाभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि–पञ्चसङ्ग्रहमित्युक्ते न ज्ञायते कीदृगित्यतो महार्थं–महार्थताविशिष्टं जानीहि, पुनर्विशेषणं यथार्थमिति, महार्थत्वमागमविरोधेनापि स्यात् अतो यथार्थं विशेषणमिति, अतः पञ्चसङ्ग्रहादीनि पदान्येवमेव घटन्ते, नान्यथेति, तस्मात्सर्वमेतद् घटमानकमिति गाथार्थः ॥ १ ॥ साम्प्रतं प्रकरणस्य यथार्थतां प्रतिपादयन्नाह—

सयगाइ पंच गंथा, जहारिहं जेण एत्थ संखित्ता। दाराणि पंच अहवा, तेण जहत्थाभिहाणमिणं ॥ २ ॥

व्याख्या–शतकमादिर्येषां पञ्चानां ग्रन्थानां ते शतकादिपञ्चग्रन्थाः 'यथार्हं' यथायोग्यं येन कारणेनात्र 'सङ्क्षिप्ताः' स्थापिता न्यस्ताः, द्वाराणि पञ्चाथवा, तेन कारणेन यथार्थाभिधानमिदमिति गाथार्थः ॥२॥ इदानीं द्वाराण्यभिधातुकाम आह—

व्याख्या–' लब्ध्या करणेन च औदारिकमिश्रकोऽपर्याप्ते ' तत्र लब्ध्या करणेन चापर्याप्तक इति यद्विशेषणद्वयं क्रियते तत्तिर्यङ्मनुष्यानधिकृत्य मन्तव्यम् । नारकदेवास्तु करणापर्याप्तका एव यस्मात्तस्मात्तिर्यङ्मनुष्ययोरौदारिकमिश्रकाययोगो भवति, ' पज्जत्ते ओराले ' तयोरेव पर्याप्तकयोरौदारिककाययोगो भवति, वैक्रियो वा काययोगो बादरपर्याप्तकवायुकायिकस्य भवति, कुत एतदवसीयते यदुत– वायुकायिकस्यैव भवति ?, उत्तरसूत्रात्, उत्तरसूत्रं च '[1] वेउव्विय वाऊणं, पढमा चउरो समुग्घाया ' मिश्रपूर्वकत्वात् वैक्रियस्य मिश्रो वैक्रियो वा इति वक्तव्ये किमर्थं क्रमोल्लङ्घनमिति चेत् ? उच्यते–संज्ञ्यपर्याप्तकयोर्देवनारकयोरुत्पत्तिकाले, वैक्रियमिश्रकाययोगो भवति, तेषां प्रत्यासन्नत्वात् अपर्याप्तकसंज्ञा विशिष्यते, अन्यथा अन्या अपि संज्ञा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७ ॥ तेष्वेवोपयोगानाह–

मइसुयअन्नाणअचक्खुदंसणेक्कारसेसु ठाणेसु । पज्जचउपणिंदिसु सचक्खुऽसन्नी सन्नीसु बारसवि ॥८॥

व्याख्या–' मतिश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनमेकादशसु स्थानेषु ' इति, अत्रार्थघटना त्वेवं द्रष्टव्या–एकेन्द्रियसूक्ष्मबादरद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तकैः सह (चतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञ्य) पर्याप्तेष्वेवमेकादशसु जीवस्थानेषु मत्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनाख्यास्त्रयः प्रत्येकं भवन्ति, एते च लब्ध्यपर्याप्तकाः, यतः–करणापर्याप्तकेष्विन्द्रियपर्याप्तौ सत्यां तेषां चक्षुर्दर्शनं भवति, निर्देशस्तु द्वन्द्वैकवद्भावादनुस्वारलोपाच्च द्रष्टव्यः, तथा ' पर्याप्तकचतुःपञ्चेन्द्रियासंज्ञिषु सचक्षुषः संज्ञिषु द्वादशापीति ' अत्र तु पर्याप्तकचतुष्पञ्चेन्द्रियासंज्ञिषु ' सचक्षुषः ' पूर्वोक्तास्त्रयः चक्षुर्दर्शनेन सहैव चत्वार उपयोगा भवन्ति,

१ द्वितीयद्वारस्य गा २९.

संज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु द्वादशोपयोगा भवन्ति, अपिशब्दाद्विद्यमानतया न तूपयोगेन, उपयोगस्त्वेकस्यैक एव भवति, यत उक्तमागमे– "'सवस्स केवलिस्स जुगवं दो नत्थि उवओगा" इति वचनादिति गाथार्थः ॥ ८ ॥ इदानीं मार्गणास्थानेषु योगान् प्रतिषेधद्वारेण² (विधिद्वारेण) च व्याख्यानयन्नाह–

इगिविगलथावरेसु न मणो दो भेय केवलिदुगम्मि । इगि थावरे न वाया, विगलेसु असच्चमोसेव ॥९॥
सच्चा असच्चमोसा, दो दोसुवि केवलेसु भासाओ । अंतरगइ केवलिएसु कम्मयं नत्थ तं विवक्खाए ॥१०॥

व्याख्या–³ एकेन्द्रियविकलेन्द्रियस्थावरकायेषु न मनो, द्वौ भेदौ केवलिद्विके, एकेन्द्रियस्थावरकाये न वाक्, विकलेन्द्रियेष्वसत्यामृषैव, प्रथमगाथापदानि, प्राकृते तु केषाञ्चिल्लोपादेवमेव द्रष्टव्यानि । द्वितीयगाथापदानि तु 'सत्या असत्यामृषा द्वे द्वयोः केवलयोः भाषे ⁴अन्तरालगतिकैवलिकेषु कार्मणम्, अन्यत्र तद्विवक्षया' इति । अत्र प्रथमगाथापदार्थस्तु–इन्द्रियद्वारमधिकृत्यैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु न मनो भवति, कायद्वारमधिकृत्य स्थावरकाये (च), ज्ञानदर्शनद्वारद्वयमधिकृत्य केवलज्ञानदर्शनयोः द्वे मनसी मृषोभयरूपे न भवतः, गाथान्ते एवशब्दाधिक्यात्⁵ संज्ञ्याहारकविपक्षद्वारयोश्चतुर्विधमपि मनो न भवति । तथेन्द्रियद्वारमधिकृत्य एकेन्द्रियेषु कायमधिकृत्य स्थावरकाये तथाऽऽहारकविपक्षे च चतुर्विधापि भाषा न भवति । इन्द्रियद्वारे विकलेन्द्रियेषु संज्ञिद्वारविपक्षे चासत्यामृषैव भाषा भवति । तथा ज्ञानदर्शनद्वारद्वयमधिकृत्य केवलज्ञानदर्शनयोः सत्यान्त्यभाषे भवतः, शेषद्वारेषु निषिद्धद्वारावशेषेषु च चतुर्विधमपि मनो वाक् च भवति, गतिद्वारे चतुर्विधायामपि गतौ

१ 'सर्वस्य केवलिनः युगपद् द्वौ न स्तः उपयोगौ' । २ 'स्थानकेषु वा' । ३ 'एकेण' क. ४. 'अन्तरालगति' क. ५ 'शब्दाधिक्यात्' क.

इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियेषु का. द्वारे त्रसेषु, योगद्वारे तथैव मृग्यते, वेदद्वारे स्त्रीपुंनपुंसकेषु, कषायद्वारे क्रोधमानमायालोभेषु, लेश्याद्वारे कृष्णनीलकापोततेजसीपद्मशुक्लासु, संयमद्वारे सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराययथाख्यातेषु, दर्शनद्वारे चक्षुरचक्षुरवधिषु, ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिषु सविपक्षेषु मनःपर्याये च, भव्यद्वारे भव्याभव्येषु, संज्ञिद्वारे संज्ञिषु, सम्यक्त्वद्वारे सम्यग्मिश्रमिथ्यादृष्टिषु, आहारकद्वारे आहारकेषु चतुर्विधमपि मनो वाक् च भवति, सुगमत्वाद् भावना न क्रियते। जीवस्थानगुणस्थानकयोः प्रपञ्चेनाभिहितत्वात् (अभिधास्यमानत्वाच), अपान्तरालगतौ वर्त्तमानस्य कार्म्मणशरीरं भवति, इत्युक्ते कश्चिदाह–कस्मिन् द्वारे अस्या अवतार इति चेदु उच्यते–नैतत्साक्षाद् द्वारं, न च द्वारावयवः, किन्तु ग्रन्थकारेण लाघवार्थं गतीन्द्रियकायवेदाः संज्ञी च सविपक्षोऽपान्तरालगतौ स्वनामव्यपदेशं लभन्ते इति काका साभिहिता, कथमेतदवसीयते यथा तस्यां स्वनामव्यपदेशं लभन्ते ?, उच्यते, स्वायुरुदयात्, यथाऽऽगमे कायस्थित्युक्तम्– " एगिंदियाणणंता, दोण्णि सहस्सा तसाण कायठिती। अयराण इग पणिंदिसु नरतिरियाणं सगट्ठ भवा ॥ १ ॥ पुरिसत्तं सण्णित्तं, सयपुहुत्तं तु होइ अयराणं। थी पलियसयपुहुत्तं नपुंसगत्तं अणंतद्धा २॥" यद्यन्तरालगतौ तद्व्यपदेशं न लभेरन् तदानीमेतावन्मात्रा कायस्थितिर्न घटते, तदभावे महान् दोषः सम्पनीपद्यतेऽनिन्द्रियादिव्यपदेशात्, तस्मादित्थमेष्टव्यमित्यतः पञ्चस्वपि द्वारेषु सप्रभेदेषु कार्मणं शरीरं भवतीति अन्तरगतिकैवलिकेष्विति तत्रान्तरगत्यवयवो व्याख्यातः,कैवलिकेष्वित्यत्र तु दर्शनज्ञानयोर्यथाख्यात-

१ एकेन्द्रियाणामनन्ताः द्वे सहस्रे त्रसानां कायस्थितिः अतराणां, एकं पंचेन्द्रियेषु नरतिरश्चां सप्ताष्ट भवाः ॥ १ ॥ पुरुषत्वं संज्ञित्वं शतपृथक्त्वं तु भवत्यतराणां स्त्री पल्यशतपृथक्त्वं, नपुंसकत्वमनन्ताद्धा ॥ २ ॥

चारित्रे च कार्मणं शरीरं भवति तत्सद्भावादिति, 'अन्यत्र तद्विवक्षया' इति, अन्यत्र-अन्येषु द्वारेषु तत्कार्मणं शरीरं विवक्षया भवति, वक्तुमिच्छा विवक्षा-वक्तुरभिप्रायः सम्भवासम्भवरूपः, तच्च येषु द्वारेषु द्वारावयवेषु च न भवति भवति चेत्येतद् भाव्यते-चक्षुर्दर्शनमनःपर्यायज्ञानविभङ्गाहारकद्वारेषु न भवति, कथं ?, विग्रहगतौ कार्मणशरीरसद्भावात् तत्र चक्षुर्दर्शनाभावात्, यद्यपि लब्धिमङ्गीकृत्य तद्विद्यते तथापि न तदाद्रियते, यतो लब्ध्यपर्याप्तकानामुपयोगत्रयमेवोक्तम्, मनःपर्यायज्ञानं तु सुसाधुषु भवति, तत्र तस्यासद्भाव एव, विभङ्गस्य तु तद्वैकल्यात्, आहारककार्मणयोर्विरोधात् कार्मणशरीरं न भवति, कषायलेश्याऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनमतिश्रुतावधिज्ञानमत्यज्ञानश्रुताज्ञानभव्याभव्यसम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिषु तु भवति, तच्च लाघवार्थं यथासम्भवं भाव्यते, यतस्तीर्थकृतां भव्यत्वसम्यग्दृष्टित्वमतिश्रुतावधिज्ञानित्वाचक्षुर्दर्शनित्वावधिदर्शनित्वशुभलेश्यत्वकषायत्वानि विद्यन्ते, तीर्थकृतश्चान्तरालगतिर्विद्यते, यतोऽपराजितविमानादरिष्टनेमिनः शौरिकपुरे उत्पादस्तत्र च चक्रसम्भवो, यदि एकसमयेन तिर्यग्लोकमवतरति, द्वितीयेन समयेन समश्रेण्यां तिष्ठति, तृतीयेनोत्पादः, एवमन्तरालगतिसम्भवस्तीर्थकृतामिति, तथाऽभव्यो मिथ्यादृष्टिर्मत्यज्ञानी श्रुताज्ञान्यशुभलेश्यश्च भाव्यत एवेति गाथार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥

मणनाणविभंगेसुं, मीसं उरलंपि नारयसुरेसुं। केवलथावरविगले, वेउव्विदुगं न संभवइ ॥ ११ ॥

व्याख्या-'मनोज्ञानविभङ्गयोः मिश्रमौदारिकमपि नारकसुरेषु केवलस्थावरविकले वैक्रियद्विकं न सम्भवति' इति पदानि। [illegible]स्तु मनोज्ञानं च विभङ्गश्च तयोरौदारिकमिश्रशरीरं न सम्भवति, उत्पत्तिकाले तयोरभावात्। देवनारकयो-

१ 'सम्यग्दृष्टेर्सा' क २ 'देवनारकयोरौदारिकमिश्रमौदारिकमपि' क.

रौदारिकमौदारिकमिश्रमपि शरीरं न सम्भवति, पश्चानुपूर्व्युपन्यासाच्चक्षुर्दर्शनानाहारकयोर्मिश्रशरीरत्रयमपि न भवति, यतोऽनाहारको वक्रगणो(तौ) भवति, चक्षुर्दर्शनं तु तृतीयपर्याप्तौ, सा च शरीरपर्याप्तेरुत्तरकाले भवति। शेषद्वारेषु शेषद्वारावयवेषु चोत्पत्तिकाले तिर्यङ्मनुष्ययोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयथाख्यातेषु (च) केवलिसमुद्घाते औदारिकमिश्रं तदुत्तरकालं त्वौदारिकं शरीरं भवतीति भावनीयमिति, 'केवले'त्ति केवलज्ञानकेवलदर्शनयथाख्यातेषु वैक्रियमिश्रं वैक्रियं (च) शरीरं न सम्भवति, यतः–सयोगिकेवलिनः सप्तैव योगाः, केवलं च स्थावरकायश्च विकलेन्द्रियाश्च द्वन्द्वैकत्वं तस्मिन्निति, स्थावरकाये द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु च वैक्रियमिश्रं वैक्रियं च शरीरं न सम्भवति, पश्चानुपूर्व्युपन्यासात् संज्ञिविपक्षे च न भवति। शेषद्वारेषु शेषद्वारावयवेषु च भवति, कथं?, देवनारकयोः प्रसिद्धमेव, पञ्चेन्द्रियत्रसस्त्रीपुंनपुंसकभव्याभव्यसंज्ञिमिथ्यादृष्टयस्त एव कषायलेश्याज्ञिज्ञानाज्ञानवन्तश्च तथा प्रमत्तसंयतास्तु दर्शनत्रयज्ञानचतुष्कसामायिकच्छेदोपस्थापनीयसम्यक्त्ववन्तो भव्याश्च तेषां च त्रयोदश योगाः, एकेन्द्रियबादरपर्याप्तकवायुकायिके वैक्रियमिश्रं वैक्रियशरीरं च भवत्येव तद्भावितमेवेति गाथार्थः ॥ ११ ॥

आहारदुगं जायइ, चोद्दसपुव्विस्स इइ विसेसणओ। मणुगइपंचेंदिय–माइएसु समइए जोएज्जा (पासेज्जा)॥१२॥

व्याख्या–'आहारद्विकं जायते चतुर्दशपूर्विण इति विशेषणतः मनुजगतिपञ्चेन्द्रियादिकेषु स्वमत्या पश्येदिति' पदानि, पदार्थस्तु 'आहारकद्विकम्' इत्याहारकमाहारकमिश्रं च शरीरं 'जायते' उत्पद्यते भवतीतियावत्, चतुर्दशपूर्विणःचतुर्दशपूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तस्येत्येवं 'विशेषणतो' विशेषणसकाशान्मनुजगतिपञ्चेन्द्रियादिकेषु स्थानेषु 'स्वमत्या' आ-

१ 'चक्रे भवति' क.

समतया 'पश्येत्' निभालयेदित्युपदेशः, तत्र मन्दश्चितज्ञशिष्यहितार्थमेतदेव विभाव्यते, तत्र गतिद्वारे मनुजगतावेव, इन्द्रियद्वारे पञ्चेन्द्रियेषु, कायद्वारे त्रसेषु, वेदद्वारे पुंनपुंसकयोः, कषायद्वारे चतुर्ष्वपि कषायेषु, लेश्याद्वारे शुक्ललेश्यायां, संयमद्वारे सामायिकच्छेदोपस्थापनीययोः, दर्शनद्वारे अचक्षुश्चक्षुरवधिषु, ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानेषु, भव्यसंज्ञिसम्यग्दृष्ट्याहारकेष्वाहारकमिश्रमाहारकं च भवतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥ तेष्वेव गत्यादिस्थानेषु उपयोगानाह–

मणुयगईए बारस, मणकेवलवज्जिया नवन्नासु । इगिथावरेसु तिन्नि उ, चउ विगले बार तस सगले॥१३॥

व्याख्या–'मनुजगतौ द्वादश मनोज्ञानकेवलद्वयवर्जिता नवान्यासु एकेन्द्रियस्थावरेषु त्रीणि तु चत्वारो विकले द्वादश त्रससकले' केषाञ्चित्पदानां लोपात्, पदानि। पदार्थोऽधुना-मनुजगतौ द्वादश सम्पूर्णा उपयोगा भवन्ति, मनोज्ञानकेवलज्ञानकेवलदर्शनवर्जितास्त एव 'शेषासु' नारकतिर्यगमरगतिषु नवोपयोगा भवन्ति। इन्द्रियद्वारमधिकृत्यैकेन्द्रियेषु कायद्वारमधिकृत्य स्थावरेषु त्रय उपयोगाः मत्यज्ञानश्रुताज्ञानाचक्षुर्दर्शनाख्या भवन्ति। 'चत्वारो विकल' इति, चतुरिन्द्रियेषु चक्षुर्दर्शनसहितास्त एव पूर्वोक्ताः, द्वादश कायमधिकृत्य त्रसेषु इन्द्रियद्वारे 'सकलेषु' पञ्चेन्द्रियेष्वित्यर्थः। तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशिनष्टि ?, अभव्यमिथ्यादृष्टि (सास्वादने)षु पञ्चोपयोगाश्चक्षुरचक्षुर्दर्शनमज्ञानत्रयं च। असंज्ञिनो विभङ्गरहितास्त एव पूर्वोक्ताश्चत्वारो भवन्ति, अनाहारकस्य मिथ्यादृष्टेश्चत्वारस्त्रयः प्राग्वत्, विभङ्गं कालसौक्ष्म्यस्येव, सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानचतुष्कं चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनं सप्तोपयोगा भवन्तीति गाथार्थः ॥ १३ ॥

जोए वेए सन्नी, आहारगभव्वसुक्कलेसासुं। बारस संजमसम्मे, नव दस लेसाकसाएसुं ॥ १४ ॥

व्याख्या—'योगे वेदे संज्ञिन्याहारकभव्यशुक्ललेश्यासु द्वादश संयमसम्यग्दृष्टौ नव दश लेश्याकषायेष्वि'ति पदानि। पदार्थस्त्वयम्-योगे इति जातिनिर्देशात् मनोवाक्कायरूपे त्रिभेदे, एवं वेदे स्त्रीपुंनपुंसकसञ्ज्ञे द्रव्यरूपे, संज्ञिद्वारे संज्ञिनि, आहारकद्वारे आहारके, भव्यद्वारे भव्ये, लेश्याद्वारे शुक्ललेश्यायां, एतेषु स्थानेषु द्वादशोपयोगा भवन्ति। संयमद्वारे यथाख्याते क्षायिकसम्यग्दृष्टौ च नवोपयोगा भवन्ति, यतस्तयोरज्ञानत्रयं न भवति। लेश्याद्वारे कृष्णनीलकापोततैजसीपद्मासु, कषायद्वारे चतुर्ष्वपि कषायेषु दशोपयोगा भवन्ति, यतोऽकषायाः केवलिनोऽलेश्याः शुक्ललेश्या वेति गाथार्थः ॥ १४ ॥

सम्मत्तकारणेहिं, मिच्छनिमित्ता न होंति उवओगा। केवलदुगेण सेसा, संतेव अचक्खुचक्खूसु ॥ १५ ॥

व्याख्या—'सम्यक्त्वकारणैर्मिथ्यात्वनिमित्ता न भवन्त्युपयोगाः केवलद्विकेन शेषाः सन्त्येवाचक्षुश्चक्षुषो'रिति पदानि। पदार्थस्तु सम्यक्त्वं कारणं-हेतुर्येषां ते सम्यक्त्वकारणा मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावधिदर्शनसंज्ञाः तैः सह मिथ्यात्वहेतवो मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गाख्या न भवन्ति, केवलज्ञानदर्शनाभ्यां सह शेषा दशोपयोगा न भवन्ति, भवन्त्येव चक्षुरचक्षुर्दर्शनाभ्यां सह सम्यक्त्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिमित्ताश्चेति गाथार्थः ॥ १५ ॥ गुणस्थानेषु योगानभिधातुकाम आह—

जोगाहारदुगूणा, मिच्छे सासायणे अविरए य। अपुव्वाइसु पंचसु नव ओरालो मणवई य ॥ १६ ॥

व्याख्या—'योगाहारद्विकोना, मिथ्यादृष्टौ सास्वादने अविरते च "करणशब्दलोपात्" अपूर्वादिषु पञ्चसु नवौदारिकं मनोवाक् च, पदानि। पदार्थस्तु योगाः संपूर्णाः पञ्चदश त एवाहारकमिश्राहारकवर्जिता मिथ्यादृष्टौ सास्वादनेऽविरते च भवन्ति। क्रियत इति करणं अपूर्वं च तत्करणं चापूर्वकरणं तद्विद्यते यस्यासावपूर्वकरणः स आदिर्येषां तेऽपूर्वकरणादय-

स्तेषु पञ्चस्वपूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तक्षीणकषायेषु नव योगा भवन्ति, औदारिकशरीरं मनांसि भाषाश्च अविशेषितत्वात् । चकारः समुच्चय इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

वेउव्विणा जुया ते, मीसे साहारगेण अपमत्ते । देसे दुविउव्विजुया, आहारदुगेण य पमत्ते ॥ १७ ॥

व्याख्या—' वैक्रियेण युक्तास्ते सम्यग्मिथ्यादृष्टौ साहारकेणाप्रमत्ते देशविरते द्विवैक्रियुक्ता आहारकद्विकेन च प्रमत्ते ' इति पदानि । पदार्थस्तु त एवानन्तरोदिता औदारिकशरीरचतुर्विधमनश्चतुर्विधवाक्संयोगेन नव भेदा वैक्रियशरीरयुक्ता दश योगाः सम्यग्मिथ्यादृष्टौ भवन्ति । त एव नवानन्तरोक्ता वैक्रियेण सहाहारकेण युक्ता अप्रमत्ते एकादश योगा भवन्ति । त एव पूर्वोक्ता नव वैक्रियमिश्रवैक्रियाहारकमिश्राहारकयुक्ताः प्रमत्ते त्रयोदश योगा भवन्ति । चः समुच्चय इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

अजोगो अजोगी, सत्त सजोगंमि होंति जोगा उ । दो दो मणवइजोगा, ओरालदुगं सकम्मइगं ॥ १८ ॥

व्याख्या—'अयोगो अयोगी सप्त सयोगिनि भवन्ति, योगास्तु द्वौ द्वौ मनोवाग्योगावौदारिकद्विकं सकार्मण'मिति पदानि। पदार्थस्तु—अयोगकेवल्ययोगो योगवर्जितो मनोवाक्कायानां योग इति व्यापारस्तेन वर्जितो निष्प्रकम्पमनोवाक्काय इति भावः । सयोगिकेवलिनि सप्त योगाः, सत्यमनोऽसत्यामृषामनो वाक् चैते औदारिकमिश्रौदारिकशरीरं सकार्मणमेते सप्त योगा भवन्ति । तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशिनष्टि ?, शतके देशविरतप्रमत्तानां वैक्रियद्विकमप्रमत्तस्याहारकं च प्रतिपिद्धं दर्शनम्, यतः 'तिसु तेर (स एगे दस नव जोगा हुन्ति सत्तसु गुणेसु । एकारस य पमत्ते सत्त सजोगे अजोगेक्का) गाहा । तेरस नवगु (दसेगे पञ्चसु नव दोसु हुन्ति इक्कारा । इक्कम्मि सत्त जोगा अजोगिठाणं हवइ एगं) गाहा इति विशेषितत्वादिति

गाथार्थः ॥ १८ ॥ गुणस्थानेषूपयोगानाह–

अचक्खुचक्खूदंसण-मन्नाणतिगं च मिच्छसासाणे। विरयाविरए सम्मे, नाणातिगं दंसणातिगं च ॥ १९ ॥

व्याख्या–'अचक्षुश्चक्षुर्दर्शनमज्ञानत्रिकं च मिथ्यादृष्टिसास्वादने विरताविरतौ सम्यग्दृष्टौ ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं च' पदानि। पदार्थस्तु–अचक्षुर्दर्शनं चक्षुर्दर्शनं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गाख्याः पञ्चोपयोगा मिथ्यादृष्टौ सास्वादने च भवन्ति, चः समुच्चये, मतिश्रुतावधिज्ञानत्रिकमचक्षुश्चक्षुरवधिदर्शनरूपं दर्शनत्रिकं च देशविरतेऽविरतसम्यग्दृष्टौ च भवति, चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

मिस्संमि वामिस्सं मणनाणजुयं पमत्तपुव्वाणं। केवलियनाणदंसण-उवओग अजोगिजोगीसु ॥ २० ॥

व्याख्या–'सम्यग्मिथ्यादृष्टौ व्यामिश्रं मनःपर्यायज्ञानयुक्तं प्रमत्तपूर्वाणां कैवलिकज्ञानदर्शनोपयोगावयोगियोगिनोरिति पदानि। पदार्थस्तु–तदेव ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं चानन्तरोक्तं सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्व्यामिश्रं भवति। मिथ्यात्वाधिकस्याज्ञानबाहुल्यं सम्यक्त्वाधिकस्य सम्यग्ज्ञानबाहुल्यं, बाहुल्यसम्भवस्तु तस्योभयपक्षपतनसम्भवात्। तदेवं ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं च पूर्वोक्तं मनःपर्यायज्ञानयुक्तमेवमेते सप्तोपयोगाः 'प्रमत्तपूर्वाणां' प्रमत्तः पूर्वो-धुर्यो येषां ते प्रमत्तपूर्वास्तेषां प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसम्परायोपशान्तकषायक्षीणकषायाणां भवन्ति। कैवलिकज्ञानदर्शने एतौ द्वावुपयोगौ सयोग्ययोगिकेवलिनोः भवतः इत्यभिहिते कश्चिदाह–यदि स्वावरणस्य देशक्षयोपशमेऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणयोरुदयेऽपि जीवानां मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानोपयोगाश्चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनोपयोगाश्च सन्ति, ततः स्वावरणसर्वक्षये केवलज्ञानदर्शनवत्कथं न भवेयुः?, आह च–

" आवरणदेसविगमे जाइं विज्जंति मतिसुयातीनि । आवरणसव्वविगमे कह ताइं न होंति जीवस्स ॥ १ ॥ " उच्यते तेषां क्षायोपशमिकत्वात् तयोश्च ज्ञानदर्शनावरणयोः क्षये क्षायोपशमिकभावाभावादित्येते उपयोगा न भवन्ति, क्षायोपशमिकश्च देशावरणक्षयसम्भव एव, यथा मेघान्तरितार्कस्य कटविवरमविष्टः प्रकाशो घटपटादीनुद्योतयति, तथा केवलज्ञानावरणावरितस्य केवलज्ञानस्य यः प्रकाशः मत्याद्यावरणविवरविनिर्गतः स्वाभिधानमुद्वहन् जीवादिपदार्थान् प्रकाशयति, सर्वावरणव्यपगमे तु क्षयोपशमजनितरन्ध्रापगमोऽपि, यथा कटापगमे रन्ध्रापगमः, केवलावरणक्षयाच्च न मन्दप्रभा, अतिनिर्मलत्वात् केवलज्ञानस्य, अतः ते नोपयोगा भवन्ति, " कडविवरागयकिरणा मेहंतरियस्स जह दिणेसस्स । ते कडमेहावगमे न होंति जह तह इमाइं पि ॥ १ ॥ " स्वस्वभावक्षयादिति गाथार्थः ॥ २० ॥ गत्यादिस्थानोत्कीर्तनामाह—

गइ इंदिए य काए, जोगे वेए कसायलेसासु य । संजमदंसणनाणे, भवसन्निसम्मआहारे ॥ २१ ॥

व्याख्या—' गतीन्द्रिये च काये योगे वेदे कषायलेश्यासु च संयमदर्शनज्ञाने भव्यसंज्ञिसम्यगाहारे ' ' सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ ' इत्येकशेषसमासात् चन्द्रैकत्वमित्येवंभूतलक्षणात् प्राकृतलक्षणानुसाराच्चोत्तरत्रापि द्रष्टव्यानि पदानि । पदार्थस्तु गतिद्वारं चतुर्विधम्, इन्द्रियद्वारं पञ्चधा, कायद्वारं द्विधा, योगवेदद्वारे प्रत्येकं त्रिधा, कषायद्वारं चतुर्द्धा, लेश्याद्वारं षोढा, संयमद्वारं च पञ्चधैकधा वा, दर्शनद्वारं चतुर्द्धा, ज्ञानद्वारं अष्टधा, भव्यसंज्ञिसम्यग्दृष्ट्याहारकद्वाराणि सविपक्षाणि, तेषु जीव-

१ आवरणदेशविगमे, यानि विद्यन्ते मतिश्रुतादीनि । आवरणसर्वविगमे, कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ? ॥ १ ॥
२ कटविवरागतकिरणा, मेघान्तरितस्य यथा दिनेशस्य । ते कटमेघापगमे, न भवन्ति यथा तथा इमान्यपि ॥ १ ॥

गुणस्थानानि मन्तव्यानि इति वाक्यशेष इति गाथार्थः ॥ २१ ॥ तत्र गत्यादिषु जीवस्थानानि प्रतिपादयन्नाह—

तिरियगईए चोद्दस, नारयसुरनरगईसु दो ठाणा। एगिंदिएसु चउरो विगलपणिंदीसु छच्चउरो॥ २२॥

व्याख्या–तिर्यग्गतौ चतुर्दश नारकसुरनरगतिषु द्वे स्थाने एकेन्द्रियेषु चत्वारि विकलपञ्चेन्द्रियेषु षट् चत्वारि' इति पदानि। पदार्थस्तु–तिर्यग्गतौ चतुर्दश जीवस्थानानि भवन्ति अखिलानि। नारकसुरनरगतिषु संज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकरूपाने द्वे भवतः। एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु पञ्चप्रकारेष्वपि प्रत्येकं सूक्ष्मबादरपर्याप्तका (पर्याप्तका) रूपानि चत्वारि जीवस्थानानि भवन्ति। विकलेषु द्वित्रिचतुरिन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तकस्थानानि षड् भवन्ति। पञ्चेन्द्रियेषु संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकरूपानानि चत्वारि भवन्ति। नारकसुरनरगतिषु द्वे स्थाने यदुक्तं तन्नरगतौ न घटते, कुतः इति चेत्? तृतीयस्थानसम्भवात्, न, अभिप्रायपरिज्ञानात्, तत्रायमभिप्रायो-नारकसुरसाहचर्यान्नराणामपि करणापर्याप्तकत्वमङ्गीकृत्य शतकाभिप्रायं च मत्वा स्थानद्वयमुक्तम्। आह-एवमपि सुतरां दोषो लब्ध्यपर्याप्तकाग्रहणात्, नायमपि दोषः, तस्याप्यागमे संज्ञित्वाव्यभिचारात्। कथं ?, यतोऽन्यथागमाभिहिता कायस्थितिर्न घटते, यतः-सा संज्ञित्वमात्रस्य, न तु पर्याप्तकापर्याप्तकविशेषितस्य। आह एवमपि सम्मूर्च्छजमनुष्याग्रहणमेव?, न, तेषामपि ग्रहणात्, यतः सूत्रकारेण क्रममुल्लङ्घ्य तृतीयस्थानेऽभिधानाद्वैविध्यं ख्यापितमिति गाथार्थः॥ २२॥

दस तसकाए चउ चउ, थावरकाएसु जीवठाणाइं। चत्तारि अट्ठ दोन्नि य कायवईमाणसेसु कमा॥ २३॥

व्याख्या–'दश त्रसकाये चत्वारि २ स्थावरकायेषु जीवस्थानानि चत्वार्यष्ट द्वे च कायवाग्मानसेषु क्रमा' दिति पदानि।

पदार्थस्तु-त्रस्यन्तीति त्रसाः तेषां कायस्तस्मिन् द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकजीवस्थानानि दश भवन्ति। स्थावरकायेषु पृथिवीजलाग्निवायुवनस्पतिरूपेषु पञ्चस्वप्येकेन्द्रियेषु सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तकसंज्ञानि चत्वारि २ प्रत्येकं स्थानानि भवन्ति। एतान्येवानन्तरोक्तानि काययोगे भवन्ति, वाग्योगे द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियासंज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकस्थानान्यष्टौ भवन्ति, मानसे संज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकस्थाने द्वे भवतः, क्रमात्-क्रमेण यथासङ्ख्येन तच्चोक्तमेव। चकारो योगानां त्रैविध्यस्य प्राधान्यनिर्देशप्रापणार्थः। आह-एवं पूर्वोक्तं यत्तदत्र विरुध्यते, कथमिति चेत्, उच्यते-नवसु स्थानेषु काययोगः केवलः, चतुर्षु कायवाग्योगावेकस्मिन् कायवाङ्मनोयोगाः, उत्तरसूत्रेऽन्यथा भणनाद्विरोधो, नायं विरोधः, पूर्वसूत्रं लब्ध्यपर्याप्तकविवक्षातो निष्ठाकालप्राधान्याच्चोक्तम्, उत्तरसूत्रं तु करणापर्याप्तकानां पर्याप्तकवद्दर्शनात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्च कथञ्चिदभेदादित्यविरोध इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

चउ चउ पुमित्थिवेए, सव्वाणि नपुंससंपराएसु। किण्हाइतिगाहारग-भव्वाभव्वे य मिच्छे य ॥ २४ ॥

व्याख्या-'चत्वारि २ पुंस्त्रीवेदे सर्वाणि नपुंसकसम्परायेषु कृष्णादित्रिकाहारकभव्याभव्ये च मिथ्यादृष्टौ चेति पदानि। पदार्थस्तु-पुंस्त्रीवेदयोः संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकस्थानानि, चत्वारि २ प्रत्येकं भवन्ति। नपुंसकवेदश्च कषायाश्च नपुंसककषायाः तेषु सर्वाणि सम्पूर्णानि जीवस्थानानि भवन्ति। कृष्णनीलकापोतलेश्यासु आहारकभव्याभव्येषु मिथ्यादृष्टौ च सर्वाणि भवन्ति। चः समुच्चये, द्वितीयचकारोऽधिकार्थसूचकः, कोऽसावर्थो ?, लब्ध्यपर्याप्तकाः सर्वे नपुंसका एव इतरे भाज्या, असंज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकौ तु यद्यपि नपुंसकौ तथापि स्त्रीपुंलिङ्गाकारमात्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टं, क्रमोल्लङ्घनं सर्वत्र लाघ-

वार्थमिति गाथार्थः ॥ २४॥

तेऊलेसाइसु दोन्नि, संजमे एक्कमट्ठमणहारे। सण्णी सम्मंमि य दोन्नि सेसयाइं असंनिम्मि ॥ २५ ॥

व्याख्या–तेजोलेश्यादिषु द्वे संयमे एकमष्टावनाहारे सञ्ज्ञिनि सम्यग्दृष्टौ च द्वे शेषकाण्यसंज्ञिनो'ति पदानि। पदार्थस्तु-तैजसीपद्मशुक्ललेश्यासु संज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकस्थाने द्वे भवतः। सम्यग्यमः संयमः तस्मिन्नेकं संज्ञिपर्याप्तकस्थानम्। अनाहारके सप्तापर्याप्तका अन्तरगतौ संज्ञिपर्याप्तकस्तु केवलिसमुद्घाते एवमष्टौ स्थानानि भवन्ति। संज्ञिद्वारे सम्यग्दृष्टिद्वारे च संज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकस्थाने द्वे भवतः। शेषाणि-एतद्द्विकवर्जितानि द्वादश स्थानान्यसंज्ञिनि भवन्ति। चकाराधिक्यात् तेजोलेश्यायामेकेन्द्रियबादरपृथ्वीजलवनस्पतयः करणपर्याप्तका अपि भवन्ति, यतो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्म्मैशानदेवास्तेषूत्पद्यन्ते, [1]'जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ' इति वचनादिति गाथार्थः ॥ २५ ॥

दुसु नाणदंसणाइं, सव्वेवि अणाणिणो य विन्नेया। सन्निम्मि अयोगि अवेइ एवमाई मुणेयव्वं ॥ २६ ॥

व्याख्या–द्वयोर्ज्ञानदर्शनानि सर्व्वेऽप्यज्ञानिनश्च विज्ञेयाः, संज्ञिन्ययोग्यवेदेवमादि मन्तव्यमि'ति पदानि। पदार्थस्तु–द्वयोः संज्ञिपर्याप्तकापर्याप्तकयोः ज्ञानदर्शनानि सम्यग्दर्शनप्रधानानि भवन्ति, सर्व्वेऽपि जीवस्थानकजीवा अज्ञानिनोऽपि विज्ञेयाः, संज्ञिन्ययोगित्वमवेदित्वमेवमादिशब्दादलेश्यत्वमकषायत्वमनिन्द्रियत्वं च मन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ २६ ॥ तेष्वेव गत्यादिषु [2]गुणस्थानकान्याह–

1 यल्लेश्या म्रियते तल्लेश्य उत्पद्यते ॥

सुरनारएसु चत्तारि, पंच तिरिएसु चोद्दस मणूसे । इगिविगलेसुं जुयलं, सव्वाणि पणिदिसु हवंति ॥ २७ ॥

व्याख्या-' सुरनारकयोश्चत्वारि पञ्च तिर्यक्षु चतुर्दश मनुष्ये एकेन्द्रियविकलेन्द्रियेषु युगलं सर्वाणि पञ्चेन्द्रियेषु भवन्ती'ति पदानि । पदार्थस्तु ' सुरनारकयो'रिति सुरनारकगत्योर्मिथ्यादृष्टिसास्वादनसम्यङ्मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टिस्थानानि चत्वारि भवन्ति । पञ्च तिर्यग्गतौ पूर्वोक्तानि चत्वारि देशविरतस्थानं च । मनुष्यगतौ चतुर्दश सम्पूर्णानि गुणस्थानानि भवन्ति । एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु ' युगलं ' मिथ्यादृष्टिः सास्वादनश्च । पञ्च तिरिएसु इति बहुवचननिर्देशात् सास्वादनः एतेषु करणापर्याप्तकेषूत्पत्तिकालादुत्कृष्टेनापि देशोनषडावलिकामात्रं कालं भवति, पञ्चेन्द्रियेषु सर्वाणि भवन्तीति गाथार्थः ॥ २८ ॥

सव्वेसुवि मिच्छो वाउतेउसुहुमतिगं पमोत्तूणं । सासायणो उ सम्मो, सन्निदुगे सेस सन्निम्मि ॥ २८ ॥

व्याख्या-'सर्वेष्वपि मिथ्यादृष्टिः, वायुतेजःसूक्ष्मत्रिकं प्रमुच्य सास्वादनस्तु सम्यग्दृष्टिः संज्ञिद्विके शेषाणि संज्ञिनि ' पदानि । पदार्थस्तु-' सर्वेषु ' त्रसस्थावरकाययोः अपिशब्दात् सप्रभेदयोर्मिथ्यादृष्टिर्भवति । अनन्तरोक्तयोः काययोः सप्रभेदयोर्वाय्वग्निकायसर्वसूक्ष्मलब्ध्यपर्याप्तकसाधारणभेदान् प्रमुच्य सास्वादनो भवति । सम्यग्दृष्टिः संज्ञिपर्याप्तककरणापर्याप्तकयोः त्रसकायान्तर्गतयोर्भवति । शेषाणीति विभक्तिलोपान्निर्देशः, शेषाणि सम्यग्मिथ्यादृष्टिदेशविरतादीन्येकादश स्थानानि त्रसकायान्तर्गतसंज्ञिस्थाने भवन्ति । तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशिनष्टि ?, अनेनैव सूत्रेण जीवस्थानेषु

१ संज्ञिपर्याप्तक इत्यर्थः ।

गुणस्थानान्याह-सर्वेष्वपि जीवस्थानेषु मिथ्यादृष्टिर्भवति, वायुतेजःसूक्ष्मत्रिकविशिष्टस्थानानि प्रमुच्य सास्वादनो भवति। सम्यग्दृष्टिः संज्ञिद्विके शेषस्थानानि संज्ञिनि भवन्तीति गाथार्थः॥ २८॥

जा बायरो ता वेएसु तिसुवि तह सवसंपराएसुं। लोभंमि जाव सुहुमो छल्लेसा जाव सम्मोत्ति ॥२९॥

व्याख्या—'.यावद्बादरस्तावद्वेदेषु त्रिष्वपि तथा सर्वसम्परायेषु लोभे यावत्सूक्ष्मः षड्लेश्यासु यावत्सम्यग्दृष्टिरिति' पदानि। पदार्थस्तु-यावदनिवृत्तिबादरस्तावत्सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टयाद्या वेदेषु त्रिष्वपि भवन्ति, तथा सर्वकषायेषु क्रोधमानमायालोभाख्येषु। लोभे यावत्सूक्ष्मसम्परायस्थानं तावद् भवन्ति। 'षड्लेश्यास्विति' सप्तमीबहुवचनलोपादित्थमुपन्यासो लोपश्च 'सुपां सुपो लुक्', 'पूर्वसवर्णाच्छयो नान्याया जाल' (?) इति लक्षणादवसेयः, यावत्सम्यग्दृष्टिस्थानमिति वाक्यशेषः। इतिशब्दाधिक्यात् शुभलेश्यात्रयमेव सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतीनां प्रतिपत्तिकाले भवति, तदुत्तरकाले सर्वा अपि परावर्त्तन्ते अपि, यतः—प्रमत्तस्य स्त्यानर्द्धिनिद्रोदये कृष्णलेश्याभाव एवेति मतान्तरं सूचितमिति। त्रिष्वपि वेदेषु बादरकषायं यावद्भवन्तीत्युक्ते आह—ते हि किं द्रव्यवेदेषु उताहो भाववेदेषु?, यदि द्रव्यवेदेषु तदानीं प्रत्यक्षविरोधः, तदुपरितनेष्वपि तद्दर्शनात्, अथ चेद् भाववेदेषु तत्कथं वेदोदये सत्यपि तेषां चरणमिति?, अत्रोच्यते—द्रव्यवेदोदयस्तावदत्र नैवादृतो मया। भाववेदोदये ह्यूमश्चरणमत्र(णं तु)पथा भवेत् ॥१॥ सर्वघातिकषायाणां, क्षयोपशमसम्भवम्। भाववेदोदयो नैतद्, हन्ति यस्मात्स देशहा॥२॥हन्त्येव तद्बलो यद्वत्सवायुरनलस्तृणम्। देशहा केवलस्तस्य, स्वोदयः सम्प्रकीर्त्तितः॥३॥उदयो भाववेदस्य, यतोऽनादिः प्रतिक्षणम्। पर्यायेण तदेकस्मिन्, द्रव्यवेदे हि सत्यपि॥ ४॥ सङ्ख्यातीता हि भेदाः स्युस्तस्य सिद्धान्तसि-

द्भितः । तेषामन्तर्गताः केचिच्छद्मस्थानां प्रतीतये(तिंदाः)॥५॥यथा पित्तादयो दोषाः,सर्वजन्तुगता अपि।उत्कटत्वविहीनास्तु, न भवेयुर्विबाधकाः ॥ ६ ॥ कषायस्योदये यद्वद्, व्यपदेशो न मन्दके । भाववेदोदयेऽप्येवं, व्यपदेशो न बाधनम् ॥७॥ द्रव्यवेदाच्च निर्देशस्त्रिविधो लिङ्गिनां भवेत् । तत्त्वतो न भवत्येव, सूक्ष्मादीनामसावपि ॥ ८ ॥ सत्यपि हि द्रव्यवेदे, नासौ भावस्य कारणम् । दग्धरज्जुवदाकारमात्रत्वाद् व्यवहारतः ॥ ९ ॥ उच्यते द्रव्यवेदो हि, नासावत्रोररीकृतः । सति वेदोदये तस्माद्भियते चरणत्रयम् ॥ १० ॥ इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

अपुव्वाइसु सुक्का, नत्थि अजोगिम्मि तिन्नि सेसाणां । मीसो एगो चउरो, असंजया संजया सेसा ॥३०॥

व्याख्या–' अपूर्वादिषु शुक्ला नास्त्ययोगिनि तिस्रः शेषाणां मिश्र एकश्चत्वारोऽसंयताः संयताः शेषाः ' इति पदानि । पदार्थस्तु-अपूर्वकरणादिषु गुणस्थानेषु शुक्ललेश्या भवति । अयोगिस्थानं लेश्यावर्जितम् । ' शेषाणा 'मिति, शेषेषु देशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु तिस्रः शुभलेश्या भवन्ति । ' मिश्रो ' व्यामिश्रः स च संयमं प्रत्येको–देशविरताख्यश्चत्वारोऽसंयता मिथ्यादृष्ट्याद्याः, संयताः ' शेषाः ' प्रमत्तादिनवगुणस्थानकजीवाः, आधाराधेयव्यत्यासकरणादेतद् ज्ञापयति–यदुत शुक्लैव येषु गुणेष्वाधारभूमिषु लेश्या तेषां क्रमेणोभयश्रेण्योरपि गुणवृद्धिर्भवति प्रतिपततां त्वनियमः, शेषगुणानां क्रमोत्क्रमेऽप्यनियमो । योगदर्शनज्ञानद्वाराणि तूक्तान्येव, नाभिधीयन्त इति गाथार्थः ॥ ३० ॥

अभव्विएसु पढमं, सव्वाणियरेसु दो असन्नीसु । सन्नीसु बार केवलि, नो सन्नी नो असण्णीत्ति ॥ ३१ ॥

व्याख्या–' अभव्येषु प्रथमं सर्वाणीतरेषु द्वे असंज्ञिषु संज्ञिषु द्वादश केवली नो संज्ञी नाप्यसंज्ञीति ' पदानि। पदार्थस्तु–

अभव्येषु प्रथमं मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं भवति । सर्वाण्यशेषाणीतरेषु-भव्येषु । द्वे स्थाने असंज्ञिषु मिथ्यादृष्टिसास्वादनाख्ये भवतः । संज्ञिषु द्वादश मिथ्यात्वादिस्थानानि भवन्ति, यतः-केवली योगी अयोगी च न संज्ञी नाप्यसंज्ञीति गाथार्थः॥३१॥

अपमत्तुवसंतअजोगि, जाव सव्वेवि अविरयाईया । वेयगउवसमखाइय-दिट्ठी कमसो मुणेयव्वा ॥ ३२ ॥

व्याख्या-'अप्रमत्तोपशान्तायोगिनो यावत्सर्वेऽप्यविरताद्या वेदकौपशमक्षायिकसम्यग्दृष्टयः क्रमशो मन्तव्याः' इति पदानि । पदार्थस्तु-यथासङ्ख्येनात्र योजना, अविरतादयोऽप्रमत्तान्ता वेदकसम्यग्दृष्टयो भवन्ति । अविरतादय उपशान्तकषायान्ता औपशमिकसम्यग्दृष्टयो भवन्ति । अविरतादयोऽयोग्यन्ताः क्षायिकसम्यग्दृष्टयो भवन्ति । अमुना क्रमेण मन्तव्या इति गाथार्थः॥३२॥

आहारगेसु तेरस, पंच अणाहारगेसु वि भवंति । भणिया जोगुवयोगाण, मग्गणा बंधगे भणिमो ॥ ३३ ॥

व्याख्या-'आहारकेषु त्रयोदश पञ्चानाहारकेष्वपि भवन्ति, भणिता योगोपयोगानां मार्गणा बन्धकान् भणामः' इति पदानि, पदार्थस्तु-'आहारकेषु' आहारकजीवेषु त्रयोदश गुणस्थानानि मिथ्यादृष्ट्याद्यानि सयोगिपर्यन्तानि भवन्ति । पञ्चानाहारकेष्वपि मिथ्यादृष्टिसास्वादनाविरतसयोग्ययोगिस्थानानि भवन्ति । अयोगी स्वकालं, सयोगिकेवली समुद्घाते समयत्रयं, सम्यग्दृष्टिस्तु विग्रहे समयमेकं, मिथ्यादृष्टिसास्वादनौ विग्रहे एकं द्वौ त्रयान्वा समयान् । भणिता योगोपयोगानां मार्गणा-अन्वेषणा, साम्प्रतं बन्धकान् भणामः, इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

॥ इति पंचसंगहपढमं दारं सम्मत्तं ॥

॥ समाप्तं योगोपयोगमार्गणाद्वारं प्रथमम् ॥ इति ग्रन्थशतचतुष्कम् (४००) ॥

अथ द्वितीयं द्वारम् ।

चोद्दसविहावि जीवा, विबंधगा तेसिमंतिमो भेओ। चोद्दसहा सव्वेवि हु किमाइसंताइपयनेया ॥ ३४ ॥

व्याख्या–' चतुर्दशविधा अपि जीवा विबन्धकास्तेषामन्तिमो भेदः । चतुर्दशधा जीवाः सर्वेऽपि किमादिसदादिपदज्ञेयाः' इति पदानि । पदार्थस्तु–चतुर्दशविधाः–चतुर्दशभेदा अपि जीवाः जीवस्थानेषु समाश्रिताः, विशेषेण बन्धका विबन्धका अष्टविधस्य कर्मणो ज्ञेया इति क्रिया सर्वत्र सम्बन्धनीया, तेषामन्तिमो भेदः कर्तृत्व(तया)विवक्षितः संज्ञिपर्याप्तकाख्यश्चतुर्दशधा–चतुर्दशप्रकारश्चतुर्दशगुणस्थानभेदो ज्ञेयः, सर्वेऽप्येतेऽनन्तरोक्ताः पूर्वोक्ताश्च किमादिकैः सत्पदादिकैश्च पदैर्ज्ञेया–ज्ञातव्याः । हुरवधारणे, किमवधारयति, अन्तिम एव चतुर्दशधा भवति, अन्ये त्वेकद्वित्रिगुणा एव, तत्रैकगुणाः सर्वे मिथ्यादृष्टयो, द्विगुणाके(च)न करणापर्याप्तकाः, यतः करणापर्याप्तकेषु सूक्ष्मरहितेषु सास्वादनोऽपि लभ्यते, त्रिगुणस्तु संज्ञी करणापर्याप्तको, यतस्तत्राविरतसम्यग्दृष्टिरपि भवतीति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

इदानीं किमादिपदैर्निरूपयन्नाह—

किं जीवा ? उवसममाइएहिं भावेहिं संजुयं दव्वं । कस्स ? सरूवस्स पहू, केणंति ? न केणइ कया उ ॥३५॥

व्याख्या–'किं जीवाः ? उपशमादिभिर्भावैः संयुतं द्रव्यं, कस्य ?, स्वरूपस्य प्रभवः, केनेति ?, न केनचित्कृतास्तु' पदानि । पदार्थस्तु–किं जीवाः ? इत्येवं पृष्टे उपशमादिभिर्भावैः संयुतं द्रव्यं जीवा अभिधीयन्ते । कस्येत्येवं पृष्टे स्वरूपस्य–आत्मीयरूपस्य प्रभवः–स्वामिनो भवन्ति । केन कृता इति पृष्टे न केनचित्कृता–न केनचिद्विहिताः, स्वाभाविकस्वरूपावस्थितत्वात् । तुशब्द-

स्तेषां नित्यत्वावधारणार्थ एव, अत्राह–किमर्थमौदयिकपारिणामिकक्षायिकान् परित्यज्यौपशमिकभावोपन्यास इत्युच्यते–औदयिकपारिणामिकौ भावावजीवानामपि भवतः, अयन्तु जीवलक्षणमधिकृत्योक्तः, क्षायिकस्य (क्षायोपशमिकस्य) चौपशमिकपूर्वकत्वादयमेव युक्तियुक्त इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

कत्थ ? सरीरे लोए व, हुंति केवचिर ?, सव्वकालं तु । कइ भावजुया जीवा ? दुगतिगचउपंचमीसेहिं ॥३६॥

व्याख्या–' कुत्र ? शरीरे लोके या भवन्ति कियच्चिरं ? सर्वकालमपि कतिभावयुता जीवा द्विकत्रिकचतुष्पञ्चमिश्रैरिति पदानि । पदार्थस्तु–'कुत्र' कस्मिन् स्थाने जीवा ? इत्येवं पृष्टे, शरीरे औदारिकादिपञ्चप्रकारे प्रागुक्ता बन्धका भवन्ति । वाशब्दश्चशब्दार्थः, बन्धकाश्च अबन्धकाश्च लोके जीवा भवन्ति, 'कियच्चिर' मित्येवं पृष्टे सर्वकालमपि, कतिभावयुता जीवा ? इति पृष्टे केचिद् द्वाभ्यां क्षायिकपारिणामिकाभ्यां ते च सिद्धाः, केचित् त्रिभिरौदयिकपारिणामिकक्षायोपशमिकैरेकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रिया भवन्ति, केचिच्चतुर्भिरेतैरेव त्रिभिः सौपशमिकैरौपशमिकसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः पञ्चेन्द्रिया भवन्ति, अथवा क्षायिकसम्यग्दृष्टयः क्षायिकचतुर्थभावयुक्ता भवन्ति, केचित् पञ्चभावयुक्ताः क्षायिकसम्यग्दृष्टय उपशमश्रेण्यन्तर्गता औपशमिकचारित्रवन्तो भवन्ति । शुद्धभावाः पञ्चैवैते, तेषामेव सन्निपातान्मिश्रः षष्ठो भेदो भवतीति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

' कत्थ सरीरे ' इत्यवयवं प्रत्येकं व्याख्यातुकाम आह सूत्रकारः—

सुरनेरइया तिसु तिसु, वाउपणिंदी तिरिक्ख चउ चउसु । मणुया पंचसु सेसा, तिसु तणुसु अविग्गहा सिद्धा ॥३७॥

व्याख्या–' सुरनारकास्त्रिषु त्रिषु वायुपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः चतुश्चतुर्षु मनुजाः पञ्चसु शेषास्त्रिषु तनुष्वविग्रहाः सिद्धाः ' इति'

पदानि। पदार्थस्त्वयम्-सुरनारकजीवास्त्रिषु त्रिषु तैजसकार्मणवैक्रियाख्येषु शरीरेषु भवन्ति। वायुपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्चतुःचतुर्षु पूर्वोक्तेषु त्रिषु औदारिकेषु भवन्ति, मनुजाः पञ्चसु सम्पूर्णेषु, शेषा-एकद्वित्रिचतुरसंज्ञिपञ्चेन्द्रियास्त्रिषु २ तैजसकार्मणौदारिकेषु भवन्ति, अविग्रहा-विग्रहरहिताः सिद्धा भवन्ति, अत्राह-पूर्वं योगानभिदधता सप्त शरीराणि तैजसाप्राधान्येनोक्तानीह तु (स) तैजसान्यपि पञ्चेति, कथं न विरोध इति? अत्रोच्यते, बन्धहेतुत्वमङ्गीकृत्य मिश्रसम्पूर्णान्यप्यविशेषेण प्रधानान्यनुसमयबन्धकत्वाज्जीवस्योक्तानि, अत्र तु पञ्चैव बध्यन्ते न तु मिश्राणि, अस्यार्थस्य प्राधान्यख्यापनार्थं पञ्चानामेव ग्रहणं, तानि च सतैजसान्येव भवन्तीत्यविरोध इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

साम्प्रतं सत्पदप्ररूपणामाह—

पुढवाई चउ चउहा, साहारणवणंपि संततं सययं। पत्तेयपज्जपज्जा दुविहा सेसा उ उववन्ना ॥ ३८ ॥

व्याख्या—' पृथिव्यादयश्चत्वारश्चतुर्द्धा, साधारणवनमपि सान्तकं सततं प्रत्येकपर्याप्तकापर्याप्तका द्विविधाः शेषास्तूपपन्नाः' इति पदानि, पदार्थस्त्वयम्-पृथिवीजलाग्निवायवश्चत्वारः सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकभेदाच्चतुर्द्धा-चतुःप्रकारा भवन्ति, साधारणवनमप्येवमेव चतुर्द्धा, सततमनवरतं द्विधा प्रागुत्पन्नमुत्पद्यमानकं च भवति, प्रत्येकपर्याप्तकापर्याप्तकवनस्पतिकायिकाः तुर्यपदे,तुशब्दस्यानेकार्थत्वाद्बादरा एव, ते चैवमेव भवन्ति, शेषा-द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियासंज्ञिपर्याप्तकाः संज्ञिपर्याप्तकाश्च प्रागुत्पन्नाः सन्ति, उत्पद्यमानकास्तु भाज्या इति वाक्यशेषः, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् संज्ञिनोऽपर्याप्तकाः प्रागुत्पन्नाः उत्पद्यमानकाश्च भाज्याः, यतस्तेषामन्तर्मुहूर्त्तमवस्थानम्, उत्कृष्टतो द्वादश मुहूर्त्ता अन्तरं, आह-यद्येवं द्वित्रिचतुरसंज्ञ्यपर्याप्तकानामप्यन्त-

मुहूर्तमवस्थानं तदेवान्तर्मुहूर्तमन्तरं, कस्मात्तेषां स्थानानि शून्यानि न भवन्ति ? अत्रोच्यते—तेषामेव स्थानानामन्तर्मुहूर्तस्य बृहत्तरत्वात्, कथमेतदवसीयते ? तेषां नित्यराश्यधिकारे नित्यराशिभिः सह यौगपद्यनिर्दिष्टत्वाज्जीवसमासे प्रज्ञापनायामपि पर्याप्तकापर्याप्तकोभयराशित्वेन प्रतिपादितत्वात् । संश्यपर्याप्तकराशेरनभिधानं कादाचित्कत्वात्, यच्च सन्मूर्च्छनमनुष्याणामनित्यानामपि सङ्ख्या प्रतिपादिता, सा चोत्कृष्टपदमाश्रित्य विशेषेणोक्ता, उत्कृष्टप्रतिपादनाच्चासम्भवजघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदाः ख्यापिता भवन्ति, एतेषां तु समान्यकालिकप्रतिपादनाच्चानित्यत्वं सिद्धमिति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

मिच्छा अविरयदेसा, पमत्त अपमत्तया सजोगी य । सव्वद्धं इयरगुणा, नाणाजीवेसुवि न होंति ॥ ३९ ॥

व्याख्या—'मिथ्यादृष्टयोऽविरतदेशविरताः प्रमत्ताप्रमत्तकाः सयोगी च । सर्वाद्धां इतरगुणा नानाजीवेष्वपि न भवन्तीति' पदानि । पदार्थोऽधुना—मिथ्यादृष्टयोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताः प्रमत्ता अप्रमत्तकाः सयोगिनश्च एते षड्गुणस्थानजीवाः सर्वाद्धां—सर्वकालं सन्तो भवन्ति 'इतरगुणाः' शेषगुणस्थानजीवा 'नानाप्रकारेष्वपि' सर्वजीवेष्वप्यन्विष्यमाणाः सर्वकालं न भवन्तीति गाथार्थः ॥३९॥ षड् गुणस्थानानि सदैव सन्ति, शेषाणि-सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यपूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मकषायोपशान्तक्षीणकषायायोगिगुणस्थानानि तु क्वचिद् भवन्ति क्वचिन्नेति, तेषां चैकानेकभेदाद् द्विधोत्पत्तिः, एवं चाष्टानां गुणस्थानकानां षष्ट्यधिकानि पञ्चषष्टिशतानि भङ्गकानां भवन्ति, अतस्तेषां प्रतिपादिकां गाथामाह सूत्रकारः—

इगदुगजोगाईणं, ठवियमहो इगबहुत्तमिह जुयलं । इगिजोगाउ दुदु गुणा, गुणियविमिस्सा भवे भंगा ॥ ४० ॥

व्याख्या—'एकद्विकयोगादीनां स्थापयित्वाऽधः एकबहुत्वमिति युगलं, एकयोगात् द्विद्विगुणं गुणितविमिश्रा भवेयुः

भंगका' इति पदानि । पदार्थस्तु गणितानुक्रमेण लाघवार्थमभिधीयते-एकद्विक्यादिसंयोगसङ्ख्या-उभयमुहं रासिदुगं हिट्ठिल्लांतरेण भय पढमे । लद्धहरासिविभत्ते, तस्सुवरि गणिसु संजोगा ॥ १ ॥ अनेन गाथासूत्रेण कर्तव्या, तेषां चाधः स्थापयित्वा एकश्च बहुत्वं च यस्मिन् युगले तद्युगलं एककयोगादारभ्य द्विगुणं २ स्थापयित्वा यद्यप्येकका प्रत्येकमवस्थितास्तथाप्यत्र संयोगस्यैव प्राधान्यादेककयोगा उच्यन्ते, सास्वादनस्थाने एकगुणिनः बहवश्च, मिश्रस्थाने एकगुणिनः बहवश्च, अनेन क्रमेण तावन्नेतव्याः, यावदयोगिगुणस्थानं, तत्स्थापना-
एतेऽधास्याङ्काः स्वोपरितनाङ्कगुणाः

८	७	६	५	४	३	२	१
१	८	२८	५६	७०	५६	२८	८
२५६	१२८	६४	३२	१६	८	४	२
२५६	१०२४	१७९२	१७९२	११२०	४४८	११२	१६

२५६-१०२४-१७९२-१७९२-११२०-४४८-११२-१६, पुनरेकत्र मिश्राः ६५६० एवं भयेपुर्भङ्गाः । भावना-प्रत्येकपदेषु द्वौ द्वौ, एवं षोडश, एकैकद्विकयोगे चत्वारः २, एवं सर्वेषु द्वादशोत्तरं शतं ११२, एकैकत्रिकयोगे अष्टौ २ सर्वेषु चत्वारि शतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि, ते च छन्दोवत्स्थाप्याः, एवमन्येऽपि भावनीया इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

अहवा एक्कपईया, दो भंगा इगिबहुत्तसन्ना जे । ते च्चिय पयवुड्ढीए, तिगुणा दुगसंजुया भंगा ॥ ४१ ॥व्यारम्॥

व्याख्या-अथवैकपदिकौ द्वौ भङ्गौ एकबहुत्वसंज्ञौ यौ तावेव पदवृद्धौ त्रिगुणौ षट् द्विकसंयुतौ अष्टौ भवन्तीति, पदत्रये एत एव त्रिगुणाः चतुर्विंशतिर्द्विपुता षड्विंशतिस्ते त्रिपदभङ्गाः, भूयस्त्रिगुणाः द्वियुता अशीतिः एते चतुष्पदभङ्गाः, एवं

शेपाः सङ्ख्येयाः' इति पदानि । पदार्थस्त्वयम्–'साधारणान' साधारणवनस्पतिकायिकान ये प्रागुक्ताश्चत्वारो भेदास्त प्रत्येकमनन्ता–अनन्तसङ्ख्या', 'असङ्ख्येयका' इति सङ्ख्यातीताः 'शेषा' अष्टाविंशतिभेदाः–पृथ्वीजलाग्निवायूनां सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकाख्याः षोडश प्रत्येकबादरवनस्पतिः पर्याप्तापर्याप्तद्विरूपो द्वित्रिचतुःरुंज्ञसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तकाश्च द्वादशैते सर्वेऽप्यसङ्ख्याः, यतः संज्ञपर्याप्तका अपि कचिदिष्टकालेऽभिहिताः 'एक्को व दो व तिन्नि व संखमसंखा व एग समएणं' इति गाथया, मिथ्यादृष्टयोऽनन्ताः, सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरताख्याः क्षेत्रपल्योपमास ङ्ख्येयभागतुल्याः प्रत्येकं भवन्ति, शेषाः–प्रमत्तादिनवगुणस्थानजीवाः प्रत्येकं सङ्ख्येयाः, यतस्ते मनुष्यास्ते चाशेषा अपि सङ्ख्येया इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

अधुना तदेव द्रव्यप्रमाणं विशेषेणाभिधातुकाम आह–

पत्तेय पज्जवणकाइया उ पयरं हरंति लोगस्स । अंगुलअसंखभागेण भाइयं भूदगतणू य ॥ ४३ ॥

व्याख्या–'प्रत्येकपर्याप्तवनस्पतिकायिकास्तु प्रतरं हरन्ति लोकस्य अङ्गुलासङ्ख्येयभागेन भाजितम्, भूदकतनवश्च'

---

१ एको वा द्वौ वा त्रयो वा सङ्ख्याता असंख्याता वा एकसमयेन ।

इति पदानि । पदार्थोऽधुना–प्रत्येकग्रहणात् साधारणा अनन्ताः पूर्वोक्ता एव, प्रत्येकाश्च ते पर्याप्तकाश्च प्रत्येकपर्याप्तकाः ते च वनस्पतिकायिकाश्च ते, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वाद् बादराः, सर्वेऽपि एते 'प्रतरम्' उपरितनाधस्तनप्रदेशनिरपेक्षप्रदेशात्मकं घनीकृतलोकस्य । कथमेतत् ? तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । अथवा यथावस्थितलोकप्रतरस्यानियतत्वात् घनीकृतस्य 'अपहरन्ति' कल्पनयाऽन्यत्र कुर्वन्ति, किंविशिष्टं प्रतरं ?–अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रखण्डैः खण्डितं, किमुक्तं भवति–प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावन्तस्ते वनस्पतिकायिकाः । एवं भूकायिकाश्च, उदककायिकाश्च उदकमेव कायो येषां ते उदककायिकाः, एवमन्येऽपि द्रष्टव्याः, चः समुच्चये, आह–कस्मात्पृथिवी त्यक्त्वै(त्युक्त्वै)वमुपन्यासः सो न क्रियते इति ? उच्यते–बादराः पर्याप्तकाऽपर्याप्तकाः सूक्ष्माः पर्याप्तकापर्याप्तकाः पृथिव्युदककायिका अस्य वनस्पतेः यथोत्तरं तुल्यनिर्देशोऽप्यसङ्ख्येयगुणाः ख्यापिता भवन्ति । आह–यद्येवं ततः कस्मादग्निकायिका न प्रथममुक्ता ? अत्रोच्यते–यत्राग्निस्तत्र वायुरस्यार्थस्य ख्यापनार्थं क्रमेणैवोपन्यस्ताः, आह–काऽत्र युक्तिर्वनस्पतिकायिकानां स्तोकत्वे इतरेषां चाधिकत्वे ? अत्रोच्यते–तदुत्पत्तिस्थानविशेषाच्छरीरावगाहनातश्च, यतस्तस्य वनस्पते रत्नप्रभोपरितलस्थपृथिवीसरित्समुद्रोपवनादिषु गिरिषु चोपपत्तिस्थानं, पृथिवीकायिकानां तु पृथिवीनामनेकत्वाद् बृहत्तरत्वाच्च तत्पिण्डोत्पत्तिस्थानाच्चासङ्ख्येयत्वं घटते, आह–यद्येवमुदककायिकानां स्वल्पतरत्वात्, नैवम्, तेषामप्यसङ्ख्येयसमुद्रप्रभूतघनोदधिसम्भवात् सूक्ष्मशरीरत्वाच्चासङ्ख्येयगुणत्वं घटत एव । वायुकायिकानां सकललोकावकाशसम्भवत्वान्नास्तिभेव, तेषामपर्याप्तकानामपि इयमेव युक्तिः, यतः–स्वस्थानीयपर्याप्ताश्रयत्वात् तेषामुत्पत्तेर्भावनेति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

आवलिवग्गो अन्तावलीय गुणिओ हु बायरो तेऊ। वाऊ लोगासंखं सेसतिगमसंखया लोगा॥ ४४ ॥

व्याख्या–'आवलिवर्गोऽन्तरावलिकया गुणितो हु बादरस्तेजः। वायवो लोकासङ्ख्याः शेषत्रिकमसङ्ख्या लोकाः' इति पदानि। पदार्थस्तु–'आवलिका' सङ्ख्यातीतसमयात्मिका, तस्या 'वर्गो' भिन्नावलिकागुणो यावत्सङ्ख्यस्तावत्सङ्ख्या बादरपर्याप्तकतेजःकायिका भवन्ति। वायवो लोकासङ्ख्येयभागाकाशप्रदेशप्रमाणासंख्येयप्रतरप्रमाणाः, 'शेषत्रिक' मिति पृथिव्युदकाग्निवायूनां यच्छेषमेकैकस्य त्रिकं बादरापर्याप्तकसूक्ष्मपर्याप्तकापर्याप्तकस्वरूपं तदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणं हुशब्दो यथाप्राप्तिख्यापकः (ततः) वनस्पतेः प्रत्येकबादरापर्याप्तकाः तत्प्रमाणाः, नतु सूक्ष्मा, असम्भवत्वादिति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

पज्जत्तापज्जत्ता, बितिचउअस्सन्निणो अवहरंति। अंगुलासंखासंख–प्पएसभइयं पुढो पयरं ॥ ४५ ॥

व्याख्या–'पर्याप्तापर्याप्ता द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिनोऽपहरन्ति। अङ्गुलसङ्ख्येयासङ्ख्येयप्रदेशभक्तं पृथक् प्रतरं' इन्द्रियादिपदलोपात्, पदानि। पदार्थः-अङ्गुलश्रेणीप्रदेशानां सङ्ख्येयभागविभक्ता यावन्तः प्रतरप्रदेशाः तावन्तः पर्याप्तकाः द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिनः प्रत्येकं सम्भवन्ति, युगपद् भणनेऽपि सङ्ख्येयभागस्य वैचित्र्यान्न दोषः, एवमङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रदेशैर्भक्तप्रतरप्रमाणास्त एव पूर्वोक्ता अपर्याप्ता इति। अथवाङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रैः खण्डैः खण्डित प्रतरं पर्याप्तकाः, असङ्ख्येयभागमात्रैरपर्याप्तका द्वीन्द्रियादयोऽपहरन्तीति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

---

१ 'को वनस्पतेः प्रत्येकबादरापर्याप्तका पर्याप्तास्त एवैतत्प्रमाणाः' इतिक.

इति पदानि । पदार्थोऽधुना–प्रत्येकग्रहणात् साधारणा अनन्ताः पूर्वोक्ता एव, प्रत्येकाश्च ते पर्याप्तकाश्च प्रत्येकपर्याप्तकाः ते च वनस्पतिकायिकाश्च ते, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वाद् बादराः, सर्वेऽपि एते 'प्रतरम्' उपरितनाधस्तनप्रदेशनिरपेक्षप्रदेशात्मकं घनीकृतलोकस्य । कथमेतत् ? तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । अथवा यथावस्थितलोकप्रतरस्यानियतत्वात् घनीकृतस्य 'अपहरन्ति' कल्पनयाऽन्यत्र कुर्वन्ति, किंविशिष्टं प्रतरं ?–अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रखण्डैः खण्डितं, किमुक्तं भवति–प्रतरे यावन्त्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि तावन्तस्ते वनस्पतिकायिकाः । एवं भूकायिकाश्च, उदककायिकाश्च उदकमेव कायो येषां ते उदककायिकाः, एवमन्येऽपि द्रष्टव्याः, चः समुच्चये, आह–कस्मात्पृथिवी त्यक्त्वै(त्युक्त्वै)वमुपन्यासः(सो न) क्रियते इति? उच्यते–बादराः पर्याप्तकाऽपर्याप्तकाः सूक्ष्माः पर्याप्तकापर्याप्तकाः पृथिव्युदककायिका अस्य वनस्पतेः यथोत्तरं तुल्यनिर्देशेऽप्यसङ्ख्येयगुणाः ख्यापिता भवन्ति । आह–यद्येवं ततः कस्मादग्निकायिका न प्रथममुक्ता ? अत्रोच्यते–यत्राग्निस्तत्र वायुरस्यार्थस्य ख्यापनार्थं क्रमेणैवोपन्यस्ताः, आह–काऽत्र युक्तिर्वनस्पतिकायिकानां स्तोकत्वे इतरेषां त्वधिकत्वे ? अत्रोच्यते–तदुत्पत्तिस्थानविशेषाच्छरीरावगाहनातश्च, यतस्तस्य वनस्पतेः रत्नप्रभोपरितलस्थपृथिवीसरित्समुद्रोपवनादिषु गिरिषु चोपत्तिस्थानं, पृथिवीकायिकानां तु पृथिवीनामनेकत्वाद् बृहत्तरत्वाच्च तत्पिण्डोत्पत्तिस्थानाच्चासङ्ख्येयतरं पतते. आह–यद्येवमुदककायिकानां स्वल्प-

व्याख्या–असङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशैस्तुल्याः प्रथमकल्पे सौधर्माख्ये, द्वितीये चेशानाख्ये, एकश्रेण्यसङ्ख्येयभागाकाशप्रदेशतुल्याः, उपरि प्रत्येकं देवस्थानेषु देवा यथोत्तरं च ये ये यथोपरि ते तेऽधःस्थेभ्यः स्वल्पस्वल्पतराश्च शब्दात् समश्रेण्यागता अपि ईशानमाहेन्द्राः प्राणताच्युतदेवाः स्वल्पाः । इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

प्रथमपृथिवीनारकभवनपतिसौधर्मदेवानां सर्वेषामसङ्ख्येयत्वे सत्युक्तेऽपि विशेषमाह–

सेढीएक्केक्कपएस–रइयसूईणमंगुलप्पमियं । घम्माए भवणसोहम्म–याण माणं इमं होइ ॥ ५० ॥

व्याख्या–याः पूर्वं प्रतिपादिताः श्रेण्यः ताभ्य एकैकमाकाशप्रदेशं गृहित्वा या रचिताः सूचयस्तासामङ्गुलप्रमितम्–अङ्गुलागतम्, नारकभवनपतिसौधर्मदेवानां मानम्–सङ्ख्या, एतद् भवति वक्ष्यमाणम् । इति गाथार्थः ॥ ५० ॥

छप्पन्नदोसयंगुल–भूओ भूओ विगिज्झ मूलतिगं । गुणिया जहुत्तरत्था, रासीओ कमेण सूईओ ॥ ५१ ॥

व्याख्या–षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलाद् भूयो भूयो विगृह्य–गृहीत्वा मूलत्रयं षोडशचतुर्द्विसङ्ख्यं राशयो यथोत्तरस्था गुणिताः क्रमेण यथोपन्यासं सूचयो भवन्ति । प्रथमपृथ्वीनारकाणां षण्णवतिचतुःसहस्राङ्गुलप्रमाणाः, भवनपतीनां चतुःषष्ट्यङ्गुलप्रमाणाः, सौधर्मदेवानामष्टाङ्गुलप्रमाणा इयदङ्गुलसूचिप्रदेशप्रमाणश्रेणीप्रदेशतुल्यास्ते । इति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

अहवंगुलप्पएसा, समूलगुणिया उ नेरइयसूई । पढमदुइया पयाइं, समूलगुणियाइं इयराणं ॥ ५२ ॥

व्याख्या–अथवेयं सङ्ख्या अङ्गुलप्रदेशाः स्वमूलगुणा यावन्तो भवन्ति, तावच्छ्रेणीप्रदेशमिताः प्रथमपृथिवीनारकाः । अङ्गुलप्रदेशप्रथमपदं द्वितीयपदगुणं यावत्सङ्ख्यं तावत्श्रेणीप्रदेशतुल्या भवनपतयः, अङ्गुलप्रदेशद्वितीयवर्गमूलं तृतीयत्न-मू

सन्नी चउसु गईसु, पढमाए असंखसेढिनेरइया । सेढि असंखेज्जंसो, सेसासु जहुत्तरं तह य ॥ ४६ ॥

व्याख्या–'संज्ञिनश्चतसृषु गतिषु प्रथमायां असङ्ख्येयाः श्रेण्यो नारकाः श्रेण्यसङ्ख्येयांशः शेषासु यथोत्तरं तथा च' पदानि । पदार्थः–संज्ञिनश्चतसृष्वपि गतिषु भवन्ति, नासंज्ञिनः, तत्र प्रथमायां नरकपृथिव्यां असङ्ख्येयश्रेणीप्रदेशतुल्या नारकाः गाथान्ते तथाशब्दाधिक्याद्भवनपतयश्च भवन्ति, श्रेण्यश्च घनीकृतलोकप्रमाणाः, द्वितीयादिषु नरकपृथिवीष्वेकश्रेण्यसङ्ख्येयभागप्रदेशतुल्या भवन्ति, यथोत्तरं चासङ्ख्येयभागमात्रा द्वितीयनरकपृथिवीनारकेभ्यस्तृतीयपृथिवीनारकाः असङ्ख्येयभागमात्राः, एवं यथोत्तरं शेषास्वपि नेतव्या इति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

संखेज्जजोयणाणं, सूइपएसेहिं भाइओ पयरो । वंतरसुरेहिं हीरइ, एवं एक्केक्कभेएणं ॥ ४७ ॥

व्याख्या–'संख्येययोजनानां सूचिप्रदेशैर्भाजितः प्रतरः व्यन्तरसुरैः ह्रियते एवमेकैकभेदेन' पदानि, पदार्थः–सङ्ख्येययोजनानां या 'सूचिः' एकप्रदेशिका पङ्क्तिः, सङ्ख्येययोजनप्रमाणा प्रदेशपङ्क्तिरिति भावः, तया भक्तः प्रतरो व्यन्तरसुरैर्ह्रियते–भागलब्धतुल्या व्यन्तरदेवा इति । एवमेव प्रतिनिकायं भावना, सङ्ख्येयस्य वैचित्र्यान्न दोषः इति गाथार्थः ॥४७॥

छप्पन्नदोसयंगुल–सूइपएसेहि भाइओ पयरो । हीरइ जोइसिएहिं सट्ठाणे त्थीउ संखगुणा ॥ ४८ ॥

व्याख्या–षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलानां प्रदेशसूच्या भाजितः प्रतरः ह्रियते ज्योतिष्कैः, भागलब्धप्रमाणा ज्योतिष इत्यर्थः, स्वस्थानेषु चतुर्ष्वपि देवनिकायेषु स्त्रियो देव्यो देवानां (देवेभ्यः) सङ्ख्येयगुणाः । इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

असंखसेढिखपएस–तुल्लया पढमदुइयकप्पेसु । सेढिअसंखंससमा उवरिं तु जहोत्तरं तह य ॥ ४९ ॥

व्याख्या–असङ्ख्येयश्रेण्याकाशप्रदेशैस्तुल्याः प्रथमकल्पे सौधर्माख्ये, द्वितीये चेशानाख्ये, एकश्रेण्यसङ्ख्येयभागाकाशप्रदेशतुल्याः, उपरि प्रत्येकं देवस्थानेषु देवा यथोत्तरं च ये ये यथोपरि ते तेऽधःस्थेभ्यः स्वल्पस्वल्पतराश्च शब्दात् समश्रेण्यागता अपि ईशानमाहेन्द्राः प्राणताच्युतदेवाः स्वल्पाः। इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

प्रथमपृथिवीनारकभवनपतिसौधर्म्मदेवानां सर्वेषामसङ्ख्येयत्वे सत्युक्तेऽपि विशेषमाह–

सेढीएक्केक्कपएस–रइयसूईणमंगुलप्पमियं। घम्माए भवणसोहम्म–याण माणं इमं होइ ॥ ५० ॥

व्याख्या–याः पूर्वं प्रतिपादिताः श्रेण्यः ताभ्यः एकैकमाकाशप्रदेशं गृहित्वा या रचिताः सूचयस्तासामङ्गुलप्रमितम्–अङ्गुलगतम्, नारकभवनपतिसौधर्म्मदेवानां मानम्–सङ्ख्या, एतद् भवति वक्ष्यमाणम्। इति गाथार्थः ॥ ५० ॥

छप्पन्नदोसयंगुल–भूओ भूओ विगिज्झ मूलतिगं। गुणिया जहुत्तरत्था, रासीओ कमेण सूईओ ॥ ५१ ॥

व्याख्या–षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयाङ्गुलाद् भूयो भूयो विगृह्य–गृहीत्वा मूलत्रयं षोडशचतुर्द्विसङ्ख्यं राशयो यथोत्तरस्था गुणिताः क्रमेण यथोपन्यासं सूचयो भवन्ति। प्रथमपृथ्वीनारकाणां षण्णवतिचतुःसहस्राङ्गुलप्रमाणाः, भवनपतीनां चतुःषष्ट्यङ्गुलप्रमाणाः, सौधर्मदेवानामष्टाङ्गुलप्रमाणा इयदङ्गुलसूचिप्रदेशप्रमाणश्रेणीप्रदेशतुल्यास्ते। इति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

अहवंगुलप्पएसा, समूलगुणिया उ नेरइयसूई। पढमदुइया पयाइं, समूलगुणियाइं इयराणं ॥ ५२ ॥

व्याख्या–अथवेयं सङ्ख्या अङ्गुलप्रदेशाः स्वमूलगुणा यावन्तो भवन्ति, तावच्छ्रेणीप्रदेशमिताः प्रथमपृथिवीनारकाः। अङ्गुलप्रदेशप्रथमपदं द्वितीयपदगुणं यावत्सङ्ख्यं तावच्छ्रेणीप्रदेशतुल्या भवनपतयः, अङ्गुलप्रदेशाद्द्वितीयवर्गमूलं तृतीयल·मू

गुणं यावत्संख्यं तावत्श्रेणीप्रदेशतुल्या सौधर्म्मदेवाः । इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥

अंगुलमूलासंखियभागप्पमिया उ होंति सेढीओ। उत्तरविउव्वियाणं, तिरियाण य सन्निपज्जाणं ॥ ५३ ॥

व्याख्या-अङ्गुलसूचिप्रदेशवर्गमूलासङ्ख्येयभागप्रदेशप्रमाणाः श्रेण्यः, किमुक्तं भवति ?-तासु श्रेणीषु यावन्तोऽम्बरप्रदेशास्तावन्त उत्तरवैक्रियशरीरिणो जीवा मन्तव्याः चतुर्गतिगता इति। तिर्यग्गतौ संज्ञिनश्च पर्याप्तका एतावन्त इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

सामण्णा पज्जत्ता, पणतिरि देवेहि संखगुणा ॥ संखेज्जा मणुया तहि मिच्छाइगुणावि सट्ठाणे ॥ ५४ ॥

व्याख्या-'सामान्या' अविशेषिताः संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तपर्याप्ताश्चतुष्प्रकाराः 'पर्याप्ता' इति संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च पर्याप्ता इति द्विःस्थानगता जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः सर्वदेवेभ्यः यथासङ्ख्यं यथाक्रमं असङ्ख्येयसङ्ख्येयगुणाः। मनुष्यगतौ सङ्ख्येया मनुष्याः पर्याप्ताः, 'तहि'त्ति तत्र मिथ्यादृष्ट्यादिगुणा अपि सङ्ख्येया एव स्वस्थाने स्वस्थानेऽन्विष्यमाणाः सर्वेषामपि सङ्ख्येयत्वादपर्याप्तकानां तु कादाचित्कत्वादिति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

उक्कोसपए मणुया, सेढीं रूवाहिया अवहरंति। तइयमूलाहएहिं, अंगुलमूलप्पएसेहिं ॥ ५५ ॥

व्याख्या-उत्कृष्टपदे मनुष्याः श्रेणीं सप्तरज्जुप्रमाणां तत्प्रदेशराशिं रूपाधिकाः सन्तः सर्वेऽप्यपहरन्ति, । कथं ? अङ्गुलमूलप्रदेशानां तृतीयमूलगुणैरङ्गुलमूलप्रदेशैरपहरमाणाः, किमुक्तं भवति अङ्गुलमूलं तृतीयमूलाहतं यावत्तावन्मात्रैः खण्डैः खण्डितां श्रेणीं हरन्ति तावन्मात्रा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

सासायणाइ चउरो, होंति असंखा अणंतपा मिच्छा । कोडिसहस्सपुहुत्तं, पमत्त इयरे उ थोवयरा ॥ ५६ ॥

व्याख्या–सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतदेशविरताः प्रत्येकं सङ्ख्यातीता मन्तव्याः, सदा द्वौ नित्यौ अनित्यौ द्वावुत्कृष्टसम्भवे । अनन्ता मिथ्यादृष्टयः, कोटीसहस्रपृथक्त्वतुल्याः प्रमत्तास्तेभ्योऽप्रमत्ताः स्तोकतराः '.मिच्छाणंता चउरो पलियासंखंस' इत्यस्यास्य च को विशेषो ? विशेषाभावे पुनरुक्तदोष इति ? अत्रोच्यते–क्रमोपन्यासोल्लङ्घनेन यथोत्तरं प्रभूताः ख्यापिताः अत्रायं विशेषः, अविरतेभ्यो न देशविरता बहव इति दोषः ? उच्यते–तुशब्दाधिक्याद् गुणाधिक्याच्च स्तोकाः ख्यापिता एवं न दोषः । इति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

एगाई चउप्पण्णा, समगं उवसामगा य उवसंता । अद्धं पडुच्च सेढीए, होंति सव्वेवि संखेज्जा ॥ ५७ ॥

व्याख्या–एकादारभ्य उत्कृष्टतश्चतुःपञ्चाशत्पर्यन्ताः समकं–एककालं उपशामकाः–अपूर्वकरणबादरसूक्ष्मा मोहनीयस्य, उपशान्तमोहाश्च चकारो भिन्नक्रमे, इयन्तो जीवाः प्रादुर्भवन्ति प्रतिसमयं पुनरुत्पद्यमानाः श्रेणीकालं प्रतीत्य–आश्रित्य सर्वेऽपि श्रेण्यन्तर्गताः सङ्ख्येया इति । यद्यपि सङ्ख्येयाः सामान्यतोऽभिहिताः, तथापि शतानि, न सहस्राणि, न लक्षाः । कुत एतदवसीयते ? युक्तितः, प्रमत्ताप्रमत्तयतिकोटिसहस्रपृथक्त्वात्, तत्र येऽत्यन्तविशुद्धपरिणामास्ते क्षपकाः, उत्कृष्टेनापि शतपृथक्त्वपरिणामाः, तेभ्यो ये अन्तर्वर्तिस्वल्पपरिणामास्ते उपशामका अन्तर्मुहूर्तान्तर्वर्तिनः परतः सर्वेषामप्यभावादियन्तो भावनीयाः । इति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

---

१ छिचत्यारिंशत्तमगाथोत्तरार्द्धस्य

खवगा खीणाजोगी, एगाई जाव होंति अट्ठसयं । अद्धाएँ सयपुहुत्तं, कोडिपुहुत्तं सजोगीओ ॥५८॥ द्वारम् ।

व्याख्या–क्षपकाः क्षीणा अयोगिनः क्षपणार्हापूर्वकरणबादरसूक्ष्मकषायाः क्षपका इति, क्षीणाः–क्षीणकषायाः, अयोगिनो–योगव्यापाररहिताः, निरुद्धपञ्चदशयोगास्ते त्वेकादयो यावदष्टशतं तावद् भवन्ति १०८ समकमेककाले 'अद्धायां' श्रेणीकाले अन्तर्मुहूर्त्तान्तर्वर्त्तिनः शतपृथक्त्वमात्रा प्रादुर्भवन्ति, पृथक्त्वं तु द्विशतादिनवशतपर्यन्तं, सयोगिनः केवलज्ञानिनः कोटीपृथक्त्वप्रमाणाः । इति गाथार्थः ॥ २९ ॥ उक्तं द्रव्यप्रमाणद्वारम् । क्षेत्रद्वारमाह–

अप्पज्जत्ता दोन्निवि, सुहुमा एगिंदिया जए सव्वे । सेसा असंखभागे, बायरपवणा असंखेसु ॥५९॥

व्याख्या–अपर्याप्तौ द्वौ करणापर्याप्तकलब्ध्यपर्याप्तकौ, अथवा प्रत्येकसाधारणापर्याप्तकौ तावेव विशेष्येते–सूक्ष्मावेकेन्द्रियौ, अपिशब्दो भिन्नक्रमः, स च सम्भावने, सूक्ष्मा एकेन्द्रियाः पर्याप्तकाः सर्वेऽपि–सर्वस्मिन् जगति सर्वशब्द उभयत्र सम्बन्धनीयः प्रथमाबहुवचनान्तः सप्तम्येकवचनान्तश्च । ततः सर्वेऽपि सूक्ष्मा एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः प्रत्येकसाधारणपर्याप्तका द्वावेवापर्याप्तकौ तज्जातीयौ पूर्वोक्तौ सर्वस्मिन् जगति प्रत्येकं लोकाकाशव्यापिनो इत्यर्थः । शेषाः पृथिव्यादयो द्वीन्द्रियादयश्च प्रत्येकाः साधारणाश्च ये बादराः प्रत्येकं पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च ते लोकासङ्ख्येयभागे स्थिताः । ये बादरा वायुकायिकास्ते पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च लोकस्यानेकेष्वसङ्ख्येयभागेषु स्थिताः । आह परः–सूक्ष्माः सप्रभेदाः सर्वे प्रत्येकं सर्वलोकापन्नाः, शेषा बादराः सप्रभेदाः प्रत्येकं लोकास्यासङ्ख्येयभागापन्नाः, एवमप्रसैवाऽभीष्टेऽर्थे सिद्धे कस्मादेवं व्याख्यायते–सूत्रे चानर्थकं अपर्याप्तद्वयग्रहणं क्रियते ? उच्यते–केषाञ्चिदपर्याप्तकाः सर्वेऽपि प्रभूता इति कृत्वा सर्वलोकापन्नाः, तत्र स्वकायनिश्रया

सर्वेपामुत्पत्तेरेकैकपर्याप्तकनिश्रयाऽसङ्ख्येया अपर्याप्तकाः सम्भवन्ति, अस्यार्थस्य ख्यापनाय एवं व्याख्यायते, अथवाऽन्या सूत्रघटनाऽपर्याप्ता अपिशब्दात् पर्याप्ताश्च सूक्ष्मा द्वावप्येतौ सर्वस्मिञ्जगति भवत इति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

सासायणाइ सव्वे, लोगस्स असंखयम्मि भागम्मि। मिच्छा उ सवलोए, होइ सजोगीवि समुग्घाए ॥६०॥

व्याख्या–सास्वादनादीनि सर्वगुणस्थानानि सास्वादनादयो वा प्रत्येकं सर्वगुणस्थानजीवा लोकस्याऽसंख्येयभागे व्यवस्थिताः। मिथ्यादृष्टयस्तु सर्वलोकापन्नाः, यतः सूक्ष्मनामकर्मोदयिनो मिथ्यादृष्टय एव भवन्ति नाऽन्ये सास्वादनादयः। 'सजोगिनोऽपि' केवलिसमुद्घातावस्थायां कार्मणयोगेन सयोगिनः सर्वजगद्व्यापिनो भवन्ति इति गाथार्थः ॥ ६० ॥

समुद्घातप्रसङ्गेनाऽशेषसमुद्घातसङ्ख्यां प्रतिपादयन्नाह–

वेयणकसायमारण-वेउव्वियतेउहारकेवलिया। सग पण चउ तिन्नि कमा, मणुसुरनेरइयतिरियाणं ॥ ६१ ॥

व्याख्या–वेदनासमुद्घातः, कषायसमुद्घातः, मरणसमुद्घातः, उत्तरवैक्रियशरीरकरणसमुद्घातः, तेजोलेश्यासमुद्घातः, (आहारकसमुद्घातः) केवलिसमुद्घातः, एवं सप्त समुद्घाताः। एतेषामेव गतिषु सम्भवमाह–मनुष्यगतौ सर्वेऽपि अविकलाः, देवगतौ पञ्चाद्याः, नरकगतौ चत्वार आद्याः, तिर्यग्गतौ त्रय आद्या इति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

पंचेंदियतिरियाणं, देवाण व पंच होन्ति सन्नीणं। वेउव्वियवाऊणं, पढमा चउरो समुग्घाया॥ ६२ ॥ द्वारम् ॥

व्याख्या–पञ्चेन्द्रियतिरश्चां संज्ञिनां देवानामिव पञ्चाद्याः समुद्घाता भवन्तीति, उत्तरवैक्रियशरीराणां वायुकायिकानां चत्वार आद्याः समुद्घाता भवन्तीति, यतस्तेषां वैक्रियशरीरलब्धिरिति गाथार्थः ॥ ६२ ॥ गतं क्षेत्रद्वारम् ॥ स्पर्शनाद्वारमाह–

चोद्दसविहावि तिरिया, समुघाएणं फुसंति सव्वजगं। रिउसेढीइ व केइं, एवं मिच्छा सजोगी उ ॥ ६३ ॥

व्याख्या–चतुर्दशप्रकारा अपि तिर्यञ्चः समुद्घातेन सर्वं जगत् स्पृशन्ति ऋजुश्रेण्या वा केचन, एवं समुद्घातेनैव मिथ्यादृष्टयः सयोगिनश्च सर्वं जगत्स्पृशन्ति 'चोद्दसविहावि जीवा' इति वक्तव्ये यत्तिरश्चोऽभिधत्ते तद् ज्ञापयति–तिर्यग्लोकनिवासिनो ये तिर्यञ्चो मनुष्या वा ते मरणसमुद्घातेन सर्वं जगत् स्पृशन्ति, एक रज्जुगत्या ऊर्ध्वलोकान्ते व्रजति, अन्यस्त्वधोलोकान्ते, तयोरोत्पत्तिकालः, एवं सर्वलोकस्पर्शिनो भवन्ति, कुत एतदवसीयते ? उच्यते–'रिउसेढीइ व केइं' इति वचनात् येऽधोलोकान्तादूर्ध्वलोकान्ते स्थावरकायिका ऋजुश्रेण्या उत्पद्यन्ते ते प्रत्येक सर्वलोकस्पर्शिनो भवन्ति, न च त्रसनिरयां ऊर्ध्वलोकेऽधोलोके वा सम्भव इति। देवा नारका वा नेवं स्पर्शनां कुर्वन्ति, यतस्ते तिर्यग्लोकोपपातिनो बाहुल्येन स्वभवान्तु भवन्ति, येऽप्येकेन्द्रियत्वं प्रतिपद्यन्ते, देवास्तेऽपि स्वस्थानादूर्ध्वमुखा व्रजन्ति, तिर्यग्लोकमुखा वा, नाधोलोकमुखा अतस्ते न सर्वलोकस्पर्शिनो भवन्ति। वेदनासमुद्घाते कषायसमुद्घाते वैक्रियशरीरकरणसमुद्घाते तेजोलेश्यानिसर्गसमुद्घाते आहारकशरीरकरणसमुद्घाते जीवस्यात्मप्रदेशाः यथा कूलमुक्तदुग्धाद्यवयवास्तुच्छा अपि स्थालीमापूरयन्ति तन्मुखविवरेण च निर्गच्छन्ति एवं जीवप्रदेशा अपि शरीरात्सर्वांशा आपूरयन्तो निर्गच्छन्त्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत्, न च लोकव्यापिनो भवन्ति, सर्वसमुद्घातानां वेदनासमुद्घातोऽन्तर्गतो, यथा रोगाणां ज्वरः। वैक्रियाहारकशरीरकरणार्थं निर्गता जीवप्रदेशास्तद्योगान् पुद्गलान् गृहीत्वा तच्छरीरं निष्पादयन्ति, तस्य च षट् पर्याप्तयो युगपत् प्रारभ्यन्ते, ततः शरीरपर्याप्तिप- ॥२०॥

१ 'जया' क.

न्तर्मुहूर्त्तेन निष्पादयन्ति, शेषाः सामयिक्यः, औदारिकस्य तु प्रथमा सामयिकी शेषा आन्तर्मुहूर्त्तिका, तेजोलेश्यासमुद्घातोऽवश्यं कषायसमुद्घातपूर्वको, यतः कषायाग्निः प्रथमं जठरे सम्भवति, ततः स बलवान् मुखेन निर्गच्छंस्तेजोलेश्योच्यते, केवलिसमुद्घातस्तु अष्टसामयिकः प्रतीत एव, तस्मिन् सयोगी जगत्स्पर्शी भवति, 'मिथ्यादृष्टयः' तुशब्दात् सूक्ष्माः सर्वे सर्वलोकापन्नाः, एकजीवो वा समुद्घातेनैकेन्द्रियवदिति गाथार्थः ॥ ६३ ॥ शेषगुणस्थानेष्वाह–

मीसा अजया अड अड, बारस सासायणा छ देसजई । सग सेसा उ फुसंति, रज्जू खीणा असंखंसं ॥६४॥

व्याख्या–सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽविरताश्च अष्टावष्टौ रज्जूः स्पृशन्ति, द्वादश सास्वादनाः स्पृशन्ति, षट् देशविरताः स्पृशन्ति, उक्तशेषाः प्रमत्ताद्याः सप्त रज्जूः स्पृशन्ति, तुशब्दात् प्रमत्तोऽप्रमत्ताभिमुखः तत्स्थानप्राप्तो ग्राह्यः, क्षीणकषायस्तु रज्जोरसङ्ख्येयभागं स्पृशन्ति, यतो नासौ म्रियते न च समुद्घातं करोतीति गाथार्थः ॥ ६४ ॥ एतदेव भावयति–

सहसारंतियदेवा, नारयनेहेण जंति तइयभुवं । निज्जंति अच्चुयं जा, अच्चुयदेवेण इयरसुरा ॥ ६५ ॥

व्याख्या–सति सम्यग्मिथ्यात्वगुणे न म्रियन्ते, अतो भवस्था एव गृह्यन्ते, सहस्रारदेवलोकान्तवर्त्तिनः तदवसानाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयो देवा नारकानप्रसा पूर्वसज्जनस्नेहेन गच्छन्ति तृतीयपृथिवीं यावत्, एवं हि सप्तरज्जुस्पर्शना भवति, यतस्तिर्यग्लोकात्पञ्च सहस्रारो द्वे तृतीया पृथिवीति, अन्यां त्वेकां रज्जुमच्युतदेवेन स्वालयेऽधस्तनसुराः यतो नीयन्तेऽतः स्पृशन्ति, एवमष्टाविति । यद्यप्यविरतस्य मृत्युरस्ति तथापि अंधश्चतुर्थपृथिव्यादिषु ससम्यक्त्वो न गच्छति, नाप्यागच्छति उपरि वा सहस्रारं गच्छति, तेन सम्यग्मिथ्यादृष्टिवदविरतोऽपि प्रतिपादितः, यदि पुनः षष्ठ्याः सास्वादनवदा

गच्छति, द्वादशरज्जुस्पर्शना मतान्तरे सम्भाव्यत एव, निर्देशगाथातुशब्दान्नवरज्जुस्पर्शना भवत्यविरतस्य, यतोऽनुत्तरदेवा मनुष्यभवं गच्छन्तः सप्तरज्जुस्पर्शिनो भवन्ति, केषाञ्चिन्मतेन क्षायिकदृष्टयः तृतीयपृथिव्यां गच्छन्तीति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

सास्वादनस्य द्वादश भावयति-

छट्ठीणं नेरइओ, सासणभावेण एइ तिरिमणुए । लोगंतनिक्खुडेसुं, जंतिऽन्ने सासणगुणत्था ॥ ६६ ॥

व्याख्या-षष्ठनरकपृथिव्यां भवान्ते औपशमिकसम्यक्त्वं प्राप्य मिथ्यात्वं गन्तुमनाः सास्वादनत्वं प्राप्तः कालं करोति तेन सास्वादनः तिर्यक्षु मनुष्येषु वा उत्पद्यते ततः पञ्चरज्जुस्पर्शी भवति, तिर्यग्लोकात्तथाविधा अन्ये सास्वादनगुणस्था लोकान्तनिष्कुटेषूत्पद्यन्ते, एवं द्वादश रज्जुस्पर्शना भवति, प्रायोऽधोलोकाभिमुखी सास्वादनगुणापन्नानां सत्त्वानां गतिरेव नास्ति, तेन इयन्मात्रा स्पर्शना प्रतिपादिता, अधोर्ध्वलोकवदधोलोकेऽपि यान्ति ततश्चतुर्दशापि लभ्यन्त इति गाथार्थः ॥६६॥

उवसामग उवसंता, सव्वट्ठे अप्पमत्तविरया य । गच्छंति रिउगईए, पुंदेसजया उ बारसमे ॥ ६७ ॥

व्याख्या-'उपशामका' उपशमश्रेण्यां निवृत्त्यनिवृत्तिबादरसूक्ष्मकषायाः 'उपशान्ता' उपशान्तकषायाः, 'अप्रमत्ताः' संयमोद्यमपरा 'विरता' उपशमार्हाः, चशब्दात् प्रमत्ता अपि अप्रमत्ताभिमुखाः सर्वार्थविमानं गच्छन्ति । गमनं च द्विधा-ऋजुगत्या वक्रगत्या च । सामयिकी ऋजुगतिः, त्रिविधा वक्रगतिर्द्विसामयिकी कोपर(कूर्पर) वक्रगतिः, त्रिसामायिकी लाङ्गुलवक्रगतिः, चतुःसामयिकी गोमूत्रिकावक्रगतिरिति, ते च भगवन्तो विशुद्धपरिणामा मनुष्याः स्वभवान्तसमये स्वशरीरपरित्यागेन स्वजीवम-

१ 'प्रायश' क

देशैः सर्वार्थविमानं गच्छन्ति, ततः सप्तरज्जुस्पर्शिनो भवन्ति, यतः स तेषां गुणो यावदायुः, अतो मनुष्यायुषा ते तत्रायोगिवत् परभवायुर्गत्यानुपूर्व्यनुदयेन च गच्छन्ति, यत आगमः 'इह बोंदि चइत्ताणं तत्थ गंतूण सिज्झति'[१] तस्मिन्नेव समयेऽत्र शरीरं परित्यजन्ति, स्वशरीरत्यागेन तस्मिन्नेव समये सिद्धिस्थाने सिद्धत्वं प्राप्नोति, एवमेतेऽपि येनैव समयेन शरीरं परित्यजन्ति, तेनैव सर्वार्थविमानं प्राप्नुवन्ति, आह परः, उक्तमागमे-'परभवपढमे साडण' इति, परभवायुःप्रथमसमयोदये शरीरशातः शरीरत्यागो जीवस्य भवति, अतो देवायुरुदये शरीरं परित्यजतां कथं स्पर्शना तद्गुणा भवति ? उच्यते--नायं दोषः, ऋजुगतित्वात्, मनुष्यभवान्तसमये ऋजुगतावुत्पत्तिस्थानं शरीरं अपरित्यजन् समारोहति स्म, यथेलिकाजीवः पुच्छस्थानमपरित्यजन् मुखेनापूर्वं क्षेत्रं शरीरवितानात् प्राप्य ततः पुच्छं संहरत्येवं सामयिकगतौ जीवः शरीरस्थ एवोत्पत्तिस्थानमारोहति, उभयक्षेत्रस्थस्यानन्तरसमये परभवायुरुदयमुपगच्छति, तस्मिंश्च समये शरीरशातं कुर्वतां न दोषः, ततः स्पर्शना उभयथाविरोधेन सम्भवति, यतो वक्रगतावेव परभवादिसमये शरीरशातपूर्वकस्तदायुर्गत्यानुपूर्विकाणामुदयो घटते, न ऋजुगताविति । 'पुरुषा' मानवा देशविरताः द्वादशमे देवलोके गच्छन्ति, ऋजुगतावेव, यतः तिरश्चां न सहस्रारादूर्ध्वतो गमनमस्ति अतः षड्रज्जुस्पर्शना भावितैव । तुशब्दाद्यद्यप्ययोगी सकलकर्मक्षयादस्पर्शनायोगी सिद्धिमुपगच्छति, तथाप्युपचारतोऽसावपि जीवप्रदेशैः सप्तरज्जुप्रमाणं क्षेत्रं स्वस्वशरीरपरित्यागात्सिद्धिक्षेत्रप्राप्तत्वाच्च स्पर्शितवानेवोच्यते--यतः सिद्धक्षेत्रस्थाः सिद्धा उच्यन्ते, तथा तत्कालेऽसावपि सप्तरज्जुप्रमाणत्वात् तद्गत एवोच्यते, इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ गतं स्पर्शनाद्वारम् । कालद्वारमधिकृत्योच्यते--

---

१ 'अत्र शरीरं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिद्ध्यति'

संत्तण्हमपज्जाणं, अंतमुहुत्तं दुहावि सुहुमाणं। सेसाणंपि जहन्ना भवट्ठिई होइ एमेव ॥ ६८ ॥

व्याख्या–सूक्ष्मबादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनां सप्तानामप्यपर्याप्तकानां सूक्ष्मपर्याप्तकानामपि अन्तर्मुहूर्त्तमात्रा भवस्थितिर्भवति, एकभवायुः प्रमाणमिति, 'द्विविधापि' जघन्यत उत्कृष्टतश्च। शेषाणामपि बादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनां पर्याप्तकानां 'एवमेव' अन्तर्मुहूर्त्तमात्रा एव जघन्या भवस्थितिर्भवतीति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ शेषाणामुत्कृष्टभवस्थितिमाह–

बावीससहस्साइं, बारस वासाइं अउणपन्नदिणा। छम्मास पुव्वकोडी, तेत्तीसयराइं उक्कोसा ॥ ६९ ॥

व्याख्या–द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि बादरपर्याप्तैकेन्द्रियाणामुत्कृष्टा भवस्थितिः, सा च पृथिवीकायिकेष्वेव, यतोऽप्कायिकानां सप्त, तेजःकायिकानां त्रीणि अहोरात्राणि, वायुकायिकानां त्रीणि (वर्षसहस्राणि) वनस्पतिकायिकानां दश वर्षसहस्राणि, परमस्थितिरिति। द्वीन्द्रियाणां द्वादश वर्षाणि, त्रीन्द्रियाणां एकोनपञ्चाशद्दिनानि, चतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः, असंज्ञिनां वर्षाणां पूर्वकोटिः, संज्ञिनां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, सर्वेषां पर्याप्तकानां भवस्थितिः क्रमेणोत्कृष्टेति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ एकस्मिन् जीवे गुणस्थानकालमाह–

होइ अणाइअणंतो, अणाइसंतो य साइसंतो य। देसूणपोग्गलद्धं, अंतमुहुत्तं चरिम मिच्छो ॥ ७० ॥

व्याख्या–मिथ्यागुणस्थःस्थितो जीवः त्रिधा कालभेदाद् भवति, अनाद्यनन्तं कालमेकः, अनादिसान्तं कालं द्वितीयः, सादिसपर्यवसानं कालं तृतीयः, द्वयोराद्योर्मिथ्यादृष्ट्योरजघन्योत्कृष्टः कालः, तृतीयस्य जघन्योऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रो गुणावस्थानकालः, तस्य चोत्कृष्टः पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं किञ्चिन्न्यूनं यावदिति गाथार्थः ॥ ७० ॥ तमेवाधिकारायातं पुद्गलपरावर्त्तमाह–

पोग्गलपरियट्टो इह, दव्वाइ चउविहो मुणेयव्वो । एक्केक्को पुण दुविहो बायरसुहुमत्तभेएणं ॥ ७१ ॥

व्याख्या-पुद्गलपरावर्त्तोऽस्मिन् प्रवचने द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्विधो मन्तव्यः, एकैको भूयोऽपि द्विविधो बादरत्व-सूक्ष्मत्वभेदादिति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

संसारम्मि अडंतो, जाव य कालेण फुसिय सव्वाणू । इगजीवो मुयइ बायरऽन्नयरतणुट्ठिओ सुहुमो ॥ ७२ ॥

व्याख्या-संसारे 'अटन्' भ्राम्यन् यावता कालेन स्पृष्ट्वा-आत्मभावेन परिणमय्य सर्वानप्यणून्-परमाणून् एको जीवो मुञ्चति, एषोऽद्धाविशेषो बादरो द्रव्यपुद्गलपरावर्त्तः, औदारिकवैक्रियादीनां अन्यतरशरीरस्थः, यावता कालेन स्वप्रदेशैः सर्वपरमाणून् स्पृष्ट्वा एको जीवो मुञ्चति स सूक्ष्मो द्रव्यपुद्गलपरावर्त्त इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

लोगस्स पएसेसु, अणंतरपरंपराहिं मच्चूहिं । खेत्तंमि बायरो सो, सुहुमो उ अणंतरमयस्स ॥ ७४ ॥

व्याख्या-' लोकस्य ' चतुर्दशरज्जुप्रमाणाकाशखण्डस्य ' प्रदेशेषु ' निर्विभागखण्डेषु, अनन्तरपरम्परप्रकाराभ्यां मृतस्यैकजीवस्य, किमुक्तं भवति-प्रत्येकं सर्वप्रदेशेषु यावता कालेनैको जीवो मृतो भवति स बादरः क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तः, सूक्ष्मस्तु यावता कालेन प्रथमप्रदेशादनुबद्धप्रदेशक्रमेण मृतो भवति, यद्यपि जीवस्यैकप्रदेशेऽवस्थानमेव नास्ति, तथापि जीवावस्थान-प्रदेशानां प्राधान्येनैकं परिकल्प्य तस्माद् गणनाप्रवृत्तिरिति, अमुना प्रकारेण प्रभूतकालख्यापनं सम्भाव्यत इति गाथार्थः ॥७३॥

उस्सप्पिणिसमएसु, अणंतरपरंपराविभत्तीहिं । कालम्मि बायरो सो, सुहुमो उ अणंतरमयस्स ७५ ॥

व्याख्या-उत्सर्प्पिणीग्रहणादवसर्प्पिण्यपि ग्राह्या, यतः-तस्या अभ्युपगमे द्वितीयोत्सर्प्पिण्यभावः, रात्र्यविनाशे

दिनस्येव । उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयेषु निकृष्टकालविभागेषु अनन्तरपरम्परप्रकाराभ्यां एको जीवो यावता कालेन मृतो भवति स वादरः कालपुद्गलपरावर्त्तः, यदा तु प्रथमद्वित्रिचतुष्पञ्चमेत्यादिसमयवृद्धिक्रमेण सर्वसमयेष्वेकजीवो मृतो भवति तदा सूक्ष्मः कालपुद्गलपरावर्त्तः । इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

अणुभागट्ठाणेसुं, अणंतरपरंपराविभत्तीहिं । भावंमि बायरो सो, सुहुमो सव्वेसुणुक्कमसो ॥ ७५ ॥

व्याख्या–'अनुभागस्थानेष्वि'ति शुभाशुभकर्मणो हीनमध्यमोत्तमरसस्य निकृष्टविभागानां समुदायो रसस्पर्द्धकं स्पर्द्धकसमुदायोऽनुभागस्थानं, एवंभूतानि रसव्यक्तितोऽसङ्ख्येयान्यनुभागस्थानानि, तेषु बन्धकत्वेन वर्त्तमानो जीवोऽनन्तरपरम्परप्रकाराभ्यां यावता कालेन सर्वेष्वनुभागस्थानेषु मृतो भवति, स वादरः भावपुद्गलपरावर्त्तो भवति, तेष्वेव यथोत्तरस्थानक्रमेणैको जीवो यावता कालेन बन्धकत्वेन वर्त्तमानो मृतो भवति, स सूक्ष्मभावपुद्गलपरावर्त्तः, अनुभागस्थानस्वरूपमुपरि न्यक्षेण वक्ष्यतीति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

आवलियाणं छक्कं, समयादारब्भ सासणो होइ । मीसुवसम अंतमुहू खाइयदिट्ठी अणंतद्धा ॥ ७६ ॥

व्याख्या–असङ्ख्येयसमयसमुदायः आवलिका, सहोपशमसम्यक्त्वस्यास्वादनेन वर्त्तत इति सास्वादनः, तत्सास्वादनत्वमुत्कृष्टतः षडावलिकामात्रं कालं एकस्मिन् जीवे भवति, जघन्यतस्त्वेकं समयं, यत उपशमाद्धायां जीवस्वाभाव्यात् कश्चित् षडावलिकाशेषायां सास्वादनत्वं गच्छति, एवं समयहान्या यावदेकसमयशेषायां, तदन्ते मिथ्यात्वोदयान्मिथ्यादृष्टिर्भवति, तद्भवेऽन्यभवगतो वा, यतः सास्वादनगुणे सर्वस्मिन् मरणमस्ति, न सम्यग्मिथ्यात्वगुणे, उपशमसम्यक्त्वगुणश्च जघन्यत

उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तावधिकः, यद्यप्युपशमसम्यक्त्वगुणस्थो देशविरत्यादिगुणान्तराण्यनुभजति तथापि तस्यान्तर्मुहूर्त्तमेवावस्थानं, क्षायिकसम्यग्दर्शनं अनन्तकालं भवति, यतस्तदुत्तरगुणसम्भवेऽपि न नश्यतीति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

वेयगअविरयसम्मो, तेत्तीसयराइं साइरेगाइं । अंतमुहुत्ताओ पुव्वकोडि देसो उ देसूणा ॥ ७७ ॥

व्याख्या–वेद्यत इति वेदकम्, मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिगतस्य क्षयात् द्वितीयस्थितिगतस्योपशमात् सम्भूतमिति क्षयोपशमजं तद्वेदकं क्षायोपशमिकं वा अविरतिगुणसमन्वितं उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवति, सर्वार्थविमानादिषु मनुष्यभवकतिचिद्वर्षाधिकानि । जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति, यतो वेदकसम्यक्त्वमविरतभावेनान्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं स्थित्वा सम्यग्मिथ्यात्वे मिथ्यात्वे वा गच्छति, तत्राप्यविरतत्वे सत्यपि दृष्टिभेदाद् गुणभेद इति, अथवा देशसंयमं सर्वसंयमं वा गच्छति, अत्रापि वेदकसम्यक्त्वे सत्यपि अविरतत्वापगमाद् गुणभेद इति, तुशब्दादेतस्यैव रोचककारकादयो भेदा विचित्रत्वात् क्षयोपशमस्य मन्तव्याः, नेतरयोरेकरूपत्वात्, अन्तर्मुहूर्तशब्द उभयत्र सम्बन्धनीयः, ततश्चायं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतो देशोनां पूर्वकोटिं यावद् देशसंयमो भवत्येकस्मिन् जीवे, जघन्येनाप्येतद्गुणमियत्कालं स्पृष्ट्वा सर्वविरतिमविरतित्वं वा गच्छति नारत इति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

समयाओ अंतमुहू, पमत्तमपमत्तयं भयंति मुणी । देसूणपुव्वकोडिं, अन्नोन्नं चिट्ठंति भयंता ॥ ७८ ॥

व्याख्या–समयादारभ्य समयवृद्ध्या यावदन्तर्मुहूर्त्तं तावत्प्रमत्ततामप्रमत्ततां वा भजन्ते जीवाः (मुनयः), उभयगुणयोस्तु संसरन्तोभ्रमन्तः देशोनपूर्वकोटिं यावत्तिष्ठन्ति, 'अन्योन्यं' इतरेतरगुणं भजमाना बालभाववर्षैर्हीनं सङ्ख्येयवर्षायुर्मनुष्यभव-

मित्यर्थः। प्रतिपत्तिसमये च यदा कालं कृत्वा अविरतित्वं गच्छन्ति तदा समयमिति, अन्यद्गुणान्तरमन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वतो नारत इति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

समयाओ अंतमुहू, अपुव्वकरणाउ जाव उवसंतो। खीणाजोगीणंतो, देसस्स य जोगिणो कालो ॥ ७९ ॥

व्याख्या—जघन्यतः समयमेकं समयद्वयोत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्त्तं—भिन्नद्विघटिकामात्रं कालं यावदिति, अपूर्वकरणबादरकषायसूक्ष्मकषायोपशान्ताः स्वस्वगुणस्था भवन्ति। क्षपकश्रेण्यां त्वजघन्योत्कृष्टमन्तर्मुहूर्त्तमेव, तस्यां मरणाभावात्, उपशमश्रेण्यां त्वनियमः। क्षीणकषायायोगिनोरप्यन्तर्मुहूर्त्तमेवोभयतोऽपि, तयोः प्रतिपाताभावात् क्षीणकषायस्य मरणाभावाच्च, देशविरतस्यैव सयोगिनो अन्तर्मुहूर्त्तादेशोनपूर्वकोटिं यावत्स्थितिर्भवतीति गाथार्थः ॥ ७९ ॥ कालस्थितिमाह—

एगिंदियाणऽणंता, दोण्णि सहस्सा तसाण कायठिई। अयराण इग पणिंदिसु, नरतिरियाणं सगट्ठभवा ॥८०॥

व्याख्या—एकेन्द्रियाणां—सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तरूपाणां पृथिवीजलाग्निवायुवनस्पतिकायेषु प्रत्येकसाधारणरूपतया एकेन्द्रियत्वममुञ्चतां अनन्ताः सागरोपमसहस्राः कायस्थितिर्भवति। त्रसानां—द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनां पर्याप्तापर्याप्तरूपाणां द्वौ सागरोपमसहस्रौ कायस्थितिः। पञ्चेन्द्रियाणां संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तरूपाणामेकं सागरोपमसहस्रं कायस्थितिः। नरतिरश्चां पञ्चेन्द्रियाणां संज्ञिनां पर्याप्तनामकर्मोदयिनां सप्ताष्टौ वा भवाः कायस्थितिर्भवति। देवनारकाणां तु भूयस्तत्रानुत्पत्तेः कायस्थितिरेव नास्ति। आह—अष्टानामन्तर्गतत्वादप्रधानत्वाच्चानर्थकं सप्तकग्रहणं? अत्रोच्यते—सङ्ख्येयवर्षायुषोऽविकृत्य सप्त भवा प्रभयानष्टौ, केवलानामसङ्ख्येयवर्षायुषां कायस्थितिरेव नास्ति, अस्यार्थस्य ख्यापनाय सप्तग्रहणमिति गाथार्थः ॥ ८० ॥ ॥२४॥

अमुमेवार्थं प्रकटयन्नाह–

पुव्वकोडिपुहुत्तं, पल्लतियं तिरिनराण कालेणं । नाणाइगपज्जत्तमणूणपल्लसंखंस अंतमुहू ॥ ८१ ॥

व्याख्या-'पूर्वकोटीनां पृथक्त्वं' सप्तसु भवेषु सप्त पूर्वकोट्य इत्यर्थः अष्टमभवस्यासङ्ख्येयवर्षायुषां पल्योपमत्रिकेणाभ्यधिकाः 'कालतः' कालमधिकृत्य तिर्यग्नराणां कायस्थितिर्भवति. नानाप्रकारा अपर्याप्तकानेकमनुष्यकायस्य तत्सन्ततेरव्यवच्छिन्नाया उत्कृष्टतः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा स्थितिः, एकस्य त्वन्तर्मुहूर्त्तं, जघन्यतः उत्कृष्टतश्च सर्वेनान्तर्मुहूर्त्तमिति गाथार्थः ॥८१॥

पुरिसत्तं सन्नित्तं, सयपुहुत्तं तु होइ अयराणं । थीपलियसयपुहुत्तं, नपुंसगत्तं अणंतद्धा ॥ ८२ ॥

व्याख्या-(पुरुषत्वं) द्रव्यपुरुषवेदोदयत्वं 'संज्ञित्वं' समनस्कत्वं सागरोपमशतपृथक्त्वं यावद् भवति, यद्यपि भवान्तरे पुरुषाकारस्याभावः चित्ताभावश्च, तथापि भाविनि भूतवदुपचारादिति न्यायतः तुशब्दाधिक्याच्च तत्राप्येवमेव प्रतिपत्तव्यम्, द्रव्यस्त्रीवेदोदयः पल्योपमशतपृथक्त्वं यावदुत्कृष्टतो भवति, द्रव्यनपुंसकवेदोदयोऽनन्तं काले, यतः स सर्वजीवस्थानेषु लभ्यत इति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

बायरपज्जेगिंदिय-विगलाण य वाससहस्स संखेज्जा । अपज्जसुहुमसाहा-रणाण पत्तेगमंतमुहू ॥ ८३ ॥

व्याख्या-बादराणां पर्याप्तकनामविशेषितानां सङ्ख्येया वर्षसाहस्र्यः प्रत्येकं पृथिवीजलाग्निवायुवनस्पतिप्रत्येकैकेन्द्रियाणां सङ्ख्येया वर्षसाहस्र्यः कायस्थितिः, विकलानामपि द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं सङ्ख्येयवर्षसाहस्र्यः कायस्थितिः

१ प्रत्येकवनस्पत्येकेन्द्रियाणां.

एतेषामसंज्ञिसंज्ञिनां चापर्याप्तनामोदयिनां सूक्ष्मसाधारणनामोदयिनां च पर्याप्तनामोदयविशेषितानामपर्याप्तनामोदयविशेषितानां च प्रत्येकं त्रयाणामप्यन्तर्मुहूर्त्तमात्रा कायस्थितिर्भवतीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

पत्तेयबायरस्स उ, परमा हरियस्स होइ कायट्ठिई । ओसप्पिणी असंखा, साहारत्तं रिउगइयत्तं ॥ ८४ ॥

व्याख्या–प्रत्येकबादरस्य 'हरितस्य' वनस्पतिजीवस्य पर्याप्तापर्याप्तकविशेषणाभ्यामप्रधानस्य 'परमा' उत्कृष्टा असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कायस्थितिर्भवति । इयत्कालमेव साहारकत्वं भवान्तरेषु संसरतः ऋजुगतित्वमपि, तत्कालमेव भवान्तरेषु कुतोऽनुमीयते ? उच्यते अक्षराधिक्यादर्थाधिक्यं परिकल्प्यते प्रत्येकवनस्पतीनां सूक्ष्मत्वाभावात् सिद्धं बादरत्वम् । सिद्धेऽपि यद्ग्रहणं तदस्यार्थस्य ख्यापनार्थमिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

मोहट्ठिइबायराणं, सुहुमाण असंखया भवे लोगा । साहारणाण दोसड्ढ–पुग्गला निव्विसेसाणं ॥ ८५ ॥

व्याख्या–मोहनीयकर्मणो यावन्मात्रा स्थितिः सागरोपमाणां सप्ततिकोटाकोट्यः तावन्मात्रा 'बादराणां' सामान्यतः पर्याप्तापर्याप्तरूपाणां पृथिवीजलाग्निवायुकायिकानां पृथक्, वनस्पतेः पृथक् भणनादवसीयते, एवमेव सूक्ष्माणामसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्या कायस्थितिः । साधारणानां बादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तविशेषणनिरपेक्षाणां द्वौ सार्धौ पुद्गलपरावर्त्तौ कायस्थितिरिति गाथार्थः ॥ ८५ ॥ कादाचित्कगुणानां सम्भवेन सातत्येनावस्थानकालमाह—

---

१ नोध. २ तयोः ३ तयोः ४ 'ऋजुगतित्वं, च वनस्पतेः प्रत्येकत्वस्य साहारकत्वस्य च प्रतिसमयं इयत्कालं स्थितिः प्रतिपादिता ऋजुगतित्वं' इतिक.

सासणमीसाओ हवंति, संतया पलियसंखइगकालो । उवसामगउवसंता, समयाओ अंतमुहुत्तं ॥ ८६ ॥

व्याख्या-सास्वादनाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च 'सन्तता' अव्यवच्छिन्नाः, पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं कालमुत्कृष्टतः एकानेकविकल्पोत्पत्त्या विनश्यन्तोऽपि इयत्कालं भवन्ति, स्वगुणस्थानमशून्यं कुर्वन्तीत्यर्थः, जघन्यतः सास्वादनाः समयमेकमितरे अन्तर्मुहूर्त्तमित्ययमेककालः । तुशब्दादुपशामनयोग्या अपूर्वकरणाः, बादरसूक्ष्मकषाया उपशान्तकषायाश्च जघन्यतः समयमेकं स्वगुणस्थानमशून्यं कुर्वन्ति परतो विनश्यन्ति देवत्वेनोत्पद्यन्ते, उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा गुणान्तरं व्रजन्ति, तत्परतः श्रेणीशून्यतया भाव्यमिति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

खवगा खीणाजोगी, होंति अणिच्चावि अंतरमुहुत्तं । नाणा जीवे तं चिय, सत्तहिं समएहिं अब्भहियं ॥८७॥

व्याख्या-क्षपका व दरकषायाणां सूक्ष्मकषायविशेषाणां च । अपिशब्दात् क्षपणार्हा अपूर्वकरणाः 'क्षीणा' इति क्षीणकषायास्तथा अयोगिजिनश्च एते प्रत्येकं एकानेकरूपतया स्वगुणेषु 'अनित्या अपि' कादाचित्कभावा अपि, अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं सन्तो भवन्ति, नानाजीवसन्ततिमाश्रित्य तदेवान्तर्मुहूर्त्तं प्रथमक्षपकश्रेणीकालं सप्तभिः समयैरभ्यधिकं भवति, प्रथमक्षपकापेक्षया तदभ्यधिकं अष्टमक्षपकापेक्षया तदन्तर्मुहूर्त्तमेव, यतोऽन्तर्मुहूर्त्तात् सप्तसमयाधिकादूर्ध्वतोऽवश्यं श्रेणीशून्यतया भाव्यमिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ प्रतिपत्तिकालमाह-

एगिंदित्तं सययं, तसत्तणं सम्मदेसचारित्तं । आवलिया संखंसं, अडसमय चरित्तसिद्धत्तं ॥ ८८ ॥

व्याख्या-'एकेन्द्रित्वं' सततमव्यवच्छिन्नं सदा जीवाः प्रतिपद्यन्ते, तद्भावेनोत्पद्यन्त इति, 'त्रसत्वं' द्वीन्द्रियादिभावं,

सम्यक्त्वं देशविरतिगुणं चावलिकासमयानां असङ्ख्येयभागमात्रसमयान् यावत्प्रतिपद्यन्ते, तदुत्तरकालमवश्यं व्यवच्छेदेन भाव्यम्, सर्वविरतिं सिद्धत्वं चाष्टौ समयान् सातत्येन प्रतिपद्यन्ते अव्यवच्छेदेनेति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

उवसमसेढी उवसंतया य मणुयत्तणुत्तरसुरत्तं । पडिवज्जंते समया संखेया खवगसेढी य ॥ ८९ ॥

व्याख्या–उपशमश्रेणीं उपशान्ततां च मनुजत्वं पञ्चोत्तरविमानदेवत्वं च जीवाः सङ्ख्येयान् समयान् यावत्प्रतिपद्यन्ते, चशब्दात् स्तोका मनुजाः यतः सर्वेऽपि सङ्ख्येयास्तेभ्यश्चोत्तमयतित्वमाप्तेभ्यः एतानि स्थानानि इति । द्वितीयचशब्दात् क्षपकश्रेणीं अष्टावेव समयान् इति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

बत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य चुलसीई । छन्नउइ दुअट्ठसयं, एगाइ जहुत्तरे समए ॥ ९० ॥

व्याख्या–एकादयो रूपवृद्ध्या यावद् द्वात्रिंशज्जीवा प्रथम(क्षपक)श्रेण्याद्यसमये क्षपकत्वं प्रतिपद्यन्ते, न तेभ्योऽप्यधिकाः तदुत्तरसमये एकादयो रूपवृद्ध्या यावदष्टचत्वारिंशत्न तेभ्योऽप्यधिकास्तृतीयसमये एकादयो रूपवृद्ध्या षष्टिं यावदेवं चतुर्थसमये द्विसप्ततिं यावत्, पञ्चमसमये चतुरशीतिं यावत्, षष्ठसमये षण्णवतिं यावत्, सप्तमसमये द्व्यधिकं शतम्, अष्टमसमये एकादयो रूपवृद्ध्या अष्टाभ्यधिकशतपर्यन्ता जीवाः श्रेणीं सिद्धत्वं वा प्रतिपद्यन्ते, तत्परतःप्रतिपत्तिरेव नास्ति, एते चोत्कृष्टतः सर्वेऽपि द्व्यधिकरूपद्शतप्रमाणा इति गाथार्थः ॥ ९० ॥ उक्तं कालद्वारम् । अन्तरद्वारमाह–

गब्भयतिरिमणुसुरनारयाण, विरहो मुहुत्तबारसगं । मुच्छिमनराण चउवीस, विगल अमणाण अंतमुहू ॥ ९१ ॥

व्याख्या–सर्वेऽपि गर्भजाः संज्ञिनो, ये तु संज्ञिनस्ते गर्भजा अगर्भजा वा अस्यार्थस्य सिद्ध्यर्थमेवमुपन्यासः, गर्भजानां

तिरश्चां मनुष्याणां, (अगर्भजानां) देवानां नारकाणां च चतुर्णामपि प्रत्येकं द्वादशमुहूर्त्तान्युत्कृष्टतो 'विरहो' ऽन्तरं भवति, सामान्यनिर्देशात् सङ्ख्येयासङ्ख्येयायुषां ग्रहणम्, देवानां चतुर्भेदानाम्, नारकाणां सप्तभेदानामपि, एतच्चान्तरमनेकजीवाश्रयं चतुर्विधानामपि संज्ञिनां प्रागुत्पन्नेभ्योऽन्ये द्वादशभिर्मुहूर्त्तैरुत्कृष्टत उत्पद्यन्त एव, जघन्यं समयमेकं व्यस्तोच्चारणादेवावगन्तव्यम्। 'चउवीसमुहुत्ताई' इत्यादि, यदन्यैरभिहितं तत्प्रत्येकं नरकदेवलोकादिषु, एतत्पुनः सकलगत्याश्रयमिति न दोषः सम्मूर्छजमनुष्याणां चतुर्विंशतिमुहूर्त्तान्[1], द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामसंज्ञिनां च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तं, एकेन्द्रियाणां सदोत्पत्तेरेवान्तरं नास्ति इति गाथार्थः ॥ ९१ ॥ उक्तं जीवस्थानेष्वनेकजीवाश्रयमन्तरं, तेष्वेवैकजीवाश्रयमनिर्देशमाह–

तसथावरसाहारण-असन्निअपुमाण जो ठिईकालो। सो इयराणं विरहो, एवं हरियेयराणं च ॥ ९२ ॥

व्याख्या–त्रसत्वे सागरोपमद्विसहस्रमानो यः कायस्थितिकालः स स्थावरस्यैकेन्द्रियस्य एकजीवाश्रयो विरहकालः, एकेन्द्रियो द्वीन्द्रियादिष्वियन्तं कालं स्थित्वा भूयोऽप्येकेन्द्रियेष्वागच्छतीत्यर्थः। यस्त्वेकेन्द्रियस्योत्कृष्टो व्यावहारिकस्यासङ्ख्येयपुद्गलपरावर्त्तात्मकः कायस्थितिकालः स द्वीन्द्रियादिकत्रसविरहकालः। यो बादरस्य कायस्थितिकालो मोहस्थितिमात्रः, स सूक्ष्मस्यान्तरकालः। यः सूक्ष्मस्यासङ्ख्येयलोकमात्रः कायस्थितिकालः स बादरस्य विरहकालः। साधारणस्य यः सार्द्धद्विपुद्गलपरावर्त्तमानः कायस्थितिकालः स प्रत्येकस्य विरहकालः। यः प्रत्येकस्यासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानः कायस्थितिकालः, स साधारणस्य विरहकालः। योऽसंज्ञिनो असङ्ख्येयपुद्गलपरावर्त्तात्मकः कायस्थितिकालः स संज्ञिनो

1 चतुर्विंशतिमुहूर्त्तानि.

विरहकालः। यः संज्ञिनः सागरोपमशतपृथक्त्वमात्रः कायस्थितिकालः सोऽसंज्ञिनो विरहकालः। यो नपुंसकवेदस्यासङ्ख्येयपुद्गलपरावर्त्तात्मकः कायस्थितिकालः स स्त्रीपुरुषवेदयोः विरहकालः। यः पुरुषवेदस्य सागरोपमशतपृथक्त्वमात्रः कायस्थितिकालः स नपुंसकवेदस्य विरहकालः। एवं 'हरितस्य' वनस्पतिकायस्य यो विंशति (असङ्ख्येय) पुद्गलपरावर्त्तमानः कायस्थितिकालः स इतरेषां पृथिव्यादीनां विरहकालः। यः पृथिव्यादीनां असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशात्मकः कायस्थितिकालः स हरितजीवस्यान्तरकालः। एवमेवान्यत्रापि उत्कृष्टतो नेतव्यः। चशब्दाधिक्याज्जघन्योऽन्तर्मुहूर्त्तिकोऽन्यत्र जघन्यायुर्भवं स्थित्वा तत्रैवोत्पद्यत इति गाथार्थः ॥ ९२ ॥

आईसाणं अमरस्स, अंतरं हीणयं मुहुत्तंतो। आसहसारे अच्चुयणुत्तर दिण मास वास नव ॥ ९३ ॥

व्याख्या–भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानेभ्यश्च्युतोऽमरोऽन्तर्मुहूर्त्तेन तत्रैवोत्पद्यते, सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकशुक्रसहस्रारेभ्यश्च्युतोऽमरः नवभिर्दिनैस्तत्रैवोत्पद्यते। आनतप्राणतारणाच्युतेभ्यः च्युतोऽमरो नवभिर्मासैः तत्रैवोत्पद्यते। ग्रैवेयकविजयादिभ्यश्च्युतोऽमरो नवभिर्वर्षैः तत्रैवोत्पद्यते। यतो मनःपर्याप्त्यां पर्याप्तस्याविरतसम्यग्दृष्टेः तत्प्रभावादेव किञ्चिद्विशुद्धाध्यवसायस्येशानगमनं, नवभिर्दिनैः पुनर्मनसो जरठत्वादतिविशुद्धाध्यवसायस्याविरतस्य सहस्रारगमनम्, नवमासिकस्यास्मादेवाच्युतगमनाद्देशविरतिरिति। पञ्चोत्तरविमानगमनं तु द्रव्यभावचरणप्राप्तौ नववर्षग्रहणादवसीयत इति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

थावरकालुक्कोसो, सव्वद्धे बीयओ न उववाओ। दो अयरा विजयाइसु, नरएसुवि थाणुमाणेणं ॥ ९४ ॥

व्याख्या–सर्वस्थानेभ्यश्च्युतस्य उत्कृष्टमन्तरं जीवस्य व्यावहारिकस्थावरकायस्थितिकालोऽसङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, एतदेवापवदति, सर्वार्थसिद्धौ नास्त्यन्तरं, द्वितीयोत्पत्तेरभावात् । विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषूत्कृष्टता द्विसागरोपमस्थितिकवैमानिकेषु स्थित्वा तेष्वेवोत्पद्यते, नरकेष्वप्यनेनैवानुमानेन जघन्यमुत्कृष्टमन्तरमवगन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ९४ ॥ एकजीवाश्रयगुणान्तरमाह—

पलियासंखो सासायणंतरं सेसयाण अंतमुहू । मिच्छस्स बे छसट्ठी, इयराणं पोग्गलद्धंतो ॥ ९५ ॥

व्याख्या–जघन्येनापि सास्वादनः स्वगुणं परित्यज्य पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेन व्यतीतेन तमेव गुणं प्राप्नोति, यतः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वपुञ्जा इयता कालेन मिथ्यात्वभावेन परिणमय्य तत्रैव निक्षेपतः तदुत्तरकाले भूयोऽप्यौपशमिकसम्यक्त्वं प्राप्नोति, तदन्ते च सास्वादनत्वं नान्यथेति भावः । शेषाण्युपशान्तकषायपर्यवसानानि दशापि गुणस्थानानि परित्यज्य भूयोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तेन प्राप्नोति, यत उपशान्तत्वमपि प्राप्य प्रतिपतति मिथ्यादृष्टित्वं यावदवाप्नोति भूयोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तेन तदेवोपशान्तस्थानं यावत्सास्वादनं सम्यग्मिथ्यादृष्टिं च विना क्रमेणारोहति, एवं सर्वेऽपि गुणाः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तेन प्राप्यन्त इति उत्कृष्टतस्तु मिथ्यादृष्टिरन्यगुणस्थानेषु सागरोपमाणां षट्षष्टिद्वतयं स्थित्वा भूयोऽपि मिथ्यात्वमायाति, यतो विरतादयो गुणाः सर्वेऽपि सम्यक्त्वोपलक्षिताः, तस्य चोत्कृष्टतः एकजीवे षट्षष्टिसागरोपमाणि स्थितिः, स च सम्यक्त्वगुणो सम्यग्मिथ्यात्वेऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि सम्यक्त्वं गच्छति, ततः षट्षष्टिसागरोपमाणि स्थित्वावश्य मिथ्यात्वं (क्षपकत्वं वा) गच्छत्यत एतदन्तरं । शेषाणां सास्वादनाद्यानां उपशान्तान्तानां पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं किञ्चिदूनं उत्कृष्टमन्तरं, यत इयता कालेन

प्राप्तसम्यक्त्वेनावश्यं सेद्धव्यमिति भावः, क्षीणकषायादीनां प्रतिपाताभावादन्तरमेव नास्तीति गाथार्थः ॥ ९५ ॥ अनेकजीवाश्रयं गुणान्तरमाह—

वासपुहुत्तं उवसामगाण विरहो छमास खवगाणं । नाणाजीएसु सासाण मीसाणं पल्लसंखंसो ॥ ९६ ॥

व्याख्या–वर्षपृथक्त्वेनावश्यमुपशामकैर्भूयोऽपि भाव्यं प्रागुपशामकेभ्य इति, क्षपकैस्तु प्राक्क्षपकेभ्यः षड्भिर्मासैरन्यैर्भाव्यम, सास्वादनः सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्वा पल्योपमासङ्ख्येयभागेऽतीते प्रागुत्पन्नेभ्यः स चान्यो वाऽवश्यं नानाजीवेभ्यः उत्कृष्टान्तरे पि जघन्यतस्तु एकसमयेन प्रतिपद्यत इति गाथार्थः ॥ ९६ ॥

सम्माई तिन्नि गुणा कमसो सगचोद्दपन्नरदिणाणि। छम्मास अजोगित्तं न कोवि पडिवज्जए सययं॥९७॥ द्वारम्॥

व्याख्या–अविरतगुणं प्राक्प्रतिपत्तेरुत्कृष्टतोऽन्यः सप्त दिनानि यावत् न कश्चित्प्रतिपद्यते, देशविरतिगुण चतुर्दशदिनानि, सर्वविरतिगुणं पञ्चदशदिनानि यावच्च प्रतिपद्यते, तत्परतः प्रतिपद्यत एव । अयोगित्वं तु षड्मासान्यावत् 'सन्ततम्' अव्यवच्छिन्नं इयन्तं कालं न कश्चित्प्रतिपद्यते, सततमनवरतं वाऽतीतानागतवर्त्तमानकालेष्वनेन न्यायेनान्तरं भवति मिथ्यादृष्टेस्तु पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं उत्कृष्टोऽन्तरं यतः–सास्वादनेनोत्तरकाले मिथ्यादृष्टिना भाव्यम्, तस्यान्यगुणाभावादिति भावः । एतच्च सुज्ञानमेव । जघन्यतः समयमेकं स्थित्वा सर्वेऽपि गुणा भूयोऽपि प्रादुर्भवन्ति इति गाथार्थः॥९७॥ गतमन्तरद्वारम्, भागद्वारमल्पबहुत्वान्तर्गतमेव ज्ञातव्यम । इदानी भावद्वारमुच्यते–

सम्माइचउसु तिय चउ, उवसमगुवसंतयाण चउ पंच। चउ खीण अपुव्वाणं,तिन्नि उ भावावसेसाणं॥९८॥द्वारम्॥

व्याख्या–अविरताद्येषु चतुर्षु गुणस्थानेष्वविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्ताख्येषु त्रयश्चत्वारो वा भावा भवन्ति, कथमेतद् ? उच्यते–औदयिकभावस्यैकविंशतिर्भेदाः, तेभ्योऽविरतस्यैकोनविंशतिर्भवन्ति, लेश्याषट्कं गतिकषायचतुष्कं वेदत्रयं अविरतिसिद्धत्वमिति मिथ्यात्वाज्ञाने न स्तः। देशविरतस्य देवनरकगतिवर्जास्त एव सप्तदश, तिर्यग्गत्यविरतिवर्जिताश्च पञ्चदश प्रमत्ताप्रमत्तयोरिति। पारिणामिकस्य त्रयो भेदा, जीवत्वं भव्यत्वं चास्ति चतुर्णामपि, नास्त्यभव्यत्वम्। क्षायोपशमिकस्याष्टादश भेदाः, तेभ्योऽविरतस्य मतिज्ञानादिज्ञानत्रयं अचक्षुश्चक्षुरवधिदर्शनत्रयं पञ्च लब्धयः सम्यक्त्वं चैते द्वादश सन्ति, सर्वदेशविरतिमनःपर्यायज्ञानाज्ञानत्रयं तु षड् न। देशविरतस्य देशविरतिसहिता एत एव त्रयोदश, प्रमत्ताप्रमत्तयोर्मनःपर्यायसर्वविरतिसहिताश्चतुर्दश, एवमेतेष्वेते त्रयो भावाः। औपशमिकभावे औपशमिकं सम्यक्त्वं तच्च क्षायिकक्षायोपशमिकयोराद्यं यदा मोक्षबीजभूतं सम्भवति, तदा एषां चतुर्थो भावः, क्षायोपशमिकसम्यक्त्वक्षयेण यदा क्षायिकं सम्यक्त्वं भवति, तदा चैषां चतुर्थो भावः। एवमुपशमश्रेण्यां अपूर्वकरणबादरसूक्ष्मकषायाणामेतदुभयचतुष्कं, किन्तु लेश्यानां शुक्ललेश्यैव, सूक्ष्मसम्परायस्य यद्यपि चारित्रान्तरमुच्यते तथापि क्षायोपशमिकचारित्रान्नातिवर्त्तते, यत उक्तम्–'[1]लोभाणू वेयंतो जो खलु उवसामगो व खवगो वा' इत्यादि, उपशान्तकषायस्य तु यदा सम्यक्त्वचारित्रे औपशमिके भवतः, तदा चत्वारो भावाः, यदा तु क्षायिकसम्यक्त्वं औपशमिकचारित्रं प्रतिपद्यते प्रतिपातियथाख्यातं, तदा पञ्चभावाः, क्षीणकषायस्य तु पूर्वोक्तास्त्रयः क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रभावयुक्ताः, क्षपकापूर्वकरणादीनां तु क्षायिकसम्यक्त्वभावयुक्ताश्चत्वारः औपशमिकभावाभावादिति।

१ 'लोभाणून् वेदयन् यः खलूपशामको वा क्षपको वा.'

शेषगुणजीवानां भावत्रयं भवति । मिथ्यादृष्टेरौदयिकपारिणामिकौ सम्पूर्णौ भवतः, क्षायोपशमिकस्य तु अज्ञानत्रयं चक्षुरचक्षुर्दर्शने, दानलाभभोगोपभोगवीर्यलब्धयः, एते दश भेदा भवन्ति, न शेषाः । सास्वादनस्यापि अभव्यत्वमिथ्यात्वे विहाय शेषं तथैव । सम्यग्मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वभावोपगतं उदये भवति, नान्यो विशेषः। सयोग्ययोगिनोरपि भावत्रयं क्षायोपशमिकौपशमिकयोरभावादिति, तत्र औदयिके मनुष्यगत्यसिद्धत्वे शुक्ललेश्याप्याद्यस्य, पारिणामिके जीवभव्यत्वे, क्षायिके नवापि सम्पूर्णाः, सम्यक्त्वचारित्रे केवलज्ञानदर्शने पञ्च लब्धय इति । तुशब्दाज्जीवस्थानेष्वपि यदेव मिथ्यादृष्टेर्भावत्रयं तदेव द्वादशस्थानेषु स्त्रीपुरुषवेदशुभलेश्यात्रयदेवनरकमनुष्यगतिविभङ्गवर्जं यथासम्भवं चक्षुर्दर्शनवर्जं च तथैव मन्तव्यम् । संज्ञ्यपर्याप्तकस्तु मिथ्यादृष्टिसास्वादनाविरतत्वभावयुक्तो वक्तव्यः, संज्ञिपर्याप्तकस्तु सर्वगुणस्थानान्तर्गत एवाभिहितो नोच्यत इति गाथार्थः ॥ ९८ ॥ उक्तं भावद्वारम् । अल्पबहुत्वमाह तत्र तावज्जीवस्थानेषु–

थोवा गब्भयमणुया, तत्तो इत्थी उ तिघणगुणिया उ । बायरतेउक्काइय, तासिमसंखेज्ज पज्जत्ता ॥ ९९ ॥

व्याख्या–सर्वजीवेभ्यः स्तोका गर्भजा मनुष्याः संज्ञिनस्तेभ्योऽपि तद्युवत्यस्त्रिघनगुणा–सप्तविंशतिगुणा इत्यर्थः, ताभ्योऽपि बादराः पर्याप्तकास्तेजस्कायिका असङ्ख्येयगुणा इति गाथार्थः ॥ ९९ ॥

तत्तोणुत्तरदेवा, तत्तो संखेज्ज जाणओ कप्पो, तत्तो असंखगुणिया, सत्तम छट्ठी सहस्सारो ॥ १०० ॥

व्याख्या–तेभ्योऽपि अग्निकायिकेभ्योऽनुत्तराः–पञ्चोत्तरविमानवासिनो देवा असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि नवमाद्यमसप्तमषष्ठपञ्चमचतुर्थत्रिद्व्याद्यग्रैवयकेष्वच्युतारणप्राणतानताख्येषु कल्पेषु परिपाट्योत्तरोत्तरेषु देवा[अ]सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो-

ऽप्यसङ्ख्येयगुणाः सप्तमपृथिवीनारकाः, तेभ्योऽपि षष्ठ्यां नारकाः असंख्येयगुणाः तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः सहस्रारदेवा इति गाथार्थः ॥ १०० ॥

सुक्कंमि पंचमाए, लंतयचोत्थीए बंभतचाए । माहिंद सणंकुमारे, दोचाए मुच्छिमा मणुया ॥ १०१ ॥

व्याख्या-सहस्रारदेवेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः शुक्रकल्पनिवासिनो देवास्तेभ्योऽपि पञ्चम्यां पृथिव्यां नारका असङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽपि लान्तककल्पदेवा असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि चतुर्थपृथिव्यां नारका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि ब्रह्मकल्पदेवा असङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽपि तृतीयपृथिव्यां नारका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि माहेन्द्रदेवाः असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सनत्कुमारदेवा असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि द्वितीयनरकपृथिव्यां नारका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सम्मूच्छिममनुष्या उत्कृष्टपदभाविनः *असङ्ख्येयगुणा भवन्तीति गाथार्थः* ॥ १०१ ॥

ईसाणे सव्वत्थवि, बत्तीसगुणाओ होंति देवीओ । संखेज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥ १०२ ॥

व्याख्या-तेभ्यः सम्मूर्च्छजमनुष्येभ्योऽसङ्ख्येयगुणा ईशानदेवास्तेभ्यस्तद्देव्यो द्वात्रिंशद्गुणाः, ताभ्यो देवीभ्यः सङ्ख्येयगुणाः सौधर्मदेवास्तेभ्यस्तद्देव्यो द्वात्रिंशद्गुणाः, ताभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणा भवनपतयस्तेभ्योऽपि तद्देव्यो द्वात्रिंशद्गुणा इति गाथार्थः ॥ १०२ ॥

रयणप्पभिया खहयर-पणिंदिसंखेज्ज तत्तिरिक्खीओ । सव्वत्थ तओ थलयर-जलयर वण जोइसा चेवं १०३

व्याख्या-भुवनपतिदेवीभ्योऽपि रत्नप्रभा नारका असंख्येयगुणाः यतः सर्वेऽपि भुवनपतयस्तेभ्य असङ्ख्येयभागमात्रा

इति, तेभ्योऽपि खेचराः पक्षिविशेषाः-पञ्चेन्द्रियाः पर्याप्ताः पुरुषवेदोदयिनः असङ्ख्येयगुणास्तेभ्यस्तद्युवत्यस्त्रिगुणास्ताभ्यः स्थलचराः सरभादयोऽसङ्ख्येयगुणास्तद्युवतयः तेभ्योऽपि त्रिगुणास्ताभ्योऽपि जलचरा असङ्ख्येयगुणाः मत्स्यमकरादयस्तेभ्यस्तद्युवत्यस्त्रिगुणास्ताभ्योऽपि व्यन्तरदेवा असंख्येय गुणाः, तेभ्यस्तद्देव्यो द्वात्रिंशद्गुणाः, ताभ्योऽपि ज्योतिष्कदेवा असङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽपि तद्देव्यो द्वात्रिंशद्गुणाः, इति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

तत्तो असंख खहयर-संखेज्जा थलयरजलयर नपुंसा। चउरिंदि तओ पणबितिइंदियपज्जत्त किंचिहिया ॥१०४॥

व्याख्या-असङ्ख्येयग्रहणेऽनुवर्त्तमाने यत्पुनः करोति तत्संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तान्नपुंसकान् ताभ्योऽसंख्येयान् खेचरान् ख्यापयति तेभ्यः सङ्ख्येयाः स्थलचराः नपुंसकाः। तेभ्योऽपि जलचरनपुंसकाः, ततश्चतुरिन्द्रियका अपि, ततः पञ्चेन्द्रियाः सर्वे संज्ञ्यसंज्ञिनः पर्याप्तास्त्रिवेदाः, तेभ्यो द्वीन्द्रियाः पर्याप्ताः किञ्चिदधिकाः, तेभ्यस्त्रीन्द्रियाः (पर्याप्ता) विशेषाधिका इति गाथार्थः १०४॥

अस्संखा पण किंचिहिय, सेस कमसो अपज्ज उभयओ। पंचिंदिविसेसहिया चउतिय बेइंदिया तत्तो ॥१०५

व्याख्याः-' असङ्ख्येयाः पञ्चेन्द्रियाः किञ्चिदधिकाः शेषाः क्रमशः अपर्याप्ता इति, अतः पञ्चेन्द्रिया उभये विशेषाधिकाश्चतुस्त्रिद्वीन्द्रियास्तेभ्यः ' इति पदानि। उभयशब्दः छन्दोवशादस्थाने प्रयुक्तः, पर्याप्तत्रीन्द्रियेभ्यः पञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तका असंज्ञिनोऽसंख्येयगुणास्तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः, तेभ्योऽपि अपर्याप्ताः त्रीन्द्रियाः विशेषाधिकाः तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया अपर्याप्तका विशेषाधिका, तेभ्योऽपि पञ्चेन्द्रिया ' उभये ' इति पर्याप्तापर्याप्ताः सर्वे विशेषाधिकाः,

१ 'घ'

तेभ्योऽपि चतुरिन्द्रिया उभये, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया उभये,तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया उभये, विशेषाधिका इति सर्वत्र सम्बन्धनीयमिति गाथार्थः ॥ १०५ ॥

पज्जत्तबायरपत्तेयतरु असंखेज्ज इति निगोयाओ । पुढवी आऊवाऊ, बायरअपजत्ततेउ तओ ॥ १०६ ॥

व्याख्या–द्वीन्द्रियोभयेभ्यः वनस्पतिकायिकाः प्रत्येकाः पर्याप्ता बादरा असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि एवंविधा एव बादराः पर्याप्ताः 'निगोदा' अनन्तजीवनिकायकायाः असङ्ख्येयगुणा इत्यर्थः, तेभ्योऽपि पृथिव्यम्बुवायुकायिका बादराः पर्याप्ताः यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणाः, वायुकायिकेभ्योऽग्निकायिका अपर्याप्ता बादरा असङ्ख्येयगुणा इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥

बादरतरु निगोया पुढवीजलवाउतेउ तो सुहुमा । तत्तो विसेसअहिया पुढवीजलपवणकाया उ ॥ १०७ ॥

व्याख्या–अपर्याप्ता इति अनुवर्त्तते, अग्निकायिकेभ्यः प्रत्येकास्तरवोऽपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यो निगोदा बादरा अपर्याप्ता असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि पृथिवीजलवायुकायिका अपर्याप्ता बादरा यथोत्तरं असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि सूक्ष्मा अपर्याप्तास्तेजस्कायिका असङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि पृथिव्यम्बुवायुकायिकाः सूक्ष्मा अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः, तुश-ब्दाद्विशेषासङ्ख्येयसङ्ख्येयतच्छब्दाः प्रत्येकं सम्बन्धनीयाः, इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

संखेज्ज सुहुमपज्जत्त, तेऊ किंचि हिय भूजलसमीरा। ततो असंखगुणिया, सुहुमनिगोया अपज्जत्ता ॥१०८॥

व्याख्या–सूक्ष्मापर्याप्तवायुभ्यः सङ्ख्येयगुणाः पर्याप्तसूक्ष्मतेजस्कायिकाः, तेभ्योऽपि पृथ्वीजलवायुकायिकाः सूक्ष्मा-

पर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः अपर्याप्ताः सूक्ष्मनिगोदा इति गाथार्थः ॥ १०८ ॥

संखेज्जगुणा तत्तो, पज्जत्ताणंतया तओऽभव्वा । पडिवडियसम्म सिद्धा, वणबायरजीवपज्जत्ता ॥ १०९ ॥

व्याख्या–अपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्ता निगोदाः सङ्ख्येयगुणा भवन्ति, तेभ्योऽप्यनन्तगुणा अभव्याः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः प्रतिपतितसम्यग्दृष्टयः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः सिद्धाः, सिद्धेभ्योऽपि वनस्पतिकायिका बादराः पर्याप्तका अनन्तगुणा इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

किंचिंहिया सामन्ना, एए उ असंख वण अपज्जत्ता । एए सामन्नेणं विसेस अहिया अपज्जत्ता ॥ ११० ॥

व्याख्या–पर्याप्तबादरवनस्पतिकायिकेभ्य एकेन्द्रियाः पर्याप्ता बादरा विशेषाधिकाः, एत इति तुशब्दादेत एव बादरा वनस्पतिकायिका अपर्याप्ता अनन्तरेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः, एत एव अपर्याप्ता बादराः (विशेषाधिकाः ततः) सामान्येनैकेन्द्रिया (बादराः) विशेषाधिकाः पूर्वेभ्यः, इति गाथार्थः ॥ ११० ॥

सुहुमा वणा असंखा, विसेसअहिया इमे उ सामन्ना । सुहुमवणा संखेज्जा पज्जत्ता सव्व किंचिहिया ॥१११॥

व्याख्या–अपर्याप्ता इत्यनुवर्त्तमानेऽपि भूयः प्रागपर्याप्तग्रहणं सूक्ष्मवनस्पतीनां प्रत्येकत्वाभावं ज्ञापयति, ततस्ते सूक्ष्मा (अपर्याप्ताः) वनस्पतिकायिका नियमतः साधारणा अनन्तरेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः, एत एव सूक्ष्मा अपर्याप्ता एकेन्द्रिया विशेषाधिकाः, अनन्तरेभ्यः सूक्ष्मा वनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः सङ्ख्येयगुणाः, अनन्तरेभ्यस्त एव सूक्ष्माः पर्याप्ता एकेन्द्रियाः

सर्वेऽपि पूर्वेभ्यो विशेषाधिका इति गाथार्थः ॥ १११ ॥

पज्जत्तापज्जत्ता, सुहुमा किंचिहिय भव्वसिद्धीया । तत्तो बायरसुहुमा निगोय वणस्सइ जिया तत्तो ॥११२॥

व्याख्या–पर्याप्ताऽपर्याप्ताः सर्वेऽपि सूक्ष्माः पूर्वोक्तेभ्यो विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि भव्या विशेषाधिकाः, तेभ्योऽपि बादर-सूक्ष्मसकलनिगोदजीवाः, जीवाशब्दस्योभयसम्बन्धात् विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि सामान्यवनस्पतिकायिका विशेषाधिका इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

एगिंदिया तिरिक्खा, चउगइमिच्छा य अविरइजुया य । सकसाया छउमत्था, सजोगसंसारि सव्वेवि ॥११३॥

व्याख्या–वनस्पतिकायिकेभ्य एकेन्द्रिया विशेषाधिका, एकेन्द्रियेभ्यस्तिर्यञ्चो विशेषाधिकाः, तिर्यग्भ्योऽपि चतुर्गतिमिथ्यादृष्टयो विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्यविरताः, तेभ्योऽपि सकषायाः, तेभ्योऽपि छद्मस्थाः, तेभ्योऽपि सयोगिनः, तेभ्योऽपि संसारस्थाः (तेभ्योऽपि सामान्येन सर्वेऽपि) जीवाः) प्रतिपदं वक्तव्याः, किञ्चिदधिकत्वं च क्षपकश्रेण्यादिषु यथासम्भवं सकषायादीनां भावनीयमिति गाथार्थः ॥ ११३ ॥

उवसंत खवगजोगी, अपमत्तपमत्तदेससासाणा । मीसा विरया चउ चउ जहुत्तरं संखसंखगुणा ॥ ११४ ॥

व्याख्या–उपशान्तेभ्यः क्षपकाः सयोगिनोऽप्रमत्ताः प्रमत्ताश्चत्वारोऽपि यथोत्तरं सङ्ख्येयगुणाः उत्कृष्टसम्भवे, प्रमत्तेभ्यो

---

१ खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः पर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्यन्ताः सर्वे यथोत्तरं संख्येयगुणाः प्रज्ञापनायां प्रतिपादिताः अत्र त्वन्यथेति । अग्रेतनेषु उत्कृष्टपदग्रहादत्रान्यथा किंचित्पदमभिमतं स्यात्

देशविरताः सास्वादनाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽविरतसम्यग्दृष्टय एते चत्वारोऽपि यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणा इति गाथार्थः ॥११४॥

उक्कोसपए संता, मिच्छा निरएसु गईसु होंतिऽसंखगुणा। तिरिएसऽणंतगुणिया, सन्निसु मणुएसु संखगुणा ११५

व्याख्या–उत्कृष्टपदभाविन एव यदा सन्तो–भवन्ति तदा तेभ्योऽपि निरयेषु गतिषु मिथ्यादृष्टयोऽसङ्ख्येयगुणा भवन्ति, तिर्यग्गतौ अनन्तगुणाः। संज्ञिषु मनुष्येषु सङ्ख्येयगुणाः स्वजातीयाविरतेभ्यो, न सर्वाविरतेभ्य इति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

एगिंदियसुहुमियरा सन्नियरपणिंदिया सबितिचऊ। पज्जत्तापज्जत्ता भेएणं चोद्दसग्गामा ॥ ११६ ॥

व्याख्या–एकेन्द्रियाः सूक्ष्माः सूक्ष्मनामकर्मोदयाद् 'इतरे' तद्विपक्षभूताः, बादरा बादरकर्मोदयिनः, 'संज्ञिनः' समनस्का 'इतरे' असंज्ञिनः अमनस्का उभयेऽपि पञ्चेन्द्रियाः, द्वित्रिचतुरिन्द्रिया स्वस्वनामकर्मोदयिनः एते सप्त पर्याप्तका, एत एव सप्त अपर्याप्तकाः, अपर्याप्तनामकर्मोदयाल्लब्ध्यपर्याप्तकाः, पर्याप्तनामकर्मोदयिनो यद्यपि करणापर्याप्तकास्तथापि पर्याप्तकव्यपदेश्याः, एतानि चतुर्दश स्थानान्यखिलजीवसङ्ग्राहकाणीति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

संज्ञिपर्याप्तकस्य भूयश्चतुर्दश भेदानाह–

मिच्छासासणमिस्सा, अविरयदेसा पमत्त अपमत्ता। अपुव्वबायरसुहुमोवसंतखीणा सजोगियरा ॥ ११७ ॥

व्याख्या–मिथ्यादृष्टिः, सास्वादनः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिः, अविरतसम्यग्दृष्टिः, देशविरतः, प्रमत्तयतिः, अप्रमत्तयतिः, निवृत्तिपूर्वकरणो वाऽनिवृत्तिबादरो [वा] सूक्ष्मकषायः, उपशान्तकषायः, क्षीणकषायः, सयोगी, अयोगी, कषायशब्दलोपादिति समासार्थः, "जीवाइपयत्थेसुं, जिणोवदिट्ठेसु जा असद्दहणा। सद्दहणाऽविय मिच्छा, विवरीयपरूवणा जा य॥ १ ॥

संसयकरणं जंपि य, जो तेसु अणायरो पयत्थेसु। तं पंचविहं मिच्छं तद्दंसी मिच्छदिट्ठीओ ॥ २ ॥ उवसमअद्धाएँ ठिओ मिच्छमपत्तो तमेव गंतुमणो। सम्मं आसायंतो सासायणगो मुणेयवो ॥ ३ ॥ जह गुडदहीणि विसयाणभावरहियाणि होंति मीसाणि। भुंजंतस्स तहोभयदिट्ठीए मीसदिट्ठीउ ॥ ४ ॥ तिविहेवि हु संमत्ते, थोवावि ण विरति जस्स कम्मवसा। सो अविरओ त्ति भणइ, देसो पुण देसविरईए ॥ ५ ॥ विगहाकसायनिद्दासद्दाइरओ भवे पमत्तोत्ति। पंचसमिओ तिगुत्तो अपमत्तजई मुणेयवो ॥ ६ ॥ अप्पुवं अप्पुवं, जहुत्तरं जो करेइ ठिइखंडं। रसखंडं तग्घायं च सो खलु अपूवकरणोत्ति ॥ ७ ॥ विणियट्टंति विसुद्धिं, समयपविट्ठावि जत्थ अण्णोण्णं। तं तु णियट्टिठाणं विवरीयमओ य अनियट्टी ॥ ८ ॥ थूलाण लोभखंडाण वेयंतो बायरो मुणेयवो। सुहुमाण होंति सुहुमो, उवसंतेहिं तु उवसंतो ॥ ९ ॥ खीणंमि मोहणीए खीणकसाओ सजोगि जोगाणं। होइ पउत्तो तत्थ उ, अपउत्तो होंति उ अजोगी ॥ १० ॥ इति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

---

१ जीवादिपदार्थेषु जिनोपदिष्टेषु याऽश्रद्धा। श्रद्धाऽपि च मिथ्या, विपरीतप्ररूपणा या च ॥१॥ संशयकरणं यदपि च, यस्तेष्वनादरः पदार्थेषु। तत्पञ्चविधं मिथ्यात्वं, तद्दर्शनी मिथ्यादृष्टिस्तु ॥२॥ उपशमाद्धायां स्थितो, मिथ्यात्वमप्राप्तस्तमेव गन्तुमनाः। सम्यक्त्वमास्वादयन्, सास्वादनो ज्ञातव्यः ॥३॥ यथा गुडदधिनी विशदात्मभावरहिते भवतो मिश्रे। भुञ्जतः(स्यादः)स्तथोभयदृष्ट्या मिश्रदृष्टिस्तु ॥४॥ त्रिविधेऽपि खलु सम्यक्त्वे स्तोकापि न विरतिर्यस्य कर्मवशात्। स अविरत इति भण्यते, देशः पुनर्देशविरत्या ॥ ५ ॥ विकथाकषायनिद्राशब्दादिरतो भवेत् प्रमत्त इति। पञ्चसमितस्त्रिगुप्तोऽप्रमत्तयतिर्ज्ञातव्यः ॥६॥ अपूर्वं अपूर्वं यथोत्तरं यः करोति स्थितिखण्डम्। रसखण्डं तद्घातं च स खल्वपूर्वकरण इति ॥७॥ विनिवर्तन्ते विशुद्धिं समयप्रविष्टा अपि यत्रान्योन्यम्। तत्तु निवृत्तिस्थानं, विपरीतमतश्चानिवृत्तिः ॥ ८ ॥ स्थूलाँल्लोभखण्डान् वेदयन् बादरो ज्ञातव्यः। सूक्ष्मान् भवति सूक्ष्म उपशान्तैस्तूपशान्तस्तु ॥ ९ ॥ क्षीणे मोहनीये क्षीणकषायः सयोगी योगेषु भवति प्रयुक्तस्तत्र तु अप्रयुक्तो भवति त्वयोगी ॥

तेरस विबंधगा ते, अट्ठविहं बंधियव्वं कम्मं । मूलुत्तरभेयं ते साहिमो ते निसामेह ॥ ११८ ॥

व्याख्या-अत एतेभ्यो गुणस्थानविशेषेभ्यः त्रयोदश 'विबन्धका' विविधमनेकप्रकारं विशेषेण वा बन्धका विबन्धकाः, अयोगी तु बन्धहेत्वभावादबन्धक इति, बन्धव्यं पुनरष्टविधं कर्म, तस्य कर्मणो मूलभेदानुत्तरभेदांश्च साधयामः तान् 'शृणुत' निशामयत, हे लोकाः ! इति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

॥ समाप्तं द्वितीयं द्वारम् ॥ ७००

॥ अथ तृतीयं द्वारम् ॥

उक्तं द्वितीयं बन्धकद्वारम् ॥ अधुना तृतीयं बन्धव्यद्वारमभिधातुकाम आह—

नाणस्स दंसणस्स य, आवरणं वेयणीय मोहणीयं । आउय नामं गोयं, तहंतरायं च पयडीओ ॥ ११९ ॥

व्याख्या-'ज्ञानस्य दर्शनस्य चावरणं वेदनीयं मोहनीयं । आयुष्कं नाम गोत्रं तथान्तरायं च प्रकृतयः' इति पदानि । पदार्थस्तु-ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्था येन तज्ज्ञानं, तस्यावरणं ज्ञानावरणं, त एव दृश्यन्तेऽवलोक्यन्ते येन तद्दर्शनं तस्यावरणं दर्शनावरणं, ज्ञानदर्शनयोर्विशेषसामान्यरूपो विशेषः, विद्यतेऽस्ति सर्वसंसारिणां अनेकार्थत्वाद्धातूनां संसारिभिरनुभूयते चेति वेदनीयं, मोहयति सदसद्विवेकविकलान् प्राणिनः करोतीति मोहनीयम्, चतुर्गतिसमापन्नः प्राणी स्थानात् स्थानान्तरमेति प्रबन्धात् तदायुः आयुरेव आयुष्कम्, नामयत्यधममध्यमोत्तमासु गतिषु प्राणिनं प्रह्वीकरोतीति नाम, गां भाषां

इति गोत्रं, शुभाशुभां वाचमुच्चारणकालानन्तरार्थप्रतिपत्तिजनकत्वात्पालयतीतियावत्, गूयते शुभाशुभता प्राणिनां यद्वशाद्वा गोत्रम्, अन्तरं व्यवधानं तस्यायः हेतुर्यत्तदन्तरायं, दानाद्यनुभवतो विघातरूपतयोपतिष्ठते यत्तदन्तरायं, प्रथमः चकारः समुच्चये, द्वितीयस्त्वेवकारार्थः, एवमष्टौ प्रकृतयः इत्युक्तं भवति, तथाशब्दः पूर्वाचार्योक्तक्रमोपन्यासप्रदर्शनार्थः, उत्तरत्रोत्तरप्रकृतिभणनादिह मूलप्रकृतयो मन्तव्या इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥ उत्तरप्रकृतिसङ्ख्यामाह—

पंच णव दोण्णि अट्ठा-वीसा चउरो तहेव बायाला। दोन्नि य पंच य भणिया, पयडीओ उत्तरा चेव ॥ १२० ॥

व्याख्या–' पञ्च नव द्वयष्टाविंशतिश्चत्वारः तथैव द्वौ चत्वारिंशत् द्वौ च पञ्च, भणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैवेति ' पदानि। पदार्थस्तु–यथासङ्ख्येन ज्ञानावरणीयस्य पञ्चोत्तरभेदाः, दर्शनावरणीयस्य नव, वेदनीयस्य द्वौ, मोहनीयस्य अष्टाविंशतिर्भेदाः, आयुष्कस्य चत्वारः, नाम्नो द्व्याचत्वारिंशद्, गोत्रस्य द्वौ, अन्तरायस्य पञ्च, तथैव भणिता उत्तरप्रकृतयो येन क्रमेणाभिहिता मूलप्रकृतय इति योजना, प्रथमचकारः सर्वप्रकृतीनां प्रत्येकमसङ्ख्येयव्यक्तिरूपापकः, द्वितीयचकारो नामकर्मण उत्तरभेदानामप्युत्तरभेदसंसूचकः, तृतीयचकारः समुच्चयार्थः। ततश्च एवमेवैताः प्रकृतयो भणिताः, नान्यथेति गाथार्थः ॥१२०॥

तानेवोत्तरभेदान् वक्तुकाम आह—

मइसुयओहीमणकेवलाण आवरणयं भवे पढमं। तह दाणलाभभोगोव–भोगविरियंतरायं चरिमं ॥१२१॥

व्याख्या–' मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानामावरणकं भवेत् प्रथमं, तथा दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायकं चरममिति पदानि। पदार्थस्तु–आवरणशब्दः प्रतिभेदं सम्बन्धनीयः. प्रथमशिति च [illegible]

सोलस कसाय नव नोकसाय दंसणतिगं च मोहणीयं । सुरनरतिरिनिरयाऊ सायासायं च नीउच्चं॥१२३॥

व्याख्या-षोडश कषायाः नव नोकषायाः दर्शनत्रिकं च मोहनीयं । सुरनरतिर्यग्नरकायूंषि सातासातं च नीचोच्चं' इति पदानि । अर्थघटना त्वेवम्-षोडश कषायाः कषायमोहनीयं, नव नोकषाया-नोकषायमोहनीयं, द्वितीयार्द्धे चकारः समुच्चये, कषाया नोकषायाश्च चारित्रमोहनीयमिति वाक्यशेषः, प्रथमार्द्धे चकारः पुनःशब्दार्थः,'दर्शनत्रिकं पुनः दर्शनमोहनीयं भवति । कषः-संसारः तस्यायाः-प्राप्तयः कषायाः क्रोधमानमायालोभाख्याः, ते च प्रत्येकं चतुर्द्धा भवन्ति, अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसञ्ज्वलनाख्याः अनन्तकालमतिप्रभूतं कालमनुबन्धमुदिताः कुर्वन्तीत्यनन्तानुबन्धिनः, न विद्यते प्रत्याख्यानं यदुदये तेऽप्रत्याख्यानकषायाः,प्रत्याख्यानं मर्यादयाऽऽवृण्वन्ति ये ते प्रत्याख्यानावरणाःते सर्वविरतिं आवृण्वन्ति,न तु देशविरतिमिति भावः । सम्यक् सर्वविरतिरूपचारित्रप्राप्तिविनाशेन ज्वलन्तीति सञ्ज्वलनाः,'अविशेषितकषायग्रहणे चत्वारो मूलभेदा वा पञ्चविंशतिर्वा सर्वत्र मन्तव्याः, नोशब्दो देशप्रतिषेधे, ततः सम्पूर्णकषायकार्यकरणक्षमा न भवन्तीति नोकषायाः । चकारोऽनुक्तार्थसूचकः, नोकषाया द्विविधाः हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सा इति हास्यादिषट्कम् , पुंस्त्रीनपुंसका इति वेदत्रयं, एतच्च पञ्चविंशतिभेदं चारित्रमोहनीयमिति । मिथ्यात्वं सम्यङ्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वमेवं त्रिविधं दर्शनमोहनीयम्, एवमष्टाविंशतिविधं मोहनीयं भवति । एवं व्याख्याते कश्चिदाह- प्रथमं दर्शनमोहनीयस्यैवोपशमः क्षयो वा पश्चाच्चारित्रमोहनीयस्येतिकृत्वा तेनैव क्रमेणोपन्यासो घटते, नान्यथेत्यत्रोच्यते-चारित्रमोहनीयप्रकृतयः अप्रतिपद्यमानचारित्राणां प्रतिपतितचारित्राणां वाऽप्राप्तचारित्राणां च सर्वजीवानां सर्वा अपि अभिहितप्रमाणा भवन्ति, दर्शनत्रयं तु नैवम्, यतोऽनवाप्त-

सम्यक्त्वानां प्रतिपतितसम्यक्त्वानां च केषाञ्चिन्मिथ्यात्वमेवैकं भवति न नित्यं दर्शनत्रयमिति, अस्यार्थस्य ख्यापनार्थमित्थमुपन्यासः। अन्यच्च-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वचारित्रयोस्तु केषाञ्चिज्जीवानां युगपत् प्राप्तिरिष्यते, अतो न दोषः। षड्विंशतिविधं मोहनीयं ज्ञापितं चैवं भवति। आयुष्कशब्दः प्रत्येकं सम्बन्धनीयः, ततश्च सुरायुष्कं नरायुष्कं तिर्यगायुष्कं नारकायुष्कमेवमायुःकर्म चतुर्भेदं भवति, अस्य चैवं क्रमोपन्यासोऽभिमतः प्राधान्याद्, अन्यथा भणने प्रयोजनं वाच्यम्! 'सातं' सुखं आह्लादरूपम्, 'असातं' तदेव विपर्यस्तं दुःखरूपमेवं वेदनीयं द्विभेदं, आह-यद्येवं ततः सातासातयोरभावेन तत्परमाणुक्षये सिद्धानां सुखदुःखाभावः; तेषां चात्यन्तिकं सुखमिष्यते, तच्च पाषाणकल्पानां न घटते, अत्रोच्यते-ननु तेषामेव सुखं, यतस्तदपौद्गलिकं, यत्तु पौद्गलिकं तत्परमार्थतो न सुखं, सुखाभासमेव तत्, यतो यदेव दुःखशमकं तदेव सुखं प्रतिभाति, न च तत्सुखं परमार्थतो, दुःखशमनहेतुत्वात्, एतदेव भाव्यते-यथा कश्चित् क्षुद्वेदनार्तो मोदकादिभिर्द्रव्यैः तदुपशमं कर्तुमारभते, तस्य च तैर्मोदकादिभिः स्तोकैः रसनोपकृतं दुःखं प्रभवति, किञ्चिच्च क्षुद्वेदनोपशमो, न च तत्सुखं, प्रभूतैश्च तैः क्षुद्वेदनोपशमः स्यात् न च तत्सुखं, तद्विसूचिकादिकृतं दुःखं तु भवत्येव, क्षुद्वेदनोपशमप्रमाणैरपि तैस्तदुपशमो भवति, न च तत्सुखं, तद्भक्षणायासकृतं तु दुःखं भवत्येव, क्षुद्वेदनोपशमसमयाश्च सततं क्रमेण व्यवस्थिताः, प्रायः प्रकोपसमयश्चोत्तरकाले, अतोऽत्र संसारे दुःखमेवानुबद्धं, न सुखं, ततः सुखाभासमेव तत्परमार्थतः, अन्यैरप्युक्तम्-"[1]सायासायाभावे न सुही सिद्धत्ति केइ मन्नंति। तं नो जं पोग्गलियं विवक्खपडियारहेउमयं ॥१॥ अकयमकारियजायं, सातिअपज्जवसियं अनिच्छियपयं। जं सिद्धाण सरूवं तमेव सुह-

१ "सातासातभावे न सुखी सिद्ध इति केचिन्मन्यन्ते तन्न यत् पौद्गलिकं विपक्षप्रतिकारहेतुमयम् ॥ १ ॥ अकृत-

माहु आयरिया ॥२॥ "आत्यन्तिके सुखसंज्ञा, येषामपि भवति मन्दबुद्धीनाम्। तदपि बुधैः परिकथितं, दुःखप्रतिघातमात्रमिति ॥ १ ॥" 'दुक्खाभावो न सुहं ताइंपि ण सुहाइ जाइं सोक्खाति। भोत्तूणऽसुहाइं (दुहाइं) सुहाइं जाइं ताइं चिय सुहाइं ॥ १ ॥"। उत्तमजातिरं प्रशस्यता पूज्यत्वं चोच्चैर्गोत्रं, तद्विपरीतं नीचैर्गोत्रं, आह-'यद्येवं ततः सङ्घकादिभिरप्रशंसा-प्रयमानैः क्रियमाणैरपि वर्द्धमानतीर्थाधिपतेः कथं नीचैर्गोत्रोदयो न भवति? उत्तमजातिसम्पन्नानामपि सिंहहंसादीनां कथमुच्चैर्गोत्रोदयो न भवतीति, अत्रोच्यते, यदि गुरुकर्मोदयवशगैरधोगामिभिरप्रशंसादि क्रियते "जे जत्तिया उ हेऊ भवस्स' इत्यादि सूत्रं सफलं कुर्वद्भिः भगवतः कोऽत्र नीचैर्गोत्रोदय इति? सिंहादीनामुत्तमजातित्वेऽपि हीनगतित्वा-न्नीचैर्गोत्रोदय इष्यते नारकाणामिव, देवानां तु सर्वेषामपीष्यते उच्चैर्गोत्रं, उत्तमगतित्वात्, मनुजानामुभयोरप्युदयो भवति, मध्यमगतित्वादसाधारणक्रियाविशेषाच्च, प्रकृतिव्यत्यासोऽपि यत्न एवात्रेति। आह-स्वस्थ नाम्नं वेदनीय विहाय कस्मान्मोहनीयस्योपन्यासः क्रियते? अत्रोच्यते-मोहनीयभणने घातिकर्मचतुष्कप्रत्ययचिह्नमुक्तं भवति, तत्क्षये च केवलज्ञान-दर्शनप्राप्तिरेतद् ज्ञापितं भवति। यद्येवं ततस्तदनन्तरं वेदनीयं किमिति नाभिधीयते? अत्रोच्यते-नामप्रकृत्या सहोदान्त्यसमये गोत्रप्रकृतिः क्षयमुपयाति, चरमसमये वेदनीयेन सह गोत्रं सामस्त्येन तुल्यप्रकृतित्वाद् क्षयं यात्यतः स्वस्थाने विहायैकत्राभिहिते

प्रकारितमज्ञतं सापर्यवसितं अनिच्छितकम् (इच्छानिक्रान्तं)।, यत् सिद्धानां स्वरूपं तदेव सुखमाहुराचार्याः ॥२॥" २ "दुःखाभावो न सुखं तान्यपि न सुखानि यानि (पौद्गलिकानि) सौख्यानि। मुक्त्वाऽसुखानि (दुःखानि) सौख्यानि यानि तान्येव सुखानि ॥ १ ॥ ३ " " ये यावन्तस्तु हेतवो भवस्य ॥ ४ ॥ प्रो।

वेद्यगोत्रे। पुनरप्याह-यथा सातं शुभप्रादावुक्तं तयोश्चैर्गोत्रमपि किमिति नोक्तमित्युच्यते-उपान्त्यसमये नीचैर्गोत्रस्यैव क्षयः, अतस्तदेव प्रथममुक्तं, सातासातयोस्त्वनियमः, अतः शुभप्रादावुक्तम्, एवमन्येऽप्यर्था बन्धोदयादिगताः स्वबुद्ध्योह्य भणने वाच्याः, अलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १२३ ॥

नामोत्तरप्रकृतीरभिधातुकाम आह-

गइजाइसरीरंगं, बंधण संघायणं च संघयणं। संठाणवण्णगंधरस-फासअणुपुव्विविहगगई ॥ १२४ ॥

व्याख्या-गतिजातिशरीराङ्गं बन्धनं सङ्घातनं च संहननं संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शानुपूर्वीविहायोगतयः, एता गत्यादयः चतुर्दश पिण्डप्रकृतयो नाम्नोऽभिहिता इति गाथार्थः ॥ १२४ ॥

अगुरुलहु उवघायं, परघाउस्सासआयवुज्जोअं। निम्माण तित्थनामं, चोद्दस अड पिंडपत्तेया ॥ १२५ ॥

व्याख्या-अगुरुलघूपघातं पराघातोच्छ्वासातपोद्योतं निर्माण तीर्थनाम, चतुर्दशाष्टौ पिण्डप्रत्येकाः, यथासङ्ख्येनैता आ-द्याश्चतुर्दश पिण्डप्रकृतयोऽष्टौ प्रत्येकप्रकृतय इति गाथार्थः ॥ १२५ ॥

तसबायरपज्जत्तं पत्तेय थिरं सुभं च नायव्वं। सुस्सरसुभगाइज्जं जसकित्ती सेयरा वीसं ॥ १२६ ॥

व्याख्या-त्रसबादरपर्याप्तकं प्रत्येकं स्थिरं शुभं च ज्ञातव्यम्। सुस्वरसुभगादेयं यशःकीर्तिः सेतरा विंशतिः। त्रसा-दयो दश इतरा विपक्षभूता अपि दशैवं विंशतिः ॥ १२६ ॥

उक्ता नामोत्तरप्रकृतयो द्विचत्वारिंशत्, पिण्डप्रकृतिभेदानाह-

गइयाइयाण भेया, चउ पण पण ति पण पंच छच्छक्कं । पणदुग पणट्ठचउदुग, पिंडुत्तरभेय पणसट्ठी ॥ १२७॥

व्याख्या-'गत्यादिकानां भेदाश्चतुष्पञ्च पञ्च त्रिः पञ्च पञ्च षट् षट्कं । पञ्च द्विकं पञ्चाष्टौ चतुर्द्विकं पिण्डोत्तरभेदाः पञ्चषष्टि'रिति पदानि । पदार्थस्तु गाथाचतुष्टयस्यापि (अन्वयो)-गतिरेवादिर्यासां चतुर्दशानां पिण्डप्रकृतीनां ता गत्यादयस्तासां यथासङ्ख्येनैते प्रभेदा द्रष्टव्याः । गतिनाम चतुर्विधं सुरनरतिर्यग्नरकगतिभेदाद्, गमनं गतिः । एकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियजातिभेदात् पञ्चधा जातिः, जननं जातिः । औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणभेदात् पञ्चधा शरीरं, शीर्यत इति शरीरं । औदारिकाङ्गोपाङ्गं वैक्रियाङ्गोपाङ्गं आहारकाङ्गोपाङ्गमिति त्रिधा अङ्गोपाङ्गं । औदारिकौदारिकबन्धनं वैक्रियवैक्रियबन्धनं आहारकाहारकबन्धनं तैजसतैजसबन्धनं कार्मणकार्मणबन्धनं, औदारिकशरीरपुद्गलानां औदारिकैः पुद्गलैः सह संश्लेषः पाषाणयोर्जतुलेपेनेति पञ्चधा बन्धनं । एवमौदारिकपुद्गलानां औदारिकपुद्गलैः सह सुश्लिष्टमन्थिसञ्चयकरणं यतः काष्ठयोरिव स सङ्घातः, स च शरीरभेदात् पञ्चधा द्रष्टव्यः । संहननं षड्विधं, वज्रऋषभनाराचं प्रथमं, ऋषभनाराचं द्वितीयं, नाराचं तृतीयं, अर्द्धनाराचं चतुर्थं, कीलिका पञ्चमं, छिन्नानि-अन्तरितानि पृष्ठानि-अस्थीनि येन प्रभवता तच्छिन्नपृष्ठं षष्ठं संहननं, तानि चास्थिविन्यासविशेषको भवन्ति, 'रिसहो य होइ पट्टो' इत्यादिप्रतिपादितत्वाद्, आह-यद्येवं विकलेन्द्रियाणां संहननोदयोऽस्थ्यभावेऽपि कथं भवतीत्युच्यते-योऽयमस्थिविन्यासविशेषोऽभिहितोऽसौ बलप्रकर्षव्यापको भवति, अन्यथोभयग्रहपट्टकीलिकास्थिपन्ने सति गात्रसङ्कोचविकाशाभावः सम्भाव्यते, अतः पिपीलिकादीनां क्षुद्रसत्त्वानां यद्यप्यस्थीनि न सम्भाव्यन्ते तथापि कायबलमधिकृत्य संहननमुच्यते, यथाऽस्थिराद्यपेऽपि अल्पबलः पुरुषोऽसंहननोऽथवा शङ्खादीनां द्वीन्द्रियाणामपि दृश्यन्त

१ "स्पान्तराणि' २ ऋषभश्च भवति पट्टः"

दयासद्भूतशतिशयसुखानुभावसरसितया अनुभूयन्ते तत्तीर्थकरनाम, एता गाथानुलोमेतरेतराः विंशतिः नामप्रकृतय इति । 'त्रसे उर्फने' त्रसनामकर्मोदयात्त्रसाः, तद्विपक्षनामोदयात् स्थावराः, बादरनामकर्मोदयाद्बादराः, न स्थूलतामित्यर्थः, यतः पृथिव्युदकाग्निकानामसंख्येयजीवानां शरीरपिण्डो दृष्टिगोचरमागच्छति सो बादरनामोदयेन एव बादराः, तद्विपक्षनामोदयात् सूक्ष्माः, स्वयोग्यपर्याप्तिनिष्ठितियोग्याः पर्याप्तकाः, तद्विपक्षनामोदयादपर्याप्तकाः, एकदेशैरेकं शरीरमौदारिकवैक्रियाहारकान्यतरद् व्याप्तं यदुदयाज्जीवेन तत्प्रत्येकनाम, यदुदयात्पुनरनन्तजीवैरप्येकमेवौदारिकं शरीरं व्याप्तं तत्साधारणनाम, स्थिरनामकर्मोदयात् स्थिराणि ग्रीवाद्यङ्गोपाङ्गानि भवन्ति, अस्थिरनामोदयादस्थिराणि, शुभनामोदयात् शुभान्यङ्गोपाङ्गानि शिरोहस्तफलानि, अशुभनामकर्मोदयादशुभान्यङ्गोपाङ्गानि पादादिस्कलानि, सुस्वरनामकर्मोदयाज्जीवानां हंसस्वरकल्पः स्वरो भवति, दुःस्वरनामकर्मोदयात् काकोलूकस्वरकल्पः स्वरो भवति, सुभगनामकर्मोदयादुपकारक्रियारहितोऽपि जनप्रियो भवति, दुर्भगनामकर्मोदयादुपकार्यपि कुर्वन्नपि जनाप्रियो भवति, आह चोदकः–''सुभगदुभगाण कम्मा–णुदयेऽवि न विज्जए (विसेसोऽत्र) वह निम्मं । बहुरूवेऽवि हु सुभगं न सव्वजणवल्लहो होइ ॥ १ ॥'' उच्यते–''तित्थाईया भेया उदयविसेसेण सच्चवयणे । नरकाउयाईहिंतो होति पियो अप्पियो वाऽवि ॥२॥ अणुवकारिवि बहूणं जो हु पियो तस्स सुभगनामुदओ । उवगारकारगोऽविहु न रुचए दूभगस्सुदए ॥३॥ सुभगुदयेऽविहु कोई, किंचो आसज्ज दूभगो जइवि । जायइ सबोहाण जहा अभव्वाण तित्थयरो ॥ ३ ॥'' आदेयनामकर्मोदयाद् ग्राह्यवाक्यो भवति, अनादेयकर्मोदयादग्राह्यवाक्यो भवति, आह चोदकः– '' दोण्हवि पयाणुदओ जुगवं पच्चक्खसिद्धिओ सिद्धो । जं तुल्लंपि हु भणियं, करोति एगो न उण अन्नो ॥ १ ॥'' उच्यते

विसयं नरहा जाणे जसकित्तिनामं तु ॥३॥" एता विंशतिर्यतस्त्रसादयो दश दश स्थावरादयश्च, त्रसादिचतुष्कं स्थिरादिषट्कं सूक्ष्मादित्रिकं पराघादयोऽन्तर्गणास्तु उभयत्रावगन्तव्याः, एवं च त्रिपत्रनिर्मोत्तरप्रकृतयो भवन्ति। तृतीयगाथाचकारोऽन्याचार्यमते त्र्युत्तरनामप्रकृतिशतख्यापकः, तच्च पञ्चदशभेदबन्धनतो भवति, इति गाथार्थः ॥ १२७ ॥

बन्धोदयसत्प्रकृतिसङ्ख्याजनितसम्मोहापनोदायाह–

ससरीरंतरभूया, बंधणसंघायणा उ बंधुदए। वण्णाइविगप्पावि हु, बंधे नो सम्ममीसाइं ॥ १२८ ॥

व्याख्या–' स्वशरीरान्तर्भूता बन्धनसङ्घातास्तु बन्धोदये वर्णादिविकल्पा अपि हु बन्धे नो सम्यक्त्वमिश्रे' इति पदानि। पदार्थस्तु–' स्वशरीरान्तर्भूताः ' स्वशरीरान्तर्गता बन्धनसङ्घातनप्रकृतयो द्रष्टव्याः, किमुक्तं भवति ?–औदारिकशरीरग्रहणे औदारिकबन्धनसङ्घातनप्रकृतयोऽपि गृहीता एवाविनाभावित्वाद् द्रष्टव्याः, एवं सर्वशरीराणाम्। बन्धश्चोदयश्च बन्धोदयस्तस्मिन्, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?–तेषां स्थितयुदयबन्धकालाः स्वशरीरतुल्या ज्ञेयाः। वर्णादीनां विकल्पाः वर्णविकल्पाः वर्णगन्धरसस्पर्शविकल्पास्तत्प्रतिभेदाः षोडश बन्धोदयं प्रति ध्रुवत्वाद् वर्णगन्धरसस्पर्शग्रहणे गृहीता एव द्रष्टव्याः,[1] अतो द्वात्रिंशत्यधिकं शतमुदये भवति, बन्धे तु सम्यक्त्वमिश्रे अपि नो भवतः, यतः परिणामपरिणत्या तदेव मिथ्यात्वं त्रिधा परिणमयति बन्धेऽतो विंशत्यधिकं शतं, शेषप्रकृतीनां निरर्थकत्वादुच्चारणं न क्रियते, हुरिति निपातः स चाधिकार्थसूचकः, शुभाशुभप्रकृतिविवक्षायां चतुर्विंशत्यधिकं शतं भवति, नचाव्यक्तवर्णादिचतुष्टयस्य शुभाशुभत्वद्वैविध्यकरणेन भवति इति गाथार्थः ॥१२८॥

१ 'बन्धोदयं प्रति ध्रुवत्वात्तेऽपि षोडश प्रतिभेदा गृहीता एव द्रष्टव्याः" क.

सुगमाः । ज्ञानान्तरायदशकमपि सुगमम्, चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनमिथ्यात्वमिति पञ्चदश घातिकर्मप्रकृतयः, एवं सप्तविंशतिः 'नित्योदया' ध्रुवोदयाः । उक्तशेषा अध्रुवोदयास्त्रिनवतिः प्रकृतयः, ताश्च सुगमाः, आह-उदयमाश्रित्य द्वाविंशत्युत्तरं शतमभिहितम्, कस्माच्छेषाः पञ्चनवतिः प्रकृतयो न भवन्तीत्यत्रोच्यते-सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रभूतजीवेषूदयाभावान्मिथ्यात्वमधिकृतं, तयोश्च मिथ्यात्वावयवभूतयोरप्रधानतात्र विवक्षिता ततस्त्रिनवतिरेव शेषाः, इति गाथार्थः ॥ १३४ ॥

सर्वघातिप्रकृतीरधिकृत्याह-

केवलियणाणदंसणआवरणं बारसाइमकसाया । मिच्छत्तं निद्दाओ, इति वीसं सव्वघाईओ ॥ १७ ॥

व्याख्या-'केवलिकज्ञानदर्शनावरणं द्वादशाद्यकषाया मिथ्यात्वं निद्रा इति विंशतिः सर्वघातिन्य' इति पदानि । पदार्थस्तु-केवलज्ञानदर्शनयोरावरणे, अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाख्या आद्या द्वादश कषायाः, मिथ्यात्वं, निद्राः, सामान्यग्रहणाद्बहुवचननिर्देशाद्विंशतिसङ्ख्यानिर्देशाच्च पञ्चेति, घातिकर्मचतुष्कान्तर्गता विंशत्युत्तरप्रकृतयः सर्वघातिस्वरूपा मन्तव्याः, इत्यनेन प्रकारेण वक्ष्यमाणेनेति गाथार्थः ॥ १३५ ॥

सर्वघातिनाम्नः प्रयोजनमाह-

सम्मत्तनाणदंसणचरित्तघाइत्तणाउ घाईओ । तस्सेस देसघाइत्तणाउ पुण देसघाईओ ॥ १३६ ॥

व्याख्या-'सम्यक्त्वज्ञानदर्शनचारित्रघातित्वाद् घातिन्यः तच्छेषा देशघातित्वात्पुनर्देशघातिन्य' इति पदानि । अर्थघटना त्वेवम्-मिथ्यात्वं प्रथमकषायाः सम्यक्त्वोदयस्य सर्वघातं कुर्वन्तीति सर्वघातिन्यः, एवं केवलज्ञानस्य केवलदर्शनस्य च

तदावरणे,क्षायोपशमिकदर्शनप्रकर्षस्य निद्राः, देशचारित्रस्य द्वितीयकषायाः,सर्वविरतिरूपचारित्रस्य तृतीयकषायाः सर्वघातिनः, अत एता विंशतिप्रकृतयः सर्वघातिन्यः । तासां शेषाः तच्छेषाः, घातिकर्मचतुष्टयप्रकृतिभेदानां पञ्चचत्वारिंशत्प्रमाणानामुक्तशेषाः पञ्चविंशतिभेदाः देशघातित्वाद्देशघातिनो भवन्ति । पुनःशब्दस्त्वघातिकर्मप्रकृतीनां हन्तव्याभावात् स्वरूपतया अघातित्वाद् घातिद्वारं त्रिधा सूचयति, अथवा द्वितीयार्धस्यान्यथा व्याख्या-तेषां सम्यक्त्वादीनां प्राप्तव्यापेक्षया शेषलक्षणस्य घातिन्यः तद्भावाद्देशघातिन्यो भवन्ति, किमुक्तं भवति ?-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनसम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिचारित्राणां पुनःशब्दाधिक्याद्दानलाभभोगोपभोगवीर्याणां च देशघातं कुर्वन्तीति देशघातिन्य इति गाथार्थः ॥ १३६ ॥

अतस्ता एव वक्तुकाम आह-

नाणावरणचउक्कं, दंसणतिगं नोकसाय विग्घपणं । संजलण देसघाई, तइयविगप्पो इमो अन्नो ॥ १३७ ॥

व्याख्या-'ज्ञानावरणचतुष्कं दर्शनत्रिकं नोकषाया विघ्नपञ्चकं सञ्ज्वलना देशघातिनस्तृतीयविकल्पोऽयमन्य' इति पदानि । पदार्थस्तु ज्ञानावरणप्रकृतिभिः स्वोदयप्राप्ताभिः ज्ञानचतुष्कस्य विद्यमानस्य देशविघातः क्रियते, एवं स्वस्वविषयबाधकप्रकृत्युदयेन दर्शनत्रिकदानादिपञ्चकस्य, नोकषायसञ्ज्वलनैः सम्यक्त्वदेशसर्वविरतिचारित्राणि देशखण्डितानि क्रियन्ते, सर्वघात्यघातिभिन्नोऽयं तृतीयविकल्पोऽन्य इति गाथार्थः ॥ १३७ ॥

परावर्त्तमानद्वारमधिकृत्याह-

---

१ "तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः शेषहन्तव्यस्य तच्छेषहन्तव्यस्य देशघातित्वाद्देशघातिन्यो भवन्तिः" क.

नाणंतरायदंसणचउक्क परघायतित्थउस्सासं । मिच्छभयकुच्छधुव बंधिणीउ नामस्सऽपरियत्ता ॥ १३८ ॥

व्याख्या–ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कं पराघाततीर्थोच्छ्वासं मिथ्यात्वभयजुगुप्सा ध्रुवबन्धिन्यो नाम्नोऽपरावर्त्ता ' इति पदानि ' पदार्थस्तु–ज्ञानान्तराययोः सामान्यग्रहणात्पञ्च पञ्च ' दर्शनचतुष्कं ' चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणरूपं, पराघाततीर्थङ्करनामोच्छ्वासप्रकृतयः, तथा मिथ्यात्वभयजुगुप्सा नामध्रुवबन्धिन्यो नव पूर्वोक्ताः, एवमेकोनत्रिंशत्सङ्ख्यास्त्वपरावर्त्तमानाः, शेषा एकनवतिसङ्ख्या उदयं बन्धं चाधिकृत्य परावर्त्तमानस्वरूपा इति गाथार्थः ॥ १३८ ॥

पञ्चममशुभद्वारमधिकृत्याह–

मणुयतिगं देवतिगं, तिरियाऊसास अट्ठतणुयंगं । विहगइवण्णाइ सुभं, तसाइ दस तित्थनिम्माणं ॥ १३९ ॥
चउरंसउसभआयव–परघायपणिंदिअगुरुसाउच्चं । उज्जोयं च पसत्था, सेसा बासीइ अपसत्था ॥ १४० ॥

व्याख्या–' मनुष्यत्रिकं देवत्रिकं तिर्यगायुरुच्छ्वासाष्टतन्वङ्गं विहायोगतिवर्णादिशुभं त्रसादिदश तीर्थनिर्माणं ॥ चतुरस्रर्षभातपपराघातपञ्चेन्द्रियागुरुलघुसातोच्चं उद्योतं च प्रशस्ताः शेषा द्व्यशीतिरप्रशस्ता ' इति पदानि । पदार्थस्तु–गत्यानुपूर्व्यायुरिति त्रिकं, तच्च मनुष्योपलक्षितं देवोपलक्षितं च, तिर्यगायुरुच्छ्वासोऽष्टौ–शरीरपञ्चकं तदङ्गोपाङ्गत्रिकमिति, विहायोगतिवर्णादिचतुष्कं, शुभं, त्रसादयो दश, ' तस बायरं ' इत्याद्यभिहिता एव, तीर्थङ्करनाम निर्माणनामेति प्रथमगाथोक्ताः त्रयस्त्रिंशत् ॥ चतुरस्रं संस्थानं वज्रर्षभनाराचसंहननं, आतपनाम पराघातपञ्चेन्द्रियजात्यगुरुलघुसातवेदनीयं उच्चैर्गोत्रमुद्योतं चैता नव, सर्वा अपि द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः शुभसंज्ञाः । शेषाः द्व्यशीतिप्रकृतयो अशुभाः, वर्णादिचतुष्कं शुभविशेषणाद-

धुवं च प्राग्वत्, चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ १३९ ॥ १४० ॥

उक्तानि पञ्चापि द्वाराणि सप्रतिपक्षाणि । विपाकमधिकृत्य हेतुविपाकिन्यश्चतुर्विधास्ता अभिधातुकाम आह–

आयावं संठाणा संघयणसरीरअंगउज्जोयं । नामधुवोदयउवपरघायं पत्तेयसाहारं ॥ १४१ ॥

उदइयभावा पोग्गल–विवागिणो आउ भवविवागीणी । खेत्तविवागणुपुव्वी जीवविवागाउ सेसाओ ॥१४२॥

व्याख्या–' आतपं संस्थानानि संहननशरीराङ्गोद्योतं नामध्रुवोदयोपघातपराघातं प्रत्येकसाधारणं औदायिकभावाः, पुद्गलविपाकिन्यः, आयूंषि भवविपाकीनि, क्षेत्रविपाकिन्य आनुपूर्व्यः, जीवविपाकिन्यः शेषा ' इति पदानि । पदार्थस्तु–आतपनाम संस्थानसामान्यग्रहणात् षट्संस्थानानि,एवं संहननानि षडेव,ध्रुवोदयान्तर्गततैजसकार्मणवर्ज्जानि त्रीणि शरीराणि, तदङ्गोपाङ्गानि च उद्योतनाम नाम्नो ध्रुवोदयाः पूर्वोक्ता द्वादश, ' निम्माणथिराथिर ' इत्यादि, उपघातनाम पराघातनाम प्रत्येकसाधारणनामेति षट्त्रिंशन्नामप्रकृतय औदयिकभावानुगताः पुद्गलविपाकिन्यश्च द्रष्टव्याः । आयुषश्चतस्रोऽपि प्रकृतयो भवविपाकिन्यः । क्षेत्रविपाकिन्यश्चतस्रोऽप्यानुपूर्व्यः । शेषा विंशत्युत्तरशतमधिकृत्य षट्सप्ततिप्रकृतयो भवन्ति, कथं ? पञ्च-चत्वारिंशत् घातिकर्मोत्तरप्रकृतयः, सातासाते उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं त्रसादित्रिकं स्थावरादित्रिकं सुस्वरचतुष्कं दुःस्वरचतुष्कं गतिचतुष्कं जातिपञ्चकं विहायोगतिद्विकं उच्छ्वासनाम तीर्थङ्करनामेति, जीवविपाकिन्य इति गाथाद्वयार्थः ॥१४१ ॥ १४२ ॥

नामप्रकृतीनां पुद्गलविपाकित्वेनाधिकृतानां प्रसङ्गेनौदयिकभावत्वमभिहितं, अतोऽनेनैवाधिकारेण सर्वप्रकृतीनां यथा-सम्भवं भावानभिधातुकाम आह–

मोहस्सेव उवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं । खयपरिणामियउदया अट्ठण्हवि होंति कम्माणं ॥ १४३ ॥

व्याख्या–'मोहस्यैवोपशमः, क्षयोपशमश्चतुर्णां घातिनां, क्षयपारिणामिकोदयाः अष्टानामपि भवन्ति कर्मणा'मिति पदानि । पदार्थस्तु–मोहनीयस्यैवोपशमभावो, नान्येषां कर्मणाम्,क्षायोपशमिकभावश्चतुर्णां घातिकर्मणामेव, नाघातिकर्मणाम् । क्षयपारिणामिकौदयिकभावाः अष्टानामपि भवन्ति, मूलप्रकृतिग्रहणे बाहुल्येन तदुत्तरप्रकृतयो गृहीता एवेति गाथार्थः ॥१४३॥

अमी भावा यथा भवन्ति तथा भावयितुकाम आह–

सम्मत्ताइ उवसमे, खाओवसमे गुणा चरित्ताई । खइए केवलमाई, तव्ववएसो उ उदईए ॥ १४४ ॥

व्याख्या–'सम्यक्त्वाद्युपशमे क्षयोपशमे गुणाश्चारित्रादयः क्षायिके केवलादयः तद्व्यपदेशस्त्वौदयिके' इति पदानि । पदार्थस्तु–मोहनीयस्योपशमभावे सति औपशमिकसम्यक्त्वसर्वविरतिरूपौ गुणौ जीवस्य प्रादुर्भवतः, घातिकर्मणां क्षयोपशमभावे सति चारित्रादयो गुणाः प्रादुर्भवन्ति । आह–ज्ञानदर्शने परित्यज्य चारित्रादयो गुणाः किमित्यभिधीयन्ते ? उच्यते–ज्ञानदर्शनयोस्सद्भावेऽवश्यंभावित्वज्ञापनार्थं, घातिकर्मप्रकृतिषु च कासुचिदपि क्षयोपशमभावाभावज्ञापनार्थं च चारित्रादयो गुणा अभिहिताः, तत्र मतिज्ञानावरणादिक्षयोपशमे सति मत्यादीनि चत्वारि ज्ञानानि, चक्षुर्दर्शनावरणादीनां क्षयोपशमे सति दर्शनत्रयमेवमन्तरायक्षयोपशमे सति दानादिपञ्चलब्धयो भवन्ति । मिथ्यात्वप्रथमकषायक्षयोपशमे वेदकसम्यक्त्वं, द्वितीयकषायक्षयोपशमे देशविरतिचारित्रं, तृतीयकषायक्षयोपशमे सर्वविरतिचारित्रमिति चारित्रादयो गुणाः । तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशेषयति–एतासां त्रयोदशानां प्रकृतीनामुपशमेन क्षयेण वा औपशमिकाः क्षायिका वा सम्यक्त्वादयो गुणास्तत्रावविशिष्टा

भवन्ति,तत्माधान्याच्छेषप्रकृतीनां तद्भावानुगामित्वमप्रधानतां च विशे . .ति,केवलज्ञानदर्शनावरणनिद्रासु क्षायोपशमिकभाव एव नास्तीति च, क्षायिकभावे सति केवलज्ञानादयो गुणा भवन्ति, ज्ञानावरणक्षये केवलज्ञानं, दर्शनावरणक्षये केवलदर्शनं, मोहनीयक्षये क्षायिकचारित्रं, अन्तरायक्षये दानादिपञ्चलब्धयो भवन्ति, अघातिकर्मक्षयेऽपगतसर्वव्यपदेशो भवति, वर्णादिगुणरहित इत्यर्थः। औदयिकभावे सति तासु तासु प्रकृतिषु उदयप्राप्तासु तद्व्यपदेशः औदयिकभावाभिव्यक्तिर्भवति,. यथा मत्यज्ञानावरणोदये अज्ञानी वेदनीयोदये सुखी दुःखी वा नामोदये नरकपञ्चेन्द्रियत्रसबादरपर्याप्तादीनि अभिधानानि, एवं मोहनीयोदये क्रोधी मानीत्यादय· पुरुषाभिव्यक्तयो भवन्तीति गाथार्थः ॥ १४४ ॥

पारिणामिकभावभावनायाह-

नाणंतरायदंसणवेयणियाणं तु भंगया दोण्णि। सादिसपज्जवसाणोऽवि होइ सेसाण परिणामो ॥ १४५ ॥

व्याख्या-ज्ञानान्तरायदर्शनवेदनीयानां तु भङ्गकौ द्वौ सादिसपर्यवसानोऽपि भवति शेषाणां पारिणामिक'इति पदानि। पदार्थस्तु-परिणतिः परिणामः परिणामे भवः पारिणामिको जीवप्रदेशकर्मपुद्गलानां मिश्रीभवनमिति भावः, तत्र ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां द्वौ भङ्गकौ भव्यानधिकृत्यानादिसपर्यवसानः अभव्यानधिकृत्यानाद्यपर्यवसान इति भङ्गद्वयम्, सादिसपर्यवसान इत्यन्योऽपि तृतीयभङ्गको भवति शेषकर्मणां : तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशेषयति-एषां मोहनीयायुर्नामगोत्राणां काश्चिदुत्तरप्रकृतीरधिकृत्यायं भङ्गकः। मूलप्रकृतिविषये पूर्वोक्तमेव; यतः-पञ्चेन्द्रियप्राप्तौ वैक्रियषट्कस्य प्राप्तिः, सम्यक्त्वप्राप्तौ तीर्थकरनाम्नः, संयमप्राप्तौ आहारकद्विकस्य, औपशमिकभावप्राप्तौ सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः, मनुष्यद्विको-

प्र
सम

२ द्वारं कर्म ध्रुव बन्ध्यादि प्रकृतयः

वेर्गोत्रस्याप्युद्दलितस्य, आयुःप्रकृतीनां च परावर्तभाविनीनां भवन्येनार्थे भङ्गकः, ध्रुवाशायुर्बन्धाभावाच परावर्तभावित्वमिति गाथार्थः ॥ १४५ ॥

उदये कर्मप्रकृतीनां क्षयोपशमः सम्मोहजनको मन्दबुद्धीनां तदपनोदायाह–

उदयचिय अविरुद्धो, खाओवसमो अणेगभेओ त्ति । जइ भवति तिण्ह एसो पएसउदयंमि मोहस्स ॥१४६॥

व्याख्या–'उदय एवाविरुद्धः क्षायोपशमिकोऽनेकभेद इति, यदि भवति त्रयाणां एष प्रदेशोदये मोहनीयस्ये'ति पदानि । पदार्थस्तु–उदयप्राप्तानामेव क्षयोपशमो भवति, यदि भवति, नावश्यंतया स सर्वप्रकृतिषु भवति, त्रयाणां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां एष क्षयोपशमः, स चानेकभेदः असङ्ख्येयव्यक्तिभिर्व्यक्तः स्फुट इत्यर्थः, कर्मत्रयस्य ध्रुवोदयित्वादविरोधः, तदुदयाभावे क्षायोपशमिकभावाभावाच्चाविरोधः । मोहनीयस्य तु क्षयोपशमः प्रदेशोदये भवति, यतोऽनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वानां प्रदेशोदये दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशमः, द्वितीयकषायप्रदेशोदये देशविरतिचारित्रमोहनीयस्य क्षयोपशमः, तृतीयकषायप्रदेशोदये सर्वविरतिचारित्रमोहनीयस्य क्षयोपशमः, विपाकोदये तु तदभावात् । इतिशब्दाधिक्याच्छेषप्रकृतीनां विपाकोदये प्रदेशोदये च क्षयोपशमो भवति, अयमत्र विशेषः अध्रुवोदयित्वात् प्रदेशोदये क्षयोपशमे तद्देशघातित्वं न भवति, विपाकोदयक्षयोपशमे तु तद्देशघातिन्यो मालिन्यकृतो भवन्तीति गाथार्थः ॥ १४६ ॥

प्रकृतीनामौदयिकभावो द्विधा भवति–शुद्धः क्षायोपशमिकभावानुगतश्च, तद्व्यक्तीकरणाय स्पर्द्धकप्ररूपणामाह–

चउतिट्ठाणरसाइं, सव्वघियाईणि होंति फड्डाणि । दोठाणियाणि मीसाणि देसघाईणि सेसाणि ॥१४७॥

॥४४॥

व्याख्या-'चतुस्त्रिस्थानरसानि सर्वघातीनि भवन्ति, स्पर्द्धकानि द्विस्थानकानि मिश्राणि देशघातीनि शेषाणी'ति पदानि । पदार्थस्तु-चतुःस्थानिकत्रिस्थानिकरसाभ्यां यानि निर्वृत्तानि स्पर्द्धकानि तान्युदयप्राप्तानि स्वहन्तव्यसर्वघातीनि भवन्ति, द्विस्थानिकरसस्पर्द्धकानि मिश्राणि कानिचित्सर्वघातीनि कानिचिद्देशघातीनि भवन्ति, शेषाण्येकस्थानिकरसस्पर्द्धकानि सर्वाण्यपि देशघातीनीति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

निहएसु सव्वघाईरसेसु फड्डेसु देसघाईणं । जीवस्स गुणा जायंति ओहीमणचक्खुमाईया ॥ १४८ ॥

व्याख्या-"निहतेषु सर्वघातिरसेषु स्पर्द्धकेषु देशघातिनां जीवस्य गुणा जायन्ते अवधिमनश्चक्षुरादय' इति पदानि । पदार्थस्तु-शुभपरिणामशतेण 'निहतेषु सर्वघातिरसस्पर्द्धकेषु, देशघातिरसत्वेन व्यवस्थापितेष्विति भावः । देशोपघातकानामपि क्षणे २ समयादुत्तरसमये सङ्ख्यातीताशुभरसविभागैर्विमुच्यमानस्येति वाक्यशेषः, एवंभूतस्य जीवस्यावधिमनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनादयो गुणाः 'जायन्ते' क्षयोपशमजाः प्रादुर्भवन्ति, किमुक्तं भवति? यदा अवधिज्ञानस्य सर्वघातिरसस्पर्द्धकानामुदयस्तदा तद्विषय औदयिक एव शुद्धो भावो भवति, यदा तु देशघातिरसस्पर्द्धकानामुदयस्तदा तदुदयादौदयिकभावो भवति, तथा 'देशावरणोदये सत्यपि यो हन्तव्यविषयस्य देशप्रादुर्भावः स क्षायोपशमिको भावः, आह-यद्येवं ततः सर्वघातिप्रदेशोदये मोहनीयस्य कथं क्षायोपशमिको भाव इत्युच्यते- ते हि प्रदेशा रसभावेनाप्रधाना यथासम्भवं देशघातिविग्रमानरसान्तर्गताः स्वरूपमप्रकटयन्तो देशघातिरसप्राधान्यात् क्षायोपशमिकभावं जनयन्ति, एवं मनःपर्यायज्ञानचक्षुरवधिदर्शनानामपि भावना कार्या, मतिश्रुतज्ञानाचक्षु-

१ 'स्वविषयस्योदयप्राप्तानि तानि सर्वघातीनि भवन्ति' क

दर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां सदैवोदयं प्रति देशघातिरसस्पर्द्धकानामेवोदयस्ततो भावद्वयं भावितमेव, बन्धं प्रति चतुर्विधानामपि सम्भवोऽस्तीति गाथार्थः ॥ १४८ ॥

बन्धं प्रति सर्वप्रकृतीनां रसस्थानान्यभिधातुकाम आह–

आवरणमसव्वग्घं, पुंसंजलणंतरायपयडीओ । चउठाणपरिणयाओ, दुतिचउठाणाओ सेसाओ ॥ १४९ ॥

व्याख्या–'आवरणमसर्वघ्नं पुंसंज्वलनान्तरायप्रकृतयः, चतुःस्थानपरिणता द्वित्रिचतुःस्थानाः शेषा' इति पदानि । पदार्थस्तु 'आवरणं' ज्ञानावरणं दर्शनावरणं च 'असर्वघ्नं' असर्वघाति मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणाख्याः सप्त प्रकृतयः, पुरुषवेदसञ्ज्वलनकषायदानाद्यन्तरायप्रकृतयश्चैताः सप्तदशापि 'चतुःस्थानपरिणता' एकद्वित्रिचतुःस्थानिकरसपरिणामपरिणतास्तत्स्वरूपवन्त्या इति, शेषप्रकृतयस्त्रिस्थानपरिणता द्वित्रिचतुःस्थानिकरसपरिणामपरिणताः, शेषनोकषायाणां द्विस्थानिकरसोदयेनैव देशघातित्वं नैकस्थानिकेनेति विशेषयति इति गाथार्थः ॥ १४९ ॥

रसहेतूनां विभागमभिधातुकाम आह–

उपलभूमीवालुयजलरेहासरिससंपराएसु । चउठाणाई असुभाण सेसयाणं तु वच्चासा ॥ १५० ॥

व्याख्या–'उपलभूमीवालुकाजलरेखासदृशसम्परायैश्चतुःस्थानादयोऽशुभानां शेषकाणां तु व्यत्यासादिति' पदानि । पदार्थस्तु–रेखाशब्दः प्रत्येकं सम्बन्धनीयः, उपलरेखेति पाषाणरेखा, तया प्रभूतकालोदयव्यपदेशेनातितीव्रत्वं कषायाणां प्रतिपाद्यते, पाषाणरेखासदृशैः कषायैः सर्वासामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानिकरसबन्धो भवति, आतपशुष्कतडागभूरेखासदृशैः कषायैर्म-

नागमन्दोदयैः त्रिस्थानिकरसबन्धोऽशुभप्रकृतीनां भवति, रेणुरेखासदृशैः कपायैः मन्दोदयैरशुभप्रकृतीनां द्विस्थानिकरसबन्धो भवति,जलरेखासदृशैः कषायैरतिमन्दोदयैरेकस्थानिकरसबन्धः, तुशब्देन विशेपितत्वात् पूर्वोक्तानामेव सप्तदशाशुभप्रकृतीनां भवति, न शेषशुभाशुभप्रकृतीनामिति । शुभप्रकृतीनां पाषाणरेखासमकषायैः द्विस्थानिको रसः भूरेखातुल्यैस्त्रिस्थानिकः, वालुकाजलरेखातुल्यैः कषायैश्चतुःस्थानिको रसस्पर्द्धकानां बन्धो भवति, व्यत्यासादिति वचनादिति गाथार्थः ॥ १५० ॥

तस्यैव रसस्योपमामाह–

घोसाडइनिंबुवमो असुभाण सुभाण खीरखंडुवमो । एगट्ठाणो उ रसो अणंतगुणिया कमेणियरा ॥ १५१ ॥

व्याख्या—'घोषातकीनिम्बोपमोऽशुभानां शुभानां क्षीरखण्डोपमः, एकस्थानस्तु रसोऽनन्तगुणिताः क्रमेणेतरे' इति पदानि। पदार्थस्त्वयम्–घोषातकीनिम्बरसोपमोऽशुभप्रकृतीनामेकस्थानिको रसः तुशब्दविशेषितत्वाद् शापयत्येकस्थानिकरसस्पर्द्धकानि असङ्ख्येयान्यक्तिव्यक्तानि, सर्वजघन्यस्पर्द्धकस्येयमुपमा अनन्तासुर सव्यक्तिव्यतीतासु तदुत्तरस्पर्द्धकः, एवं द्वित्रिचतुःस्थानिकान्यप्यसङ्ख्येयव्यक्तीनि स्पर्द्धकानि, परस्परमनन्तगुणत्वमतो भावनीयम् । शुभप्रकृतीनां एकस्थानिकरसस्यैवाभावाद् द्विस्थानिकरसः, सर्वजघन्यरसस्पर्द्धकस्य क्षीरखण्डमित्युपमा, भूयः स्पर्द्धकवृद्धावुत्तरस्पर्द्धकेष्वनन्तगुणा वृद्धिरिति गाथार्थः ॥ १५१ ॥

द्वारगाथाचकारसूचितं सत्प्रकृतीनां ध्रुवाध्रुवत्वमभिधातुकाम आह—

उच्चं तित्थं सम्मं मीसं वेउव्विछक्कमाऊणि । मणुदुगआहारदुगं अट्ठारस अधुवसंताओ ॥ १५२ ॥

व्याख्या–'उच्चैर्गोत्रं तीर्थं सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं वैक्रियषट्कं आयूंपि मनुजद्विकाहारकद्विकं अष्टादशाध्रुवसत्य' इति पदानि।

पदार्थस्तु सुगमत्वाय विवियते-सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं चाभव्यानां मभूतभव्यानां च न भवति। सम्यक्त्वे हेतौ सत्यपि तीर्थंकरनाम संयमे सत्यप्याहारकशरीरं तदङ्गोपाङ्ग च कस्यचिद् भवति, कस्यचिन्नेति, उच्चैर्गोत्रं 'वैक्रियषट्कमिति वैक्रियशरीरं तदङ्गोपाङ्गं देवनारकगत्यानुपूर्व्यौ, एताः सप्त प्रकृतयोऽसम्प्राप्तत्रसत्वस्य न भवन्ति, स्थावरभावगतस्य तु उद्वलनप्रयोगेण स्थितिक्षयेण वा असत्यो भवन्ति, मनुष्यद्विकयुक्ता एता वाय्वग्निकायिकजीवमध्यगतस्योद्वर्त्त(ल)ना प्रयोगेणासत्यो भवन्ति, देवनरनारकायुष्काणि तु तेषां न सम्भवन्त्येव, तिर्यगायुष्कं त्वहमिन्द्रदेवानाम्, एवमध्रुवसत्यो, अष्टादश भावनीयाः, शेषं चतुरधिकं शतं ध्रुवसत्प्रकृतीनां, बन्धन-सङ्घातादिका एतदन्तर्गता एव द्रष्टव्याः, ध्रुवत्वं चासां सम्यक्त्वलाभात् परतः (प्राक्) सर्व जीवेषु सदैव सम्भवादिति गाथार्थः॥१५२॥

उद्वर्त्त(ल)नप्रकृतिप्रमाणमभिधातुकाम आह-

पढमकसायसमेया एयाओ आउतित्थवज्जाओ। सत्तरसुव्वलणाओ तिगेसु गतिआणुपुव्वाऊ॥ १५३ ॥

व्याख्या-प्रथमकषायसमेता एता आयुस्तीर्थवर्जाः सप्तदशोद्वर्त्तिन्यस्त्रिकेषु गत्यानुपूर्व्यायूंषि इति पदानि। पदार्थस्तु-'प्रथमकषाया' अनन्तानुबन्धिनः तैः समेताः पूर्वोक्ता अष्टादश आयुष्कतीर्थंकरनामवर्ज्जा सप्तदशसङ्ख्या उद्वर्त्त(ल)न स्वभावा भवन्ति, देवनिकादयोऽत्रोच्यते, तत्र तद्गतिरानुपूर्व्यायुरितित्रिकं मन्तव्यमिति गाथार्थः॥ ३५ ॥

द्वारगाथोक्तपदानामर्थं स्पष्टयन्नाह-

निगहेउसंभवे वि हु भयणिज्जो होइ जाण पयडीण। बंधो ता अधुवाओ धुवा अभयणीयबंधाओ॥१५४॥

व्याख्या-"निजहेतुसम्भवेऽपि हु भजनीयो भवति यासां प्रकृतीनां बन्धस्ता अध्रुवाः, ध्रुवा अभजनीयबन्धा" इति पदानि।

पदार्थस्तु 'निज' आत्मीयो यो 'हेतुः' कारणं तत्सम्भवेऽपि–तत्सन्निधानेऽपि 'भजनीयो' विकल्प्यो बन्धो यासां ताः प्रकृतयोऽध्रुवबन्धिन्यो, यास्तु हेतौ सत्यभजनीयबन्धास्ता ध्रुवबन्धिन्य इति । आह–यद्येवमविरतिप्रत्यये सत्यपि सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानजीवाः स्त्यानर्द्धित्रिकमनन्तानुबन्धिकषायप्रकृतीश्च कस्मान्न बध्नन्तीति, अत्रोच्यते–हेतवो ह्यत्र त्रिविधा अभिहिताः सामान्योक्ताः सामान्यविशेषोक्ता विशेषविशेषोक्ताश्च, ते हि यथोत्तरं बलवन्तो भवन्ति। प्रत्येकं च ते बन्धबन्धकभेदाद् द्वेधा। तत्र 'बंधस्स मिच्छअविरइ' इत्याद्यविशेषितस्य सामान्यस्य कर्मणोऽभिहिताः बन्धकहेतुनिरपेक्षाः बन्धसामान्योक्ताः, बन्धकानां त्वमी सामान्येनोक्ताः 'चंउपच्चइओ मिच्छे'त्यादि। ये तु 'सोलस मिच्छनिमित्ता.' इत्यादि, ते प्रकृतिबन्धं प्रति सामान्यविशेषोक्ताः, यत एकपक्षावधारणेन हेतुत्वं कथमुच्यते, मिथ्यात्वप्राधान्येनैव षोडश बध्यन्ते, नतु तासामेव मिथ्यात्वं हेतुः सामान्यहेतुत्वेन सर्वासां भणितत्वात्, एवमविरतिहेतुप्राधान्येनैव पञ्चत्रिंशतां बन्धः, न तु पञ्चत्रिंशतामेव, अष्टषष्टिः कषायप्राधान्येनैव बध्यन्ते, नतु अष्टषष्टीनामेव कषायहेतुत्वं, योगप्राधान्येनैव सातस्य बन्धो, नतु सातस्यैव योगैर्बन्धः, एवमेते बन्धवं प्रतीत्य सामान्यविशेषोक्ताः, ये तु 'पंणपन्न' इत्यभिहितास्ते बन्धकानां सामान्यविशेषोक्ताः, यतो नैककालं प्रादुर्भवन्ति सम्पूर्णाः ये तु जीवगुणस्थानेषु, तद्गुणाधिष्ठिता यौगपद्येन प्रादुर्भवन्ति, ते 'दंस २ नव नव' इत्यादिनाऽभिहिताः, तैश्च विशेषविशेषोक्तैः विशेषविशेषोक्तानां 'मिच्छे सोलस पणुवीस सासाणो' इत्यादीनां बन्धो भवत्येव, अतोऽनन्तानु-

१ चतुर्थद्वारस्य गाथा ४। २ चतुर्थद्वारस्य गाथा १९। ३ चतुर्थद्वारस्य गाथा ४। ४ चतुर्थद्वारस्य गाथा ८। ५ चतुर्थद्वारस्य गाथा ६। ६ मिथ्यादृशौ षोडश पञ्चविंशतिः सास्वादने' प्रा. कर्मस्तवे गाथा २।

बन्धिनां स्थानर्द्धित्रिकस्य चानन्तानुबन्धिनो अविरत्यादिसहकारिकारणमपेक्षा हेतव इत्येवं हेत्वभावे बन्धाभाव इत्यत्रसैव सिद्धं, आह-यद्येवं ततोऽनन्तानुबन्ध्युदयं विनाऽपि पीठमहापीठयोस्तपस्विनोः निर्हेतुकः कथं स्त्रीवेदस्य बन्धः संवृत्तः? यत्फलं ब्राह्मीसुन्दरीभाव इति, उच्यते-"बाहुसुबाह्वोः साध्वोर्गुणकीर्त्तनजनिततीव्रसङ्क्लेशात्। जाता तयोर्गुरुं प्रति लेश्या कृष्णा तदा तीव्रा ॥ १ ॥ सा चागमेऽपि सिद्धा प्रमत्तगुणवर्त्तिनां न दोषोऽत्र। तस्या निगूहनात्तन्मायावित्वं तयोरेकम् ॥ २ ॥ सञ्ज्वलनाऽपि च माया पूर्वनिबद्धस्य युवतिवेदस्य। स्थितिरसवृद्धिं तीव्रां करोति बन्धं विनाऽप्युदिता ॥ ३ ॥ यस्मात् स्थितिरसायतः कथितस्तस्या विशुद्धितः समये। तस्मादवश्यमेवं करोति तीव्रं रसं तस्य ॥ ४ ॥ नास्ति च त्रिविष्टपाग्रे स्त्रीवेदस्योदयो वरविमाने। तस्मान्निकाचितत्वादभूत्तयोर्मानवे स भवे ॥ ५ ॥ लोकेऽपि सिद्धमेतन्निगूढदोषस्तथाविधं प्राप्य ? मोद्भलनकरं द्रव्यं यात्युदयं नास्त्यतो दोषः ॥ ६ ॥ अन्यच्च तयोः समये न क्षायिकदृष्टिता नियमिताऽतः। आरूपसम्भवाद् गुणपाते बन्धोऽपि न हु दुष्टः ॥ ७ ॥ इति। आह-यद्येवमपूर्वकरणगुणस्थानाद्यविभागे कतरद्धेत्वभावान्निद्राप्रचलयोर्बन्धाभावो नामध्रुवाद्युरगन्धिरक्षोनां तु तस्यैव मध्यविभागे हास्यरतिभयजुगुप्सानां तदन्तभागे बन्धाभावो भवतीति, अत्रोच्यते, तुशब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशिनष्टि?-हेतोस्तद्योगोदयविशेषाणामप्यभावे प्रकृतिबन्धाभावो भवतीत्येतद्विशेषयति; अत्र च गुणस्थानके हास्यादयुदयविशेषाः प्राधान्येन बन्धहेतवः प्रतिपत्तव्याः, यतोऽध्रुवप्रकृतिबन्धे बन्धहेतव उदयविशेषाः भिन्नाः न सामान्यहेतवो, अन्यच्च अनुभागबन्धेऽपि रसस्थानानि चतुःस्थानिकादीनि कषायोदयविशेषतोऽभिहितानि, तीर्थकराहारकायुषामपि स्वहेतूनां केचिदुदयविशेषा हेतवो न सर्वेऽपीति न्यायात्र दोषोऽयमथवा योगानां मोहनीयोदयविशेषाणां च

॥४७॥

प्राधान्यं बन्धहेतुत्वे नत्वविरतेः, तस्या अपि मोहनीयोदयहेतुत्वात्, उक्तं च–'पयडीपएसबंधा'[1] इत्यादिनेति गाथार्थः ॥१५४॥

उदयं प्रति प्रकृतीनां हेतून् व्याख्यानयन्नाह–

दव्वं खेत्तं कालो भवो य भावो य हेयवो पंच । हेउसमासेणुदओ जायइ सव्वाण पयडीणं ॥ १५५ ॥

व्याख्या–'द्रव्यं क्षेत्रं कालो भवश्च भावश्च हेतवः पञ्च हेतुसमासेनोदयो जायते, सर्वासां प्रकृतीना'मिति पदानि । पदार्थस्त्वयम्–द्रव्यक्षेत्रकालभवभावा उदयं प्रत्येते हेतवः, चशब्दात्प्रकृतीनां क्षयक्षयोपशमोपशमभावांश्चाङ्गीकृत्य एत एव हेतवः, अन्यच्च यद्यपि कालं विना चत्वारो हेतवः प्रकृतीनां पृथक्पृथगवस्थितानां प्राधान्येन निर्दिष्टाः, तथापि समुदितास्तथाविधसंयोगप्राप्तावेव हेतुत्वमर्हन्ति, एतदेव भावयति–यतो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानेऽपि पिण्डप्रकृतयः परावर्त्तमानाश्च नैककालमुदयं प्राप्नुवन्ति, न चोदयप्राप्तानामपि तीव्रमन्दादयो विशेषाः, अतस्ते तद्विशिष्टहेतुसम्बन्धेनैव भवन्ति, यच्च प्रतिगुणं प्रकृतयो व्यवच्छिन्नाः सत्यो नोदयमर्हन्ति, तदपि जीवस्यान्यथाभवनात्, कालस्य चाभिनवत्वादभावपूर्वकत्वं हेतोः प्रसह्य गम्यते, अतस्तथाविधहेतुयोग्यानामेवोदयो भवति, अतोऽशेषाणामपि प्रकृतीनां समुदितास्तथाविधसंयोगमुपगता एवोदयहेतवो नान्यथेति । एवं हि हेतुसमासेन–सम्बन्धेन सर्वासां प्रकृतीनामुदयो, द्वितीयः चकारः समुच्चये, इति गाथार्थः ॥ १५५ ॥

उदयविषयं प्रकृतीनां ध्रुवाध्रुवत्वं दर्शयन्नाह–

अवोच्छिण्णो उदओ जाणं पगईण ता धुवोदइया । वोच्छिण्णोऽवि हु संभवइ जाण अधुवोदया ताओ १५६

---

१ प्रकृतिप्रदेशबन्धौ ।

व्याख्या–'अव्यवच्छिन्न उदयो यासां प्रकृतीनां ता ध्रुवोदयाः व्यवच्छिन्नोऽपि तु सम्भवति यासां 'अध्रुवोदयास्ता' इति पदानि । पदार्थस्त्वयं–जीवकर्मसम्बन्धादव्यवच्छिन्नोऽनुसन्ततो यासामुदितकालं यावदुदयस्ता ध्रुवोदयाः, प्रतिनिवृत्तो न भवतीति भावः । यासां तु व्यवच्छिन्नोऽपि–विनाशमुपगतोऽपि भूयः प्रादुर्भवति तथाविधहेतुसम्बन्धं प्राप्य ता अध्रुवोदयाख्याः । तु शब्दो विशेषणार्थः, किमत्र विशिनष्टि ?–एतदप्राप्तोत्तरगुणानां गृह्यते, अथवा मिथ्यात्वस्य ध्रुवोदयता अप्राप्तोपशमसम्यक्त्वस्यैवेति, यत उपशमसम्यक्त्वचारित्रप्राप्तासाधारणगुणहेतोरनुदयोऽपीष्यते, तदपगमे भूयोऽपि ध्रुवता तथैव स्थिता, न क्षायोपशमिकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वाभ्यां विहन्यते, यतस्तदुदये तस्यैवान्यथापरिणामपरिणतस्योदयो, यतस्ते प्रतिपतितपरिणामास्तदुदयमेव गच्छन्ति, तयोश्च तद्रूपत्वादिति गाथार्थः ॥ १५६ ॥

सर्वघात्यशुभशुभप्रकृत्यधिकृत्याह–

असुभसुभत्तणघाइत्तणाइं रसभेयओ मुणेज्जाहि । सविसयघायणभेएण वा वि घाइत्तणं णेयं ॥ १५७ ॥

अशुभशुभत्वघातित्वानि रसभेदतो मन्वीथाः, स्वविषयघातनभेदेन वापि घातित्वं ज्ञेयमिति पदानि । पदार्थस्तु–शुभत्वमशुभत्वं च रसविशेषतो जानीहि, अशुभविपाकाः कटुरसा अशुभा भवन्ति, शुभविपाका जीवाल्हादमाधान्यजनकाः शुभा भवन्ति, सर्वघातिरसाः सर्वघातिन्यो भवन्ति, देशघातिरसेन देशघातिन्यो भवन्ति, स्वविषयघातनभेदेन वा घातित्वं ज्ञेयम्, याः स्वविषयं सर्वं निघ्नन्ति ताः सर्वघातिन्यो भवन्ति, यः स्वविषयः सः प्रागेवाभिहित इति गाथार्थः ॥ १५७ ॥

१ रयमपि.

॥४८॥

तदेव रसस्वरूपं वक्तुकाम आह–

जो घाएइ सविसयं सयलं सो होइ सवघाइरसो । सो निच्छिद्दो निद्धो तणुओ फलिहब्भहरविमलो ॥१५८॥

व्याख्या–' यो घातयति स्वविषयं सकलं स भवति सर्वघातिरसः, सुगममदंम, स निच्छिद्रः स्निग्धः तनुकः स्फटिकभ्राहार विमल ' इति पदानि । पदार्थस्तु–सर्वघातिरसो निच्छिद्रो भवति स्फटिकवत्, स्निग्धो हारवत्तनुकः सूक्ष्मोऽभ्रपटलवत्, स्फटिकाभ्रहारवद्विमलो वेति गाथार्थः ॥ १५८ ॥

देशघातिस्वरूपमाह–

देसविघाइत्तणओ इयरो कटकंबलंसुसंकासो । विविहबहुछिद्दभरिओ अप्पसिणेहो अविमलो य ॥१५९॥

व्याख्या–' देशविघातित्वादितरः कटकम्बलांशुकसङ्काशः विविधबहुच्छिद्रभृतोऽल्पस्नेहोऽविमलश्चे'ति पदानि । पदार्थस्तु देशघातित्वाद्धेतोरितरो देशघातिरसः कटसदृशो बृहच्छिद्रविवक्षया, कम्बलसदृशो मध्यमच्छिद्रविवक्षया, अंशुकसदृशोऽतिसूक्ष्मच्छिद्रविवक्षया, एवं स्थूरत्वादिविवक्षया छिद्रसङ्ख्याविवक्षया वा व्याख्या कार्या, अल्पस्नेहो वैमल्यरहितश्चेति गाथार्थः ॥१५९॥

अघातिरसस्वरूपमाह–

जाण न विसओ घाइत्तणंमि ताणंपि सवघाइरसो । जायइ घाइसमासेण चोरया चेहऽचोराणं ॥१६०॥

व्याख्या–" यासां न विषयो घातित्वे तासामपि सर्वघातिरसो जायते घातिसमासेन, चौरता चेहाचौराणामि"ति पदानि ।

---

१. 'ताम्रभाजनवद्विनिश्छिद्रा घृतमिवातिशयेन स्निग्धः द्राक्षावत्तनुरूपतनुप्रदेशोपचितः स्फटिकाभ्रहारवदतीव निर्मलः' इतिमल । २ 'त्वर्थवि' क.

पदार्थस्तु-यासामघातिकर्मप्रकृतीनां स्वतःघातित्वं नास्ति तासामपि सर्वघातिरसो भवति, रसस्थानस्पर्द्धकान्यधिकृत्य घातिकर्म-संयोगात् हेतोर्यथा चौरता भवति चौरसङ्गेनेह लोके-अस्मिन् जने, तद्वियोगेऽसर्वघातित्वं सञ्जातमेवेति गाथार्थः ॥ १६० ॥

देशघातिनीरपि प्रदर्शयन्नाह-

घाइखओवसमेणं सम्मचरित्ताइं जाइं जीवस्स । ताणं हणंति देसं संजलणा णोकसाया य ॥ १६१ ॥

व्याख्या-" घातिक्षयोपशमेन सम्यक्त्वचारित्रे ये जीवस्य । तयोर्घ्नन्ति देशं सञ्ज्वलना नोकषायाश्चेति पदानि । पदार्थस्तु-सर्वघातिमोहनीयस्य क्षयोपशमेन सम्यक्त्वचारित्रे ये जीवस्य तयोर्मालिन्यं कुर्वन्ति सञ्ज्वलना नोकषायाश्चोदयमासा विपाकानुभावेनानुभूयमाना इति गाथार्थः ॥ १६१ ॥ परावर्त्तनद्वारमधिकृत्याह-

विणिवारिय जा गच्छइ बंधं उदयं व अण्णपगईए । सा हु परियत्तमाणी अणिवारेंती अपरियत्ता ॥१६२॥

व्याख्या-विनिवार्य या गच्छति बन्धमुदयं वाऽन्यप्रकृतेः, सा तु परावर्त्तमाना, अनिवारयन्ती अपरावर्त्ता इति पदानि। पदार्थस्तु-बन्धमुदयं वा तुशब्दाद्विरयादुभयं वा विनिवार्य-विनिवर्त्यान्यस्याः प्रकृतेर्या स्वतो बन्धमुदयमुभयं वा याति सा परावर्त्तमाना, या तु बन्धोदयोभयं प्रति नान्यस्या उपघातं करोति सा अपरावर्त्तमाना, एतदेव भाव्यते-एकोनत्रिंशत्प्रकृतयः पूर्वोक्ता बन्धोदयोभयकालेषु नान्यप्रकृतेः निरोधं कुर्वन्ति, अतोऽपरावर्त्तमाना इति, षोडश कषायाः पञ्चनिद्राः, ध्रुवबन्धित्वात् यद्यप्येता एकत्रिंशतिप्रकृतयो बन्धं प्रति परोपरोधं न कुर्वन्ति तथापि स्वोदये स्वजातीयप्रकृत्युदयनिरोधात्परावर्त्तमाना भवन्ति, स्थिर-शुभास्थिराशुभप्रकृतयस्तु यद्यप्युदये न विरुद्धाः तथापि बन्धं प्रति परावर्त्तमानाः, शेषा गतीन्द्रियौदारिकादिशरीराङ्गोपाङ्गसंह-

ननसंस्थानानुपूर्व्यातपोद्योतविहायोगतित्रसादिवेदहास्यरतिसातोच्चगोत्राणि एताः सान्तराः पट्पञ्चाशत्प्रकृतयो बन्धोदयाभ्यामपि परस्पर विरुद्धाः अतः परावर्त्तमाना इति गाथार्थः ॥ १६२ ॥

विपाक इति व्याख्यानयन्नाह—

दुविहा विवागओ पुण हेउविवागाओ रसविवागाओ । एक्केक्कावि य चउहा जओ चसद्दो विगप्पेणं ॥१६३॥

व्याख्या—द्विविधा विपाकतः पुनः हेतुविपाकतो रसविपाकतो, एकैका अपि च चतुर्धा, यतश्चशब्दो विकल्पेनेति पदानि। पदार्थस्तु—विपाकमधिकृत्य प्रकृतयो द्विधा भवन्ति, हेतुविपाका रसविपाकाश्च, हेतुप्राधान्येन विपाकनिर्देशो यासां तास्तथा, रसप्राधान्येन विपाकनिर्देशो यासां तास्तथा, पुनः भूय एकैकाः चतुर्विधा भवन्ति, तत्र हेतुविपाकाः पुद्गलक्षेत्रभवभावभेदाच्चतुर्विधाः, रसविपाका अपि चतुस्त्रिद्व्येकरसस्थानभेदाच्चतुर्विधा एव, कुत एतदवसीयते ? यतो द्वारगाथायां चशब्दो विकल्पेन कर्त्ताभिमत इति गाथार्थः ॥ १६३ ॥

हेतुविपाकमधिकृत्याह—

जा जं समेच्च हेउं विवागउदयं उवेंति पगईओ । ता तव्विवागसण्णा सेसभिहाणाइं सुगमाइं ॥१६४॥

व्याख्या—या यं समेत्य हेतुं विपाकोदयमुपयान्ति प्रकृतयः, तास्तद्विपाकसंज्ञाः, शेषाभिधानानि सुगमानीति पदानि। पदार्थस्तु—द्रव्यक्षेत्रकालभवभावाख्याः पञ्च हेतवः प्राग् येऽभिहिताः उदयं प्रति त एव प्राधान्येन व्यपदेशाय सर्वसाधारणकालरहिता निर्दिश्यन्ते, कर्मपुद्गलद्रव्योदये याराम कर्मपुद्गलास्तथाविधपरिणामभावे तद्भावमुपेत्योपचयहेतुत्वेन वर्त्तन्ते ताः पुद्-

भवविपाकिन्यः, किमुक्तं भवति–अकर्मपुद्गलसाहचर्येण कर्मद्रव्यस्य व्यक्तेः स्फुटता भवतीति भावः, शरीरादीनां यथाहारोपग्रहोपजनादिभिर्दृश्यते सा मत्तमिति, क्षेत्रप्राधान्यादुचितक्षेत्रप्राप्तावेव विपाको यासां तास्तथा, एवमुचितभवप्राप्तावेव विपाको यासां तास्तथा, भवनं भावो जीवस्यावस्थान्तरभावित्वं तद्धेतुर्यासां तास्तथा, जीवावस्थान्तरविशेषात्तासामुदयोपलब्धिर्भवतीति भावः शेषाभिधानानि ध्रुवसत्कर्माध्रुवसत्कर्मोद्वलनकर्मेत्यादीनि सुगमानि इति गाथार्थः ॥ १६४ ॥

एवमुक्ते कश्चिदाह–

अरइरईणं उदओ किं ण भवे पोग्गलाणि संपप्प। अप्पुट्ठेहिंवि किं नो एवं कोहाइयाणंपि ?॥ १६५ ॥

व्याख्या–अरतिरत्योरुदयः किं न भवेत् पुद्गलान् सम्प्राप्य। अस्पृष्टैरपि किं नो एवं क्रोधादीनामपि पदानि। पदार्थस्तु–कण्टकादिद्रव्यं प्राप्यारतेः स्रक्चन्दनादि प्राप्य रतेः कस्माद्विपाकोदयो न भवति, शरीरसंस्थानादीनां पुद्गलविपाकिनीनामिव अत्रोच्यते–अस्पृष्टैरपि पुद्गलैः किं तयोरुदयो न भवति ? अपि तु भवत्येव, यतः प्रियाप्रियकथासम्बन्धेनापि तदुदयो भवति, तथाविधजीवस्य संवेदनमित्यतो जीवविपाकित्वमेव, अन्यच्च तदुदये शुभाशुभपुद्गलैः सहायं कर्त्तव्यमेव, नैष नियमो, यथा पुद्गलविपाकिनीनां, एवं क्रोधादयोऽपि भावनीया इति गाथार्थः ॥ १६५ ॥

भवविपाकमाश्रित्याह–

आउव भवविवागा गई न आउस्स परभवे जम्हा। नो सव्वहावि उदओ गईण पुण संकमेणत्थि ॥१६६॥

व्याख्या–आयुरिव भवविपाकिन्यो गतयः, नायुषः परभवे यस्मान्नो सर्वथाप्युदयो गतीनामपि, अतो भवविपाकिन्य इत्य-

भिमायः, उच्यते न-नैवमेतत्, आयुषः परभवे यस्मात् सर्वथा नोदयः, स्वभावात्रिष्ठत्वात्, गतयस्त्वस्मिन्नेव भवे सर्वाः सङ्क्रमेण सवेद्यन्त इति, यतो मोक्षगामिनः शेषाः अपि मनुष्यभवे क्षयं यान्ति, अतो जीवविपाकिन्य एवेति गाथार्थः ॥ १६६ ॥

क्षेत्रविपाकमाश्रित्याह–

अणुपुव्वीणं उदओ किं संकमणेण नत्थि संतेवि । जह खेत्तहेउओ ताण न तह अण्णाण सविवागो ॥१६७॥

व्याख्या–आनुपूर्वीणामुदयः किं सङ्क्रमणेन नास्ति ? येन ताः क्षेत्रविपाकित्वेनोपदिश्यन्ते, न जीवविपाकित्वेन गतिवत्, अत्रोच्यते, विद्यमानेऽपि सङ्क्रमे यथा तासां नियतक्षेत्रप्राधान्येन स्वकीयो विपाकोदयो न तथाऽन्यासामतः क्षेत्रविपाकिन्य एव इति गाथार्थः ॥ १६७ ॥ जीवविपाकत्वमधिकृत्याह–

संपप्प जीवकाला काओ उदयं न जंति पगईओ । एवमिणमोहहेउं आसज्ज विसेसियं नत्थि ॥ १६८ ॥

व्याख्या–सम्प्राप्य जीवकालौ काः उदयं न यान्ति प्रकृतयः ? । एवमेतत् ओघहेतुं आश्रित्य विशेषितं नास्तीति पदानि । पदार्थः–जीवकालौ हेतुत्वेन प्राप्य कास्ताः प्रकृतयो या उदयं न यान्ति ! ताभ्यां विना उदयाभावात्, सर्वदाऽनयोरव्यवच्छेदादिति भावः, तस्मात् सर्वा जीवविपाकिन्यो भवन्त्विति काकुः ? उच्यते–एवमेतद्धेतुसामान्यग्रहणे, विशेषहेतुग्रहणेत्वासां यथा विशिष्टाः द्रव्यक्षेत्रभवाः पुद्गलादिविपाकिप्रकृतिहेतवः एवं जीवकालयोरपि विशेषमधिकृत्य जीवविपाकिनीनामेव हेतुत्वमवसेयम्, यतस्तद्भावेऽपि सर्वासामनुदयादिति गाथार्थः ॥ १६८ ॥ रसविपाकमधिकृत्य कश्चिदाह–

केवलदुगस्स सुहुमो हासाइसु कह न कुणइ अपुव्वो ?। सुभगाईणं मिच्छो किलिट्ठओ एगठाणिरसं. १६९।

व्याख्या-केवलद्विकस्य सूक्ष्मः, हास्यादिषु कथं न करोत्यपूर्वः। सुभगादीनां मिथ्यादृष्टिः क्लिष्ट एकस्थानिकरसमिति पदानि. पदार्थस्तु केवलज्ञानदर्शनावरणयोः सूक्ष्मो हास्यादिचतुष्कस्यापूर्वकरणः, 'सुभगादीनां' शुभानां मिथ्यादृष्टिः स चातिक्लिष्टः किमिति बन्धकाले एकस्थानिकरसं न करोति न विदधातीत गाथार्थः ॥ ५१ ॥ अत्रोच्यते—

जलरेहसमकसाएवि एगठाणी ण केवलदुगस्स। जं तणुयंपि हु भणियं आवरणं सव्वघाई से ॥५२॥

व्याख्या-जलरेखासमकषायैरपि एकस्थानिको न केवलद्विकस्य, यतस्तनुकमपि हु भणितं आवरणं सर्वघाति तयोरिति पदानि। पदार्थस्तु-जलरेखातुल्येऽपि कषायोदये एकस्थानिकरसो न भवति केवलद्विकस्य, यतस्तस्यातितनुकोऽपि सर्वघात्येव रसः प्रतिपादितः, हुशब्दस्यावधारणार्थत्वादिति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ पुनरप्याह-

सेसासुभाणवि न जं खवगियराणं न तारिसा सुद्धी। न सुहाणंपि हु जम्हा ताणं बंधो विसुज्झंते ॥५३ ॥

व्याख्या-शेषाशुभानामपि न, यतः क्षपकेतराणां न तादृक् शुद्धिः, न शुभानामपि हु, यस्मात् तासां बन्धो विशुद्ध्यमान इति पदानि। पदार्थस्तु-ज्ञानदर्शनावरणसप्तकान्तरायपञ्चकपुरुषसञ्ज्वलनेभ्यः अन्यासां शेषाशुभानामपि नैवैक (स्थानिक) रसबन्धः, हुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, यतो-यस्मात्क्षपकेतराणां प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानां सञ्ज्वलनोदयेऽपि तादृशा शुद्धिर्नास्ति यतः एकस्थानिकरसकरणसामर्थ्यं स्यात्, अतो द्विस्थानिक एव रसः, शुभानामपि स एव भवति जघन्यो नान्यो, यस्मात् शुभप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टौ विशुध्यमाने बन्धो भवति, अतिसङ्क्लिष्टे त्वशुभानामिति गाथार्थः ॥ ५३ ॥ आह परः—

उक्कोसठितिअज्झवसाणेहिं एगठाणिओ होही। सुभियाण तं न जं ठितिअसंखगुणिया उ अणुभागा ॥५४॥

व्याख्या–उत्कृष्टस्थित्यध्यवसायैकस्थानिको भविष्यति, शुभानां तत्र, यतः स्थित्यसङ्ख्येयगुणा त्वनुभागा इति पदानि। पदार्थः–यैरध्यवसायविशेषैः शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिर्भवति, तत्सङ्क्लेशेन एकस्थानिको रसो भविष्यतीति पराभिप्रायः; शुभानां तत्र भवति, यस्माद्–यतः स्थित्यध्यवसायेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा अनुभागबन्धाध्यवसायाः, तुशब्दः विशेषणाय, असङ्ख्येयाध्यवसायैरप्येका स्थितिः समयवृद्धानसङ्ख्येया स्थितिविशेषाः, एकैकस्थितौ असङ्ख्येया रसस्पर्द्धकविशेषाः, एवं हि द्विस्थानिकरसस्यैवासङ्ख्येया विशेषा भवन्ति उत्कृष्टस्थितौ, न त्वेकस्थानिकस्य इति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

सत्कर्मणः सम्बन्धमाह—

दुविहमिह संतकम्मं धुवाधुवं सूइयं चसद्देणं। धुवसंतं चिय पढमा जओ न नियमा विसंजोगो ॥ ५५ ॥

व्याख्या–द्विविधमत्र सत्कर्म, ध्रुवाध्रुवं सूचितं चशब्देन, ध्रुवसन्त एव प्रथमाः यतो न नियमात् विसंयोग इति पदानि। पदार्थः–द्विविकल्पं सत्कर्म, भवमभवं च, यत्सर्वसंसारिणामप्राप्तोत्तरगुणानां सातत्येन भवति, तद् ध्रुवं, यत्कादाचित्कभावि तदध्रुवं, चशब्देन सूचितम्, अनन्तानुबन्धिन उद्वलितान् असद्भूतान् मत्वा तानध्रुवान् यः कल्पयति तं प्रत्याह–ध्रुवा एव ते, यतस्तेषामुद्वर्तनमपि विसंयोगोऽपि उत्तरगुणाविर्भूतो न सर्वजीवानामतो ध्रुवाः, उत्तरगुणकृतं तु सर्वासामध्रुवत्वं, न तेषामेव, सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वतीर्थकराहारकाणामुत्तरगुणाप्राप्तौ सत्त्वात् एवं प्राप्तगुणान्तमध्रुवा इति गाथार्थः ॥५५॥

स्वानुदये स्वोदये उभयस्मिंश्च बन्धः यतोऽतस्त्रिविधाः प्रकृतयो भवन्ति, ता अभिधातुकामआह–

देवनिरयाउ वेउव्विछक्कआहारजुयउतित्थाणं। बंधो अणुदयकाले धुवोदयाणं तु उदयम्मि ॥ ५६ ॥

व्याख्या-देवनरकायुर्वैक्रियषट्काहारयुगलतीर्थानां बन्धोऽनुदयकाले ध्रुवोदयानां तूदये इति पदानि, पदार्थस्तु-देवत्रिकस्य देवगतौ नरकत्रिकस्य नरकगतौ वैक्रियद्विकस्योभयत्र तत्रोदयो न बन्धस्तासां, केवलप्राप्तौ तीर्थङ्करनामोदयो, न तत्र बन्धः, आहारककरणव्यापृतस्य न बन्धोऽतः एकादशानामनुदये बन्धः ध्रुवोदयानामुदये बन्धो भवत्यादेव भावितम्, तुशब्दविशेषणाच्छेषाणां अशीतिप्रकृतीनामुदये वानुदये वा बन्धो भवति, पञ्च निद्राः पञ्चजातयः षट् संहननानि, षट् संस्थानानि, पञ्चविंशतिः कषायाः उपघातत्रिकातपोद्योतवेदनीयगोत्रयुग्मानि ४ मनुष्यतिर्यक्त्रिके ६ औदारिकविहायोगतियुग्मे ४ त्रसादिचतुष्कसुस्वरादिचतुष्कयुग्मानि १६ एतासां तिर्यग्मनुष्यगतिस्थजीवानां भवबन्धिनीनामुदयपरावर्त्त उभयं शेषाणां स्वभवयोग्यानां बन्धे परभवयोग्यानामबन्धे उदयो भावनीय इति गाथार्थः ॥ ५६ ॥ बन्धोदयव्यवच्छेदः कासाञ्चित्समकं, प्रथमं बन्धस्य पश्चादुदयस्य अन्यासां प्रथमं उदयस्य पश्चात्तु बन्धस्येति व्यत्ययेनापरासामिति त्रैविध्यं प्रकृतीनामभिधातुकाम आह-

गयचरमलोभधुववंधि मोहहासरतिमणुयपुविणं । सुहमतिगआयवाणं सपुरिसवेयाण वंधुदया ॥ ५७ ॥

व्याख्या-गतचरमलोभध्रुवबन्धिमोहहास्यरतिमनुजानुपूर्वीणां सूक्ष्मत्रिकातपानां सपुरुषवेदानां बन्धोदयौ, व्यवच्छिद्येते समकमेवेत्युत्तरगाथायामिति पदानि । पदार्थस्तु. संज्वलनलोभवर्जा अष्टादश मोहनीयध्रुवा हास्यरतिपुंवेदैः सहैकविंशतिः२१ मनुजानुपूर्विसूक्ष्मत्रिकातपैः षड्विंशतिः २६ । आसां बन्धोदयौ समकं तिष्ठतः, कथं? सूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वानां मिथ्यादृष्टौ, अनन्तानुबन्धिनां सास्वादने, मनुजानुपूर्वीद्वितीयकषायाणां अविरते, तृतीयकषायाणां देशविरते, हास्यरतिभयजुगुप्सानामपूर्वकरणे, संज्वलनत्रिकपुंवेदयोः बादरे, समं बन्धोदयौ व्यवच्छिद्येते इति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

वोच्छिज्जंति समंचिय कमसो सेसाण उक्कमेणं तु । अट्ठण्हमजससुरतिग वेउव्वाहारजुयलाणं ॥ ५८ ॥

व्याख्या–व्यवच्छिन्ते सममेव क्रमशः शेषाणामुत्क्रमेण तु अष्टानामयशःसुरत्रिकवैक्रियाहारकयुगलानामिति पदानि । पदार्थस्तु-शेषाणां षडशीतिप्रकृतीनां बन्धोदययोः क्रमेण व्यवच्छेदः, अष्टानामुत्क्रमेण प्रथममुदयस्य पश्चाद् बन्धस्येत्यर्थः, भावना-ज्ञानान्तरायदशकदर्शनषट्कं संस्थानषट्कं, नामध्रुवोदया द्वादश, सुस्वरदुःस्वरविहायोगत्यौदारिकयुग्मे, प्रत्येकं, वज्रऋषभनाराचं, उपघातत्रिकं, मनुजायुः सातासातोच्चैर्गोत्रायोगिनवकानां प्रकृतीनां अष्टपञ्चाशतां, बन्धकातीतेषु क्षीणकषायसयोगायोगिगुणेषु उदयः अतो भाविता एव, स्थावरनरकत्रिकजातिचतुष्कान्त्यसंहनननपुंसकानां दशानामपि मिथ्यादृष्टौ बन्धः सास्वादनादिषूदयः दुर्भगोत्रोतानादेयतिर्यक्स्त्यानर्द्धित्रिकनीचस्त्रीमध्यमसंहननचतुष्कानां पञ्चदशानां सास्वादनो बन्धकः, अविरतादिषूदयः, अरतिशोकसञ्ज्वलनलोभाः भाविता एव, एषा षडशीतिः शेषा उत्क्रमेणाष्टानामिति सुरत्रिकवैक्रियद्विकायशसां प्रमत्तादिषु बन्ध, उदयस्त्वविरते, आहारकद्विकस्याऽपूर्वकरणे बन्धः, प्रमत्ते उदय. एवं भाव्यमिति गाथार्थः ॥५८॥ सान्तरासान्तरनिरन्तरा निरन्तरा इति प्रकृतीनां त्रैविध्यमाह–

धुवबंधिणी तित्थयरनाम आउयचउक्क बावण्णा । एया निन्तराओ सगवीसुभय संतरा सेसा ॥ ५९ ॥

व्याख्या–ध्रुवबन्धिन्यः तीर्थंकरनाम आयुःचतुष्कं द्वापञ्चाशत् एता निरंतराः, सप्तविंशतिरुभयाः, सान्तरा शेषा इति पदानि । भावार्थ–ध्रुवबन्धिन्यः सप्तचत्वारिंशत्पूर्वोक्तास्तीर्थङ्करनाम आयुश्चतुष्कयुक्ता द्वापञ्चाशदेता निरंतराः प्रकृतयः, सप्तविंशतिरुभया सान्तरनिरन्तराः, शेषाः सान्तराः अरतिहास्यनरकाहारकद्विकान्त्यसाताशुभविहायोगतिस्त्रीनपुंसकातपोद्योतैकेन्द्रियविकलजातयः, आद्यवर्जितानि संहननसंस्थानानि, स्थिरशुभयशःस्थावरादिदशकं एता एकचत्वारिंशच्छेषा इति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

पूर्वोद्दिष्टाः सप्तविंशतिप्रकृतीराह–

चउरंसउसहपरघाउसासपुंसगलसायसुभखगई। वेउव्वउरलसुरनरतिरिगोयदुसुसरतसतिचऊ ॥ ६० ॥

व्याख्या–चतुरस्रर्षभपराघातोच्छ्वासपुंसकलसातशुभखगतयः। वैक्रियौदारिकसुरनरतिर्यग्गोत्रद्विकसुस्वरत्रसत्रिकचतुः पदानि, पदार्थस्तु चतुरस्रसंस्थानवज्रर्षभनाराचसंहननपराघातोच्छ्वासपुरुषवेदपञ्चेन्द्रियजातिसातशुभविहायोगतिरित्यष्टौ, वैक्रियौदारिकदेवनरतिर्यग्गोत्रद्विकैर्द्वादशं सुस्वरसुभगादेयत्रसादिचतुष्कं एताः सप्तविंशतिरुभयाः सान्तरनिरन्तरा इति गाथार्थः ॥ ६० ॥

अभिधानकारणमाह–

समयाओ अंतमुहू उक्कोसे जाण संतरा ताओ। बंधे हियम्मि उभया निरंतरा तंमि उ जहण्णे ॥ ६१ ॥

व्याख्या–समयादन्तर्मुहूर्तं उत्कृष्टो यासां सान्तरास्ताः, बन्धेऽधिके उभयाः, निरंतरास्तस्मिंस्तु जघन्य इति पदानि। पदार्थस्तु समयः कालविशेषः तस्मादारभ्य यासां नैरन्तर्येणान्तर्मुहूर्तं यावद् बन्धो न तत्परतः उत्कृष्टेनापि, ताः सान्तराभिधानाः, समयादारभ्याप्यधिकमसङ्ख्येयकालेनाप्यन्तर्मुहूर्तं नैरन्तर्येण या बध्यन्ते ता उभयाः सान्तरनिरन्तरा इति, जघन्येनापि या अन्तर्मुहूर्तं यावद् बध्यन्ते नैरन्तर्येण तुशब्दात् ध्रुवबन्धिन्यश्च ता निरन्तरा इति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

अथ प्रकृतीनां यथार्थमभिधानचतुष्टयमाह–

उदए वाऽणुदए वा बंधाओ अण्णसंकमाओ वा। ठितिसंतं जाण भवे उक्कोसं ता तयक्खाओ ॥ ६२ ॥

व्याख्या–उदये वाऽनुदये वा बन्धादन्यसङ्क्रमाद्वा स्थितिसत्कर्म यासां भवेदुत्कृष्टं तास्तदाख्या इति पदानि, पदार्थस्तु

३ द्वारे ध्रुवबन्ध्यादिप्रकृतिनिरूपणम्

उदयकालेऽनुभूयमानानां स्वबन्धोत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म यासां ता उदयबन्धोत्कृष्टाभिधाना एवमनुदये बन्धादुत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म यासां ता अनुदयबन्धोत्कृष्टा, उदयेऽन्याभ्यः सङ्क्रमेण उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म यासां ता उदयसङ्क्रमोत्कृष्टाः, अनुदये सङ्क्रमेण उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म यासां ताः अनुदयसङ्क्रमोत्कृष्टा इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥ ता एवाह–

मणुगइसायं सम्मं थिरहासाईछवेयसुभखगई। रिसभचउरंसगाईपणुच उदसंकमुक्कोसा ॥ ६३ ॥

व्याख्या–मनुष्यगतिः सात सम्यक्त्वं स्थिरादिषट् हास्यादिषट् वेदत्रयं शुभविहायोगतिः, ऋषभादिपञ्च संहननानि, चतुरस्रादिपञ्चसंस्थानानि, उच्चैर्गोत्रं, एतास्त्रिंशत्प्रकृतय उदयसङ्क्रमोत्कृष्टाः, कथं? आसां मनुष्यप्रशस्तानां उदयप्राप्तानां विपक्षभूता नरकगत्यसातमिथ्यात्वादिषूत्कृष्टस्थितिं विधाय भूय उदयप्राप्तानामेव बन्धं करोति, बध्यमानासु तासु विपक्षदलं सङ्क्रमयति, यतः शुभानां स्वबन्धेन स्तोका भवति, अशुभानामुत्कृष्टा स्थितिः, अतः सङ्क्रमादेवोत्कृष्टा स्थितिरासामत एव तन्नाम इति गाथार्थः ॥ ६३॥

मणुयाणुपुव्विमीसग-आहारगदेवजुयलविगलाणि। सुहुमादितिगं तित्थं अणुदयसंकमण उक्कोसा ॥६४॥

व्याख्या—मनुजानुपूर्वी सम्यग्मिथ्यात्वं आहारकयुगलं देवयुगलं विगलेन्द्रियजातित्रिकं सूक्ष्मादित्रिकं तीर्थङ्करनाम एताः त्रयोदशानुदयसङ्क्रमोत्कृष्टाः, कथमित्युच्यते? मिथ्यादृष्टिमनुष्यस्य एता अनुदयप्राप्ता मिथ्यात्वे नामोत्कृष्टस्थितिकाः प्रकृतीश्च बद्धा प्राग्वत्तथाविधो भूत्वा तद्बन्धक इति भावः, ततोऽनुदये सङ्क्रमयति, अतोऽनुदयसङ्क्रमोत्कृष्टा इति गाथार्थः ॥६४ ॥

नारयतिरिउरलदुगं छेवट्ठेगिंदिथावरायावं। निद्दा अणुदयजेट्ठा उदउक्कोसापराणाऊ ॥ ६५ ॥

व्याख्या—नारकतिर्यगौदारिकद्विकानि अन्त्यसंहननमेकेन्द्रियस्थावरातपः निद्रापञ्चकं एताः पञ्चदश अनुदयबन्धोत्कृष्टाः,

आयुश्चतुष्कवर्जिताः शेषाः षष्टिप्रकृतयः उदयबन्धोत्कृष्टा इति, कथमित्युच्यते. मनुष्यादिः,यथायोगं मिथ्यादृष्टिरनुदये पञ्चदशानां उत्कृष्टस्थितिबन्धेनैव करोति, अनुदयबन्धोत्कृष्टा इति। शेषाः पञ्चेन्द्रियजातिः, वैक्रियद्विकं, हुण्डसंस्थानं, पराघातोच्छ्वासोद्योताशुभविहायोगति नामध्रुवबन्धिन्यो नवास्थिरादिषट्कं, त्रसादिचतुष्कं, नीचासातं, षोडश कषाया, मिथ्यात्वं, ज्ञानान्तरायदशकं, दर्शनचतुष्कं, एताः षष्टिरुदयबन्धोत्कृष्टाः, विशेषतः प्रतिप्रकृति कर्म्मप्रकृतिः भावनीया, आयुषां परस्परसङ्क्रमणं नास्ति, बद्धमप्यायुर्दलं न पूर्वबद्धस्योपचयाय भवति, पृथगवतिष्ठते, अतोनैकेनापि प्रकारेणोत्कृष्टा स्थितिसत्कर्मता भवति, अतः संज्ञाचतुष्कातीतानीति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

क्षपकश्रेण्युपयोग्यभिधानद्वयमभिधातुकाम आह—

चरमसमयम्मि दलियं जासिं अण्णत्थ संकमे ताओ। अणुदयवइ इयराओ उदयवई होन्ति पयईओ ॥६६॥

व्याख्या—'चरमसमये' अन्त्यसमये, दलं यद् व्यवस्थितं तत् यासामन्यत्र अन्यासु प्रकृतिषु सङ्क्रमयेज्जीवः परिणामविशेषेण नयेत्, अन्यप्रकृतिव्यपदेशेनानुभवेत् न स्वोदयेनेति भावः ता अनुदयवत्यः, इतरा याः स्वोदयेन चरमसमये जीवोऽनुभवति ता उदयवत्य इत्यभिधानद्वयलक्षणमिति गाथार्थः ॥६६॥

ता एवाभिधातुकाम आह—

णाणंतरायआउग–दंसण चउवेयणीयमपुमित्थी। चरिमुदयउच्चवेयग–उदयवई चरिमलोभो य ॥६७॥

व्याख्या—ज्ञानान्तरायायुष्कदर्शनचतुर्वेदनीयापुंस्त्रियः चरमोदयोच्चवेदका उदयवत्यश्चरमलोभश्चेति पदानि। पदार्थो यथा-

वसरं स्वभवान्तसमये आयुषां, ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कस्य (करूपाणां) चतुर्दशानां क्षीणकषायान्तसमये, चरमोदयाः नामनवक-मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिः त्रससुभगादित्रितये तीर्थङ्करं चेति, उच्चैर्गोत्रं सातमसातं चैतासां द्वादशानां अयोग्यन्तसमये, सञ्ज्वलन-लोभस्य सूक्ष्मसम्परायान्ते, वेदकस्य स्वक्षयान्तसमये, स्त्रीनपुंसकयोः क्षपकश्रेण्यां बादरकषायस्य सङ्ख्येयेषु भागेष्वतीतेषु तदु-दयान्तसमये, स्वविपाकानुभवन यतोऽन्त्यसमयेऽपि भवत्यतः एता उदयवत्यः, यद्यपि सातासातयोः स्त्रीनपुंसकयोश्च अनुदयव-तीत्वमपि सम्भवति, तथाऽप्युत्तमगुणाश्रयणादुदयवतीत्वं ग्राह्यम्, । शेषं तु चतुर्दशोत्तरशतमनुदयवतीनां, कथ ? नाम्नो नवकव-र्जा षोडशकवर्जिता एकसप्ततिः सुज्ञाना नीचैर्गोत्रं च एता उदयगतासु स्वजातीयासु प्रक्षिप्य परानुभावेनोपान्त्यसमयेऽनुभवत्ययोगीति, एवं क्षीणकषायो निद्राद्वयं, मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वे तदपि सम्यक्त्वे प्रक्षिप्य सप्तकक्षपकोऽनुभवति, अनन्तानुबन्धिनस्तु सप्तकक्षपकः तेषां क्षपणसमये तद्दल वक्ष्यमाणासु चारित्रमोहनीयप्रकृतिषु गुणसङ्क्रमेण सङ्क्षिपति, तदनुभावं विधाय उदयावलिकागतं उदयगतासु सङ्क्रमयति तदनुभावेनानुभवति, तेष्वयं क्षपणविधिः स्थावरसूक्ष्मसाधारणातपोद्योतैकेन्द्रियविक-लेन्द्रियनारकद्विकतिर्यग्द्विकप्रकृतयः त्रयोदश वक्ष्यमाणायां यशःकीर्त्तौ, ता अनुदयवतीः, तदनुभावात्–तद्रसविपाकविधा-यिगुणसङ्क्रमेण सङ्क्रमयति, तासामुदयावलिकागतं दल नाम्न उदयगतासु च प्रक्षिप्य तद्व्यपदेशेनानुभवति, स्त्यानर्द्धित्रिकमप्येव दर्शनावरणचतुष्के प्रक्षिपति, उदयागतं तदनुभावेनानुभवति, एवमुक्तशेषा अष्टौ कषायास्तथा हास्यादिषट्कं पुरुषवेदं सञ्ज्वलना उत्तरोत्तरप्रक्षेपेणानुभवति, अतोऽनुदयवत्य इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

समाप्तं तृतीयद्वारं ग्रन्थसतैः सप्तभिः ७०० ॥

उक्तं बन्धव्यद्वारम्। अधुना चतुर्थं हेतुद्वारमुच्यते—

बंधस्स मिच्छ अविरइ कसाय जोगा य हेयवो भणिया। ते पंच दुवालसपण्ण–वीसपण्णरसभेइल्ला ॥१॥

व्याख्या—बन्धस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाश्च हेतवोभणिताः, ते पञ्चद्वादशपञ्चविंशतिपञ्चदशभेदवन्त' इति पदानि। पदार्थस्तु जीवकर्मपुद्गलसंश्लेषो बन्धस्तस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाश्चत्वारो मूलहेतवो भणिताः, चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, 'पडणीय अंतराविय'[1] इत्यादि मोतकर्म विशेषहेतवोऽशेषाः सङ्गृहीताः, तेषां मूलहेतूनां उत्तरभेदसङ्ख्या यथासङ्ख्येन पञ्च द्वादस पञ्चविंशतिः पञ्चदशेति गाथार्थः ॥ १ ॥

तानेव भेदानभिधातुकाम आह—

आभिग्गहियं अणभिग्गहियं च अभिणिवेसियं चेव। संसइयमणाभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥२॥

व्याख्याः—अभिगृहीतं अनभिगृहीतं च आभिनिवेशिकं च एव सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति, इति पदानि। पदार्थस्तु–अभि–आभिमुख्येन तत्त्वबुद्धया गृहीतं यथा भौतभागवतबौद्धादिभिः, न अभिगृहीतं अनभिगृहीतं यथैकद्वित्रिचतुरिन्द्रियैर्भद्रकैश्च, अभिनिवेशे भवं आभिनिवेशिकं अर्हत्प्ररूपितपदार्थमोहलनं गोष्ठामाहिलस्येव, संशये भवं सांशयिकं जीवादिपदार्थेष्वेकदेशाश्रद्धानम्, अथ (इदं) सर्वज्ञप्ररूपितं नवेति, आभोगनमाभोगो नाभोगः अनाभोगः—आगमस्यापर्यालोचोऽज्ञानमेव

[1] 'प्रत्यनीकान्तरायिक'

गुणेष्वेवोत्तरहेतुसम्भवमाह—

पणपण्णपण्णतियछहियचत्तगुणचत्तछक्कचउसहिया । दुजुय प वीस सोलस दस नव नव सत्तहेऊ उ ॥ ५ ॥

व्याख्या—पञ्चपञ्चाशत् पञ्चाशत्त्रिकषट्काभ्या अभ्यधिका चत्वारिंशत् एकोनचत्वारिंशत् षट्चतुःसहिता द्वियुता च विंशतिः षोडश दश नव नव सप्त हेतवस्त्विति पदानि, पदार्थः—आहारकशरीरद्विकवर्जाः सर्वोत्तरहेतवो मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, त एवापगतपञ्चमिथ्यात्वाः पञ्चाशत्सास्वादने भवति, त एवानन्तानुबन्धिकषायकार्मणौदारिकवैक्रियमिश्रसप्तकवर्जास्त्रिचत्वारिंशत्सम्यग्मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, एत एव पूर्वोक्ताः पञ्चाशदनन्तानुबन्धिरहिताः षट्चत्वारिंशदविरतस्य भवन्ति, त एव पूर्वोक्तास्त्रिचत्वारिंशत् त्रसकायाविरत्यप्रत्याख्यानकषायरहिता वैक्रियमिश्रशरीरयुक्ता एकोनचत्वारिंशद्धेतवो देशविरते भवन्ति, एत एव एकोनचत्वारिंशत् एकादशाविरतिप्रत्याख्यानावरणचतुष्करहिता आहारकशरीरद्वययुक्ताः प्रमत्ते षड्विंशतिर्भवन्ति, त एव षड्विंशति. वैक्रियाहारकमिश्राभ्यां रहिताश्चतुर्विंशतिरप्रमत्ते, त एवाहारकवैक्रियाभ्यां रहिताः द्वाविंशतिः अपूर्वकरणे, त एव हास्यादिषट्करहिताः षोडशानिवृत्तिबादरे, त एव वेदत्रयसञ्ज्वलनत्रयरहिता दश सूक्ष्मसम्पराये भवन्ति, औदारिकमनोवाक्चतुष्कयोगा नवोपशान्तक्षीणमोहयोर्बन्धहेतवो भवन्ति, मनोवागौदारिकद्विकानि कार्मणं चैते सप्त सयोगिनि हेतवो भवन्ति, शरीरस्थस्याप्ययोगिनो बन्धाभावः क्रियाभावादिति, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशेषयति ? पर्याप्तसञ्ज्ञिजीवस्थानस्यैते विशेषाः, शेषाणामेकमनभिगृहीतं मिथ्यात्वमेव शेषहेतवोऽपि सम्भविनो भावनीया इति गाथार्थः ॥५॥

सत्तामात्रहेतवोऽभिहिता युगपत्कालभाविनो जघन्यमध्यमोत्कृष्टानाह—

दस दस नव नव अडपंच जइतिगे दुदुग सेसयाणेगो । अड सत्त सत्त सत्तग छ द्दो दो दो इगि जुया वा ॥६॥

व्याख्या—दश दश नव नवाष्टौ पञ्च यतित्रिके द्विद्विकं शेषकाणां एकः अष्ट सप्त सप्त सप्तक षट् द्वि एकयुता वेति पदानि । पदार्थस्तु–युगपत्कालभाविनो मिथ्यादृष्टौ जघन्यादशोत्कृष्टतोऽष्टादश तदन्तर्गता मध्यमा बन्धहेतवो भवन्ति, एवं सास्वादने जघन्या दशोत्कृष्टाः सप्तदश, सम्यग्मिथ्यादृष्टौ जघन्या नवोत्कृष्टाः षोडश, अविरते च, देशविरते जघन्या अष्टावुत्कृष्टतः चतुर्दश, प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु जघन्याः पञ्चोत्कृष्टाः सप्त, अनिवृत्तिबादरे जघन्येन द्वौ त्रय उत्कृष्टतः, सूक्ष्मसम्परायादीनां गाथापूर्वार्द्धोक्ता एव द्विकसङ्ख्या भवति, द्वितीयार्द्धोक्तानां तेषामसम्भवात्, शेषाणां पूर्वार्द्धोक्ता जघन्या, उभयोक्ता यथासङ्ख्येन उत्कृष्टास्तदन्तर्भाविनो मध्यमा हेतवो भवन्तीति गाथार्थः ॥ ६ ॥ १०–१०–९–९–८–५–५–२–२–१–१–१

युगपत्कालभाविहेतुसमुदायानां प्ररूपणाय यंत्रकमाह– ८–७–७–७–६–२–२–२–१

मिच्छत्तएक्ककायादिघायअण्णयरं अक्खजुयलुदओ । वेयस्स कसायाण य जोगस्सणभयदुगुंछा वा ॥ ७ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वं एककायादिघातोऽन्यतराक्षयुगलोदयः, वेदस्य कषायाणां च योगस्य अनन्तानुबन्धिभयजुगुप्सा वेति पदानि । पदार्थस्तु–मिथ्यादृष्टिहेतुदशकसमुदायस्यावयवाभिधानानि, प्रथमं मिथ्यात्वं, द्वितीयः षट्कायान्यतरस्य वधः, तृतीयः पञ्चेन्द्रियान्यतरस्य स्वविषयाविरतित्वेन व्यापार इति वाक्यशेषः, हास्यरतिअरतिशोकयुगलान्यतरोदयात् पञ्च षष्ठो वेदान्यतरोदयः, अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनानां क्रोधाद्यन्यतरत्रिकं एवं नव योगस्य त्रयोदशान्यतरस्य दशान्यतरस्य वा व्यापार इति वाक्यशेष इति, दश अनन्तानुबन्ध्युदये त्रयोदश भवन्ति, न दश योगा, यतः समुद्वलितानन्तानुबन्धिनः सम्यग्दृ-

त्रिंशत्, एकैकेन्द्रियव्यापारे पूर्वोक्तास्त्रिंशदेवं सार्धं शतं, एकैकयुग्मे सार्धं शतमेवं त्रीणि शतानि एकैकवेदे त्रीणि शतानि वेदत्रैविध्यादेव नव शतानि, एकैककषाये नवशतानि कषायचातुर्विध्यादेव षट् त्रिंशच्छतानि। तान्यपि योगानां दशविधत्वात् षट्त्रिंशत्सहस्राणि भवन्ति, ३६००० इयन्त एव दश हेतवः। त एव दश हेतवो भययुक्ता एकादश समुदाया भवन्ति, यतस्तद्विभापोदयसङ्ख्यायां षट्त्रिंशत्सहस्राण्येव ३६०००, एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ३६०००, अथवाऽनन्तानुबन्धिप्रक्षेपादेकादश तत्र योगत्रयोदशककरणे षट्चत्वारिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतानि भङ्गानां ४६८००, अथवा कायद्वयवधसंयोगप्रक्षेपादेकादश ते च पञ्चदश द्वियोगाः, ततः प्राग्वल्लब्धानि भङ्गानां नवतिसहस्राणि ९००००, सर्वे द्वे लक्षेऽष्टाशीतिशतानि २०८८०० एकादश समुदाया एते। एत एव दश संयोगा भयजुगुप्सायुक्ताः द्वादश संयोगा भवन्ति, सङ्ख्यया षट् त्रिंशत्सहस्राणि ३६०००, अथवा भयानन्तानुबन्धियुक्तास्तत्र त्रयोदश योगास्ततः षट्चत्वारिंशत्सहस्राणि अष्टौ शतानि च ४६८००, जुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽपि ४६८००, अथवा त्रिकायवधप्रक्षेपात् द्वादश स्युः, तेऽपि विंशतिः, ततः प्राग्वल्लब्धा भङ्गाः, लक्षं विंशतिसहस्राणि १२००००, भयद्विकायवधक्षेपाल्लब्धानि प्राग्वन्नवतिसहस्राणि ९००००, एवं जुगुप्साद्विकायवधक्षेपेऽपि ९००००, अनन्तानुबन्धिद्विकायवधक्षेपे प्राग्वल्लब्धानि, लक्षं सप्तदशसहस्राणि ११७०००, पञ्च लक्षाः षट् चत्वारिंशत्सहस्राणि षट् शतान्येते सर्वेऽपि द्वादश समुदाया हेतूनामिति ५४६६००, त एव पूर्वोक्ता दश भयजुगुप्सानन्तानुबन्धियुक्तास्त्रयोदश भवन्ति, अत्र त्रयोदश योगा भङ्गानां षट्चत्वारिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतानि ४६८००, चतुष्कायवधप्रक्षेपाच्च त्रयोदश भवन्ति, तत्र पञ्चदश भङ्गास्ततः प्राग्वल्लब्धानि हेतुत्रयोदशकानां नवतिसहस्राणि ९००००, त्रिकायवधभयप्रक्षेपे विंशतिसहस्रोत्तरं भङ्ग-

फलक्षं १२००००, एवं त्रिकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १२००००, त्रिकायवधानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे लक्षं षट्पञ्चाशत्सहस्राणि १५६०००, द्विकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपेण च त्रयोदश, तत्रापि नवतिसहस्राणि ९००००, द्विकायवधभयानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे लक्षं सप्तदशसहस्राणि भङ्गानां ११७०००, एवं द्विकायवधानन्तानुबन्धिजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ११७०००, एवं त्रयोदशसमुदाय-हेतूनां सर्वसङ्ख्या अष्टौ लक्षा षट्पञ्चाशत्सहस्राणि शतान्यष्टौ ८५६८००, गतास्त्रयोदश हेतव इति। त एव पूर्वोक्ता दश पञ्चकायवधयुक्ताश्चतुर्दश भवन्ति, तत्र षट् पञ्चकसंयोगाः प्राग्वत् षट्त्रिंशद्भङ्गसहस्राणि ३६०००, चतुष्कायवधभयप्रक्षेपाच्चतुर्दश नवतिभङ्गसहस्राणि ९००००, चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ९००००, चतुष्कायवधानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे लक्षं सप्तदश सहस्राणि ११७०००, त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपे विंशत्युत्तरं लक्षं १२००००, त्रिकायवधभयानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे षट्पञ्चाशत्स-हस्राणि लक्षं १५६०००, एवं त्रिकायवधजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेपि १५६०००, द्विकायवधभयजुगुप्साऽनन्तानुबन्धिप्रक्षेपे सप्तदशोत्तरं लक्षं ११७०००, सर्वेऽपि चतुर्दश हेतुसमुदाया अष्टौ लक्षा द्व्यशीतिसाहस्राणि ८८२०००, एते चतुर्दश हेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधयुक्ताः पञ्चदश भवन्ति, तत्र षट्काययोग एकस्तत्र षट्सहस्राणि प्राग्वत् ६०००, पञ्चकाय-वधभयप्रक्षेपाच्च पञ्चदश, तत्र भङ्गानां षट्त्रिंशत्सहस्राणि ३६०००, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ३६०००, पञ्चकायवधा-नन्तानुबन्धिप्रक्षेपे षट्चत्वारिंशत्सहस्रण्यष्टौ शतानि ४६८००, चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपे नवतिसहस्राणि९००००, चतुष्का-यवधभयानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे सप्तदशोत्तरं लक्षं ११७०००,एवं चतुष्कायवधजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽपि११७०००, त्रिकायवधभ-यजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे षट्पञ्चाशत्सहस्राधिकं लक्षं१५६०००,पञ्चदशहेतुसमुदायानां षड्लक्षा अष्टचत्वारिंशच्छतानि६०४८००,

एते पञ्चदश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधभयमक्षेपात् षोडश भवन्ति, तत्र षड्भङ्गसहस्राणि ६०००, षट्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ६०००, षट्कायवधानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽष्टसप्ततिशतानि ७८०० पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपे षट्त्रिंशत्सहस्राणि ३६०००, पञ्चकायवधभयानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे षट्चत्वारिंशत्सहस्राणि अष्टौ शतानि ४६८००, एव पञ्चकायवधजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽपि ४६८०० चतुष्कायवधभयजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे सप्तदशसहस्राधिकं लक्षं ११७०००, एते सर्वेऽपि षोडश हेतुसमुदायाः द्वेलक्षे षट्षष्टिसहस्राणि चत्वारि शतानि २६६४००, एते षोडश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपेण सप्तदश हेतवो भवन्ति, तत्र भङ्गानां षट्सहस्राणि ६०००, षट्कायवधभयानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽष्टसप्ततिशतानि ७८००, एवं षट्कायवधजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपेऽपि ७८००, पञ्चकायवधभयजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपे षट्चत्वारिंशत्सहस्राण्यष्टौ शतानि ४६८००, एवं सर्वेऽपि सप्तदश हेतुसमुदायाः अष्टषष्टिसहस्राणि चत्वारि शतानि ६८४००, एते सप्तदश हेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधभयजुगुप्सानन्तानुबन्धिप्रक्षेपादष्टादश हेतवो भवन्ति, तत्राष्टसप्ततिशतानि भङ्गानां ७८००, एवं मिथ्यादृष्टेः सर्वेऽप्येकत्र हेतुसमाला मिलिताः चतुस्त्रिंशल्लक्षाः सप्तसप्ततिसहस्राणि षट्शतानि ३४७७६०० मिथ्यादृष्टिहेतवः समाप्ताः॥ ९ ॥

अनन्तानुबन्धिविरहितोदयकारणमाह—

अणउवगरहियमिच्छे जोगा दस कुणइ जे ण सो कालं। अणणुदओ पुण तदुवलगसम्मदिट्ठिस्स मिच्छुदए॥ १०॥

व्याख्या—अनन्तानुबन्ध्युदयरहितमिथ्यादृष्टौ योगा दश करोति यतो न स कालं अनन्तानुबन्ध्यनुदयः पुनः, तदुद्वलकसम्यग्दृष्टेः, मिथ्यात्वोदय इति पदानि, पदार्थस्तु व्याख्यात एवास्याः॥ १० ॥

सास्वादनस्यविशेषमाह–

सासायणम्मि रूवं चय वेयहयाण नियगजोगाणं । जम्हा नपुंस उदए वेउव्वियमीसगो नत्थि ॥ ११ ॥

व्याख्या–सास्वादने रूपं त्यज वेदाहतेभ्यो निजकयोगेभ्यः यस्मान्नपुंसकोदये वैक्रियमिश्रको नास्ति पदानि । पदार्थः–सास्वादने मिथ्यात्वाभावात् प्रथमपदं गतम्, शेषाः पूर्वोक्ता नवानन्तानुबन्धिविकल्पाभावाद्दश अस्मिन् चक्रे १–१–१–१–२–४

१३–३–६–५–२–४

प्रथमं वेदैः योगान् हत्वा रूपमपनयेत्, एकैकवेदोदये त्रयोदश योगास्त्रिभिर्वेदैरेकोनचत्वारिंशत् नपुंसकोदये न भवति वैक्रियमिश्रः, शेषाः अष्टत्रिंशत् ३८ एते चैकैके कायवधे अतः षड्गुणा अष्टाविंशत्यधिकं शतद्वयं एते चैकैकेन्द्रियव्यापारेऽपि भवन्ति, अतः पञ्चगुणं चत्वारिंशदधिकान्येकादश शतानि ११४० एतान्येकैके युग्मेऽतो अशीत्यधिकानि द्वाविंशतिशतानि २२८० एतान्येकैके कषायोदये अतश्चतुर्गुणानि विंशत्यधिकान्येकनवतिशतानि ९१२० एते हेतुदशकसमुदायाः । एवं शेषेष्वपि भावना कार्या ॥ ११ ॥

दश पूर्वोक्ता एव द्विकायवधप्रक्षेपादेकादश तत्र भाग्वत् द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००, भयप्रक्षेपाद्वा एकादश तत्रैकनवतिशतानि विंशत्युत्तराणि ९१२०, एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ९१२०, सर्वेऽप्येकादश हेतुसमुदाया एकचत्वारिंशत्सहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि ४१०४० एते एकादश समुदायाः । पूर्वोक्ता दश त्रिकायवधप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र भाग्वत् आगतानि त्रिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि ३०४००, अथवा भयद्विकायवधप्रक्षेपात् द्वादश, तत्र द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००,

सास्वादनस्याक्षचक्रमाह-

सासायणम्मि रूवं चय वेयहयाण जम्हा नपुंस उदए वेउव्वियमीसगो नत्थि ॥ ११ ॥

व्याख्या-सास्वादने रूपं त्यज वेदाहतेभ्यो यस्मान्नपुंसकोदये वैक्रियमिश्रको नास्ति पदानि । पदार्थः-सास्वादने मिथ्यात्वाभावात् प्रथमपद गतम्, शेषाः पूर्वोक्ता नवानन्तानुबन्धिविकल्पाभावाद्दश अस्मिन् चक्रे १-१-१-१-२-४

१३-३-६-५-२-४

प्रथमं वेदैः योगान् हत्वा रूपमपनयेत्, एकैकवेदोदये त्रयोदश योगास्त्रिभिर्वेदैरेकोनचत्वारिंशत् नपुंसकोदये न भवति वैक्रियमिश्रः, शेषाः अष्टत्रिंशत् ३८ एते चैकैके कायवधे अतः षड्गुणा अष्टाविंशत्यधिकं शतद्वयं एते चैकैकेन्द्रियव्यापारेऽपि भवन्ति, अतः पञ्चगुणं चत्वारिंशदधिकान्येकादश शतानि ११४० एतान्येकैके युग्मेऽतो अशीत्यधिकानि द्वाविंशतिशतानि २२८० एतान्येकैकै कषायोदये अतश्चतुर्गुणानि विंशत्यधिकान्येकनवतिशतानि ९१२० एते हेतुदशकसमुदायाः । एवं शेषेष्वपि भावना कार्या ॥ ११ ॥

दश पूर्वोक्ता एव द्विकायवधप्रक्षेपादेकादश तत्र प्राग्वत् द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००, भयप्रक्षेपाद्वा एकादश तत्रैकनवतिशतानि विंशत्युत्तराणि ९१२०, एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ९१२०, सर्वेऽप्येकादश हेतुसमुदाया एकचत्वारिंशत्सहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि ४१०४० एते एकादश समुदायाः । पूर्वोक्ता दश त्रिकायवधप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र प्राग्वत् आगतानि त्रिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि ३०४००, अथवा भयद्विकायवधप्रक्षेपात् द्वादश, तत्र द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००,

एवं द्विकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २२८००, अथवा भयजुगुप्साप्रक्षेपात् द्वादश, तत्रैकनवतिशतानि विंशताधिकानि ९१२० एवं सर्वेऽपि द्वादश समुदायाः पञ्चाशीतिसहस्राणि विंशत्युत्तरं शतं ८५१२०, एते द्वादश समुदायाः । एत एव पूर्वोक्ता दश चतुष्कायवधप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, भाङ्गास्तत्र द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००, अथवा भयत्रिकायवधक्षेपात् त्रयोदश, तत्र त्रिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि ३०४००, एवं त्रिकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ३०४००, अथवा द्विकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् त्रयोदश, तत्र भङ्गानां द्वाविंशतिसहस्राण्यष्टौ शतानि २२८००, सर्वोऽप्येकत्र चतुःषष्टिशतान्वितो लक्षः १०६४०० एते त्रयोदश हेतुसमुदायाः । त एव पूर्वोक्ता दश पञ्चकायवधप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, तत्रैकनवति शतानि विंशत्युत्तराणि ९१२०, अथवा चतुष्कायवधभयप्रक्षेपाच्चतुर्दश, तत्र द्वाविंशतिसहस्राणि अष्टौ शतानि २२८००, एवं चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २२८००, अथवा त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपाच्चतुर्दश, तत्र भङ्गसङ्ख्यात्रिंशत् सहस्राणि चत्वारि शतानि ३०४००, सर्वेऽप्येकत्र मिलिताः पञ्चाशीतिसहस्राणि विंशत्युत्तरशतं ८५१२० एते चतुर्दश समुदायाः । त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधप्रक्षेपात् पञ्चदश भवन्ति, तत्र पञ्चदश शतानि विंशत्युत्तराणि १५२०, पञ्चकायवधभयप्रक्षेपाद्वा तत्रैकनवतिशतानि विंशत्युत्तराणि ९१२०, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ९१२०, अथवा चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् पञ्चदश, तत्र द्वाविंशतिसहस्राणि अष्टौ शतानि २२८०० सर्वेऽप्येकत्र कृता द्विचत्वारिंशत्सहस्राणि षष्ट्यधिकानि पञ्चशतानि ४२५६०, एते पञ्चदश समुदायाः । त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधभययुक्ताः षोडश भवन्ति, तत्र पञ्चदश शतानि विंशत्युत्तराणि १५२० षट्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १५२०, अथवा पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश, तत्रैकनवति शतानि भङ्गानां विंशत्युत्तराणि ९१२०, सर्वेऽप्येकत्र

सहस्राणि १८०००, एवं सर्वेऽप्येकत्र मिलिताश्चतुरशीतिसहस्राणि ८४०००, एते द्वादश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव पञ्चकायवधप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र द्वासप्ततिशतानि भङ्गानां ७२००, अथवा चतुष्कायवधभयप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र अष्टादश भङ्गकसहस्राणि १८०००, एवं चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १८०००, अथवा त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, चतुर्विंशतिभङ्गसहस्राणि २४०००, सर्वेऽप्येकत्र मिलिताः सप्तषष्टिसहस्राणि शतद्वयं च ६७२०० एते त्रयोदशसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, अत्र भङ्गकशतानि द्वादश १२००, अथवा पञ्चकायवधभयप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, अत्र द्वासप्ततिभङ्गकशतानि ७२००, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ७२००, अथवा चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपाच्चतुर्दश तत्र अष्टादश सहस्राणि भङ्गानां १८०००, एवं सर्वेऽपि त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि षट्शतानि ३३६००, एते चतुर्दश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधभयप्रक्षेपात्पञ्चदश भवन्ति, तत्र प्राग्वत् भङ्गानां द्वादश शतानि १२००, एवं षट्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १२००, अथवा पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् पञ्चदश भवन्ति, तत्र प्राग्वत् भङ्गानां द्वासप्ततिशतानि ७२००, एते सर्वेऽपि षण्णवतिशतानि ९६०० एते पञ्चदश समुदायाः। पूर्वोक्ता एव नव षट्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश भवन्ति, भङ्गानां द्वादश शतानि १२००, सर्वेऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टिहेतवो मिलिता लक्षत्रयं चतुर्विंशतिशतानि ३०२४००, एते सम्यग्मिथ्यादृष्टिहेतवः। अविरतहेतुविशेषमाह–

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउव्वियमीसकम्मइया। इत्थीनपुंसगउदए ओरालियमीसगो जन्नो ॥१२॥

व्याख्या–चत्वारि अविरते त्यज स्त्र्युदये वैक्रियमिश्रकार्म्मणौ स्त्रीनपुंसकोदये औदारिकमिश्रको ऽपसार्येति पदानि। पदा-

द्वादश सहस्राणि षष्ट्यधिकं शतं १२१६० एते षोडश समुदायाः । त एव पूर्वोक्ता दश षट्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् सप्तदश भवन्ति, तत्र भङ्गकशतानि पञ्चदश विंशत्युत्तराणि १५२०, एवमेते सास्वादनबन्धहेतवः सर्वेऽप्येकत्र मीलिता लक्षत्रयं त्र्यशीतिसहस्राणि चत्वारिंशद्भङ्गाः ३८३०४० भवन्ति, उक्ताः सास्वादनबन्धहेतवः ॥ सम्यग्मिथ्यादृष्टेस्त एव दश अनन्तानुबन्ध्युदयवर्जिता नव भवन्ति, १-१-२-१-३-१ एकैककायवधे पञ्चेन्द्रियव्यापाराः, एवं त्रिंशद् भङ्गाः एकैकयुगले त्रिंशदेवं षष्टिः, एकैकवेदे

६-५-२-३-४-१०

षष्टिस्तोऽशीतं शतं, एकैककषायेऽशीतं शतम्, अतश्चतुर्भिः कषायैः विंशत्युत्तराणि सप्तशतानि ७२० एवं दशयोगभेदा द्वासप्ततिशतानि ७२०० एते नव हेतवः । एत एव पूर्वोक्ता नव द्विकायवधप्रक्षेपात् हेतवो दश भवन्ति, भाज्यत् सङ्ख्याष्टादश सहस्राणि १८०००, अथवा भयप्रक्षेपाद्दश तत्र द्विसप्ततिशतानि ७२००, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च दश, तत्रापि द्विसप्ततिशतानि ७२००, एवमेकत्र दशसमुदायानां द्वात्रिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि ३२४०० एते दश हेतवः । एत एव पूर्वोक्ता नव त्रिकायवधप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, तत्र चतुर्विंशतिसहस्राणि २४०००, तथा द्विकायवधभयप्रक्षेपात् एकादश भवन्ति, तत्र अष्टादश सहस्राणि १८००० एवं द्विकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १८०००, अथवा भयजुगुप्साप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, तत्र भङ्गानां द्विसप्ततिः ७२००, एवं सर्वेऽपि मिलिताः, सप्तषष्टिसहस्राणि शतद्वयं च ६७२००, एवमेते एकादश समुदायाः । एत एव पूर्वोक्ताः नव चतुष्कायवधप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र चाष्टादश सहस्राणि १८०००, अथवा त्रिकायवधभयप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र चतुर्विंशतिभङ्गकसहस्राणि २४०००, एवं त्रिकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २४०००, अथवा द्विकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् द्वादश अत्राप्यष्टादश

सहस्राणि १८०००, एवं सर्वेऽप्येकत्र मिलिताश्चतुरशीतिसहस्राणि ८४०००, एते द्वादश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव पञ्चकायवधप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र द्वासप्ततिशतानि भङ्गानां ७२००, अथवा चतुष्कायवधभयप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र अष्टादश भङ्गकसहस्राणि १८०००, एवं चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १८०००, अथवा त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, चतुर्विंशतिभङ्गसहस्राणि २४०००, सर्वेऽप्येकत्र मिलिताः सप्तषष्टिसहस्राणि शतद्वयं च ६७२०० एते त्रयोदशसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, अत्र भङ्गकशतानि द्वादश १२००, अथवा पञ्चकायवधभयप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, अत्र द्वासप्ततिभङ्गकशतानि ७२००, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ७२००, अथवा चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपाच्चतुर्दश तत्र अष्टादश सहस्राणि भङ्गानां १८०००, एवं सर्वेऽपि त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि षट्शतानि ३३६००, एते चतुर्दश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधभयप्रक्षेपात्पञ्चदश भवन्ति, तत्र प्राग्वत् भङ्गानां द्वादश शतानि १२००, एवं षट्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १२००, अथवा पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् पञ्चदश भवन्ति, तत्र प्राग्वत् भङ्गानां द्वासप्ततिशतानि ७२००, एते सर्वेऽपि षण्णवतिशतानि ९६०० एते पञ्चदश समुदायाः। पूर्वोक्ता एव नव षट्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश भवन्ति, भङ्गानां द्वादश शतानि १२००, सर्वेऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टिहेतवो मिलिता लक्षत्रयं चतुर्विंशतिशतानि ३०२४००, एते सम्यग्मिथ्यादृष्टिहेतवः। अविरतहेतुविशेषमाह—

चत्तारि अविरए चय थीउदए विउव्विमीसकम्मइया। इत्थीनपुंसगउदए ओरालियमीसगो जन्नो ॥१२॥

व्याख्या—चत्वारि अविरते त्यज स्त्र्युदये वैक्रियमिश्रकार्म्मणौ स्त्रीनपुंसकोदये औदारिकमिश्रको यस्मान्नेति पदानि। पदा-

र्थस्तु अविरते योगाहतवेदेभ्य इत्यनुवर्त्तते चत्वारि रूपाणि त्यज, यतश्चत्वारो भङ्गाः न संभवन्ति, स्त्रीवेदोदये वैक्रियमिश्रकार्म्मणौ योगौ न भवतः, स्त्रीनपुंसकवेदयोरुदये औदारिकमिश्रो न भवतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥

एकः काय एकमिन्द्रियमेकं युग्ममेको वेदः त्रयः कषाया एको योगः एते नवजघन्यहेतवः, चक्ररचना–१३–३–६–५–२–४
१–१–१–१–२–३

अत्र प्रथमं योगैर्वेदान् गुणयेत्, ततः पूर्वोक्तं भङ्गचतुष्टयमुद्धरेत्, शेषाः पञ्चत्रिंशत् ३५, भूयः शेषाङ्कैर्गुणिता जातानि चतुरशीतिशतानि ८४००, एते नवकसमुदायाः भावना प्रागेवाभिहिताः। एत एव पूर्वोक्ता नव द्विकायप्रक्षेपाद्दश भवन्ति, अत्र भङ्गानां एकविंशतिसहस्राणि २१०००, अथवा भयप्रक्षेपाद्दश, तत्र चतुरशीतिशतानि ८४०० एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ८४०० सर्वेऽप्येकत्र सप्तत्रिंशत्सहस्राणि अष्टौ शतानि ३७८०० एते दश समुदायाः । त एव पूर्वोक्ता नव त्रिकायवधप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, तत्राष्टाविंशतिसहस्राणि २८०००, अथवा द्विकायवधभयप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, तत्रैकविंशतिसहस्राणि २१०००, एवं द्विकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २१०००, अथवा भयजुगुप्साप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, अत्र चतुरशीतिभङ्गशतानि ८४००, सर्वेऽप्येकत्राष्टसप्ततिसहस्राणि चत्वारि शतानि ७८४००, एते एकादश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव चतुष्कायवधप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र प्राग्वदेकविंशतिभङ्गकसहस्राणि २१०००, अथवा त्रिकायवधभयप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्र भङ्गानां अष्टाविंशतिसहस्राणि २८०००, एवं त्रिकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २८०००, अथवा द्विकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् द्वादश भवन्ति, तत्रैकविंशतिभङ्गकसहस्राणि २१००० सर्वेऽप्येकत्राष्टानवतिसहस्राणि ९८०००, एते द्वादश हेतुसमुदायाः । त एव पूर्वोक्ता नव

पञ्चकायवधभयक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र भङ्गानां चतुरशीतिशतानि ८४०० अथवा चतुष्कायवधभयक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र भङ्गानां एकविंशतिसहस्राणि २१०००, एवं चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि २१०००, अथवा त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्राऽप्यष्टाविंशतिभङ्गकसहस्राणि २८०००, सर्वेऽप्येकत्र अष्टसप्ततिसहस्राणि चत्वारि शतानि ७८४००, एते त्रयोदश हेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, तत्र भङ्गानां चतुर्दश शतानि १४००, अथवा पञ्चकायवधभयप्रक्षेपाच्चतुर्दश भवन्ति, तत्र चतुरशीतिभङ्गकशतानि ८४००, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ८४००, अथवा चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपाच्चतुर्दश, तत्र भङ्गानामेकविंशतिसहस्राणि २१०००, सर्वेऽप्येकत्र एकोनचत्वारिंशत् सहस्राणि शतद्वयं च ३९२००, एते चतुर्दशहेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता नव षट्कायवधभयप्रक्षेपात् पञ्चदश भवन्ति, तत्र चतुर्दश भङ्गकशतानि १४००, एवं षट्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १४००, अथवा पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् पञ्चदश भवन्ति, तत्र भङ्गानां चतुरशीतिशतानि ८४००, सर्वेऽप्येकत्र मिलिताः सहस्राण्येकादश शतद्वयं च ११२०० एते पञ्चदश समुदायाः। त एव पूर्वोक्ताः नव षट्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश भवन्ति, तत्र चतुर्दश शतानि १४०० एवं सर्वेऽप्येकत्र लक्षत्रयं द्विपञ्चाशत्सहस्राण्यष्टौ शतानि ३५२८०० एते चाविरतहेतुसमुदायाः। देशविरतस्य त्रसकायविरतेः पञ्चकायस्तेषामेकद्विकत्रिकचतुष्पञ्चसंयोगाश्च धारणीया, अस्याष्टौ हेतवः, एकः कायः एकमिन्द्रियं एकं युग्ममेको वेदो द्वौ कषायावेको योग इत्यष्टौ चक्रं५–५–२–३–४–११

१–१–२–१—२–१

एकैककाये पञ्चेन्द्रियाणीति पञ्चविंशतिभेदाः २५ ते द्वियुग्मभेदात् पञ्चाशत्, सापि वेदात् सार्द्धं शतम् १५०, तदपि चतुष्कषाय-

भेदात् पञ्चशतानि ६०० तान्यपि एकादशयोगभेदात् पट्षष्ठिशतानि ६६०० एत अष्टकहेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता अष्टौ द्विकायवधप्रक्षेपात् नव भवन्ति, तत्र त्रयोदश सहस्राणि शतद्वयं च १३२००। अथवा भयप्रक्षेपात् नव तत्र पट्षष्ठिशतानि ६६००, अथवा जुगुप्साप्रक्षेपान्नव तत्रापि पट्षष्ठिशतानि ६६००, सर्वेऽप्येकत्र पड्विंशतिसहस्राणि शतचतुष्कं च २६४००, एते नव हेतुसमुदायाः। एत एव पूर्वोक्ता अष्टौ त्रिकायवधप्रक्षेपाद्दश भवन्ति, त्रिकसंयोगा अत्र दश भवन्ति, ततो भङ्गकानां त्रयोदशसहस्राणि द्विशतोत्तराणि १३२००, अथवा द्विकायवधभयप्रक्षेपात् दश, दशाऽत्र द्विकसंयोगाः, भङ्गानां त्रयोदशसहस्राणि द्विशताभ्यधिकानि १३२००, द्विकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १३२०० अथवा पूर्वोक्ता अष्टौ भयजुगुप्साप्रक्षेपाद्दश भवन्ति, तत्र पट्षष्ठिभङ्गकशतानि ६६००, सर्वेऽप्येकत्र पट्चत्वारिंशत्सहस्राणि द्विशत च ४६२००, एते दश हेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता अष्टौ चतुष्कायवधप्रक्षेपादेकादश भवन्ति, तत्र पट्षष्ठिशतानि भङ्गानां ६६००, अथवा त्रिकायवधभयप्रक्षेपादेकादश, तत्र त्रयोदशसहस्राणि शतद्वयं च भङ्गानां १३२००, एवं त्रिकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १३२००, अथवा द्विकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपादेकादस भवन्ति, तत्रापि त्रयोदश सहस्राणि शतद्वयं च भङ्गानां १३२००, सर्वेऽप्येकत्र पट्चत्वारिंशत्सहस्राणि शतद्वयं ४६२००, एते एकादश हेतुसमुदायाः। त एव पूर्वोक्ता अष्टौ पञ्चकायवधप्रक्षेपाद् द्वादश भवन्ति, तत्र त्रयोदश शतानि विंशत्युत्तराणि भङ्गाना १३२०, अथवा चतुष्कायवधभयप्रक्षेपाद् द्वादश भवन्ति, तत्र पट्षष्ठिभङ्गकशतानि ६६००, एव चतुष्कायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ६६००, अथवा त्रिकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपाद् द्वादश, त्रयोदश सहस्राणि द्विशतं च भङ्गानां १३२००, सर्वेऽप्येकत्र सप्तविंसतिसहस्राणि सप्तशतानि विंशत्युत्तराणि २७७२० एते द्वादश हेतुसमुदाया। त एव पूर्वोक्ता अष्टौ पञ्चकाय-

वधभयप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्र त्रयोदश शतानि विंशत्युत्तराणि भङ्गानां १३२०, एवं पञ्चकायवधजुगुप्साप्रक्षेपेऽपि १३२०, अथवा चतुष्कायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् त्रयोदश भवन्ति, तत्रापि षट्षष्टिशतानि भङ्गानां ६६००, सर्वेऽप्येकत्र द्विनवतिशतानि चत्वारिंशदुत्तराणि ९२४० एते त्रयोदश हेतुसमुदायाः । त एव पूर्वोक्ता अष्टौ पञ्चकायवधभयजुगुप्साप्रक्षेपात् चतुर्दश भवन्ति, तत्र विंशत्युत्तराणि त्रयोदश शतानि भङ्गानां १३२० एते चतुर्दश हेतुसमुदायाः । सर्वेऽप्येकत्र लक्षं त्रिषष्टिसहस्राणि षट्शतानि अशीत्यधिकानि भङ्गानां १६३६८० एते देशविरतिभङ्गकाः । गतो मिथ्यात्वाविरतिहेतू, अनन्तानुबन्धिकायवधभङ्गकचारणा च । "अणनन्धिभयदुगुंछाण" इत्यादिसूत्रपुन्यास उच्यते अनन्तानुबन्धिनां मिथ्यादृष्टावेव चारणा विकल्पेनोदयादतः प्रथमाचारणं कायवधभङ्गानां तु देशविरतं यावच्चारणा अतो द्वितीयस्थाने भणनम् । भयजुगुप्सायोस्तु हास्यादिवद्वयं उदयं मत्यपूर्वकरणं यावद् गमनादित्यपुन्यासः, आहाविरतेर्द्वादशभेदस्य मनोऽभिधानस्य मिथ्यादृष्ट्यादिषु मार्गबन्धहेतुतामुक्त्वा किमिति युगपत् बन्धहेतुषु न दाशताऽत्रोच्यते—"तन्मनश्चित्तभेदेषु, चलोनं न दृश्यते । सङ्कल्पाधिकं च नो कुर्यात् बन्धहेतुस्तथापि तत् ॥ १॥ आह भोः को विशेषोऽत्र विरताविरतचित्तयोः । बन्धं मति महानत्र विशेषोऽस्ति स उच्यते ॥ २ ॥ सङ्कल्पावकल्पसाम्येऽपि विशेषश्चेतरत्कयोः । स्पेक्षास्ति तथाऽत्रापि स्थितेर्भेदाच्च चिन्तयेत् ॥ ॥ ३ ॥" यथा मांजिष्ठं वस्त्रं बहुमूल्यं श्वेतादथवा कृष्णमपवित्रं श्वेतादिति विशेषः । एवं सयोगिमनसा कृतो बन्धः सामयिको भवति अविरतियुक्तमनसा कृतो बन्धः सागरोपमकोटाकोटीः स्थितीः करोतीति, रसादिभिश्च विशेषः स्वमत्या चिन्तयेत् ॥ ममत्वाममत्वयोर्विशेषमाह—

१ अस्य प्रारम्भ गा. १ ।

दो रूवाणि पमत्ते चयाहि एकं तु अप्पमत्तंमि । जं इत्थिवेयउदए आहारगमीसगा नत्थि ॥ १३ ॥

व्याख्या—द्वे रूपे प्रमत्ते त्यज एकं तु अप्रमत्ते यस्मात् स्त्रीवेदोदये आहारकमिश्रकौ न स्तः, पदानि । पदार्थः–योगाहतवेदेभ्य इत्यनुवर्त्तते प्रमत्ते द्वे रूपे त्यज अप्रमत्ते तु पुनः रूपं त्यज यत् स्त्रीवेदोदये आहारकमिश्रौ काययोगौ यथासम्भवं न स्तः, प्रमत्तस्य द्वावपि न स्तः अप्रमत्तस्याहारको नास्तीति गाथार्थः ॥ १३ ॥ प्रमत्तयन्त्रकम्–१३–३–२–४ प्रमत्तादीनां पञ्चहेतवः,

१–१–२–१

युग्मं वेदः कषायः योगश्च, योगैस्त्रिवेदभेदादेकोनचत्वारिंशद् भेदाः ३९ द्विकोनाः ३७ युग्मभेदात् द्विगुणाः चतुःसप्ततिः ७४ कषायभेदाच्चतुर्गुणाः षण्णवतिः शतद्वयं २९६ एते पञ्चहेतुसमुदायाः । त एव पञ्च भयप्रक्षेपात् षट्,त एव भङ्गाः २९६, जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि षट्, भङ्गास्त एव २९६ एवमुभयप्रक्षेपात् सप्त हेतवः भङ्गास्त एव २९६ सर्वेऽप्येकत्र एकादश शतानि चतुरशीत्यधिकानि ११८४ एते प्रमत्तभङ्गाः । अप्रमत्तेयन्त्रम्–११–३–२–४ वेदाहतयोगास्त्रयस्त्रिंशत् ३३ रूपापगमे ३२ युग्मभेदाद् द्विगुणाः चतुःषष्टिः ६४ सामि

१–१–२–१

कषायभेदाच्चतुर्गुणाः षट्पञ्चाशदधिकं शतद्वयं २५६ एते पञ्च हेतुसमुदायाः । एवं भयेन सह षट् भङ्गास्त एव २५६, एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि षट्, भङ्गास्त एव २५६, उभयप्रक्षेपेऽपि सप्त हेतवः भङ्गास्त एव २५६ सर्वेऽपि मिलिताः चतुर्विंशत्यधिकं सहस्रं १०२४ एतेऽप्रमत्तभङ्गाः अपूर्वकरणे यन्त्रं २–३–४–९ युग्मयोर्वेदभेदात् षट्, तेऽपि कषायभेदाच्चतुर्विंशतिः २४ असावपि नव-

२–१–१–१

योगभेदात् षोडशाभ्यधिकशतद्वयं २१६ एते पञ्च हेतुसमुदायाः । भयप्रक्षेपादेत एव षड् भङ्गसमुदायाः भङ्गास्त एव २१६ जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि षट् समुदायाः भङ्गास्त एव २१६ उभयप्रक्षेपे सप्त समुदायाः भङ्गास्त एव २१६ सर्वेऽप्येकत्र अष्टौ शतानि चतुःषष्ठ्यधिकानि ८६४ एते अपूर्वकरणहेतवः । बादरस्य यन्त्रकं ४–९ कषाययोगभेदात् षट्त्रिंशद् द्विकसंयोगा भवन्ति ३६ एते
१–१

द्विकसमुदायाः । बादरस्य पञ्चबन्धकस्य वेदोदयोऽप्यस्ति, अतो वेदप्रक्षेपात्त्रयो हेतवः भङ्गास्त एव त्रिगुणाः अष्टोत्तरं शतं १०८ एते त्रिहेतुसमुदायाः । सर्वेऽप्येकत्र चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं १४४ एते बादरकषायहेतवः । सूक्ष्मादीनां यन्त्राभावो गुणनाभावादिति । सूक्ष्मकषायस्य एक एव कषायः, एको योगः, ९ । उपशान्तस्य नवैव । क्षीणकषायेऽपि नवैव हेतवः । सयोगिनि सप्तैव हेतवः, ७ । यतो योगकृतो बन्धस्ते च तेष्वियत्प्रमाणा इति । गुणस्थानहेतुसङ्ख्याद्विणिगाथामाह—

सव्वगुणठाणएसु विसेसहेऊण एत्तिया संखा । छायाललक्खबासीइ सहस्ससय सत्तसयरी य ॥१४॥

व्याख्या–गुणस्थानेषु सर्वेष्वपि विशेषहेतूनां सङ्ख्या इयन्मात्रा षट्चत्वारिंशल्लक्षाः द्व्यशीतिसहस्राणि शतानि सप्त सप्ततिश्चेति गाथार्थः ॥ ४६८२७७० उक्ता गुणेषु हेतवः । साम्प्रतं जीवस्थानेष्वाह–

सोलट्ठारसहेऊ जहण्ण उक्कोसया असण्णीणं । चोद्दट्ठारसपज्जत्तस्स सण्णिणो सण्णिगुणगहिओ ॥ १५ ॥

व्याख्या–षोडशाष्टादशहेतू जघन्योत्कृष्टकौ असंज्ञिनां चतुर्दशाष्टादशापर्याप्तकस्य संज्ञिनः संज्ञिगुणगृहीतः इति पदानि । पदार्थः-द्वादशानामसंज्ञिनां जघन्येनापि षोडश बन्धहेतवः उत्कृष्टेनाष्टादश, संज्ञिनि अपर्याप्तके चतुर्दश जघन्येनोत्कृष्टतोऽष्टादश,

पर्याप्तकसंज्ञी पुनः गुणस्थानकस्य एव त्रयोदशस्थानापन्न उक्त एव नेहोच्यत इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

अत्रापि चक्ररचनाविशेषमाह–

मिच्छत्तं एक्कं चिय छक्कायवहो त्ति जोगसण्णिम्मि । इंदियसंखा सुगमा असण्णिविगलेसु दो जोगा ॥१६॥

व्याख्या–मिथ्यात्वं एकमेव षट्कायवधः त्रयो योगाः संज्ञिनि इन्द्रियसङ्ख्या सुगमा असंज्ञिविकलेषु द्वौ योगौ इति पदानि । पदार्थस्तु–मिथ्यात्वमेकमेवानभिगृहीतं द्वादशानामसंज्ञिनां, सम्पूर्णानां षण्णां कायानां वधः तेषां, तेष्वविरतत्वात् । आह– यद्येवं मागभङ्गप्ररूपणा न घटते तेषामप्यविरतत्वादित्यत्रोच्यते–तेषां संज्ञिनां योगत्रयव्यापारात् द्रव्यभावोभयबन्धाः सम्भवन्ति, प्राणव्यपरोपणमज्ञातस्य द्रव्यवधः जीवशङ्कयाऽजीवस्य वधे भाववधः सङ्क्लिष्टस्य जीवस्य वधे उभयवध इति । तेषु च तीव्रतीव्रतरतीव्रतमाः बन्धाः प्रतिपादिताः, अतोऽत्र भङ्गप्ररूपणा घटते । असंज्ञिनां तु पुनः मनोव्यापाराभावात् द्रव्यवध एवासावपि प्रतिक्षणं यद्यपि न भवति, तथाप्यविरतत्वाद्बन्धो भवति, न दोष इति । संज्ञिन्यपर्याप्तके त्रयो योगाः । कार्मणौदारिकमिश्रवैक्रियमिश्राख्याः, इन्द्रियसङ्ख्या सुगमा पञ्चेन्द्रियाणां पञ्च चतुरिन्द्रियाणां चत्वार्येवं शेषेष्वपि वाच्यम्, असंज्ञिविकलानामपर्याप्तकानां द्वौ योगौ कार्मणौदारिकमिश्रौ पर्याप्तकानामपि द्वौ योगौ औदारिकोऽसत्यामृषावाक् चेति गाथार्थः ॥ १६ ॥

एवं च अपज्जाणं बायरसुहुमाण पज्जयाण पुणो । तिण्णेक्ककायजोगा सण्णि अपज्जे गुणा तिण्णि ॥ १७ ॥

व्याख्या–एवं चापर्याप्तानां बादरसूक्ष्माणां पर्याप्तानां पुनः त्रयः एकः काययोगः संज्ञिनि अपर्याप्ते गुणास्त्रय इति पदानि । पदार्थस्तु–यथाऽसंज्ञिविकलानां तथा बादरसूक्ष्मैकेन्द्रियाणामप्यपर्याप्तकानां द्वौ योगौ कार्मणौदारिकमिश्रौ, पर्याप्तानां

पुनर्बादराणां त्रयः काययोगा औदारिकवैक्रियवैक्रियमिश्राः, सूक्ष्माणां पुनरेक औदारिककाययोगः संज्ञिन्यपर्याप्तके गुणास्त्रयः मिथ्यादृष्टिसास्वादनाविरताख्या। चकारकरणात् सूक्ष्मापर्याप्तकवर्जितेषु शेषेषु बादरविकलासंज्ञिष्वपर्याप्तकेष्वपि द्वितीयः सास्वादनगुणो भवति, तत्र च जघन्याः पञ्चदश हेतवो भवन्ति, मिथ्यात्वाभावादिति तत्र कार्मणौदारिकमिश्रावेव द्वौ काययोगौ भवतः यतोऽसौ करणापर्याप्तकेषु भवति न पर्याप्तकेष्विति गाथार्थः ॥ १७ ॥

विशेषयोगानाह—

उरलेण तिण्ण छण्हं सरीरपज्जत्तयाण मिच्छाणं। सविउव्वेणं सण्णिस्स सम्म मिच्छस्स वा पंच ॥ १८ ॥

व्याख्या—औदारिकेण त्रिणि षण्णां शरीरपर्याप्तकानां मिथ्यादृष्टीनां सवैक्रियेण संज्ञिनः सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चेति पदानि। पदार्थस्तु षण्णामपर्याप्तकानां शरीरपर्याप्तौ औदारिकयोगो भवति, तेन सह पूर्वोक्तौ द्वौ त्रयो भवन्ति, तस्मिंश्च काले सास्वादनभावं त्यजति, तस्य षडावलिकाकालिकत्वात्, अतस्तेषां मिथ्यादृष्टीनामिति, सवैक्रियेणौदारिकेण संज्ञिनोऽपर्याप्तकस्य सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यादृष्टेर्वा पञ्च योगा भवन्ति, पूर्वोक्तास्त्रय इति गाथार्थः ॥ १८ ॥ संज्ञिनोऽपर्याप्तकस्य सम्यग्दृष्टेश्चतुर्दशहेतुयन्त्रकस्य पूर्वसूचितस्य न्यासः, ५-३-५-२-४-१ योगाहतवेदानां पञ्चत्रिगुणाः चतुर्भिरूना ११ इन्द्रिययुग्मकषायसङ्ख्या गुणा ४४०

१-१-१-२-३-६

चतुःशतानि, चत्वारिंशदधिकानि एते चतुर्दश हेतवः। भयप्रक्षेपात् पञ्चदश, तत्रापि विकल्पा एतावन्त एव ४४०, अथवा, जुगुप्साप्रक्षेपात् पञ्चदश, तत्रापि भेदा एतावन्त एव ४४०, भयजुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश भवन्ति, भेदास्तावन्त एव ४४०,

सर्वेऽप्येकत्र सप्तदशशतानि षष्ट्यधिकानि १७६० एते सम्यग्दृष्टेः। सास्वादनयन्त्रं ३-३-५-२-४-१ वेदाहतयोगा नव
१-१-१-२-४-६

९ एकहीनाः ८ शेषाङ्कगुणा जातानि त्रीणि शतानि विंशत्यधिकानि ३२०, त एव चतुर्दशानन्तानुबन्धिसहिता एते पञ्चदश हेतवः। एत एव पञ्चदश भययुक्ताः षोडश हेतवः भङ्गास्तावन्त एव ३२०, एवं जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ३२०, उभयप्रक्षेपात् सप्तदशानापि विकल्पाः तावन्त एव ३२०, सर्वेऽप्येकत्र द्वादश शतान्यशीत्यधिकानि १२८०.एते सास्वादनस्य। मिथ्यादृष्टियन्त्रं १-१-५-२-३-४-५ त एव पूर्वोक्ताः पञ्चदश मिथ्यात्वयुक्ताः षोडश भवन्ति, सर्वाङ्कवधः षट्शतानि ६०० एते षोडश
१-६-१-२-१-४-१

हेतवः, त एव षोडश भयप्रक्षेपात् सप्तदश भवन्ति,भेदास्तावन्त एव ६००, एव जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ६००,त एव षोडशोभयप्रक्षेपादष्टादश भवन्ति, भेदास्तावन्त एव ६००, सर्वेऽप्येकत्र चतुर्विंशतिशतानि २४०० त्रिगुणाश्रिताः चत्वारिंशदधिकानि चतुष्पञ्चाशच्छतानि ५४४० एते संज्ञपर्याप्तकस्य। असंज्ञपर्याप्तकस्य यंत्र १-५-२-३-४-२ अङ्कानां परस्परघाते शतद्वयं चत्वारिंशदधिकं २४०,
६-१-२-१-४-१

एते पञ्चदश हेतवो भयप्रक्षेपात्षोडश भवन्ति भङ्गास्तावन्त एव २४०, त एव जुगुप्साप्रक्षेपाच्च षोडश भवन्ति भेदास्तावन्त एव २४०,उभयप्रक्षेपात्सप्तदश भवन्ति,भेदास्तावन्त एव २४०,एते सास्वादनगुणभङ्गाः ९६०। मिथ्यादृष्टियन्त्रं १-१-५-२-३-४-३
१-६-१-२-१-४-१

मिथ्यात्वयोगादेते षोडश हेतवः, अङ्कानां परस्परघातात्षष्ट्यधिका त्रिशती ३६०, एते षोडश हेतवः भयप्रक्षेपात् सप्तदश भवन्ति, भङ्गास्तावन्त एव ३६०, जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि सप्तदशहेतवः, भङ्गास्तावन्त एव ३६०, उभयप्रक्षेपेऽष्टादश हेतवः भङ्गास्तावन्त एव ३६०, एवं गुणद्वये सर्वसङ्ख्या चतुर्विंशतिशतानि २४०० एते एवापर्याप्तसंज्ञिनि । पर्याप्तासंज्ञियन्त्रं १–१–५–२–३–४–२
१–६–१–२–१–४–१

अङ्कानां परस्परघातः शतद्वयं चत्वारिंशदधिकं २४०, एते षोडश हेतवः भयप्रक्षेपात् सप्तदश, भङ्गास्त एव २४० अथवा जुगुप्साप्रक्षेपात् सप्तदश, भङ्गास्त एव २४०, उभयप्रक्षेपादष्टादश, भङ्गास्त एव २४०, सर्वेऽप्येकत्र नव शतानि षष्ठ्यधिकानि ९६० एते ऽसंज्ञिपर्याप्तकस्य । एवं चतुरिन्द्रियाऽपर्याप्तकस्य यन्त्रं १–४–२–३–४–२ परस्परघातेन द्वानवतं शतं १९२
६–१–२–१–४–१

एते पञ्चदश हेतवः भयप्रक्षेपात् षोडश हेतवो भवन्ति १९२, अथवा जुगुप्साप्रक्षेपात् षोडश हेतवो भवन्ति १९२, उभयप्रक्षेपात् सप्तदश १९२, एते सास्वादनहेतवः । चतुरिन्द्रियापर्याप्तमिथ्यादृष्टियन्त्रं १–१–४–२–३–४–२ एते षोडश हेतवः
१–६–१–२–१–४–१

परस्परवधात् शतद्वयमष्टाशीतं २८८, एते हेतुविकल्पाः भयप्रक्षेपात् सप्तदशहेतवो भवन्ति, तत्राप्येतावन्त एव २८८, अथवा जुगुप्साप्रक्षेपात्सप्तदश भङ्गास्त एव २८८, उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवस्तत्रापि भङ्गास्तावन्त एव २८८, उभयगुणभङ्गानामेकोनविंशतिशतानि विंशत्युत्तराणि १९२० एते चतुरिन्द्रियापर्याप्तकस्य । पर्याप्तचतुरिन्द्रियन्त्रं १–१–४–२–३–४–२ एतेषां
१–६–१–२–१–४–१

परस्परघाते द्विनवतं शतं १९२ एते षोडश हेतवः, त एव भयप्रक्षेपात् सप्तदश हेतवः १९२, जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि सप्तदश हेतवः १९२ उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवः १९२ सर्वेऽप्येकत्र सप्तशतान्यष्टषष्ट्यधिकानि ७६८.एते चतुरिन्द्रियपर्याप्तकविकल्पाः। त्रीन्द्रियापर्याप्तकस्य यन्त्रं १-३-२-३-४-२ / ६-१-२-१-४-१ परस्पराङ्कगुणनाच्चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं १४४,एते पञ्चदश हेतवः भयप्रक्षेपात् षोडश हेतवो भवन्ति १४४, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च षोडश १४४, भयजुगुप्साप्रक्षेपात् सप्तदश हेतवो भवन्ति १४४, सर्वेऽपि षट्सप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि ५७६, एते सास्वादनत्रीन्द्रियस्य। त्रीन्द्रियापर्याप्तकमिथ्यादृष्टेर्यन्त्रं १-१-३-२-३-४-२ / १-६-१-२-१-४-१

परस्पराङ्कवधात् षोडशाधिकं शतद्वयं २१६ एते षोडशहेतुविकल्पाः, भयप्रक्षेपात् सप्तदश हेतुविकल्पाः २१६, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च सप्तदश हेतवः २१६, उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवो भवन्ति, २१६ उभयगुणहेतवः सर्वेऽपि चतुर्दशशतानि चत्वारिंशदधिकानि १४४० एते त्रीन्द्रियापर्याप्तकविकल्पा भवन्ति, पर्याप्तकत्रीन्द्रिययन्त्रं १-१-३-२-३-४-२ / १-६-१-२-१-४-१ परस्पराङ्कवधेन चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं १४४ एते षोडश हेतुविकल्पाः, भयप्रक्षेपात् सप्तदश हेतवः १४४ जुगुप्साप्रक्षेपात् सप्तदशहेतवः १४४, भयजुगुप्साप्रक्षेपादष्टादस हेतवो भवन्ति १४४ सर्वेऽप्येकत्र षट् सप्तत्यधिकानि पञ्चशतानि ५७६ एते त्रीन्द्रियपर्याप्तकस्य विकल्पाः। द्वीन्द्रियापर्याप्तकस्य यन्त्रं १-२-२-३-४-२ / ६-१-२-१-४-१ परस्पराङ्कवधेन जाताः षण्णवतिः ९६, एते पञ्चदश हेतवः, एत एव भयप्रक्षेपात् षोडश

हेतवो भवन्ति ९६, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च ९६, उभय प्रक्षेपात् सप्तदशहेतवः ९६, एते द्वीन्द्रियापर्याप्तकसास्वादनस्य, द्वीन्द्रियापर्याप्तकस्य मिथ्यादृष्टेर्यन्त्रं १-१-२-२-३-४-३ परस्पराङ्कवधेन जातं चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं १४४ एते षोडश हेतवः,
१-६-१-२-१-४-१

भयप्रक्षेपात्सप्तदश हेतवः १४४ । जुगुप्साप्रक्षेपेणापि सप्तदश १४४ । उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवः १४४ उभयगुणहेतवः सर्वेऽपि पञ्चयधिकानि नवशतानि ९१० एते द्वीन्द्रियापर्याप्तकस्य बन्धहेतवः । द्वीन्द्रियपर्याप्तकस्य यन्त्रं १-१-२-३-४-२ परस्पराङ्क-
१-६-२-१-४-१

वधेन षण्णवतिः ९६ एते षोडश हेतवः, भयप्रक्षेपात् सप्तदश हेतवः ९६, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च ९६, उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवः ९६, सर्वेऽपि चतुरशीत्यधिकं शतत्रयं ३८४, एते द्वीन्द्रियपर्याप्तकविकल्पाः । बादरापर्याप्तकयन्त्रं १-१-२-३-४-२ एतेऽङ्काः
६-१-२-१-४-१

परस्परगुणाज्जाताः अष्टचत्वारिंशत् ४८, एते पञ्चदश हेतवः । भयप्रक्षेपात्षोडश हेतवः ४८, जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ४०, उभयप्रक्षेपात्सप्तदश हेतवः ४८, एते बादरापर्याप्तकसास्वादनस्य । मिथ्यादृष्टिबादरस्य यन्त्रं १-१-१-२-३-४-३ . एतेऽङ्काः
१-६-१-२-१-४-१

परस्परगुणिताः द्वासप्ततिर्भवन्ति ७२, एते षोडश हेतवः भयप्रक्षेपात् सप्तदश हेतवः ७२, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च ७२, उभय प्रक्षेपादष्टादश हेतवः ७२, उभयगुणहेतुसर्वसङ्ख्या चत्वारिशतान्यशीत्यधिकानि ४८०, एते बादरापर्याप्तकहेतवः । बादरपर्याप्तकयन्त्रं

१-१-१-२-३-४-३ एतेऽङ्काः परस्परगुणिताः द्वासप्ततिर्भवन्ति ७२, एते पोडश हेतवः, भयप्रक्षेपात् सप्तदश भवन्ति ७२,
१-६-१-२-१-४-१

जुगुप्साप्रक्षेपेऽपि ७२, उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवः ७२ भवन्ति, सर्वेऽष्टाशीतं शतद्वयं २८८, एते पर्याप्तबादरहेतवः । सूक्ष्मापर्याप्तकस्य यन्त्रं १-१-१-२-३-४-३ एतेषामङ्कानां परस्परगुणनाज्जाता द्वासप्ततिः ७२, एते पोडश हेतवः भयप्रक्षेपात्सप्तदश
१-६-१-२-१-४-१
७२, जुगुप्साप्रक्षेपाच्च ७२, उभयप्रक्षेपादष्टादश हेतवो भवन्ति ७२, सर्वेऽप्यष्टाशीतं शतद्वयं २८८ एते सूक्ष्मापर्याप्तकहेतवः सूक्ष्मपर्याप्तकयन्त्रं १-१-१-२-३-४-१ परस्पराङ्कगुणनाज्जाताः चतुर्विंशतिः २४, एते पोडश हेतवः भयप्रक्षेपात् सप्तदशहेतवो
१-६-१-२-१-४-१
भवन्ति २४ जुगुप्साप्रक्षेपाच्च २४, उभयप्रक्षेपादष्टादशहेतवः २४, सर्वेऽपि षण्णवतिः ९६ एते सूक्ष्मपर्याप्तकहेतवः । सर्वेऽप्येकत्र (संज्ञिपर्याप्तवर्ज) जीवस्थानहेतुसङ्ख्या पोडश सहस्राणि १६००० । आह जघन्येनापि पोडश हेतवः सूत्रेऽभिहिताः कथमपर्याप्तकेषु पञ्चदशोदाहृताः, अत्रोच्यते-योगानां विषमभणनाद् गुणद्वैविध्यं ख्यापयति, यस्मिन् पक्षे सास्वादनस्तत्र मिथ्यात्वाभावात् पञ्चदश भवन्ति, पूर्वोक्तं योगद्वयं च, पोडश तु जीवस्थानव्यापित्वात् मुख्यतयैवोक्ता न दोष इति, जीवगुणस्थानेषु विशेषहेतवोऽभिहिताः, अधुना कर्मणो विशेषहेतुप्रतिपादनायाह-

सोलस मिच्छनिमित्ता बज्झहि पणतीस अविरईए य । सेसाउ कसाएहिं वि जोगेहिपि सायवेयणियं ॥१९॥

व्याख्या—षोडश मिथ्यात्वनिमित्ता बध्यन्ते, पञ्चत्रिंशदविरत्या च, शेषाः कषायैरपि योगैरपि सातवेदनीयमिति पदानि। पदार्थः—यद्यपि सर्वस्यापि कर्मणश्चत्वारोऽपि हेतवोऽविशेषणाभिहितास्तथापि प्राधान्याङ्गीकरणाद् व्यपदिश्यन्ते, षोडशानां कर्मप्रकृतीनां मिथ्यात्वमेव बन्धहेतुः यतस्तास्तद्विघाते न बध्यन्ते, पञ्चत्रिंशदविरत्या मिथ्यात्वेन च, यतस्तासामविरता एव बन्धका न परतोऽतोऽविरतिरेव प्रधानहेतुः, शेषाः पुनः पञ्चषष्टिः कषायैरपि बन्धमाप्नुवन्ति, मिथ्यात्वाविरतिभ्यामपि, योगैरपि सातवेदनीयं मिथ्यात्वाविरतिकषायव्यपगमेऽपि बध्यते ततश्चतुर्हेतुकमेतदिति गाथार्थः ॥ १९ ॥

तित्थयराहाराणं बंधे सम्मत्तसंजमा हेऊ। पयडीपएसबंधा जोगेहि कसायओ इयरे ॥ २० ॥

व्याख्या—तीर्थकराहारकाणां बन्धे सम्यक्त्वसंयमौ हेतू प्रकृतिप्रदेशबन्धौ योगेभ्यः कषायत इतरौ इति पदानि। पदार्थः—तीर्थकरनामगोत्रस्य त्रिविधमपि सम्यक्त्वं हेतुराह—परेरं क्षायिकौपशमिकेऽपि हेतू स्तः ततः सर्वसिद्धानां तीर्थकरत्वपूर्वकं सिद्धत्वं स्याद्अन्यथ मुक्तानामपि प्रसज्यते, तयोरेकरूपत्वात् तथा च दोष इति, अत्रोच्यते—अध्रुवबन्धिनीनां प्रकृतीनां हेतौ सत्यपि बन्धो विकल्पेन प्रतिपादितोऽन्यच्च "[1]सेसाउ कसाएहिं त्ति" इति भणनात् तीर्थकराहारकप्रकृत्योर्न निषिद्धः सम्यक्त्वसंयमावपि तत्सापेक्षौ अतः कषाययोगयोर्वैचित्र्ये सम्यक्त्वभेदेऽपि न दोषः क्षायोपशमिकहेतुतायां कृतायां त्वपूर्वकरणेऽस्याबन्धः प्राप्नोति, तच्चानिष्टमिति एवमाहारकशरीराङ्गोपाङ्गयोः विशिष्टसंयमो हेतुः। प्रकृतिप्रदेशबन्धौ योगवैचित्र्याद्विचित्रौ भवतः, कषायेभ्य इतरौ स्थित्यनुभागबन्धौ कषायवैचित्र्याद्विचित्रौ भवतः। एवमनेकधा हेतुजालं स्वबुद्ध्या योजनीयम्। उदयो बन्धो वा

---

१ अस्य द्वारस्य गाथा १९

यासां गुणस्थानहेतुको न भवति ता उपरि वक्ष्यामः, परीषहा अपि कर्मोदयहेतवोऽतस्तानाह—

खुप्पिवासुण्हसीयाणि सेज्जा रोगो वहो मलो । तणफासो चरिया य दंसेक्कारसजोगिसु ॥ २१ ॥

व्याख्या-क्षुत्पिपासाशीतोष्णानि शय्या रोगो वधो मलः तृणस्पर्शश्चर्या च चकारोऽनुक्तार्थः दंशमशकपरीषहः एते एकादश सयोगिषु भवन्ति ॥

वेयणिभवा एए पन्ना नाणाउ आइमे । अट्ठमम्मि अलाहोत्था छउमत्थेसु चोद्दस ॥ २२ ॥

व्याख्या-एते पूर्वोक्ता एकादश परीषहा वेदनीयोदय हेतवः सयोगिषु भवन्ति, प्रज्ञाऽज्ञानपरीषहौ च ज्ञानावरणोदये भवतः, अन्तरायोदयेऽलाभोत्थो भवति, सर्वेऽप्येते चतुर्दश छद्मस्थानां सम्भवन्ति

निसेज्जा जायणाक्कोसो अरई इत्थिणग्गया । सक्कारो दंसणं मोहा बावीसा चेव रागिसु ॥ २३ ॥

॥ पंचसंगहे चउत्थदारं ॥

व्याख्या—निषद्या याचनाऽऽक्रोशः अरतिः स्त्री नग्नता चकारोऽधिकार्थसूचकः सत्कारपुरस्कारपरीषहः एते सप्त चारित्रमोहनीयोदयाद् भवन्ति । दर्शनपरीषहो दर्शनमोहनीयोदयात् प्रादुर्भवति, एवकारोऽवधारणार्थः, एते द्वाविंशतिपरीषहाः सम्पूर्णाः सरागिष्वेव भवन्ति, समाप्तं च हेतुद्वारमुद्देशतो, ग्रन्थतः शतपञ्चकेन । उक्तं चतुर्थद्वारम्

अधुना पञ्चमद्वारमारभ्यते तस्य चेयं सम्बन्धप्रतिपादिका आदिगाथा—

बन्धस्सुदओ उदये उदीरणा तदवसेसयं संतं । तम्हा बंधविहाणे भण्णंते इह भणियव्वं ॥ १ ॥

व्याख्या—यद्बद्धस्य कर्मणः सतः उदयोऽनुभवनं भवति, अनुभूयमाने कर्मणि प्रक्षिप्यानुदयप्राप्तं प्रयोगेणानुभूयते यत्सा उदीरणा, ताभ्यां यत् नानुभूतं तत्सद् भवति, तस्माद् बन्धविधाने भण्यमाने इत्यनेन प्रकारेण भणितव्यमिति गाथार्थः ॥ १ ॥

गुणस्थानेषु मूलप्रकृतिबन्धविधिमाह—

जा अपमत्तो सत्तट्ठ बंधगा सुहुम छण्हमेयस्स । उवसंतखीणजोगी सत्तण्हं नियट्टिमीसअनियट्टी ॥ २ ॥

व्याख्या—यावदप्रमत्तगुणस्थानं तावत् सप्तानां अष्टानां वा मूलप्रकृतीनां बन्धकः मोहायुषोर्वर्जयित्वा सूक्ष्मसम्परायः षण्णां बन्धकः एकस्य वेदनीयस्य उपशान्तक्षीणमोहयोगिनो बन्धकाः, आयुष्कवर्जानां सप्तानां निवृत्तिसम्यग्मिथ्यादृष्टिअनिवृत्तिबादरा बन्धका इति गाथार्थः ॥ २ ॥

उदयस्योदयमाह—

जा सुहुमसंपराओ उइण्णसंताइं ताव सव्वाइं । सत्तट्ठुवसंतखीणे सत्त सेसेसु चत्तारि ॥ ३ ॥

व्याख्या—यावत्सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानं उदीर्णानि उदयं गतानि सन्ति विद्यन्ते तावत्सर्वाणि अशेषाणि कर्माणीति गम्यते, उपशान्तकषायस्य सप्तोदीर्णान्यष्टौ विद्यमानानि, क्षीणकषाये सप्त, शेषयोः योग्ययोगिनोश्चत्वारि उदयं गतानि विद्यमानानि च भवन्तीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

एतदेव जीवस्थानेष्वाह–

बंधंति सत्त अट्ठ व उदिण्णसत्तट्ठगा उ सव्वेवि । सत्तट्ठछेगबंधगभंगा पज्जत्तसण्णिंमि ॥ ४ ॥

व्याख्या–बध्नन्ति सप्तायुर्वर्जानि सपूर्णान्यष्टौ वा, उदीर्णविद्यमानाष्टकास्तु सर्वेऽपि–सर्वजीवस्थानजीवाः, सप्ताष्टषडेकबन्धकत्वविकल्पा अपि संज्ञिनि पर्याप्तके सम्भवति, तुशब्दाधिक्यादष्टसप्तचतुर्विधोदयसत्कर्मविकल्पाश्च भवन्तीति गाथार्थः ॥४॥

उदयमसत्त्वेनैवोक्ता सत्कर्मता, उदीरणामाह–

जाव पमत्तो अट्ठण्हुदीरगो वेयआउवज्जाणं । सुहुमो मोहेण य जा खीणो तप्परओ नामगोयाणं ॥ ५ ॥

व्याख्या–मिथ्यादृष्टेर्यावत्प्रमत्तगुणस्तावज्जीवोऽष्टानामपि कर्मणामुदीरको भवति, स एवायुषि आवलिकाशेषोदये सप्तकर्मोदीरको भवति, अथाप्रमत्तगुणाद्यावत्सूक्ष्मकषायगुणस्तावत् षण्णां वेदनीयायुःशेषाणामुदीरको भवति, आवलिकाशेषोदये मोहनीये सूक्ष्मसम्परायोऽपि पञ्चानामुदीरको, वेदनीयायुर्मोहनीयैश्च वर्जानां तच्छेषाणां पञ्चानां कर्मणां उपशान्तगुणाद्यावत् क्षीणकषायगुणो जीवस्तावदुदीरकः, स एव क्षीणकषायो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायेष्वावलिकाशेषोदयेषु नामगोत्रयोरेवोदीरको भवति, तत्परस्तु सयोगिजिनो नामगोत्रयोरुदीरको भवति, चशब्दादधिकोऽर्थोऽसौ प्रतिपादित एव । उदये उदीरणा भवति, अतः सापवादं वक्तुकाम आह–

जावुदओ ताव उदीरणा वि वेयणियआउवज्जाणं । अद्धावलियासेसे उदए उ उदीरणा नत्थि ॥ ६ ॥

व्याख्या–यावन्मात्रं कालमुदयोऽस्ति तावन्मात्रमुदीरणापि भवति, किमष्टानामपि? नेत्याह– वेदनीयायुष्कशेषाणां

षण्णां वेदनीयायुषोस्तु पुनः उदीरणाव्यपगमेऽपि किञ्चिन्न्यूनपूर्वकोटिकालं यावदुदयो भवति। अद्धा—कालोऽभिधीयते, आवलिका तद्विभागाभिधानं क्रीडाविशेषस्यापीदमेवाभिधानं अतो विशेषणं क्रियते, अद्धावलिका कालावलिका तन्मात्र उदये घातिकर्मणामुदीरणा नास्ति तुशब्दाधिक्यान्नामगोत्रयोस्त्वयोगिकालं यावदुदीरणा नास्तीति गाथार्थः ॥ ६ ॥

उत्तरप्रकृत्युदीरणामाह—

सायासायाऊणं जाव पमत्तो अजोगि सेसुदओ। जा जोगि उदीरिज्जइ सेसेसुदया सोदयं जाव ॥ ७ ॥

व्याख्या—सातासातमनुष्यायुषां यावत्प्रमत्तस्तावदुदीरणा, न परतः, अयोगिनः शेषोदयः प्रकृतिदशकमित्यर्थः, यावत्सयोगिकेवली तावदुदीर्यते, शेषैकादशगुणप्रकृत्युदयाः, स्वस्थानं स्वोदयं यावदुदीर्यन्ते न परत इति समासार्थः, व्यासार्थस्तु मिथ्यात्वातपसूक्ष्मत्रिकाणां मिथ्यादृष्ट्यावुदय उदीरणा च। अनन्तानुबन्धिजातिचतुष्कस्थावराणां सास्वादनं यावदुदय उदीरणा च, सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टावुदयः उदीरणा च, वैक्रियषट्कदुर्भगानादेयायशस्तिर्यग्मनुष्यानुपूर्वीदेवनारकायुर्द्वितीयकषायाणामविरतं यावदुदयः उदीरणा च, नीचैर्गोत्रतृतीयकषायोद्योततिर्यग्गत्यायुषां यावद्देशविरतं तावदुदयः, उदीरणा च, स्त्यानर्द्धित्रिकाहारकद्विकप्रकृतीनां प्रमत्तं यावदुदय उदीरणा च, सातासातमनुष्यायुषां उदयः परतोऽप्यस्ति नोदीरणा अयं विशेषः, [2]सम्यक्त्वार्द्धनाराचकीलिकाच्छिन्नपृष्ठसंहननानामप्रमत्तं यावदुदयः उदीरणा च, एवं हास्यादिषट्कस्यापूर्वकरणं यावत्, वेदत्रिकस्य संज्वलनत्रिकस्य च बादरकषायं यावत् संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मकषायं यावत्, द्वितीयतृतीयसं-

१ आहारद्विकस्य प्रमत्त पश्चात् अप्रमत्तोदयाविपक्षणात्। २ अविरतादप्रमत्तं यावत्।

हननयोरुपशान्तकषायं यावत्, दर्शनषट्कज्ञानान्तरायाणां क्षीणकषायं यावदुदयः, उदीरणा च, नामध्रुवोदयसंस्थानषट्कोपघात-निरौदारिकविहायोगतिद्विकप्रत्येकसुस्वरदुःस्वराद्यसंहननानां यावत्सयोगिकेवली तावदुदय उदीरणा च, त्रसादित्रयं सुभगादित्रयं मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातितीर्थंकरोच्चैर्गोत्राणां तु सयोगिन्येवोदीरणा, न परतस्तदुदय एवायं विशेषः, अत एकादशसु गुणेषु यावदुदयस्तावदुदीरणापीति गाथार्थः ॥ ७ ॥

उदयेऽप्युदीरणा यासां भाज्या ता उपदर्शयन्नाह—

निद्दाउदयवईणं समिच्छपुरिसाण एगचत्ताणं । एयाणं चिय भज्जा उदीरणा उदए नन्नासिं ॥ ८ ॥

व्याख्या—सामान्योपन्यासान्निद्रापञ्चकं गृह्यते, चतुस्त्रिंशतामुदयवतीनां ज्ञानान्तरायाद्युदर्शनचतुष्कसातासातस्त्री नपुंसकोच्चैर्गोत्रवेदकसम्यक्त्वसंज्वलनलोभत्रसशुभगादित्रिकपञ्चेन्द्रियजातिमनुष्यगतितीर्थङ्कराणां समिथ्यात्वपुरुषवेदानामेक-चत्वारिंशतां एतासामेव भाज्या उदये उदीरणा नान्यासामेकाशीतिप्रकृतीनां यावदुदयस्तावदुदीरणापीत्यर्थः, एतदेव भाव-यति-निद्रातृतीयपर्याप्ति यावदुदीर्णाव्ययगमेनानुभवत्यूर्ध्वमुदीरणा, आयुषां भवान्तावलिकाकालमुदयेनानुभवति, ज्ञानान्तरा-यदर्शनचतुष्काणां क्षीणकषायान्तावलिकाकालमुदयेनानुभवति, नामनवकोच्चैर्गोत्रसातासातानामयोगिकालमुदयेनानुभवति जीव इति गम्यते, लोभस्य सूक्ष्मकषायान्तावलिकाकालमुदयेनानुभवति, एवं सम्यक्त्वस्यापि क्षायिकसम्यक्त्वोत्पत्तौ, मिथ्या-त्वस्य तु प्रथमस्थित्यावलिकाशेषायां उदीरणाव्ययगमेऽप्युदयो भवति तदुदयसमाप्तावौपशमिकसम्यक्त्वसमाप्तिर्भवति, क्षपकश्रेणीं स्त्रीवेदोदयेनारूढः प्रथमं नपुंसकं विनाशयति, ततः स्त्रीवेदमप्युदीरणोदयाभ्यां अनुभवति, शेषावलिकाकालं यावत्तां पुनः

स्वोदयेनानुभवति पश्चात्सप्तकं समकं विनाशयति, नपुंसकोदयेनारूढस्तेनैव सह वा स्त्रीवेदमप्यनुभवति, तस्यापि पश्चिमावलिका-कालं स्वोदयेनैवानुभवति, पश्चात् सप्तकं समकं विनाशयति, पुरुषवेदोदयेनारूढः प्रथमं नपुंसकं पश्चात् स्त्रीवेदं क्षपयति, ततः सप्तकं समकं आरम्भयति, समयहीनावलिकाद्वये शेषे हास्यादिषट्कं क्षपयति, ततः स्वोदयेनानुभवमानो जीवः शेषं क्रोधे क्षपयति, एवमेतासामुदये उदीरणा भाज्या, शेषाणां यावदुदयस्तावदुदीरणापीतिगाथार्थः ॥ ८ ॥

अधुना वन्धप्रकारमाह–

होंति अणाइ अणंतो अणाइ संतो य साइ संतो य। बंधो अभव्वभव्योवसंतजीवेसु इइ तिविहो ॥ ९ ॥

व्याख्या–अनाद्यपर्यवसितोऽनादि ध्रुव इत्यर्थः, अनादि सपर्यवसानोऽनाद्यध्रुवः, सादिसपर्यवसानः साद्यध्रुव इत्यर्थः, त्रिविधो वन्धो यथासङ्ख्येनाभव्यभव्योपशान्तजीवेषु तद्विषय इति नान्यथेति गाथार्थः ॥ ९ ॥

त्रिविधस्यापि वन्धस्योत्तरभेदान् दर्शयन्नाह–

पयडी ठितीपएसा–णुभावभेया चउव्विहेक्केको। उक्कोसाणुक्कोसगजहण्णअजहण्णया तेसिं ॥ १० ॥

व्याख्या–एकैकस्य वन्धस्य प्रत्येकं चत्वारो भेदा भवन्ति, प्रकृतिवन्धस्थितिवन्धानुभागवंधप्रदेशवन्धाख्यास्तेषामपि चतुर्णां वन्धानां प्रत्येकं चत्वारो भेदा भवन्ति, उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्याख्याः इति गाथार्थः ॥ १० ॥

तेवि हु सादिअणादीधुवअधुवभेयओ पुणो चउहा। ते पुण दुविहा नेया मूलुत्तरपगतिभेएणं ॥ ११ ॥

व्याख्या–तेऽप्यनन्तरोदिताश्चत्वारः साद्यनादिध्रुवाध्रुवभेदतो–भेदेन हुशब्दाधिक्याच्चतुर्विधा अन्वेष्टव्याः, सम्भविनोऽसंभवि-

नथ, पुनस्तेऽप्यनन्तरोदितां द्विविधा ज्ञातव्या मूलोत्तरप्रकृतिभेदतो-भेदेन एषा बन्धसङ्कलना सूक्ष्मधिया भावनीयेति गाथार्थः॥११॥

अन्येऽपि मूलोत्तरप्रकृत्याश्रिताः चत्वारो बन्धप्रकारा भवन्ति, तानाह-

भूओगारप्पयरग अव्वत्त अवट्ठिओ य विण्णेया। मूलुत्तरपगईबंधणासिया ते इमे सुणसु ॥ १२ ॥

व्याख्या-प्रभूताकारोऽल्पतरोऽव्यक्तोऽवस्थितश्चेति विज्ञेयाः, पूर्वबन्धात् सङ्ख्यां प्रति यदाधिको भवति, तदा प्रभूताकारः, यदा तु पूर्वबन्धादुत्तरबन्धो हीनस्तदाऽल्पतरो बन्धः, यदाऽबन्धकस्य बन्धो भवति तदा अव्यक्त इति संज्ञाज्ञातव्याः, यदा भूयो भूयस्तत्सङ्ख्ययैव विदधाति, तदावस्थितबन्धः, मूलोत्तरप्रकृतिगतास्ते त्वमी श्रृणुत इति गाथार्थः ॥ १२ ॥

मूलप्रकृतिषु बन्धस्थानान्याह-

इगछादिमूलियाणं बंधट्ठाणा हवन्ति चत्तारि। अब्बंधगो न बंधइ इह अव्वत्तग अओ णत्थि ॥ १३ ॥

व्याख्या-एकषडादिमौलानामिति एकं षट् सप्ताष्टौ वा कर्माणि बध्यन्ते एव, मूलप्रकृतीनां चत्वारि बन्धस्थानानि। अबन्धको भूत्वा मूलप्रकृतीनां बन्धको न भवतीत्यतोऽव्यक्तबन्ध इह नास्ति, भूताकारास्त्रयोऽल्पतराश्च, चत्वारोऽवस्थिता इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ अत्रैवातिदेशमाह-

भूओगारप्पयरगअवत्तअवट्ठिया जहा बंधे। उदओदीरणसंतेसु वावि जह संभवं नेया ॥ १४ ॥

व्याख्या-भूताकारालपतरकाव्यक्तावस्थिता यथा बन्धे उदयादीरणासत्स्वपि यथासम्भवं ज्ञेयाः, वाशब्दो यत्तदोर्नित्यसम्बन्धख्यापकः, यथा बन्धे तथा उदयादिष्वपि ज्ञेया इति मूलप्रकृतीनां चत्वारि सप्ताष्टौ त्रीण्युदयस्थानान्येतानि

सम्भवन्ति, एको भूताकारो यतः सप्तवेदको भूत्वाऽष्टवेदको भवति, द्वावल्पतरावुदयौ, नास्त्यत्राव्यक्तः, त्रयोऽवस्थितोदया इति। उदीरणायाः पञ्च स्थानानि द्विपञ्चषट्सप्ताष्टाविति मूलप्रकृतिषु त्रयो भूताकाराः, अत्र उपशान्तरूपायः पञ्चोदीरको भूत्वा षट् सप्ताष्टोदीरको भवति, द्विकोदीरको न परावर्तते इति, चत्वार(रो)ऽल्पतराः अष्टोदीरको भूत्वा सप्तषट्पञ्चद्विकोदीरको भवति क्रमेणेति नास्त्यत्राप्यव्यक्तः, पञ्चाप्यवस्थितोदीरणास्थानानि। चतुः सप्ताष्टौ त्रीणि सत्कर्मस्थानानि, भूताकाराव्यक्तौ नचात्र भवतः, द्वेऽल्पतरस्थाने सप्तकचतुष्के, अवस्थितस्य सत्कर्मणः त्रीणि स्थानानीति गाथार्थः ॥१४॥ उत्तरभेदानधिकृत्याह–

बंधठाणा तिदसट्ठ दंसणावरणमोहनामाणं। सेसाणेगमवट्ठियबंधो सव्वत्थ ठाणसमो ॥ १५ ॥

व्याख्या–बन्धस्थानानि त्रीणि दशाष्टौ यथासङ्ख्येन दर्शनावरणमोहनीयनाम्नां भवन्ति। शेषाणां ज्ञानान्तरायायुर्गोत्रवेदनीयानां एकं बन्धस्थानं समुदितानां, नव षट् चतसृणां प्रकृतीनां बन्धात्त्रिधैव दर्शनावरणस्य बन्धः, द्वाविंशत्येकविंशतिसप्तदशत्रयोदशनवपञ्चचतुस्त्रिद्व्येकप्रकृतिबन्धाद्दश मोहनीयबन्धस्थानानि, त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशतिअष्टाविंशतिएकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशदेकप्रकृतिबन्धादष्टौ नाम्नो बन्धस्थानानि, ज्ञानान्तराययोरेकं, पञ्चानामपि सहचरितत्वात्, गोत्रायुर्वेदनीयानां तु तदन्यतरस्याः प्रकृतेर्बन्धादेकैकं स्थानम् , अवस्थितिबन्धाः सर्वत्र मूलोत्तरप्रकृतिषु स्थानतुल्याः यत्र यावन्ति स्थानानि, तत्र तावन्तोऽवस्थितबन्धा इति गाथार्थः ॥ १५ ॥

भूओगारा दो णव छप्पयरा दुगट्ठ सत्त कमा। मिच्छाओ सासणत्तं न एक्कतीसेक्कगुरु जम्हा ॥१६॥

व्याख्या—भूताकारा द्वौ नव षट्, अल्परा द्वौ अष्टौ सप्त क्रमात्–क्रमेण दर्शनावरणमोहनीयनाम्नां भवन्ति, दर्शनचतुष्क-

बन्धात् सञ्ज्वलनलोभबन्धाच्च प्रतिपतितस्य दर्शनावरणस्य द्वौ, मोहनीयस्य नव, भूताकारबन्धा भवन्ति, ते च सुगमाः, श्रेणीमारोहतो द्वावल्पतरौ दर्शनावरणस्य, अष्टौ मोहनीयस्य, यतो मिथ्यात्वगुणात् सास्वादनगुणे द्वाविंशतिबन्धकान्नैकविंशतिबन्धकं प्रतिपद्यते, अतोऽष्टावल्पतराः, नाम्नो भूताकाराः षट्, अल्पतराः सप्त, यतो भूताकारा षट् क्रमेण भवन्ति, न सप्तमः, प्रतिपततोऽपि तस्यान्यत्र गतत्वादेकत्रिंशद् बन्धस्य। अल्पतरा अप्येकत्रिंशद् बन्धादुभयत्रस्थबन्धेषु गमनात् सप्त भावनीयाः, शेषेषु भूताकाराऽल्पतरौ न भवतः, अवस्थितबन्धो बन्धस्थानसमः प्रतिपादित एवेत्ति गाथार्थः॥ १६॥

चउ छ बिइए नामंमि एगगुणतीसतीसअव्वत्ता। इगि सत्तरस य मोहे एक्केक्को तइयवज्जाणं॥ १७॥

व्याख्या-चतुःषट्बन्धो द्वितीये दर्शनावरणे भवतः द्वौ अव्यक्तौ,चतुर्बन्ध उपशमाद् भ्रष्टस्य, षड्बन्धोऽमरगतौ गतस्य। नाम्नि त्रयोऽव्यक्तबन्धा एकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकबन्ध इति। एकबन्ध उपशमात् प्रतिपतितस्य, मनुष्यगतियोग्या एकोनत्रिंशत्, तीर्थकरयोग्या त्रिंशत्, एतौ द्वावव्यक्तौ बन्धावुपशमस्थेन काले कृते सुरगतौ गतस्य। मोहनीयेऽप्युपशमात् प्रतिपतितस्य लोभबन्ध एकविधोऽव्यक्तः, तस्मादेव सुरगतौ गतस्याविरतस्य सतो द्वितीयः सप्तदशेत्यव्यक्तः। एकैको वेदनीयवर्जानां ज्ञानान्तरायायुर्गोत्राणामिति गाथार्थः॥ १७॥

सामान्योत्तरप्रकृतीनां बन्धस्थानानि अभिधातुकाम आह-

इग सत्तरिगुत्तरजा दुवीस छव्वीस तह तिपण्णाई। जा चोवत्तरि बावट्ठिरहियबंधाउ गुणतीसं॥ १८॥

व्याख्या-एकोनत्रिंशद् बन्धस्थानान्युत्तरप्रकृतीनामवस्थितबन्धा अप्येतावन्त एव, अत्राप्यव्यक्तबन्धो नास्ति, भूताकारा

अष्टाविंशतिरुपशान्तः मतिपतनोऽल्पतराः अप्यष्टाविंशतिः तदेव स्थानमारोहतः, एतदेव भाव्यते–उपशान्तः सातवेदनीयस्य बन्धकस्तस्माद् भ्रष्टः सूक्ष्मकषायित्वं गतः षण्णां मौलानां सप्तदशानामुत्तरप्रकृतीनां बन्धो भवति, सातोच्चयशःकीर्त्तिदर्शनावरणचतुष्कज्ञानान्तरायदशकमिति, भूयो बादरकषायित्वे लोभमायामानक्रोधपुंवेदबन्धकादष्टादशादिद्वाविंशतिपर्यवसानान् पञ्च बन्धान् करोति, अपूर्वकरणे भयजुगुप्सायुगलबन्धात् षड्विंशतिर्भवति, नाम्नोऽष्टाविंशतिबन्धके तस्मिन्नेव त्रिपञ्चाशद् भवति, एकोनत्रिंशद्बन्धके चतुष्पञ्चाशत्, त्रिंशद्बन्धके पञ्चपञ्चाशदेकत्रिंशद्बन्धके षट्पञ्चाशत्, निद्राद्विकत्रिंशद्बन्धके सप्तपञ्चाशत्, निद्राद्विकैकत्रिंशद् बन्धके अष्टपञ्चाशदपूर्वकरणे, तथाभूतस्याप्रमत्तस्य देवायुर्बन्धे एकोनषष्टिर्भवति, नाम्नोऽष्टाविंशतिबन्धकस्य चतुःकषायवृद्धौ देशविरतस्य षष्टिर्भवति, नाम्न एकोनत्रिंशद्बन्धकस्यैकषष्टिरिति नाम्नोऽष्टाविंशतिबन्धकस्यायुर्बन्धे चतुःकषायबन्धे त्रिषष्टिरविरतस्य द्वाषष्टिं सम्भवति, एकोनत्रिंशद्बन्धके चतुःषष्टिः, त्रिंशद्बन्धके पञ्चषष्टिस्तस्मिन्नेवायुर्बन्धके षट्षष्टिर्भवति, मिथ्यात्वस्त्यानर्द्धित्रिकानन्तानुबन्धिचतुष्कनामत्रयोविंशतिबन्धात् सप्तषष्टिर्भवति, पञ्चविंशतिबन्धादेकोनसप्ततिरायुर्बन्धे सैवाष्टषष्टिर्भवति, षड्विंशतिरायुर्बन्धात् सप्ततिर्भवति, अष्टाविंशतिबन्धात् द्वासप्ततिः । सैवायुर्बन्धादेकसप्ततिर्भवति, एकोनत्रिंशदायुर्बन्धात् त्रिसप्ततिस्त्रिंशद्बन्धाच्चतुःसप्ततिरुत्कृष्टतः १–१७–१८–१९–२०–२१–२२–२६–५३–५४–५५–५६–५७–५८–५९–६०–६१–६३–६४–६५–६६–६७–६८–६९–७०–७१–७२–७३–७४ एतेषु च केचन भूयो भूयः सम्भवन्ति; तेनात्र प्रयोजनम्, तुशब्दात् अत्रोत्तरमभिहितं तत्रैकोत्तरा राशयो ग्राह्याः, तथाशब्द इति यथा बन्धे तथोदयेष्वपि स्वबुद्ध्या ज्ञेयम् । ज्ञानान्तरायायुर्वेदनीयगोत्राणामेकमुदयस्थानं दर्शनावरणस्य द्वे–चतुः पञ्च वा, नव मोहनीयस्यैकद्विकचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदशेति । नाम्नो द्वादशोदयस्थानानि

अष्ट नव विंशतिरेकविंशतिः चतुर्विंशतिरतः एकवृद्ध्या यावदेकत्रिंशत्, तावन्नेतव्यानि, ८-९-२०-२१-२४-२५-२६-२७-२८-२९-३०-३१। अवस्थितोदयाः सर्वत्र स्थानतुल्याः, अव्यक्तोदया मोहनीयस्यैव नान्येषां तेऽपि पञ्च भवन्ति, एकपट् सप्ताष्टौ नव इति। तत्रैकः लोभोदय उपशान्तात्पततः, शेषास्तस्यैवामरगतौ त्रिकषायपुंयुग्मभयजुगुप्सासम्यक्त्वोदयेष्विति। दर्शनावरणे भूताकारोऽल्पतरश्चैकः, तौ मोहनीयेऽष्टावष्टौ। नाम्नि अष्टौ भूताकारोदयाः, यतोऽष्टौ भूत्वा न नवोदयो न च तस्मादपि विंशत्यादिः, तस्मादपि नैकविंशतिः, तदादिका अष्टौ भवन्ति संसारिणां समुद्घाते (च। अल्पतरास्तु नव भवन्ति, नवोदयान्नाष्टकोदयः, नाप्येकविंशत्युदयाद्विंशत्युदयः,) पञ्चविंशतिचतुर्विंशत्युदयौ नापचये भवतः, ततस्तौ संसारिष्वपचये नैव भवतः, तीर्थङ्करायोगिप्रतिपत्तौ स्वरादुच्छ्वासात् पराघातविहायोगतिभ्यां प्रत्येकोपघातौदारिकद्विकसंस्थानसंहननेभ्यो ध्रुवोदयिभ्यो निरोधाद् भावयेदिति।

सामान्योत्तरप्रकृतीनामुदयस्थानान्याह—

एक्कार बार ति चउक्क वीसा गुणतीसओ तु चउतीसा। चउआला गुणसट्ठी उदयठाणाइं छव्वीसं ॥ १९ ॥

व्याख्या-एकादश द्वादश त्रयोविंशतिः चतुर्विंशतिः एकोनत्रिंशतो यावच्चतुस्त्रिंशत् चतुश्चत्वारिंशतो यावदेकोनषष्टिरेवमुदयस्थानानि षड्विंशतिः, ११-१२-२३-२४-२९-३०-३१-३२-३३-३४-४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०-५१-५२-५३-५४-५५-५६-५७-५८-५९-अत्राप्यव्यक्तोदयो नास्ति, यतो (नो)ऽनुदयः, अवस्थितोदयाः षड्विंशतिः, अन्तरालगतौ समुद्घाते च समयद्वयोपलब्धेः, भूताकारा एकविंशतिरल्पतराश्चतुर्विंशतिः ॥१९॥ यत आह—

१ समुद्घाततरास्तुप्रवाच्च भवति' इति सर्वादर्शपुस्तकेषु.

भूयप्पयरा इगि चउवीसं जण्णेइ केवली छउम । अजओ न केवलित्तं तित्थयरियरा य अण्णोण्णं ॥२०॥

व्याख्या—भूताकारा एकविंशतिरल्पतराश्चतुर्विंशतिर्यतः केवली छद्मस्थोदयेषु न याति, न वाऽतीर्थकरस्तीर्थङ्करोदयेऽप्यतः पञ्च प्रभूततरा न भवन्ति । 'अयतः' अविरतो न च केवलित्वं याति, चतुश्चत्वारिंशदुदयात् केवल्युदयेष्विति भावः, तीर्थङ्करोदयोऽप्यतीर्थकरोदयेषु, अतश्चतुर्विंशतिरल्पतरा इति, एतदेव भावयति,—नाम्नः प्रकृत्यष्टक सातायुर्भ्यां सहैकादशातीर्थकरस्य भवन्ति, तीर्थङ्करस्य तीर्थङ्करेण सह द्वादश तावुभौ नामत्रयोदययुक्तौ त्रयोविंशतिचतुर्विंशती भवतः, नानैकोऽपि प्रभूताकारः यतो नायोगी सयोगित्वं याति, तौ प्रत्येकोपघातौदारिकद्विकसंस्थानान्यतरप्रथमसंहननैर्युक्तौ एकोनत्रिंशत्रिंशदुदयौ भवतः, तीर्थकरातीर्थकरयोरेकत्रिंशदुदयौ नाम्नः सातायुर्भ्यां सह चतुस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशदुदयौ भवतः, ताभ्यां स्वरनिरोधे त्रयस्त्रिंशद् द्वात्रिंशद् उदयौ, पताभ्यासुच्छ्वासनिरोधे द्वात्रिंशदेकत्रिंशदुदयौ, ११–१२–२३–२४–२९–३०–३१–३२–३३–३४ एते दश केवलिनामेव,एतेषु षट् प्रभूततराः, अल्पतरा नव नातः प्रतिपतन, गुण प्रति चतुश्चत्वारिंशदुदयः क्षायिकाविरतस्य भवान्तरे घातिकर्मणां विंशतिरघातिकर्मणा चतुर्विंशतिस्तद्युत्तरोदयाः तस्यैव सम्यक्त्वभयजुगुप्सा[शेषोदय]निद्राप्रक्षेपाद् भवन्ति, मिथ्यादृष्टेः षट्चत्वारिंशदाद्या,दशोदये एकोनषष्टिः, मिथ्यादृष्टेः पञ्चचत्वारिंशन्न भवन्ति, तस्य भवान्तरे सप्तकोदयाभावः, भूताकारा अत्राविरतोदयेषु भवन्ति अल्पतराश्च, निद्राभयजुगुप्सानामध्रुवोदयित्वाद् भावयेत् । सत्कर्मणोऽपि ज्ञानान्तराययोरवस्थितसत्कर्म तत्र । वेदनीयस्यैकमल्पतरं, अवस्थितमप्येकमेकविधस्य सामयिकस्थितित्वात्, गोत्रायुषोः द्वे अवस्थिते, एक भूताकारं, अल्पतरं च, नास्त्यव्यक्त । दर्शनावरणे द्विविधमवस्थितं, चतुःसत्कर्मणः सामयिकत्वात्, द्विविधमल्पतरं, भूताकारमव्यक्तसत्कर्म च नास्ति । मोहनीयस्य पञ्चदश सत्कर्म

स्थानानि अष्टसप्तचतुस्त्रिंशेकाधिका विंशतिः त्रिद्वेकाधिका दश पञ्चचतुस्त्रिद्व्येक इति भङ्गत्यवस्थानाद् पञ्चदशावस्थितानि, चतुर्दशाल्पतराणि, एक एव भूताकारः, यतः–चतुर्विंशतिषड्विंशत्योरष्टाविंशतिर्भवति, नान्यथेति, नास्त्यत्राव्यक्त । नाम्नो द्वादश सत्कर्मस्थानानि, त्रिद्विनवतिर्नवाष्टाशीतिरशीतिः नवषट्पञ्चसप्ततिः षडशीतिरष्टसप्ततिर्नवाष्टौ चेति, अत्र दशावस्थितानि नवाष्टसत्कर्मणः सामयिकत्वात् नास्त्यव्यक्तं, दशाल्पतरस्थानानि, यतः प्रथमचतुष्काद् द्वितीयचतुष्कगमनेन चत्वारि, द्वितीयचतुष्कात्तु नवाष्टगमने द्वे, चतुर्थस्थानात् प्रथमाध्रुवगमनं तस्मादपि तृतीयगमनमिति द्वे, आहारकचतुष्कोद्वलनेन द्वे, एवं दश, षड्भूताकारा यतः चरमाध्रुवात् क्रमेण प्रथमचतुष्के गमनमष्टाशीत्यादिभ्योद्विनतित्रिनवत्योश्च गमनं भवति, ॥ २० ॥

एक्कार बारसासीइगि चउपंचाहिया य चउणउई । तत्तो चोद्दसहियसय पणवीसाओ य छायालं ॥ २१ ॥

पत्तीसं नत्थि सयं एवं अडयाल संतठाणाणि । जोगि अघाइचउक्के भण खिविउं घाइ संताणि ॥ २२ ॥

गाथाद्वयव्याख्या—एकादश द्वादशायोगिस्थानेऽशीत्येकाशीतिचतुःपञ्चाशीतिरेतानि चत्वारि सयोगिनि, अघातिचतुष्कस्य षट् सत्स्थाननि, अतश्चतुर्नवतिस्तस्याः रूपवृध्या यावच्चतुर्दशोत्तरं शतं पञ्चविंशत्यधिकशताद्यावत्षट्चत्वारिंशदाधकं शतं, किन्तु द्वात्रिंशदधिकं शतं नास्ति, एवमष्टचत्वारिंशत् सत्स्थानानि 'भण' कथय सत्कर्मण इति, ११, १२, ८०, ८१, ८४, ८५, ९४, ९५, ९६, ९७, ९८, ९९, १००, १०१, १०२, १०३, १०४, १०५, १०६, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, ११२, ११३, ११४, १२५, १२६, १२७, १२८, १२९, १३०, १३१, १३३, १३४, १३५, १३६, १३७, १३८, १३९, १४०, १४१, १४२, १४३, १४४, १४५, १४६ । क्षिप्त्वा घातिकर्मणां सत्स्था-

नानि तान्येव सङ्क्षेपतो दर्श्यन्ते, सयोगिनः सच्चतुष्कं अघातिसयोगजं ८०-८१-८४-८५ ज्ञानान्तरायदशकदर्शनचतुष्कषड्भ्यां सह जातं ९४-९६-९५-९७-९८-१००-९९-१०१ एतानि क्षीणकषायसत्स्थानानि, एवं लोभेन, सूक्ष्मसम्पराये, ९७-९८-१०१-१०२ मायया मानेन क्रोधेन पुरुषवेदेन षट्केन स्त्रीवेदेन नपुंसकेन षोडशकेन कषायाष्टकेन सह बादरकषाये नव चतुष्कानि भवन्ति, अतो मोहनीयसत्कर्मभिरष्टाविंशत्याद्यैर्निद्रात्रिकनामत्रयोदशकयुक्तानि क्षीणकषायसत्स्थानानि षट्चतुष्कप्रमाणानि भवन्ति अविरतादीनां, यत् पञ्चचत्वारिंशदधिकं शतं तदायुर्बन्धे षट्चत्वारिंशदधिकं शतं भवति, वायुतेजस्कायिकेष्वघातिकर्मप्रकृतीनां द्व्यशीतिघातिकर्मणां पञ्चचत्वारिंशदेवं सप्तविंशत्यधिकं शतं, तदेव तिर्यगायुर्बन्धेऽष्टाविंशत्यधिकं शतं भवति, वनस्पतिकायिकानां तु स्थितिक्षयात् क्षीणेषु देवनरकगतियोग्येषु अघातिकर्मसु पञ्चाशीतिः प्रकृतयो भवन्ति,घातिकर्मणां पञ्चचत्वारिंशत्, एवं त्रिंशदुत्तरं शतं तदेवायुर्बन्धे एकत्रिंशदधिकं शतं भवति एवं प्रकारान्तरसम्भविनः पुनरुक्तस्थानपरित्यागादष्टचत्वारिंशत्सत्स्थानानि, अत्रावक्तव्यानि न सन्ति, अवस्थितानि चतुश्चत्वारिंशत्, एकादश द्वादश चतुर्नवतिपञ्चनवतिस्थानानां सामयिकत्वात्, सप्तचत्वारिंशदल्पतराणि । सप्तदश भूताकाराणि, यतः सप्तविंशत्यधिकाच्छतादारभ्य भवन्ति, तत्रापि न त्रयस्त्रिंशदुत्तरं शतं यतस्तत्त्वा ? तान्यधस्तनसत्स्थानानि च क्षपकेषु भवन्ति, तत्र च भूताकाराणामसम्भवो भाव्य इति गाथाद्वयार्थः ॥ २१ ॥

साधनादिबन्धानां सहचरितत्वमाह—

साई अधुवो नियमा जीवविसेसा अणाइ अधुव धुवो । नियमा धुवो अणाइ अधुवो अधुवं व साई वा ॥२३॥

व्याख्या—यत्र सादिर्बन्धस्तत्र नियमान्निश्चयेनाध्रुवेनापि भाव्यम्, सादिरध्रुवो भवतीति भावः, अनादिबन्धस्तु जीवमधिकृत्याध्रुवो ध्रुवो वा, अभव्यानां योऽनादिः स ध्रुवो यस्तु भव्यानां सोऽध्रुव इति भावः, नियमात्–निश्चयेन, यो ध्रुवः सोऽनादिर ध्रुवस्तु अध्रुव एव भवति भूयः सादिरपि भवतीति गाथार्थः ॥ २३ ॥

अजघन्यानुत्कृष्टाभ्यामजघन्योऽनुत्कृष्टौ (जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टेष्वजघन्योऽनुत्कृष्टः) चैकः केषांचित्प्रतिभाति, तद्व्य-करणायाह–

उक्कोसा परिवडिए साइअणुक्कोसओ जहण्णाओ । अव्वंधा वा इयरो तदभावे दोवि अविसेसा ॥ २४ ॥

तेणाई ओहेणं उक्कोस जहण्णगो उ पुण साई । अधुवाण साइ सव्वे धुवाण ऽणाइ वि संभविणो ॥ २५ ॥

—' उत्कृष्टात्प्रतिपतिते साद्यनुत्कृष्टः जघन्यादबन्धाद्वा इतरो ऽजघन्य इति, तदभावे द्वावप्यविशेषौ इति ओघेन उत्कृष्टजघन्यकौ तु पुनः सादी, अध्रुवाणां सादिः सर्वे ध्रुवानां अनादिरपि सम्भविनाविति पदानि ।

यदा जीवः कृत्वा प्रतिपतति तस्मिन्नेव काले सादित्वेन सहानुत्कृष्टबन्धः स्पष्टतां याति, जघन्यबन्धं कृत्वा ादबन्धं वा, तदा तस्मात्प्रतिपतति तदा सादित्वेन सहेतरोऽजघन्यः स्पष्टतां याति, तेषां कारणानामभावेऽथवा सादि-नयोरभावे द्वावप्यविशिष्टौ [भवतः, सत्तायां व्यवस्थितावप्यव्यक्तौ तावेवं व्यवस्थितौ] अनादी भवतः, ओघेन–सामान्येन, परिणामनपेक्ष्य स्वभावत इति । उत्कृष्टजघन्यौ तु सादी भवतः । अध्रुवबन्धिनीनां सर्वासां प्रकृतीनां सर्वे ऽनुत्कृष्टाः साद्यध्रुवा भवन्ति, ध्रुवबन्धिनीनां तु साद्यध्रुवावनादिध्रुवावपि सम्भविनावजघन्यानुत्कृष्टौ पुनः

साद्यध्रुवावेति गाथाद्वयार्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

मूलोत्तरप्रकृतीनां जघन्यादीनाह—

मूलुत्तरपगईणं जहण्णओ पगइबंध उवसंते । तब्भट्ठा अजहण्णो उक्कोसो सण्णिमिच्छम्मि ॥ २६ ॥

व्याख्या—मूलप्रकृतीनां उत्तरप्रकृतीनां च जघन्यः प्रकृतिबन्धो भवत्युपशान्ते तस्माद् भ्रष्टात्–तस्मात् परिच्युतादजघन्यो भवति, उत्कृष्टस्तु संज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ तस्मिन्नेवोत्कृष्टस्याबन्धेऽनुत्कृष्टो भवति, यत उपशान्ते मूलप्रकृतेरुत्तरप्रकृतेश्चैकस्याः बन्धः, संज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ मूलप्रकृतीनामष्टानामुत्तरप्रकृतीनां चतुःसप्ततेः ताभ्यां भ्रष्टयोरजघन्यानुत्कृष्टौ भवत इति गाथार्थः ॥२६॥

साद्यादिप्ररूपणायाह—

आउस्स साइ अधुवो बंधो तइयस्स साइअवसेसो । सेसाण साइयाई भव्वाभव्वेसु अधुवधुवो ॥ २७ ॥

व्याख्या—मूलप्रकृतेरायुषः सादिरध्रुवो बन्धः, तृतीयस्य वेदनीयस्य साद्यवशेषो ध्रुवाध्रुवानादिरित्यर्थः, शेषाणां ज्ञानान्तरायदर्शनावरणनामगोत्रमोहनीयानां साद्यध्रुवानादिध्रुवा इति, जघन्यादित्वमाश्रित्य जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टाः मूलप्रकृतीनां उत्तरप्रकृतीनां च बन्धाः साद्यध्रुवा भवन्ति, भव्येष्वध्रुवो यत्राध्रुवस्तत्र सादिरपि भवति, अभव्येषु ध्रुवो यत्र ध्रुवस्तत्रानादिना नियमेन भाव्यम्, एवमन्यत्रापि योज्यमिति गाथार्थः ॥ २७ ॥

उत्तरप्रकृतीनां साद्यादिबन्धसम्भवमाह—

साई अधुवो सव्वाण होइ धुवबंधियाणणाइ धुवो । नियअब्बंधचुयाणं साई अणाई अपत्ताणं ॥ २८ ॥

व्याख्या—सादिरध्रुवश्च सर्वासां प्रकृतीनां बन्धो भवति, स्वकीयबन्धोपरमे सर्वासामध्रुवो भवति, भूयोऽपि बन्धं कुर्वतः सादिरिति, ध्रुवबन्धिनीनां सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां अनादिर्ध्रुवश्च भवतीत्येतद् भावयति, निजात्-आत्मीयाद्बन्धाच्च्युतानां सादिर्भवति । यस्याः प्रकृतेर्यत्रावन्धस्तद्दर्शयति, मिथ्यात्वस्त्यानर्द्धित्रिकानन्तानुबन्धिनां मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादिषु, द्वितीयतृतीयकषायाणां देशविरतप्रमत्तयोर्निद्राप्रचलयोर्नामध्रुवाणां भयजुगुप्सयोश्च बादरादिषु सञ्ज्वलनानां सूक्ष्मादिषु ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्काणामुपशान्ते बन्धाभावो ध्रुव इत्यर्थः, इत्येतेभ्यः स्थानेभ्यश्च्युतानां तासां सादिर्भवति, तत्स्थानामप्राप्तानामनादिर्बन्धो यथानादिः सोऽभव्येषु ध्रुव इति भव्याभव्यान् सर्वत्राधिकृत्य भावनीयमिति गाथार्थः ॥ २८ ॥

तिर्यग्गतौ स्थितस्याबन्धयोग्याः प्रकृतीराह—

नरयतिगं देवतिगं इगिविगलाणं विउव्वि नो बंधे । मणुयतिगुच्चं च गईतसंमि तिरितित्थ आहारं ॥२९॥

व्याख्या—नरकत्रिकं नरकगत्यानुपूर्व्यायूंषि, देवत्रिकं देवगत्यानुपूर्व्यायूंषि वैक्रियशरीरमङ्गोपाङ्गं च एता अष्टावेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां बन्धं प्रत्ययोग्या भवन्ति, मनुष्यत्रिकं मनुजगत्यानुपूर्व्यायूंषि, उच्चैर्गोत्रं चैताः द्वादश गतित्रसानां—तेजोवायुकायिकानां न बन्धयोग्याः तिरश्चां सर्वेषामपि तीर्थकराहारकशरीराङ्गोपाङ्गानि न बन्धयोग्यानीति गाथार्थः ॥ २९ ॥

सर्वदेवानामबन्धयोग्या आह–

वेउव्वाहारदुगं नारयसुरसुहुमविगलजाइतिगं । बंधहि न सुरा सेसायवथावरेगिंदि नेरइया ॥ ३० ॥

व्याख्या—वैक्रियाहारकद्विकं-वैक्रियाहारकशरीरे तदङ्गोपाङ्गे च नारकसुरसूक्ष्मविकलजातित्रिकं नारकसुरयोः (त्रिकं)

मागवत् सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मसाधारणपर्याप्तप्रकृतयः विकलत्रिकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातयः एताः षोडश प्रकृतयोऽशेषसुरा न बध्नन्ति, आतपस्थावरैकेन्द्रियजातिसहिताः एता एवैकोनविंशतिः सर्वनारका न बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ३० ॥

प्रकृतिबन्धविधानं समाप्तमिति । मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिमानमाह–

मोहसयरि कोडा कोडीओ वीसनामगोयाणं । तीसियराण चउण्हं तेत्तीसयराइं आउस्स ॥ ३१ ॥

व्याख्या—मोहनीये सप्ततिकोटाकोटयः, विंशतिर्नामगोत्रयोः, त्रिंशदितराणां चतुर्णां, ज्ञानान्तरायदर्शनावरणवेदनीयानां स्थितिरिति वाक्यशेषः, त्रयस्त्रिंशदतराणि–सागरोपमाणि आयुषः उत्कृष्टस्थितिरिति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

जघन्यस्थितिमानमाह—

मोत्तुमकसाइ तणुया ठितिवेयणियस्स बारस मुहुत्ता । अट्ठ नामगोयाण सेसयाणं मुहुत्तंतं ॥ ३२ ॥

व्याख्या—अकषायिणां या तन्वी–जघन्या स्थितिस्तां मुक्त्वा वेदनीयस्य द्वादश मुहूर्तानि कषायिणां जघन्या भवति, नामगोत्रयोरष्टावष्टौ मुहूर्तानि शेषाणां ज्ञानान्तरायदर्शनावरणमोहायुषामन्तर्मुहूर्तं स्थितिरिति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

उत्तरप्रकृतीनां प्रत्येकमुत्कृष्टस्थितिमानमाह—

सुक्किलसुरभीमहुराण–दस उ तह सुभचउण्हफासाणं । अड्ढाइज्ज पवुड्ढी अंबिलहालिद्दपुव्वाणं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—शुक्लवर्णसुरभिगन्धमधुररसानां दश कोटाकोटयः सागरोपमाणां तथा शुभानां चतुर्णां स्पर्शानां–मृदुस्निग्धलघूष्णानां दशकोटाकोटयः, पञ्चार्धप्रवृद्धा अम्लहारिद्रपूर्वाणां अम्लरसहारिद्रवर्णयोः सार्धद्वादश, कषायरक्तयोः पञ्चदश,

कटुनीलयोः सार्द्धसप्तदश, तिक्तकृष्णदुर्गन्धगुरुकर्कशरूक्षशीतानां विंशतिकोटाकोटयः, गन्धस्पर्शानां द्वैविध्याद्दशविंशती एव भवतः । तुशब्दः पूर्वापरत्र, सूत्रेषु स्थितिशब्दस्य स्थापक इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

तीसं कोडाकोडी असायआवरणअंतरायाणं । मिच्छे सयरि इत्थीमणुदुगसायाण पण्णरस ॥ ३४ ॥

व्याख्या—त्रिंशत्कोटाकोटयः असातस्य, "आवरण"त्ति ज्ञानदर्शनावरणोत्तरप्रकृतीनां अन्तरायप्रकृतीनां च, सप्तति-मिथ्यात्वस्य, स्त्रीवेदमनुष्यद्विकसातानां पञ्चदश कोटाकोटयः उत्कृष्टा स्थितिरिति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

संघयणे संठाणे पढमे दस उवरिमेसु दुगवुड्ढी । सुहुमतिवामणविगले ठारस चत्ता कसायाणं ॥ ३५ ॥

व्याख्या—संहनने संस्थाने च प्रथमे दश,उपरितनेषु यथाक्रमं द्विरुद्धिः द्रष्टव्या, द्वितीययोर्द्वादश, तृतीययोश्चतुर्दश, चतुर्थयोः षोडश, पञ्चमयोरष्टादश, षष्ठयोर्विंशतिः, 'सूक्ष्मत्रिकमिति' सूक्ष्मसाधारणापर्याप्तकानि, वामनसंस्थानं विकले-द्वित्रिचतु-रिन्द्रियजातय एतासां सप्तानां प्रकृतीनां अष्टादश कोटाकोटयः स्थितिरिति । वामनस्य केचिच्चतुर्थस्थानं वदन्ति, तन्न भवतीति प्रदर्शयन् भूयोऽप्यष्टादशकं वदन्तीति । कषायाणां षोडशानामपि चत्वारिंशत्कोटाकोटयो भवन्ति, उत्तरत्र नोकषायग्रहणादिह षोडशानामेव ग्रहणमिति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

पुंहासरईउच्चे सुभखगइथिराइछक्कदेवदुगे । दस सेसाणं वीसा एवइया बाह वाससया ॥ ३६ ॥

व्याख्या—पुरुषवेदहास्यरत्युच्चैर्गोत्रेषु शुभविहायोगतिस्थिरादिषट्कमिति, स्थिरशुभसुस्वरसुभगादेययशांसि देवद्विक-मित्येतासां त्रयोदशानां प्रकृतीनां दश कोटाकोटयः स्थितिरेवमेतासां षट्सप्ततीनां स्थितिरुक्ता, सप्तानां वक्ष्ये, शेषाणां सप्तत्रिंशतां

विंशतिसागरोपमकोटाकोटयः ताश्चेमा भयजुगुप्से अरतिशोके नपुंसकं नीचैर्गोत्रं च नरकतिर्यगौदारिकवैक्रियद्विकान्यगुरुलघुत्रसादिचतुष्कं अस्थिरादिषट्कस्थावरातपोद्योतोपघातपराघातोच्छ्वासाशुभविहायोगतिनिर्माणैकेन्द्रियजातिपञ्चेन्द्रियजातितैजसकार्मणशरीराणीति शेषाः एतावन्मात्राणि वर्षशतान्यबाधा किमुक्तं भवति,–यस्याः यावन्त्यः कोटाकोटयः तावन्मात्राणि वर्षशतान्यबाधा तावन्मात्रेषु समयेषु न वेद्यदलनिक्षेपं करोतीति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

सुरनारयाउयाणं अयरा तेत्तीस तिण्णि पलियाणि । इयराणं चउसुवि पुव्वकोडि तंसो अबाहा उ ॥ ३७ ॥

व्याख्या—सुरनारकायुषोरतराणि सागरोपमाणि त्रयस्त्रिंशदितरयोर्मनुष्यतिर्यगायुषोस्त्रीणि पल्योपमानि चतुर्ष्वपि तेषु पूर्वकोटित्र्यंशोऽबाधा भवति,तुशब्दोऽधिकार्थसूचको वेद्यमानायुषः त्रिभागे शेषेऽन्यस्यायुषो बन्धो भवति, तत्रासम्भवे त्रिभागस्य त्रिभागे शेषे एवं भूयो भूयो यावत् बन्ध इति ॥ ३७ ॥

एवमुक्ते त्वाह परः–

वोलीणेसुं दोसुं भाएसुं आउयस्स जो बंधो । भणिओ असंभवाओ ण घडइ सो गतिचउक्केवि ॥ ३८ ॥

व्याख्या—आयुषो द्वयोस्त्रिभागयोरतीतयोर्यो बन्धो भणितो न घटते स गतिचतुष्केऽप्यसम्भवादत इति ॥ ३८ ॥

एतदेव भावयति परः–

पलियासंखेज्जंसे बंधंति न साहिए नरतिरिच्छा । छम्मासे पुण इयरा तदाउ तंसो बहुं होति ॥ ३९ ॥

व्याख्या—पल्योपमासङ्ख्येयभागेऽभ्यधिके त्रिपल्योपमायुषो नरतिर्यञ्चो नायुषो बन्धं कुर्वन्ति, षण्मासाभ्यधिकेऽत्रशेषे

न सर्वेऽपि देवनारका आयुषो बन्धं कुर्वन्ति, तयोश्चायुस्त्रिभागो बहुः प्रभूतं भवति, पल्योपमैकादशसागरोपमाणीति फाक्कुरेवं पूर्वकोटीत्रिभागोऽबाधापि न घटते ॥ ३९ ॥

अत्राह—

पुव्वकोडी जेसिं आऊ अहिकिच ते इमं भणियं । भणियंपि नियअबाहं आवबंधंति अमुयंता ॥ ४० ॥

व्याख्या—पूर्वकोट्यायुषो ये चतुर्गतिगमनयोग्या मनुष्यतिर्यञ्चस्तानधिकृत्यैवमुक्तं ते च वेद्यायुषस्त्रिभागे शेषे चतसृष्वपि गतिष्वायुषो बन्धं कुर्वन्ति, अतः पूर्वकोटित्रिभागोऽबाधोत्कृष्टा भवति, न दोषः तमपि पूर्वकोटित्रिभागं यद् भणितं तद् बध्यमानायुषो निजाबाधां न मुञ्चति, नैकमपि समयं कर्मदलरहितं विदधातीति भावः, यदनुभूयमानस्याशेषं साऽबाधा यतो नैकाल्पायुर्द्वयस्यानुभवनं भणितं च–'[1]परभविया जेण तस्स उ अबाधा' इति । अन्यच्च यावन्मात्रमनुभूयते, तावन्मात्रमेवोत्कृष्टेनापि बध्यते आयुरिति गाथार्थः ॥ ४० ॥

एतदेव भावयति—

निरुवकमाण छमासा इगिविगलाणं भवट्ठिई तंसो । पलियासंखेज्जंसं जुगधम्माणं वयंतण्णे ॥४१॥

व्याख्या—निरुपक्रमायुषां देवनारकासङ्ख्येयवर्षायुषां षड्मासा अबाधा, एकेन्द्रियाणां विकलेन्द्रियाणां स्वभवे यदायुस्तस्य त्र्यंशोऽबाधा, केचन आचार्या युगलधर्मिणां पल्योपमासङ्ख्येयभागमबाधां भणन्तीति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

[1] परभविका येन तस्य त्वबाधा ।

अंतोकोडाकोडी तित्थयराहार तीएँ संखाओ । तेत्तीस पलियसंखं निकाइयाणं तु उक्कोसा ॥ ४२ ॥

व्याख्या—अन्तःकोटाकोटी तीर्थंकराहारकशरीराङ्गोपाङ्गानां तस्या अन्तःकोटाकोटेरसङ्ख्येयभागादारभ्य तीर्थंकरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, आहारकद्वयस्य पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं निकाचितानामवश्यं वेद्यानामुत्कृष्टा स्थितिरिति गाथार्थः॥४२॥

आह परः—

अंतोकोडाकोडी ट्ठिइए वि कहं न होइ तित्थयरे । संते तत्तिय कालं तिरिओ अह होइ उ विरोहो ॥ ४३ ॥

व्याख्या—अन्तःकोटाकोटी यदि सत्ता तीर्थंकरस्य तत तिर्यग्भवं विना कथं भ्रान्तः ! अथ तिर्यग्गतावपि गतस्ततः आगमविरोध इति ॥ ४३ ॥

उच्यते—

जमिह निकाइयतित्थं तिरियभवे तं निसेहियं संतं । इयरम्मि नत्थि दोसो उव्वट्टोवट्टणासज्झे ॥ ४४ ॥

व्याख्या—यदवश्यं वेद्यं तत्तीर्थंकरं निषिद्धं न सद्भवति, इतरस्मिन्न दोषः, यतस्तत्प्रभूतस्थितिकमपि अपवर्तना करणेन लघुस्थितिकं क्रियते, उद्वर्तनया वा तदन्यप्रकृतित्वेनावस्थाप्यते, इति ॥ ४४ ॥

उत्कृष्टस्थितिसमानतानियमार्थमाह—

पुव्वकोडीपरओ इगिविगलो वा न बंधए आउं । अंतो कोडाकोडीए आरओ अभवसण्णी उ ॥ ४५ ॥

व्याख्या—वर्षाणां पूर्वकोटेः परतः पूर्वकोट्यभ्यधिकं नायुःकर्म एकेन्द्रियो विकलेन्द्रियो वा बध्नाति । अन्तःकोटा-

फांदेरारतो हीनतरं संज्ञी न यथाल्पभव्यः, तुशब्दादनायुषां सप्तानां कर्मणामिति ॥ ४५ ॥

उत्तरप्रकृतीनां जघन्यां स्थितिमाह—

सुरनारयाउयाणं दसवाससहस्स लहु सतित्थाणं । इयरे अंतमुहुत्तं अंतमुहुत्तं अबाहावि ॥ ४६ ॥

व्याख्या—देवनारकायुषोः दश वर्षसहस्राणि "लघु"रिति जघन्या तीर्थकरनाम्नश्च स्थितिर्भवति, "इतरे" ति मनुष्य-तिर्यगायुषोरन्तर्मुहूर्त्तस्थितिः जघन्याबाधाप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव चतुर्ष्वपि जघन्येनापि आयुष्कबन्धोत्तरकालमन्तर्मुहूर्त्तं स्थातव्यमिति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

पुंवेए अड वासा अट्ठ मुहुत्ता जसुचगोत्ताणं । साए बारस हारगविग्घावरणाण किंचूणं ॥ ४७ ॥

व्याख्या—पुरुषवेदेऽष्टौ वर्षाणि जघन्या स्थितिरष्टौ मुहूर्त्तानि यशःकीर्त्तिउच्चैर्गोत्रयोः, साते-सद्वेदनीये द्वादश मुहूर्त्तानि जघन्या स्थितिराहारकशरीरं तदङ्गोपाङ्गं विघ्नपञ्चप्रकारमन्तरायं आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं तत्सहचरितं दर्शनावरणचतुष्क-मेतासां षोडशानां प्रकृतीनां किञ्चिदून मुहूर्त्तं जघन्या स्थितिरिति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

दो मास एग अद्धं अंतमुहुत्तं च कोहपुव्वाणं । सेसाणुक्कोसाओ मिच्छत्तट्ठिइए जं लद्धं ॥ ४८ ॥

व्याख्या—द्वौ मासावेको मासोऽर्द्धं मासोऽन्तर्मुहूर्त्तं च क्रोधमानमायालोभानां यथासङ्ख्येन सञ्ज्वलनानामनन्त-रोदितप्रकृत्यधिकारादवगन्तव्यम्, शेषप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिबन्धात् मिथ्यात्वोत्कृष्टस्थित्या यल्लब्धं सा जघन्या स्थितिरिति । एवं च मिथ्यात्वस्य सागरोपमं भवति, असाते निद्रापञ्चके च त्रयस्सप्तभागाः $\frac{3}{7}$ द्वादशानां च कषायाणां चत्वारः

सप्तभागाः ४/७ सूक्ष्मत्रिके वामने विकलेन्द्रियजातित्रिके नव पञ्चत्रिंशद् भागाः ९/३५ [सात] स्त्रीवेदमनुष्यद्विकानां त्रयश्चतुर्दश भागाः ३/१४ हास्यरतिस्थिरादिषट्क (पञ्चक) शुभविहायोगतीनां सुगन्धशुक्लवर्णमधुररसशुभस्पर्शचतुष्काद्यसंहननसंस्थानानां सप्तभागः १/७ द्वितीययोः षट् पञ्चत्रिंशद्भागाः ६/३५ तृतीययोः पञ्चभागः १/५ चतुर्थयोरष्टौ पञ्चत्रिंशद् भागाः ८/३५ पञ्चमयोः संहननसंस्थानयोः नव पञ्चत्रिंशद्भागाः ९/३५ शेषाणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ। एताः शेषाः त्रसागुरुलघु[१]अशुभवर्णादिचतुष्काणि १२ [२]वैक्रियास्थिरादिषट्के १२ औदारिकतिर्यग्गतिद्विके ४ पञ्चेन्द्रियैकेन्द्रियजाती २ निर्माणातपोद्योताशुभविहायोगतिचरमसंहननसंस्थानतैजसकार्मणशरीरनीचैर्गोत्रारतिशोकभयजुगुप्सानपुंसकस्थावरमिति, पञ्चचत्वारिंशदिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

वेउव्विछक्के तं सहसताडियं जं असण्णिणो। तेसिं पलियासंखं नूणं ठिइ अबाहूणियनिसेगो ॥ ४९ ॥

व्याख्या—वैक्रियषट्के तत्पूर्वोक्तं स्थितिमानं सागरोपमसप्तभागद्वयं सहस्रगुणितं स्थितिर्भवति २०००/७, यतो यस्मात्तासां असंज्ञिनो बन्धका नैकेन्द्रिया विकलेन्द्रियाः वा बन्धकाः, यतो देवनारकप्रायोग्यकर्मबन्धोऽसंज्ञिसंज्ञिनोरेव भवति, "पणवीसा पण्णासा" इत्यादि, भणिष्यत्येव पल्योपमासङ्ख्येयभागहीनं यत्तत्सहस्रताडितं मानं स्थितिर्भवति, सर्वस्थितयोऽबाधाहीनाः सत्यः निषेको मन्तव्यः, अबाधोनाशेषु समयेषु दलस्य निक्षेप इति, निषेको नाम तदुत्तरसमयेषु दलनिक्षेप इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

मोत्तुमबाहा समए बहुगं तयणंतरे रइयदलियं। तत्तो विसेसहीणं कमसो नेयं ठिई जाव ॥ ५० ॥

---

१ उपलक्षणात् शुभा वर्णरसा अप्यत्रैव ग्राह्याः २ गणनामात्रापेक्षया वैक्रियषट्कग्रहणं ग्राह्यं न तु स्थित्यपेक्षया ३ अस्यैव प्रकरणस्य गाथा ५५ ॥

व्याख्या—अबाधासमयेषु दलनिक्षेपो न भवति, अतः मुक्त्वाबाधासमयान् तस्या अनन्तरसमये सर्वप्रभूतं दलं निक्षिपति, तस्मात् परतः प्रतिसमयं विशेषहीनं २ क्रमशः परिपाट्या नेतव्यं–ज्ञातव्यम्, यावदन्तस्थितिरिति गाथार्थः ॥ ५० ॥

अपवादमाह—

आउस्स पढमसमया परभविया जेण तस्स उ अबाहा । पल्लासंखियभागं गंतुं अद्धद्धयं दलियं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—आयुष्कर्मणः प्रथमसमयादारभ्य एवमेव दलनिक्षेपः कार्यः, परभविका–अन्यभविका येन कारणेन तस्याबाधा, यद्यपि मनुष्यो मनुष्यायुष्कं बध्नाति, तथाप्यन्यप्रकृतीनामिव सजातीयप्राक्प्रकृतौ पूर्वदलमध्ये दलनिक्षेपो न भवति, तदवसमयेष्वेव निक्षिपति, परभवायुःशेषमबाधोच्यते यतस्तदुदयसमासाविरतस्योदयो भवति, उक्तं च–"परभवपढमे समये" इत्यादि, पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रसमयेष्वतीतेषु प्राक्समयादन्तसमये दलार्द्धं भवति, एष क्रमः सर्वकर्मस्थितिषु मन्तव्य इति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

पलिओवमस्स मूलादसंखभागंमि जत्तिया समया । तावइया हाणीओ ठितिबंधुक्कोसए नियमा ॥ ५२ ॥

व्याख्या—पल्योपमस्य वर्गमूलासङ्ख्येयभागे यावन्मात्रसमयसङ्ख्याः तावन्मात्रा हानयः स्थितिबन्धे उत्कृष्टे सर्वकर्मसु नियमात्–निश्चयेन भवन्ति, आयुर्मोहनीयोत्कृष्टस्थित्योर्बृहदन्तरं कथमेतद् भवति, उच्यते–पल्योपमासङ्ख्येयभागस्य वैचित्र्यान्न दोष इति गाथार्थः ॥५२॥

---

१ परभवप्रथमे समये.

उक्कोसगट्ठितिबंधा पल्लासंखेज्जभागमेत्तेहिं । हसिएहिं समएहिं हसइ अबाहाए इगसमओ ॥ ५३ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टस्थितिबन्धात् पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रैः समयैर्ह्रसितैः ह्रासमुपगतैः अबाधाया एकः समयो ह्रसति एकसमयेन लघुर्भवति अनेन क्रमेण यावज्जघन्यस्थितिर्जघन्याऽबाधा भवति, भावना स्वमत्या कार्या इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

जा एगिंदिजहण्णा पल्लासंखंससंजुया सा उ। तेसिं जेट्ठा सेसाण संखभागेहिं जा सण्णी ॥ ५४ ॥

व्याख्या—या एकेन्द्रियाणां जघन्या स्थितिः सा पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रसमयैरभ्यधिका तेषामुत्कृष्टा स्थितिर्भवति, शेषाणां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां यावदसंज्ञी—असंज्ञीपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां पल्योपमसङ्ख्येयभागमात्रसमयैरभ्यधिका उत्कृष्टा स्थितिरिति गाथार्थः ॥५४॥

पणवीसा पण्णासा सय दससय ताडिया एगिंदिट्ठिई। विगलासण्णीणकम्मा जायति जेट्ठा व इयरा वा ॥५५॥

व्याख्या—पञ्चविंशत्या पञ्चाशता शतेन दशभिः शतैः ताडिता गुणिता एकेन्द्रियाणां स्थितिः विकलेन्द्रियाणां असंज्ञिनां क्रमात्—क्रमेण जायते ज्येष्ठेतरा वा उत्कृष्टा जघन्या वा इति । पञ्चविंशत्या गुणिता द्वीन्द्रियाणां, पञ्चाशता त्रीन्द्रियाणां, शतेन चतुरिन्द्रियाणां, सहस्रगुणाऽसंज्ञिनां स्थितिर्जघन्योत्कृष्टा वा भवतीति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

ठितिठाणाइं एगिंदियाण थोयाइं होंति सव्वाणं । बेंदीण असंखेज्जाणि संखगुणियाणि जह उप्पिं ॥ ५६ ॥

व्याख्या-जघन्यस्थित्यन्तसमयादारभ्य समयवृद्ध्या यावदुत्कृष्टस्थित्यन्तसमय, किमुक्तं भवति,-जघन्योत्कृष्टस्थित्योरन्तराले समयाः, तानि स्थितिस्थानानि उच्यन्ते । तान्येकेन्द्रियाणां सर्वजीवेषु सर्वस्तोकानि भवन्ति पल्योपमासङ्ख्येयभागसमयतुल्यानि

तान्येवासङ्ख्येयगुणानि द्वीन्द्रियाणां तान्येव सङ्ख्येयगुणानि त्रीन्द्रियाणां एवं चतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनामपि नेतव्यानीति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

सव्वजहण्णावि ठिइ असंखलोगप्पएसतुल्लेहिं। अज्झवसाएहिं भवे विसेस अहिएहिं उवरुवरिं ॥ ५७॥

व्याख्या–सर्वेषां कर्मणां सर्वजघन्या स्थितिः साऽप्यसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरध्यवसायैः क्रियते निष्पाद्यते बध्यत इति अध्यवसाया अत्र तीव्रतीव्रतरतीव्रतममन्दमन्दतरमन्दतमकषायोदयविशेषाः ते चैवं विशेषाधिकैर्विशेषाधिकैः यथोत्तरं समयवृद्ध्या बध्नाति यावदुत्कृष्टस्थित्यन्तसमय इति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

अस्संखलोगखपएसतुल्लया हीणमज्झिमुक्कोसा। ठितिबंधज्झवसाया तीए विसेसा असंखेज्जा ॥ ५८ ॥

व्याख्या–असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्या बन्धाध्यवसाया हीनाया मध्यमाया उत्कृष्टायाश्च स्थितेः "सुपां सुपो भवन्ती" ति न्यायात् षष्ठ्यर्थे प्रथमाविभक्तिः, तस्याश्च स्थितेर्जघन्याया अप्यसङ्ख्येया विशेषाः, एतदेकेन्द्रियस्थितिमभिदधता दर्शितमेव ये स्थितिबन्धाध्यवसायहीना मध्यमा उत्कृष्टाश्च ते प्रत्येकं असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्यास्तेषामसङ्ख्येयलोकानां वैचित्र्यान्न दोषः, तस्याश्च स्थितेरसङ्ख्येया विशेषाः प्रतिसमयमुच्यमानाः, सर्वोत्कृष्टापि स्थितिरसङ्ख्येयसमयात्मिका नानन्तसमयात्मिका इति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

सत्तण्हं अजहण्णो चउहा ठितिबन्धमूलपयडीणं। सेसा उ साइ अधुवा चत्तारि वि आउए एवं ॥ ५९ ॥

व्याख्या–सप्तानामजघन्यश्चतुर्द्धा साद्यादिः स्थितिबन्धो मूलप्रकृतीनां भवति । शेषास्तु जघन्योत्कृष्टाऽनुत्कृष्टाः साद्य-

ध्रुवा एव। चत्वारोऽपि जघन्याऽजघन्योत्कृष्टाऽनुत्कृष्टा आयुष्येवमेव साद्यध्रुवा इति। आयुषः पृथग्भणनाच्छेषाः सप्तप्रकृतयो व्यक्ता एव। तुशब्दादुभयश्रेणी ज्ञापयति, क्षपकबादरान्तसमये मोहनीयस्य, षण्णां सूक्ष्मरागान्तसमये जघन्यः समयमेकं स्थितिबन्धः, स चाभावपूर्वकत्वात् सादिस्तदनन्तरमेवापगमादध्रुवो, यद्यपि वेदनीयस्योपशान्तादिषु जघन्यतरोऽस्ति स न गृह्यते, यतः स्थित्यनुभागबन्धौ कषायप्रत्ययावभिहितौ। उत्कृष्टस्तु संज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ यदाऽतिक्लिष्टत्वं भवति तदैकसमयं, तदनन्तरमनुत्कृष्टो, भूयोऽप्युत्कृष्टसम्भवादेवमुभावपि साद्यध्रुवौ। उपशमश्रेण्यां किञ्चिदविशुद्धपरिणामत्वादजघन्यो बन्धो सोऽपि जघन्यवत्साद्यध्रुवो भव्यानाम्, अभव्यानामनादिरबन्धकत्वप्रतिपतनाभावात् स च ध्रुवः। आयुषश्चत्वारोऽपि साद्यध्रुवा बन्धस्याध्रुवत्वात् भाविता एवेति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

नाणंतरायदंसणचउक्कसंजलणट्ठीति अजहण्णा। चउहा सादी अध्रुवा सेसा इयराण सव्वाओ ॥ ६० ॥

व्याख्या—सम्पूर्णज्ञानान्तरायदर्शनावरणचतुष्कसञ्ज्वलनानामेषामष्टादशानां अजघन्या स्थितिश्चतुर्द्धा भवति, शेषा जघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टा साद्यध्रुवा स्थितिः। इतरासां—अष्टादशशेषाणां, सर्वाः—जघन्याऽजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टाः स्थितयः साद्यध्रुवा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ६० ॥

एतदेव भावयति—

अट्ठारसण्ह खवगो बायरएगिंदि सेसधुवियाणं। पज्जो कुणइ जहण्णं साई अधुवो अओ एसो ॥ ६१ ॥

व्याख्या—अष्टादशानां पूर्वोक्तानां क्षपक एकं समयं जघन्यस्थितिबन्धं करोति, यतः सोऽतिविशुद्धपरिणामः। शे-

पणां ध्रुवबन्धिनीनां बादरपर्याप्तकैकेन्द्रियः पृथिवीजलप्रत्येकवनस्पतिरूपः तद्योग्यविशुद्धपरिणामो जघन्यं स्थितिबन्धं समयमेकं करोति, एवं सादिस्तद्भावपरित्यागादध्रुवः। अष्टादशानां जघन्याभावेऽबन्धकः, शेषध्रुवबन्धिनीनां जघन्याभावेऽजघन्यबन्धकोऽतोऽसावपि सादिः, सादिश्चावश्यमध्रुव इति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

अट्ठाराण जहण्णा उवसमसेढीए परिवडंतस्स। साई सेसवियप्पो सुगमा अधुवधुवाणंपि ॥ ६२ ॥

व्याख्या—अष्टादशानां अघन्यो भवत्युपशमश्रेण्याः प्रतिपततः सादिः, सादिश्चाध्रुवोऽवश्यं भवति तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुव इति। शेषविकल्पाः (अष्टादशानां) अध्रुवबन्धिनीनां चत्वारोऽप्यध्रुवबन्धित्वादेव सुखेनैव भाव्यन्ते साद्यध्रुवा इति, ध्रुवबन्धिनीनामप्युत्कृष्टानुत्कृष्टौ साद्यध्रुवौ भावितावेव संज्ञिनि मिथ्यादृष्टौ तयोर्भावादिति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

अस्यैवार्थस्य भावनाय स्वामित्वमाह—

सव्वाणवि पयडीणं उक्कोसं सण्णिणो कुणंति ठिइं। एगिंदिया जहण्णं असण्णि खवगा य काणंपि ॥ ६३ ॥

व्याख्या—सर्वासां प्रकृतीनां उत्कृष्टस्थितिं संज्ञिनः अपिशब्दात्तीर्थङ्कराहारकदेवायुर्वर्जानां मिथ्यादृष्टयः कुर्वन्ति, पञ्चदशानां तिर्यञ्चो मनुष्या वा नारकविकलसूक्ष्मत्रिकाणां देवद्विकवैक्रियद्विकतिर्यग्मनुष्यायुषाम्। कुत एतदवसीयते? देवनारकेषु तासां बन्धाभावात्। यद्यपि तिर्यग्मनुष्यायुषोर्बन्धका न तथाप्युत्कृष्टयोस्तयोरिति। षण्णां देवनारकाश्च कुर्वन्ति तिर्यग्द्विकौदारिकद्विकोद्योतान्त्यसंहनननानाम्, यतस्तिर्यग्मनुष्या अतिक्लिष्टा नरकप्रायोग्यानां बन्धकाः न तासाम्। ईशानान्ता देवाः त्रयाणां स्थावरैकेन्द्रियातपरूपाणां, यतो नारका अप्यासामबन्धकाः। तीर्थंकरस्याविरतो, यतस्तद् बन्धकेषु स एवाशुद्धः। एवमाहारकद्वि-

कस्याप्रमत्तः प्रमत्ताभिमुखः । देवायुषो'ऽप्रमत्तो विशुद्ध्यमानो, यतः शुभायुष्कस्य विशुद्ध्या स्थितेर्वृद्धिरित्युत्तरगाथायां भणिष्यत्येवेत्येवमष्टाविंशतिः। शेषाणां चतुर्गतिकाः संज्ञिमिथ्यादृष्टय उत्कृष्टां स्थितिं कुर्वन्ति समयमेकं, पश्चात्त एवानुत्कृष्टामतो द्वावपि साद्यध्रुवावेव । द्वितीयार्द्धेन जघन्यस्वामित्वमाह–एकेन्द्रिया जघन्यां सप्ताशीतिप्रकृतीनां स्थितिं कुर्वन्ति, " बादराः पर्याप्तका " इत्याद्यभिहितमेव । "असंज्ञी"ति, देवत्रिकनरकत्रिकवैक्रियद्विकानामसंज्ञिनो जघन्यस्थितिं कुर्वन्ति, एकेन्द्रियेषु तासां बन्धाभावात् । क्षपकाश्च कासाञ्चिदाहारकतीर्थङ्कराणामपूर्वकरणः, पुरुषसंज्वलनानां बादरकषायक्षपकः, सकलज्ञानावरणान्तरायदर्शनावरणचतुष्कसातोच्चयशःकीर्तीनां सूक्ष्मसम्परायक्षपकोऽन्त्यसमये समयमेकं जघन्यं स्थितिबन्धं करोति, आहारकतीर्थकरवेदानां यद्यपि क्षपकश्रेण्यां जघन्यो बन्धस्तथापि अध्रुवबन्धित्वाच्चतुर्विधो न भवतीति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

सव्वाण ठिई असुभा उक्कोसुक्कोससंकिलेसेण । इयरा उ विसोहीए सुरनरतिरियाउए मोत्तुं ॥ ६४ ॥

॥ ठितिबंधो सम्मत्तो

व्याख्या—सर्वासां प्रकृतीनां स्थितिरशुभा भवत्यशुभहेतुत्वादशुभवृक्षस्याशुभफलवत् । तमेवाशुभहेतुं दर्शयति–उत्कृष्टा सर्वोत्कृष्टसंक्लेशतस्तीव्रकषायोदयाद् भवत्यशुभानां तीव्ररसा कटुविपाका शुभानामपि संसारनिवासमात्रफलैव, न शुभानुभावा, नीरसत्वाद्दग्धकाकवल्लवदतोऽशुभा इति । 'इतरा' जघन्या, सा 'विशुद्धा' प्रतिपतत् कषायोदयेन भवति । एतदेवापवदति–

१ उपलभ्यतेऽयमेव पाठः सर्वत्र, पर सम्यङ् न, अप्रमत्ताभिमुखप्रमत्तस्य बन्धप्रथमसमय एवोत्कृष्टस्य संभवादन्यथाबाधाहान्याऽनुत्कृष्टा तस्मात् 'देवायुषः प्रमत्तः' इति सम्यग् ॥

सुरनरतिरश्चामायूंषि मुक्त्वा, यतस्तेषां विशुद्धया स्थितेः ह्रस्वत्वं तीव्रस्वभावानुभावत्वं वा व्यक्तम् । संक्लेशतोऽतोऽशुभता सिद्धैव द्रष्टव्या इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ स्थितिबन्धः समाप्तः ॥

अणुभागो णुक्कोसो नामतइज्जाण घाइअजहण्णो । गोयस्स दोवि एए चउव्विहा सेसया दुविहा ॥ ६५ ॥

व्याख्या—अनुभागोऽनुत्कृष्टो नामवेदनीययोः घातिनां ज्ञानदर्शनावरणमोहान्तरायाणामजघन्यो गोत्रस्य द्वावप्येतौ चतुर्विधौ भवतः साद्यनादि ध्रुवा इति, उक्तशेषभेदाः साद्यध्रुवा आयुषश्चत्वारोऽपीत्यक्षरार्थः । भावना तु मोहनीयस्य जघन्यानुभागबन्धं बादरक्षपको, ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां जघन्यानुभागबन्धं सूक्ष्मः स्वान्तसमये एकं समयं करोति, नामगोत्रवेदनीयानां स एव सूक्ष्म उत्कृष्टानुभागबन्धं समयमेकं करोति, एवमेतौ द्वावप्यप्राप्तपूर्वकत्वात् सादी तदनन्तरमेवाभावादध्रुवौ, एवमेवोपशमश्रेण्यां घातिनामजघन्यो, नामगोत्रवेदनीयानामनुत्कृष्टः साद्यध्रुवो भव्येष्वनादि ध्रुवोऽभव्येष्विति । घातिनामुत्कृष्टानुभागबन्धं संज्ञिमिथ्यादृष्टिः करोत्येकं समयं स च साद्यध्रुवः, अनुत्कृष्टोऽपि तद्भ्रष्टाद् भवति स एव । नामवेदनीययोः मिथ्यादृष्टिर्जघन्यानुभागबन्धं समयमेकं करोति, मध्यमपरिणामः प्रकृत्योः शुभाशुभयोः सङ्क्रमयाणः, अतः साद्यध्रुवोऽसौ, भूयस्तत्सम्भवात्, अजघन्योऽप्येवमेव गोत्रस्य सप्तमपृथिव्यां मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थित्यन्तसमये जघन्यानुभागबन्धोऽसौ साद्यध्रुवः, अतस्तस्माच्च्युतस्याजघन्योऽसावपि साद्यध्रुवः, अप्राप्ततद्गुणस्यानादिः, अभव्यस्य ध्रुवश्चेति । आयुषोऽध्रुवत्वाच्चत्वारोऽपि भाविता एवेति गाथार्थः ॥६५॥

सुभधुविंयाणुक्कोसो चउहा अजहण्ण असुभधुवियाणं । साईअधुवा सेसा चत्तारि वि अधुवबंधीणं॥६६॥

व्याख्या—शुभाश्च ताः ध्रुवाश्च शुभध्रुवास्तासामष्टानामनुत्कृष्टोऽनुभागबन्धः, अशुभध्रुवबन्धिनीनां त्रिचत्वारिंशतामजघ-

न्योऽनुभागवन्धश्चतुर्द्धा भवति,शेषा उभयत्र त्रयो भेदाः साद्यध्रुवाः । अध्रुवबन्धिनीनां चत्वारोऽपि साद्यध्रुवा इति गाथार्थः॥६६॥

एतदेव स्वामित्वेन भावयति–

असुभधुवाण जहण्णं बन्धगचरिमा कुणंति सुविसुद्धा । समयं परिचरमाणा अजहण्णं साइओ दो वि॥६७॥

व्याख्या—अशुभध्रुवबन्धिनीनां जघन्यमनुभागबन्धं बन्धकचरमास्तद्बन्धकानां पश्चिमाः 'सुविशुद्धाः' अतिशयविशुद्धपरिणामाः कुर्वन्ति, त एवोच्यन्ते–अनन्तानुबन्धिस्त्यानर्द्धित्रिकमिथ्यात्वानां मिथ्यादृष्टिः समकं सम्यक्त्वसंयमं प्रतिपद्यमानः समयमेकं जघन्यानुभागबन्धं करोति, मध्यमकषायाणां अष्टानां सम्यग्दृष्टिः संयमं प्रतिपद्यमानः, निद्राद्विकाप्रशस्तवर्णाद्युपघातभयजुगुप्सानामपूर्वकरणः, संज्वलनानां बादरकषायक्षपकः, सम्पूर्णज्ञानावरणान्तरायदर्शनावरणचतुष्कानां सूक्ष्मकषायक्षपकः समयमेकं जघन्यमनुभागबन्धं करोति, अतोऽप्राप्तपूर्वकत्वात् सादिः, तदनन्तरमेवाभावादध्रुवः, एत एव जीवा उपशमश्रेण्याः प्रतिपतमाना अजघन्यमनुभागबन्धं कुर्वन्त्यसावपि एवमेव साद्यध्रुवो भवति, अप्राप्ततद्गुणानामनादिः, अभव्यानां ध्रुवः, त्रिचत्वारिंशतामशुभध्रुवबन्धिनीनामिति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

सयलसुभाणुक्कोसं एवमणुक्कोसगं च नायव्वं । वण्णाइ सुभमसुभा तेणं तेयाल धुवअसुभा ॥ ६८ ॥

व्याख्या—अगुरुलघुतैजसकार्मणनिर्माणशुभवर्णादिचतुष्काणां क्षपणार्होऽपूर्वकरण उत्कृष्टमनुभागबन्धं करोति समयमेकं ततश्चासौ साद्यध्रुवः, उपशमाद् भ्रष्टः स एवानुत्कृष्टमनुभागबन्धं करोति असावपि साद्यध्रुवः, तद्गुणमप्राप्तानामनादिरभव्यानां ध्रुव इति । आतपोद्योततिर्यग्मनुष्यायुषां मिथ्यादृष्टिः, मनुष्यद्विकौदारिकद्विकाद्यसंहननानामविरता देवाः, देवायुषोऽप्रमत्तः,

मुराहारकवैक्रियद्विकपञ्चेन्द्रियजातिचतुरस्रोच्छ्वासपराघातप्रशस्तविहायोगतितीर्थकराणां त्रसादिनवानामेकत्रिंशतेः क्षपणार्होऽपूर्वकरणः, यशःसातोच्चैर्गोत्राणां सूक्ष्मसम्परायक्षपकः समयमेकमुत्कृष्टमनुभागबन्धं करोति, अप्राप्तपूर्वकत्वात् सादिरनन्तरमेवाभावादध्रुवः, एवं शुभद्विचत्वारिंशतामिति उपशमश्रेण्याः प्रतिपतमानस्यासामनुत्कृष्टो साद्यध्रुवः, वर्णादयश्चत्वारः शुभगणेऽशुभगणे च तेन त्रिचत्वारिंशदशुभा ध्रुवबन्धिन्योऽष्टौ शुभा इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ अशुभध्रुवाणां जघन्याजघन्यौ सर्वशुभानामुत्कृष्टानुत्कृष्टौ उक्तौ, सर्वाशुभानामुत्कृष्टानुत्कृष्टानुभागबन्धमाह–

सयलासुभापयाणं उज्जोयतिरिक्खमणुयआऊण। सण्णी करेइ मिच्छो समयं उक्कोसअणुभागं ॥ ६९ ॥

व्याख्या—सकलानाम्-अशेषाणामशुभानां प्रकृतीनां व्यशीतेः संज्ञिमिथ्यादृष्टिरतिक्लिष्टः समयमेकमुत्कृष्टानुभागबन्धं करोति, आतपोद्योततिर्यङ्मनुष्यायुषां शुभत्वात्, सुविशुद्धोऽभिहित एव, असावपि साद्यध्रुवः कदाचित्कसम्भवात्, अनुत्कृष्टोऽपि साद्यध्रुवो भूयोऽप्युत्कृष्टभावादिति। सामान्योक्तमपि विशेषितं स्वामित्वमुच्यते नारकसूक्ष्मत्रिकाणां तिर्यग्मनुष्यायुषां च तिर्यञ्चो मनुष्या वा उत्कृष्टानुभागबन्धं कुर्वन्ति। कुत एतदवसीयते ? देवनारकाणामासां बन्धाभावात् । एकेन्द्रियस्थावरातपानां मिथ्यादृष्टयो देवा, यत आसां नारका अप्यबन्धका, उद्योतस्य तमस्तमा नारकास्तिर्यग्द्विकान्त्यसंहननानां देवानारकाश्च मिथ्यादृष्टय उत्कृष्टानुभागबन्धं कुर्वन्ति, । तिर्यञ्चो मनुष्या वा अतिक्लिष्टा नारकप्रायोग्यानां बन्धका नेषाम् । शेषाशुभानामष्टषष्टिप्रकृतीनामसातनीचास्थिराशुभघाताशुभविहायोगतिवर्णादिमध्यमसंहननचतुष्कपञ्चसंस्थानघातिपञ्चचत्वारिंशतां चतुर्गतिका मिथ्यादृष्टय उत्कृष्टानुभागबन्धं कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ उक्तं सर्वासामुत्कृष्टानुभागस्वामित्वं ध्रुवबन्ध्यशुभानां

जघन्यमपि, शेषाणामाह—

आहारस्सपमत्तो कुणइ जहन्नं पमत्तयाभिमुहो । नरतिरिय चोद्दसण्हं देवाजोगाण साऊणं ॥ ७० ॥

व्याख्या—आहारकद्विकस्याप्रमत्तः प्रमत्ताभिमुखो जघन्यानुभागं करोति । तिर्यञ्चो वा मनुष्या वा 'देवायोग्यानां' नारकसुरविकलसूक्ष्मत्रिकवैक्रियद्विकानां चतुर्दशानां 'स्वायुषां' मनुष्यतिर्यगायुषोरिति जघन्यानुभागं कुर्वन्ति, तद्योग्यसंक्लिष्टा इति गाथार्थः ॥ ७० ॥

ओरालियतिरियदुगे णीउज्जोयाण तमतमा छण्हं । मिच्छनरयाणभिमुहो सम्मद्दिट्ठी उ तित्थस्स ॥ ७१ ॥

व्याख्या—औदारिकद्विके शुभानां शुभाः सहचरा इत्युद्योते च पृथग्विभक्तिनिर्देशादीशानान्ता देवास्तद्योग्यसंक्लिष्टा जघन्यानुभागं कुर्वन्ति । तिर्यग्द्विकेऽशुभानामशुभाः सहचरा इति नीचैर्गोत्रे च तमस्तमा नारकाः सम्यक्त्वं प्रतिपत्तुकामाः, पूर्वोक्तत्रिकस्य चातिक्लिष्टा मिथ्यादृष्टयस्त एव षण्णां जघन्यानुभागं कुर्वन्ति । मिथ्यात्वनरकयोरभिमुखः सम्यग्दृष्टिस्तुशब्दादविरतः तीर्थकरस्य जघन्यानुभागं करोति, तद्बन्धकेषु तस्यातिसंक्लिष्टत्वादिति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

सुभधुवतसाइचउरो परघायपणिंदिसास चउगइया । उक्कडमिच्छा ते च्चिय थीअपुमाणं विसुज्झंता ॥७२॥

व्याख्या—शुभाश्च ध्रुवाः शुभवर्णादिचतुष्कागुरुलघुतैजसकार्मणनिर्म्माणाख्याः, 'त्रसादिचतस्रः' पराघातपञ्चेन्द्रियजात्युच्छ्वासानां पञ्चदशानां चतुर्गतिका अतिसङ्क्लिष्टमिथ्यादृष्टयः जघन्यानुभागं कुर्वन्ति । स्त्रीवेदनपुंसकयोस्त एव विशुद्ध्यमानपरिणामा अशुभयोरिति जघन्यानुभागं कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

थिरसुभजससायाणं सपडिवक्खाण मिच्छ सम्मो वा। मज्झिमपरिणामा कुणइ थावरेगिंदिए मिच्छो ॥७३॥

व्याख्या—'स्थिरशुभयशःसातानां सप्रतिपक्षाणामि'ति, अस्थिराशुभायशोऽसातानां च मिथ्यादृष्टिर्वा जघन्यानुभागबन्धं करोति मध्यपरिणामः, यतो विशुद्ध्यमानपरिणामः शुभानामविशुद्ध्यमानपरिणामोऽशुभानामुत्कृष्टानुभागं करोति, अतो मध्यमपरिणाम एवासामुभयत्र बन्धसद्भावान्न दोष इति। स्थावरैकेन्द्रिययोर्जघन्यानुभागं मिथ्यादृष्टिरेव तद्योग्यविशुद्धपरिणामः करोति, स्थावरैकेन्द्रिययोः सहचरितयोरपि पृथगुच्चारणादातपस्य तु स एव सङ्क्लिष्ट इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

सुसराइ तिन्नि दुगुणा संठिइसंघयणमणुयविहगदुगले। चउगइमिच्छा मिच्छा अरईसोयाण उ पमत्तो ॥७४॥

व्याख्या—सुस्वरसुभगादेयानां दुःस्वरानादेयदुर्भगानां च संस्थानानां संहननानां च सम्पूर्णानां मनुष्यगतिविहायोगतियुग्मयोरुच्चत्वस्य चैषां त्रयोविंशतीनां चतुर्गतिका अपि मिथ्यादृष्टयो जघन्यानुभागं कुर्वन्ति। तुशब्दाद्धास्यरत्योरपूर्वकरणः, पुरुषवेदस्य बादरकषायः क्षपक इति। सर्वत्र शुभपरावर्त्तमानानां मध्यमपरिणामोऽशुभप्रकृतिबन्धाभिमुखः, अशुभानां शुभप्रकृतिबन्धाभिमुखः अपरावर्त्तशुभानां सङ्क्लिष्टोऽशुभानां विशुद्धः। रतिशोकयोः प्रमत्तो जघन्यानुभागबन्धं करोति, यतस्तद्बन्धकेषु सोऽतिविशुद्ध इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

एषामनुभागबन्धस्थानानां बन्धाध्यवसायप्रमाणमाह—

सेढिअसंखेज्जंसो जोगट्ठाणा तओ असंखेज्जा। पयडीभेया तत्तो ठिइभेया होंति तत्तो वि ॥ ७५ ॥

व्याख्या—सप्तरज्जुप्रमाणस्य लोकाकाशस्यैकप्रदेशिकी पङ्क्तिः श्रेणिरभिधीयते—अस्या असङ्ख्येयभागमात्राणि योग-

स्थानानि योगा मनोवाक्कायास्तेषां स्थानविशेषाः अल्पबहुमाणचेष्टा विकल्पानिकृष्टजीववीर्यसमुदायाः सङ्घाता इत्यर्थः, तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणाः प्रकृतिभेदा एकैकप्रकृतेस्तीव्रमन्दत्वविशेषास्तेभ्योऽपि प्रकृतीनां स्थितिविशेषा जघन्यस्थितेः समयवृद्ध्याऽसङ्ख्येयगुणा गाथार्थः ॥ ७५ ॥

ठितिबंधज्झवसाया तत्तो अणुभागबंधठाणाणि । तत्तो कम्मपएसाऽणंतगुणा तो रसच्छेया ॥ ७६ ॥

॥ अणुभागबंधो सम्मत्तो

व्याख्या—तेभ्योऽपि प्रकृतिस्थितिबन्धाध्यवसायाः मोहनीयोदयविशेषाः तीव्रमन्दत्वविकल्पा असङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽप्यनुभागबन्धस्थानान्यनुभागबन्धाश्रयाः कषायोदया जीवस्य लेश्यापरिणामविशेषाः, असङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽप्येकाध्यवसायगृहीतकर्मपरमाणवोऽनन्तगुणा भवन्ति, तेभ्योऽप्येकपरिणामगृहीतस्य कर्मदलस्य निकृष्टरसविशेषा अनन्तगुणा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ ॥ अनुभागबन्धः समाप्तः ॥

एगपएसोगाढे सव्वपएसेहिं कम्मुणा जोगे जीवो पोग्गलदव्वे गेण्हइ साई अणाई वा ॥ ७७ ॥

व्याख्या—' एकप्रदेशावगाढानि ' जीवावगाहक्षेत्रमात्रावस्थितानि सर्वैः प्रदेशैः प्रत्येकमात्रविभागैः ' कर्मणे ' इति औदारिकादिवर्गणानां सम्बन्धीनि, ' योग्यानी ' ति तत्कालहेतुढौकितानि, जीवः पुद्गलात्मकद्रव्याणि गृह्णाति । ' सादीनि अनादीनि वा ' प्रवाहापेक्षयाऽनादीनि प्रतिसमयं बन्धकत्वात्तीव्रमन्दत्वविवक्षया सादीनीति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

तस्यैकाध्यवसायगृहीतस्य दलस्य भागपरिकल्पनामाह—

फमसो बुड्ढठिईणं भागो दलियस्स होइ सविसेसो। तइयस्स सव्वजेट्ठो तस्स फुडत्तं जओ णप्पे ॥७८॥

व्याख्या—'क्रमशः' परिपाट्या, बृहत्स्थितीनां कर्मणां एकपरिणामगृहीतस्य दलस्य भागः सविशेषो भवति, बृहत्तर इत्यर्थः। एवं हि ज्येष्ठो मोहनीयस्य, शेषघातित्रयस्य यद्यपि मोहनीयादल्पतरस्तथापि स्वस्थानतुल्यो, यद्यपि नामगोत्रयोः पूर्वोक्तेभ्यः स्वल्पतरस्तथापि स्वस्थाने तुल्यः तुल्यस्थितित्वादायुषः सर्वलघुरिति। एतदपवदति यः 'तृतीयस्य' वेदनीयस्य भागः स 'सर्वज्येष्ठः' सर्वोत्कृष्टस्तस्य स्पष्टत्वं सुखदुःखानुभवनव्यक्तिर्यतो नाल्पे दले भवतीति गाथार्थः ॥७८॥

जं समयं जावइयाइं बंधए ताण एरिसविहीए। पत्तेयं पत्तेयं भागे निव्वत्तए जीवो ॥ ७९ ॥

व्याख्या—'यस्मिन् समये' यस्मिन्नवसरे यावन्ति कर्माणि बध्नाति तावतां कर्मणां ईदृग्विधिना पूर्वोक्तन्यायेन प्रत्येकं प्रत्येकं भागान्निर्वर्त्तयति जीवः तेभ्यः प्रयच्छतीति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

जह जह य अप्पपगईण बंधगो तह तहत्ति उक्कोसं। कुणइ पएसबन्धं जहण्णयं तच्च वच्चासा ॥ ८० ॥

व्याख्या—यथा यथा अल्पप्रकृतीनां मौलानामौत्तराणां च बन्धकः, तथातथोत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति, विभागानामल्पत्वादिति। जघन्यं तु तद्व्यत्ययेन प्रभूतप्रकृतिबन्धविभागानां बाहुल्यादिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

नाणंतराइयाणं परभागा आउयस्स नियगाओ। परमो पएसबन्धो सेसाणं उभयओ होइ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—ज्ञानान्तराययोः 'परभागतः' परभागप्राप्तेर्मोहायुर्भोगविभागप्राप्तेरुत्कृष्टः प्रदेशबन्धो भवति स्वकीयप्रकृतीनां ध्रुवबन्धित्वादिति ध्रुवः। आयुषो निजभागादेवोत्कृष्टः प्रदेशबन्धो, यतः सर्वदैवायुषो बन्धेऽष्टमो विभागः, तद्बन्धे

सर्वासां बन्धात्, अतो न परभागतः, स्वभागतश्च भवत्येव, यतश्चत्वारोऽपि भागा अन्यतरायुषो भवन्तीत्यविकल्पमेतत् । शेषाणां पञ्चानां कर्मणामुभयतो भवत्युत्कृष्टः प्रदेशबन्धः, आयुष्कस्य बन्धाभावे परभागतो, मोहनीयस्य च स्वप्रकृतीनां विकलानां बन्धस्तद्भावे स्वभागतश्च 'परम' उत्कृष्टप्रदेशबन्ध उभयतोऽपि भवतीति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

उक्कोसमाइयाणं आउंमि न संभवो विसेसाणं । एवमिणं किंतु इमो निओ जोगट्ठितिविसेसो ॥ ८२ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टादीनामायुषि विशेषाणां सम्भवो नास्तीति पराभिप्रायो, यतः सर्वदैवाष्टमो मौलो भागश्चतुर्गुणः उत्तरप्रकृत्याश्रयो भागः । एवं हि सर्वदैव तुल्यता ? अत्रोच्यते, एवमेतदसन्दिग्धं, किन्त्वत्र योगस्थित्योर्विशेषेण विशेषः, बलवता गृहीतं कर्मदलं प्रभूतं भवति, बृहद् भागो भवति, एवं हि परमः प्रदेशबन्धः । तद्व्यत्यये जघन्य इति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

मोहाउयवज्जाण अणुक्कोसो साइयाइओ होइ । साई अधुवा सेसा आउगमोहाण सव्वे वि ॥ ८३ ॥

व्याख्या—मोहनीयायुष्कवर्जानां यासां मूलप्रकृतीनां अनुत्कृष्टः प्रदेशबन्धः साद्यादिः चतुर्विधो भवति, शेषा जघन्याजघन्योत्कृष्टाः साद्यध्रुवा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

छब्बंधगस्स उक्कोस-जोगिणो साइ अध्धुवुक्कोसो । अणुक्कोसो तच्चुआओ अणाइअधुवा धुवा सुगमा ॥८४॥

व्याख्या—षड्बन्धकस्य सूक्ष्मसम्परायस्य आयुर्मोहनीययोर्बन्धापगमे उत्कृष्टयोगे वर्तमानस्य क्षपकस्योत्कृष्टः प्रदेशबन्धः समयमेकं भवति, उपशमश्रेण्यां तस्मात् स्थानात् च्युतस्यानुत्कृष्ट एव द्वावपि साद्यध्रुवौ, तत्स्थानमप्राप्तानामनादिरभव्यानां ध्रुवो भव्यानामध्रुवो उत्कृष्ट इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

कमसो वुड्ढठिईणं भागो दलियस्स होइ सविसेसो। तइयस्स सव्वजेट्ठो तस्स फुडत्तं जओ णप्पे ॥७८॥

व्याख्या—'क्रमशः' परिपाट्या, बृहत्स्थितीनां कर्मणां एकपरिणामगृहीतस्य दलस्य भागः सविशेषो भवति, बृहत्तर इत्यर्थः। एवं हि ज्येष्ठो मोहनीयस्य, शेषघातित्रयस्य यद्यपि मोहनीयादल्पतरस्तथापि स्वस्थानतुल्यो, यद्यपि नामगोत्रयोः पूर्वोक्तेभ्यः स्वल्पतरस्तथापि स्वस्थाने तुल्यः तुल्यस्थितित्वादायुषः सर्वलघुरिति। एतदपवदति यः 'तृतीयस्य' वेदनीयस्य भागः स 'सर्वज्येष्ठः' सर्वोत्कृष्टस्तस्य स्पष्टत्वं सुखदुःखानुभवनव्यक्तिर्यतो नाल्पे दले भवतीति गाथार्थः ॥७८॥

जं समयं जावइयाइं बंधए ताण एरिसविहीए। पत्तेयं पत्तेयं भागे निव्वत्तए जीवो ॥ ७९ ॥

व्याख्या—'यस्मिन् समये' यस्मिन्नवसरे यावन्ति कर्माणि बध्नाति तावतां कर्मणां इहविधिना पूर्वोक्तन्यायेन प्रत्येकं प्रत्येकं भागान्निर्वर्त्तयति जीवः तेभ्यः प्रयच्छतीति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

जह जह य अप्पपगईण बंधगो तह तहत्ति उक्कोसं। कुणइ पएसबन्धं जहण्णयं तस्स वच्चासा ॥ ८० ॥

व्याख्या—यथा यथा अल्पप्रकृतीनां मौलानामौत्तराणां च बन्धकः, तथातथोत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति, विभागानामल्पत्वादिति। जघन्यं तु तद्व्यत्ययेन प्रभूतप्रकृतिबन्धविभागानां बाहुल्यादिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

नाणंतराइयाणं परभागा आउयस्स नियगाओ। परमो पएसबन्धो सेसाणं उभयओ होइ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—ज्ञानान्तराययोः 'परभागतः' परभागप्राप्तेर्मोहायुषोर्भागविभागप्राप्तेरुत्कृष्टः प्रदेशबन्धो भवति स्वकीयप्रकृतीनां ध्रुवबन्धित्वादिति ध्रुवः। आयुषो निजभागादेवोत्कृष्टः प्रदेशबन्धो, यतः सर्वदैवायुषो बन्धेऽष्टमो विभागः, तद्बन्धे

सर्वासां बन्धात्, अतो न परभागतः, स्वभागतश्च भवत्येव, यतश्चत्वारोऽपि भागा अन्यतरायुषो भवन्तीत्यविकल्पमेतत् । शेषाणां पञ्चानां कर्मणामुभयतो भवत्युत्कृष्टः प्रदेशबन्धः, आयुष्कस्य बन्धाभावे परभागतो, मोहनीयस्य च स्वप्रकृतीनां विकलानां बन्धस्तद्भावे स्वभागतश्च 'परम' उत्कृष्टप्रदेशबन्ध उभयतोऽपि भवतीति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

उक्कोसमाइयाणं आउंमि न संभवो विसेसाणं । एवमिणं किंतु इमो निओ जोगट्ठितिविसेसो ॥ ८२ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टादीनामायुषि विशेषाणां सम्भवो नास्तीति पराभिप्रायो, यतः सर्वदैवाष्टमो मौलो भागश्चतुर्गुणः उत्तरप्रकृत्याश्रयो भागः । एवं हि सर्वदैव तुल्यता ? अत्रोच्यते, एवमेतदसन्दिग्धं, किन्त्वत्र योगस्थित्योर्विशेषेण विशेषः, बलवता गृहीतं कर्मदलं प्रभूतं भवति, बृहद् भागो भवति, एवं हि परमः प्रदेशबन्धः तद्व्यत्यये जघन्य इति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

मोहाउयवज्जाण अणुक्कोसो साइयाइओ होइ । साई अधुवा सेसा आउगमोहाण सव्वे वि ॥ ८३ ॥

व्याख्या—मोहनीयायुष्कवर्जानां यासां मूलप्रकृतीनां अनुत्कृष्टः प्रदेशबन्धः साद्यादिः चतुर्विधो भवति, शेषा जघन्याजघन्योत्कृष्टाः साद्यध्रुवा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

छव्वंधगस्स उक्कोस-जोगिणो साइ अधुवुक्कोसो । अणुक्कोसो तच्चुआओ अणाइअधुवा धुवा सुगमा ॥८४॥

व्याख्या—षड्बन्धकस्य सूक्ष्मसम्परायस्य आयुर्मोहनीययोर्बन्धापगमे उत्कृष्टयोगे वर्त्तमानस्य क्षपकस्योत्कृष्टः प्रदेशबन्धः समयमेकं भवति, उपशमश्रेण्यां तस्मात् स्थानात् च्युतस्यानुत्कृष्ट एवं द्वावपि साद्यध्रुवौ, तत्स्थानमप्राप्तानामनादिरभव्यानां ध्रुवो भव्यानामध्रुवो उत्कृष्ट इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

होइ जहण्णोऽपज्जत्तगस्स सुहुमगनिओयजीवस्स । तस्समउप्पण्णगस्स तब्बन्धगस्सप्पविरियस्स ॥ ८५ ॥

व्याख्या—आयुर्मोहनीयवर्जानां शेषमूलप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशबन्धोऽपर्याप्तकस्य सूक्ष्मकनिगोदजीवस्य साधारणस्येति तत्समयोत्पन्नस्य प्रबन्धकस्याल्पवीर्यस्येति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

एक्कं समयं अजहण्णओ तओ साइ अधुवा दोवि । मोहे वि इमे एवं आउंमि य कारणं सुगमं ॥ ८६ ॥

व्याख्या—स जघन्यः प्रदेशबन्ध एकं समयं भवति, तदूर्ध्वमजघन्योऽतः साद्यध्रुवौ द्वावपि भवतः, मोहनीयेऽप्येतौ जघन्याजघन्यौ एवमेव । यद्यप्यायुषो बन्धाभावे तद्भागगतपरमाणूना बाहुल्यं भवति तथापि तत्समयोत्पन्नस्य मन्दबलत्वादणूनामतिस्तोकत्वं भाव्यते । आयुषि प्रयोजन सुगमम्, अध्रुवबन्धित्वात् चत्वारोऽपि साद्यध्रुवाः इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

मोहस्स अइकिलिट्ठे उक्कोसो सत्तबंधए मिच्छे । एक्कं समयं अणुक्कोसओ तओ साइअधुवाओ ॥ ८७ ॥

व्याख्या—मोहनीयस्यातिक्लिष्टेऽजातिक्लेशग्रहणमतिबलख्यापकं, [अतो हीनबलो न सप्तम्यादिषु गच्छति] सप्तबन्धके मिथ्यादृष्टावुत्कृष्टप्रदेशबन्धो भवति एकसमयम्, अनुत्कृष्टस्ततः साद्यध्रुवावतोऽनेन कारणेन द्वावपि भवत इति गाथार्थः ॥ ८७॥

नाणंतरायनिद्दा अणवज्जकसायभयदुगुंछाणं । दंसणचउपयलाणं चउविगप्पो अणुक्कोसो ॥ ८८ ॥

व्याख्या—ज्ञानान्तरायदशकं निद्रानन्तानुबन्धिवर्जा द्वादश कषाया भयजुगुप्सादर्शनचतुष्कप्रचलानां चासां त्रिंशतां ध्रुवबन्धिप्रकृतीनां साद्यादिचतुर्विधः प्रदेशबन्धो भवत्यनुत्कृष्टः, प्रचलाग्रहणान्निद्रापञ्चकं न ग्राह्यमिति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

सेसा साई अधुवा सव्वे सव्वाण सेसपगईणं । जाण जहिं बंधंतो उक्कोसो ताण तत्थेव ॥ ८९ ॥

व्याख्या—शेषा जघन्याजघन्योत्कृष्टाः त्रयोऽपि साद्यध्रुवा भवन्ति । शेषाणां ध्रुवबन्धिनीनां अध्रुवबन्धिनीनां च 'सर्वे' चत्वारोऽपि जघन्याजघन्योत्कृष्टाऽनुत्कृष्टाः साद्यध्रुवा भवन्ति । स्वामित्वमाह—यासां प्रकृतीनां यत्र बन्धव्यवच्छेदो भवति तासां तत्रैवोत्कृष्टः प्रदेशबन्धो भवतीति । द्वितीयकषायाणामविरते आयुषः प्रविभागतो मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिप्रविभागतश्च, तृतीयकषायाणां देशविरते द्वितीयकषायप्रविभागतश्च, निद्राप्रचलयोरपूर्वकरणे आयुषः प्रविभागतः, स्त्यानर्द्धित्रिकविभागतश्च, एवं भयजुगुप्सयोरप्यपूर्वकरणे, पुंसञ्ज्वलनानां बादरकषाये क्रमेण (पञ्च) चतुस्त्रिद्व्येकबन्धकत्वेषु, सर्वेऽप्येते सप्तबन्धका उत्कृष्टयोगिनो मन्तव्याः । ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्काणां सूक्ष्मसम्पराये षड्बन्धके क्षपके सर्वोत्कृष्टयोगे समयमेकमुत्कृष्टः प्रदेशबन्धो भवति, तमेवैकं समयं सादिर्भूत्वाऽध्रुवो भवतीति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

नियअबंधचुयाणं णुक्कोसो साइणाइ तमपत्ते । साई अधुवो धुवबंधियाण धुवबंधणादेव ॥ ९० ॥

व्याख्या—आसामेव त्रिंशत्प्रकृतीनामबन्धकत्वस्थानाद् भ्रष्टानां जीवानां या यत्र बन्धमायाति, तस्यास्तत्रैवानुत्कृष्टः प्रदेशबन्धः प्रतिपतमानस्येति सादिः, अनादिः तत्स्थानमप्राप्तानां, सादिश्चावश्यमध्रुवः, अनादिश्चाभव्ये ध्रुव इति । अध्रुवबन्धिनीनां सर्वासां शुभानामशुभानां च साद्यध्रुवोऽसौ अध्रुवबन्धकत्वादेवानेनैव विधिना जघन्याजघन्योत्कृष्टा अपि द्रष्टव्या इति गाथार्थः ॥ ९० ॥

अध्रुवबन्धिनीनां स्वामित्वमाह—

अप्पयरपगइबंधे उक्कोड जोगी उ सन्निपज्जत्तो । कुणइ पएसुक्कोसं जहण्णयं तस्स वच्चासे ॥ ९१ ॥

व्याख्या–मौलानामौत्तराणां वाऽल्पतराणां प्रकृतीनां बन्धे सति पर्याप्तः संज्ञी यदोत्कृष्टयोगी भवति, तदाऽध्रुवबन्धिनीनां समयमेकमुत्कृष्टप्रदेशबन्धं करोति तुशब्दग्रहणं संज्ञिनोऽनेकगुणख्यापकम् । सातोच्चयशसां सूक्ष्मो, देवायुषोऽप्रमत्तः, शेषायुषां स्त्यानर्द्धित्रिकानन्तानुबन्धिस्त्रीनपुंसकमिथ्यात्वनीचैर्गोत्राणां मिथ्यादृष्टिः तिर्यग्द्विकैकेन्द्रियजातिउरलहुण्ड (दुःस्वरवर्ज)स्थवरादिनव-ध्रुवनवानां प्रत्येकबादरयोश्चैकेन्द्रियप्रायोग्यत्रयोविंशतिबन्धके, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियान्त्यसंहननौदारिकाङ्गोपाङ्गमनुष्यद्विकत्रसानाम पर्याप्तकत्रसयोग्यपञ्चविंशतिबन्धके, पराघातोच्छ्वासपर्याप्तकानामेकेन्द्रियप्रायोग्यपञ्चविंशतिबन्धके,आतपोद्योतयोरेकेन्द्रियप्रायोग्य-षड्विंशतिबन्धके स्थिरादिपञ्चसमचतुरस्रविहायोगतिद्विकवैक्रियषट्कदुःस्वराणां देवनारकयोग्याऽष्टाविंशतिबन्धके, मध्यमसंस्थान-संहननानां तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यैकोनत्रिंशद् बन्धके, मिथ्यादृष्टावुत्कृष्टः प्रदेशबन्धो भवति, यतोऽस्मिन्नेवाल्पतरप्रकृतिबन्धो भवति । प्रथमसंहननतीर्थंकरयोरेकोनत्रिंशद्बन्धकेष्वविरतादिषु, आहारद्विकस्याप्रमत्ते त्रिंशद् बन्धके, हास्यरत्योश्चारतिशोका-सातानामविरते परमः प्रदेशबन्धो भवति, समयमेकमिति । एतद्व्यत्यासे जघन्यो भवति । स चासंज्ञिनि हीनबले वैक्रियषट्कस्य, देवनारकायुषोः स्वबन्धाद्यसमये भवति । तुशब्दात्तीर्थंकराहारकाणामप्रमत्तो देवप्रायोग्यैकत्रिंशद् बन्धकः करोति । शेषाणाम-संज्ञीतिसाधारणपर्याप्तकः प्रथमसमयोत्पन्नो हीनबलस्तिर्यक्प्रायोग्यैकोनत्रिंशद् बन्धकः, तत्रासम्भविनामेकेन्द्रियप्रायोग्यपञ्च-विंशतिषड्विंशतिबन्धकः समयमेकं जघन्यं प्रदेशबन्धं करोतीति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

सत्तविह बंधि मिच्छे परमो अणमिच्छथीणगिद्धीणं । उक्कोससंकिलिट्ठे जहण्णओ नाम धुवियाणं ॥९२॥

१ अग्रतया मलयगिरिवृत्तिरवलोकनीया ।

व्याख्या—सप्तविधबन्धके मिथ्यादृष्टौ क्लिष्टे बलवति प्रथमकषायमिथ्यात्वस्त्यानर्द्धित्रिकाणां परमः प्रदेशबन्धो भवति। आसां सास्वादने बन्धव्युपरमः तत्र वाऽनन्तानुबन्धिनां साद्यादिश्चतुर्विधो बन्धो मिथ्यात्वप्रविभागप्राप्तेः प्राप्नोति तन्निषेधार्थं मिथ्यादृष्टौ। बलप्रकर्षख्यापनार्थमिदमाह—नामध्रुवाणां नवानां जघन्योऽत्रबलार्थसङ्क्लेशभणनेनैतद् ज्ञापयत्यासां साधारणेऽपर्याप्तके हीनबले [एकोन] त्रिंशद्बन्धके जघन्यप्रदेशबन्धो भवतीति गाथार्थः ॥९२॥ प्रदेशबन्धः समाप्तः ॥

समयादसंखकालं तिरिदुगणीयाणि जाव बज्झंति। वेउव्वियदेवदुगं पल्लतिगं आउगंतमुहू ॥ ९३ ॥

व्याख्या—तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्राणि जघन्यतः एकं समयं बन्ध्यन्ते, द्वितीयसमये यतः परावृत्य तद्विपक्षभूतानि बध्नाति उत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालं असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानं बध्यन्ते, यतस्तेजोवायुकायिकेषु गतस्यैतान्येव बन्धमुपगच्छन्ति, न विपक्षकर्माणीति। वैक्रियदेवद्विके जघन्यतः समयं परावर्त्तमानत्वादुत्कृष्टतः पल्योपमत्रिकं, यतोऽसङ्ख्येयवर्षायुषस्तिर्यग्मनुष्या जन्मत आरभ्य ता एव प्रकृतीर्बध्नन्ति। आयूंषि यावदन्तर्मुहूर्त्तं तावच्चत्वार्यपि बध्यन्ते, नात्र जघन्यत समयसम्भव एतदुत्तरत्रापवदिष्यतीति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

देसूणपुव्वकोडी सायं अस्संखपोग्गला उरलं। परघाउस्सासतसचउपणिंदिपणसियमयरसयं ॥ ९४ ॥

व्याख्या—सातं जघन्यतः समयमेकं बध्यते, सविपक्षत्वादुत्कृष्टतो देशोनपूर्वकोटिं यावत्, यतः सयोगिकेवलिनो नासातस्य बन्धका इति। औदारिकशरीरं जघन्यतः समयमेकं बध्यते सविपक्षत्वादुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयपुद्गलपरावर्त्ताः। कथं?

१ प्रथमकषायस्त्यानर्द्धित्रिकाणाम् ॥ २ अनुत्कृष्टन्धः ॥

यतो व्यवहारिकसत्त्वा अपि स्थावरकायमुपगताः कायस्थित्या इयन्तं कालं तिष्ठन्ति, न च तत्र वैक्रियाहारकयोः तद्विपक्षयोः बन्धोऽस्ति। पराघातोच्छ्वासत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकपञ्चेन्द्रियप्रकृतयः जघन्यतः समयमेकं बध्यन्ते, अध्रुवबन्धित्वात् सविपक्षत्वात्, उत्कृष्टतः सागरोपमाणां पञ्चाशीतं शतं। कथं? षष्ठपृथिव्यामुत्कृष्टस्थितिः द्वाविंशतिसागरोपमाणि तत्र चासां विपक्षबन्धासम्भवोऽस्तावपि नारको भवान्ते सम्यक्त्वमासाद्य मनुष्येष्वागच्छति, तत्र तथाविधमनुष्ठानं कृत्वा ग्रैवेयकेष्वेकत्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो भवति, स च जन्मोत्तरकालं मिथ्यात्वोदयीभवति, च्यवनकाले सम्यक्त्वं गत्वा षट्षष्टिसागरोपमाणि भन्युते वारत्रयेणानुभवति, पुनरन्तर्मुहूर्तं सम्यग्मिथ्यात्वं अनुभूय भूयोऽपि सम्यक्त्वं गच्छति, विजयादिषु वारद्वयेन षट्षष्टिसागरोपमाणि समनुभवति, एतेषु च स्थानेषु गुणभवप्रत्ययादेव न तद्विपक्षाणां बन्धोऽस्तीति गाथार्थः ॥ ९४ ॥

चउरंसउच्चसुभखगइपुरिसेसुसरतिगाण छावट्ठी। बिउणा मणुदुगउरलंगरिसहतित्थाण तेत्तीसं ॥ ९५ ॥

व्याख्या—समचतुरस्रसंस्थानोच्चैर्गोत्रशुभविहायोगतिपुरुषवेदसुस्वरसुभगादेयानां जघन्यतः समयमेकं बन्धो भवति, सविपक्षत्वादुत्कृष्टतः त्रिपल्योपमाधिका सागरोपमाणां षट्षष्टिर्द्विगुणिता सन्ततो बन्धः। कथं? त्रिपल्योपमायुः तिर्यङ् मनुष्यो वा भवान्ते सम्यक्त्वमासाद्य भ्रमन् द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां संसारे भ्रमतीति। मनुष्यद्विकौदारिकाङ्गोपाङ्गप्रथमसंहनननानां जघन्यतः समयमेकं बन्धो भवति, सविपक्षत्वात्, उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तीर्थंकरस्य च। यतः पञ्चानुत्तरविमानेष्वियत्कालं स्थितिर्देवानामिति गाथार्थः ॥ ९५ ॥

सेसाणंतमुहुत्तं समया तित्थाउगाण अंतमुहू। बंधो जहण्णओ वि हु भंगतिगं निच्चबंधीणं ॥ ९६ ॥

व्याख्या—उक्तशेषाणामध्रुवबन्धिनीनां एकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तं सन्ततो बन्धो भवति, उत्तरकाले त्व-ध्रुवबन्धित्वादवश्यं परावर्त्तते, जघन्यतः समयेनैवेति कास्ताः मध्यमसंस्थानसंहननजातिचतुष्काणि स्थावरादयो दश नरकाहारकहास्यारतिद्विकानि, आतपोद्योते स्त्रीनपुंसकवेदौ स्थिरशुभयशांसि हुण्डसंस्थानान्त्यसंहननासाताप्रशस्तविहायोगतय इति। तीर्थकरायुषां जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव उत्कृष्टतो यद् भवति तदुक्तमेव, अतस्तीर्थकरबन्धको यद्युपशमश्रेणिमारोहति, ततोऽब-न्धको भवति नान्यथेत्यन्तर्मुहूर्तं। हुतवधारणे, नैवमाहारकस्य तद्धेतुसम्भवेऽपि अन्तर्मुहूर्तमेव बन्धः। ध्रुवबन्धिनीनां भङ्गकत्र-यं अनाद्यनन्तः, अनादिसान्तः, सादिसान्तः मिथ्यादृष्टिकाल इत्यवगन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ९६ ॥

उक्तो बन्धविधिरुदयविधिमाह—

होइ अणाइ अणंतो अणाइसंतो धुवोदयाणुदओ। साइसपज्जवसाणो अधुवाणं तह य मिच्छस्स ॥ ९७ ॥

व्याख्या—भवत्यनाद्यपर्यवसानोऽनादिसान्तो ध्रुवोदयानामष्टचत्वारिंशतां प्रकृतीनां, वर्णादिविंशतिः तैजसकार्मणसप्तकं अगुरुलघुनिर्माणस्थिरास्थिरशुभाशुभज्ञानावरणान्तरायदशकदर्शनचतुष्कमिथ्यात्वानां विपाकोदय इति अभव्यभव्यानाश्रित्य-अध्रुवोदयानां पुनः सादिः सपर्यवसानो भवत्युदयोऽध्रुवोदयित्वादेव, तथा च मिथ्यात्वस्यापि प्रतिपतितसम्यग्दृष्टिमाश्रित्य भवतीति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

पयडिट्ठिइमाईया भेया पुव्वुत्तया इहं नेया। उदीरणउदयाणं जं नाणत्तं तयं वोच्छं ॥ ९८ ॥

व्याख्या—प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशभेदाः पूर्वोक्ता बन्धवदत्राप्युदये द्रष्टव्याः। उदीरणोदययोर्नानात्वं-योऽत्र भेदो

विशेषस्तकं वक्ष्य इति गाथार्थः ॥ ९८ ॥

चरिमोदयमुच्चाणं अजोगिकालं उदीरणाविरहे । देसूणपुव्वकोडी मणुयाउयसायसायाणं ॥ ९९ ॥

व्याख्या—त्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशोमनुजगतितीर्थकरपञ्चेन्द्रियजात्युच्चैर्गोत्राणां अयोगिकाल उदीरणया विनाप्युदयो भवति तदन्यत्र नास्तीति विशेषः । सातासातमनुजायुषां अप्रमत्तादिगुणेषु वर्त्तमानस्य देशोनपूर्वकोटिकालं यावदुदय एव शुद्धो भवति; अन्यत्रोदीरणा उदयस्य सहचरेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥

तइपच्चिय पज्जत्ती जा ता निद्दाण होइ पंचण्हं । उदओ आवलिअंते तेवीसाएउ सेसाणं ॥१००॥

व्याख्या—यावदाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तयस्तावन्निद्राणामुदयः, एतदूर्ध्वं उदीरणासहचरो भवत्युदयः । शेषाणां त्रयोविंशतिप्रकृतीनां आवलिकामात्र कालमुदय एव शुद्धः केवलो भवति । कथं ? ज्ञानान्तरायदशकदर्शनचतुष्काणां क्षीणकषायान्तावलिकायामुदय एव भवति, संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसम्परायान्तावलिकायामुदय एव भवति, नारकतिर्यग्देवायुषां स्वान्तावलिकामुदयेनैवानुभवति, मिथ्यात्वस्त्रीपुंनपुंसकवेदानां अन्तरकरणे कृते प्रथमस्थित्यामावलिकाशेषायामुदय एव शुद्धो भवति, सम्यक्त्वस्यैतच्छेषावलिकामुदयेनैवानुभवति शेषकाले उदयान्नास्ति विशेषः । शेषप्रकृतीनां च नास्ति विशेषः इति गाथार्थः ॥ १०० ॥

मोहे चउहा तिविहोवसेसत्तण्ह मूलपगईणं । मिच्छत्तुदओ चउहा अधुवधुवाणं दुविह तिविहो ॥१०१॥

उत्तो पगइउदओ

व्याख्या—मोहनीये चतुर्विधः साद्यनादिध्रुवाध्रुवभेदेन भवत्युदयः । कथं ? उपशान्तगुणस्थानात्पतमानस्य सादिस्तत्स्थानम-

प्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुवो भव्यस्याध्रुव इति। त्रिधाऽवशेषाणां सप्तानां। कथं ? ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां क्षीणकषायान्तसमये, वेदनीयनामगोत्रायुषामयोग्यन्तसमयेऽध्रुवो भवत्युदयः,सादिर्नास्ति तयोरप्रतिपातात्, अनादिर्ध्रुवोऽभव्यानाम्। उत्तरप्रकृतीनामाह– मिथ्यात्वस्य चतुर्धा। कथं? प्राप्तसास्वादनभावस्य (सम्यक्त्वात् प्रतिपततस्य मिथ्यादृष्टेभवन्)सादिरभव्यस्यानादि ध्रुवो, भव्यस्याध्रुव इति। अध्रुवोदयानां द्विविधः सादिरध्रुवः, अध्रुवोदयित्वादेव भावितः। ध्रुवोदयानां त्रिधा। कथं ? घातिध्रुवोदयानां क्षीण-कषायान्ते, नामध्रुवोदयानामयोग्यन्ते भवत्यध्रुवो, ध्रुवस्त्वभव्यानामनादिश्चेति गाथार्थः॥ १०१ ॥ उक्तः प्रकृत्युदयः ॥

स्थित्युदय उच्यते—

उदओ ठिइक्खएणं संपत्तीए सभावओ पढमो। सति तम्मि भवे बीओ पओगउदीरणाउदओ ॥ १०२ ॥

व्याख्या—स्थितिरबाधाकालस्तत् क्षयेण सम्प्राप्तौ वा द्रव्यादिहेतूनां य उदयः स विपाकोदयः स्वभावोदयः प्रथम इति। सति–विद्यमानेऽस्मिन् द्वितीयो भवति प्रयोगोदयः, अध्यवसायप्रयोगेणोदयावलिकारहितानां स्थितीनां यद्दलमुदयस्थितौ प्रक्षिप्यानुभवति, स उदीरणोदयो भण्यत इति गाथार्थः॥ १०२ ॥

उदीरणजोग्गाणं अब्भहिगद्धिइ'उदयजोग्गाओ। इगसुदओ एगट्ठिइण निद्दूणाए गियालाए ॥ १०३ ॥

व्याख्या—उदीरणायोग्यानां उत्कृष्टस्थितीनां अभ्यधिका उदययोग्याः स्थितय एकचत्वारिंशतां प्रकृतीनां। ताश्च प्रकृत्युदयेऽभिहिताः। शेषं साद्यनादिध्रुवाध्रुवादिसर्वं उदीरणातुल्यं। जघन्योदयस्तासामेकचत्वारिंशतां निद्रापञ्चकरहितानां षट्त्रिंशतामेकस्थित्युदयो भवत्यन्ते चरमस्थितिरित्यर्थः। निद्रासु पुनः परावर्त्तनाकाले प्रभूतस्थितीनामन्यत्र क्षेपादेकस्थितिर्न भवति,

षट्त्रिंशतां कर्मानुभवनाद् भवति । शेषं स्थित्युदीरणावद् द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

भणितः स्थित्युदयः । अनुभागोदयो विधीयते—

अणुभागदओ वि उदीरणाए तुल्लो जहण्णयं नवरि । आवलिगंते सम्मत्तवेयखीणंतलोभाणं ॥ १०४ ॥

व्याख्या—अनुभागोदयोऽप्युदीरणातुल्यो, मूलोत्तरप्रकृतिप्रत्ययस्थानशुभाशुभस्वामित्वानि तुल्यानि, यथाऽनुभागोदीरणायां तथानुभागोदयेऽपि । नवरमयं विशेषः-उदयावलिकान्तसमये जघन्यानुभागोदयो वक्तव्यः, सम्यक्त्ववेदत्रयज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कसञ्ज्वलनलोभानां शेषप्रकृतीनामुदीरणा तुल्यं सर्वमिति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

उक्तोऽनुभागोदयः, प्रदेशोदयमाह—

अजहण्णोणुक्कोसो चउह तिहा छण्ह चउविहो मोहे । आउस्स साइ अधुवा सेसविगप्पा य सव्वेसिं ॥ १०५ ॥

व्याख्या—अजघन्यः प्रदेशोदय श्चतुर्धा भवति, मोहायुर्वर्जानां षण्णां कर्मणां, कथं? क्षपितकर्मांशस्य देवस्य सङ्क्लिष्टस्य उत्कृष्टस्थितिबन्धं बध्नतः प्रभूतानुभागत्वान्न ते परिशटन्ति, तस्य प्रभूतं प्रदेशाग्रमुद्वर्तितं भवति, ततो बन्धावसाने कालं कृत्वा एकेन्द्रियेषूत्पन्नस्य प्रथमसमये जघन्यः प्रदेशोदयः स चैकसामयिकः सादिरध्रुवश्च, तस्माद् द्वितीयसमये अजघन्यः, स च सादिः, तत्स्थानमप्राप्तानां अनादिः, भव्याभव्ययोरध्रुवध्रुवाविति । तेषामेव षण्णां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयस्त्रिविधो भवति, कथं? गुणितकर्मांशमाश्रित्य स्वोदयान्ते गुणश्रेणीशिरसि वर्त्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति, स चैकसामयिकः सादिरध्रुवश्च, तदन्योऽनुत्कृष्टः, स च सादिर्न सम्भवति, उत्कृष्टोदयस्यान्ते उदयस्यैवाभावात्, अनादिध्रुवावभव्यानां भव्यानामध्रुव इति ।

चतुर्विधो मोहनीयेऽजघन्योऽनुत्कृष्टश्च, कथं? क्षपितकर्मांशे कृते त्वन्तरकरणे उदीरणोदये निवृत्ते उदयावलिकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्यः प्रदेशोदयः स च सादिरध्रुवः, सामयिकश्च, तस्मात् द्वितीयसमयेऽजघन्यः प्रदेशोदयः सादिः, तत्स्थानमप्राप्तपूर्वस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। अनुत्कृष्टोऽपि चतुर्द्धा, कथं? उत्कृष्टप्रदेशोदयो गुणितकर्मांशमधिकृत्य वक्तव्यः, स च सूक्ष्मकषायान्तसमये सामयिकः सादिरध्रुवश्च भवति, उपशमश्रेणीतः प्रतिपतमानस्यानुत्कृष्टो मोहनीयस्य प्रदेशोदयः, स च सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। आयुषश्चत्वारोऽपि भेदाः, साद्यध्रुवा उत्तमाधममध्यमस्थितिसम्भवादध्रुवोदयत्वाच्च सुगमाः। शेषकर्मणां जघन्योत्कृष्टाः कथिता एवेति गाथार्थः ॥ १०५ ॥

अजहण्णोऽणुक्कोसो धुवोदयाणं चउतिहा चउहा। मिच्छत्ते सेसासिं, दुविहा सव्वे य सेसाणं ॥ १०६ ॥

भणिया साइणाइ परूवणा। इयाणिं गुणसेणीपरूवणं वुच्चंति–

व्याख्या—मिथ्यात्वरहितानां सप्तचत्वारिंशतां ध्रुवोदयप्रकृतीनां अजघन्यः प्रदेशोदयश्चतुर्विधो भवति, कथं? क्षपितकर्मांशो देवः सङ्क्लिष्ट उत्कृष्टस्थितिं बध्नन् प्रभूतप्रदेशाग्रमुद्वर्त्तयति, बन्धावसाने कृतकालः एकेन्द्रियेषूपपन्नस्तस्य प्रथमसमये जघन्यः प्रदेशोदयः सामान्यतः। अवधिज्ञानदर्शनावरणयोः देवस्य बन्धावलिकान्त्यसमये जघन्यः प्रदेशोदयः सामयिकः सादिरध्रुवश्च, द्वितीयसमयेऽजघन्योऽसावपि सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। अस्या एव सप्तचत्वारिंशतोऽनुत्कृष्टतः प्रदेशोदयस्त्रिधा भवति, कथं? गुणितकर्मांशमाश्रित्योत्कृष्टप्रदेशोदयः स्वोदयान्तसमये भवति, स च सामयिकः सादिरध्रुवश्च, तदग्रे उदयस्यैवाभावादनुत्कृष्टः सादिर्न सम्भवति, शेषकाले अनुत्कृष्टः प्रदेशोदयोऽनादिर्ध्रुवश्चाभव्यानां भव्यानामध्रुवो भवति।

मिथ्यात्वप्रदेशोदयश्चतुर्विधः अजघन्योऽनुत्कृष्टश्च, कथं ? क्षपितकर्मांशस्य प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः, कृतान्तरकरणस्य औपशमिकसम्यक्त्वान्मिथ्यात्वगतस्य उदीरणान्ते वर्त्तमानस्य जघन्यः प्रदेशोदयः, स च सादिरध्रुवः, तस्यैव द्वितीयसमये मिथ्यात्वमनुभवतोऽजघन्यः प्रदेशोदयः सादिः, वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतमानस्य सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। मिथ्यात्वस्यानुत्कृष्टोऽपि प्रदेशोदयश्चतुर्द्धा, कथं ? गुणितकर्मांशः देशविरतगुणश्रेणीमनुभवमानः सर्वसंयमगुणश्रेणी च कृत्वा द्वयोरपि गुणश्रेण्योर्मस्तकं यदैकत्र भवति, तदा मिथ्यात्वमनुभवमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति, स च सामयिकः सादिरध्रुवश्च, द्वितीयसमयेऽनुत्कृष्टः, सम्यक्त्वाद्वा मिथ्यात्वंगतस्यानुत्कृष्ट, स च सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। भणितशेषाः जघन्योत्कृष्टाः प्रदेशोदयाः साद्यध्रुवाः सम्भाविता एव आसां ध्रुवोदयानाम्। "सव्वे" चत्वारोऽपि उक्तशेषाणामध्रुवोदयानां साद्यध्रुवा भवन्ति, अध्रुवोदयत्वादेव सुगमा इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥

उक्ता साद्यनादिप्ररूपणा। साम्प्रतं स्वामित्वविभावनाय गुणश्रेणीप्ररूपणायाह—

सम्मत्तदेससंपुणविरइ उप्पत्तिअणविसंजोगे। दंसणखवणे मोहस्स समणे उवसंत खवगे य ॥ १०७ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्वोत्पत्तौ प्रथमा गुणश्रेणी, देशविरतौ द्वितीया, सर्वविरतौ तृतीया, अनन्तानुबन्धिविसंयोजने चतुर्थी, दर्शनत्रिकक्षपणे पञ्चमी, मोहनीयोपशमने षष्ठी, मोहनीयोपशान्ते सप्तमी, मोहनीयक्षपकेऽष्टमी, मोहनीयक्षीणे नवमी, सयोगिनि दशमी, अयोगिनि एकादशी भवति। चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

उक्ता गुणश्रेणयः ॥

खीणाइतिगे अस्संखगुणियगुणसेढिदलिय जह कमसो । सम्मत्ताइणेक्कारसण्ह कालो संखंसो ॥ १०८ ॥

व्याख्या—क्षीणकषायसयोग्ययोगिनां या गुणश्रेण्यस्ताः कथिताः । एवमेता एकादश यथोत्तरास्वसङ्ख्येयगुणं दलं विशुद्धाध्यवसायत्वात् । कालस्तु सङ्ख्येयभागमात्रो यथोत्तरं भवति, अतः यथोत्तरं पृथुलतरा ह्रस्वाश्च भवन्ति । सम्यक्त्वगुणश्रेणिदलाद्देशविरतिगुणश्रेणीदलमसङ्ख्येयगुणं, कालस्तु सङ्ख्येयभागमात्रः । एवं यथोत्तरास्वपि वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ॥ १०८ ॥ उक्ता गुणश्रेणीप्ररूपणा । उत्कृष्टस्वामित्वमाह—

झत्तिगुणाओ पडिए मिच्छत्तगएवि आइमा तिण्णि । लब्भंति न सेसाओ जं झीणासु असुभमरणं॥१०९॥

व्याख्या—झटिति सर्वविरतिगुणात्पतिते मिथ्यात्वं गतेऽप्याद्यास्तिस्रो गुणश्रेण्यो लभ्यन्ते उदयमाश्रित्य, यतः सर्वासु गतिषु एताः सम्भवन्ति, नाष्टौ शेषाः, यतस्तासु यदि भवत्यशुभमरणं न विद्यमानास्विति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

उक्कोसपएसुदयं गुणसेढीसीसगे गुणियकम्मो । सवासु कुणइ उहेण खवियंकम्मो पुण जहण्णं ॥ ११० ॥

व्याख्या—उत्कृष्टप्रदेशोदयं गुणश्रेणीशिरसि गतो गुणितकर्मांशः सर्वासु प्रकृतिषु करोत्योघतो-बाहुल्येन, तदर्थमिह प्रयत्ना, क्षपितकर्मांशस्तु जघन्यप्रदेशोदयं सर्वत्र करोतीति गाथार्थः ॥ ११० ॥

सम्मत्तवेयसंजलणथाण खीणंतदुजिणअन्ताणं । लहुखवणाए अंते ओहिस्स अणोहिणुक्कोसो ॥ १११ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्ववेदसञ्ज्वलनप्रकृतीनामष्टानां क्षपकस्य गुणितकर्मांशस्यात्मीयात्मीयोदयान्तसमये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति । ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कचतुर्दशानां क्षीणकषायान्तसमयेषु गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः, औदारिक-

सप्तककार्म्मणसप्तकसंस्थानषट्कप्रथमसंहननवर्णादिविंशत्यगुरुलघूपघातपराघातविहायोगतिद्विकप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभनिर्माणप्रकृतीनां द्वापञ्चाशतां गुणितकर्मांशस्य सयोग्यन्तसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयः । सुस्वरदुस्वरयोः स एव स्वरनिरोधकाले, उच्छ्वासस्य स एव तन्निरोधकाले उत्कृष्टप्रदेशोदयं करोति । वेदनीयद्विकमनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तिकरोच्चैर्गोत्राणां द्वादशानां गुणितकर्मांशस्यायोग्यन्तसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति । 'लघुक्षपणा' शीघ्रक्षपणा, तयाभ्युस्थितस्येति । कोऽर्थोऽष्टवार्षिकः संयमं प्रतिपन्नोऽन्तर्मुहूर्त्तेन क्षपकश्रेणीमुपस्थितो गुणितकर्मांशः तीव्रपरिणामो यस्तस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः, चिरक्षपणया तु कर्मपुद्गलाः परिशटितशेषाः स्तोका भवन्ति। अवधिद्विकस्य तदुपलम्भवर्जितस्य, यतस्तदुत्पत्तौ प्रभूताः पुद्गलाः परिशटन्तीति गाथार्थः ॥ १११ ॥

पढमगुणसेढिसीसे निद्दापयलाण कुणइ उवसंतो । देवत्तं झत्तिगओ वेउव्वियसुरदुगे स एव ॥ ११२॥

व्याख्या—प्रथमगुणश्रेणीशिरसि वर्त्तमानो निद्राप्रचलयोः करोत्युपशान्त उत्कृष्टप्रदेशोदयम् । स एव देवत्वं झटिति प्राप्तः स्वगुणश्रेणीमस्तकदलमनुभवमानो देवद्विकवैक्रियसप्तकानां उत्कृष्टप्रदेशोदयं करोतीति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

तिरिएगंतुदयाणं मिच्छत्तणमीसथीणगिद्धीणं । अप्पज्जस्स य जोगे दुतिगुणसेढीण सीसाणं ॥ ११३ ॥

व्याख्या—तिर्यगेकान्तोदया एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातयः स्थावरसूक्ष्मसाधारणप्रकृतयस्ताश्चैकान्तेनैव तिरश्चां योग्या उदयमाश्रित्य, मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिसम्यग्मिथ्यात्वस्त्यानर्द्धित्रिकाणामपर्याप्तकस्य चासां सप्तदशानां प्रकृतीनां योगे–मेलापके, द्वितीयगुणश्रेणीमस्तकयोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति । एतदेव भावयति–देशविरतिगुणश्रेणीसद्भावे, स एव सर्वविरतिगुणश्रेणीं

तदुपरि निवेशयति, द्वयोरपि गुणश्रेण्योः मस्तकयोगो यदा भवति, तदा प्रभूतं कर्मदलं, तत्र मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनामुदये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः। सम्यग्मिथ्यात्वमनुभवतस्तस्यैवोत्कृष्टः, स्त्यानर्द्धित्रिकस्योदये तासामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः, स च तद्गुणाभ्रंशेऽपि भवति, तासां प्रमत्तेऽनुभवसम्भवात्, तिर्यग्योग्यापर्याप्तकानां मिथ्यात्वप्राप्तौ तद्भवप्राप्तौ चोत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवतीति गाथार्थः॥११३॥

से कालँतरकरणं होही अमरो य अंतमुहुपरओ । उक्कोसपएसुदओ हासाइसु मज्झिमट्ठण्हं ॥ ११४ ॥

व्याख्या–'से' अथ, यस्मिन् काले उपशमश्रेणीगतस्यान्तरकरणं भविष्यति तस्मिन् काले मृत्वाऽमरगतौ गते, तत्राऽप्यन्तर्मुहूर्त्ते व्यतीते, यतः तस्यातिक्रमे गुणश्रेणीमस्तकं माप्नोति तत्रोत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति हास्यादिषट्कस्य, मध्यमकषायाणां चाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाभिधानानां स्वान्तरकरणकालमृतस्य स्वोदये इति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

हस्सठिइं बंधित्ता अद्धाजोगाइठितिनिसेगाणं । उक्कोसपए पढमोदयम्मि सुरनारगाऊणं ॥ ११५ ॥

व्याख्या—'ह्रस्वां' जघन्यां, स्थितिं बध्वा 'अद्धे' ति बन्धकालो 'योगा' इति, मनोवाक्कायाः, प्रथमस्थितावाद्यसमये 'निषेको' दलनिक्षेपः, अद्धायोगप्रथमस्थितिनिषेकाणां उत्कृष्टपदे सति मृतस्य प्रथमस्थित्युदये सुरनारकायुषोः प्रदेशोदयो भवत्युत्कृष्ट इति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

अद्धाजोगुक्कस्से बंधित्ता भोगभूमिगेसु लहुं । सव्वप्पजीवियं वज्जइत्तु ओवट्टिया दोण्हं ॥ ११६ ॥

व्याख्या—दीर्घबन्धकाद्धया उत्कृष्टेन योगेन बध्वा भोगभूमिषु तिर्यग्मनुष्येष्वायुष्कं, 'लघु' शीघ्रं, मृत्वोत्पन्नः त्रिपल्योपमायुष्केषु 'सर्वाल्पजीवितं' अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं,'वर्जयित्वा' अपवर्त्तयित्वाऽपवर्त्तयति,ततः प्रथमसमये द्वयोस्तिर्यङ्मनुष्यायुषोरुत्कृष्टः

प्रदेशोदयो भवतीति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

नारयतिरिदुगदुभगाइनीयमणुयाणुपुव्विगाणं तु । दंसणमोहक्खवगो तइयगसेढीआ पडिभग्गो ॥ ११७ ॥

व्याख्या--नारकद्विकतिर्यग्द्विकदुर्भगादेयायशोनीचैर्गोत्रमनुष्यानुपूर्विकाणां नवानां प्रकृतीनां दर्शनमोहनीयक्षपणायोत्थितो यस्ततो या तृतीयगुणश्रेणिः तस्याः प्रतिभग्नः उत्कृष्टप्रदेशोदयं करोति । कथं ? दर्शनक्षपकगुणश्रेणीं कृत्वा पश्चाद्देशविरतिं प्रतिपन्नः तद्गुणश्रेणीं कृत्वा भूयः सर्वविरतिं प्रतिपद्यते, स एव पश्चाद्दर्शनत्रिके क्षपितशेषे भूयोऽप्यविरतत्वं प्रतिपद्यते, तथापि श्रेणीत्रयमस्यास्ति, ततस्तासां मस्तकसमागमे वर्त्तमानो दुर्भगानादेयायशोनीचैर्गोत्राणां अत्रैवोत्कृष्टप्रदेशोदयं करोति । अथवा बद्धायुष्को नारकत्वेनोत्पन्नः सनरकद्विकानां पूर्वोक्तानां करोत्युत्कृष्टं प्रदेशोदयम् । अथवा तिर्यग्द्विकसहितानां स एव तासां तिर्यक्षूपपन्नः करोत्युत्कृष्टप्रदेशोदयम् । मनुजेषूपपन्नः, समनुजानुपूर्विकाणां तासां दुर्भगादीनां तथैव त्रिगुणश्रेणीमस्तकगतो गुणितकर्मांशः करोत्युत्कृष्टं प्रदेशोदयमिति गाथार्थः ॥ ११७ ॥

संघयणपंचगस्स उ बीयाइतिगुणसेढिमीसम्मि । आहारुज्जोयाणं अपमत्तो आइगुणसीसे ॥ ११८ ॥

व्याख्या—वज्रऋषभनाराचरहितस्य संहननपञ्चकस्य द्वितीयादित्रिगुणश्रेणीमस्तके वर्त्तमानमुत्कृष्टं प्रदेशोदयं करोति, कथं ? द्वितीयां देशविरतिगुणश्रेणीं, ततः स एव विशुद्धाध्यवसायः सर्वविरतिगुणश्रेणीं करोति, भूयो विशुद्ध्यमानोऽनन्तानुबन्धिविसंयोजनागुणश्रेणीं निर्वर्त्तयति, ततस्तासां तिसृणामपि यदा मस्तके वर्त्तमानः तत्संहननमनुभवति, तदोत्कृष्टप्रदेशोदयः । आहारकसप्तकोद्योतानां अप्रमत्तस्तदनुभवनकाले प्रथमगुणश्रेणीमस्तके वर्त्तमानः उत्कृष्टं प्रदेशोदयं करोतीति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

गुणसेढीए भग्गो पत्तो बिइंदि पुढविकायत्तं । आयावस्स उ तव्वेइ पढमसमयंमि वट्टंतो ॥ ११९ ॥

॥ उत्तं उक्किट्ठसामित्तं । जहन्नसामित्तं वुच्छंति ॥

व्याख्या—प्रथमगुणश्रेणीतो 'भग्नः' परिपतितो मिथ्यादृष्टित्वं प्राप्त इत्यर्थः, गुणितकर्मांशः पञ्चेन्द्रियः पश्चात्प्राप्तो द्वीन्द्रियत्वं ततो दीर्घस्थितिकं कर्म्म स्वस्थित्या स्थापयित्वा पृथिवीकायत्वं प्राप्तः, द्वीन्द्रियग्रहणं यतस्तस्य स्थितिः स्वस्थितिरूपेण झटिति करोति, त्रीन्द्रियादीनां दीर्घकालेनातो न तद्ग्रहणं मतम्, आतपस्यानुभवनप्रथमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयं करोति, 'तव्वेइ' आतपानुभवक इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥

उक्तं उत्कृष्टस्वामित्वम् । जघन्यस्वामित्वमाह–

देवो जहण्णयाऊ दीहुव्वट्टित्तु मिच्छुअंतम्मि । चउनाणदंसणातिगे एगिंदिगए जहण्णुदयं ॥ १२० ॥

व्याख्या—क्षपितकर्मांशो जघन्यस्थित्या दशवर्षसहस्रप्रमाणया देवो जातः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, अन्तर्मुहूर्त्ते शेषे मिथ्यात्वं दीर्घोद्वर्त्तनया उद्वर्तयति, अतिसंक्लिष्टत्वाद् दीर्घस्थितिं च बध्नाति, ततः संक्लिष्ट एव मृत्वा एकेन्द्रियेषूपपन्नः स प्रथमसमये मतिश्रुतमनःपर्यायकेवलज्ञानावरणानां चक्षुरचक्षुकेवलदर्शनावरणानां च मन्दं प्रदेशोदयं करोति; तीव्रानुभागोदयत्वात् स्निग्धाः पुद्गला न बहवः क्षरन्तीति गाथार्थः ॥ १२० ॥

कुण्इ ओहिदुगस्सउ देवत्तं संजमाउ संपत्तो । मिच्छुक्कोसुक्कट्टिय आवलिगंते पएसुदयं ॥ १२१ ॥

व्याख्या—करोति प्रदेशोदयमवधिज्ञानदर्शनयोः क्षपितकर्मांशः संयमं कृत्वाऽप्रतिपतितावधिज्ञानदर्शनो देवेषूपपन्नः, तत्रान्तर्मुहूर्तेन मिथ्यात्वंगतः, तत उत्कृष्टस्थितिबन्धको बन्धावलिकायां गतायामतिसंक्लिष्टो दीर्घोकर्षको मन्दावधिज्ञानदर्शनो मन्दप्रदेशोदयं करोतीति गाथार्थः ॥ १२१ ॥

वेयणियउच्चसोयंतरायअरईण होइ ओहिसमो । निद्दादुगस्स उदए उक्कोसठिईओ पडियस्स ॥ १२२ ॥

व्याख्या—सातासातोच्चैर्गोत्रशोकान्तरायपञ्चकारतीनां दशानामपि प्रकृतीनां अवधिज्ञानावरणतुल्यो मन्दः प्रदेशोदयो वक्तव्यः । निद्राद्विकस्य उदये तदुत्कृष्टस्थितिबन्धात्प्रतिपतितस्य, यतोऽतिसंक्लिष्टस्य निद्रोदयो न भवत्ययं विशेषः, शेषमवधिज्ञानावरणसममिति गाथार्थः ॥ १२२ ॥

मइसरिसं वरिसवरं तिरियगई थावरं च नीयं च । इंदियपज्जत्तीए पढमे समयंमि गिद्धितिगे ॥ १२३ ॥

व्याख्या—मतिज्ञानावरणतुल्यं 'वरिसवरं'ति नपुंसकवेदं तिर्यग्गतिं स्थावरं च नीचैर्गोत्रम् । स्त्यानर्द्धित्रिकं चकारस्य व्यवहितसम्बन्धात् इन्द्रियपर्याप्तिप्रथमसमये यावत्युदीरणा भवति, तावन्मन्दोदय इति, देवलोके स्त्यानर्द्धित्रिकस्योदयाभावान्न भवतीति गाथार्थः ॥ १२३ ॥

अपुमित्थिसोगपढमिल्लअरइरहियाण मोहपगईणं । अंतरकरणाउ गए सुरेसु उदयावलीअंते ॥ १२४ ॥

व्याख्या—नपुंसकस्त्रीशोकानन्तानुबन्धिअरतिरहितानां मोहनीयप्रकृतीनां विंशतेः दर्शनत्रिकोपरितनद्वादशकषाय-

दीर्घापवर्तनाकारकः ।

भयजुगुप्साहास्यरतिपुरुषवेदाभिधानानामुपशमसम्यक्त्वाद्धायां वर्त्तमानस्य पुञ्जत्रयान्यतमस्योदयावलिकान्तसमये कर्मदलमनुभवमानस्य मन्दः प्रदेशोदयः, एवं शेषाणामपि, किंतूपशमश्रेण्यामन्तरकरणे कृते तत्रायुषः समाप्त्या देवलोके गते द्वितीयस्थित्युदयावलिकान्तसमये मन्दः प्रदेशोदयः, यतः प्रथमसमये प्रभूतं दलं द्वितीयादिषु विशेषहीनं २ भवतीति गाथार्थः ॥ १२४ ॥

उवसंतो कालगओ सव्वट्ठे जाइ भगवई सिद्धं । तत्थ न एयाणुदओ असुभुदए होंति मिच्छस्स ॥ १२५ ॥

व्याख्या—उपशान्तकषायः कश्चिदुपशामको वा मृत्वा सर्वार्थसिद्धो व्रजति यदि बद्धायुष्को भवति, एतद् ' भगवत्यां 'सिद्धं' कथितम्, तत्र चासां नपुंसकस्त्रीशोकानन्तानुबन्ध्यरतीनामुदयो नास्ति, अतो निषेधः कृतोऽशुभमरणमृतस्य प्रतिपतितस्य वा भवत्युदयो मिथ्यात्वस्यामृतस्य (एवं सम्यक्त्वमिश्रयोरपि) वातः सप्तदशानामेव देवलोकगमनमिष्टमिति गाथार्थः ॥ १२५ ॥

उवसामत्तु चउहा अंतमुहु बंधिऊण बहुकालं । पालिय सम्मं पढमाण आवलीयंतमिच्छगए ॥ १२६ ॥

व्याख्या—उपशामयित्वा मोहनीयं तदन्यस्य उपशमस्याभावात्, 'चतुर्धा' चतस्रो वारा, यतः उपशमं कुर्वतः प्रभूताः पुद्गलाः झटन्ति, ततो बध्यमानासु स्वल्पाः सङ्क्रमन्ति, पञ्चमवारायां उपशम एव न सम्भवति, तेन चतुर्णां ग्रहणं । ततोऽन्तर्मुहूर्त्तेनानन्तानुबन्धिनो बध्वा ततः प्रभूतकालं सागरोपमाणां षट्षष्टिद्विकमात्रं अनुपाल्य सम्यक्त्वं, यतस्तत्कालेन प्रभूताः पुद्गलाः प्रदेशोदयेन झटिता भवन्ति, ततः 'प्रथमानाम' नन्तानुबन्धिनां उदयावलिकान्तसमये मिथ्यात्वं गतः क्षपितकर्मांशो जीवः मन्दप्रदेशोदयं करोतीति गाथार्थः ॥ १२६ ॥

इत्थीए संजमभवे सव्वनिरुद्धंमि गंतुमिच्छंतं । देवी लहु जेट्ठठिई उव्वट्टिय आवलीअंते ॥ १२७ ॥

व्याख्या—'इत्थीए'त्ति स्त्रीवेदस्य संयमोपलक्षितो भवः संयमभवो देशोनपूर्वकोटिं संयमं कृत्वा सर्वनिरुद्धे सर्वजघन्येऽन्तर्मुहूर्ते शेषे गत्वा मिथ्यात्वं देवी समुत्पन्ना 'लहु'त्ति शीघ्रं पर्याप्ता संक्लिष्टा च स्त्रीवेदस्योत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति, तामपि पूर्ववद्यां उद्वर्त्तयित्वा दीर्घां करोति, उदयावलिकान्तसमये क्षपितकर्मांशस्य जीवस्य मन्दः प्रदेशोदय इति गाथार्थः ॥ १२७ ॥

अप्पद्धाजोगसमज्जियाण आऊण जेट्ठठिइअंते । उवरिं थोवनिसेगो चिरतिव्वअसायवेईणं ॥१२८॥

व्याख्या—अल्पया बन्धकाद्धया स्वल्पेन योगेन 'समार्जितानां' बद्धानां, चतुर्णामप्यायुषां आत्मीयोत्कृष्टस्थितिकानां 'अंते'त्ति सर्वपश्चिमायां स्थितौ, यत्रोपरिमासु स्थितिषु 'स्तोको' जघन्यो, 'निषको' दलक्षेपः, क्षपितकर्मांशानां तीव्रासातेन प्रभूतं कालं पीडितानां यतो दुःखितानामायुषः पुद्गला झटन्ति, तत्तदायुष्कमनुभवमानानां चरमस्थितौ वर्त्तमानानां मन्दः प्रदेशोदयो भवतीति गाथार्थः ॥ १२८ ॥

संजोयणा विजोइय जहण्णदेवत्तमंतिममुहुत्ते । बंधिय उक्कोसट्ठिइं गंतूणेगिंदियासण्णा ॥ १२९ ॥

व्याख्या—अनन्तानुबन्धिनो वियोज्य, यतस्तद्वियोजने कर्मणा प्रभूताः पुद्गला झटन्ति, जघन्यस्थितिकदेवत्वपश्चिमेऽन्तर्मुहूर्ते प्रतिपन्नमिथ्यात्व उत्कृष्टां स्थितिं बध्वा सर्वसंक्लिष्टः एकेन्द्रियेषूपपन्नः, तत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा असंज्ञिषु गतो यतो देवो मृत्वा नासंज्ञिषु व्रजति, अतः एकेन्द्रियग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १२९ ॥

सव्वलहुं नरयगए नरयगई तंमि सव्वपज्जत्ते । अणुपुव्वि सगइतुल्ला ता पुण नेया भवाइंमि ॥ १३० ॥

व्याख्या—ततोऽपि 'लघु'शीघ्रं, नरके गतः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः तस्य नरकगतेः जघन्यः प्रदेशोदयः, यतः पर्याप्तस्य

प्रभूताः प्रकृतयो विपाकोदयं यान्ति, उदयगताश्चोदयगतासु स्तिबुकसङ्क्रमेण न सङ्क्रामन्ति, अतः पर्याप्तग्रहणम् । चतस्रोऽप्यानुपूर्विकाः स्वगतितुल्या ज्ञेयाः, किन्तु भवादिसमये तासां जघन्यः प्रदेशोदयः, तृतीयसमये यत आवलिकातीतं दलमुदयमागच्छति, अतः प्रथमसमयग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १३० ॥

देवगई ओहिसमा नवरं उज्जोयवेयगो जाहे । चिरसंजमिणो अंते आहारे तस्स उदयम्मि ॥ १३१ ॥*

व्याख्या—देवगतिरवधिज्ञानावरणसमा किन्तु यदोद्योतोदयो भवति तदा जघन्यः प्रदेशोदयः स च पर्याप्तस्य भवति, अयं विशेषः, उद्योतं स्वरूपेणानुभवमानो न देवगतौ स्तिबुकसङ्क्रमेण सङ्क्रामयति । चिरसंयमिनो देशोनपूर्वकोटिसंयमिनोऽन्ते आहारकस्य उद्योतोदये सति जघन्यप्रदेशोदयः चिरसंयमे स्थितिक्षयेण प्रभूताः पुद्गला व्यपेता भवन्तीति गाथार्थः ॥ १३१ ॥

सेसाणं चक्खुसमं तंमिव अण्णंमि वा भवे अचिरा । तज्जोगा बहुयाओ ता ताओ वेयमाणस्स ॥ १३२ ॥

॥ उदयाहिगारो सम्मत्तो ॥ इयाणि उत्तरपगईणं सत्तासरूवमाह—

व्याख्या—सप्तानां (शेषाणां) कर्मणां जघन्यः प्रदेशोदयः स्वतः सूत्रकारेणैवोक्तः । नाम्नोऽपि स्थावराहारकसप्तकानुपूर्वीचतुष्कदेवनरकतिर्यग्गतीनां पञ्चदशप्रकृतीनां उक्तशेषा नाम्नोऽष्टाशीतिः तासां चक्षुर्दर्शनावरणसमं, तस्मिन् एकेन्द्रियभवे यासामुदयः सम्भवति तासां तत्र जघन्यः प्रदेशोदयः, यासां तत्रोदयो न सम्भवति तासामन्यत्राचिराद् गत्वा तद्भवयोग्या बह्वीरनुभवतो जघन्यः प्रदेशोदयः । प्रभूतग्रहणं स्तिबुकसङ्क्रमपरिहारार्थं सर्वत्र क्षपितकर्मांशो वक्तव्यः । तीर्थङ्करनाम्नः

प्रथमोदयसमये जघन्यः प्रदेशोदयः, उपरितनेषु गुणश्रेणीदलानुभवनान्न जघन्यो भवतीति गाथार्थः ॥ १३२ ॥

भणितः प्रदेशोदयः, तद्भणनादुदयाधिकारः समाप्तः। इदानीं सत्कर्मप्ररूपणामाह—सा च मूलप्रकृतिगता उत्तरप्रकृतिगता च, मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणा-सा त्रिविधाः अष्टानामपि अनादिर्बीजाङ्कुरवत्, अभव्यानां ध्रुवा भव्यानामध्रुवेति, उत्तरप्रकृतीनामाह—

पढमकसाया चउद्धा तिहा धुवं साइ अद्धुवं संतं। दुचरिमखीणभवंता निद्दादुग चोद्दसाऊणि ॥ १३३ ॥

व्याख्या—'प्रथमकषाया' अनन्तानुबन्धिनस्ते चतुर्विधाः, साद्यनादिध्रुवाध्रुवाः भवन्ति, कथं? उद्वलिताः सन्तो भूयोऽपि बन्धनात्स्य (बध्नतः) सादि (दयः) तद्गुणमप्राप्तस्यानादि (दयः) ध्रुवाध्रुवे(वाः) पूर्ववत्। ध्रुवसत्कर्म त्रिधा भवति, कथं? आदेरभावात् अनादि बीजाङ्कुरवत्, अभव्यानां ध्रुवं, भव्यानामध्रुवमिति। अध्रुवसत्कर्म साद्यध्रुवं भवति, कथं? आहारकसप्तकतीर्थङ्करसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वानां विशिष्टगुणकृतः संभवः, स च सादिः, सादिना त्वध्रुवेण भाव्यम्। वैक्रियसप्तकोच्चैर्गोत्रदेवद्विकमनुजद्विकनरकद्विकानां सतामपि वाय्वग्निगतस्य जीवस्य स्थितिक्षयेण असत्ता भवति, तत्र तासां बन्धाभावात्, भूयः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्ष्वागतस्य तासां सादिसत्कर्म्मता भवति, सादि चाध्रुवम्। आयुषां तद्भवानुभवनात् साद्यध्रुवत्वं भावितमेव। अष्टाविंशतिप्रकृतयोऽध्रुवाः। शेषं त्रिंशदधिकं शतं ध्रुवसदिति। इदानीं स्वामित्वमाह यथासङ्ख्येन द्विचरमसमयं यावन्निद्राद्विकं क्षीणकषायान्त्यसमयं यावच्चतुर्दश ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्काख्याः सम्भवन्ति, स्वभवान्तं यावदायूंषीति गाथार्थः ॥१३३॥

तिसु मिच्छत्तं नियमा अट्ठसु ठाणेसु होइ भइयव्वं। सासायणम्मि नियमा सम्मं भज्जं दससु संतं॥१३४॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टिसास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिषु त्रिषु त्रिषु गुणेषु मिथ्यात्वेन तावदवश्यं भाव्यम्, अविरतेन सप्तके क्षपिते तदाद्येष्वष्टसु न भवति, उपशामकेषु भवत्यतो भाज्यमिति। सास्वादने सम्यक्त्वं अवश्यं भवति, यतः उपशमाद्वा स्थितोऽवश्यं त्रिपुञ्जीकरोति सम्यक्त्वं मिथ्यादृष्टौ स्थितिक्षयेण तदुद्वलनाद्वा सदप्यसद्भवत्यतो भाज्यम्, सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं तस्मिन्नुद्वलितेऽपि भवत्यतः मिथ्यादृष्टौ भाज्यम्, अविरतादिषु तत्क्षपणोपशमनसम्भवात् सत्ता भाज्या इति गाथार्थः ॥ १२४ ॥

सासणमीसे मीसं सन्तं नियमेण नवसु भइयव्वं। सासायणं तु नियमा पंचसु भज्जा अओ पढमा ॥१२५॥

व्याख्या—सास्वादनमिश्रयोर्नियमेन-निश्चयेन सम्यग्मिथ्यात्वमस्ति, सास्वादनोऽवश्यं यतोऽष्टाविंशतिसत्कर्मा, इतरस्तु तद्भावः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिरेव अनादिमिथ्यादृष्टौ न भवति प्राप्तसम्यक्त्वे भवत्यतो भाज्यम्, अविरतादिषु क्षपणोपशमनाद् भाज्यमिति। मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोः 'नियमात्' निश्चयेन सन्त्यनन्तानुबन्धिनः, तेषां तयोरेव बन्धसद्भावात् तदुपरितनेषु पञ्चसु गुणेषु भाज्या यतस्तेषामन्यतमोऽवश्यं करोत्युद्वलनमिति गाथार्थः ॥ १२५ ॥

मज्झिल्लट्ठकसाया ता जा अणियट्टिखवगसंखेया। भागाओ संखेया ठितिखंडा जाव गिद्धितिगं ॥ १२६ ॥

व्याख्या—मध्यमा अष्टौ कषाया अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाभिधानाः तावत्सन्तो भवन्ति, यावदनिवृत्तिक्षपकगुणकालस्य सङ्ख्येयभागाः, उपशमश्रेणीमधिकृत्य यावदुपशान्तकषायं तावत्सन्ति तस्मात् स्थानात् सङ्ख्येयानि यावत्स्थितिखण्डानि तावत्स्त्यानर्द्धित्रिकं सद्भवति, स्थावरादित्रयोदशकं च उपशमश्रेणीमधिकृत्योपशान्तकषायं यावद् सत् भवतीति गाथार्थः ॥ १२६ ॥ तदेव स्थावरादित्रयोदशकमाह—

थावरतिरिगइदो दो आयावेगिंदियविगलसाहारं । नरयदुगुज्जोयाणि य दसाइमेगततिरिजोग्गा ॥ १३७ ॥

व्याख्या—स्थावरद्विकं तिर्यग्द्विकमातपमेकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातयः साधारणं नरकद्विकं उद्योतं आसामाद्या दश तिरश्चामेवोदयं प्रतियोग्या इति गाथार्थः ॥ १३७ ॥

एवं नपुंसगित्थी संतं छक्कं च बायर पुरिसुदए । समऊणाओ दोण्णि वि आवलियाओ तओ पुरिसं ॥१३८॥

व्याख्या—एवं प्राग्वत्सङ्ख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु नपुंसकवेदः क्षीयते । भूयः सङ्ख्येयेषु स्थितिखण्डेषु स्त्रीवेदः क्षीयते । भूयः सङ्ख्येयेषु स्थितिखण्डेषु हास्यादिषट्कं 'बायरा' त्ति अनिवृत्तिबादरस्य क्षीयते । ततः समयोने आवलिकाद्विके गते पुंवेदः क्षीयते पुंवेदोदयेन क्षपकश्रेणीमुपस्थितस्य । उपशमश्रेण्यां तु यावदुपशान्तकषायस्तावदेताः सद्भवन्तीति गाथार्थः ॥१३८॥

इत्थिउदए नपुंसं इत्थीवेयं च सत्तगं च कमा । अपुमोदयम्मि जुगवं नपुंसइत्थी पुणो सत्त ॥ १३९ ॥

व्याख्या—स्त्रीवेदोदयेनोपस्थितस्य प्रथमं नपुंसकवेदः क्षीयते, पुनः स्त्रीवेदः, पुनः पुरुषवेदः सहास्यादिषट्कः क्षीयते तावत्सद् भवति । नपुंसकवेदोदयेनोपस्थितस्य नपुंसकस्त्रीवेदौ युगपत् क्षीयेते भूयः सप्तकमिति गाथार्थः ॥ १३९ ॥

संखेज्जा ठितिखंडा पुणोवि कोहाइ लोभ सुहुमंतो । आसज्ज खवगसेढी सव्वा इयराइ जा संतो ॥१४०॥

व्याख्या—ततः सङ्ख्येयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु संज्वलनक्रोधोऽसद् भवति, एवं सङ्ख्येयेषु स्थितिखण्डेषु मानो भूयो माया, पुनरपि लोभः, किन्तु सूक्ष्मलोभखण्डानि सूक्ष्मसम्परायान्तसमये असद्भवन्ति । क्षपकश्रेणीमाश्रित्यैतदुक्तम् । 'इतरायामुपशमश्रेण्यां, सर्वाः प्रकृतयो यावदुपशान्ता तावत्सद्भवन्तीति गाथार्थः ॥ १४० ॥

सव्वाणवि आहारं सासणमीसेयराण पुण तित्थं । उभये सन्ति न मिच्छे तित्थगरे अंतरमुहुत्तं ॥ १४१॥

व्याख्या—सर्वेषां अपि गुणस्थानजीवानां आहारकसप्तकं भाज्यम् । सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिरहितानां द्वादशानां तीर्थंकरं भाज्यम्, यतस्तयोर्न भवत्येव, आहारकतीर्थंकरयोरुभयोः, सतोर्मिथ्यादृष्टिरेव न भवति, तीर्थङ्करे सति केवले यदि भवति, अन्तर्मुहूर्त्तमिति गाथार्थः ॥ १४१ ॥

अण्णयरवेयणीयं उच्चं नामस्स चरिमउदयाओ । मणुयाउ अजोगन्ता सेसा उ दुचरिमसमयंता ॥१४२॥

व्याख्या—अन्यतरवेदनीयं, उच्चैर्गोत्रं, मनुजगतिः पञ्चेन्द्रियजातिः त्रसादिसुभगादितिस्रः, तीर्थङ्करं, मनुजायुष्कं, एता द्वादशायोग्यन्तसमयं यावत्सत् भवन्ति । शेषा नाम्नः त्रयोदश नव वर्जिता एकाशीतिरन्यतरवेदनीयनीचैर्गोत्रयुक्ता त्र्यशीतिस्तस्यैवायोगिनः, उपान्त्यसमये क्षीयन्ते, तदारतः सद्भवन्तीति गाथार्थः ॥ १४२ ॥

प्रकृतिसत्स्थानप्ररूपणां उत्तरत्र तावद् भणिष्यति 'दो संतठ्ठाणाइं' इत्यादिना ग्रन्थेन, नात्राभिधीयते । भणितं प्रकृतिसत्कर्म्म इति ॥

मूलट्ठिइणजहण्णा तिहा चउद्धा उ पढमयाण भवे । धुयसंतीणं पि तिहा सेसविगप्पा धुवा दुविहा ॥१४३॥

॥ उत्ता सादिणादिपरूवणा ॥

व्याख्या—साद्यनादिप्ररूपणा द्विविधा मूलप्रकृतीनां उत्तरप्रकृतीनां च । तत्र मूलप्रकृतीनां अजघन्यं स्थितिसत्कर्म त्रिविधं, तुशब्दाज्जघन्यमुत्कृष्टमनुत्कृष्टं द्विविधम् । कथं ? अष्टानामपि कर्मणां स्वक्षयान्तसमये जघन्यं स्थितिसत्कर्म, तच्च साद्यध्रुवं, तस्मादारतोऽजघन्यं, तच्च सादि न भवति, भूयः स्थितेरेवाभावात् । परभवायुषो विवक्षितस्यान्तसमये एका स्थितिर्भवति, तथापि सा न गृह्यते, अन्यस्यायुषः सद्भावात्, परमार्थतस्तत्र क्षीणम् । उत्कृष्टमनुत्कृष्टं सत्कर्म साद्यध्रुवं सुगममुत्कृष्टस्य कदाचित्कत्वसम्भवात् । प्रथमकषायाणामजघन्यस्थितिसत्कर्म चतुर्विधं, कथ ? तेषां वियोजनकाले उदयावलिकारहितं यदापवर्त्तितं भवति, उदयावलिकापि परिपाकेन समयेनोनानुभविता भवति, तदा तेषां जघन्यं स्थितिसत्कर्म, तच्च साद्यध्रुवं, तस्यैव मिथ्यात्वोदये वर्त्तमानस्याजघन्यस्थितिसत्कर्म सादि तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । ध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनामनन्तानुबन्धिरहितानामजघन्यं स्थितिसत्कर्म त्रिविधं, कथं ? ध्रुवोदयवतीनां स्वक्षयान्तसमये, ध्रुवानुदयवतीनां स्वक्षयोपान्त्यसमये जघन्यस्थितिसत्कर्म भवति, यतस्तद्दलं तस्मिन् समयेऽन्यत्र सङ्क्रामति, तच्च साद्यध्रुवं, तदारतोऽजघन्यं जघन्यं भूत्वा न भवति, अतः सादि न सम्भवति, अनादि ध्रुवमभव्येषु, भव्येष्वध्रुवमिति । उत्कृष्टं उत्कृष्टस्थितिबन्धकानां साद्यध्रुवं, अनुत्कृष्टमपि परिणामविशुद्धितः तेषामेव अध्रुवसत्तीनां प्रकृतीनां त्रयोविंशत्युद्वलनतीर्थङ्कराणुणां चत्वारोऽपि भेदाः साद्यध्रुवा, अध्रुवत्वादेव भाविता इति गाथार्थः ॥ १४३ ॥ उक्ता साद्यनादि प्ररूपणा । उत्कृष्टस्वामित्वमाह—

बंधुदउक्कोसाणं उक्कोसठिई उ संतमुक्कोसं । तं पुण समयेणूणं अणुदयउक्कोसबंधीणं ॥ १४४ ॥

व्याख्या—बन्धेन उदये सति यासां उत्कृष्टा स्थितिः भवति तासां ता एवोत्कृष्टस्थितिसत्कर्मकास्ता ज्ञानान्तरायदशकं

दर्शनचतुष्कं असातं मिथ्यात्वं षोडश कषायाः वैक्रियसप्तकं तैजससप्तकं हुण्डसंस्थानं वर्णादिविंशतिरगुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासोद्योताप्रशस्तविहायोगत्यस्थिरादिषट्कत्रसचतुष्कनिर्माणपञ्चेन्द्रियजातिनीचैर्गोत्राणि, एतासां षडशीतिप्रकृतीनां उत्कृष्टस्थितिबन्धेन तुल्यं उत्कृष्टस्थितिसत्कर्मेति, यतः-उत्कृष्टस्थितिबन्धकस्य यदबाधागतं दलं तदनुभूयते प्राग्बद्धमिति कृत्वा विद्यमानतया तद्गृह्यते एव । तदेवोत्कृष्टस्थितिमानं समयेनकेनोनमनुदयबन्धोत्कृष्टानां उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म भवति, काः ता नारकद्विकं तिर्यग्द्विकं औदारिकसप्तकं चरमसंहननं एकेन्द्रियजातिस्थावरातपनिद्रापञ्चकानां विंशतिप्रकृतीनां च उत्कृष्टस्थितिबन्धः समयोनः उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म्म, यत उत्कृष्टस्थितिबन्धकस्य अबाधास्थितयः सन्ति, किन्तूदयस्थितिः स्तिबुकसङ्क्रमेणोदयगतासु सङ्क्रामति, अत उदयावलिका समयोना, यतस्तासामनुदये बन्धः । कथं ? निद्रोदये [१]तत्परिणामाभावात्, नरकद्विकस्य तिर्यङ्मनुष्या बन्धकास्ते तु तन्नानुभवन्ति । शेषाणां देवा उत्कृष्टस्थितिबन्धकाः, तेषु तासामुदयो न भवतीति गाथार्थः ॥ १४४ ॥

उदसंकमउक्कोसाण आगमो सालिगो भवे जेट्ठं । संतं अणुदयसंकम उक्कोसाणं तु समऊणो ॥ १४५ ॥

॥ उक्किट्ठसामित्तं उत्तं ॥

व्याख्या—उदयसङ्क्रमोत्कृष्टानां आगमः स्वोदयावलिकासहितः उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म्म कास्ता मनुजगतिः सातं सम्यक्त्वं स्थिरादिहास्यादिषट्कं त्रयो वेदाः शुभविहायोगतिः पञ्चादिसंहननानि पञ्चाद्यसंस्थानानि उच्चैर्गोत्रमासां त्रिंशतां प्रकृतीनां

१ उत्कृष्टस्थितिबन्धपरिणामाभावात् ।

उदये सति सङ्क्रमतः उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म भवति, स चागमो बन्धोदयावलिकाद्विकरहितः परमस्थितिमानः, उदयावलिकाया उपरि सङ्क्रामति। मिथ्यात्वोत्कृष्टां स्थितिं बध्वा तत्रैवान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा ततः सम्यक्त्वं गच्छति. अतस्तदूना स्थितिरुत्कृष्टसत्यागमः स स्वोदयावलिकाभ्यधिक उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म्म। अनुदयसङ्क्रमोत्कृष्टानां मनुजानुपूर्वीसम्यग्मिथ्यात्वाहारकसप्तकदेवद्विकविकलजातिसूक्ष्मत्रिकतीर्थङ्कराणामष्टादशानां प्रकृतीनां आगमः समयोनावलिकाभ्यधिक उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म. कथ? यतो बध्यमानासु उदयावलिकाया उपरितनीषु स्थितिषु सङ्क्रामति, अत आवलिकाभ्यधिक आगमः, तस्या उदयावलिकाया एका स्थितिः स्तिबुकसङ्क्रमेणोदयवत्यागच्छति, अतः समयोनावलिकाभ्यधिक आगमः उत्कृष्टं स्थितिसत्कर्म्म। सम्यग्मिथ्यात्वस्य अन्तर्मुहूर्तोनोत्कृष्टस्थितिरागमो, यत उत्कृष्टस्थितिं बध्वा मिथ्यात्वमेवान्तर्मुहूर्त्तमनुभवति, ततो द्वितीयं सम्यक्त्वमनुभवन् सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्थित्योस्सङ्क्रमयतीति गाथार्थः ॥ १४५ ॥

उक्तमुत्कृष्टस्वामित्वम्, जघन्यस्वामित्वमाह–

उदयवइणेगठिइ अणुदयवतियाण दुसमया एगा। होति जहण्णं संतं दसण्ह पुण संकमो चरिमो ॥१४६॥

व्याख्या—उदयवतीनामेका स्थितिः जघन्यं स्थितिसत्कर्म, ज्ञानावरणान्तरायायुर्वेदनीयदर्शनचतुष्कक्षीणपुंसकवेदकसम्यक्त्वोच्चैर्गोत्रसंज्वलनलोभमनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातितीर्थङ्करत्रसादित्रिकसुभगादित्रिकाणां चतुस्त्रिंशतां प्रकृतीनां स्वक्षयावसानस्थितिरेका जघन्यं स्थितिसत्कर्म। अनुदयवतीनां भण्यमानदशवर्जितानां चतुर्दशोत्तरशतमानानां पञ्चनिद्रानीचैर्गोत्रसंघातिकषायनवकरहितनामचतुर्नवति-मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वानां एका स्थितिः जघन्यस्थितिसत्कर्म, कालं पुनराश्रित्य द्वौ समयौ,

कथं? यतः—स्वक्षपकस्योपान्त्यसमये उदयवतीषूदयगतं दलं सङ्क्रामति, चरमसमये दलं उदयवतीषु सङ्क्रमयति, न स्वस्थाने; तस्माद् द्विसामयिका एका स्थितिः जघन्यं सत्कर्म। दशानां पुनर्य एव चरमसङ्क्रमः स एव जघन्यस्थितिसत्कर्म, कथं? यदा-ऽऽसां प्रथमस्थितिक्षयादन्तरकरणे स्थित उपरितनीं स्थितिमपवर्त्तयित्वाऽन्यासु सङ्क्रामयति तदा जघन्यं स्थितिसत्कर्मेति गाथार्थः ॥ १४६॥ ता एव दश वक्तुकाम आह–

हासाइ पुरिसकोहाइतिण्णिसंजलण जेण बंधुदए। वोच्छिण्णे सकामइ तेण इह संकमो चरिमो ॥१४७॥

॥ उत्तं जहन्नसामित्तं ॥

व्याख्या—हास्यादिषट्कपुरुषवेदसञ्ज्वलनक्रोधमानमायाप्रकृतयो येन कारणेन बन्धे उदये च व्यतीते सङ्क्रामयति यथोत्तरं तेन कारणेन जघन्यस्थितिसत्कर्मचरमसङ्क्रमोऽभिहितो न समयादिस्थितिगतमिति। यद्यप्योघत उक्तं, तथापि विशेषेणोच्यते सप्तकस्याविरताद्यप्रमत्तान्तानां अन्यतमः स्वामी। नरकतिर्यग्देवायुषां त एव स्वान्तसमये, मध्यमकषायस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकनोकषायनवकसंज्वलनत्रिकाणां षट्त्रिंशतां प्रकृतीनां बादरः स्वामी। संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मकषायः, ज्ञानान्तरायदर्शनषट्कानां क्षीणकषायः स्वामी। शेषप्रकृतीनामयोगी जघन्यस्थितिसत्कर्म स्वामीति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

'उक्तं जघन्यस्वामित्वम्,' इदानीं स्थितिविकल्पविभावनायोच्यते—

जावेगिंदिजहण्णा नियगुक्कस्सा हि ताव ठितिठाणा। नेरंतरेण हेट्ठा खवणाइसु संतराइं पि ॥ १४८ ॥

॥ उत्ता ठितिसत्ता ॥

व्याख्या—स्वोत्कृष्टाभ्यः स्थितिभ्य आरतो यावदेकेन्द्रियजघन्यस्थितिबन्धं तावन्नैरन्तर्येण—अव्यवच्छिन्नानि, समयादिहान्या स्थितिस्थानानि भवन्ति, एकेन्द्रियजघन्यस्थितेरारतः । तदधः क्षपणे आदिशब्दादुद्वलने वा सान्तराणि निरन्तराण्यपि सम्भवन्ति स्थितिस्थानानि, यत एकेन्द्रियस्थितेरपि पल्योपमसङ्ख्येयभागमात्राणि स्थितिस्थानानि खण्डयति अतः सान्तराणि, उदयावलिकागतं प्रथमस्थितिगतं वा यथोत्तरं समयक्रमेणानुभवति अतो निरन्तराणीति गाथार्थः ॥ १४८ ॥

भणितं स्थितिसत्कर्म्म अनुभागसत्कर्मोच्यते—

संकमतुल्लं अणुभागसंतयं नवरि देसघाइणं । हासाइरहियाणं जहण्णयं एगठाणं तु ॥ १४९ ॥

व्याख्या—अनुभागसङ्क्रमतुल्यं समनुभागसत्कर्म, कथं ? स्थानप्रत्ययविपाकशुभाशुभसाद्यनादिउत्कृष्टस्वामित्वानि तुल्यानि अनुभागसङ्क्रमेण तेन नेहोच्यन्ते । नवरमयं विशेषो—देशघातिनीनां हास्यादिषट्करहितानां मतिश्रुतावधिज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणसञ्ज्वलनचतुष्कवेदत्रिकान्तरायपञ्चकाख्यानां अष्टादशानां प्रकृतीनां जघन्यानुभागसत्कर्मस्थानमाश्रित्यैकस्थानिकं, तुशब्दाद् देशघात्येव भवतीति गाथार्थः ॥ १४९ ॥

मणनाणे दुट्ठाणं देसघाइ य सामिणो खवगा । अंतिमसमए समत्तवेयखीणंतलोभाणं ॥ १५० ॥

व्याख्या—मन पर्यायज्ञानावरणे स्थानमाश्रित्य द्विस्थानिकं, देशघाति जघन्यमनुभागसत्कर्म भवति । अनुभागसङ्क्रमवदुत्कृष्टानुभागसत्कर्मस्वामिनः । जघन्यानुभागस्वामिनां विशेषमाह—क्षपकाः स्वान्तसमये वर्तमानाः जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामिनः । किं सर्वासां नेत्याह—सम्यक्त्वस्य वेदत्रिकस्य 'खीणंत'त्ति ज्ञानान्तरायदशकदर्शनपट्कानां सञ्ज्वलनलोभसहितानामेक-

विंशतिप्रकृतीनां स्वोदयान्तसमये स्वक्षपकानां जघन्यमनुभागसत्कर्म भवतीति गाथार्थः ॥ १५० ॥

एतदेव विशेषयति—

मतिसुयचक्खुअचक्खुण सुयसम्मत्तस्स जेट्ठलद्धिस्स । परमोहिस्सोहिदुगे मणनाणे विउलनाणिस्स ॥ १५१ ॥

व्याख्या—मतिश्रुतज्ञानावरणानां चक्षुरचक्षुर्दर्शनावरणानां चतसृणां प्रकृतीनां समस्तश्रुतस्य चतुर्दशपूर्वधरस्योत्कृष्टलब्धियुक्तस्य स्वक्षयान्तसमये जघन्यानुभागसत्कर्मस्वामित्वम् । अवधिज्ञानदर्शनयोः परमावधिमतस्य, मनःपर्यायज्ञानावरणे विपुलमतेः जघन्यानुभागस्वामित्वम्, यतः परिशटितप्रभूतानुभागस्यैव विशिष्टा ज्ञानदर्शनलब्धयो भवन्ति। शेषाणां प्रकृतीनां जघन्यसत्कर्मस्वामित्वं अनुभागसङ्क्रमवद् द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १५१ ॥

त्रिविधान्यनुभागस्थानानि भवन्ति तन्निरूपणायाह—

अणुभागट्ठाणाइं तिहा कमा ताणि संखगुणियाणि । बंधा उव्वट्टोवट्टणाउ अणुभागघाओ ॥ १५२ ॥

॥ उक्ता अणुभागसत्ता ॥

व्याख्या—अनुभागस्थानानि त्रिविधानि भवन्ति, तानि च क्रमादसङ्ख्येयगुणानि। 'बन्धात्' इति बन्धोत्पत्तिकानि सम्भवन्ति, तानि चासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, तद्धेतूनामपि तत्प्रमाणत्वात् । बद्धानि उद्वर्त्तनतो वृहत्करणात् अपवर्त्तनतो ह्रस्वीकरणाद्वा अन्यथा भवन्ति, तानि तु बन्धानुभागस्थानानामसङ्ख्येयगुणानि, यत एकैकमसङ्ख्येयासु व्यक्तिषु निष्पादयति। तान्यपि स्थित्यनुभागघातप्रयोगेणान्यथा करोति, स्वस्थानादसङ्ख्येयगुणानि संक्लेशविशुद्धीनां प्रतिसमयमन्यथा-

भावात्। उदयोदीरणयोरप्यनुभागसत्कर्म भवति, तच्च बन्धादपवर्त्तनोद्वर्त्तनाद्वा स्थित्यनुभागघाताद्वा सद्भवति। प्रथमानि बन्धोत्पत्तिकानि, द्वितीयानि हतोत्पत्तिकानि, तृतीयानि हतहतोत्पत्तिकानीति गाथार्थः ॥ १५२ ॥

उक्तमनुभागसत्कर्म इति। इदानीं प्रदेशसत्कर्म उच्यते–तस्मिन्नादौ साद्यनादिप्ररूपणा सा द्विविधा मूलोत्तरप्रकृतिभेदतः अतो मूलप्रकृतिसाद्यनादिप्ररूपणायाह—

सत्तण्हं अजहण्णं तिविहं सेसा दुहा पएसम्मि। मूलपयडीण आउस्स साइ अधुवा य सव्वेवि ॥ १५३ ॥

व्याख्या—सप्तानामायुर्वर्जानां मूलप्रकृतीनामजघन्यप्रदेशसत्कर्म त्रिधा भवति. कथं? क्षपितकर्मांशस्य स्वक्षयान्तस्थितौ वर्त्तमानस्य जघन्यप्रदेशसत्कर्म भवति, तच्च साद्यध्रुव, शेषमजघन्यं तस्य तु सादि न सम्भवति, अतोऽनादि ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत्। शेषभेदा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यभेदा द्विविधाः साद्यध्रुवाः प्रदेशसत्कर्मणि। जघन्य भावितमेव, उत्कृष्टानुत्कृष्टं गुणितकर्मांशे मिथ्यादृष्टौ सप्तमपृथिव्यां भवति, तच्च साद्यध्रुवम्। आयुषश्चत्वारोऽपि भेदाः साद्यध्रुवाः अध्रुवत्वादेव सुगमा इति गाथार्थः ॥१५३॥

उत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणायाह—

सुभधुववंधितसाई पणिंदिचउरंसरिसभसायाणं। संजलणुस्साससुभखगइपुंपरघायणुक्कोसं ॥ १५४ ॥

व्याख्या—शुभाश्च ता ध्रुवबन्धिन्यश्च शुभध्रुवबन्धिन्यः, विंशतिः अगुरुलघुनिर्माणवर्णाद्येकादशतैजसकार्मणसप्तकमिति त्रसादिदशकं शुभानमेव, पञ्चेन्द्रियजातिचतुरस्रसंस्थानप्रथमसंहननसातवेदनीयसञ्ज्वलनचतुष्कोच्छ्वासशुभविहायोगतिपुंवेदपराघातानां अनुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म चतुर्द्धा, इत्युत्तरगाथायाम्, कथं? प्रथमसंहननवर्जितानामेकचत्वारिंशतां क्षपकश्रेण्यां

स्वकीये २ बन्धान्तसमये गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म्म भवत्येकं समयं साद्यध्रुवं, उपशमात् प्रतिपततोऽनुत्कृष्टं सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि, ध्रुवाध्रुवं पूर्ववत्। प्रथमसंहननस्य तु सप्तमपृथिव्यां सम्यग्दृष्टिनारकस्य मिथ्यात्वं गन्तुकामस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति साद्यध्रुवं, द्वितीयसमयेऽनुत्कृष्टं सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि, ध्रुवाध्रुवं पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ १५४ ॥

चउहा धुवसंतीणं अणजससंजलणलोभवज्जाणं। तिविहमजहण्ण चउहा इमाण छण्हं दुहाणुत्तं ॥ १५५॥

॥ भणिया साइणाइपरूवणा ॥

व्याख्या—चतुर्द्धा शब्दो व्याख्यातः, ध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनां प्रथमकषाययशःकीर्त्तिसञ्ज्वलनलोभवर्जितानां चतुर्विंशत्यधिकशतप्रमाणानामजघन्यं प्रदेशसत्कर्म त्रिधा भवति, कथं? क्षपितकर्मांशमधिकृत्य स्वकीयक्षयान्तसमये समयमेकं जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति साद्यध्रुवं, शेषमजघन्यं, तच्च सादि न सम्भवति, अनोऽनादि, ध्रुवाध्रुवं प्राग्वत्। चतुर्द्धा—चतुष्प्रकारमजघन्यं प्रदेशसत्कर्मासां षण्णां प्रथमकषाययशःसञ्ज्वलनलोभप्रकृतीनां भवति। कथं? प्रथमकषायाणां क्षपितकर्मांशस्योद्वलकस्यैकस्थितिशेषस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्म्म भवति, समयमेकं साद्यध्रुवं, तस्यैव प्रतिपततः तदन्यकषायजघन्यं प्रदेशसत्कर्म सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि ध्रुवाध्रुवं पूर्ववत्। यशःकीर्त्तिसञ्ज्वलनलोभयोः क्षपितकर्मांशस्य क्षपणायोत्थितस्य यथाप्रवृत्तकरणस्यान्ते जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति, तच्च साद्यध्रुवं, ततो द्वितीयसमयेऽपूर्वकरणप्रवृत्तौ गुणसङ्क्रमतस्तयोरजघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति। तच्च सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि ध्रुवाध्रुवं पूर्ववत्। 'दुहाणुत्तं' द्विधा अनुक्तं, द्विचत्वारिंशतो जघन्योत्कृष्टौ, ध्रुवसत्कर्मणः शेषाष्टाशीतेः उत्कृष्टानुत्कृष्ट जघन्याः, अध्रुवसत्कर्मप्रकृतीनां अष्टाविंशतीनां चत्वारोऽपि भेदाः, ते च साद्यध्रुवा भवन्ति, स्वामित्वमवलोक्य

स्वबुद्ध्या भावनीया इति गाथार्थः ॥ १५५ ॥

उक्ता साद्यनादिप्ररूपणा, उत्कृष्टस्वामित्वमाह—

संपुण्णगुणियकम्मो पएसउक्कोससंतसामीओ । तस्सेव सत्तमीनिग्गयस्स काणं विसेसो वि ॥ १५६ ॥

व्याख्या—सम्पूर्णगुणितकर्मांशः प्रदेशोत्कृष्टसत्कर्मस्वामी सर्वकर्मणां, नारकभवान्तसमये भवत्योघतः, तस्यैव नारकस्य सप्तमपृथिव्या निर्गतस्य कासाञ्चित् प्रकृतीनां विशेषोऽप्यस्तीति गाथार्थः ॥ १५६ ॥

[1]ओहेण खवियकम्मे पएससंतं जहण्णयं होइ । नियसंकमस्स विरमे तस्सेव विसेसियं सुणसु ॥ १५७ ॥

व्याख्या—'ओघतो' बाहुल्येन क्षपितकर्मांशे जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति स्वकीयसंक्रमस्य 'विरामे' अवसाने, तस्यैव क्षपितकर्मांशस्य विशेषितं विशेषेणाभिहितं 'सुणसु' त्ति जानीहि त्वमिति गाथार्थः ॥ १५७ ॥

यद्यप्योघतोऽभिहितं स्वामित्वं तथापि विशेषतोऽभिधीयते—

मिच्छमीसेहिं कमसो संपक्खित्तेहि मीससम्मेसु । परमं पएससंतं कुणइ नपुंसस्स ईसाणा ॥ १५८ ॥

([2]वरिसधरस्स उ ईसाणगस्स चरिमम्मि समयम्मि ॥ १५८ ॥)

व्याख्या—स प्रागभिहितः सप्तमनारकः तस्या उद्वृत्य तिर्यक्षूपपन्नः तत्रान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा मनुजेषूपपन्नः,तत्र सम्यक्त्वं

१ मलयगिरिपार्श्वेऽस्यिय जघन्यप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वाधिकारे आदौ व्याख्याता । २ मलयगिर्यभिमायः ।

लब्ध्वा लघु सप्तकस्य क्षपणायोत्थितो यस्मिन् समये मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वे सर्वसङ्क्रमेण प्रक्षिपति तस्मिन् समये तस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म। तदपि सम्यग्मिथ्यात्वं यस्मिन् समये सर्वसङ्क्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति तस्मिन् समये सम्यक्त्वस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म। स एव नारकः तिर्यग्भूत्वा यदेशानदेवो भवति तत्रापि संक्लिष्टो भूयो नपुंसकवेदं बध्नाति, तदा तस्य भवान्तसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म नपुंसकस्य। ईशानग्रहणं प्रभूतस्थितिग्रहणार्थमिति गाथार्थः ॥ १५८ ॥

ईसाणे पूरित्ता नपुंसगं तो असंखवासीसु। पल्लासंखियभागेण पूरए इत्थि वेयस्स ॥ १५९ ॥

व्याख्या—ईशाने देवलोके कथितप्रयोगेण नपुंसकवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसञ्चयं कृत्वाऽऽपूर्य नपुंसकमित्यर्थः, ततः सङ्ख्येयवर्षायुषि स्थित्वाऽसङ्ख्येयवर्षायुषि गतः तत्र पल्योपमासङ्ख्येयभागेन कालेन तं नपुंसकवेदं स्त्रीवेदे सङ्क्रामयति संक्लिष्टः, तस्मिन्नपुंसकस्य बन्धाभावात्, नपुंसकदले सङ्क्रान्ते स्त्रीवेदस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवतीति गाथार्थः ॥ १५९ ॥

जो सव्वसंकमेणं इत्थी पुरिसंमि छुभइ सो सामी। पुरिसस्स कम्म संजलणयाण सो चेव संछोभे ॥ १६० ॥

व्याख्या—यो गुणितकर्मांशः क्षपकः स्त्रीवेदं सर्वसङ्क्रमेण पुरुषवेदे सङ्क्रमयति, स पुरुषस्योत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मणः स्वामी। पुंवेदस्य संक्रमकाले संज्वलनक्रोधस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म क्रोधसर्वसंक्रमे मानस्य, मानेसर्वसङ्क्रमे मायायाः, मायासर्वसङ्क्रमे लोभस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवतीति गाथार्थः ॥ १६० ॥

चउरुवसामिय मोहं जसुच्चसायाण सुहुमखवगंते। जं असुभपगइदलियस्स संकमो होइ एयासु ॥ १६१ ॥

व्याख्या—स गुणितकर्मांशश्चत्वारो वारा मोहनीयमुपशमय्य शीघ्रं क्षपणायोत्थितः, यत उभयश्रेणीगतस्याशुभाः स्व-

जातीयप्रकृतयः सातोच्चैर्गोत्रयशःकीर्त्तिषु गुणसङ्क्रमेण सङ्क्रामन्त्यतः सूक्ष्मसम्परायान्तसमये सातोच्चैर्गोत्रयशःकीर्त्तीनां उत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मणः स्वामीति गाथार्थः ॥ १६१ ॥

अद्धाजोगुक्कोसेहि देवनरगाउगाण परमाए। परमं पएससंतं जा पढमो उदयसमओ सो ॥ १६२ ॥

व्याख्या—'अद्ध' त्तिबन्धकाद्धायोगैर्मनोवाक्कायलक्षणैस्तैरुत्कृष्टैर्देवनरकायुषोः 'परमाए' त्ति उत्कृष्टायां स्थितौ, परममुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति यावत्प्रथमस्तयोरुदयसमयस्तिष्ठतीति गाथार्थः ॥ १६२ ॥

सेसाउगाण नियगेसु चेव आगंतु पुव्वकोडीए। सायबहुलस्स अचिरा बंधंते जाव नो वट्टे ॥ १६३ ॥

व्याख्या—'शेषायुषोः' तिर्यग्मनुष्यायुषोः, स्वगतिभवेषु चशब्दादुत्कृष्टबन्धकाद्धायोगैरेव बध्वा पूर्वकोट्यायुष्केषु समुत्पन्नः, तथापि सुखो, यतः सुखितस्य न बहवः पुद्गलाः शटन्ति, ततः सोऽन्तर्मुहूर्त्तेनैव तत्र मर्तुकामो जातः, भूयोऽपि परमबन्धकाद्धायोगैरन्यत् स्वजातीयमायुष्कं बध्नाति, बन्धकाद्धान्तसमये यावत् वेद्यमानमायुष्कं नापवर्त्तयति, तावन्मनुष्यायुषो तिर्यगायुषो वा उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति, यतो देशोनमुभयायुष्कं तदा भवतीति गाथार्थः ॥ १६३ ॥

...कोडी पुहुत्तनारयदुगस्स बंधंते। एवं पलियतिगंते सुरदुगवेउव्वियदुगाणं ॥ १६४ ॥

...या—'पूर्वकोटीपृथक्त्वमि' ति, पूर्वकोटीसप्तकं 'पूरितु' त्ति, सङ्क्लिष्टाध्यवसायो भूयो २ बन्धकत्वेन निचितं ...भिमुखो बन्धान्तसमये नरकद्विकस्योत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म करोति, एवमनेन२ क्रमेण पूर्वकोटिसप्तकं विशुद्धाध्यवसा... ...भोगभूमिषु पल्योपमत्रिकं च तदन्तसमये देवद्विकवैक्रियसप्तकानामुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म करोतीति गाथार्थः ॥ १६४ ॥

तमतमगो अइखिप्पं सम्मत्तं लभिय तंमि बहुगद्धं । मणुयदुगंसुकोसं सवज्जरिसभस्स बन्धंते ॥ १६५ ॥

व्याख्या—'तमतमगो' त्ति, सप्तमपृथिवी नारकोऽतिक्षिमं जन्मत आरभ्यान्तर्मुहूर्त्ते गते सम्यक्त्वं लब्ध्वा, तत्र प्रभूताद्धा अन्तर्मुहूर्त्तोनानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि गुणहेतोर्बद्धस्य प्रथमसंहननस्य मनुजद्विकस्य मिथ्यात्वगमनसमये स्वबन्धान्ते उत्कृष्टप्रदेशसत्कर्म भवतीति गाथार्थः ॥ १६५ ॥

बेच्छावट्ठि चियाणं मोहस्सुवसामगस्स चउखुत्तो । सम्मधुववारसण्हं खवगंमि सबन्धअंतंमि ॥ १६६ ॥

व्याख्या—द्वे षट्षष्टी चितानां-बद्धानां, चारित्रमोहनीयस्य चतुष्कृत्व उपशामके 'सम्मधुववारसण्हं' ति सम्यक्त्वे सति यासां द्वादशानां प्रकृतीनां बन्धोऽवश्यं भवति, ताः सम्यक्त्वध्रुवाः, कास्ताः? त्रसादिचतस्रः सुस्वरादितिस्रः पराघातोच्छ्वासोच्चैर्गोत्रशुभविहायोगतिपञ्चेन्द्रियजातयस्तासां क्षपणायाभ्युत्थितस्य स्वबन्धान्तसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति, श्रेणीग्रहणं तासु गुणसंक्रमेण प्रभूतं दलं शक्यान्तं लभ्यते इति गाथार्थः ॥ १६६ ॥

सुभथिरसुभधुविपाणं एवं चिय होइ संतमुक्कोसं । तित्थयराहाराणं नियउक्कोस्ससबन्धंते ॥ १६७ ॥

व्याख्या—शुभस्थिरशुभध्रुवबन्धिनीनां तैजससप्तकवर्णाद्येकादशनिर्माणागुरुलघूनां द्वाविंशतिप्रकृतीनां प्राक्तनं द्वादशोत्तरं प्रकृतिक्रमेण तद्वदुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म स्वामित्वं स्वबन्धान्तसमये भवति । तीर्थकराहारकसप्तकानां स्वकस्वकोत्कृष्टबन्धकालान्तरसमये उत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म भवति । तीर्थङ्करं देशोनपूर्वकोटिद्व्याधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि बध्यते, आहारकं देशोनपूर्वकोटिं भूयो २ बध्यते, तत्परिणामसंभवात् गुणितकर्मांशः क्षपणायोत्थित इति वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ १६७ ॥

तुल्ला नपुंसगेणं एगिंदियथावरायवुज्जोया । सुहुमतिगं विगलावि य तिरिमणुयचिरच्चिया नवरिं ॥१६८॥

॥ भणियं उक्किट्ठसामित्तं ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियजातिस्थावरोद्योतातपाः नपुंसकवेदेन तुल्या ईशानदेवसंक्लिष्टस्वान्तसमयादिक्रमेणो (ईशानदेवाः संक्लिष्टाः स्वान्तसमये उ)त्कृष्टप्रदेशसत्कर्माणो भवन्ति। विकलेन्द्रियसूक्ष्मत्रिकेऽपि तिर्यग्भिर्मनुष्यैर्वा 'चिरं'ति पूर्वकोटिसप्तकं यदा चिते भूयो भूयो वन्धे तदोत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मणी भवत इति। शेषाणां तमतमानारकस्य गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टप्रदेशसत्कर्मस्वामित्वं कथितमेवेति गाथार्थः ॥ १६८ ॥

उत्कृष्टप्रदेशस्वामित्वविशेषोऽभिहितः । जघन्यप्रदेशस्वामित्वविशेषमाह—

उव्वलणीणेगठ्ठिई उव्वलणाए जया दुसामइगा । थोवद्धमज्जियाणं चिरकालं पालिया अंते ॥ १६९ ॥

व्याख्या—उद्वलनप्रकृतीनामाहारकसप्तकवैक्रियसप्तकदेवनरकमनुजद्विकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चैर्गोत्रानन्तानुवन्धिनां सप्तविंशतिप्रकृतीनां स्वोद्वलनायां यदैका स्थितिर्द्विसामयिका भवति तासां 'स्तोकाद्धार्जितानाम्' अल्पकालोपचितानां, तदा जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति। विशेषोऽत्राप्युच्यते-क्षपितकर्मांशेनानन्तानुवन्धिनो वियोज्य भूयोऽन्तर्मुहूर्तं बध्वा भूयः सम्यक्त्वं द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणामनुपाल्य क्षपणायोत्थितः, तस्या द्विसामयिकस्थितिशेषस्य जघन्यं तेषां प्रदेशसत्कर्म भवति। सम्यक्त्वमिश्रे द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणामनुपाल्य मिथ्यात्वं प्राप्तः, चिरोद्वलनया मन्दोद्वलनया स्वोदयावलिकोपरिगतस्थितिखण्डं सङ्क्रामयति, तत उदयावलिका स्तिबुकसङ्क्रमेण मिथ्यात्वे सङ्क्रामयति, तस्यां द्विसामयिकस्थितिशेषायां जघन्यं प्रदेशसत्कर्मेति ।

देवद्विकनरकद्विकवैक्रियसप्तकानां पूर्वोद्वलितानां क्षपितकर्मांशेनान्तर्मुहूर्त्तबद्धानां अप्रतिष्ठानानुभूतानां भूयस्तिर्यक्षु भवेऽप्यबद्धानां एकेन्द्रियत्वे चिरोद्वलितानां द्विसामयिकस्थितिशेषाणां जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति । मनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्राणामपि पूर्वोद्वलितानामन्तर्मुहूर्त्तबद्धानां वाय्वग्निकाये चिरोद्वलितानां द्विसामयिकस्थितिशेषाणां जघन्यं प्रदेशसत्कर्म्म भवतीति गाथार्थः ॥ १६९ ॥

अंतिमलोभजसाणं असेढिगाऽहापवत्तअंतंमि । मिच्छत्तगए आहारगस्स सेसाणि नियगंते ॥ १७० ॥

॥ उत्तं जहण्णसामित्तं ॥

व्याख्या—सञ्ज्वलनलोभयशःकीर्त्त्योरश्रेणीगते–उपशमश्रेणीवर्जिते, क्षपितकर्मांशे यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म्म भवति । श्रेणीगतस्य गुणसङ्क्रमेण प्रभूतदलता भवति, सा च नेष्यते, जघन्येनाधिकार इति कृत्वा । आहारकसप्तकस्य स्वल्पाद्धायोगैर्बद्धस्य मिथ्यादृष्टिना मन्दोद्वलनया उद्वलितस्य द्विसामयिकस्थितिशेषस्य जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवति, शेषाणां स्वान्तसमये जघन्यं प्रदेशसत्कर्म्म भवति । अन्ये तु ऊचुः, तीर्थकरस्य स्वल्पयोगेन प्रथमसमयबद्धस्य या लता सा जघन्यं प्रदेशसत्कर्म भवतीति गाथार्थः ॥ १७० ॥

उक्तं जघन्यप्रदेशस्वामित्वमिति । इदानीं प्रदेशसत्स्थानविकल्पप्ररूपणायाह—

चरमावलिगपविट्ठा गुणसेढी जासि अत्थि न य उदओ। आवलिया समयसमा तासिं खलु फड्डगाइं तु॥१७१॥

व्याख्या—'चरमावलिका' कर्मस्थित्यन्तावलिका, तस्यां प्रविष्टा गुणश्रेणी यासां प्रकृतीनां अस्ति, न चोदयोऽस्ति, तासामावलिका समयतुल्यानि, खलु शब्दोऽलङ्कारे, स्पर्धकानि भवन्ति, तुशब्द एवकारार्थः, आवलिकातुल्यान्येवेति गाथार्थः॥१७१॥

स्पर्द्धकप्ररूपणामाह–

सव्वजहण्णपएसे पएसवुड्ढीएऽणंतया भेया । ठितिठाणे ठितिठाणे विण्णेया खवियकम्माओ ॥ १७२ ॥
खवियकम्मे वि तंमी जोगविसेसा असंखया भेया । ठितिठाणे ठितिठाणे एवइभेयं भवे फड्डं ॥

व्याख्या—सर्वजघन्याः 'प्रदेशाः' परमाणवो यस्मिन् स्थाने तत्तथा, तस्मिन् सर्वजघन्यप्रदेशस्थाने प्रदेशवृद्ध्या, निरन्तराणि अनन्तस्थानानि भवन्ति, तस्मिन् जघन्ये एकपरमाणुप्रक्षेपादेको भेदो, द्विप्रक्षेपात् द्वौ, त्रिभिस्त्रय, एवमनन्ताः स्थानभेदाः अस्यामेवैकस्थितौ कालविभागे भवन्ति । एवं स्थितौ २ समये २ 'विज्ञेया' मन्तव्याः । क्षपितकर्मांशादारभ्य स एव निरूप्यते ग्रन्थिकसत्त्वमायोग्यजघन्यकर्मा त्रसेषूत्पन्नः, तत्र देशविरतिं सर्वविरतिं च बहुधा कृत्वा चत्वारो वारा मोहनीयमुपशमय्य स्थावरत्वं पल्योपमासङ्ख्येयभागमनुभूय, भूयः त्रसेष्वागतस्तत्र क्षपणायोत्थितः स क्षपितकर्मांशः, तस्यान्तरकण्डके गते आवलिकायामपि द्विसामयिकस्थितिशेषायां जघन्यं प्रदेशसत्कर्म्म भवति, एतस्यामेव स्थितौ प्रदेशोत्तराणि अनन्तानि प्रदेशस्थानानि लभ्यन्ते, यावद् गुणितकर्मांशप्रायोग्यमुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्मस्थानमेतान्येकं स्पर्द्धकमिति । एवं द्वाभ्यां स्थितिभ्यां द्वे, तिसृभिस्त्रीणि, चतसृभिः चत्वारि, स्पर्द्धकानि, यावत्समयोनावलिकाप्रमाणानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ १७२ ॥

एगट्ठिइयं एगाए फड्डुगं दोसु होइ दोठिइगं । तिगमाईसुवि एवं णेयं जावंति जासिं तु ॥ १७२ ॥

व्याख्या—एकस्यां स्थितौ यत्स्पर्द्धकं तदेकस्थितिकं [1]द्वयोर्द्विस्थितिकं त्र्यादिष्वपि एवं ज्ञेयम् । यासां प्रकृतीनां याव-

१ द्वाभ्यां-क.

न्यः स्थितयः तावत् स्थितिकं स्पर्द्धकम् । अथवैकमुत्कृष्टमुच्यत इति गाथार्थः ॥ १७३ ॥

आवलिसेत्तुक्कोसं फड्डगमोहस्स सव्वघाईणं । तेरसनाम तिनिद्दाण जाव नो आवली गलइ ॥ १७४ ॥

व्याख्या—आवलिकासमयमानस्पर्द्धकमुत्कृष्टं मोहनीयस्य सर्वजघन्यादारभ्य द्वादशाद्यकषायमिथ्यात्वनामत्रयोदशस्त्यानर्द्धित्रिकाणां एकोनत्रिंशत्प्रकृतीनां क्षपणसमये उदयो नास्ति, यावन्नावलिका गलति न-क्षीयते, नान्यत्र प्रक्षिप्यते तावत्समयमानं स्पर्द्धकं भवतीति गाथार्थः ॥ १७४ ॥

खीणद्धासंखंसं खीणंताणं तु फड्डगुक्कोसं । उदयवईणेगहियं निद्दाणं एगहीणं तं ॥ १७५ ॥

व्याख्या—क्षीणकषायाद्धायाः सङ्ख्येयभागतुल्यं क्षीणकषायान्तानां उत्कृष्टं स्पर्द्धकमसङ्ख्येयस्पर्द्धकात्मकत्वात् । जघन्यं माग्वत्, जघन्यदलैकस्थित्यात्मकमवसेयम् । उदयवतीनां एकस्थित्याऽभ्यधिकं ज्ञानान्तरायदशकदर्शनचतुष्काणां चतुर्दशानां संपूर्णावलिकामात्रं, निद्राप्रचलयोस्तदपेक्षया एकस्थित्या हीनं तयोस्तदाऽनुदयमिति कृत्वा, जघन्यं द्विसमयिका एका स्थितिरिति गाथार्थः ॥ १७५ ॥

अज्जोगिसंतिगाणं उदयवईणं तु तस्स कालेणं । एगाहिगेण तुल्लं इयराणं समयहीणं तं ॥ १७६ ॥

व्याख्या—अयोगिनि सत्ता यासां ता अयोगिसत्प्रकृतयः तासां अयोगिकाल तत्समयप्रमाण उत्कृष्ट स्पर्द्धकं जघन्यप्रदेशैकस्थित्यात्मकं जघन्यं, उदयवतीनां यशोवर्जितानां नामनवप्रकृतीनां सातासातयोन्यतमस्य । अनुदयवतीनां तु नवत्रयोदशोद्वलनविंशतिवर्जितानां नामैकषष्टिनीचैर्गोत्राणां तदेवोत्कृष्टमेकस्थितिहीनं तासां तत्रानुदयत्वात् एकास्थितिस्तिबुकसङ्क्रमेण उदयवतीषु

सङ्क्रामयतीति गाथार्थः ॥ १७६ ॥

ठिइखंडाणइखुड्डं खीणसजोगीण होइ जं चरिमं । तं उदयवतीणहिगं अन्नगए णूणमियराणं ॥ १७७ ॥

व्याख्या—स्थितिखण्डघाते क्रियमाणे खण्डानां यच्चरमं स्थितिखण्डं तदतिक्षुद्रं जघन्यं भवति, क्षीणकषायसयोगिनां तदुदयवतीनामेकस्थित्याऽभ्यधिकम् । अनुदयवतीनां तु संक्रान्तस्थित्या हीनं इति गाथार्थः ॥ १७७ ॥

जं समयं उदयवई खिज्जइ दुचरिमयं तु ठिइठाणं । अणुदयवइए तंमी चरिमं चरिमम्मि जं कमइ ॥१७८॥

व्याख्या—यस्मिन्नवसरे उदयवत्या 'क्षीयते' अनुभूयते, 'द्विचरमम्' उपान्त्यस्थानम्, अनुदयवतीनां तस्मिन् काले चरमं स्थितिस्थानं चरमे उदयवतीनां स्थितिस्थाने ' यतो ' यस्मात् ' क्रामति ' सङ्क्रमत्यतोऽनुदयवत्यः एकया स्थित्या हीना भवन्तीति गाथार्थः ॥ १७८ ॥

जावइयाओ ठिइओ जसंतलोभाणऽहापवत्तंते । तं इगि फड्डुं संते जहण्णयं अकयसेढिस्स ॥ १७९ ॥

व्याख्या—यावन्त्यः स्थितयो यशःसञ्ज्वलनलोभयोर्यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये क्षपितकर्मांशस्य तदेकं स्पर्द्धकं (स्थानं) जघन्यं प्रदेशसत्कर्मणो भवन्ति, तथाकृतश्रेणीजीवस्य श्रेण्यां गुणसङ्क्रमसद्भावाज्जघन्यं न भवति, ततः प्रदेशोत्तराणि अनन्तानि प्रदेशसत्स्थानानि भवन्ति यावद् गुणितकर्मांशयोग्यमिति गाथार्थः ॥ १७९ ॥

अणुदयतुल्लं उव्वलणिगाण जाणिज्ज दीहउव्वलणे । हासाइणं एगं संछोभे फड्डुगं चरिमं ॥ १८० ॥

व्याख्या—अनुदयतुल्यमुद्वलनप्रकृतीनां जघन्यं स्पर्द्धकं, कथं ? सूक्ष्मनिगोदेषु कर्मस्थितिमनुपाल्य त्रसत्वे सम्यक्त्वं देश-

विरतिं च सर्वविरतिं च बहुधाऽनुपाल्य चत्वारो वारा मोहनीयमुपशमय्य द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणां सम्यक्त्वमनुपाल्य मिथ्यात्वं गतः, ततो दीर्घोद्वलनया उद्वलमानस्य चरमखण्डकावसाने उदयावलिकायाः परिगलमानायाः द्विसामयिकी एका स्थितिरवशेषा यावज्जघन्यं स्पर्द्धकं, ततः प्रदेशवृद्ध्या अनन्तानि सत्स्थानानि यावदुत्कृष्टं प्रदेशसत्कर्म सम्यक्त्वस्य भवति, एवं सम्यग्मिथ्यात्वस्यापि । शेषोद्वलनानां सम्यक्त्वकालं विहाय शेषं तथैव वक्तव्यम् । हास्यादिषट्कस्य चरमसंछोभः क्षपितकर्मांशस्य जघन्यं स्पर्द्धकमिति गाथार्थः ॥ १८० ॥

बंधावलियाईयं आवलिकालेण बीयट्ठिइहिंतो । लयठाणं लयठाणं नासेइ संकमेणं तु ॥ १८१ ॥

व्याख्या—बद्धस्य कर्मणः 'आवलिका' बन्धावलिका, सा 'व्यतीता' अतिक्रान्ता यस्य तत्कर्मबन्धावलिकातीतं तच्चान्येनावलिकामात्रेण कालेन द्वितीयस्थितिस्थानेभ्यः लतास्थानं २ नाशयति क्रोधान्माने प्रक्षिपति सङ्क्रामयतीत्यर्थः, तुशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ? प्रथमस्थित्या समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितिखण्डकोदयोदीरणाबन्धाश्चत्वारोऽपि भवन्ति, आवलिकाशेषायां न सम्भवन्तीति गाथार्थः ॥ १८१ ॥

संजलणतिगे दुसमयहीणा दो आवलीण उक्कोसं । फड्डुं बिईयठिइए पढमाए अणुदयावलिगा ॥ १८२ ॥

व्याख्या—'सञ्ज्वलनत्रिके' क्रोधमानमायाख्ये, यदा प्रथमस्थित्यां (समयोन) उदयावलिका शेषा तदा द्वितीयस्थित्यां द्विसमयोनावलिकाद्विकलता उत्कृष्टस्पर्द्धकसंज्ञा च । सा च प्रथमस्थित्युदयावलिकाविपाके [1]नेच्छति, एतदेव

---

१ न गच्छति ख.

भावयति-प्रथमसमयक्रोधवेदकेन यद्बद्धं तद् बन्धावलिकातीतं द्वितीयावलिकया सङ्क्रामयति, परप्रकृतिस्वभावेन स्थापयति, द्विचरमसमये क्रोधवेदकेन संज्वलनबन्धयोगस्थानवर्त्तिना यद्बद्धं कर्म तदपि बन्धावलिकायां गतायां अन्यतः सङ्क्रामयति, अन्येनावलिकाकालेन सङ्क्रम्यमाणं २ सङ्क्रामयति, एवं त्रिचरमसमये क्रोधवेदकेन यद् बद्धं तद्बन्धावलिकायां द्वितीयावलिकया सङ्क्रामयति, एवं यद् यस्मिन् समये बद्धं तत्तस्मात् समयात् द्व्यावलिकाकालेनाकर्मी भवति, तस्माद् बन्धोदयसमयेन उदयावलिकावर्त्तमानसमयेन च हीनं आवलिकाद्विकं द्वितीयस्थितौ भवति, प्रथमस्थित्या (समयोना) वलिकाशेषायामिति गाथार्थः ॥ १८२ ॥

आवलिदोसमऊणामेत्तं फड्डं तु पढमठितिविरमे। वेयाणवि दोफड्डा ठिईदुगं जेण छण्हं पि ॥ १८३ ॥

व्याख्या—द्विसमयहीनावलिकामात्रं स्पर्द्धकं द्वितीयस्थितौ भवति, प्रथमस्थितिविरमे–तदवसाने, यतः उदयावलिकामात्रेण कालेनावलिकां सङ्क्रामयति, द्विसमयोनावलिका तिष्ठति सा लता जघन्यं स्पर्द्धकं तत्र तदनन्तरमेव माने सङ्क्रामयति, मानादपि मायायां, मायाया अपि लोभे, एवं तत्प्रदेशवृद्ध्या अनन्तभेदं भवति यावद् क्षपितकर्मांशोत्कृष्टम्। अथवा योगस्थानद्विकादिसंयोगगुणसङ्ख्येयभेदं जघन्यमपि भवति। वेदानामपि द्वे स्पर्द्धके प्रथमस्थित्यभिधानं द्वितीयस्थित्यभिधानं च एवं सञ्ज्वलनत्रिकवेदत्रिकयोरपि षण्णामपि प्रकृतीनां भवतीति गाथार्थः ॥ १८३ ॥

वेदेषु स्पर्द्धकद्विकं भावयति—

पढमठिईचरिमुदओ बिइयठिईए य चरिमसंछोभे। दोफड्डा वेयाणं दो इगि संतंहया पए ॥ १८४ ॥

---

१ प्रथमसमयेनेत्यर्थः

व्याख्या—प्रथमस्थितेश्चरमो-अन्तिम उदयो, द्वितीयस्थितेश्चरमोऽन्तिमः संछोभः एते द्वे स्पर्द्धके वेदानाम् । अथवा प्रथम-द्वितीयस्थितिसद्भावे प्रथमं स्पर्द्धकं, प्रथमस्थित्यभावे द्वितीयस्थितिसंछोभस्य सद्भावे द्वितीयं स्पर्द्धकं भवतीति गाथार्थः ॥१८४॥

विशेषमाह—

चरिमसंछोभसमए एगठिई होइ थीनपुंसाणं । पढमठिइए तयंते,पुरिसे दोआलिदुसमऊणं ॥ १८५ ॥

व्याख्या—भव्यः सर्वजघन्यसत्कर्मा प्रभूतदेशविरतिसर्वविरतिपालकः सागरोपमपट्पष्टिद्विकानुपालितसम्यक्त्वो नपुंसकवेदोदयेन क्षपकश्रेणीमभ्युत्थितस्तस्य चरमसंछोभकाले एका स्थितिर्भवति नपुंसकवेदस्य एवं स्त्रीवेदस्य च । पुरुषवेदे तु प्रथमस्थितिक्षये आवलिकाद्विकं द्विसमयोनं तिष्ठति, स च चरमसंछोभ इति गाथार्थः ॥ १८५ ॥

॥इतिश्री चन्द्रर्षिविरचितायां श्रीपञ्चसंग्रहस्वोपज्ञटीकायां पञ्चमं बन्धविधिद्वारं समाप्तं॥

॥ अथ कर्मप्रकृत्याधिकारः ॥

नमिऊण सुयहराणं वोच्छं करणाणि बंधणाईणि। संकमकरणं बहुसो अइदेसियं उदयसंते जं ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रुतं धारयन्तीति श्रुतधरा, अथवा श्रुतं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तद्धारयन्तीति श्रुतधरास्तेभ्यः प्रणम्य नत्वा 'वोच्छं' वक्ष्ये करणानि बन्धनादीनि बन्धनकरणं बध्यते येनाष्टप्रकारं कर्म जीववीर्येण शक्त्या चेष्टया तद्बन्धनकरणम्। प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशानामन्यथा स्थापनं अन्यपरिणामपरिणमनं अन्यप्रकृतिस्वरूपेण व्यवस्थापनं वा यज्जीववीर्यतस्तत्सङ्क्रमकरणम्, तद्भेदावेवोद्वर्तनापवर्तनकरणे, स्थित्यनुभागयोः वृद्धिकरणमुद्वर्तनाकरणम्, ह्रस्वीकरणमपवर्तनाकरणम्। अप्राप्तकालकर्मपुद्गलानामुदये व्यवस्थापनमुदीरणाकरणं, सा चोदयविशेष एव। उदयोदीरणनिधत्तिनिकाचनाकरणानां यदऽयोग्यत्वे व्यवस्थापनं तदुपशमनाकरणमुद्वर्तनापवर्तनवर्जानां करणानामयोग्यत्वे व्यवस्थापनं निधत्तिकरणम्। सर्वकरणायोग्यत्वे व्यवस्थापनं निकाचनाकरणम्। अथवा तप्तायःशलाकासम्बन्धतुल्यं निधत्तिकरणम्, आसामेव तप्तायश्शलाकानां सम्बद्धानां कुट्टितानां परिणामतुल्यं निकाचनाकरणम्। अनयोरन्यत्र सूत्रनिबद्धसूचीसङ्घाततुल्यो बन्ध इति। एतत्करणाष्टकं जीववीर्यरूपं वक्ष्ये, यतो यस्मादनेकशोऽतिदिष्टं सङ्क्रमकरणमुदये सत्कर्मणि तदप्रणने तयोः दुर्विज्ञेयत्वात्, तस्मात् तत्साहचर्यात् सर्वाण्यपि करणान्युच्यन्त इति गाथार्थः ॥१॥ साम्प्रतं सूत्रक्रमाद् बन्धनकरणमायातम्, तस्य च योगाः कषायाश्च हेतवः, तत्रापि प्रथमं योगप्ररूपणा क्रियते, यतः ते कषायरहिता अपि बन्धहेतुत्वे योग्यत्वमर्हन्ति, अतः ते एवादावभिधीयन्ते—

आवरणदेससव्व-क्खएण दुविहेह वीरयं होइ । अहिसंधिअणभिसंधि य अकसाइ सलेसि उभयंपि ॥ २ ॥

व्याख्या—वीर्यान्तरायदेशक्षयतः छद्मस्थानां चित्रं वीर्यं भवति, वीर्यान्तरायसर्वक्षयेण केवलज्ञानिनां भवति । इहातो द्विविधं वीर्यम् । तदप्येकैकं द्विविधं अभिसन्धितानभिसन्धितभेदात्, यन्मनोऽभिचिन्तनापूर्वकं धावनवल्गनाहारादिकरणं तदभिसन्धि । यत्पुनरेकेन्द्रियादीनां मनोरहितानां वाक्कायक्रियारूपं वीर्यं, समनस्कानामपि भुक्तस्याहारस्य यद् धातुमलत्वेन व्यवस्थापनं तदनभिसन्धि । सर्वावरणक्षयाद्यदभिसन्धितानभिसन्धित्वेन द्विविधं जातम्, तदुभयमपि अकषायं सलेश्यं सयोगिनां भवतीति गाथार्थः ॥ २ ॥

होइ कसाइ वि पढमं इयरमलेसो वि जं सलेसं तु । गहणपरिणामफंदण-रूवं तं जोगओ तिविहं ॥३॥

व्याख्या—प्रथमं यद्देशावरणक्षयेण तत्सकषायम्, अपिशब्दादकषायमपि भवत्युपशान्तक्षीणकषायाणां 'इतरद्' सर्वावरणक्षयेण यत्तदलेश्यमयोगिसिद्धानां भवति, अपिशब्दात् सलेश्यमपि योगिनां भवति । एतेषां वीर्याणां यत्सलेश्यं तद् ग्रहणपरिणामस्पन्दनारूपं, 'योगतो' मनोवाक्कायभेदतस्त्रिविधम् । तुशब्दाधिक्यात् शुभलेश्यानां विशुद्धितोऽशुभानां सङ्क्लेशतो जीवस्य वीर्यवृद्धिर्योगोत्कृष्टता भवति, उभयोरपि मन्दत्वे मन्दप्राणता । अत्र तु सकषायसलेश्यवीर्येणाधिकार इति गाथार्थः ॥३॥

तस्यैवैकार्थिकान्याह–

जोगो विरियं थामो, उच्छाह परक्कमो तहा चेट्ठा । सत्ति सामत्थं च्चिय जोगस्स हवंति पज्जाया ॥ ४ ॥

व्याख्या—सुगमेयं गाहा ॥ ४ ॥ सांसारिकजीवानां चित्रक्षयोपशमाच्चित्रं वीर्यं भवति, तस्मात् क्षायोपशमिकवीर्यं

प्ररूप्यते । तत्परिज्ञानार्थं तत्रादावेवाविभागप्ररूपणा, वर्गणाप्ररूपणा, स्पर्द्धकप्ररूपणा, अन्तरप्ररूपणा, स्थानप्ररूपणा, अनन्तरोपनिधाप्ररूपणा, परम्परोपनिधाप्ररूपणा, एवमाद्यत्र वक्तव्यम् ॥

पण्णाए अविभागं, जहण्णविरियस्स वीरियं छिण्णं । एक्केक्कस्स पएसस्सऽसंखलोगप्पएससमं ॥ ५ ॥

व्याख्या—'प्रज्ञया' बुद्ध्या, सर्वजघन्यवीर्यस्य जीवप्रदेशस्य वीर्यं 'छिन्नं' खण्डितं यावदविभागं जातं द्विधाकर्तुं न शक्यत इत्यर्थः । तदेवं प्रकृतेः कियन्तो वीर्यविभागा वीर्यपरमाणवो भावपरमाणवो वा जाता ? एकैकस्य जीवप्रदेशस्यासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्याः आह—जघन्योत्कृष्टप्रदेशयोः कोऽत्र विशेषः ? उच्यते—महान् विशेषो, यतोऽसङ्ख्येयस्यासङ्ख्येयभेदाभिन्नत्वात्, असङ्ख्येयगुणत्वमत्र मन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ५ ॥ उक्ताऽविभागप्ररूपणा, वर्गणाप्ररूपणायाह—

सव्वप्पवीरिएहिं, जीवपएसेहि वग्गणा पढमा । बीयाइवग्गणाओ, रूवुत्तरिया असंखाओ ॥ ६ ॥

व्याख्या—सर्वाल्पवीर्या जघन्यवीर्या ये जीवप्रदेशाः तैः असङ्ख्येयप्रदेशैः सर्वैरप्येकावर्गणा प्रथमोच्यते, द्वितीयादयो वर्गणा रूपोत्तरा असङ्ख्येयाः । किमुक्तं भवति—एकेन जीववीर्याविभागेनाधिका ये प्रदेशास्तत्समासेन द्वितीया वर्गणा, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चाद्यविभागाधिकैः जीवप्रदेशैः वर्गणा भवन्त्यसङ्ख्येयाः श्रेणिप्रदेशासङ्ख्येयभागतुल्या इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

स्पर्द्धकप्ररूपणायाह—

ताओ फड्डगमेगं, अओ परं नत्थि रूववुड्ढीए । जाव असंखा लोगा, पुव्वविहाणेण तो फड्डा ॥ ७ ॥

व्याख्या—ताः सर्वा अपि वर्गणा एकत्र मीलिताः प्रथमं स्पर्द्धकं भवति । अतः परं ताभ्यः स्पर्द्धकवर्गणाभ्यो रूपवृद्ध्या

एकजीववीर्यविभागाधिका जीवप्रदेशा न सन्ति, द्वित्रिचतुष्पञ्चाधिका वा न सन्ति, यावदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशाधिका उल्लङ्घ्य सन्ति, ततस्तैर्वर्गणा प्रथमा। एवं रूपवृद्धाभिरसङ्ख्येयवर्गणाभिः श्रेणिप्रदेशासङ्ख्येयभागतुल्याभिः द्वितीयं स्पर्द्धकम्, भूयो रूपवृद्धया न सन्ति वर्गणा, यावदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणवीर्यविशेषास्ता उल्लङ्घ्य पुनर्वर्गणा भवन्ति। एवं भूयो भूयः स्पर्द्धकप्ररूपणा कार्या इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ उक्ता स्पर्द्धकप्ररूपणा, अन्तरप्ररूपणा च, स्थानप्ररूपणामाह—

सेढीअसंखभागियफड्डेहिं जहण्णयं हवइ ठाणं। अंगुलअसंखभागुत्तराइं भूआ असंखाइं ॥ ८ ॥

व्याख्या—एवमनन्तरोक्तविधिना निष्पन्नस्पर्द्धकैः श्रेणीप्रदेशासङ्ख्येयभागतुल्यैर्जघन्यवीर्यत्वात् प्रदेशानां जघन्यं योगस्थानं भवति। अङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रदेशप्रमाणाधिकैः स्पर्द्धकैः प्रथमयोगस्थानाद् द्वितीयं योगस्थानं भवति। एवमङ्गुलासङ्ख्येयभागोत्तराणि यथोत्तरमसङ्ख्येयानि श्रेण्यसङ्ख्येयभागप्रदेशतुल्यानि योगस्थानानि भवन्ति? प्रथमं योगस्थानं प्रभूतैर्जीवप्रदेशैरल्पवीर्यैर्भवति। ततो द्वितीयं स्वल्पतरैर्जीवप्रदेशैः वीर्यवद्भिश्च भवति। अतः प्रभूततराणि स्पर्द्धकानि। अन्ये त्वेवं व्याचक्षते, तस्माज्जघन्यवीर्याज्जीवांशोऽन्यो वीर्याधिकस्तस्यानेनैव प्रकारेण यद्योगस्थानं तद् द्वितीयम्। एवं उत्कटतरवीर्यस्य तृतीयम्, एवं श्रेण्यसङ्ख्येयभागतुल्यानि योगस्थानानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ८ ॥

उक्ता स्थानप्ररूपणा, अनन्तरोपनिधा च, परम्परोपनिधोच्यते—

सेढिअसंखियभागं, गंतुं गंतुं भवन्ति दुगुणाइं। फड्डाइं ठाणेसुं पलियासंखंसगुणगारा ॥ ९ ॥

व्याख्या—प्रथमयोगस्थानात् श्रेण्यसङ्ख्येयभागप्रदेशतुल्यानि योगस्थानानि उल्लङ्घ्य यद्योगस्थानं तस्मिन् द्विगुणानि

स्पर्द्धकानि भवन्ति । तस्मादप्यन्यदीयव्यवधानव्यवहितस्थानं भूयो द्विगुणस्पर्द्धकं भवति । एवं सर्वयोगस्थानेषु वक्तव्यम्, यद्येवं ततः कियन्ति द्विगुणस्थानानि ? तदुच्यते—सूक्ष्माद्धापल्योपमस्यासङ्ख्येयभागे यावन्मात्राः समयास्तावन्मात्राणि द्विगुणस्थानानि वैपरीत्ये इयन्त्येव हानिस्थानानि भवन्ति । एकस्य द्विगुणस्थानान्तरस्य योगस्थानेभ्योऽसङ्ख्येयभागमात्रा वा गुणाकारा वक्तव्या इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

वड्ढंति व हायंति व चउहा जीवस्स जोगठाणाइं । आवलिअसंखभागंतमुहुत्तमसंखगुणहाणी ॥ १० ॥

व्याख्या—तानि योगस्थानानि जीवस्य वृद्धिमुपयान्ति चतुर्द्धा, क्षयोपशमस्य चित्रत्वात् । कथं ? असङ्ख्येयभागाधिकानि वा, सङ्ख्येयभागाधिकानि वा, सङ्ख्येयगुणाधिकानि वाऽसङ्ख्येयगुणाधिकानि वा । हानावपि एवमेव, असङ्ख्येयभागहीनानि वा, सङ्ख्येयभागहीनानि वा सङ्ख्येयगुणहीनानि वाऽसङ्ख्येयगुणहीनानि वा, चित्रत्वाद्वीर्यान्तरायोदयस्य भवन्ति । अनयोर्हानिवृद्ध्योः कालनियमार्थमाह—आवलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रं कालमुत्कृष्टत आद्यास्तिस्रोऽपि वृद्धयो हानयो वा प्रत्येकं भवन्ति । असङ्ख्येयगुणवृद्धिर्हानिर्वा अन्तर्मुहूर्त्तं यावद् भवतीति गाथार्थः ॥ १० ॥

उक्तो योगस्थानानां वृद्धिहान्योः कालः, साम्प्रतमवस्थितिकालोऽभिधीयते—

जोगठाणठिईओ, चउसमयादट्ठ दोण्णि जा तत्तो । अट्ठगुभयठिईयाओ जहा परमसंखगुणियाणं ॥ ११ ॥

व्याख्या—योगस्थानपरिणता जीवा वृद्धिं हानिं वा कुर्वाणा एकैकयोगस्थाने कियत्कालं तिष्ठन्त्येतदुच्यते—चत्वारः समयाः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदजीवा जघन्ययोगिनस्तदारभ्य यथा यथा वीर्यवृद्धिर्भवति, तथा तथा स्थितिवृद्धिः, पञ्च षट् सप्ताष्टौ

समयास्थितिरिति। तत्परतो हानिः सप्तषट्पञ्चचतुस्त्रिद्विसामयिका स्थितिर्भवति । एकैका स्थितिः कियतां योगस्थानानां भवत्येतदुच्यते—श्रेण्यसङ्ख्येयभागमात्राणां। किं सर्वाः स्थितयः तुल्या योगस्थानानां भवन्ति ? न ह्येवं, अष्टाद्योभयस्थिताः याः स्थितयः ता यथा परं असङ्ख्येयगुणानां योगस्थानानां भवन्ति। किमुक्तं भवति ? अष्टसमयस्थितिकानि योगस्थानानि सर्वस्तोकानि, तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणानि सप्तसामयिकानि, अल्पतरस्थितिकत्वात्, तेभ्योऽपि षट्समयस्थितिकानि, एवं पञ्चचतुस्त्रिद्विसमयस्थितिकान्यपि यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणानि, एषोत्कृष्टा स्थितिः, जघन्या सर्वेषां सामयिकस्थितिः। अन्यान्यसङ्ख्येयानि सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तयोग्यानि समयस्थितिकानि भवन्ति, यतस्तस्य प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या योगस्थानानि वर्द्धन्ते, अतो जघन्यत उत्कृष्टतश्च समयस्थितिकानि सर्वाण्यपीति गाथार्थः ॥ ११ ॥

केषां जीवानां कियन्ति योगस्थानानि भवन्ति तत्राह—

सुहुमेयरादियाणं, जहण्णउक्कोसपज्जपज्जाणं। आसज्ज संखगुणाणि होंति इह जोगठाणाणि ॥ १२ ॥

व्याख्या—साधारणसूक्ष्मस्य लब्ध्यपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्त्तमानस्य जघन्ययोगेन सर्वस्तोको योगो भवति, तस्माद्बादरस्य एवंभूतस्य असङ्ख्येयगुणो योग, एवमेव द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामसंज्ञिसञ्ज्ञिनां च लब्ध्यपर्याप्तकानां प्रथमसमये वर्त्तमानानां जघन्ययोगिनां प्रत्येकं यथोत्तरं असङ्ख्येयगुणो योगः। तस्मात्संज्ञिनः सूक्ष्मसाधारणस्य लब्ध्यपर्याप्तस्योत्कृष्टोऽसङ्ख्यायगुणः, ततोऽप्येवभूतबादरस्यासङ्ख्येयगुणो योगः, तस्मात्सूक्ष्मपर्याप्तकस्य जघन्योऽसङ्ख्येयगुणः, ततो बादरपर्याप्तस्य जघन्योऽसङ्ख्येयगुणः, ततोऽपि सूक्ष्मपर्याप्तकस्योत्कृष्टोऽसङ्ख्येयगुणः, ततः पर्याप्तबादरस्योत्कृष्टोऽसङ्ख्येयगुणो योगः, तस्माद् बाद-

रोत्कृष्टयोगाद् द्वीन्द्रियाणां लब्ध्यपर्याप्तकानामुत्कृष्टयोगिनामसङ्ख्येयगुणो योगः, एवं त्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनां, अपर्याप्तकानामुत्कृष्टयोगिनां यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणो योगो भवति, एते च लब्ध्यपर्याप्तकाः ततो लब्ध्यपर्याप्तकात् संज्ञिपञ्चेन्द्रियादुत्कृष्टयोगिनः करणापर्याप्तकस्य जघन्ययोगिनः द्वीन्द्रियस्यासङ्ख्येयगुणयोगः, एवं त्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनां करणापर्याप्तकानां यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणो योगः, तस्मात्संज्ञिनः करणापर्याप्तकात् सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तकस्य द्वीन्द्रियस्योत्कृष्टयोगिनोऽसङ्ख्येयगुणो योगः, एवं त्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिनां पर्याप्तकानामुत्कृष्टयोगिनां यथोत्तरमसङ्ख्येयगुणो योगः, इहशब्दाधिक्यात् तस्मादुत्कृष्टयोगिनः पर्याप्तसंज्ञिनोऽनुत्तरदेवानां, तेभ्योऽपि ग्रैवेयकानाम्, तेभ्योऽपि भोगभूमितिर्यग्मनुष्याणां, तेभ्योऽप्याहारकशरीरिणां, तेभ्योऽपि शेषदेवनारकतिर्यग्मनुष्याणामुत्कृष्टयोगिनां यथोत्तरं योगोऽसंख्येयगुणो भवति। सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमासङ्ख्येयभागः मत्येकमत्र गुणकारो ग्राह्यः जघन्ययोगी जघन्यकर्मप्रदेशग्रहणं करोति, योगवृद्धौ तद्वृद्धिरपि मन्तव्येति गाथार्थः ॥ १२ ॥

यदर्थं योगस्थानप्ररूपणा कृता तमाह—

जोगणुरूवं जीवा, परिणामेंतीह गेण्हिउं दलियं। भासाणुप्पाणमणोचियं च अवलंबए दव्वं ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्वकीययोगानुरूपं कर्मदलं इह–अस्मिल्लोके निरन्तरं व्यवस्थितं स्वप्रदेशैः गृहीत्वा जीवाः परिणामयन्ति, स्वप्रदेशैः एकीकुर्वन्ति। यथाम्लपरमाणवः पयांसि तद्गताः, पूरकपरमाणवः घृतात्मनि स्थापयन्ती यथः भाषानापानमनस उचितं च द्रव्यजातं वर्गणारूपमवलम्बयन्ति योगानुरूपमेव, किमुक्तं भवति,–भाषायोग्यं द्रव्यमवलम्ब्य जीवः प्रदेशैस्ततो भाषां विसृजति, यथा मन्दशक्तिः करेण यष्टिमवलम्ब्य भ्रमति, नद्यां वाऽलाब्वादि गृहीत्वा तरति, कूपाद्वा रज्जुमवलम्ब्य समुत्तरति,

प्वमानपानमपि तत्पुद्गलावष्टम्भतो जीवः मदेशैः स्वयोगानुरूपं विसृजति, मनोयोग्यानि द्रव्याण्यवलम्ब्य स्वमदेशैस्ततः स्वस-त्त्यनुरूपं चिन्तयतीति गाथार्थः ॥ १३ ॥

उक्ता योगस्थानमरूपणा। साम्मतं वर्गणामरूपणा क्रियते, तस्याः सम्बन्धः तैर्योगैः यान् पुद्गलान् गृहीत्वा शरीरत्वेन परिणमयति, भाषानपानमानसभावेन च आलम्बयति, तदर्थं वर्गणामरूपणायाह—

एकपएसाइपणंतजा होउण होंति उरलस्स। अजोगंतरियाओ, वग्गणाओ अणंताओ ॥ १४ ॥

व्याख्या—एकमदेशाद्याः एकपरमाण्वाद्या वर्गणा भूत्वा तावद्यावदनन्तमदेशजा भवन्ति, ततस्ताभ्यः परत औदारिकशरीरमायोग्या भवन्ति। किमुक्तंभवति? एकैकपरमाणुरूपाः वर्गणा एवं द्वित्रिचतुःपञ्चसङ्ख्येयरूपोत्तराः मत्येकमनन्ताः सन्ति। ताः सर्वा अपि जीवस्याग्रहणयोग्या अनन्तानन्तपुद्गलात्मकाः काश्चिदयोग्याः काश्चिदौदारिकशरीरार्थं ग्रहणयोग्याः। कियन्त्यस्ता। मदेशोत्तरा? अनन्ताः, ताभ्यः परतो यावद्वैक्रियशरीरमायोग्या न भवन्ति तावदयोग्याः, ताभिर्व्यवहिता वैक्रियवर्गणा भवन्ति। या ग्रहणायोग्यास्ताः कियन्त्यः रूपोत्तराः? तुशब्दादभव्यजीवानामनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तभागतुल्याः। जघन्याया उत्कृष्टा विशेषाधिका, को विशेषः, तस्या एवानन्तभाग इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

वर्गणानां परिपाटिदर्शनार्थमाह—

ओरालविउवाहार-तेयभासाणुपाणमणकम्मे। अह दव्वग्गणाणं कमो विवज्जासओ खेत्ते ॥ १५ ॥

व्याख्या—अनन्ता अग्रहणयोग्या उल्लङ्घ्य तत औदारिकशरीरार्थमौदारिकवर्गणाग्रहणमायोग्या भवन्ति, ताभ्यः

प्रदेशोत्तरा ग्रहणायोग्याः, द्विप्रदेशोत्तरा ग्रहणायोग्याः, त्रिप्रदेशोत्तरा ग्रहणायोग्या, एवं चतुःपञ्चसङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तपुद्गलोत्तरा अपि ग्रहणायोग्या, अनन्तानन्तपुद्गलोत्तरा अपि ग्रहणायोग्याः, जघन्याया अग्रहणयोग्याया उत्कृष्टा कियद्गुणा ? अभव्यजीवानन्तगुणा सिद्धानन्तभागतुल्या वा भवति। ताभ्यः पुनरयोग्याभ्यः प्रदेशोत्तराः, एवं त्रिचतुःपञ्चसङ्ख्येयाऽसङ्ख्येयानन्तपुद्गलोत्तरा वैक्रियशरीरार्थं ग्रहणयोग्या भवन्ति। ताभ्यः परतः प्राग्वदग्रहणयोग्याः। अग्रहणयोग्याभ्यः परतो रूपोत्तरा, द्विरूपोत्तराः, एवं सङ्ख्येयाऽसङ्ख्येयानन्तानन्तपुद्गलोत्तरा अप्याहारशरीरार्थं जीवस्य ग्रहणयोग्या भवन्ति। ताभ्योऽपि परतो भवन्त्यग्रहणयोग्यास्ताश्च प्राग्वद्वक्तव्याः। ताभ्यः अग्रहणयोग्याभ्यः परतो रूपोत्तरा, एवं द्वित्रिचतुःपञ्चसङ्ख्येयाऽसङ्ख्येयानन्तानन्तपुद्गलोत्तरा अपि तैजसशरीरार्थं ग्रहणप्रायोग्या जीवस्य भवन्ति, या गृहीत्वा गृहीत्वा तैजसशरीरं निर्वर्त्तयति। ताभ्यः परतो भूयोऽप्ययोग्याः रूपद्वित्रिचतुःपञ्चसङ्ख्येययावदनन्तानन्तपुद्गलोत्तराः, अनन्ता ग्रहणायोग्याः वर्गणा भवन्ति। ताभ्यः परतो रूपोत्तरा, द्विरूपोत्तरा, एवं त्रिचतुःपञ्चसङ्ख्येया यावदनन्तानन्तपुद्गलोत्तराः अनन्ता वर्गणा भवन्ति, याः भाषार्थं जीवोऽवलम्बयति, याः गृहीत्वा चतुर्विधभाषात्वेन परिणमय्य विसृजति। ताभ्यः परतोऽग्रहणयोग्याः प्राग्वद्वक्तव्याः। ताभ्यः परतो रूपोत्तरा, यावदनन्तानन्तरूपोत्तराः, आनापानार्थं जीवस्य ग्रहणयोग्या वर्गणा भवन्ति, या गृहीत्वा गृहीत्वानापानभावं नयति। ताभ्यः परतो जीवस्य भूयोऽप्यग्रहणयोग्या भवन्ति, ताश्च प्राग्वद्वक्तव्याः। ताभ्योऽग्रहणयोग्याभ्यः परतो रूपोत्तरा, यावदनन्तानन्तरूपोत्तरा वर्गणा मनोऽर्थं जीवस्य ग्रहणयोग्या भवन्ति, या गृहीत्वा गृहीत्वा जीवाः सत्यासत्यादिचतुर्विधमनोभावेन परिणमय्य चिन्तयन्ति। ताभ्यः परतो ग्रहणायोग्या अनन्तानन्ता वर्गणा भवन्ति, ताश्च प्राग्वद्वक्तव्याः। ताभ्यः परतो रूपो-

तरा, यावदनन्तानन्तरूपोत्तराः कार्मणशरीरार्थं जीवस्य ग्रहणयोग्या भवन्ति । एवं स्वस्थाने स्वस्थाने एकैकव्यक्तावनन्ता अनन्ता वर्गणा, किमुक्तं भवति–औदारिकजघन्यायाः वर्गणायाः रूपोत्तराः अनन्तानन्ताः सर्वलोकापन्नाश्च, एवं सर्वा प्रत्येकं वर्गणा वक्तव्या, ग्रहणप्रायोग्याश्च वक्तव्याः । या अनन्तरोक्तास्ता गृहीत्वा गृहीत्वा कार्मणशरीरत्वेन नयति, किमुक्तं भवति–कार्मणशरीरं सर्व कर्मप्रकृतीनां मूलोत्तरभेदभिन्नानां बीजीभूतं योनिभूतं, यतोऽतस्ताः कार्मणशरीरवर्गणा गृहीत्वा स्वहेत्वभ्यासात्तत्प्रकृतिभावं नयति, यथा पृथिवीनिम्नत्वहेतुसद्भावान्मेघजलं, यथा जाठराग्निस्तीव्रमन्दत्वहेतोराहारं, यथा सूपकारो गोधूमपुद्गलादिद्रव्यं गुडघृतपाकवैचित्र्यनिरुद्धरुहिरजाजोधान्यकादिद्रव्यहेतोरनेकरूपं विसदृशानुभावं करोति, एवं जीवोऽपि कार्मणशरीरवर्गणाद्रव्यमिति । एवमभिहिते आह चोदकः–यद्येवं ततः कार्मणशरीरस्य बन्धाभावे हास्यरतिभयजुगुप्सापुरुषवेदसंज्वलनज्ञानान्तरायदशकदर्शनचतुष्कयशःकीर्त्तिसातोच्चैर्गोत्राणां प्रादुर्भावो न घटते, बीजविनाशेऽङ्कुरस्येव, अत्रोच्यते–औदारिकवर्गणा यद्यप्यौदारिकशरीरार्थमभिहिताः, तथापि तदङ्गोपाङ्गबन्धनसङ्घातानां ता एव ग्राह्याः तेषां तदन्तर्गतत्वात् । एवं वैक्रियाहारकवर्गणा अपि स्वस्थाने, तैजसवर्गणाः पुनरौदारिकवैक्रियाहारकभावमपि भजन्ते, कथमेतदवसीयते ? औदारिकतैजसबन्धनादीनां प्ररूपणातः, कार्मणवर्गणास्तु सर्वप्रकृतिभावं भजन्ते, कार्मणशरीरस्य प्राधान्यमत्र शरीराधिकारत्वात्, न पुनः कार्मणहेतुभिरेव तदर्थं तासां ग्रहणम् सर्वकर्मयोग्यत्वात् सर्वहेतुभिस्ता गृह्यन्ते, बध्यमानप्रकृतिभावेन च परिणमन्ति, यथा गोत्रसाधारणं क्षेत्रं गोत्रप्रधानस्यैवोपभोग्यं भवति, अन्येषामपि तद्विभागदानात्, तस्मिंश्च मृते तत्कालोपस्थितगोत्रस्य तत्फलस्वामित्वं भवति, कथमयमुपनयो घटते ? प्रदेशबन्धेऽस्यार्थस्य पूर्वाचार्यैः ख्यापितत्वात्, कार्मणाबन्धेऽप्यासां बन्धभजनाच्च, कार्मणस्य सर्वबन्धनेष्वपि

योजितत्वात्, न ता वर्गणा कार्मणार्थमेवोक्ता एतद्धाण्यते कार्मणस्य प्राधान्यमेव केवलमतो न दोष इति, अलं विस्तरेण । प्रकृतमुच्यते—औदारिकाद्या वर्गणा ग्रहणयोग्या याः तदन्तरेऽग्रहणयोग्यास्ताः सर्वाः स्वस्थानेऽनन्तानन्ता वक्तव्याः । सिद्धानामनन्तभागतुल्या अभव्यजीवानामनन्तगुणा वा, जघन्याया उत्कृष्टा विशेषाधिका तद्वर्गणानन्तभागाधिका इत्यर्थः । अयोग्यजघन्याया उत्कृष्टा अनन्तगुणा, सिद्धानामनन्तभागगुणेति वक्तव्या । अथैव द्रव्यवर्गणानां—पुद्गलवर्गणानां क्रमः—परिपाटी क्षेत्रमाश्रित्य ' विपर्यासो ' व्यत्यासः किमुक्तं भवति ? औदारिकवर्गणाः प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकाः, ताभ्यो वैक्रियवर्गणा असङ्ख्येयगुणाः, वैक्रियवर्गणाभ्य आहारकवर्गणाः प्रदेशार्थतया असङ्ख्येयगुणाः, ताभ्योऽपि तैजसवर्गणा अनन्तगुणा, एवं भाषानाप्राणमनःकार्मणवर्गणाः यथोत्तरमनन्तगुणाः सूक्ष्मत्वात् प्रदेशानां, क्षेत्रं प्रति यद्यप्यङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहनाः सर्वा अप्युक्तास्तथापि औदारिकवर्गणा क्षेत्रादसङ्ख्यभागे वैक्रियवर्गणा व्यवस्थिता, एवं यथोत्तरं शेषवर्गणा अपि नेतव्याः, क्षेत्रस्य सर्वस्यैवासङ्ख्येयभेदभिन्नत्वादनन्तभागो न सम्भवतीति गाथार्थः ॥ १५ ॥

कम्मोवरिं धुवेयरसुण्णा पत्तेय सुण्णबायरिया । सुण्णा सुहुमा सुण्णा—महखंधो सगुणनामाओ ॥ १६ ॥

व्याख्या—कार्मणशरीरवर्गणा उत्कृष्टा रूपाधिका सती ध्रुववर्गणा, जघन्या भवति ध्रुवेति कोऽर्थः ? तद्विधपरिणामपरिणतैः पुद्गलद्रव्यैरशून्यः सर्वदा लोकः, यतस्तद्विधा अन्ये भवन्ति, अन्ये विनश्यन्ति, ता अपि यथोत्तराः प्राग्वदनन्ता, जघन्यवर्गणाया उत्कृष्टा कियद्गुणा ? सर्वजीवानामनन्तगुणा । ततस्ताभ्यः प्रदेशोत्तरा इतरा अध्रुववर्गणा अनन्ता भवन्ति, अध्रुवा इति किं ? ताः कदाचित्सन्ति कदाचिन्नेति जघन्याया उत्कृष्टा कियद्गुणा ? सर्वजीवानन्तगुणा । ताभ्यो रूपोत्तराः शून्य-

वर्गणा अनन्ताः, किमुक्तं भवति तद्विधपुद्गलपरिणताः स्कन्धा लोके न सन्ति, केवलं प्ररूपणा क्रियते, उपरितनवर्गणानां परिज्ञानार्थं, जघन्यवर्गणायाः उत्कृष्टा कियद्गुणा ? सर्वजीवानन्तगुणा। ताभ्यः परतो रूपोत्तराः प्रत्येकशरीरयोग्याः अनन्ता वर्गणा भवन्ति, प्रत्येकवर्गणानाम औदारिकादीनां पञ्चानां शरीराणां एकैकप्रदेशे विस्रसापरिणामपरिणता उपचिताः सर्वजीवानन्तगुणाः पुद्गला ये ते प्रत्येकशरीरवर्गणाः उच्यन्ते, यत्रौदारिकादिशरीराणां प्रभूतसूक्ष्माणुनिष्पन्नकर्मप्रदेशो भवति तत्र प्रत्येकशरीरपुद्गला अपि विस्रसापरिणामेन बहव उपचयं यान्ति, यत्र स्वल्पसूक्ष्माणुनिष्पन्नः कर्मप्रदेशो भवति, तत्र तेऽपि विस्रसापरिणामेन स्तोकाः परिणमन्ति, तेनात्रापि जघन्याद्या वर्गणाः प्ररूप्यन्ते, तस्याः प्रदेशोत्तरा अनन्ता, यावदुत्कृष्टेति, जघन्यायाः उत्कृष्टा असङ्ख्येयगुणा, क्षेत्रपल्योपमस्यासङ्ख्येयभागगुणा, यतो जघन्यशरीरकर्मप्रदेशेभ्य उत्कृष्टशरीरकर्मप्रदेशाः पल्योपमासङ्ख्येयभागगुणाः, ताभ्यो रूपोत्तराः शून्यवर्गणा अनन्ताः प्राग्वद्वक्तव्याः, जघन्याया उत्कृष्टा कियद्गुणा ? असङ्ख्येयलोकाकाशासङ्ख्येयभागगुणा, सोऽप्यसङ्ख्येयभागोऽसङ्ख्येयलोकात्मक इति। ताभ्यो रूपोत्तरा बादरनिगोदद्रव्यवर्गणा अनन्ता भवन्ति, बादरवर्गणानाम बादरनिगोदजीवानां औदारिकतैजसकार्मणशरीरपुद्गलेषु प्रत्येक सर्वजीवानन्तगुणा विस्रसापरिणामेनोपचिताः ये पुद्गलास्ते बादरवर्गणा उच्यन्ते, यत्र बादरनिगोदजीवानां सर्वस्तोकाः शरीरप्रदेशास्तस्मिन् जघन्या बादरवर्गणा विस्रसाप्रयोगेण परिणमति, ततः प्रदेशोत्तरा यावदुत्कृष्टा, जघन्याया उत्कृष्टा असङ्ख्येयगुणा, क्षेत्रपल्योपमस्यासङ्ख्येयभागगुणा, कारणं प्रागेवाभिहितम्। ताभ्यो भूयोऽपि रूपोत्तरा अनन्ताः शून्यवर्गणाः तृतीयवारा भवन्ति, शेषं प्राग्वद्वक्तव्यम्, जघन्याया उत्कृष्टाऽसङ्ख्येयगुणा, अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रादावलिकाया असङ्ख्येयभागसमयतुल्यानि

र्गमूलानि गृह्यन्ते, चरमवर्गमूलस्यासङ्ख्येयभागस्य योऽसङ्ख्येयो भागः, सोऽत्र गुणकार इति । ताभ्यो रूपोत्तरा यावदनन्तरूपोत्तराः सूक्ष्मनिगोदद्रव्यवर्गणा, बादरनिगोदवर्गणावत् वक्तव्याः, जघन्याया उत्कृष्टा कियद्गुणा ? आवलिकासङ्ख्येयभागमात्रगुणा ताभ्यः परतः चतुर्थी शून्यवर्गणा, ता अपि रूपोत्तरा यावदनन्तरूपोत्तराः अनन्ता एताः प्ररूपणामात्रा एव, जघन्याया उत्कृष्टाऽसङ्ख्येयगुणा, असङ्ख्येयश्रेणिगुणा, प्रतरस्यासङ्ख्येयभागगुणा वा, ताभ्यः परतो रूपे प्रक्षिप्ते महास्कन्धवर्गणा जघन्या भवति, महास्कन्धवर्गणानाम पर्वतटङ्कक्षूटाश्रिताः पुद्गलस्कन्धवर्गणा उच्यन्ते, जघन्याया उत्कृष्टा असङ्ख्येयगुणा पल्योपमासङ्ख्येयभागगुणा, यस्मात्त्रसकायबाहुल्येनासामल्पत्वं त्रसकायाल्पत्वे आसां वर्गणानां बाहुल्यम् । एताः वर्गणा 'गौणनामानः' नाम्न एव गुणा अवगन्तव्या इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

टीकाकाराऽभिहितमर्थं सूत्रकारः सूत्रेणाभिदधति—

सिद्धअणंतंसेणं, अहय अभव्वेहऽणंतगुणिएहिं । जुत्ता जहण्णजोगा, उरलाइणं भवे जेट्ठा ॥ १७ ॥

व्याख्या—सिद्धानामनन्तभागेनाथवा अभव्यजीवैरनन्तगुणैर्युक्ता योजिता जघन्या वर्गणा, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसभाषानापानमनःकार्मणशरीराणां ग्रहणप्रायोग्या या (चरमा) सैवोत्कृष्टा भवतीति गाथार्थः ॥ १७ ॥

ग्रहणप्रायोग्यानां द्रव्यवर्गणानां वर्णादिविभागार्थमाह—

पंचरस पंच वण्णेहिं, परिणया अट्ठफासदोगंधा । जीवाहारगजोगा चउफासविसेसिया उवरिं ॥ १८ ॥

व्याख्या—पञ्चभिः रसैर्मधुराम्लतिक्तकटुकषायैः, पञ्चभिर्वर्णैः कृष्णनीलरक्तपीतशुक्लैः परिणताः—तद्भावमुपगताः,

अष्टस्पर्शा–गुरुलघुमृदुकठिनस्निग्धरूक्षशीतोष्णाः, शुभाशुभगन्धाः, औदारिकवैक्रियाहारकशरीरयोग्या यावत्तावद् भवन्ति, तदुपरितनाः तैजसाद्या या जीवस्य ग्रहणायोग्यास्ताः सर्वाः अप्येवमेव, किन्तु चतुःस्पर्शा भवन्तीति गाथार्थः ॥ १८ ॥

जघन्ययोगिनो जीवा जघन्यवर्गणारूपं दलं परिणामयन्ति, अवलम्बयन्ति[1] उत्कृष्टयोगिनः उत्कृष्टवर्गणारूपं यस्मात्, तस्माद्योगस्थाने द्रव्यवर्गणा प्ररूपणा कृता। अधुना तेषामेव पुद्गलद्रव्याणां तथाविधसम्बन्धः स्नेहतो भवति, अतः स्नेहप्ररूपणा क्रियते। स्नेहोऽनुभागो रस इत्येकोऽर्थः, तत्रापि त्रिविधा प्ररूपणा, स्नेहस्पर्द्धकप्ररूपणा, नामस्पर्द्धकप्ररूपणा, प्रयोगस्पर्द्धकप्ररूपणा। स्नेहवैचित्र्यात् स्पर्द्धकानां वैचित्र्यकथनं, तत्रैकद्वित्रिचतुष्पञ्च यावत्सर्वजीवानन्तगुणस्नेहाविभागयुक्तलोकव्यवस्थितपुद्गलानां प्ररूपणा स्नेहस्पर्द्धकप्ररूपणा। शरीरकर्मोदयाच्छरीरस्कन्धानां परस्परसम्बन्धजनकपरमाणुस्नेहप्ररूपणा नामस्पर्द्धकप्ररूपणेतिभावः। वैसदृश्याज्जीवप्रदेशानां स्ववीर्यहेतुगृहीतकर्मपुद्गलानां स्नेहप्ररूपणा प्रयोगस्पर्द्धकप्ररूपणा, प्रकृष्टो वा योगो व्यापारः तद्धेतुगृहीत-पुद्गलस्नेहस्य प्ररूपणा प्रयोगस्पर्द्धकप्ररूपणेति। स्नेहस्पर्द्धकमादावाह–॥ १८ ॥

अविभागाईनेहेणं जुत्ता ताव पोग्गला अत्थि। सव्वजियाणंतगुणेण जाव नेहेण संजुत्ता ॥ १९ ॥

व्याख्या—यथा जीवप्रदेशवीर्यं बुद्ध्याऽविभागीकृतं, तथा स्नेहोऽप्यविभागतया परिकल्पते। एकेन स्नेहाविभागेन युक्ताः पुद्गला लोके सन्ति, तेऽतिजघन्यानुभागा, आदिशब्दादन्ये द्विस्नेहाविभागयुक्ताः, अन्ये त्रिस्नेहाविभागयुक्ताः, एवं रूपोत्तरा यावत्सर्वजीवानन्तगुणस्नेहाविभागयुक्ताः तावत् पुद्गलाः सन्तीति गाथार्थ ॥ १९ ॥ कृता स्नेहाविभागप्ररूपणा,

---

१ अवलम्बयन्ति वा इति क. पुस्तके

वर्गणा प्ररूपणोपरपत्ते-

जे एग नेह जुत्ता ते बहवे तेहिं वग्गणा पढमा । जे दुगनेहाइ जुया असंखभागूण ते कमसो ॥ २० ॥

व्याख्या—ये एकस्नेहाविभागेन युक्ताः पुद्गलास्ते बहवः, तैर्वर्गणा प्रथमा, ये द्वाभ्यां स्नेहाविभागाभ्यां युक्ताः पुद्गलाः तैर्द्वितीया वर्गणा, प्रथमवर्गणातो द्वितीयवर्गणायामसङ्ख्येयभागोनाः पुद्गला भवन्ति, आदिशब्दात्त्रिचतुष्पञ्चसङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तस्नेहाविभागयुक्ता, एवं रूपोत्तरा अनन्ता वर्गणा यथापरमसङ्ख्येयभागोनाः प्रदेशतया भवन्तीति गाथार्थः ॥२०॥

इय एरिसहाणीए जंति अणंतउवग्गणा कमसो । संखंसूणा तत्तो संखगुणूणा तओ कमसो ॥ २१ ॥

व्याख्या—इतीदृश्या हान्याऽसङ्ख्येयभागमात्रया अनन्ता वर्गणा रूपोत्तराः यान्ति क्रमशः ततोऽन्या नास्त्यसङ्ख्येयभागहान्या, तदुपरि स्नेहाविभागोत्तराः सङ्ख्येयभागहान्या यथोत्तरमनन्ता वर्गणा भूयो यान्ति, एवमनया सङ्ख्येयभागहान्याऽनन्ता वर्गणा गता, भूयः पुनः सङ्ख्येयगुणहीनाः प्रदेशार्थतया क्रमात् परिपाट्या अनन्ता वर्गणा यान्तीति गाथार्थः॥२१॥

तत्तोऽसंखगुणूणा अणंतगुणऊणिया वि तत्तो वि । गंतुमसंखा लोगा अद्धद्धा पोग्गला भूय ॥ २२ ॥

व्याख्या—ततस्ताभ्यः सङ्ख्येयगुणहीनाभ्यः परतः स्नेहाविभागोत्तरा वर्गणाः स्थिताः, ता असङ्ख्येयगुणहीना यान्त्यनन्ताः प्रदेशार्थतया, ताभ्योऽपि परतोऽनन्तगुणहीना यथोत्तरमनन्ताः वर्गणा यान्ति प्रदेशार्थतया, एताः पञ्चापि हानयोऽनन्तरोपनिधायां भवन्ति । परम्परोपनिधायां तु प्रथमवर्गणाया असङ्ख्येयलोकाकाशप्रमाणा वर्गणा उल्लङ्घ्य या अन्या भवन्ति, तस्यां प्रथमवर्गणातोऽर्द्धाः पुद्गलाः स्युः, एवं भूयो भूय नेतव्यमिति गाथार्थः ॥ ॥ २२ ॥

पढमहाणीए एवं, बीयाए संखवग्गणा गंतुं । अद्धं उवरित्थाओ हाणीओ, होंति जा जीए ॥ २३ ॥

व्याख्या—प्रथमहानावेवं परम्परोपनिधा, द्वितीयायां सङ्ख्येयभागहानौ तत्प्रथमवर्गणायाः सङ्ख्येया वर्गणा गत्वा या वर्गणा तस्यां तत्प्रथमवर्गणातोऽर्द्धाः पुद्गलाः स्युः, एवं भूयो भूयोऽस्यां द्वितीयहानौ नेतव्यम् । एवं या यस्या इयद्दूरे व्यवस्थितास्तस्यामर्द्धाः पुद्गला भवन्ति उपरितनासु त्रिषु हानिष्वियं परम्परोपनिधा न सम्भवति, तस्मादन्यथा प्ररूप्यते, असङ्ख्येयभागहानौ प्रथमान्त्यवर्गणयोरन्तरालेऽस्त्यसङ्ख्येयभागहीना प्रथमवर्गणातः, अस्ति संख्येयभागहीनाः । अस्ति सङ्ख्येयगुणहीना, अस्त्यसङ्ख्येयगुणहीना, काचिदनन्तगुणहीनाः वर्गणा, एवं प्रथमहानौ पञ्चापि हानयः सम्भवन्ति । द्वितीयहानौ चतस्रो हानयः, यतोऽसङ्ख्येयभागहानिरपि नास्ति, तृतीयहानौ तिस्रो हानयः सम्भवन्ति । चतुर्थहानौ द्वे हानी, असङ्ख्येयगुणहीना अनन्तगुणहीना चेति । अनन्तगुणहानौ इयमेवैकेति गाथार्थः ॥ २३ ॥

उक्ता परम्परोपनिधा, अल्पबहुत्वमाह—

थोवाओ वग्गणाओ, पढमहाणीएँ उवरिमासु कमा । होंति अणंतगुणाओ, अणंतभागो पएसाणं ॥ २४ ॥

व्याख्या—असङ्ख्येयभागहीनहान्यां प्रथमायां स्तोका वर्गणाः, सङ्ख्येयभागहीनहान्यां द्वितीयायां प्रथमतोऽनन्तगुणा, एवं त्रिचतुःपञ्चमहानिष्वपि अनन्तगुणाः क्रमेण वक्तव्याः । प्रथमहानिवर्गणाप्रदेशेभ्यो द्वितीयहानिवर्गणास्वनन्तभागमात्राः प्रदेशाः एवं द्वित्रिचतुःपञ्चमहानिष्वपि यथोत्तरमनन्तभागमात्रा भवन्ति । अनन्तगुणहानौ स्तोकानि द्रव्याणि वक्तव्यानीति गाथार्थः ॥ २४ ॥

उक्तं स्नेहस्पर्द्धकं, नामस्पर्द्धकमाह—

पंचण्ह सरीराणं, परमाणूणं मतीए अविभागो । कप्पिययपएसो गुणाणु भावाणु या होंति ॥ २५ ॥

व्याख्या—पञ्चानामौदारिकादीनां षष्ठीनिर्देशाद्यानि बन्धनानि तद्योग्यपरमाणूनां 'कप्पियपाण'ति मत्या खण्डितानां चूर्णीकृतानां योऽविभाग', एकोंऽशः स गुणाणुः भावाणुर्वा भवतीति गाथार्थः ॥ २५ ॥ उक्ताविभागप्ररूपणा—

जे सव्वजहन्नगुणा जोगा तणुबन्धणस्स परमाणू । ते वि उ संखासंखा गुणपलिभागा अइक्कंता ॥ २६ ॥

व्याख्या—ये सर्वजघन्यगुणाः सर्वस्तोकस्नेहाः योग्या–अनुरूपास्तनुबन्धनस्य जात्याख्यायामेकवचनं परमाणवः, तेऽपि सङ्ख्येयासङ्ख्येयान् गुणविभागान् तुशब्दादनन्तानपि अतिक्रान्ताः–उल्लङ्घ्य परतो गताः बहुतरस्नेहा इति गाथार्थः ॥२६॥

सव्वजियाणंतगुणेण जे उ नेहेण पोग्गला जुत्ता । सा वग्गणा उ पढमा बंधणनामस्स जोग्गाओ ॥ २७ ॥

व्याख्या—सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणेन स्नेहेन पुद्गला ये युक्ताः, ते तुशब्दात् स्वशरीरवर्गणाभ्यः उद्धृत्य प्रथमवर्गणा शरीरस्य बन्धननाम्नो योग्या भवन्तीति गाथार्थः ॥ २७ ॥

अविभागुत्तरियाओ सिद्धाण अणंतभागतुल्लाओ । ताओ फड्डगमेगं अणंतविवराइ इय भूय ॥ २८ ॥

व्याख्या—ततः प्रथमवर्गणायाः 'अविभागोत्तरा' भावाणूत्तराः सिद्धानामनन्तभागतुल्या निरन्तरा वर्गणा गच्छन्ति । उक्ता वर्गणा प्ररूपणा । ततो रूपोत्तरा वर्गणा नास्ति, या निरन्तरास्ताः सर्वा अपि वर्गणाः समुदिताः स्पर्द्धकमुच्यते तस्याः स्पर्द्धकान्त्यवर्गणाया रूपोत्तरा वर्गणा नास्ति, नहि रूपोत्तरा यावत्सर्वजीवानन्तगुणरूपोत्तरा नास्ति, इयतो भावाणूनु-

लद्दय द्वितीयस्पर्द्धकस्याद्यवर्गणा भवति। कियन्तस्तस्यां भावाणवः? प्रथमस्पर्द्धकप्रथमवर्गणाया द्विगुणा, उक्तो अन्तरनियमः। तस्याः रूपोत्तरा निरन्तरा अनन्ता वर्गणा भवन्ति, ताः सर्वा अपि समुदिता द्वितीयं स्पर्द्धकम्। भूयोऽप्यन्तरं प्राग्वद्वक्तव्यम्, एवमनन्तशून्यवर्गणात्मकानि अनन्तवर्गणाव्यवहितानि भूयः—पुनः पुनः स्पर्द्धकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ २८ ॥

जइमं इच्छसि फड्डं तत्तिय संखाए वग्गणा पढमा। गुणिया तस्साइल्ला रूवुत्तरियाओ अण्णाओ ॥ २९ ॥

व्याख्या—प्रथमस्पर्द्धकादथितं स्पर्द्धकमीहसे, तत्स्पर्द्धकसङ्ख्यया प्रथमवर्गणा गुणिता सती तस्यैवेष्टस्पर्द्धकस्याद्यवर्गणायाः भावाणवो भवन्ति। ततस्तस्या वर्गणाया रूपोत्तराः परता वर्गणा भवन्ति, किमुक्तं भवति? सर्वेषां स्पर्द्धकानां तुल्यान्यन्तराणि सर्वजीवानन्तगुणानि, प्रदेशानामल्पत्वात्, भावाणूनां प्रभूतत्वात्, शरीरस्पर्द्धकसङ्ख्येति गाथार्थः ॥ २९ ॥

उक्ता स्पर्द्धकप्ररूपणा, स्पर्द्धकानां सङ्ख्यानमाह—

अभवाणंतगुणाइं, फड्डाइं अंतरा उ रूवूणा। दोण्णंतरवुड्ढीओ परंपरा होंति सव्वाओ ॥ ३० ॥

व्याख्या—अभव्यजीवानामनन्तगुणानि स्पर्द्धकानि भवन्ति, तुशब्दात्सिद्धानामनन्तभागतुल्यानि वा स्पर्द्धकानि अन्तराणि रूपोनस्पर्द्धकसङ्ख्यया तुल्यानि वर्गणास्वनन्तरवृद्धी द्वे भवत, रूपवृद्धिरनन्तरूपवृद्धिर्वा। परम्परातः पुनः सर्वा अपि वृद्धयो भवन्ति, अनन्तभागवृद्धिरसङ्ख्येयभागवृद्धिः सङ्ख्येयभागवृद्धिः, सङ्ख्येयगुणवृद्धिरसङ्ख्येयगुणवृद्धिरनन्तगुणवृद्धिरिति। तुशब्दस्यानेकार्थत्वात् प्रथमशरीरस्थानस्य प्रथमवर्गणायां निचिताः प्रदेशगुणा भावाणवः स्तोकाः, द्वितीयस्थानस्य प्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः, एवमनन्तगुणया श्रेण्या स्थानानि नेतव्यानि औदारिकबन्धनयोग्याः पुद्गलाः स्तोकाः, औदारिक

उक्तं स्नेहस्पर्द्धकं, नामस्पर्द्धकमाह—

पंचण्ह सरीराणं, परमाणूणं मतीए अविभागो । कप्पियया णेगंसा गुणाणु भावाणु वा होंति ॥ २५ ॥

व्याख्या—पञ्चानामौदारिकादीनां पष्ठीनिर्देशाद्यानि बन्धनानि तद्योग्यपरमाणूनां 'कप्पियया'ति मत्या खण्डितानां चूर्णीकृतानां योऽविभाग', एकोंऽशः स गुणाणुः भावाणुर्वा भवतीति गाथार्थः ॥ २५ ॥ उक्ताविभागप्ररूपणा—

जे सबजहन्नगुणा जोगा तणुबन्धणस्स परमाणू । ते वि उ संखासंखा गुणपलिभागा अइक्कंता ॥ २६ ॥

व्याख्या—ये सर्वजघन्यगुणाः सर्वस्तोकस्नेहाः योग्या—अनुरूपास्तनुबन्धनस्य जात्याख्यायामेकवचनं परमाणवः, तेऽपि सङ्ख्येयासङ्ख्येयान् गुणविभागान् तुशब्दादनन्तानपि अतिक्रान्ताः—उल्लङ्घ्य परतो गताः बहुतरस्नेहा इति गाथार्थः॥२६॥

सबजियाणंतगुणेण जे उ नेहेण पोग्गला जुत्ता । सा वग्गणा उ पढमा बंधणनामस्स जोग्गाओ ॥ २७ ॥

व्याख्या—सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणेन स्नेहेन पुद्गला ये युक्ताः, ते तुशब्दात् स्वशरीरवर्गणाभ्यः उद्धृत्य प्रथमवर्गणा जीवस्य बन्धननाम्नो योग्या भवन्तीति गाथार्थः ॥ २७ ॥

अविभागुत्तरियाओ सिद्धाण अणंतभागतुल्लाओ । ताओ फड्डगमेगं अणंतविवराइ इय भूय ॥ २८ ॥

व्याख्या—ततः प्रथमवर्गणायाः 'अविभागोत्तरा' भावाणूत्तराः सिद्धानामनन्तभागतुल्या निरन्तरा वर्गणा गच्छन्ति । उक्ता वर्गणा प्ररूपणा । ततो रूपोत्तरा वर्गणा नास्ति, या निरन्तरास्ताः सर्वा अपि वर्गणाः समुदिताः स्पर्द्धकमुच्यते तस्याः स्पर्द्धकान्त्यवर्गणाया रूपोत्तरा वर्गणा नास्ति, तद्दि रूपोत्तरा यावत्सर्वजीवानन्तगुणरूपोत्तरा नास्ति, इयतो भावाणूत्त-

लब्ध्वा द्वितीयस्पर्द्धकस्य प्रथमवर्गणा भवति। कियन्तस्तस्यां भावाणवः? प्रथमस्पर्द्धकप्रथमवर्गणाया द्विगुणा, उक्तं [illegible] तस्याः रूपोत्तरा निरन्तरा अनन्ता वर्गणा भवन्ति, ताः सर्वा अपि समुदिता द्वितीयं स्पर्द्धकम्। भूयोऽप्यन्तरं प्रागवद्वक्तव्यम्, एवमनन्तशून्यवर्गणात्मकानि अनन्तवर्गणाव्यवहितानि भूयः-पुनः पुनः स्पर्द्धकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ २८ ॥

जइमं इच्छसि फड्डं तत्तिय संखाए वग्गणा पढमा। गुणिया तस्साइल्ला रूवुत्तरियाओ अण्णाओ ॥ २९ ॥

व्याख्या—प्रथमस्पर्द्धकाद्यतिमं स्पर्द्धकमीहसे, तत्स्पर्द्धकसङ्ख्यया प्रथमवर्गणा गुणिता सती तस्यैवेप्सस्पर्द्धकस्याद्यवर्गणायाः भावाणवो भवन्ति। ततस्तस्या वर्गणाया रूपोत्तराः परतो वर्गणा भवन्ति, किमुक्तं भवति? सर्वेषां स्पर्द्धकानां तुल्यान्यन्तराणि सर्वजीवानन्तगुणानि, प्रदेशानामल्पत्वात्, भावाणूनां प्रभूतत्वात्, शरीरस्पर्द्धकसञ्ज्ञेति गाथार्थः ॥ २९ ॥

उक्ता स्पर्द्धकप्ररूपणा, स्पर्द्धकानां सङ्ख्यानमाह—

अभवाणंतगुणाइं, फड्डाइं अंतरा उ रूवूणा। दोण्णंतरवुड्ढीओ परंपरा होंति सवाओ ॥ ३० ॥

व्याख्या—अभव्यजीवानामनन्तगुणानि स्पर्द्धकानि भवन्ति, तुशब्दात्सिद्धानामनन्तभागतुल्यानि वा स्पर्द्धकानि अन्तराणि रूपोनस्पर्द्धकसङ्ख्यया तुल्यानि वर्गणास्वनन्तरवृद्धी द्वे भवतः, रूपवृद्धिरनन्तरूपवृद्धिर्वा। परम्परातः पुनः सर्वा अपि वृद्धयो भवन्ति, अनन्तभागवृद्धिरसङ्ख्येयभागवृद्धिः सङ्ख्येयभागवृद्धिः, सङ्ख्येयगुणवृद्धिरसङ्ख्येयगुणवृद्धिरनन्तगुणवृद्धिरिति। तुशब्दस्यानेकार्थत्वात् प्रथमशरीरस्थानस्य प्रथमवर्गणायां निचिताः प्रदेशगुणा भावाणवः स्तोकाः, द्वितीयस्थानस्य प्रथमवर्गणायामनन्तगुणाः, एवमनन्तगुणया श्रेण्या स्थानानि नेतव्यानि औदारिकबन्धनयोग्याः पुद्गलाः स्तोकाः, औदारिक

तैजसबन्धनयोग्या अनन्तगुणा, औदारिककार्मणबन्धनयोग्या अनन्तगुणा, औदारिकतैजसकार्मणबन्धनयोग्याः पुद्गला अनन्तगुणाः। एवं वैक्रियाहारकयोरपि चत्वारो भङ्गा वक्तव्याः। तैजसतैजसबन्धनयोग्याः पुद्गलाः अनन्तगुणाः, तैजसकार्मणबन्धनयोग्याः पुद्गला अनन्तगुणाः, कार्मणकार्मणबन्धनयोग्याः पुद्गलाः अनन्तगुणा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ३० ॥

साम्प्रतं स्थानप्ररूपणा क्रियते—

पढमाउ अणंतेहिं, सरीरठाणं तु होइ फड्डेहिं। तयणंतभागवुड्डी कंडगमित्ता भवे ठाणा ॥ ३१ ॥

व्याख्या—प्रथमस्पर्द्धकमादौ कृत्वाऽनन्तस्पर्द्धकैरेकं प्रथमशरीरप्रायोग्यं स्थानं भवति, तस्यैव स्थानस्यानन्तभागवृद्धानि तदनन्तभागवृद्धानि-तदनन्तभागोत्तराणि कण्डकमात्राणि स्थानानि भवन्ति, कण्डकमङ्गुलासङ्ख्येयभागस्याभिधानमत्रेति गाथार्थः॥३१॥

एक्कं असंखभागुत्तरेण पुण णंतभागवुड्डीए। कंडगमेत्ता ठाणा असंखभागुत्तरं भूया ॥ ३२ ॥

व्याख्या—तस्मात्कण्डकादुपरि यत्स्थानं तदेकमसङ्ख्येयभागोत्तरं भवति, शेषाणि अनन्तभागोत्तराणि, कण्डकमात्राणि भूयः स्थानानि भवन्ति, ततोऽसङ्ख्येयभागवृद्धद्वितीयस्थानं भवति, भूयोऽनन्तभागोत्तरं कण्डं, ततस्तृतीयमसङ्ख्येयभागोत्तरं स्थानं भूयोऽनन्तभागोत्तरं कण्डं, एवमसङ्ख्येयभागान्तरितान्यनन्तभागोत्तराणि कण्डानि नेतव्यानि, यावदसङ्ख्येयभागोत्तराणामपि स्थानानां कण्डं जातमिति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

एवं असंखभागुत्तराणि ठाणाणि कंडमेत्ताणि। संखेज्जभागवुड्डं पुण अण्णं उट्ठए ठाणं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—एवमनेन विधिनाऽनन्तभागोत्तरकण्डकान्तरितान्यसङ्ख्येयभागोत्तराणि स्थानानि कण्डकमात्राणि गच्छन्ति,

ततः सङ्ख्येयभागोत्तरं पुनरन्यदुद्भवति स्थानमिति। किमुक्तं भवति,-एकं सङ्ख्येयभागोत्तरं स्थानं, पुनरनन्तभागोत्तराणि कण्डकमात्राणि, एवं भूयो भूयस्तावन्नेतव्यानि, यावदसङ्ख्येयभागोत्तराणामपि कण्डकं पूर्णं ततः सङ्ख्येयभागवृद्धं स्थानमन्यदुद्भवतीति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

अमुयंतो तह पुव्वुत्तराइं एयंपि णेसु जा कंडं। इय एए विहाणेणं छव्विहवुड्ढी उ ठाणेसु ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अमुञ्चन् पूर्वाण्यनन्तभागोत्तरकण्डकानि उत्तराण्यसङ्ख्येयभागोत्तरकण्डकानि, एतदपि सङ्ख्येयभागोत्तरं स्थानं नेयं, यावत्कण्डमिति। इत्यनेन विधानेन षड्विधा वृद्धिः स्थानेषु भवति तथापि प्रस्तारमुच्चार्यते, सङ्ख्येयभागोत्तरमेकं स्थानं कृत्वा, ततोऽनन्तभागोत्तरकण्डकव्यवहितानामसङ्ख्येयभागोत्तरस्थानानां कण्डकं नेतव्यम्, पुनः सङ्ख्येयभागोत्तरं स्थानं, एवं भूयो भूयो यावत्सङ्ख्येयभागोत्तराणामपि कण्डकं पूर्णम्, ततः सङ्ख्येयगुणमन्यत् स्थानमुद्भवति, पुनरनन्तभागवृद्धं कण्डकं तदन्तरितमसङ्ख्येयभागोत्तरं कण्डकं, द्वाभ्यामपि व्यवहितं सङ्ख्येयभागोत्तरं कण्डकं, ततः सङ्ख्येयगुणस्थानमिति, अनेन विधिना सङ्ख्येयगुणानामपि कण्डकं नेतव्यम्, पुनरन्यदसङ्ख्येयगुणस्थानं भवति, पुनरनन्तभागोत्तरकण्डकान्तरितान्यसङ्ख्येयभागोत्तराणि, उभाभ्यामन्तरितानि सङ्ख्येयभागवृद्धस्थानानि, त्रिभिरप्यन्तरितानि सङ्ख्येयगुणस्थानानि चतुष्प्रकारकण्डकान्तरितानि असङ्ख्येयगुणस्थानानि नेतव्यानि, यावत्तेषामपि कण्डं पूर्णम्. पुनरनन्तगुणस्थानं प्रादुर्भवति पुनरनन्तभागोत्तरकण्डकान्तरितान्यसङ्ख्येयभागोत्तरस्थानानि, अनन्तासङ्ख्येयभागोत्तरकण्डकाभ्यामन्तरितानि, सङ्ख्येयभागोत्तरस्थानानि, अनन्तासङ्ख्येयसङ्ख्येयभागोत्तरैः कण्डकैरन्तरितानि सङ्ख्येयगुणस्थानानि भवन्ति, अनन्तासङ्ख्येयसंख्येयभागोत्तरसङ्-

ख्येयगुणकण्डकैरनन्तरितान्यसङ्ख्येयगुणस्थानानि भवन्ति, अनन्तासङ्ख्येयसङ्ख्येयभागवृद्धकण्डकसङ्ख्येयासङ्ख्येयगुणकण्ड-कान्तरितानि अनन्तगुणस्थानानि भवन्ति यावत्तेषामपि कण्डकं पूर्णमिति गाथार्थः ।। ३४ ।।

असंखलोगतुल्ला, अणंतगुणरसजुया य इयवणा । कंडंति एत्थ भणति, अंगुलभागो असंखेज्जो । ३५ ।

व्याख्या—असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्यानि अनन्तगुणरसवृद्ध्या यानि शरीरस्थानानि इति, एवं शेषवृद्धिष्वपि भवन्ति । कण्डकमत्राङ्गुलासङ्ख्येयभागो भण्यते । इतिः समाप्ताविति गाथार्थः ।। ३५ ।।

उक्तं नामस्पर्द्धकं, प्रयोगस्पर्द्धकमाह—

होति पओगो जोगो ! तठाणविवड्ढणाएँ जो उ रसो । परिवड्ढेई जीवो पओगफड्डं तयं बेंति ।। ३६ ।।

व्याख्या—भवति-उत्पद्यते प्रयोगो व्यापारः तस्य योगस्य स्थानवृद्ध्या यो रसोऽनुभागस्तं परिवर्द्धयति जीवः, सोऽनुभागो विभज्यमानो योगात् स्पर्द्धकं प्रयोगस्पर्द्धकमुच्यते । इति गाथार्थः ।। ३६ ।।

अविभागवग्गफड्डगअंतरठाणाइ एत्थ जह पुव्विं । ठाणाइवग्गणाओ अणंतगुणणाएँ गच्छंति ।। ३७ ।।

व्याख्या—अत्राविभागप्ररूपणा, वर्गणाप्ररूपणा, स्पर्द्धकप्ररूपणा, अन्तरप्ररूपणा, निचितप्रदेशगुणस्थानप्ररूपणा, यथा पूर्वं नामस्पर्द्धके तथा कार्या, किन्त्वत्र स्थानानां या आद्या वर्गणा साऽनन्तगुणवृद्धा गच्छति, एतदेव दर्शयति–प्रथमस्थाने प्रथमवर्गणायां स्तोकाः स्नेहाविभागाः द्वितीयस्थानाद्यवर्गणायामनन्तगुणाः तस्मात्तृतीयस्थानाद्यवर्गणायामनन्तगुणा, एवं यावदन्तिमं स्थानमिति गाथार्थः ।। ३७ ।।

अल्पबहुत्वमाह—

तिण्हंपि फड्डगाणं जहण्णउक्कोसगा कमा ठविउं । नेयाणंतगुणाओ, वग्गणा णेहफड्डाओ ॥ ३८ ॥

व्याख्या–त्रयाणामपि स्पर्द्धकानां स्नेहनामप्रयोगाख्यानां जघन्योत्कृष्टवर्गणा व्यवस्थाप्य यथोत्तरमनन्तगुणा नेया–नेतव्या, ज्ञेया मन्तव्या वा । किमुक्तंभवति स्नेहस्पर्द्धकजघन्यवर्गणा स्तोकानुभावा, तस्यैव स्नेहस्पर्द्धकस्योत्कृष्टवर्गणाऽनन्तगुणा, तस्याः नामस्पर्द्धकजघन्यवर्गणा अनन्तगुणानुभावा, तस्यैवोत्कृष्टा अनन्तगुणा, तस्याः प्रयोगस्पर्द्धकवर्गणा जघन्या अनन्तगुणा, तस्याः प्रयोगस्पर्द्धकोत्कृष्टा वर्गणा अनन्तगुणरसेति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

उक्ता स्पर्द्धकत्रिकस्यापि प्ररूपणा, उक्ता बन्धनरसप्ररूपणा । साम्प्रतं मूलोत्तरप्रकृतिविभागार्थमाह—

अणुभागविसेसाओ, मूलुत्तरपगइभेयकरणं तु । तुल्लस्सावि दलस्सा पगईओ गोणनामाओ ॥ ३९ ॥

व्याख्या—अनुभागो–रसस्तद्विशेषात्–अल्पबहुत्वात् शुभाशुभत्वाद्वा तुल्येऽपि कर्मदले मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च पृथग्भावो विशिष्टवीर्यता, यथैकजीवोद्भवानामपि दुग्धदधिघृतमस्तुतक्राणां पृथक् पृथक् नामवर्णास्वादवीर्यता, एवं कर्मदलस्य–मूलप्रकृति-विभागस्तस्याप्युत्तरप्रकृतिविभागोऽनुभागभेदादवसेयः । ताश्च प्रकृतयो गौणनामानः, ज्ञानमावृणोतीति ज्ञानावरणं, एवमुत्तरप्रकृति-ष्वपि मतिज्ञानमावृणोतीति मतिज्ञानावरणमिति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ प्रकृतिस्थित्यादिबन्धानां विभागार्थमाह—

ठितिबन्धो दलस्स ठिई पएसबंधो पएसगहणं जं । ताण रसो अणुभागो तस्समुदाओ पगतिबंधो ॥ ४० ॥

व्याख्या—अध्यवसायविशेषगृहीतस्य कर्मदलस्य यत् स्थितिकालनियमनं स स्थितिबन्धोऽभिधीयते प्रदेशबन्धप्रदेशानां

कर्मपुद्गलानां यद् ग्रहणं स्थितिरसनिरपेक्षं तत्सङ्ख्याप्राधान्येनैव करोति। तेषां कर्मपुद्गलानां शुभोऽशुभो वा घातिरघातिर्वा यो रसः सोऽनुभाग इति। तेषां त्रयाणामपि स्थित्यनुभागप्रदेशबन्धानां यः समुदायः स प्रकृतिबन्ध इति गाथार्थः ॥४०॥

दलविभागातिदेशार्थमाह—

मूलुत्तरपगईणं पुव्वं दलभागसंभवो वुत्तो। रसभेएणं इत्तो, मोहावरणाण निसुणेह ॥ ४१ ॥

व्याख्या—मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च पूर्वमादौ प्रदेशबन्धे कर्मदलस्यैकरूपस्य गृहीतस्य विभागसम्भवो भागप्रमाणमुक्तं, रसभेदतोऽत्र। मोहनीयावरणानां घातिकर्मणां वक्ष्ये इमिति (तं च वक्ष्यमाणं शृणुत तत्र यद्यपि मूलोत्तरप्रकृतीनां दलभागप्रमाणमुक्तम्।) तथापि स्थानाशून्यार्थमुच्यते—आयुषः सर्वस्तोकः कर्मदलविभागो, नामगोत्रयोर्विशेषाधिकः तुल्यश्च, ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां विशेषाधिकस्तुल्यश्च, मोहनीयस्य विशेषाधिकः, वेदनीयस्य विशेषाधिकः। ज्ञानान्तराययोः मूलविभागः पञ्चविभागीक्रियते, वेदनीयायुर्गोत्राणां मूलविभागो बध्यमानप्रकृतेरेकस्या एव भवति, दर्शनावरणमूलविभागस्तत्कालबध्यमानप्रकृतिप्रमाणैर्नवभिः षड्भिर्वा चतुर्भिर्वा विभागैः क्रियते, मोहनीयविभागो द्विधा क्रियते, अर्द्धं दर्शनमोहनीये, अर्द्धं चारित्रमोहनीये, नामविभागोऽपि तत्कालबध्यमानप्रकृतिप्रमाणैर्विभागैः क्रियते इति। उत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टजघन्यदलविभागविशेष उच्यते—उत्कृष्टविभागे केवलज्ञानावरणे सर्वस्तोको भागो, मनोज्ञानावरणेऽनन्तगुणः, अवधिश्रुतमत्यावरणेषु यथोत्तरं विशेषाधिकः प्रदेशार्थतया, एवं जघन्यविभागेऽपि। उत्कृष्टविभागे सर्वस्तोको विभागो निद्रायाः, तस्मात्प्रचला-प्रचलाप्रचला-निद्रानिद्रा-स्त्यानर्द्धि-केवलदर्शनावरणानां यथोत्तरं विशेषाधिको भागः, अवधिदर्शनावरणस्यान-

न्तगुणः, अचक्षुश्चक्षुषोर्विशेषाधिको, जघन्येऽप्येवमेव । उत्कृष्टपदे सर्वस्तोकः अप्रत्याख्यानमानस्य, तस्मात् क्रोधमायालोभानां, प्रत्याख्यानावरणमानक्रोधमायालोभानामनन्तानुबन्धिमानक्रोधमायालोभमिथ्यात्वानां यथोत्तरं विशेषाधिको भागः, तस्माज्जुगुप्सायां अनन्तगुणः, भयस्य विशेषाधिकः, हास्यशोकयोस्तुल्यो विशेषाधिकश्च, रत्यरत्योः एवमेव, स्त्रीनपुंसकयोरेवमेव, सञ्ज्वलनक्रोधमानपुरुषवेदमायानां क्रमाद्विशेषाधिकः, लोभस्यासङ्ख्येयगुणो, जघन्यपदे विभागप्रदेशा एवमेव, किन्त्वन्यतरवेदस्य विशेषाधिकः, तस्मात् सञ्ज्वलनमानक्रोधमायालोभानां यथोत्तरं विशेषाधिका भागा,अयं विशेष इति। उत्कृष्टपदे भागप्रदेशाग्रं आयुषां तुल्यं, जघन्यपदे तिर्यग्मनुष्ययोस्तुल्यं, स्तोकं च, देवनारकायुषोरसङ्ख्येयगुणं तुल्यं च दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायाणामुभयत्र कर्मदलं यथोत्तरं विशेषाधिकम्। असातस्य स्तोको भागः, सातस्य विशेषाधिकः उत्कृष्टपदे, जघन्ये तुल्यः। नीचोच्चगोत्रयोरपि एवमेव। उत्कृष्टपदे चतसृणां जातीनां प्रदेशाग्रं स्तोकं तुल्यं च, एकेन्द्रियजातौ विशेषाधिकम्, देवनारकमनुष्यतिर्यगानुपूर्वीणां यथोत्तरं विशेषाधिकम् । चतुर्णां संस्थानानां स्तोकं तुल्यं च, समचतुरस्रहुण्डयोः क्रमाद्विशेषाधिकम् । संहननपञ्चकस्य तुल्यं स्तोकं च प्रदेशाग्रं, प्रथमसंहननस्य विशेषाधिकम्। कृष्णनीलरक्तहारिद्रशुक्लानां, कटुतिक्तकषायाम्लमधुराणां, दुरभिसुरभिगन्धयोः, स्वस्थाने यथोत्तरं यथाशुभं विशेषाधिको भागः, कर्कशगुर्वोः स्तोकः तुल्यश्च, मृदुलघ्वोः शीतरूक्षयोः स्निग्धोष्णयोः, यथोत्तरं तुल्यो विशेषाधिकश्च दलविभागः त्रसादिषट्कशुभगादेयानां स्तोको भागः, तद्विपक्षाणां स्वप्रकृतेर्विशेषाधिकः, आतपोद्योतयोः, सुस्वरदुःस्वरयोः, विहायोगत्योस्तुल्यो भागः, निर्माणोच्छ्वासोपघातपराघातागुरुलघुतीर्थङ्कराणां नास्ति विशेषो, विपक्षाभावादुत्कृष्टजघन्यपदयोरिति। उत्कृष्टपदे शरीरपिण्डप्रकृतौ स्तोकं प्रदेशाग्रमाहारकस्य वैक्रियौदारिकतैजसकार्मणानां यथोत्तरं विशेषा-

धिकम्, एवं [सङ्घाताङ्गोपाङ्गानामपि बन्धनक्रमेण, बन्धनानामपि जघन्यपदे प्रदेशाग्रं औदारिकस्य स्तोकं, तैजसस्य विशेषाधिकं, कार्मणस्य विशेषाधिकम्, वैक्रियस्य असङ्ख्येयगुणं, आहारकस्यासङ्ख्येयगुणं] शरीरवदङ्गोपाङ्गसङ्घातबन्धनानां, तिर्यग्गतौ जघन्यं प्रदेशाग्रं स्तोकं, मनुजगतौ विशेषाधिकं, देवगतावसङ्ख्येयगुणं, नरकगतावसङ्ख्येयगुणं। देवगतिनरकगत्योरुत्कृष्टं प्रदेशाग्रं स्तोकं तुल्यं च, मनुजगतौ विशेषाधिकं, तिर्यग्गतौ विशेषाधिकं, अयशःकीर्त्यामुत्कृष्टं प्रदेशाग्रं स्तोकं, यशःकीर्त्तौ सङ्ख्येयगुणं, सप्तबन्धके अयशःकीर्त्तेः नाम्नः त्रयोविंशतिबन्धस्य बृहद्भागात् उत्कृष्टः प्रदेशबन्धः, षड्बन्धको यदा यश एव बध्नाति, तदा तस्या उत्कृष्टप्रदेशबन्धः, अतः सङ्ख्येयगुणः, अष्टबन्धको यदा नाम्न. त्रिंशद्बन्धको भवति, तदा तयोर्जघन्यः प्रदेशबन्धः, स च तुल्यः अनया दिशा भावना कार्या साद्यनादिप्ररूपणा स्वामित्वं च प्रदेशबन्धेऽधोऽभिहितं इति गथार्थः ॥ ४१ ॥

रसविशेषतो भागविशेषार्थमाह—

सव्वुक्कोसरसो जा मूलविभागस्सऽणंतिमो भागो । सव्वघाइण दिज्जइ सो इयरो देसघाईणं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—तत्कालबध्यमानमूलप्रकृतीनां मूलविभागस्य योऽनन्तभागः उत्कृष्टानुभावः स सर्वघातिनीनां दीयते, इतरः—तदन्यः देशघातिप्रकृतीनामिति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

उक्कोसरसस्सद्धं मिच्छे अद्धं तु इयरघाईणं । संजलणनोकसाया सेसं अद्धद्धयं लेंति ॥ ४३ ॥

व्याख्या—तस्योत्कृष्टसर्वघातिरसस्य मोहनीयभागानन्तभागसम्भवस्यार्द्धं मिथ्यात्वे भवति, अर्द्धं द्वादशानां सर्वघातिकषायाणां प्रायवद् द्वादशभागीकृतं भवति, शेषस्यार्द्धं सञ्ज्वलनाश्चतुर्भागीकृतं गृह्णन्ति, अर्द्धं नोकषायाः पञ्चभागीकृतं गृह्णन्ति

यतो वेदान्यतरस्य वन्ध इति, शुभान्यतरस्य च वन्ध इति । तुशब्दाद् ज्ञानावरणमूलविभागस्य सर्वोत्कृष्टरसः केवलज्ञानावरणस्य शेषं मतिज्ञानावरणादिषु चतुर्विभागीक्रियते । दर्शनावरणभागस्यानन्तभाग उत्कृष्टरसः षड्भागीक्रियते, यतः षड् सर्वघातिमकृतयः, शेषं त्रिभागीक्रियते । अन्तरायभागः पञ्चभागीक्रियते । नाम्नः पिण्डमकृतीनां यो भागः स वध्यमानाया भवति, । वर्णादीनां तु पञ्चद्विपञ्चाष्टभागीक्रियते, सङ्घातशरीरपिण्डमकृतिविभागस्त्रिधा चतुर्द्धा वा भवति । औदारिकतैजसकार्मणबन्धे त्रयो भागा, वैक्रियेण वा तृतीयेन, वैक्रियाहारकतैजसकार्मणवन्धे चत्वारो भागाः, त्रिशरीरबन्धे सप्तबन्धभागाः, चतुःशरीरबन्धे एकादश बन्धनभागाः । शरीरवदङ्गोपाङ्गानीति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

साम्प्रतमस्यैवानुभागस्य स्थानमरूपणायाह--

जीवस्सज्झवसाया सुभासुभासंखलोगपरिमाणा । सव्वजियाणंतगुणा एक्केक्के होंति भावाणू ॥ ४४ ॥

व्याख्या--तस्यानुभागस्य कारणं निमित्तमध्यवसायाः कषायोदयविशेषा भवन्ति, ते च द्विधा, शुभा अशुभा वा, शुभः क्षीरखण्डोपमं कर्मपुद्गलानामनुभूयमानानामाह्लादजननमनुभागं करोति, व्यस्त(विपरीत)मशुभः । कियन्तस्ते शुभा ? असङ्ख्येयलोकाकाशमदेशतुल्या अध्यवसायाः, अशुभा अपि तावन्त एव । कृता अध्यवसायमरूपणा, एकैकेनाध्यवसायेन गृहीतकर्मपुद्गलानां कियन्तो भावाणवो भवन्ति ? सर्वजीवानामनन्तगुणा रसाविभागा, एकैकाध्यवसायगृहीतकर्मपुद्गलानां शुभा अशुभा वा मत्येकं भवन्तीति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

उक्ताऽविभागमरूपणा, वर्गणा मरूपणोच्यते--

एगज्झवसायसमज्जियस्स दलियस्स किं रसो तुल्लो । न हु होंतिऽणंतभेया साहिज्जंते निसामेह ॥ ४५ ॥

व्याख्या—एकाध्यवसायेन गृहीतस्य दलिकस्य कर्मपुद्गलानां तेषां किमनुभावस्तुल्यो न वा ? इति न हु—नैवं, भवन्त्यनन्ता भेदाः—अनन्ता विकल्पाः तांश्च साध्यमानान्निशामयत यूयमिति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

सव्वप्परसे गेण्हइ जे बहवे तेहिं वग्गणा पढमा । अविभागुत्तरिएहिं अण्णाउ विसेसहीणेहिं ॥ ४६ ॥

व्याख्या—सर्वाल्परसान् यान् कर्मपुद्गलान् बहून् गृह्णाति तैर्वर्गणा प्रथमा भवति, रसाविभागोत्तरैरन्यैः कर्मपुद्गलद्रव्यैर्विशेषहीनैरन्या वर्गणा, एवं भूयो भूयो भवन्तीति गाथार्थः ॥४६॥ उक्ता वर्गणा प्ररूपणा ।

दव्वेहिं वग्गणाओ सिद्धाणमणंतभागतुल्लाओ । एयं पढमं फड्डं अओ परं नत्थि रूवहिया ॥४७॥ युग्मम् ॥

व्याख्या—प्रथमपादः प्राक्तनगाथायां व्याख्यातः, सिद्धानामनन्तभागतुल्यास्ता वर्गणाः समुदिताः प्रथममनुभागस्पर्द्धकं भवति, तस्मात्परतो नास्ति रूपाधिकवर्गणा, अनुभागाविभागोत्तरा इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥ उक्ता स्पर्द्धकप्ररूपणा,

सव्वजियाणंतगुणा पलिभागा लंघिउं पुणो अण्णा । एवं भवंति फड्डा सिद्धाणमणंतभागसमा ॥४८॥

व्याख्या—सर्वजीवानन्तगुणान् रसाविभागान् उल्लङ्घ्य प्रथमस्पर्द्धकान्त्यवर्गणायास्ततो भूयोऽपि वर्गणा भवन्ति, एवमनेन विधिना सिद्धानामनन्तभागतुल्यान्यनुभागस्पर्द्धकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ ॥ उक्ता अन्तरप्ररूपणा ॥

एयं एगं ठाणं एयमसंखेज्जलोगठाणाणं । समवग्गणाणि फड्डाणि तेसि तुल्लाणि विवराणि ॥ ४९ ॥

व्याख्या—इयद्भिः सिद्धानन्तभागतुल्यैरेकमनुभागबन्धाध्यवसायस्थानं भवति, एवमनन्तरोक्तविधिनाऽसङ्ख्येयलोका-

अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानां भवन्ति, अनुभागबन्धविषयेऽध्यवसायैः स्थानानीति समासः। अनुभागबन्धस्याध्यवसायानां स्थानानीति वा समासः। अनुभागबन्धस्याध्यवसायानां स्थानानीति कारणं कार्यत्वेन गृहीत्वा समासः क्रियते। सर्वाण्यपि स्पर्द्धकानि तुल्यवर्गणानि, तेषामन्तराण्यपि सर्वाणि तुल्यानीति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

उक्तानुभागबन्धाध्यवसायस्थानप्ररूपणा—

ठाणाणं परिवुड्ढी छट्ठाणकमेण तं गयं पुव्विं। भागो गुणो य कीरति जहुत्तरं एत्थ ठाणाणं ॥ ५० ॥

व्याख्या—अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानां परिवृद्धिः यथोत्तरस्थितानां भवति, सा च षट्स्थानक्रमेण, तच्च प्रागेव नामस्पर्द्धकाधिकारे षट्स्थानमभिहितं नाभिधीयते, षट्स्थानप्ररूपणा काण्डकप्ररूपणा च तदनुसारतो वक्तव्या, तथापि लेशतः किञ्चिदुच्यते—त्रीणि भागोत्तराणि स्थानानि, तद्यथा—अनन्तभागोत्तरमसङ्ख्येयभागोत्तरं, सङ्ख्येयभागोत्तरं च, त्रीणि गुणोत्तराणि तद्यथा—सङ्ख्येयगुणमसङ्ख्येयगुणमनन्तगुणम्। एवमत्रापि यथोत्तरमनुभागबन्धाध्यवसायस्थानविधौ तदवस्थमेव वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥५०॥

छट्ठाणगअवसाणे, अण्णं छट्ठाणयं पुणो अण्णं। एवमसंखा लोगा छट्ठाणाणं मुणेयव्वा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—अस्य षट्स्थानकस्यावसाने समाप्तावन्यत् षट्स्थानकमारभ्यते, तस्याप्यन्यत्, एवं षट्स्थानकानामसङ्ख्येया लोकाः परिपाट्या यथोत्तरेणायं विशेषो मन्तव्य इति गाथार्थः ॥५१॥ प्रस्तारविधिना स्थानाशून्यार्थं षट्स्थानकं लिख्यते—

०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १००००

१०१००	१००००	१००००	१०१००	१००००	१०८००	१००००	१००००	२००००	१००२०	१०१००	१०००९
१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००
१०००३	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२०००३	१००००	१००००
१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१३०००	१००००	१००००	२००००	१०००३
१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००
१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००३०	१००००
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	४००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००
१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००
१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००.	१००००

२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००
१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००
१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	४००००	१००००
१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००
१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००
३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००
१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००
१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००
१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००

१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००		
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००		
१००००	१००००	१००००	४००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००		
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००		
१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००		
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००		
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००		
१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००		
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००		
१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००		
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	३००००	१००००	१००००	१००००	१००००		
२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००
१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	४००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२०००	१००००	१००००
१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	१००००	१००००	१००००	२००००	१००००

१०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १००००
१०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २००००
१०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १००००
१०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १००००
२०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १००००
१०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १००००
१०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २००००
१०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १००००
१०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ५०००० १०००० १०००० १०००० १००००
२०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १००००
१०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १००००
१०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १००००
१०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १०००० १००००
२०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १००००

१०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १०००० १००००
१०००० २०००० १०००० १००:० १०००० १०००० २००० १०००० १०००० १०००० १०००० २००००
१०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ३०००० १०००० १००००
१०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १००००
२०००० १०००० १०००० १०००० १०००० २०००० १०००० १०००० १०००० १०००० ४००००

एवं चतुर्भिश्चतुष्कैर्द्वितीयपञ्चकः पातनीयः, ततस्तृतीयः चतुर्थश्च पञ्चकः पातनीयः ततो मूलादारभ्य तावत्तदेव पातनीयम्, यावत्पञ्चकाधस्तनकण्डकमिति एवं चतुर्भिर्बिन्दुभिः समुत्थितैरेकैक उत्तिष्ठति, चतुर्भिरेककैः समुच्छ्रितैर्द्विक उत्तिष्ठति, चतुर्भिर्द्विकैः समुत्थितैस्त्रिक उत्तिष्ठति चतुर्भिस्त्रिकः समुत्थितैः चतुष्कः पुनरुत्तिष्ठति, चतुर्भिः चतुष्कैः समुत्थितैः पञ्चक उत्तिष्ठति, एवं भूयो भूयश्चतुर्भिः पञ्चकैरुत्थितैः षट्स्थानं समाप्तिमुपयाति। तस्मादन्तिमादनन्तगुणवृद्धिस्थानादन्यद्भूयः तेनैव क्रमेण षट्स्थानमारभ्यते यावदसङ्ख्येया लोकाः षट्स्थानानाम्। शून्याद्यङ्कानां क्रमात् वृद्धानामभिधानानि चतुःस्थानस्य कण्डकाभिधानपरिकल्पना एवं भाव्या ॥ ५१ ॥

सव्वासि वुड्ढीणं, कंडगमेत्ता अणंतरा वुड्ढी। एगंतराउवुड्ढी वग्गं कंडस्स कंडं च ॥ ५२ ॥

व्याख्या—सर्वासां षट्स्थानकवृद्धीनां कण्डकमात्रा अनन्तरा वृद्धिर्भवति। किमुक्तं भवति,—प्रथमादसङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धिस्थानानि? कण्डकमात्राणि। प्रथमात् सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानादधः कियन्त्यसङ्ख्येयभाग-

वृद्धिस्थानानि ? कण्डकमात्राणि। प्रथमात् सङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानानि ? कण्डकमात्राणि। प्रथमादसङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयगुणस्थानानि ? कण्डकमात्राणि । प्रथमादनन्तगुणस्थानादधः कियन्त्यसङ्ख्येयगुणस्थानानि ? कण्डकमात्राणि । उक्तमनन्तरस्थानप्रमाणम् । एकान्तरा पुनर्वृद्धिः कण्डकाधिककण्डकवर्गप्रमाणा भवति। प्रथमात् सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धानि ? कण्डकाधिककण्डकवर्गप्रमाणानि प्रथमात् सङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्त्यसङ्ख्येयभागोत्तराणि ? कण्डकाधिककण्डकवर्गमात्राणि । प्रथमादसङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयभागोत्तराणि ? कण्डकाधिककण्डकवर्गप्रमाणानि प्रथमादनन्तगुणस्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयगुणस्थानानि ? कण्डकाधिककण्डकवर्गप्रमाणानि । उक्तमेकान्तरस्थानप्रमाणम् । सर्वजीवानन्तकेन पञ्चागलब्धं तदनन्तभागोत्तरम्, स्वस्थानोपरितनस्थानस्यासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशभागलब्धोत्तराणि (अ) सङ्ख्येयभागोत्तरस्थानानि स्वाधःस्थानात् । रूपोनजघन्यासङ्ख्येयभागलब्धोत्तराणि सङ्ख्येयभागाधिकस्थानानि स्वाधःस्थितस्थानात् । एवं गुणा अपि कर्त्तव्या इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥

कंडं कंडस्स घणो वग्गो दुगुणो दुअंतराए उ । कंडस्स वग्गवग्गो घणवग्गा तिगुणिया कंडं ॥५३॥

व्याख्या—अन्तरवृद्धौ स्थानानि कण्डकघनसङ्ख्यानि कण्डकवर्गद्विगुणसङ्ख्यानि कण्डकं च स्थानानां स्युः किमुक्तं भवति-प्रथमसङ्ख्येयगुणवृद्धिस्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धिस्थानानि ? कण्डकघनः कण्डकवर्गो द्विगुणः कण्डमात्राणि च भवन्ति । प्रथमासङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्त्यसङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानानि ? कण्डकवर्गो द्विगुणः कण्डकघनः कण्डकमात्राणि च भवन्ति प्रथमादनन्तगुणवृद्धिस्थानादधः कियन्ति सङ्ख्येयभागवृद्धानि ? कण्डकघनः कण्डकवर्गो द्विगुणः कण्डकमात्राणि भवन्ति । गता

मन्तरा वृद्धिः, 'कण्डस्स वग्गवग्गो' त्ति, कण्डकस्य वर्गवर्गः कण्डकघनो वर्गश्च त्रिगुणः कण्डकं च स्थानानां त्र्यन्तरवृद्धौ स्युः किमुक्तं भवति-प्रथमादसङ्ख्येयगुणस्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धिस्थानानि? कण्डकस्य वर्गवर्गसङ्ख्यानि कण्डकघनवर्गौ त्रिगुणौ कण्डकमानानि च। प्रथमादनन्तगुणस्थानादधः कियन्त्यसङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानानि कण्डकस्य वर्गवर्गः त्रिगुणघनः त्रिगुणवर्गः कण्डकमानानि तुशब्दात्त्र्यन्तरवृद्धौ भवन्तीति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

अडकंडवग्गवग्गा, वग्गाचत्तारि छग्घणा कंडं। चउअन्तरवुड्ढीए हेट्ठट्ठाणप्परूवणया ॥ ५४ ॥

व्याख्या—कण्डकस्याष्ट वर्गवर्गाश्चत्वारो वर्गाः कण्डकस्य षट् घनाः कण्डक चतुरन्तरवृद्धौ स्थानानां भवन्ति। किमुक्तं भवति-प्रथमादनन्तगुणस्थानादधः कियन्त्यनन्तभागवृद्धिस्थानानि? कण्डकवर्गवर्गोऽष्टगुणः वर्गश्चतुर्गुणः घनः षड्गुणः कण्डकं च चतुरन्तरवृद्धौ स्थानानां भवन्ति। इयमधः स्थानप्ररूपणेति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

परिणामपच्चएण एसा णेहस्स छव्विहा वुड्ढी। हाणी व कुणंति जिया आवलिभागं असंखेज्जा ॥५५॥

व्याख्या—परिणामप्रत्ययत एषा ऽनन्तरोक्ता स्नेहस्यानुभागस्य षड्विधा वृद्धिर्भवति, हानिर्वा एवमेव कुर्वन्ति। कियन्तं कालं? आवलिकासङ्ख्येयभागमात्रं निरन्तरां हानिं वृद्धिं वा जीवाः कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

विशेषमाह—

अंतमुहुत्तं चरिमाउ, दोवि समयं तु पुण जहण्णेण। जवमज्झविहाणेणं, एत्थ विगप्पा बहू ठिइया ॥ ५६ ॥

व्याख्या—अन्तर्मुहूर्तमात्रं कालमुत्कृष्टतो भवतः, पश्चिमे द्वे अपि अनन्तगुणवृद्धिहानिसञ्ज्ञे। शेषा उभयत्र पश्चाद्यात्र-

लिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रं कालं वर्द्धन्ते हीयन्ते वा, जघन्यतः समयमेकं सर्वा वर्द्धन्ते, हीयन्ते वा । गता वृद्धिकालप्ररूपणा । यवमध्यविधानं योगस्थानेषूक्तम् । केषाञ्चिदनुभागस्थानानां चत्वारः समया उत्कृष्टोऽवस्थानकालः, केषाञ्चित् पञ्च षड् सप्ताष्टौ, पुनः सप्तषट्पञ्चचतुस्त्रिद्विसमया, एकैकस्थानेऽसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमात्राण्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्ति । जघन्यस्थितिः सर्वेष्वेकसमयः । अत्र द्वौ विकल्पौ अनन्तगुणवृद्धिहान्यात्मकौ अष्टसमयस्थितिकौ, किमुक्तं भवति–निरन्तराणि अनन्तगुणवृद्ध्याऽसङ्ख्येयलोकप्रमाणानि स्थानानि भवन्ति, तत्स्थानेभ्यः सप्तसामयिकान्युभयत्रासङ्ख्येयगुणानि, एवं षट्पञ्चचतुस्त्रिद्विसमयस्थितिकानि अप्यसङ्ख्येयगुणानि यथापरं जघन्योत्कृष्टतराणीति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

सुहुमागणिपविसंता चिट्ठंता तेसि कायठितिकालो । कमसो असंखगुणिया तत्तो अणुभागठाणाइं ॥५७॥

व्याख्या—सूक्ष्माग्निकाये प्रतिसमयमसङ्ख्येया जीवाः प्रविशन्त्युत्पद्यन्ते, तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः सूक्ष्माग्निकाये तिष्ठन्ति, तेभ्योऽपि तत्कायस्थितिकालोऽसङ्ख्येयगुणः, तस्मादप्यसङ्ख्येयगुणान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्तीति गाथार्थः॥५७॥

उक्ता यवमध्यप्ररूपणा ।

कलिदावरतेयकडजुम्मसण्णिया होंति रासिणो कमसो । एगाइ सेसगा, चउहियंमि कडजुम्म इह सव्वे॥५८॥

व्याख्या—कलिद्वापरत्रेताकृतयुगसंज्ञाश्चत्वारो राशयो भवन्ति, चतुर्विभक्ते एकशेषः कलिसंज्ञो, द्विशेषो द्वापरसंज्ञः त्रिशेषः त्रेता संज्ञः, निश्शेषः कृतयुगसंज्ञः अविभागवर्गणास्पर्द्धकस्थानकण्डराशयः सर्वेऽपि कृतयुगसंज्ञा भवन्तीति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

उक्ता ओजादिप्ररूपणा ॥

सव्वत्थोवा ठाणा अणंतगुणणाएँ जे उ गच्छंति । तत्तो असंखगुणियाऽणंतरवुड्ढीऍ जह हेट्ठा ॥ ५९ ॥

व्याख्या—सर्वस्तोकानि स्थानान्यनन्तगुणनया यानि गच्छन्ति, तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणान्यसङ्ख्येयगुणस्थानानि,को गुणकारः? कण्डकगुणः कण्डकप्रक्षेपः, कस्मात्? एकैकस्यानन्तगुणस्थानस्याधोऽसङ्ख्येयगुणस्थानानि कण्डकमात्राणि भवन्ति तेन कण्डकगुणकारः, उपरितनकण्डकप्रक्षेपः, यस्मात्प्रक्षेपकण्डकस्योपरि नास्ति अनन्तगुणवृद्धस्थानम् । एवमसङ्ख्येयगुणेभ्यः सङ्ख्येयगुणानि स्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि सङ्ख्येयभागवृद्धानि, तेभ्योऽपि असङ्ख्येयभागवृद्धानि स्थानानि, तेभ्योऽपि अनन्तभागवृद्धानि स्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि भवन्ति । तुशब्दात् पर्यवसानस्थानमनन्तगुणवृद्धं ज्ञेयमिति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

उक्तं पर्यवसानद्वारम्, अनन्तरोपनिधा च ।

होंति परंपरवुड्ढीए थोवाणंतभागवुड्ढी जे । अस्संखसंखगुणिया एकं दो दो असंखगुणा ॥ ६० ॥ दारं ॥

व्याख्या—भवन्ति परम्परवृद्धौ स्तोकान्यनन्तभागोत्तरस्थानानि,तेभ्योऽसङ्ख्येयभागोत्तराण्यसङ्ख्येयगुणानि,कस्मात्? अनन्तभागवृद्धया कण्डकं गत्वाऽसङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानं भवति, यदीदमेवासङ्ख्येयभागाभ्यधिकं ततस्तदुपरितनानि सुतरामसङ्ख्येयभागोत्तराणि भवन्ति,एवमुपर्युपरिस्थानान्यसङ्ख्येयभागाभ्यधिकानि विशेषतो भवन्ति,यावत् सङ्ख्येयभागाभ्यधिकं स्थानं नोत्तिष्ठति तावत्तदन्तराळे सर्वाण्यप्यसङ्ख्येयभागवृद्धानि, तस्मादनन्तभागवृद्धेभ्यः असङ्ख्येयभागवृद्धानि असङ्ख्येयगुणानि । एतदेकं वृद्धिस्थानमसङ्ख्येयगुणं (भागं) पूर्वस्थानाद् गतं,अस्मात् सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि,कस्मात्? उच्यते—सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानादधःस्थानमधिकृत्य सङ्ख्येयभागवृद्धिरुपरितनेष्वभिधीयते, यतस्तदुपरिस्थानान्यनन्तभागासङ्ख्येयभाग-

सङ्ख्येयभागवृद्धानि त्रीण्यपि सङ्ख्येयभागवृद्धिं भजन्ते यावद् द्वितीयं सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानं नायाति, द्वितीये मासे द्वाभ्यां सङ्ख्येयभागाभ्यां सातिरेकाभ्यां वर्द्धते, यावत्तृतीयं नायाति, एवं त्रिचतुरादिस्थानेष्वपि वक्तव्यम्, यावदुत्कृष्टं सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानं, चरमादसङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानादारभ्य यावदन्तिमं सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानं नोत्तिष्ठति तावत्तयोरन्तराले सर्वाण्यपि सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानानि भवन्ति एकहीनानि, यत उत्कृष्टसङ्ख्येयभागाधिकं स्थानं प्रथमात् सङ्ख्येयगुणं भवति । असङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानेषु यावन्मात्रमेकमन्तरं तादृग्भूतान्यन्तराण्युत्कृष्टसङ्ख्येयतुल्यानीति कृत्वा असङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानेभ्यः सङ्ख्येयभागवृद्धानि स्थानानि सङ्ख्येयगुणानि भवन्ति, एवं द्वितीयवृद्धेस्तृतीयवृद्धिः सङ्ख्येयगुणा । सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानेभ्यः सङ्ख्येयगुण (वृद्ध) स्थानानि सङ्ख्येयगुणानि भवन्ति, कस्मात् ? उच्यते सङ्ख्येयभागाभ्यधिकात् स्थानादुत्कृष्टसङ्ख्येयतुल्यान्येकस्मिन्नन्तरे सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानान्युत्थितानि तदन्तस्थानद्विगुणं साधिकं भवति, भूयस्तावन्ति स्थानानि गत्वा त्रिगुणं साधिकं भवति, एवं चतुर्गुणं, एवमुत्कृष्टसङ्ख्येयतुल्यानि द्विगुणवृद्धि स्थानान्यन्तरेषु लब्धानि यावदन्तिमं सङ्ख्येयभागाभ्यधिकं स्थानं जघन्यासङ्ख्येयगुणकगुणं भवति, तस्मात् सङ्ख्येयगुणस्थानानि सङ्ख्येयभागवृद्धिस्थानेभ्यः सङ्ख्येयगुणानि भवन्ति, यतः सङ्ख्येयभागवृद्धिसङ्ख्येयगुणवृद्धिस्थानानि द्वे अपि स्वपूर्वस्थानेभ्यः सङ्ख्येयगुणानि भवन्ति । असङ्ख्येयगुणानन्तगुणस्थानानि यथा परं द्वे अप्यसङ्ख्येयगुणे भवतः । सङ्ख्येयगुणस्थानेभ्योऽसङ्ख्येयगुणस्थानानि असङ्ख्येयगुणानि भवन्ति, यतः-प्रथमसङ्ख्येयगुणमादौ कृत्वा यान्यनन्तभागवृद्धानि असङ्ख्येयभागवृद्धानि सङ्ख्येयभागवृद्धानि सङ्ख्येयगुणवृद्धानि असंख्येयगुणवृद्धानि एतानि सर्वाण्यपि असङ्ख्येयगुणानि भवन्ति पूर्वस्थानादिति

असंख्येयगुणानि सङ्ख्येयगुणेभ्यः एवमनन्तगुणान्यप्यसङ्ख्येयगुणानि भवन्ति,[एकमसङ्ख्येयगुणं द्वे सङ्ख्येयगुणे द्वे असङ्ख्येयगुणे] (यतः प्रथममनन्तगुणमादौ कृत्वा यानि अनन्तभागवृद्धानि असंख्येयभागवृद्धानि संख्येयभागवृद्धानि संख्येयगुणवृद्धानि असंख्येयगुणवृद्धानि अनन्तगुणवृद्धानि एतानि सर्वाण्यप्यसंख्येयगुणानि वस्तुस्थित्याऽनन्तगुणानि भवन्ति) स्वपूर्वस्थानादिति गाथार्थः ६०

उक्तान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि, साम्प्रतं यद्विधिना तेषु जीवाः तिष्ठन्ति तमाह—

एगट्ठाणपमाणं अंतरठाणा निरन्तराठाणा । कालो वुड्ढी जवमज्झफासणा अप्पबहु दारा ॥ ६१ ॥

व्याख्या—द्वारगाथेयम्, एकस्मिन् स्थाने जीवप्रमाणप्ररूपणा, अन्तरस्थानप्ररूपणा, निरन्तरस्थानप्ररूपणा स्थितिकालप्ररूपणा, वृद्धिप्ररूपणा, यवमध्यप्ररूपणा, स्पर्शनप्ररूपणा, अल्पबहुत्वप्ररूपणा, कार्येति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

एक्केक्कंमि असंखा तसेयराणंतया सपाउग्गे । एगाइ जाव आवलि असंखभागो तसा ठाणे ॥ ६२ ॥ दारम् ॥

व्याख्या—एकैकस्मिन्नध्यवसायस्थाने एकाद्यसङ्ख्या एकादयः यावदावलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रास्त्रसजीवा स्वप्रायोग्ये भवन्ति । 'इतराः' स्थावरा एकैकाध्यवसायस्थाने स्वप्रायोग्येऽनन्ता जीवास्तिष्ठन्तीति गाथार्थः ॥ ६२ ॥ द्वारम् ।

तस जुत्तठाणविवरेसु सुण्णया होंति एक्कमाईया । जाव असंखा लोगा निरन्तरा थावरा ठाणा ॥ ६२ ॥

व्याख्या—त्रसजीवैर्यानि युक्तान्यध्यवसायस्थानानि तद्विवरेषु शून्यान्यध्यवसायस्थानानि एकाद्यानि यावदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रमाणानि भवन्ति । स्थावरप्रायोग्यानि अध्यवसायस्थानानि निरन्तराण्यव्यवच्छिन्नानि तेषामनन्तत्वाद् भवन्तीति गाथार्थः ॥ ६३ ॥ द्वारम् ॥

दो आइ जाव आवलि असंखभागो निरंतरतसेहिं । दारं । नाणाजिएहिँ द्वाणं असुण्णयं आवलिअसंखं ॥६२॥

व्याख्या—द्वे स्थाने आदौ कृत्वा यावदावलिकासङ्ख्येयभागमात्राणि स्थानानि तावत्त्रसैर्जीवैर्निरन्तराणि भवन्ति, तेषां तदसङ्ख्येयभागमात्रत्वादिति । नानाजीवैरशून्यमेकैकस्थान समयाद्यावलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्र काल परतोऽवश्यं त्रसैः शून्य भवति, न स्थावरैः स्वभायोग्यं, तेषामनन्तत्वादिति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

वृद्धिप्ररूपणा द्विविधा, अनन्तरवृद्धिप्ररूपणा, परम्परवृद्धिप्ररूपणा च,—

जवमज्झं मि य बहवो विसेसहीणाउ उभयओ कमसो । गंतुमसंखा लोगा अद्धद्धा उभयओ जीवा ॥६५॥

व्याख्या—यवमध्याध्यवसायस्थाने बहवो जीवाः, तदधःस्थाने विशेषहीना विशेषहीनाः, यावत् सर्वजघन्ये विशेषहीनाः । यवमध्यादुत्कृष्टे च द्विसामयिके विशेषहीनाः क्रमशो भवन्ति । गतानन्तरोपनिधा । परम्परवृद्धौ यवमध्याध्यवसायस्थानजीवेभ्य उभयपार्श्वयोरसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमात्राण्यध्यवसायस्थानान्युल्लङ्घ्य यत् स्थान तस्मिन्नर्द्धा जीवा भवन्ति, एव भूयो भूयो नेतव्यम्, यावज्जघन्यं स्थान जघन्यस्थानादेव द्विगुणवृद्धिर्यावद्यवमध्य, परतो हानिः यावदुत्कृष्ट द्विसामयिकाध्यवसायस्थानमिति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

आवलिअसंखभागं तसेसु हाणीण होइ परिमाणं । हाणिदुगंतरठाणा थावरहाणी असंखगुणा ॥ ६६ ॥

व्याख्या—द्विगुणजीववृद्धिस्थानानां हानिस्थानाना च त्रसविषये आवलिकासङ्ख्येयभागमात्र भवति प्रमाणम्, त्रसहान्योर्द्वयोर्यान्यन्तरालेऽध्यवसायस्थानानि एकस्मिन्नन्तरे हान्योर्वृद्ध्योर्वा स्थानानि स्थावरहानयो द्विगुणवृद्धयो वा भवन्त्यसङ्-

ख्येयगुणाः । नानात्रसजीवेषु गुणहानिस्थानानि स्तोकानि, एकस्मिन् हानिवृद्धिस्थानयोर्विवरे असङ्ख्येयगुणानि अध्यवसायस्थानानि । स्थावरजीवेषु पुनर्यानि हान्योर्वृद्धयोर्वा एकान्तरस्थानानि तेभ्यो द्विगुणस्थानानि हानिस्थानानि वा भवन्ति असङ्ख्येयगुणानीति गाथार्थः ॥ ६६ ॥ द्वारम् ॥

जवमज्झे ठाणाइं असंखभागो उ सेसठाणाणं । हेट्ठंमि होंति थोवा उवरिंमि असंखगुणियाणि ॥ ६७ ॥

व्याख्या—यवमध्यस्थानानि अष्टसामयिकान्यसङ्ख्येयभागमात्राणि शेषस्थानानां, यवमध्यादधःस्थानेषु स्तोकानि, यवमध्योपरिस्थानेष्वसङ्ख्येयगुणानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

दुगचउरट्ठितिसमइग सेसा य असंखगुणणया कमसो । काले अईए पुट्ठा जिएण ठाणा भमंतेण ॥ ६८ ॥

व्याख्या—द्विसामयिकान्युत्कृष्टाध्यवसायस्थानानि जीवेऽतीते काले भ्रमता सर्वस्तोकं कालं स्पृष्टानि, तस्मादसङ्ख्येयगुणं कालं चतुःसामयिकानि जघन्यस्थानानि, यवमध्योपरि चतुःसामयिकान्यप्येतावन्मात्रमेव कालं स्पृष्टानि, तस्माद् यवमध्यस्थानानि असङ्ख्येयगुणं कालं स्पृष्टानि, तस्मात् त्रिसामयिकान्यसङ्ख्येयगुणं कालं स्पृष्टानि, तस्मादप्युभयकण्डकस्थानानि पञ्चषट्सप्तसामयिकानि कण्डकस्थानान्युच्यन्ते, त्रिसामयिकेभ्य उभयकण्डकस्थानान्यसङ्ख्येयगुणं कालं अतीते काले स्पृष्टानीति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

तत्तो विसेसअहियं जवमज्झा उवरिमाइ ठाणाइं । तत्तो कंडगहेट्ठा तत्तो वि हु सव्वठाणाइं ॥ ६९ ॥

व्याख्या—तस्मात् कण्डककालाद्विशेषाधिकं कालं यवमध्योपरिस्थानानि स्पृष्टानि, तेभ्योऽप्युपरितनकण्डकाधःस्थानानि

जघन्यचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टसामयिकानीति भावः, विशेषाधिकं कालं स्पृष्टानि, तेभ्योऽप्यशेषाणि सर्वाणीति विशेषाधिकं कालं स्पृष्टानीति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ द्वारम् ॥

फासणकालप्पबहू जह तह जीवाण भणसु ठाणेसु । अणुभागबंधठाणा अज्झवसाया व एगट्ठा ॥ ७० ॥

॥ जीवसमुदाहार इति ॥

व्याख्या—स्पर्शनकालस्य यथाल्पबहुत्वं तथा जीवानामपि अल्पबहुत्वं भण स्थानेषु । उत्कृष्टेषु द्विसामयिकेषु स्थानेषु स्तोका जीवाः, जघन्यचतुःसामयिकेष्वसङ्ख्येयगुणाः, एवमुपरि चतुःसामयिकेष्वपि, तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा यवमध्ये, तेभ्योऽपि त्रिसामयिकस्थानेष्वसङ्ख्येयगुणा जीवास्तिष्ठन्ति, तेभ्योऽप्यसङ्ख्येयगुणा अधः कण्डके, उपरितनकण्डकेऽप्येतावन्मात्रा एव, मध्योपरिस्थानेषु विशेषाधिका जीवाः, उपरितनकण्डकाधःस्थानेषु विशेषाधिकाः, सर्वेष्वपि विशेषाधिकाः । अनुभागबन्धस्थानानि अध्यवसायस्थानानि वा सङ्क्लेशविशुद्धिस्थानानि वा कारणस्य कार्यत्वादेकार्थिकानीति गाथार्थः॥६३॥ अनुभागस्थानेषु जीवसमुदाहारः समाप्तः ।

एकैकस्थितिस्थाने कियन्त्यनुभागस्थानानि भवन्त्येतदभिधातुकाम आह—

ठितिठाणे ठितिठाणे कसायउदया असंखलोगसमा । एक्केक्ककसायउदये एवं अणुभागठाणाइं ॥ ७१ ॥

व्याख्या—भाक्स्थितेः समयोत्तरान्या स्थितिः स्थितिस्थानमुच्यते स्थितिस्थाने स्थितिस्थाने प्रत्येकं कषायोदयाः तीव्रमन्दादिभेदभिन्नाः असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा भवन्ति, इयन्मात्रैः कषायोदयविशेषैः कषायोदयस्थानं वा स्थिति

स्थानं वा परिणामस्थानं वा एकोऽर्थः, यस्मादेकस्थितिनिष्पादकाः सर्वेऽपि, अतः एकं कपायस्थानम् । स्थानशब्दस्य लुप्तत्वादेकैककषायोदयस्थाने स्थितिस्थानेऽसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यनुभागस्थानानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

थोवाणुभागठाणा जहण्णठितिपढमबंधहेउंमि । तत्तो विसेसअहिया जा चरिमाए चरमहेऊ ॥ ७२ ॥

व्याख्या—स्तोकान्यनुभागस्थानानि जघन्यस्थितिबन्धस्य प्रथमहेतौ भवन्ति, प्रथमहेतुग्रहणं तस्या एव जघन्यस्थितेरसङ्ख्येयहेतुविशेषज्ञापनार्थम् । अनन्तरोपनिधिकामाश्रित्य हेतुविशेषे हेतुविशेषे विशेषाधिकानि विशेषाधिकान्यनुभागस्थानानि भवन्ति, जघन्यस्थितिजघन्यहेतोरारभ्य यावदुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टं हेतुस्थानं तावद्विशेषाधिकानि विशेषाधिकानि अनुभागस्थानानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

गंतुमसंखा लोगा पढमाहिंतो भवन्ति दुगुणाणि । आवलिअसंखभागो दुगुणठाणाण संवग्गो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—जघन्यकषायोदयस्थानादसङ्ख्येयलोकप्रमाणानि कषायोदयस्थानान्युल्लङ्घ्य यत्कषायोदयस्थानं तस्मिन्नाद्यानुभागस्थानेभ्यो द्विगुणान्यनुभागस्थानानि भवन्ति, एवं भूयोभूयो नेतव्यम्, यावदुत्कृष्टकषायोदयस्थानम् । एवं विधिना नयतः कियन्ति द्विगुणस्थानानि भवन्ति, सर्वाणि द्विगुणस्थानानि संवर्गितानि मीलितान्यावलिकासङ्ख्येयभागमात्राणि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

असुभपगईण एवं इयराणुक्कोसगंमि ठितिबंधे । सव्वुक्कोसगहेऊ उ होइ एवं चिय असेसं ॥ ७४ ॥

व्याख्या—अशुभप्रकृतीनां पूर्वप्रतिपादितानां एवमनन्तरोक्तेन विधिना अनुभागस्थानान्यवगन्तव्यानि, 'इतरासां'

शुभप्रकृतीनां पूर्वप्रतिपादितानां उत्कृष्टे स्थितिबन्धे यः सर्वोत्कृष्टो हेतुरतितीव्रकषायोदयस्तस्माद् विपरीतं भवत्येवमेवाशेषपूर्वोक्तमिति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

पूर्वोक्तमर्थं व्यञ्जयति—

थोवाणुभागठाणा जहण्णठितिबंध असुभपगईणं । समयवुड्ढीए किंचाहियाइ सुहियाण विवरीयं ॥७५॥

व्याख्या—स्तोकान्यनुभागस्थानानि जघन्यस्थितिबन्धेऽशुभप्रकृतीनां भवन्ति, तस्या जघन्यस्थितेः समयवृद्धौ विशेषाधिकानि विशेषाधिकानि शुभप्रकृतीनामेतदेव विपरीतं उत्कृष्टस्थितेरारभ्य गृह्यते इति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

पलियासंखियमेत्ता ठितिठाणा गंतु गंतु दुगुणाइं । आवलिअसंखमेत्ता गुणा गुणंतरमसंखगुणं ॥ ७६ ॥

व्याख्या—अशुभप्रकृतीनां जघन्यस्थितेः शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरारभ्य पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्राः स्थितीर्गत्वा यत्स्थितिस्थानं तस्मिन् पूर्वानुभागस्थानेभ्यो द्विगुणान्यनुभागस्थानानि भवन्ति, एवं भूयो भूयो द्विगुणानि पल्योपमाऽसङ्ख्येयभागमात्रा स्थितीरुल्लङ्घ्य भवन्ति, जघन्योत्कृष्टस्थित्यन्तरे कियन्ति द्विगुणस्थानानि ? आवलिकासङ्ख्येयभागमात्राणि सर्वद्विगुणस्थानेभ्य एकगुणान्तरस्थितिस्थानानि असङ्ख्येयगुणानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

सव्वजहण्णठिईए सव्वाण वि आउगाण थोवाणि । ठाणाणि उत्तरासुं असंखगुणणाएँ सेढीए ॥७७॥

व्याख्या—सर्वेषामायुषां जघन्यस्थितौ सर्वस्तोकान्यनुभागस्थानानि उत्तरासु समयवृद्धास्वनुभागस्थानान्यसङ्ख्येयगुणश्रेण्या भूयो भूयो यावदुत्कृष्टा स्थितिस्तावन्नेतव्यानीति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

साम्प्रतमनुभागस्थानानां स्थितिस्थानवृद्धौ यथाऽनुकृष्टिर्भवति तथोच्यते तीव्रमन्दत्वजिज्ञासार्थम्—

गंठीदेसे सण्णी अभव्वजीवस्स जो ठिईबंधो। समयवुड्ढीए तस्स उ बंधा अणुकड्ढिओ तत्तो॥ ७८॥

व्याख्या—ग्रन्थ्यां यदाऽभव्यजीवः संज्ञी भवति, अथ तस्याभव्यस्य यः स्थितिबन्धः तस्माद् बन्धात् स्थितिवृद्धौ सत्या-मनुकर्षणमनुकृष्टिरनुभागस्थानानां, तत्र सर्वप्रकृतिविषया यथानुकृष्टयो भवन्ति, तथोच्यन्ते। तुशब्दात् कासाञ्चित् हीनतर-बन्धाद् भवन्तीति गाथार्थः॥ ७९॥

वग्गे वग्गे अणुकड्ढि तिव्वमंदत्तणाइ तुल्लाइ। उवघायघाइपयडी कुवण्णनवगं असुभवग्गो॥ ७९॥

व्याख्या—चत्वारोऽस्यां प्रकृतिसमुदाया भवन्ति, तेभ्यो वर्गे वर्गे-प्रकृतिसङ्घाते प्रकृतिसङ्घाते, तीव्रमन्दत्वानि अनुभाग-स्थानानां तुल्यानि, यथा वर्गादिप्रकृतेः तथा तेनैव क्रमेण तद्वर्गशेषाणामपीति भावः। 'उपघातघातिप्रकृतयः कुवर्णनवकं' चेति, ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्तरायप्रकृतयः पञ्चचत्वारिंशदुपघातकुवर्णनवकसहिताः पञ्चपञ्चाशदशुभप्रकृतिवर्गोऽयमिति गाथार्थः॥ ७९॥

परघायबंधणतणू अंगसुवण्णाइ तित्थनिम्माणं। अगुरुलहुसासतिगं संघायछयालसुभवग्गो॥ ८०॥

व्याख्या—पराघातं बन्धनानि पञ्चदश पञ्च शरीराणि त्रीण्यङ्गोपाङ्गानि शुभवर्णैकादशकं तीर्थङ्करं निर्माणागुरुलघू-च्छ्वासोद्योतातपपञ्चसङ्घाता एताः षट्चत्वारिंशत्प्रकृतयः शुभवर्गो द्वितीय इति गाथार्थः॥ ८०॥

सायं थिराइ उच्चं सुरमणु दो दो पणिंदि चउरंसं। रिसहपसत्थाविहगइ सोलस परियत्तसुभवग्गो॥ ८१॥

व्याख्या—सातवेदनीयं स्थिरादिषट्कं उच्चैर्गोत्रं देवमनुष्यद्विकं पञ्चेन्द्रियजातिः चतुरस्रसंस्थानं वज्रऋषभनाराचसंहननं प्रशस्तविहायोगतिरेता षोडश प्रकृतयः परावर्त्तमानशुभवर्गसंज्ञाः, तृतीयवर्गसंज्ञा भवती त गाथार्थः ॥ ८१ ॥

अस्सायथावरदसं नरयदुगं विहगई य अपसत्था। पंचेंदिरिसभचउरंसगेयरा असुभघोलणिया ॥८२॥

व्याख्या—असातवेदनीय स्थावरादिदशकं नरकद्विकं अप्रशस्तविहायोगतिः पञ्चेन्द्रियरहिताश्चतस्रो जातयः प्रथमसंहननवर्ज्जानि पञ्चसंहननानि प्रथमसंस्थानवर्ज्जानि पञ्चसंस्थानानि एताः अष्टाविंशतिप्रकृतयोऽशुभघोलना संज्ञाश्चतुर्थवर्गो भवतीति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

अनुकर्षणविधानमाह–

मोत्तुमसंखं भागं जहण्णठितिठाणगाण सेसाइं। गच्छंति उवरिमाए तदेकदेसेण अण्णाणि ॥ ८३ ॥

व्याख्या—अशुभवर्गप्रकृतीनां जघन्यस्थितिबन्धे यान्यनुभागबन्धाऽध्यवसायस्थानानि तेषामसङ्ख्येयभागं तस्यामेव जघन्यस्थितौ मुक्त्वा–अवस्थाप्य शेषाण्यनुभागस्थानानि गच्छन्ति तदुपरितनस्थितावनन्तरसमये, किं तस्यां तावन्मात्राण्येवानुभागस्थानानि भवन्ति, नैवं, तानि च तदेकदेशतोऽन्यानि च भवन्तीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

एवं उवरिं हुत्ता गंतूणं कंडमेत्तठितिबंधा। पढमट्ठिइठाणाणं अणुकड्ढी जाइ परिणिट्ठं ॥ ८४ ॥

व्याख्या—असङ्ख्येयभागोऽसङ्ख्येयभागस्तिष्ठति स्थित्यां स्थित्यां जघन्यस्थित्यनुभागस्थानेभ्योऽनेन विधिना उपर्युपरिस्थितिस्थानेषु गच्छतः 'कण्डकमात्रान्' पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रान् स्थितिबन्धान् गत्वा प्रथमजघन्यस्थित्यनुभाग-

स्थानानां अनुकृष्टिः परिनिष्ठां याति, समाप्तमिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

तदुचरिमआइयासुं कमसो बीयाइयाण निट्ठाइ । ठितिठाणाणणुकड्ढी आउक्कस्सं ठिइं जाव ॥ ८५ ॥

व्याख्या—'तदुपरिमादिकासु' तस्य कण्डकस्य योपरितनस्थितिस्तदादिकासु स्थितिषु 'क्रमशः' परिपाट्या जघन्यस्थितेः या द्वितीयादिस्थितिस्तदादिकानां यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तेषामनुकृष्टिः समाप्तिं याति, किमुक्तं भवति–अभिमतस्थित्यनुभागस्थानानां स्थित्यां स्थित्यां असङ्ख्येयभागं मुञ्चन् मुञ्चन् उपरितनस्थितिषु तावद् व्रजति यावत्कण्डकं कण्डकान्तस्थितौ तदनुकृष्टिः समाप्तिं याति स्थितौ स्थितौ तानि चान्यानि च भवन्त्येवं यावदुत्कृष्टं स्थितिस्थानं तावदनुकृष्टिर्नेया इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

उवघायाईणेवं एसो परघायमाइसु विसेसो । उक्कोसट्ठिइहिंतो हेट्ठमुहं कीरइ असेसं ॥ ८६ ॥

व्याख्या—उपघाताद्यशुभवर्णप्रकृतीनामेवमनन्तरोक्तविधिना अनुकृष्टिर्भवति । पराघातादिष्वयं विशेषः, सर्वोत्कृष्टस्थितिस्थानादधोमुखं पूर्वोक्तमशेषं क्रियते किमुक्तं भवति,–शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिबन्धे स्तोकान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्ति, तेषामसङ्ख्येयभागस्तस्यामेव तिष्ठति, शेषाणि तदधःस्थितौ गच्छन्ति, तस्यां तानि चान्यानि च भवन्ति, एवमसङ्ख्येयभागं मुञ्चन् मुञ्चन् स्थितौ स्थितौ यान्ति परिनिष्ठां तदनुभागस्थानानि कण्डकान्तस्थिताविति, एवमुपान्त्यस्थित्यादीनामपि नेतव्यानि, अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानान्यधोमुखानि यावत् जघन्यास्थितिरिति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

सपडिवक्खाणं पुण असायसायाइयाण पगईणं । ठाचेसु ट्टिइठाणा अंतोकोडाइनियनियगा ॥ ८७ ॥

व्याख्या—प्रतिपक्षो विद्यते यासां ताः सप्रतिपक्षाः असातसातादिकाः तासामसातादिकानां प्रकृतीनां स्थापयित्वा स्थितिस्थानानि अन्तःकोटाकोट्याद्यानि अभव्यजघन्यबन्धादिकान्युभयोरपीति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

जा पडिवक्खक्कंता ठिईउ ताणं इमो कमो होइ । ताणण्णाणि य ठाणा सुद्धठिईणं तु पुव्वकमो ॥ ८८ ॥

व्याख्या—याः प्रतिपक्षप्रकृतिस्थितिभिः स्थितय आक्रान्ताः शुभप्रकृतेरशुभप्रकृतिभिः अशुभप्रकृतेः शुभप्रकृतिस्थितिभिः, तासां प्रकृतीनां अयं क्रमो भवति, तानि चान्यानि चानुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि शुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितेरशुभानां जघन्यस्थितेरारभ्य प्रतिपक्षाक्रान्तासु सर्वास्वपि स्थितिष्वनुयान्ति । कथमेतत् ? उच्यन्ते सातस्योत्कृष्टस्थितिं बध्नानस्य यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानाति तानि स्तोकानि, समयोनायामुत्कृष्टस्थितौ तानि चान्यानि भवन्ति, द्विसमयोनायामुत्कृष्टस्थितौ तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं समयहान्या तावन्नेतव्यम्, यावदसातस्य जघन्या स्थितिरभव्यप्रायोग्येति । ततो जघन्यबन्धादभव्यप्रायोगाद्गुशब्दादधःस्थितस्थितीनां तद्बन्धजघन्यतराणां पूर्वोक्तक्रमो, यः पराघातादीनां शुभानां प्रागुक्तः स सातस्य भवति । तदेव दर्शयति—तद्बन्धात् समयोना या स्थितिः तस्याः यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तान्युपरितनस्थितीनां बन्धाध्यवसायस्थानेभ्यः तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, तस्याः समयोनायां स्थितौ तदेकदेशेन तानि चान्यानि चानुभागस्थानानि भवन्ति,, तस्या अपि द्विसमयोनायां स्थितौ तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, एवमधोमुखं नेयं यावत्पल्योपमस्यासङ्ख्येयभागमात्राणि स्थितिस्थानानि, ततोऽभव्यजघन्यबन्धादधः स्थिता या स्थितिः तस्या अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुत्कृष्टिः निष्ठां याति, एवं नेतव्या यावत्सातस्य जघन्या स्थितिः । सद्वेदनीयक्रमेण तद्वर्गप्रकृतीनामपि वक्तव्येति । साम्प्रतमसातस्योच्यते—अभव्यप्रा-

योग्ये जघन्यस्थितिबन्धे यान्यसातस्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि, तस्याः समयाधिकस्थितौ तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं द्विसमयाधिकायां स्थितौ तानि चान्यानि च भवन्ति, प्रतिसमयमेवं नेयं, कण्डकविधिमकुर्वता यावत्सातस्थितिस्थानतुल्याः असातस्य स्थितय इति। इयं प्ररूपणा कासां स्थितीनामुच्यते असातस्य याः स्थितीर्बध्नानो जघन्यानुभागं बध्नाति। किमुक्तं भवति? यावन्मात्राः सातस्य स्थितयः तावन्मात्रासु स्थितिषु जघन्यानुभागस्थानानामनुकृष्टिः याति। तदुपरितनस्थितीनां पूर्वक्रम उपघातादीनां यदुक्तं तद् भवति, कण्डकादिस्थितेः कण्डकान्तस्थित्यामनुकृष्टिः समाप्तिं याति, एवं यावदुत्कृष्टा स्थितिरिति गाथार्थः॥८७॥

मोत्तूण नीयमियरासुभाण जो जो जहण्णठितिबंधो। नियपडिवक्खसुभाणं ठावेयव्वो जहण्णयरो ॥ ८८ ॥

व्याख्या—मुक्त्वा नीचैर्गोत्रप्रकाराः नीचैर्गोत्रतिर्यग्द्विकसंज्ञास्तिस्रः प्रकृतीः, इतराशुभानां—अन्याशुभप्रकृतीनां यो यो जघन्यस्थितिबन्धोऽभव्यप्रायोग्यस्तस्मान्निजप्रतिपक्षशुभानां स्थापनीयो जघन्यतरः, किमुक्तं भवति? असातजघन्यबन्धात् सातस्य जघन्यतरः स्थाप्योऽभव्यप्रायोग्याज्जघन्यतर, एवं सातासातादिवर्गप्रकृतीनां सर्वासामपीति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

पडिवक्खजहण्णयरो तिरिदुगनीयाण सत्तममहीए। सम्मत्ताईए तओ अणुकड्डी उभयवग्गेसु ॥ ९० ॥

व्याख्या—स्वप्रतिपक्षजघन्यबन्धाज्जघन्यतरो भवति, कासां? तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्राणाम्, कुत्र? सप्तमपृथिव्याम्, कदा? सम्यक्त्वं प्रतिपत्तुकामस्य, तस्माज्जघन्यबन्धादनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानामनुकृष्टिः कार्योभयवर्गयोः, शुभानामभव्यजघन्यबन्धादिति। कथं? सम्यक्त्वं प्रतिपत्तुकामस्य सप्तमपृथिव्यां यः सर्वजघन्यः स्थितिबन्धः, तस्य जघन्यस्थितौ यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि तान्युपरितनस्थितौ तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं यावत्कण्डकान्तस्थितिस्तावज्जघन्यस्थित्यनुभाग-

स्थानानि तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, जघन्यस्थितेरुत्कृष्टिः समाप्तिं याति, एवं द्वितीयस्थितेः कण्डकोपरिस्थितात्रुत्कृष्टिः समाप्तिं याति, एवमुपघातक्रमेण तावन्नेयम्, यावदभव्यजघन्यबन्धः। तस्मिन्नभव्यजघन्यस्थितिबन्धे यान्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि द्वितीयादिषु स्थितिषु तानि चान्यानि च भवन्ति, घोलनप्रकृतिष्वयं विशेषः, तानि चान्यानि च भवन्ति, प्रतिपक्षस्थितिमानासु स्थितिषु अशुभशुभवर्गयोः पुनः तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, कण्डकान्तस्थितौ कण्डकादिस्थितेरुत्कृष्टिः समाप्तिं याति, एवमुच्चैर्गोत्रस्थितिप्रमाणासु स्थितिषु तानि चान्यानि च भवन्ति, जघन्यस्थित्यनुभागस्थानानि, तदुपरितनस्थितिष्वसातक्रमः, तिर्यग्द्विकेऽप्ययं विधिरिति गाथार्थः ॥ ९० ॥

अट्ठारस कोडीओ परघायकमेण तह चउक्केवि। कंडं निव्वत्तणकंडकं च पल्लस्स संखंसो ॥ ९१ ॥

व्याख्या—अष्टादशसागरोपमकोटाकोटीर्यावत् परघातक्रमो भवति त्रसादिचतुष्कस्य, अपिशब्दात् सातक्रमश्च, तत्परतो यावदभव्यप्रायोग्यो जघन्यबन्धः तदधो भूयोऽपि परघाततुल्यं तदेव लेशतो दर्शयति—यान्युत्कृष्टस्थितिं बध्नानस्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि भवन्ति, (तदेकदेशेन तानि चान्यानि च) एवं समयोनामुत्कृष्टस्थितिं बध्नानस्य तदेकदेशेन तानि च अन्यानि च भवन्ति, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चसमयानां बध्नानस्य तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं कण्डकान्तस्थितौ उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टिः समाप्तिं याति, समयोनस्थितेः कण्डकाधःस्थितौ समाप्तिं याति, द्विसमयोनस्थितेः कण्डकाधो द्वितीयस्थितौ समाप्तिं याति, एवमष्टादशकोटाकोटीर्यावदवतारयितव्यास्तदन्तस्थितेः साततुल्यं अष्टादशकोटाकोटयन्तःस्थितेः यान्यनुभागस्थानानि भवन्ति, तानि चान्यानि च समयोनायां भवन्ति, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चसमयोनायां तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं यावदभव्यप्रायोग्यः स्थावरनामादीनां

न्धः तस्मादभव्यबन्धाज्जघन्यतरो बन्धस्त्रसादिचतुष्कस्य पराघातस्य भवति, शुभप्रकृतित्वात् तस्मादभव्यबन्धात्समयोनस्थितेर्यानि अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि द्विसमयोनस्थितौ तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं त्रिचतुष्पञ्चसमयोनस्थितौ तदेकदेशेन तानि चान्यानि च भवन्ति, एवं यावत्कण्डकं तावन्नेयम्, यतः कण्डकान्तस्थितौ कण्डकादिस्थितेरनुकृष्टिः समाप्तिं याति, एवं परापातक्रमेण नेया यावत्सर्वजघन्या स्थितिरिति। कंडकं निर्वर्त्तनकण्डकं च पल्योपमासङ्ख्येयभागस्याभिधाने भवत इति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

अनुभागानुकृष्टिः समाप्तेति। अनुभागस्य तीव्रमन्दत्वमधिकृत्य यद्यपि सर्वाशुभप्रकृतीनां जघन्यस्थित्यनुभागात् स्थितिवृद्ध्याऽनन्तगुणश्रेण्याऽनुभागो गच्छति, यावदुत्कृष्टा स्थितिः शुभानामेतदेव विपरीतमुत्कृष्टस्थितौ यो जघन्यानुभागः स प्रतिसमयमधोऽधोऽनन्तगुणवृद्ध्या गच्छति यावज्जघन्या स्थितिरिति,तथापि प्रतिसमयं स्थितीनां तीव्रमन्दत्वमधिकृत्य विशेषदर्शनार्थमाह—

जा निव्वत्तणकंडं जहण्णठितिपढमठाणगाहिंतो। गच्छंति उवरि हुत्तं अणंतगुणणाएँ सेढीए ॥ ९२ ॥

व्याख्या—अशुभवर्गप्रकृतीनां जघन्यस्थितौ दत्प्रथमं जघन्यानुभागस्थानं तस्माद्यावन्निर्वर्त्तनकण्डकं पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा स्थितय इत्यर्थः, अनन्तगुणश्रेण्या उपर्युपरिस्थितयोऽनुभागमाश्रित्य यान्ति, प्रथमस्थितिजघन्यानुभागात् द्वितीयस्थितावनन्तगुणो जघन्यानुभागः तस्मादपि तृतीयायामनन्तगुणो जघन्यानुभागः, एवं यावत्कण्डकमिति गाथार्थः ॥ ९२ ॥

तत्तो पढमठिईए उक्कोसं ठाणगं अणंतगुणं। तत्तो कंडगउवरिं आउक्कस्सं नए एवं ॥ ९३ ॥

व्याख्या—कण्डकान्तस्थितिजघन्यानुभागात्प्रथमस्थित्युत्कृष्टानुभागस्थानमनन्तगुणं, जघन्यस्थित्युत्कृष्टानुभागोऽनन्तगुण

इत्यर्थः, तस्मात्कण्डकोपरिस्थितेर्जघन्यानुभागोऽनन्तगुणः, तस्मादपि द्वितीयस्थित्युत्कृष्टानुभागोऽनन्तगुणः, तस्मात्कण्डकोपरि-द्वितीयस्थितेर्जघन्यानुभागोऽनन्तगुण एवमध उपरि उत्कृष्टजघन्यक्रमेण तावन्नयेद्यावदुत्कृष्टा स्थितिरिति, गाथार्थः ॥ ९३ ॥

उक्कोसाणं कंडं अणंतगुणणाएँ तन्नए पच्छा । उवघायमाइयाणं इयराणुक्कोसगाहिंतो ॥ ९४ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टस्थित्युपलक्षितं यत्कण्डकं चरमकण्डकमित्यर्थः, तासामुत्कृष्टस्थितीनां प्रथमस्थित्युत्कृष्टानुभागात् द्वितीयायामुत्कृष्टोऽनुभागोऽनन्तगुणः तस्मादपि तृतीयायामनन्तगुणः एवं यावदुत्कृष्टस्थितेरनुभाग उत्कृष्टोऽनन्तगुणः, एवमुत्कृष्टस्थितीनां कण्डकं पश्चान्नयेदिति । उपघातादिवर्गप्रकृतीनामयं क्रमः, इतरासां पराघातादीनां एवमेवोत्कृष्टस्थितेरारभ्य नयेदनन्तगुणश्रेण्यानुभाग इति गाथार्थः ॥ ९४ ॥ उक्ता तीव्रमन्दता शुभाशुभवर्गयोरिति ॥

अस्सायजहण्णठिईठाणेहिं तुल्लयाइं सव्वाणं । आपडिवक्खक्कंतगठिईण ठाणाइ हीणाइं ॥ ९५ ॥

व्याख्या—असातस्य जघन्यस्थितेर्यानि जघन्यानुभागस्थानानि तैस्तुल्यानि सर्वासां स्थितीनां प्रतिपक्षाक्रान्तानां हीनानि जघन्यानुभागस्थानानीति किमुक्तं भवति—असातस्य जघन्यपदे जघन्यानुभागाः स्तोकाः द्वितीयायां जघन्यानुभागास्तावन्मात्रा एव, तावन्मात्रविधिना च तावन्नेया यावत् सातस्योत्कृष्टस्थितितुल्या असातस्य स्थितय इति गाथार्थः ॥ ९५ ॥

तत्तो अणंतगुणणाएँ जंति कंडस्स संखिया भागा । तत्तो अणंतगुणियं, जहण्णठितिउक्कसं ठाणं ॥ ९६ ॥

व्याख्या—ततः परावर्त्तमानान्तस्थितेः जघन्यानुभागेभ्यः तदुपरिमस्थितौ जघन्यानुभागोऽनन्तगुणः, एवं कण्डकस्यासङ्ख्येया भागा जघन्यानुभागाः अनन्तगुणश्रेण्या यान्ति, तस्मात् स्थितिस्थानान्निवर्त्तितव्यम्, ततोऽभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थि-

तेरुत्कृष्टानुभागस्थानानन्तगुणमिति गाथार्थः ॥ ९६ ॥

एवं उक्कस्साणं अणंतगुणणाएँ कंडगं वयइ । एक्कं जहण्णठाणं अणंतगुणणाए कंडगं वयइ ॥ ९७ ॥

व्याख्या—जघन्यस्थितेरारभ्य उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या स्थितीनां कण्डकं व्रजन्ति, प्रथमस्थितेरनुभागेभ्यो द्वितीयस्थितौ उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवं त्रिचतुष्पञ्चमासु स्थितिषु यावत्कण्डकमुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, ततो यस्याः स्थितेर्निवृत्तस्तस्या उपरिमस्थितिजघन्यानुभागस्थानमनन्तगुणं भवति, ततः परावर्त्तमानस्थितीनां द्वितीयकण्डकमनन्तगुणश्रेण्या उत्कृष्टानुभागानां स्थितिवृद्धौ व्रजति, एवं उपर्येकस्याः स्थितेर्जघन्यानुभागाः अधःकण्डकस्थितीनां उत्कृष्टानुभागाः अनन्तगुणश्रेण्या व्रजन्ति, यावत् सातोत्कृष्टस्थितितुल्यायामसातस्थितावुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, ओघजघन्यस्थितीनां जघन्योत्कृष्टा अनुभागा उक्ता। ओघजघन्या नाम याः स्थितीर्बध्नानोऽसातस्य जघन्यानुभागं बध्नाति ता ओघजघन्या घोलनपरावर्त्तनस्थितयो वेति गाथार्थः ॥९७॥

उवरिं उवघायसमं, सायस्सवि नवरि उक्कसट्ठिइओ । अंतेसुवघायसमं, मज्झे नीयस्स सायसमं ॥ ९८ ॥

व्याख्या—यासां स्थितीनां तानि चान्यानि चानुभागस्थानानि उक्तानि अनुकृष्टौ तदुपरिस्थितिषु यासु तदेकदेशेन तानि च अन्यानि च भवन्तीत्युक्तम्, तासूपघातवद्भवति । परावर्त्तमानस्थित्युपरिकण्डकस्य या समयोत्तरा स्थितिः, तस्याः जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्तेभ्यस्तस्या एव कण्डकादिस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणास्तेभ्योऽपि कण्डकोपरिद्वितीयस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः ततः कण्डकादिद्वितीयस्थितेः उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवमध उपरि उत्कृष्टजघन्यक्रमेणानन्तगुणश्रेण्या तावन्नेयम्, यावदसातस्योत्कृष्टा स्थितिः पश्चादुत्कृष्टकण्डकस्थितीनामुत्कृष्टानुभागोऽनन्तगुणश्रेण्या नेतव्यः, असातक्रमेणासातवर्गस्य तीव्रमन्दता

वक्तव्येति । सद्वेदनीयस्याप्येवमेव वक्तव्यम्, किन्तूत्कृष्टस्थितेरारभ्य सम्यगवतारयितव्यम्, एतदेव लेशतो दर्शयति—सद्वेदनीयस्य उत्कृष्टस्थितौ जघन्यानुभागा स्तोकाः समयोनायां तावन्मात्रा एव द्विसमयोनायां स्थितौ जघन्यपदे तावन्मात्रा एव एवं जघन्यपदे प्रतिसमयं तावद्वक्तव्यम्, यावदभव्यप्रायोग्या जघन्या स्थितिरिति, तस्या अभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितेर्जघन्यानुभागेभ्य एव तस्या एव याऽधःस्थितौ जघन्यतरा स्थितिस्तस्यां जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, तेभ्यस्तदधःस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, एवमधोऽधस्तावन्नेयम्, यावत्पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्राः स्थितयः । एकान्तेनैव साकारोपयोगसञ्ज्ञास्ताश्च कण्डकमसङ्ख्येयभागहीनम् । तेभ्यो जघन्यानुभागेभ्य उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणास्ततः समयोनोत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः द्विसमयोनोत्कृष्टायामुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणा एवमनन्तगुणवृद्ध्या यावत्कण्डकमात्राः स्थितयस्तावदवतारयितव्याः, ततः कण्डकान्तस्थितेरुत्कृष्टानुभागेभ्यः उक्तसाकारोपयोगान्तस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, ततो द्वितीयकण्डकस्थितानामनन्तगुणश्रेण्या उत्कृष्टानुभागाः प्रतिसमयमवतारयितव्याः, ततः साकारोपयोगस्थितेरेकस्या जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्ततस्तृतीयकण्डकस्थितीनामनन्तगुणश्रेण्या उत्कृष्टानुभागाः प्रतिसमयमवतारयितव्याः, एवं साकारोपयोगयोग्याया एकस्याः स्थितेर्जघन्यानुभागाः परावर्तमानस्थितीनां कण्डकोत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या तावन्नेतव्या, यावत्साकारोपयोगानां कण्डकं पूर्णं परावर्तमानानामभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणा इति । ततः साकारोपयोगकण्डकाधःस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्ततः साकारोपयोगप्रथमस्थितेरुत्कृष्टानुभागाः, एवं जघन्योत्कृष्टानुभागक्रमेण अध उपरिस्थित्योरनन्तगुणश्रेण्या तावद् गन्तव्यम्, यावत्सर्वजघन्या स्थितिरिति । पश्चात्कण्डकमात्राणां

स्थितीनामुत्कृष्टानुभागोऽनन्तगुणश्रेण्या तावदधो मुखो नेयो, यावत्सर्वजघन्या सातस्य स्थितिरित्युक्ता सातस्य तीव्रमन्दता। भागपरत्वायोऽपघातलुल्यं मध्ये परावर्त्तमानासु स्थितिषु नीचैर्गोत्रस्यासातसमं वक्तव्यं तीव्रमन्दताविधानमिति गाथार्थः ॥९८॥ नीचैर्गोत्रस्य सूत्रकारेणातिदिष्टं वृत्तिकारो दर्शयति-सप्तमपृथिव्यां नारकस्य सर्वजघन्यस्थितिबन्धे सर्वं जघन्यानुभागाः स्तोकाः, द्वितीयायां जघन्यस्थाने जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, एवं त्रिचतुष्पञ्चमासु स्थितिषु जघन्यपदे जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, जघन्यपदक्रमेण अनन्तगुणश्रेण्या तावद् गन्तव्यम्, यावत्कण्डकमिति, ततः कण्डकान्तस्थितेर्जघन्यानुभागेभ्यः जघन्यस्थितावुत्कृष्टपदे उत्कृष्टानुभागाः अनन्तगुणाः, ततः कण्डकोपरिस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः ततो जघन्यद्वितीयाया उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवं कण्डकोपरिमासु जघन्यानुभागा जघन्यस्थितेरुपरिमासूत्कृष्टानुभागाः प्रतिसमयं परिपाट्याऽनन्तगुणश्रेण्या नेतव्या, यावदभव्यजघन्यबन्धादधःस्थितिरिति, अभव्यजघन्यबन्धादधःकण्डकस्योत्कृष्टानुभागान्मुक्त्वा शेषमुक्तम्। ततः कण्डकाद उत्कृष्टानुभागेभ्योऽभव्यजघन्यस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्ततः समयोत्तरायां जघन्यानुभागास्तावन्मात्रा एव, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चमायासु जघन्यानुभागास्तावन्मात्रा एव, एव तावन्मात्रविधिना तावन्नेयं यावत्प्रतिपक्षोत्कृष्टा स्थितिरिति। परावर्त्तमानजघन्यानुभागबन्धप्रायोग्यांश्च एताः सर्वा अपि स्थितयो भण्यन्ते। ततस्तदुत्तरस्थितेर्जघन्यानुभागाः अनन्तगुणाः, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चसमयोत्तरास्वपि जघन्यानुभागा अनन्तगुणा यावत्तदुपरि कण्डकमसङ्ख्येयभागोनमतो निर्वर्त्तितव्यम्, अभव्यजघन्यबन्धादधः कण्डकस्य जघन्यस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणा यस्थाः निवृत्तस्तदनुभागेभ्य इति। तदुत्तरस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवं द्वित्रिचतुष्पञ्चमास्वपि नेयाः, यावदभव्यजघन्यबन्धादधःस्थितिरिति. अभव्यजघन्यबन्धादधःस्थिति...

गेभ्यो यतो निवृत्तस्तस्याः समयोत्तरायां स्थितौ जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, ततोऽभव्यजघन्यानुभागबन्धप्रायोग्यानां जघन्यःस्थितावुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः समयोत्तरायामुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवं कण्डकमात्राणां स्थितीनामुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या नेतव्याः। ततो यस्या उपरिमस्थितेर्जघन्यानुभागानुक्त्वा निवृत्तः तस्याः समयोत्तरायां स्थितौ जघन्यानुभागाः अनन्तगुणाः ततो जघन्यानुभागप्रायोग्यासु द्वितीयकण्डकस्थितिषूत्कृष्टानुभागाः क्रमेण अनन्तगुणाः, अनेन क्रमेणोपरिमस्थितीनामेकस्याः स्थितेर्जघन्यानुभागाः परावर्त्तमानस्थितीनां कण्डकमात्राणां उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या तावन्नेतव्या, यावज्जघन्यानुभागबन्धप्रायोग्यानां चरमस्थितिरिति। घोलनस्थितीनां याः कण्डकमात्रा उपरिस्थितयस्तासां जघन्यानुभागा उक्ताः, अत उत्कृष्टा घोलनान्तस्थितेरुत्कृष्टानुभागेभ्यः कण्डकोपरिस्थितौ जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, ततोऽधःस्थितेरुत्कृष्टानुभागा उपरिस्थितेर्जघन्यानुभागा एवमथ उपरि क्रमेण तावन्नेयाः, यावदुत्कृष्टा स्थितिः, तत उत्कृष्टस्थितेरधो यत्कण्डकं तदनन्तगुणश्रेण्या पश्चान्नयेदिति। नीचैर्गोत्रक्रमेण तिर्यग्द्विकेऽपि तीव्रमन्दतानुभागस्य वक्तव्येति। त्रसादिचतुष्कस्य तीव्रमन्दतोच्यते—यद्यपि पराघातकर्मोऽष्टादश कोटाकोटीर्यावत्तथापि किञ्चिदुच्यते—त्रसनाम्नो विंशतिकोटाकोटीर्यदा बध्नाति तदा उत्कृष्टस्थितेर्जघन्यपदे जघन्यानुभागाः स्तोकाः समयोनायां जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, एवं निर्वर्तनकण्डकं यावज्जघन्यपदे जघन्यानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या नेतव्याः, ततः उत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टपदे उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणास्ततः कण्डकाधःस्थितेर्जघन्यपदे जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्ततः समयोनोत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टपदे उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवं जघन्योत्कृष्टानुभागाः समयहान्याऽध उपरि क्रमेण तावन्नेयाः, यावदष्टादश सागरोपमकोटाकोट्यन्तस्थितौ जघन्यानुभागाः अनन्तगुणाः घोलनस्थितीनां यदुपरि कण्डकं तस्यो-

त्कृष्टानुभागा नोक्ताः, शेषं सर्वमुक्तं, ततः समयोनस्थितौ जघन्यानुभागास्तावन्मात्रा एव, एवं द्वित्रिचतुःपञ्चसमयोनस्थितौ जघन्यानुभागास्तावन्मात्रा एव ततो घोलनजघन्यस्थितेरधस्ताद्या स्थितिः तस्या जघन्यानुभागा अनन्तगुणा एवमभव्यजघन्यबन्धादधोऽधोऽसङ्ख्येयासु स्थितिषु जघन्यानुभागा अनन्तगुणश्रेण्याः नेयाः, ताश्च स्थितयः कण्डकमसङ्ख्येयभागोनं, ततः परावर्तमानस्थितीनां उपरि कण्डकस्य यस्योत्कृष्टानुभागा नोक्ताः, ततसर्वोत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवमनन्तगुणश्रेण्या तत्कण्डकं नेयम्, ततस्तत्कण्डकान्तस्थितेरुत्कृष्टानुभागेभ्यो यदभव्यबन्धादधः स्थितयो जघन्यानुभागमधिकृत्योक्तास्तदधः स्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः, ततः परावर्तमानकण्डकस्थितीनामुत्कृष्टानुभागा अधोऽधः क्रमेणानन्तगुणाः, ततोऽधस्तनस्थितेरेकस्या जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः ततो द्वितीयकण्डकस्य परावर्तमानस्थितीनामुत्कृष्टानुभागा अधोऽधः क्रमेणानन्तगुणाः, एवमधस्तनाया एकस्या स्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणाः घोलनस्थितीनां कण्डकमात्राणां उत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणश्रेण्या नेतव्या, यावत्परावर्तमानजघन्यस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणास्ततोऽभव्यबन्धाज्जघन्यतरकण्डकस्योत्कृष्टानुभागा नोक्ताः, तस्मात् कण्डकादधःस्थितेर्जघन्यानुभागा अनन्तगुणास्ततः कण्डकाग्रस्थितेरुत्कृष्टानुभागा अनन्तगुणाः, एवमध उपरि जघन्योत्कृष्टक्रमेण तावन्नेयम्, यावत्सर्वजघन्या स्थितिः, ततोऽधस्तनकण्डकादुत्कृष्टानुभागाः परिपाट्या अनन्तगुणश्रेण्या नेया, यावत्सर्वजघन्या स्थितिरिति । त्रसक्रमेण बादरपर्याप्तकप्रत्येकानामपि वक्तव्या, तीव्रमन्दता समाप्ता ॥ तत्समाप्तावनुभागबन्धः समाप्तः ॥ साम्प्रतं स्थितिबन्धोऽभिधीयते तत्र चत्वार्यनुयोगद्वाराणि, तद्यथा–स्थानप्ररूपणा, निषेकप्ररूपणा, अबाधाकण्डकप्ररूपणा, अल्पबहुत्वमिति। सर्वस्तोकानि स्थितिस्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तकस्य, तेभ्योऽपि बादरापर्याप्तकस्य सङ्ख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि पर्याप्त-

देसजुअविरयचउरो सण्णी पंचेंदियस्स चउरो य । संखेज्जगुणा कमसो संजयउक्कोसगाहिंतो ॥ १०० ॥

व्याख्या—संयतोत्कृष्टबन्धाद्देशविरतस्य जघन्यसङ्ख्येयगुणः, तस्यैवोत्कृष्टः सङ्ख्येयगुणः, तस्मादविरतपर्याप्तजघन्यः सङ्ख्येयगुणः, तस्यैवापर्याप्तकस्य जघन्यः सङ्ख्येयगुणः, तस्यैवोत्कृष्टः सङ्ख्येयगुणः तस्यैव पर्याप्तस्योत्कृष्टः सङ्ख्येयगुणः, तस्मात् संज्ञिपर्याप्तस्य जघन्यस्थितिबन्धः सङ्ख्येयगुणः, तस्यैवापर्याप्तस्य जघन्यः सङ्ख्येयगुणः, तस्यैवोत्कृष्टः सङ्ख्येयगुणः संज्ञिपर्याप्तस्योत्कृष्टस्थितिबन्धः सङ्ख्येयगुणो भवतीति गाथार्थः ॥१००॥ इदानी निषेकप्ररूपणा सा चाधस्तादुक्ता–“[1] मोत्तुमबाहासमए” इत्यादिना ग्रन्थेन । साम्प्रतमबाधाकण्डकप्ररूपणा सा-प्यत्रोऽभिहिता:, “[2] उक्कोसठिईबंधा” इत्यादिना ग्रन्थेन साम्प्रतमल्पबहुत्वमुच्यते–॥ १०० ॥

थोवा जहण्णबाहा उक्कोसा बाहठाणकंडाणि, । उक्कोसिया अबाहा नाणापएसंतरा तत्तो ॥ १०१ ॥

व्याख्या—सर्वस्तोका जघन्याबाधा, अबाधास्थानानि कण्डकस्थानानि च तुल्यान्यसङ्ख्येयगुणानि, यतो जघन्याऽबाधा अन्तर्मुहूर्त्तिकी, उत्कृष्टानि सप्तत्रिद्विवर्षसहस्रतदूनमानानि अबाधास्थानानि, कण्डकान्यप्येतावन्मात्राण्येव यस्मादबाधायाः समयहान्या उत्कृष्टस्थितेः कण्डकहानिर्भवति, तत उत्कृष्टाबाधा विशेषाधिका, यतो जघन्यापि तत्रैव प्रविष्टा, ततो नानाप्रदेशान्तराणि असङ्ख्येयगुणानि भवन्ति, निषेकविधौ प्रदेशानां द्विगुणहीनस्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि यतस्तानि पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्राणीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

१ द्वार ५ गाथा ५० । २ द्वार ५ गाथा ५३ ।

एगं पएसविवरं, आबाहाकंडगस्स ठाणाणि । हीणठिइठितिट्ठाणा, उक्कोसट्ठिइ तओ अहिया ॥ १०२ ॥

व्याख्या—प्रथमनिषेकस्थितेर्यस्यामद्धा पुद्गला जाताः, तयोः स्थित्योर्याः सान्तरालस्थितयः एतदेकं प्रदेशगुणहान्यन्तरं तस्मिन्नसङ्ख्येयगुणाः स्थितयः, यतोऽसङ्ख्येयानि तत्पल्योपमवर्गमूलानि, तस्मादुत्कृष्टाऽबाधाकण्डकमसङ्ख्येयगुणं कस्माद्यतो जघन्योऽबाधोनान्युत्कृष्टाबाधास्थानानि कण्डकान्यप्येतावन्मात्राण्येव, अबाधा च कण्डकानि च (अबाधाकण्डकं) समाहारद्वन्द्वस्तस्य स्थानानि तयोर्द्वयोरपि स्थानसङ्ख्येति भावः, ततो जघन्यस्थितिबन्धोऽसङ्ख्येयगुणः, यतोऽन्तःकोटाकोटिमानः संज्ञिबन्धाधिकाराद् भवति, ततः स्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि, यत एकोनत्रिंशद्गुणानि कर्मचतुष्कस्य, ततः उत्कृष्टा स्थितिर्विशेषाधिका, यतो जघन्यस्थितिः साबाधा तत्रैव प्रविष्टेति गाथार्थः ॥१०२ ॥

सप्तानां कर्मणां एतदुक्तं, साम्प्रतमायुषोऽभिधीयते—

आउसु जहण्णबाहा जहण्णबंधो अबाहठाणाणि । उक्कोसबाहणाणंतराणि एगंतरं तत्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—पञ्चेन्द्रियाणां संज्ञिनामसंज्ञिनां च पर्याप्तानामायुषो जघन्याबाधा स्तोका, ततः जघन्यस्थितिबन्धः, सङ्ख्येयगुणः स च क्षुल्लकभव इति, ततोऽबाधास्थानानि सङ्ख्येयगुणानि, पूर्वकोटित्रिभागो जघन्याबाधोन इति कृत्वा, उत्कृष्टाबाधा विशेषाधिका जघन्याबाधासहितत्वात्, ततो नानाप्रदेशगुणहानिस्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, कारणं पूर्वोक्तं, तत एकस्मिन् गुणहान्यन्तरेऽसङ्ख्येयगुणानि स्थितिस्थानानीति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

ठितिबंधट्ठाणाइं उक्कोसठिई तओवि अब्भहिया । सण्णिसु अप्पाबहुयं दसट्ठभेयं इमं भणियं ॥ १०४ ॥

व्याख्या—ततः स्थितिबन्धस्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, तत उत्कृष्टस्थितिरभ्यधिका, जघन्यस्थित्यबाधासम्पातात्, संज्ञिपञ्चेन्द्रियसूत्रं "दशाष्टभेदं" सप्तसु दशभेदं आयुषो अष्टभेदमभिहितम् । अपिशब्दादसंज्ञिचतुस्त्रिद्व्येकेन्द्रियाणां सप्तकर्मसु अबाधास्थानानि कण्डकानि च तुल्यानि सर्वस्तोकानि, आवलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रत्वात् । ततो जघन्याबाधाऽसङ्ख्येयगुणा अन्तर्मुहूर्त्तमात्रत्वात्, ततः उत्कृष्टाबाधा विशेषाधिका, ततो नानाप्रदेशान्तराणि, एकप्रदेशगुणहान्यन्तरं अबाधाकण्डकस्थानानि, ततः स्थितिस्थानानि क्रमशः असङ्ख्येयगुणानि, (एकेन्द्रियाणां पल्योपमासंख्येयभागमात्रत्वात् शेषजीवानां) पल्योपमस्य सङ्ख्येयभागमात्रत्वादितिविशेषः, ततो जघन्या स्थितिरसङ्ख्येयगुणा तत उत्कृष्टा स्थितिर्विशेषाधिकेति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

इदानीं स्थितिबन्धाध्यवसायस्थानप्ररूपणा तस्यास्त्रीण्यनुयोगद्वाराणि तद्यथा–स्थितिसमुदाहारः, प्रकृतिसमुदाहारो जीवसमुदाहार इति । तत्र स्थितिसमुदाहारे त्रीण्यनुयोगद्वाराणि, तद्यथा–प्रगणना, अनुकृष्टिः तीव्रमन्दतेति ।

ठिइठाणे ठिइठाणे अज्झवसाया असंखलोगसमा । कमसो विसेसअहिया, सत्तण्हाउस्स संखगुणा ॥१०५॥

व्याख्या—स्थितिस्थाने स्थितिस्थानेऽध्यवसाया असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्याः "क्रमशः" क्रमेण स्थितिवृद्ध्या विशेषाधिकाः सप्तानां कर्मणां, आयुषामसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या अनन्तरोपनिधेति । ज्ञानावरणजघन्यस्थितौ असङ्ख्येयलोकाकाशतुल्याः स्थितिबन्धाध्यवसायाः सर्वस्तोकाः, द्वितीयायां स्थितौ विशेषाधिकाः, एवं त्रिचतुष्पञ्चम्यादिषु यावदुत्कृष्टायां विशेषाधिकाः, आयुषो जघन्यस्थितौ सर्वस्तोकाः बन्धाध्यवसाया, द्वितीयायामसङ्ख्येयगुणाः, एवं त्रिचतुष्पञ्चम्यादिषु यावदुत्कृष्टायामसङ्ख्येयगुणा अनन्तरोपनिधया क्रमेण भवन्तीति गाथार्थः ॥१०५॥

परम्परोपनिधिकोच्यते—

पल्लासंखसमाओ गंतूण ठिईउ होंति ते दुगुणा । सत्तण्हऽज्झवसाया गुणगारा ते असंखेज्जा ॥ १०६ ॥

व्याख्या–जघन्यस्थितेः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्राः स्थितीर्गत्वाऽन्ते जघन्यस्थित्यध्यवसायापेक्षया द्विगुणा भवन्ति, सप्तानां कर्मणाम् । एवं "गुणकाराणि" द्विगुणवृद्धिस्थानानीत्यर्थस्तेषु सप्तसु कर्मस्वसङ्ख्येयानि भवन्ति, जघन्योत्कृष्टस्थित्यन्तरे द्विगुणस्थानान्यसङ्ख्येयानि पल्योपमवर्गमूलानि, तेभ्य एकं स्थितिबन्धद्विगुणहान्यन्तरमसङ्ख्येयगुणम् । अनुकृष्टिर्नास्ति, यतो-जघन्यस्थितिबन्धध्यवसायेभ्यो द्वितीयायामन्यानि अध्यवसायस्थानानि भवन्ति, एवं तृतीयायामन्यानि भवन्ति, चतुष्पञ्चमादिष्वपि अन्यानि, यावदुत्कृष्टायामन्यानि अध्यवसायस्थानानि भवन्ति । तीव्रमन्दता स्थाप्येति गाथार्थः ॥ १०६ ॥ प्रकृतिसमुदाहारे द्वे अनुयोगद्वारे प्रमाणानुगमोऽल्पबहुत्वं च, तत्र प्रमाणानुगमे सर्वासां प्रकृतीनां असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्याः स्थितिबन्धाध्यवसाया भवन्ति, अल्पबहुत्वमाह–

ठितिदीहाए कमसो असंखगुणणाएँ होंति पगईणं । अज्झवसाया आउग नामट्ठमदुविहमोहाणं ॥ १०७ ॥

व्याख्या—स्थितिदैर्घ्यात् क्रमेणासङ्ख्येयगुणनया प्रकृतीनां स्थितिबन्धाध्यवसाया भवन्ति, कतरप्रकृतीनां केन वा क्रमेणेत्याह–आयुषः स्तोकाः स्थितिबन्धाध्यवसायाः, नामगोत्रयोरसङ्ख्येयगुणा, यद्यप्यायुषः असङ्ख्येयगुणनया स्थितयो यान्ति, नामगोत्रयोर्विशेषोत्तराः, तथाप्यायुषो जघन्यस्थित्यध्यवसायाः अत्यल्पा नामगोत्रयोरतिप्रभूताः स्थितिस्थानबाहुल्याच्च न दोष इति । नामगोत्राध्यवसायेभ्योऽष्टमस्यान्तरायस्य ज्ञानदर्शनावरणवेदनीयानां च तुल्यस्थितित्वादध्यवसाया असङ्ख्येयगुणा

भवन्ति, यतः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्राः स्थितिर्गत्वा गत्वा द्विगुणा भवन्ति, एवमेकैकस्य पल्योपमस्यान्तेऽसङ्ख्येयगुणा लभ्यन्ते, तेभ्योऽपि कषायमोहनीयस्य स्थितिबन्धाध्यवसाया असङ्ख्येयगुणाः तेभ्योऽपि दर्शनमोहनीयस्य स्थितिबन्धाध्यवसाया असङ्ख्येयगुणा भवन्तीति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

इदानीं स्थितिसमुदाहारे तीव्रमन्दता नोक्ता साऽभिधीयते–

सव्वजहण्णस्स रसादणंतगुणिओ उ तस्स उक्कोसो। ठितिबन्धे ठितिबन्धे अज्झवसाओ जहा कमसो ॥१०८॥

व्याख्या—सर्वजघन्यस्थितिबन्धजघन्याध्यवसायस्य योऽनुभागो रसविभागसमुदायः, तस्मात्तस्यैव जघन्यस्थितिबन्धस्योत्कृष्टाध्यवसायरसोऽनन्तगुणो भवति, तस्माद् द्वितीयस्थितौ जघन्यस्थितिबन्धाध्यवसायजघन्यरसोऽनन्तगुणः, तस्या एव द्वितीयस्थितेरुत्कृष्टाध्यवसायरसोऽनन्तगुणः, तस्मात्तृतीयस्थितिजघन्याध्यवसायरसोऽनन्तगुणस्तस्या एवोत्कृष्टाध्यवसायरसोऽनन्तगुण एवं स्थितौ २ जघन्योत्कृष्टाध्यवसायक्रमेण तावन्नेयम्, यावदुत्कृष्टस्थितेरुत्कृष्टाध्यवसायरसोऽनन्तगुण इति गाथार्थः ॥१०८॥

उक्तः स्थितिसमुदाहारः, साम्प्रतं जीवसमुदाहारोऽभिधीयते–

धुवपगइबन्धंता चउठाणाई सुभाण इयराणं। दो ठाणगाइ तिविहं सट्ठाणजहण्णगाईसु ॥ १०९ ॥

व्याख्या—ध्रुवाः प्रकृतीः जीवाः बध्नन्तः परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुस्त्रिद्विस्थानिकरसं बध्नन्ति, 'इतरासाम्' अशुभपरावर्त्तमानानां द्वित्रिचतुःस्थानिकरसं बध्नन्ति, सातदेवत्रिकमनुजत्रिकप्रथमसंहननसंस्थानपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियौदारिकाहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गपराघातोच्छ्वासातपोद्योततीर्थकरतिर्यगायुस्त्रसादिदशकशुभविहायोगतिउच्चैर्गोत्रमित्येताश्चतुस्त्रिंशत्परावर्त्तमानशुभाः, शेषा एको-

नचत्वारिंशत्परावर्त्तमानाशुभाः, ध्रुवबन्धिन्यः सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतयो एव । ध्रुवप्रकृतीनां स्वस्थानात् जघन्यस्थितिं बध्नन्तः, परावर्त्तमानशुभानां चतुःस्थानिकं परावर्त्तमानाशुभानां द्विस्थानिकं रसं विशुद्धपरिणामा बध्नन्ति, मध्यमपरिणामा अजघन्यस्थितिं बध्नाना ध्रुवप्रकृतीनां परावर्त्तमानशुभाशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानिकरसं जीवा बध्नन्ति, ध्रुवप्रकृतीनां उत्कृष्टस्थितिं बध्नानाः सङ्क्लिष्टपरिणामाः परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां द्विस्थानिकं परावर्त्तमानाऽशुभानां चतुःस्थानिकं रसं बध्नतीति गाथार्थः ॥१०९॥

चउदुट्ठाणाइ सुभासुभाणं बंधे जहण्णधुवठिइसु । थोवा विसेस अहिया पुहुत्तपरओ विसेसूणा ॥ ११० ॥

व्याख्या—शुभपरावर्त्तमानानां चतुःस्थानिकमशुभपरावर्त्तमानानां द्विस्थानिकरसं बध्नाना ध्रुवबन्धिनीनां जघन्यस्थितिं बध्नन्ति, तत्र जीवाः स्तोकाः, द्वितीयायां विशेषाधिकाः, तृतीयायां विशेषाधिका यावत्सागरोपमशतपृथक्त्वं, पृथक्त्वशब्दोऽत्र बहुवाची, तत्परतो विशेषहीना विशेषहीनाः प्रभूतसागरोपमाणि यावद् भवन्ति । परावर्त्तमानशुभाशुभानां त्रिस्थानिकरसं बध्नानाः ध्रुवप्रकृतीनां स्वस्थानजघन्यस्थितौ स्तोका जीवा द्वितीयायां विशेषाधिकाः, तृतीयायां विशेषाधिकाः एवं यावद् बहूनि सागरोपमाणि, तत्परतो विशेषहीना २ यावत्सागरोपमशतपृथक्त्वम्, परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां द्विस्थानिके परावर्त्तमानाशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानिके रसबन्धे सति ध्रुवबन्धिनीनां स्वस्थानजघन्यस्थितिं बध्नाना जीवाः स्तोकाः यथोत्तरासु विशेषाधिका यावत् सागरोपमशतपृथक्त्वं तत्परतो विशेषहीनाः यावत्प्रभूतसागरोपमशतानीति गाथार्थः ॥ ११० ॥

उक्तानन्तरोपनिधा, परम्परोपनिधोच्यते—

पल्लासंखियमूला गंतुं दुगुणा हवंति अद्धा य । नाणागुणहाणीणं असंखगुणमेगगुणविवरं ॥ १११ ॥

व्याख्या—परावर्त्तमानशुभप्रकृतिचतुःस्थानिकसाकारोपयोगे परावर्त्तमानाशुभद्विस्थानिकानाकारोपयोगरसबन्धे या जघन्या ध्रुवबन्धिनीनां स्थितिस्तस्यां स्तोका जीवास्तेभ्योऽनाकारप्रायोग्यपल्योपमासङ्ख्येयवर्गमूलप्रमाणा स्थितिर्गत्वा द्विगुणा जीवा भवन्ति, एवं भूयो भूयो द्विगुणा भवन्ति, यावत्प्रभूतानि सागरोपमशतानि, तत्परतोऽनेनैव क्रमेण द्विगुणहीना द्विगुणहीनाः एवं परावर्त्तमानशुभाशुभानां त्रिस्थानिकसाकारोपयोगरसबन्धे तत्प्रायोग्यध्रुवबन्धिप्रकृतिजघन्यस्थितौ स्तोका जीवाः, शेषं प्राग्वत्, परावर्त्तमानशुभद्विस्थानिकपरावर्त्तमानाशुभप्रकृतिचतुःस्थानिकसाकारोपयोगरसबन्धे तत्प्रायोग्यध्रुवबन्धिप्रकृतिजघन्यस्थितौ स्तोकाः जीवाः, शेषं प्राग्वत्, नानागुणहान्यन्तराणि पल्योपमवर्गमूलासङ्ख्येयभागतुल्यानि तेभ्य एकं गुणहान्यन्तरमसङ्ख्येयगुणमिति गाथार्थः ॥ १११ ॥

स्थितिस्थानाल्पबहुत्वमाह—

[1]चउठाणाईजवमज्झहेट्ठउवरिं सुभाण ठितिबंधा । संखेज्जगुणा ठिइठाणगाइ असुभाण मीसा य ॥ ११२॥

व्याख्या—परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानिकयवानां मध्यस्थितेरधःस्थितिस्थानानि स्तोकानि, चतुःस्थानिकयवमध्य-

१ अस्यां गाथायृत्तावल्पबहुत्वे कियन्ति स्थानानि पतितानि दृश्यन्तेऽशुद्धानि च, साधनाभावात्तथैव रक्षितानि। अत एव टीप्पणके श्रीमन्मलयगिरिवृत्तिरुपदर्शिता-" परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि सर्वस्तोकानि, चतुःस्थानकरसयवमध्यादेवोपरितनानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधःस्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसयवमध्यादुपरितनानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यादधःस्थितिस्थानानि एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि संख्ये-

स्थितेरुपरि स्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि तेभ्यः शुभपरावर्त्तमानत्रिस्थानिकयवमध्यस्थितेरधःस्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि, त्रिस्थानिकयवमध्योपरि सङ्ख्येयगुणानि स्थितिस्थानि, तेभ्यः शुभपरावर्त्तमानद्विस्थानिकयवमध्यस्थितेरेकान्तसाकारोपयोगाधःस्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि, द्विस्थानिकयवमध्यस्थितेरेकान्तसाकारोपयोगस्थितिस्थानेभ्यो यवमध्यस्थितेरधःस्थितिस्थानानि मिश्राणि सङ्ख्येयगुणानि, ततो यवमध्योपरि मिश्राणि सङ्ख्येयगुणानि, ततो द्विस्थानिकयवमध्यस्थितेरुपरि साका-

---

यगुणानि, तेभ्योऽपि द्विस्थानकरसयवमध्यादधःपाश्चात्येभ्य ऊर्ध्वं यानि स्थितिस्थानानि साकारानाकारोपयोगयोग्यतया मिश्राणि, तानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि द्विस्थानकरसयवमध्यादुपरि मिश्राणि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि शुभानां परावर्त्तमानप्रकृतीनां जघन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणः, ततोऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां जघन्यः स्थितिबन्धो विशेषाधिकः, ततोऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनामेव द्विस्थानकरसयवमध्यादध एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, ततोऽपि द्विस्थानकरसयवमध्यादधः पाश्चात्येभ्य ऊर्ध्वं मिश्राणि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि तासामेवाऽशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यादुपरि मिश्राणि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽप्युपरि एकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि तासामेव परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनां त्रिस्थानकरसयवमध्यादधःस्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि त्रिस्थानकरसयवमध्यादुपरि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽप्यशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनामेव चतुःस्थानकरसयवमध्यादधः स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि चतुःस्थानकरसयवमध्यादुपरि डायस्थिति संख्येयगुणा, यतः स्थितिस्थानादपवर्त्तनाकरणवशेन उत्कृष्टां स्थितिं याति, तावती स्थितिर्डायस्थितिरित्युच्यते. ततोऽपि सागरोपमानामन्तःकोटीकोटीसंख्येयगुणा, ततोऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यादुपरि यानि मिश्राणि स्थितिस्थानानि, तेषामुपर्येकान्तसाकारोपयोगयोग्यानि स्थितिस्थानानि संख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिबन्धो विशेषाधिकः, ततोऽप्य-

रोपयोगानि सङ्ख्येयगुणानि। एवमशुभद्विस्थानिकरसयवमध्यस्थितेरधःस्थितिस्थानानि मिश्राणि संख्येयगुणानि ततो द्विस्थानानि यवमध्यस्थितेरधः साकाराणि सङ्ख्येयगुणानि, ततो यवमध्योपरि द्विस्थानिकानि साकारोपयोगानि सङ्ख्येयगुणानि, एवं यवमध्यात्रिस्थानिकान्यध उपरि सङ्ख्येयगुणानि, एवं चतुःस्थानिकानि यवमध्यादध उपरि सङ्ख्येयगुणानि स्थितिस्थानानि भवन्ति। चशब्दात् शुभपरावर्त्तमानचतुःस्थानिकबन्धका जीवाः स्तोकाः त्रिस्थानिकबन्धकाः सङ्ख्येयगुणा द्विस्थानिकबन्धकाः सङ्ख्येयगुणा, अशुभपरावर्त्तमानद्विस्थानिकबन्धकाः सङ्ख्येयगुणाः, चतुःस्थानिकबन्धकाः संख्येयगुणाः त्रिस्थानिकरसबन्धका जीवाः सङ्ख्येयगुणा इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥ बन्धनकरणं समाप्तम् ॥

शुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां बद्धाद्धायस्थितिर्विशेषाधिकाः, यतः स्थितिस्थानान्मण्डूकप्लुतिन्यायेन डायां फालां दत्वा या स्थितिर्बध्यते. ततः प्रभृति तदूना यावती स्थितिर्बध्नाति सा डायस्थितिरिति उच्यते, सा चोत्कर्षतोऽन्तःसागरोपमकोटीकोटयूनसकलकर्मस्थितिप्रमाणा वेदितव्या. तथाहि-अन्तःसागरोपमकोटीप्रमाणं स्थितिबन्धं कृत्वा पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय उत्कृष्टां स्थितिं बध्नातीति, नान्यथा, ततोऽपि परावर्त्तमानाऽशुभप्रकृतीनामुत्कृष्टः स्थितिबन्धो विशेषाधिकः ॥ संप्रति गाथाक्षरयोजना क्रियते-चतुःस्थानादिनां चतुःस्थानत्रिस्थानद्विस्थानकानां रसानां प्रत्येक यवमध्यादध उपरि च परावर्त्तमानशुभप्रकृतीनां स्थितिस्थानानि क्रमशः सङ्ख्येयगुणानि वक्तव्यानि, अन्ते चशब्दस्याऽनुक्तार्थसमुच्चायकत्वाद् द्विस्थानकरसयवमध्यादध उपरि च मिश्राण्यपि स्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि वाच्यानि। तथा शुभानामशुभानां च स्थितिबन्धौ जघन्यस्थितिबन्धौ यथाक्रमं सङ्ख्येयगुणविशेषाधिकौ वक्तव्याविति शेषः ततोऽशुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां द्विस्थानकत्रिस्थानकचतुःस्थानकरसानां प्रत्येकं यवमध्यादधः उपरि च स्थितिस्थानानि सङ्ख्येयगुणानि, द्विस्थानकरसयवमध्यादधः उपरि च मिश्राण्यपि चशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चायकत्वात् डायस्थितयन्तःसागरोपमकोटीकोट्यावपि सङ्ख्येयगुणे, ततः शुभपरावर्त्तमानप्रकृतीनां द्विस्थानकरसयवमध्यस्योपरि एकान्तसाकारोपयोगयोग्याः सङ्ख्येयगुणाः, ततः शुभपरावर्त्तमानोत्कृष्टस्थितिबन्धोऽशुभपरावर्त्तमानबद्धडायस्थितिअशुभपरावर्त्तमानोत्कृष्टस्थितिबंधा विशेषाधिका वक्तव्याः" ॥ इति ॥

बन्धनकरणानन्तरं सङ्क्रमकरणमाह—

पज्जंतियासु इयरा ताओचि हु सकमति अण्णोण्णं । जा संतयाइ चिट्ठहि बंधाभावे वि दिट्ठीओ ॥ १ ॥

व्याख्या—अनया गाथया प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशाना सामान्यलक्षण प्रतिपादितम्, बध्यमानासु प्रकृतिष्वितरा—अबध्यमानास्ताश्च बध्यमानाः परस्पर सङ्क्रामन्ति, तत्प्रकृतिसञ्ज्ञार प्रतिपद्यन्ते, बध्यमानसातभार असात प्रतिपद्यते, बध्यमानो नीचैर्गोत्रभाव अबध्यमानं नीचैर्गोत्र प्रतिपद्यते । बध्यमानाः परस्पर सङ्क्रामन्ति,कथ? बध्यमानमतिज्ञानावरणभार श्रुतज्ञानावरणादीनि प्रतिपद्यन्ते, तदपि मत्यावरण श्रुतज्ञानावरणादिभाव प्रतिपद्यते, एव शेषकर्मस्वपि ज्ञेयम् । याः सद्भावेन तिष्ठन्ति, न क्षय गतास्ताः सङ्क्रामन्ति, अतिप्रसक्त लक्षण दृष्ट्वा भूयोऽपि अपवदति, 'बन्धाभावेऽपि' बन्ध विनापि दृष्ट्यो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वाख्याः सङ्क्रामन्ति इति गाथार्थः ॥ १ ॥

ताओ संकमति जासु दलिय उ पडिग्गहा समक्खाया । जा संकमआवलियं करणासज्झ भवे दलियं ॥ २ ॥

व्याख्या—यासु प्रकृतिषु सङ्क्लेशविशुद्ध्यात्मकेन जीववीर्यकरणेन 'कर्मदल' परमाण्वात्मक 'सङ्क्रामति' तद्भावेनोपगच्छति, ताः प्रकृतयः प्रतिग्रहसञ्ज्ञाः समाख्यातास्तदाधारास्ता इति । तत्र दल सङ्क्रान्तं यावदावलिकामात्र काल तावत्सर्वकरणासाध्य भवति, नोद्वर्तनादिभावमुपगच्छतीति गाथार्थः ॥ २ ॥

नियनियदिट्ठि न केई दुइयतइज्जा न दसणतिगवि । मीसंमि न सम्मत्तं दंसकसाया न अण्णोण्णं ॥ ३ ॥

व्याख्या—अतिप्रसक्त लक्षण अपवदति—निजामात्मीया दृष्टिं न केचिज्जीवाः सङ्क्रामयन्ति, मिथ्यादृष्टयः (मिथ्यात्व सम्य-

(मिथ्यादृष्टयः) सम्यग्मिथ्यात्वम्, सम्यग्दृष्टयः सम्यक्त्वं न सङ्क्रामयन्तीत्यर्थः । "द्वितीयतृतीयाः" सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टयो न दर्शनत्रिकमपि कुत्रचित्सङ्क्रामयन्ति, मिश्रे सम्यक्त्वं न सङ्क्रामति, दर्शनकषाययोः परस्परं संक्रमो न भवति, दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीये चारित्रमोहनीयमपि दर्शनमोहनीये न संक्रामतीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

संकामन्ति न आउं उवसंतं तहय मूलपगईओ । पगइट्ठाणविभेया संकमणपडिग्गहा दुविहा ॥ ४ ॥

व्याख्या—चतस्रः आयुषः प्रकृतयो न परस्परं केचित् संक्रामयन्ति । उपशान्तं च मोहनीयप्रकृतिजातं न केचन सङ्क्रामयन्ति, तथाशब्दाधिकारात् दृष्टित्रिकं मुक्त्वा यदुपशान्तं तदपि संक्रामति । मूलप्रकृतावन्या न सङ्क्रामन्ति, ज्ञानावरणे शेषाः सप्त न सङ्क्रामन्ति । एवं दर्शनावरणादिष्वपि वक्तव्यम् । प्रकृतिस्थानविशेषात् सङ्क्रमप्रतिग्रहौ द्विविधौ, एकस्यां प्रकृतावेका सङ्क्रामति यदा, तदा प्रकृतिसङ्क्रमः, प्रकृतिप्रतिग्रहता चेति । प्रभूताः प्रकृतयः एकस्यां यदा सङ्क्रामन्ति, तदा स्थानसङ्क्रमः, प्रकृतिप्रतिग्रहता च, एका प्रभूतप्रकृतिषु यदा सङ्क्रामति, तदा प्रकृतिसङ्क्रमः, स्थानप्रतिग्रहता च, प्रभूताः प्रकृतयो यदा प्रभूतासु सङ्क्रामन्ति तदा स्थानसङ्क्रमः स्थानप्रतिग्रहता भवतीति गाथार्थः ॥ ४ ॥

सामान्यापवादोऽभिहितः, श्रेण्यपवादमाह—

खयउवसमदिट्ठीणं सेढीऍ न चरिमलोभसंकमणं । खवियट्ठगस्स इयरीऍ जं कमा होइ पंचण्हं ॥ ५ ॥

व्याख्या—क्षायिकदृष्टिजीवानां उपशमदृष्टीनां च श्रेण्यां सञ्ज्वलनलोभस्य सङ्क्रमो न भवति, उपशमश्रेण्यां अन्तरकरणे कृते 'इतरस्यां' क्षपकश्रेण्यां क्षपिताष्टकषायस्य, यतो यस्मात् 'क्रमात्' क्रमेण 'पञ्चानां' पुरुषवेदसञ्ज्वलनाख्यानां सङ्क्रमो

सूक्ष्मसम्परायान्तसमये सङ्क्रमाभावो, बन्धाभावात्, यतो बन्धे सति सङ्क्रमो भवतीति, तस्मात् प्रतिपततः सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, अभव्यस्य ध्रुवो, भव्यस्याध्रुव इति। मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वोत्पत्तौ सम्भवात् सादिः, तदभावेऽध्रुव इति। उद्वलितमुच्चैर्गोत्रं यदा भूयोऽपि बध्नाति, तदा तस्मिन् सति नीचैर्गोत्रस्य सादिः सङ्क्रमः, तदेव नीचैर्गोत्रं, परावृत्त्य यदा बध्नाति, प्रतिग्रहत्वेन स्थापयति, तदाऽध्रुवसङ्क्रम इति। सातासातयोः परावर्त्तकत्वात् सादिरध्रुव इति। अध्रुवप्रकृतीनां आयुश्चतुष्कवर्जितानां उच्चैर्गोत्रतीर्थङ्करनामसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वदेवनरकमनुष्यद्विकवैक्रियाहारकसप्तकाख्यानां सादिरध्रुवः सङ्क्रमो भवति, स चाध्रुवत्वादेव सुगम इति गाथार्थः ॥ ८ ॥ विशेषमाह—

साअणजसदुविहकसायसेसदोदंसणाण जइपुव्वा। संकामगंत कमसो सम्मुच्चाणं पढमदुइया ॥ ९ ॥

व्याख्या—सातस्य सङ्क्रामकाणामन्तिमः प्रमत्तो, यतस्तस्मात् परतोऽसातं न बध्यते, न च प्रतिग्रहत्वेन भवति। अनन्तानुबन्धिनां अप्रमत्तः सङ्क्रामकान्तिमः, यतस्तेषां स एवोद्वलकक्षपकाणामन्तिमः। यशःकीर्त्तेरपूर्वकरणः, यतस्तदूर्ध्वतो नाम्नः शेषप्रकृतीनां प्रतिग्रहता नास्ति, सा एव प्रतिग्रहत्वेन भवति। कषायनोकषायाणां बादरकषायः सङ्क्रामकान्तिमः, यतस्ततपरतस्तेषां बन्धाभावात् प्रतिग्रहतैव नास्ति। शेषाणां सूक्ष्मसम्परायः सङ्क्रामकान्तिमः, यतस्तदुपरि सर्वकर्म्मणां साम्परायिको बन्ध एव नास्ति 'दो दंसणाण' त्ति मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरुपशान्तः सङ्क्रामकान्तिमो, यतस्तदुपरि तयोः सत्तैव नास्ति। सम्यक्त्वस्य मिथ्यादृष्टिरेव सङ्क्रामकः, यतस्तस्मिन् मिथ्यात्वे बध्यमाने तत्सङ्क्रामति तस्य च स एव बन्धकः। उच्चैर्गोत्रस्य सास्वादनः सङ्क्रामकान्तिमः, यतस्तदुपरितना नीचैर्गोत्रं न बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ९ ॥

प्रतिग्रहानां साद्यनादिप्ररूपणायाह—

चउहा पडिग्गहत्तं, धुवबंधीणं विहाय मिच्छत्तं । मिच्छाधुवबंधीणं साई अधुवा पडिग्गहया ॥ १० ॥

व्याख्या—चतुर्धा चतुष्प्रकारं प्रतिग्रहत्वं ध्रुवबन्धिनीनां पञ्च ज्ञानावरणानि, नव दर्शनावरणानि षोडश कषाया भयजुगुप्सा विंशतिवर्णादयोऽगुरुलघुनिर्माणतैजसकार्मणोपघातान्तरायपञ्चकानां सप्तषष्टिप्रकृतीनां स्वकीयाबन्धात् प्रतिपततां सादिप्रतिग्रहता तत्स्थानमप्राप्तानां अनादिरभव्यानां ध्रुवा भव्यानामध्रुवेति, यतो यावद् बन्धस्तावत् प्रतिग्रहत्वमतो बन्धवद् भावना कार्या, 'विहाय' त्यक्त्वा मिथ्यात्वम्, यतस्तस्य ध्रुवबन्धित्वेऽपि सति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरध्रुवत्वात् सङ्क्रमो भाज्य इति। अध्रुवबन्धिनीनां साद्यध्रुवा प्रतिग्रहता सा च सुगमैवेति गाथार्थः ॥ १० ॥ सङ्क्रमप्रतिग्रहसङ्ख्याप्ररूपणायाह—

संतट्ठाणसमाइं संकमठाणाइं दोण्णि बीयस्स । बंधसमा पडिगहया अट्ठहिया दोवि मोहस्स ॥ ११ ॥

व्याख्या—यावन्ति यस्य कर्मणः सत्स्थानानि तावन्ति तस्य सङ्क्रमस्थानानि, ज्ञानावरणान्तराययोरेकैकं पञ्चप्रकृत्यात्मकम्। गोत्रवेदनीययोरप्येकं २ द्वितीयसत्स्थानं विपक्षक्षये यद्यपि भवति, तथापि तन्नाद्रितं यतस्तत्र सङ्क्रमाभाव इति। 'दोण्णि बीयस्स' त्ति, द्वितीयस्य दर्शनावरणस्य द्वे सङ्क्रमस्थाने नवषट्प्रकृत्यात्मके। द्वादश नाम्नः सङ्क्रमस्थानानि त्र्युत्तरशतादीनि। 'बन्धसमापडिगह' त्ति, यावन्ति यस्य कर्मणो बन्धस्थानानि तावन्ति तस्य प्रतिग्रहस्थानानि, ज्ञानावरणान्तरायवेदनीयगोत्राणां एकैकं प्रतिग्रहस्थानम्। त्रीणि दर्शनावरणस्य नवषट्चतुष्प्रकृत्यात्मकानि। अष्टौ नाम्नः त्रयोविंशत्यादीनि। अष्टाभ्यधिके द्वे अपि सङ्क्रमप्रतिग्रहस्थाने मोहनीयस्य भवतः, तस्य पञ्चदश सत्स्थानानि, तान्येवाष्टस्थानाभ्यधिकानि त्रयोविंशतिसङ्क्रमस्थानानि

भवन्ति, दशबन्धस्थानानि तान्येव अष्टाभ्यधिकानि अष्टादश पतिग्रहस्थानानि भवन्ति, प्रतिस्थानं सूत्रकार एव दर्शयिष्यति। आह च-ज्ञानावरणान्तराययोः पञ्चप्रकृत्यात्मके पतिग्रहस्थाने पञ्चप्रकृत्यात्मकमेव सङ्क्रमस्थानं सङ्क्रामति, तथा च दर्शनावरणे चतुष्प्रकृत्यात्मके पतिग्रहे चतुष्प्रकृत्यात्मकं तृतीयं सङ्क्रमस्थानं कस्मान्न सङ्क्रामतीति? उच्यते, तयोरन्यस्थानासम्भवात्तदेव पञ्चप्रकृत्यात्मकं सङ्क्रामति, अस्य चतुर्बन्धकस्योपशमश्रेण्यां नवस्थानसम्भवाच्चतुष्कं न सम्भवति, क्षपकश्रेण्यां चतुष्षट्स्थानसम्भवात्तन्न सङ्क्रामति, (यद्यपि चतुष्कषट्कं द्वेसत्स्थाने भवतः, तथापि चतुष्कं क्षीणमोहसंभवित्वात् न संक्रामति) बन्धाभावे तूभयाभाव एवेति गाथार्थः ॥ ११ ॥

मोहनीयस्य सङ्क्रमपतिग्रहस्थानानि स्पष्टयन्नाह—

पणरस सोलसत्तर अडचउवीसा य संकमे नत्थि । अट्ठुवालससोलस वीसा य पडिग्गहे नत्थि ॥ १२ ॥

व्याख्या—एकाद्यष्टाविंशतिपर्यन्तान् उपर्युपरि क्रमेणाङ्कान् संस्थाप्य पञ्चदश षोडश सप्तदशाष्टाविंशतिचतुर्विंशत्यङ्कानपनयेत् ततस्त्रयोविंशतिसङ्क्रमस्थानानि एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवदशैकादश द्वादश त्रयोदश चतुर्दशाष्टादशैकोनविंशतिविंशत्येकविंशतिद्वाविंशतित्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशतिसप्तविंशतिप्रकृत्यात्मकानि भवन्ति । भावनां सूत्रकार एव करिष्यति । पतिग्रहाणामपि परिज्ञानार्थं एकादिद्वाविंशतिपर्यन्तानुपर्युपरि अङ्कान् संस्थाप्याष्टद्वादश षोडशविंशतिरित्यपनयेत्, ते पतिग्रहत्वेन न भवन्ति, शेषाण्यष्टादशस्थानानि, एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्तनवदशैकादशत्रयोदशचतुर्दशपञ्चदशसप्तदशाष्टादशैकोनविंशतिएकविंशतिद्वाविंशतिप्रकृत्यात्मकान्यष्टादश स्थानानि पतिग्रहत्वेन भवन्ति । भावनां अत्रापि सूत्रकार एव करिष्यतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥

सर्वसङ्क्रमप्रतिग्रहाणां साद्यनादिप्ररूपणायाह—

संकमणपडिग्गहया पढमतइज्जट्ठमाण चउभेया । इगिवीसो पडिगहगो पणवीसो संकमो मोहे ॥ १३ ॥

व्याख्या—ज्ञानावरणवेदनीयान्तरायाणां सङ्क्रमाः प्रतिग्रहाश्चतुर्विधा भवन्ति। एकविंशतिप्रकृत्यात्मकः प्रतिग्रहः पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मकः सङ्क्रमो मोहनीये साद्यनादिचतुर्विधो भवति। एतदेव सस्वामित्वं भावयति—ज्ञानान्तराययोः सूक्ष्मसम्परायावसानं यावत् जीवाः पञ्च पञ्चसु सङ्क्रामयन्ति, तदुपरि उभयाभावः। प्रतिपततः साद्यनादिभावना प्राग्वत्। वेदनीयस्यान्यतरमन्यतरे सङ्क्रामति सूक्ष्मसम्परायं यावत्, यतः साम्परायिको बन्धस्तत्रैव, नोपरितनेषु। प्रतिपततः उभयोरपि सादिता, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिता ध्रुवाध्रुवं तु प्राग्वत्। सातस्य प्रतिग्रहता दशसु गुणेषु, षट्सु सङ्क्रमो, विपक्षस्य एतदेव विपरीतमिति। अनादिमिथ्यादृष्टेः षड्विंशतिप्रकृत्यात्मकं सत्स्थानं भवति, तस्मान्मिथ्यात्वं न कषायमोहनीये सङ्क्रामति, अतः पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मकं सङ्क्रमस्थानं द्वाविंशतिबन्धकस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वं विना एकविंशतिप्रकृत्यात्मकं प्रतिग्रहस्थानं भवति। एतदुभयमपि विशिष्टगुणप्राप्तौ सत्यामध्रुवं भवति तस्मात्प्रतिपततः सादि, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि ध्रुवाध्रुवं प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ १३ ॥

दंसणवरणे नवगो संकमणपडिग्गहो भवे एवं । साई अधुवा सेसा संकमण पडिग्गहट्ठाणा ॥ १४ ॥

व्याख्या—दर्शनावरणे नवको यः सङ्क्रमो नवक एव प्रतिग्रहकः स चतुर्विधो भवति, पञ्चविंशतिसङ्क्रमवत्संक्रमः एकविंशतिप्रतिग्रहवत् प्रतिग्रहो भावनीयः, किन्त्वनयोर्मिथ्यादृष्टिसास्वादनौ स्वामिनौ। शेषाणि सङ्क्रमस्थानानि प्रतिग्रहस्थानानि च साद्यध्रुवाणि भवन्ति। गोत्रस्य यावदुच्चैर्गोत्रं नोद्वलयति तावद् वेदनीयवद् भाव्यम्। उद्वलिते तु सङ्क्रमप्रतिग्रहाभावो,

यावत्सङ्क्रमस्वामित्वम्, नीचैर्गोत्रस्यैतदेव विपरीतमिति गाथार्थः ॥ १४ ॥

णवछक्कचउक्केसुं नवगं संकमइ उवसमगयाणं । खवगाण चउसु छक्कं, दुइए मोहं अओ वोच्छं ॥१५॥

व्याख्या—नवषट्कचतुष्कप्रतिग्रहेषु नवकं सङ्क्रामति, सास्वादनं यावन्नवसु नव सङ्क्रामन्ति, सम्यग्मिथ्यादृष्टेरारभ्यापूर्वकरणसङ्ख्येयभागं यावत् तावदुभयश्रेण्योः षट्सु नव सङ्क्रामन्ति, तस्मात् स्थानात्सूक्ष्मसम्परायान्तसमयं यावदुपशमश्रेण्यां चतुष्कप्रतिग्रहे नव सङ्क्रामन्ति । उपशान्तकषाये उभयाभावोऽतः षट्चतुष्कस्थानयोः प्रतिग्रहता सात्वध्रुवा । क्षपकश्रेण्यां स्त्यानर्द्धित्रिकक्षयस्थानात् सूक्ष्मसम्परायान्तसमयं यावत् चतुष्के षट् सङ्क्रामन्ति । क्षीणकषाये उभयाभावोऽतः षट्कस्य सादिरध्रुवः सङ्क्रमो द्वितीयकर्मणि भवति । मोहनीयमतः परं वक्ष्येऽहमिति गाथार्थः ॥ १५ ॥ सङ्क्रमस्थानभावनायाह—

लोभस्स असंकमणा उव्वलणा खवणओ छसत्तण्हं । उवसंताण वि दिट्ठीण संकमासंकमा नेया ॥ १६ ॥

व्याख्या—अन्तरकरणे श्रेण्योः सञ्ज्वलनलोभस्यासङ्क्रमाद्धेतोः षण्णां सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनां उद्वलनतः, क्षपणातश्च सप्तानां सप्तनोकषायक्षपणभेदतश्च, उपशान्तानामपि दृष्टीनां सङ्क्रमाद्धेतोः सङ्क्रमा नेया-भावनीया इति गाथार्थः॥१६॥

साम्प्रतं भावयति-अष्टाविंशतिसङ्क्रमो न भवति, यतो दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीये न सङ्क्रामति, अतो मिथ्यात्वमपनीय प्रतिग्रहत्वे कृतं शेषाः सप्तविंशतिर्द्वाविंशतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामति । सम्यक्त्वे समुद्वलिते षड्विंशतिर्द्वाविंशतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामति । द्वयोरप्युद्वलितयोरनादिमिथ्यादृष्टेर्वा षड्विंशतिः सद्भवति, तस्य मिथ्यात्वं आधाराधेयत्वभ्रष्टं शेषाः पञ्चविंशति-

रेकविंशतिमतिग्रहे सङ्क्रामति । चतुर्विंशतिर्न सम्भवति, यतश्चतुर्विंशतिसत्कर्मा सम्यग्दृष्टिः मिथ्यात्वं गतः स चावलिकामध्ये नऽनन्तानुबन्धिनः सतोऽपि सङ्क्रामयति, मिथ्यात्वे प्रतिग्रहत्वे कृते त्रयोविंशतिः सङ्क्रामति, उक्तो मिथ्यादृष्टिः ।

गु. १ सास्वादनस्य दृष्टित्रिकं न सङ्क्रामतीति, पञ्चविंशतिसङ्क्रम एकविंशतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामति । गु. २

सं २७-२६-२५-२३

प्र. २२-२२-२१-२२

सं. २५/प्र. २१

सम्यग्मिथ्यादृष्टेरपि दृष्टित्रिकं न सङ्क्रामतीति अष्टाविंशतिसप्तविंशतिसत्कर्मणः पञ्चविंशतिसङ्क्रमः, चतुर्विंशतिसत्कर्मणः एकविंशतिसङ्क्रमः सप्तदशप्रतिग्रहे सङ्क्रामति । गु० ३ भणितौ सास्वादनमिश्रौ । अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानां तुल्याः संक्रमाः,

सं. २५-२१/प्र. १७-१७

प्रतिग्रहेषु विशेषः एतेषामुपशमदृष्टीनां यावदावलिका तावत्सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोः प्रतिग्रहतैव भवति, अतः षड्विंशतिसंक्रमः एकोनविंशतिपञ्चदशैकादशप्रतिग्रहेषु संक्रामति । तेषामेवावलिकापरतः सम्यग्मिथ्यात्वं उभयत्र भवत्यतः अविरतदेशविरतविरतरूपे सप्तविंशतिसंक्रमः तेष्वेव प्रतिग्रहेषु संक्रामति, तेषामेवाविरतादीनां उद्वलितानन्तानुबन्धिनां वेदकसम्यग्दृष्टीनां सम्यक्त्वे प्रतिग्रहत्वेन कृते त्रयोविंशतिसंक्रमः एकोनविंशत्यादिषु प्रतिग्रहेषु संक्रामति, मिश्रस्योभयत्र स्थितत्वात् । मिथ्यात्वे क्षपितेऽष्टादशचतुर्दशदशसु प्रतिग्रहेषु द्वाविंशतिः संक्रामति, यतो मिथ्यात्वक्षये मिश्रस्य प्रतिग्रहता न भवति, ततोऽपि सम्यग्मिथ्यात्वे क्षपिते सम्यक्त्वस्य आधाराधेयत्वे नष्टे सप्तदशत्रयोदशनवप्रतिग्रहे चैकविंशतिः सङ्क्रामति ॥१६॥

	गु ४	गु. ५	गु. ६-७	गु. ८
सं.	२७-२६-२३-२२-२१	२७-२६-२३-२२-२१	२७-२६-२३-२२-२१	२३-२१
प्र.	१९-१९-१९-१८-१७	१५-१५-१५-१४-१३	११-११-११-१०-९	११-९

अथैणिगतानां संक्रमोपसंहारार्थमाह—

आमीसं पणुवीसो इगवीसो मीसगाउ जापुव्वो । मिच्छखवगे दुवीसो मिच्छे य तिसत्तछव्वीसो ॥१७॥

व्याख्या—आमिश्रं सम्यग्मिथ्यादृष्टिं यावत्पञ्चविंशतिसंक्रमो भवति । एकविंशतिसंक्रमः सम्यग्मिथ्यादृष्टेरारभ्यापूर्वकरणं यावद् भवति । मिथ्यात्वक्षपकेऽविरतदेशविरतसर्वविरतरूपे द्वाविंशतिसङ्क्रमो भवति । मिथ्यादृष्टावविरतादीनां च त्रयोविंशतिषड्विंशतिसप्तविंशतिसंक्रमाश्च भवन्ति, भावना प्रागभिहितैवेति गाथार्थः ॥ १७॥

सकलप्रतिग्रहाणां भावनामाह—

खवगस्स सबंधच्चिय उवसमसेढीएँ सम्ममीसजुया । मिच्छखवगे ससम्मा अट्ठारस इय परिग्गहया ॥१८॥

व्याख्या—सप्तक्षपकस्य चारित्रमोहनीयक्षपकस्य च स्वकीया आत्मीया बन्धा एव सप्तदशत्रयोदशनवाख्याः पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकरूपाश्च प्रतिग्रहा भवन्ति । उपशमश्रेण्यां उपशान्तदृष्टीनां पञ्चादयः सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयुक्ताः प्रतिग्रहा भवन्ति । सप्तदशत्रयोदशनवबन्धाश्च उपशमसम्यक्त्वप्राप्तौ आवलिकापरतो यावत् न मिथ्यात्वं क्षीयते, तावत्तदुभययुक्ताः भवन्ति । मिथ्यात्वक्षपके सप्तदशादयः सम्यक्त्वयुक्ताः प्रतिग्रहा भवन्ति, इत्यनेन प्रकारेणाष्टादशचतुर्दशदशप्रतिग्रहा भावनीया इति गाथार्थः ॥१८॥

साम्प्रतं क्षपकश्रेणिद्विविधोपशमश्रेणीसङ्क्रमान् संक्षिप्य पञ्चचतुस्त्रिरूपप्रतिग्रहेषु यथासम्भवं विभज्य दर्शयन्नाह —

दसगक्कारसगाई चउ चउरो संकमंति पंचंमि। सत्तडचउदसिगारसबारसठारा चउक्कंमि ॥ १९ ॥

व्याख्या—दशकादयोऽष्टादशादयश्चत्वारः चत्वारः सङ्क्रमा दशैकादशद्वादशत्रयोदशाष्टादशैकोनविंशतिविंशत्येकविंशति-रूपाः पञ्चरूपप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। सप्ताष्टचतुर्दशैकादशद्वादशाष्टादशसङ्क्रमाः सप्तापि चतुष्करूपप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ।१९।

गु १
सं. १०-११-१२-१३-१८-१९-२०-२१ | ७-८-१४-१०-११-१२-१८
प्र. ५ | ४

तिण्णि तिगाई सत्तट्ठ नव य संकममिगारस तिगंमि। दोसु छडट्ठदुपंचय इगि एक्कं दोण्णि तिण्णि पणा ॥२०॥

व्याख्या—त्रिचतुष्पञ्चसप्ताष्टनवैकादशसङ्क्रमाः सप्ताप्येते त्रिरूपप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। षडष्टद्विपञ्चरूपसङ्क्रमाः द्विरूपप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। एकद्वित्रिपञ्चसङ्क्रमाश्चत्वारोऽपि एकप्रकृतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ॥ २० ॥

मिथ्यादृष्ट्यादिसङ्क्रमाणां प्रतिग्रहान् अभ्युद्धरितपदसप्तप्रतिग्रहयोश्च सङ्क्रमान् योजयन्नाह—

गु १ | गु. १ गु. १
सं. ३-४-५-७-८-९-११ | ६-८-२-५ | १-२-३-५
प्र. ३ | २ | १

पणवीसो संसारिसु इगवीसे सत्तरे य संकमइ। तेरसचोद्दस छक्के वीसा छक्के य सत्ते य ॥ २१ ॥

व्याख्या—पञ्चविंशतिसङ्क्रमः संसारिजीवेषु भवति, मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोरेकविंशतिप्रतिग्रहे सम्यग्मिथ्यादृष्टेः सप्तदश-प्रतिग्रहे च सङ्क्रामति, त्रयोदशचतुर्दशसङ्क्रमे चतुष्कबन्धकस्योपशमश्रेण्यामुपशान्तदृष्टेः षट्प्रतिग्रहे सङ्क्रामतः। तस्यैव षट्क

सप्तके च प्रतिग्रहे विंशतिसङ्क्रमः सङ्क्रामतीति गाथार्थः ॥ २१ ॥

गु	१-२-३	गु ९	गु. ९
सं.	२५-२५-२५	२०१४-१३	२०
प्र.	२१-२१-१७	६	७

पावीसे गुणवीसे पण्णरसेक्कारसेसु छव्वीसा । संकमइ सत्तवीसा मिच्छे तह अविरयाईणं ॥ २२ ॥

व्याख्या-मिथ्यादृष्टेः द्वाविंशतिप्रतिग्रहे, अविरतस्यैकोनविंशतिप्रतिग्रहे, देशविरतस्य पञ्चदशप्रतिग्रहे, प्रमत्ताप्रमत्तयोरेकादशप्रतिग्रहे षड्विंशतिसङ्क्रमश्च सङ्क्रामतीति गाथार्थः ॥ २२ ॥

गु.	१-४-५-६-७
सं	२६-२६-२६-२६-२६
प्र.	२२-१९-१५-११-११

पावीसेगुणवीसे, पण्णरसेक्कारसे य सत्ते य । तेवीसा संकमई, मिच्छा विरयाइयाण कमा ॥ २३ ॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टेर्द्वाविंशतिप्रतिग्रहे॰ विरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तापूर्वाणां एकोनविंशतिपञ्चदशैकादशप्रतिग्रहेषु उपशमश्रेण्यामुपशान्तदृष्टेः बादरस्य सप्तप्रतिग्रहे त्रयोविंशतिः सङ्क्रामतीति गाथार्थः ॥२३॥

गु-	१-४-५-६-७-८	उ. उ. ९
सं-	२३-२३-२३-२३-२३-२३	२३
प्र-	२२-१९-१५-११-११-११-	७

अट्ठारसचोद्दससत्तगेसु बावीस खीणमिच्छाणं । सत्तरसतेरनवसत्तगेसु इगवीस संकमई ॥ २४ ॥

व्याख्या—अष्टादशचतुर्दशदशप्रतिग्रहेषु अविरतादीनां मिथ्यात्वक्षये द्वाविंशतिः सङ्क्रामति, लोभस्यासङ्क्रमादुपशमश्रेण्यां द्वाविंशतिः सप्तकप्रतिग्रहे सङ्क्रामति, एतेष्वेव क्षीणसप्तकेषु सप्तदशत्रयोदशनवप्रतिग्रहेषु क्रमादेकविंशतिः, नपुंसकवेदे उपशान्ते

उपशमश्रेण्यां सप्तप्रतिग्रहे एकविंशतिः सङ्क्रामतीति गाथार्थ ॥ २४ ॥

गु.	४	५	६—७ उ.	उ—९
सं	२२-२१	२२-२१	२२-२१	२२-२१
प्र.	१८-१७	१४-१३	१०-९	७-७

साम्पतं क्षपकश्रेणिसङ्क्रमप्रतिग्रहप्रतिपादनायाह—

दसगाइ चउक्कं एक्कवीसखवगस्स संकमहि पंचे। दश चत्तारि चउक्के तिसु तिण्णि दु दोसु एक्केक्कं॥२५॥

व्याख्या—दशकादयश्चत्वारः सङ्क्रमाः दशैकादशद्वादशत्रयोदशप्रकृत्यात्मका एकविंशतिसङ्क्रमश्च पञ्च प्रतिग्रहे बादरक्षपकस्य सङ्क्रामन्ति। दशचतुष्क सङ्क्रमौ स एव बादरः चतुष्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति। त्रिकसङ्क्रम त्रिकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति, द्विकसङ्क्रमं द्विकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति, एकप्रकृतिसङ्क्रमं एकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयतीति गाथार्थः ॥ २५ ॥

एतदेव भावयति–क्षपितसप्तकः क्षपकश्रेणीं करोत्यतो बादरोऽन्तर्मुहूर्त्तं यावदेकाविंशतिः पञ्चकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति । ततो म ध्यमाष्टकषायक्षये अन्तर्मुहूर्त्तं त्रयोदश तस्मिन्नेव पञ्चकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति । ततस्त्रयोदशानामन्तरकरणे कृते सञ्ज्वलनलोभस्यासङ्क्रमात् द्वादशान्तर्मुहूर्त्तं पञ्चकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति। ततो नपुंसकवेदे क्षपिते एकादश पञ्चकप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्त्तं सङ्क्रामयति। ततः स्त्रीवेदे क्षपिते दशान्तर्मुहूर्त्तं यावत्पञ्चकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति। ततः पुरुषवेदस्य प्रथमस्थित्यां समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रतिग्रहता न भवति, त (ता) एव दश चतुष्कप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकाल सङ्क्रामयति। ततो हास्यादिषट्के क्षपिते चत्वारि (चतस्रः समयोन) द्व्यावलिकाकाल तस्मिन्नेव चतुष्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति। ततः पुरुषवेदे क्षपिते तत्कालमेव क्रोधस्य प्रतिग्रहत्वे नष्टे चतुर्भ्यस्त्रयोऽन्तर्मुहूर्त्तं त्रिकसङ्क्रमं त्रिकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति। ततः क्रोधस्य बन्धेऽपगते समयो-

न्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ त्रिकबन्धकस्य मानप्रतिग्रहता नश्यति, द्विकसङ्क्रममन्तर्मुहूर्तं यावद् द्विकप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति, ततो माने क्षपिते मायायाः प्रतिग्रहत्वेऽपगते मायां संज्वलनलोभरूपे प्रतिग्रहे अन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामयत्यनेन विधिना भावना कार्या इति। साम्प्रतं क्षपितसप्तकस्योपशमश्रेण्यां सङ्क्रमप्रतिग्रहान् योजयन्नाह—

अट्ठाराइचउक्कं पंचे अट्ठारबारएक्कारा। चउसेक्कारसनवअड तिगे दुगे अट्ठछप्पंच ॥ २६ ॥

व्याख्या—अष्टादशादिसङ्क्रमचतुष्कं अष्टादशैकोनविंशतिविंशत्येकविंशतिप्रकृतिरूपं पञ्चकप्रकृतिग्रहे सङ्क्रामति। अष्टादश द्वादशैकादशसङ्क्रमाश्चतुष्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। एकादशनवाष्टसङ्क्रमाः त्रिकप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। अष्टषट्पञ्चसङ्क्रमा द्विकप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ॥ २६ ॥

पण तिण्णि दोण्णि एक्के, उवसमसेढीएँ खइयदिट्ठिस्स। इयरस्स उ दो दोसुं सत्तसु वीसाइ चत्तारि ॥२७॥

व्याख्या—अस्यां श्रेण्यां गाथार्थं सम्बध्यते,पञ्चत्रिद्विसङ्क्रमाः एकप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति,उपशमश्रेण्यां क्षायिकदृष्टेरेवं सङ्क्रमप्रतिग्रहा भवन्ति। एतदेव भावयति—सप्तके क्षपिते य उपशमश्रेणीं करोति स एकविंशतिसत्कर्मा भवति,स चान्तर्मुहूर्तं पञ्चके एकविंशतिं सङ्क्रमति, ततोऽन्तरकरणे कृते सञ्ज्वलनलोभस्यासङ्क्रमाद् विंशतिसङ्क्रमः पञ्चकेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामति। ततो नपुंसकवेदे उपशान्त एकोनविंशतिः पञ्चकेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामति। ततः स्त्रीवेदे उपशान्तेऽष्टादश पञ्चकेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामन्ति। ततो पुरुषवेदस्य समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छति, ततश्चतुष्कप्रतिग्रहो भवति, तस्मिन् त (ता) एवाष्टादश समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततो हास्यादिषट्के उपशान्ते द्वादश तस्मिन्नेव चतुष्कप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकाल सङ्क्रामन्ति।

ततः पुरुषवेदे उपशान्ते एकादश चतुष्कप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामन्ति, ततः सञ्ज्वलनक्रोधस्य समयोनत्र्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छात, ततस्त (ता)एवैकादश त्रिकप्रतिग्रहे समयोनआवलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततः क्रोधद्वये उपशान्ते नव त्रिकप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनक्रोधे उपशान्ते अष्टौ त्रिकप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनमानस्य समयोनत्र्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहता गच्छति, ततस्त(ता)एवाष्टौ द्विकप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततो मानद्वये उपशान्ते षट् तस्मिन्नेव द्विकप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनमाने उपशान्ते पञ्च द्विकप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनमायायाः समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छति, ततस्त (ता) एव पञ्च सञ्ज्वलनलोभप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततो मायाद्विके उपशान्ते त्रिकसङ्ख्याः सञ्ज्वलनलोभप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामयति। ततः सञ्ज्वलनमायोपशमे मध्यमलोभद्विकं तस्मिन्नेव सञ्ज्वलनलोभप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामति। एवं बादरसम्परायस्यान्त्यसमये लोभद्विकोपशमः, ततः सङ्क्रमप्रतिग्रहाभावः, सूक्ष्मस्यान्त्यसमये सञ्ज्वलनलोभस्योपशमः क्षीणसम्यक्त्वस्योपशमश्रेण्यां भावनीय इति। भणिता क्षीणसम्यक्त्वस्योपशमश्रेणी। उपशान्तदर्शनस्योपशमश्रेण्यां संक्रमप्रतिग्रहान् योजयन्नाह—" इगवीसाउ दो दोसु सत्तसु वीसाइ चत्तारि " गाथापश्चार्द्धस्य व्याख्या—इतरस्योपशान्तदृष्ट्युपशामकस्य द्विकप्रतिग्रहे एकपञ्चात्मके दर्शनद्विकं सङ्क्रामति। सप्तकप्रतिग्रहे विंशत्यादयश्चत्वारः सङ्क्रमा विंशत्येकविंशतिद्वाविंशतित्रयोविंशतिरूपाः सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ॥ २७ ॥

५१५ [illegible] मणोरसगोरेगारस य दस उ पंचंमि। दस अड सत्त चउरो तिगंमि सगपंच चउरो य ॥ २८ ॥

व्याख्या—पट्कमतिग्रहे विंशतिचतुर्दशत्रयोदशसङ्क्रमा सङ्क्रामन्ति। त्रयोदशैकादशदशसङ्क्रमाः पञ्चकमतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। दशाष्टसप्तसङ्क्रमाश्चतुष्कमतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। सप्तपञ्चचतुःसङ्क्रमा त्रिकमतिग्रहे सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ॥ २८ ॥

एतदेव वृत्तिकारो भावयति-अष्टाविंशतिसत्कर्मा सप्तक प्रथममुपशमय्य तत उपशमश्रेणीं करोति, '[1]अणदंसणपुंसित्थी' इतिवचनात्। केचिद्वदन्ति अनन्तानुबन्धिनः उद्वलय्य दर्शनत्रिकमुपशमय्योपशमश्रेणीं करोति, उभयत्राप्यदोषः, यतः-उभयत्रापि तेषां सङ्क्रमप्रतिग्रहता न भवति, ततश्चतुर्विंशतेः सम्यक्त्वं प्रतिग्रहत्वे हृत सम्यग्मिथ्यात्वमुभयत्र व्यवस्थापितम्, अनेन कारणेन पञ्चकस्य सप्तमतिग्रहे त्रयोविंशतिः सङ्क्रामति। ततोऽन्तरकरणे कृते सञ्ज्वलनलोभस्यासङ्क्रमाद् द्वाविंशतिः सङ्क्रामति। ततो नपुंसकवेदे उपशान्ते एकविंशतिः सङ्क्रामति। ततः स्त्रीवेदे उपशान्ते विंशतिः तत्रैव सप्तकेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामति। ततः पुरुषवेदस्य समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छति, सैव विंशतिः सञ्ज्वलनदृष्टिद्विकात्मके षट्कप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकोनं (काकाल) सङ्क्रामति। ततो हास्यादिषट्के उपशान्ते चतुर्दश समयोनद्व्यावलिकाकाल षट्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति। ततः पुरुषवेद उपशान्ते त्रयोदश षट्कप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनक्रोधस्य (समयोन) द्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छति, पञ्चकप्रतिग्रहे त (ता) एव त्रयोदश समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति। ततः मध्यमक्रोधद्वये उपशान्ते एकादश समयोनद्व्यावलिकाकाल पञ्चसु सङ्क्रामन्ति, ततः सञ्ज्वलनक्रोधे उपशान्ते दश पञ्चस्वन्तर्मुहूर्तं सङ्क्रामन्ति। ततः सञ्ज्वलनमानस्य समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहताऽपगच्छति,

1 अनन्तानुबन्धिदर्शननपुंसकस्त्री.

त (ता) एव दश समयोनद्व्यावलिकाकालं चतुष्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति । ततो मध्यममानद्वय उपशान्तेऽष्टौ चतुष्कप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति । ततः सञ्ज्वलनमाने उपशान्ते सप्तान्तर्मुहूर्त्तं चतुष्कप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति । ततः सञ्ज्वलनमायायाः समयोनद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ प्रतिग्रहता अपगच्छति, ततः स (ता) एव सप्त त्रिकप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति । ततः मध्यममायाद्विके उपशान्ते पञ्च तस्मिन्नेव त्रिकप्रतिग्रहे समयोनद्व्यावलिकाकालं सङ्क्रामन्ति, ततः सञ्ज्वलनमायायां उपशान्तायां चतस्रः तस्मिन्नेव त्रिकप्रतिग्रहेऽन्तर्मुहूर्त्तं सङ्क्रामन्ति । ततो मध्यलोभद्विके उपशान्ते च बादरकषायगुणस्थानेऽपगते सूक्ष्मस्यादावेव सञ्ज्वलनलोभस्याधाराधेयत्वेऽपगते सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वे सङ्क्रामति, सूक्ष्मोपशान्तकालं यावत् । अस्या भणने उक्ता सङ्क्रमप्रतिग्रहभावनेति । मिथ्यादृष्टि-सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टीनां प्रतिग्रहाः स्वल्पत्वात् सुगमाः, शेषाणां प्रतिग्रहस्वामित्वमाह—

इगुणवीसपन्नरेक्कारसाइतितिसंमदेसविरयाणं । सत्तपणाइ छ पंच उ पडिगहगा उभयसेढीसु ॥ २९ ॥

व्याख्या—एकोनविंशत्यष्टादशसप्तदशप्रतिग्रहास्त्रयोऽप्यविरतस्य भवन्ति । पञ्चदशचतुर्दशत्रयोदशप्रतिग्रहाः त्रयोऽपि देशविरतस्य भवन्ति । एकादशदशनवप्रतिग्रहास्त्रयोऽपि प्रमत्ताप्रमत्तयोर्भवन्ति तुशब्दादुपशान्तदृष्टेः एकादश क्षीणदृष्टेर्नवापूर्वकरणस्य भवन्ति । सप्तादि षट्प्रतिग्रहाः सप्तषट्पञ्चचतुस्त्रिद्विप्रकृत्यात्मका उपशमश्रेण्यां भवन्ति । पञ्चादयः पञ्चप्रतिग्रहाः पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकप्रकृतिरूपाः क्षपकश्रेण्यां क्षीणदृष्टेः उपशमश्रेण्या च भवन्तीति गाथार्थः ॥ २९ ॥

भणिता मोहनीयवक्तव्यता, नाम्नोऽभिधीयते, अत्र द्वादश सत्स्थानानि, तत्तुल्यानि च सङ्क्रमस्थानानि । कथं ? सकलप्रकृति-

समुदायोऽस्य त्र्युत्तरशतं तत्प्रथमं सत्स्थानम्। एतदेव तीर्थकरवर्जितं द्व्युत्तरशतं भवति। अथवा आहारकसप्तकवर्जितं षण्णवतिः। अथवा आहारकसप्तकतीर्थङ्करवर्जितं पञ्चनवतिर्भवति। एतत्प्रथमचतुष्कसंज्ञं सचतुष्कम्, सङ्क्रमस्थानान्यपि चत्वार्येतान्येव। प्रथमचतुष्कात् त्रयोदशप्रकृतिक्षये क्षपकश्रेण्यां द्वितीयचतुष्कसंज्ञं सचतुष्कं भवति, नवत्येकोननवतित्र्यशीतिद्व्यशीतिरूपम्। अमीषां नवतित्र्यशीतिसत्स्थाने सङ्क्रमे न सम्भवतः, शेषे द्वे संभवतः। पञ्चनवतेर्देवद्विके उद्वलिते त्रिनवतिर्भवति। तस्या अपि वैक्रियसप्तके सनरकद्विके उद्वलिते चतुरशीतिर्भवति। तस्या अपि मनुजद्विके उद्वलिते द्व्यशीतिर्भवति। एतदध्रुवसंज्ञं सत्रिकं संक्रमे भवति, किन्तु द्व्यशीतिः यद्यपि प्रकृतिभेदेन व्यवस्थिताः तथापि सङ्ख्यातुल्यत्वात् पृथक् सत्स्थानं न भवति। एवमष्टौ संक्रमस्थानानि। नवाष्टौ सत्स्थाने यद्यपि स्तः तथापि संक्रमं प्रति न भवतस्ते, यतोऽयोगिस्थाने,तत्र च नामकर्म्मणो बन्धं विना प्रतिग्रहतापि नास्ति,प्रतिग्रहं विना कुत्र सङ्क्रमो भवति, तस्मात् सत्स्थानबाह्यानि चत्वार्यन्यानि सङ्क्रमस्थानानि एकोत्तरशतचतुर्णवत्यष्टाशीत्येकाशीतिरूपाणि भवन्ति, अष्टौ प्रतिग्रहाः त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशत्यष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशदेकप्रकृत्यात्मकाः, यतो बन्धसमास्तेऽभिहिता इति। साम्प्रतं ये यत्र प्रतिग्रहे सङ्क्रमाः सङ्क्रामन्ति, तत्सस्वामित्वमाह—

पढमचउक्कं तित्थयरवज्जियं अधुवसंततियजुत्तं। तियपणछवीसेसुं संकमति परिग्गहेसु तिसु ॥ ३० ॥

व्याख्या—प्रथमचतुष्कं तीर्थङ्करोपलक्षितसत्स्थानद्विकवर्जितं अध्रुवस्थानत्रिकयुक्तं किमुक्तं भवति द्व्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतिसङ्क्रमाः त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशतिप्रतिग्रहेषु पञ्चापि प्रत्येकं सङ्क्रामन्तीति गाथार्थः ॥ ३० ॥

यथा सङ्क्रमाः सङ्क्रामन्ति तथा भावयति–अपर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यां त्रयोविंशतिं बध्नतां एकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियतिरश्चां

त्रयोविंशतिप्रतिग्रहे, अथवा पर्याप्तकैकेन्द्रियापर्याप्तकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यामेतेषामेव पञ्चविंशतिबध्नानानां पञ्चविंशतिप्रतिग्रहे, अथवैषामेव पर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यां षड्विंशतिबध्नानानां षड्विंशतिप्रतिग्रहे, त्र्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतित्र्यशीतिसङ्ख्याः पञ्चापि तत्तत्सत्कर्मणां सङ्क्रामन्ति। त्र्युत्तरशतपञ्चनवतिसङ्क्रमौ देवाः तत्तत्सत्कर्माणः पर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्यं षड्विंशतिबन्धं पञ्चविंशतिबन्धं च बध्नानास्तयोः प्रतिग्रहयोः सङ्क्रामयन्ति । त्रयोविंशतिपञ्चविंशतिषड्विंशतिप्रतिग्रहेषु प्रागुक्तप्रायोग्येषु त्र्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिसङ्ख्यान् मनुष्याः तत्तत्सत्कर्माणः तत्तद्बध्नानाः प्रत्येकं सङ्क्रामयन्ति। उक्ता त्रिपञ्चषड्विंशतिप्रतिग्रहेषु सङ्क्रमयोजना, शेषेष्वाह—

पढमं संतचउक्कं इगितीसे अधुवतिगजुयं तं तु। गुणतीसतीसएसुं जसहीणा दो चउक्कजसे ॥ ३१ ॥

व्याख्या—प्रथमं सत्चतुष्कं एकत्रिंशत्प्रतिग्रहे सङ्क्रामति। तदेव प्रथमसत्चतुष्कं अध्रुवसत्त्रिकयुक्तं एकोनत्रिंशत्त्रिंशत्प्रतिग्रहयोः सङ्क्रामति। यशःकीर्त्याः प्रतिग्रहं कृत्वा तद्धीनं प्रथमचतुष्कं द्वितीयचतुष्कं च यशःकीर्त्तिप्रतिग्रहे सङ्क्रामतीति गाथार्थः ॥३१॥

एतदेव भावयति—एकत्रिंशद्बन्धकस्याप्रमत्तस्यापूर्वकरणस्य वा बन्धावलिकायां गतायां एकत्रिंशत् प्रतिग्रहे त्र्युत्तरशतं सङ्क्रामति। बन्धावलिकायामनपगतायां तस्मिन्नेव प्रतिग्रहे पञ्चनवतिः सङ्क्रामति। पूर्वं त्रिंशद् बन्धं बध्वा पश्चादेकत्रिंशद्बन्धकस्याप्रमत्तस्यापूर्वकरणस्य वा यावद्बन्धावलिका नापगच्छति, तावदेकत्रिंशत्प्रतिग्रहे द्व्युत्तरशतं सङ्क्रामति। तीर्थङ्करसहितमेकोनत्रिंशद्बन्धं पूर्वं बध्वा पश्चादेकत्रिंशद्बन्धकस्य आहारकसप्तकस्य बन्धावलिकायामनपगतायां एकत्रिंशत्प्रतिग्रहे षण्णवतिः सङ्क्रामति। इदानीं त्रिंशदेकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहयोः भावना क्रियते-देवो मनुष्यप्रायोग्यं तीर्थकरोपलक्षितं त्रिंशद्बन्धं बध्नानः त्र्युत्तरशतसत्कर्मा त्रिंशत्प्रतिग्रहे

ष्युत्तरशतं सङ्क्रामयति। अप्रमत्तस्यापूर्वकरणस्य वा त्रिंशद्बन्धं बध्नानस्य बन्धावलिकायां गतायां त्रिंशत्प्रतिग्रहे त्र्युत्तरशतं सङ्क्रा-
मयति। बन्धावलिकायामनपगतायां तत्रैव पञ्चनवतिः सङ्क्रामति। देवनारकाः सम्यग्दृष्टयो मनुष्यप्रायोग्यं तीर्थङ्करसहितं त्रिंशद्बन्धं
बध्नानाः षण्णवतिं त्रिंशत्प्रतिग्रहे सङ्क्रामयन्ति। अविरतिदेशविरतप्रमत्ताः देवप्रायोग्यं एकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नानाः त्र्युत्तरशतस-
त्कर्माणः एकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहे त्र्युत्तरशतं सङ्क्रामयन्ति। एत एव तीर्थकरस्य बन्धावलिकायामनपगतायां तस्मिन्नेवैकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहे
त्र्युत्तरशतं सङ्क्रामयन्ति। एत एव तीर्थंकरस्य बन्धावलिकायां गतायां षण्णवतिसत्कर्माणः एकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहे षण्णवतिं
सङ्क्रामयन्ति। बन्धावलिकायामनपगतायां एकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहे पञ्चनवतिं सङ्क्रामयन्ति। अथवा नारकः षण्णवतिस-
त्कर्मा मिथ्यात्वं गतः मनुजप्रायोग्यं एकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नानः एकोनत्रिंशत्प्रतिग्रहे षण्णवतिं सङ्क्रामयति। पर्याप्तकद्वित्रि-
चतुष्पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यमुद्योतोपेतं त्रिंशद्बन्धं बध्नानाः उद्योतरहितैकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नाना एत एव द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रिया
अनयोरेव प्रतिग्रहयोः त्र्युत्तरशतपञ्चनवतित्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतिसत्कर्मणाम्, तत्तत्सत्कर्माणः मनुष्या अपि त्र्यशीतिरहितानेतानेव
सङ्क्रमाननयोरेव प्रतिग्रहयोः सङ्क्रामयन्ति। यतस्तेषां अध्रुवं त्र्यशीतिसत्स्थानं नास्ति। पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यं एकोनत्रिंश-
द्बन्धं त्रिंशद्बन्धं वा बध्नाना देवनारकाः तयोरेव प्रतिग्रहयोः त्र्युत्तरशतं पञ्चनवतिं च तत्तत्सत्कर्माणः सङ्क्रामयन्ति।
प्रथमचतुष्कस्य यशःकीर्तिप्रतिग्रहत्वे कृत्वा ततो द्व्युत्तरैकोत्तरशतपञ्चनवतिचतुर्णवतिरूपं प्रथमचतुष्कं उपशामका अपूर्वकरणबाद-
रसूक्ष्माः यशःकीर्तिप्रतिग्रहे सङ्क्रामयन्ति। द्वितीयचतुष्कमपि यशःकीर्तिहीनं एकोननवतिअष्टाशीतिद्व्यशीतिरेकाशीतिरूपं नाम-
त्रयोदशके च क्षीणे क्षपकश्रेण्यां यज्जातं द्वितीयचतुष्कं तद्बादरसूक्ष्मक्षपकाः यशःकीर्तिप्रतिग्रहे सङ्क्रामयन्तीति एकोनत्रिंशत्रिंश-

देकविंशदेकप्रतिग्रहाणां योजनोक्ता । अष्टाविंशतिप्रतिग्रहस्याह—

पढमचउक्कं आइल्लवज्जियं दो अणिच आइल्ला । संकमहि अट्ठवीसे सामी जह संभवं नेया ॥ ३२ ॥

व्याख्या—प्रथमचतुष्कं आद्यसत्स्थानचतुष्टयरूपवर्जितं द्वे आद्ये अध्रुवस्थाने अमी पञ्चाप्यष्टाविंशतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामन्ति, स्वामिनो यथासम्भवं नेयाः-नेतव्याः इति, अथवा स्वबुद्ध्या ज्ञेया ज्ञातव्या इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

एतदेव वृत्तिकारो भावयति-मिथ्यादृष्टिः [1]सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्वा देवगतिप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धं बध्नाना त्र्युत्तरशतपञ्चनवति-सत्कर्माऽष्टाविंशतिप्रतिग्रहे त्र्युत्तरशतं पञ्चनवतिं वा सङ्क्रामयति । सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यात्वं गतो नरकप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धं बध्नानः षण्णवतिं अष्टाविंशतिप्रतिग्रहे सङ्क्रामयति । त्र्यशीतिसत्कर्मा सूक्ष्मत्रसः शेषतिरश्चां भवं प्राप्तः सन्मनुष्यद्विकं बध्वा चतुरशीतिसत्कर्मा जातस्तदन्तर्मुहूर्तात्परतः परावर्त्य नरकप्रायोग्यं वा देवप्रायोग्यं वा अष्टाविंशतिबन्धं बध्नाति, बन्धावलिका यावन्नापगच्छति, तावदष्टाविंशतिप्रतिग्रहे चतुरशीतिं सङ्क्रामयति । बन्धावलिकायामतीतायां तस्मिन्नेवाष्टाविंशतिप्रतिग्रहे त्रिनवतिं सङ्क्रामयति ।

एतद्गुसाह परः—

संकमइ नण्णपगइं पगतीओ पगतिसंकमे दलियं । ठितिअणुभागा चेवं ठंति तहट्ठा तयणुरूवा ॥ ३३ ॥

व्याख्या—सङ्क्रामति नान्यां प्रकृतिं प्रतिग्रहरूपां सङ्क्रमप्रकृतितो दलिकं परमाणुरूपं प्रकृतिसङ्क्रमे । स्थित्यनुभागावप्येवमेव, स्थितिसङ्क्रमेऽपि स्थितिः न सङ्क्रामयति । अनुभागसङ्क्रमेऽप्यनुभागो न सङ्क्रामति । यदि परं स्वप्रकृतिस्था एवानुभागपरमा-

१ सम्यग्दृष्टिर्वेति बृहद्वृत्तिकारादयः ।

णतः प्रतिग्रहप्रकृतिस्वरूपेण तिष्ठन्ति । यदि पुनः समक प्रकृतिसङ्क्रमादिषु दल परमाणुरूपं सक्रामयति, ततः प्रदेशसङ्क्रमस्य वैयर्थ्यम्, न सङ्क्रामयति चेत् ? ततः प्रकृतिसक्रमादिभणने व्यर्थः कपोलव्यायाम इति । एतच्छ्रुत्वाहाचार्यः भद्र ? न वेत्सि तत्र अमी प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशसक्रमा, बन्धा वा उदया वा समक समकाल प्रभवन्ति, तत्कथन चैककाल वक्तु न शक्यते, वाचःक्रमवर्तित्वात्, समकालभवत्वे च प्रकृतिसङ्क्रमे परमाण्वात्मकदलसङ्क्रम को निवारयति ? किन्तु चत्वारोऽपि सक्रमाः स्वविषयप्राधान्येन व्यवस्थिताः प्रकृतिसङ्क्रमे सख्यामात्रस्यैव प्राधान्यम्, इयत्प्रकृतिप्रियत्यः सक्रामन्ति, कालानुभागपरमाणवोऽत्र सन्तोऽप्युपसर्जनभूताः । स्थितिसक्रमे कालस्य प्राधान्यम् । अनुभागसक्रमे यद्यप्यनुभागः प्रदेशभिन्नो नास्ति, तथापि तन्मात्रस्यैव प्राधान्यम् । प्रदेशसक्रमेऽपि प्रदेशानामेव कालरसादिनिरपेक्षाणा प्राधान्यमेव स्थिते कोऽत्र दोष इति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

भूयोऽप्याह परः—

दलियरसाणं जुत्तं मुत्तत्ता अण्णभावसंकमण । ठितिकालस्स न एवं उउसंकमणंपि य अदुह ॥ ३४ ॥

व्याख्या—परमाणुरसयोः युक्तमन्यद्भावसक्रमण पृथिवीजलयोरिव मूर्त्तत्वात्, स्थितिकालस्यैव न घटते, अमूर्त्तत्वादाकाशस्येव, अन्यभावाभावे च स्थितिसक्रमस्य वैयर्थ्यमिति । आहाचार्यः—' उउ संकमणपि य अदुट्ठ ' अमूर्त्तस्यापि कालस्य सक्रमो लोकेऽप्यदृष्टो यथा, यतोऽन्यस्मिन्नृतावन्यर्तुत्वानुभावो दृश्यते, पित्तादिप्रकोपात् तस्य पुष्पफलादिसद्भावाच्च न दोषः कश्चिदिति गाथार्थः ॥ ३४ ॥ प्रकृतिसक्रमः समाप्तः ॥

प्रकृतिसक्रमलक्षणसामान्यमभिधाय स्थितेर्विशेषलक्षणमाह—

उव्वट्टणं च ओवट्टणं च पगतिंतरंमि वा नयणं । बंधे च अबंधे वा जं संकामो इइ ठिईए ॥ ३५ ॥

व्याख्या-उद्वर्तनं वा स्वप्रकृतावेव स्थितेः दीर्घीकरणं, अपवर्तनं च स्वप्रकृतावेव स्थितेः ह्रस्वीकरणं प्रकृत्यन्तरे वा स्थितेर्नयनं तच्चोत्तरप्रकृतीनामेव भवति, उद्वर्तनापवर्तनसङ्क्रमौ तु उभयोरपि भवतः, बन्धे वा अबन्धे वा यद् भवति सङ्क्रम इति । अयं स्थितेः त्रिविधः इत्येवमभिहिते आह परः-भो ! भो ! अमूर्तस्य कालस्याकाशस्येवोद्वर्तनापवर्तनान्यत्रनयनानि न घटन्ते, आहाचार्यः ह्रस्वस्थितिकालोपलक्षिताः कर्मपरमाणवो यदशुभपरिणामजनिताभिनवस्थितिसमयेषु व्यवस्थाप्यन्ते तदुद्वर्तनं, यत्पुनः दीर्घस्थितिपरमाणून् शुभेन परिणामेन स्वाधस्तनस्थितिषु निवेशयति तदपवर्तनम्, यत्पुनः सङ्क्रमप्रकृतिस्थितिसमयस्था कर्मपरमाणवः प्रतिग्रहप्रकृतौ सङ्क्रमप्रकृतितुल्यासु स्थितिषु नीत्वा निवेश्यन्त इत्येषः प्रकृत्यन्तरनयनसङ्क्रमो, यथा ' मञ्चाः क्रोशन्ति ' इत्यनेन न्यायेन तत्स्थितपरमाणुसङ्क्रमात् स्थितिसङ्क्रमोऽभिधीयते इति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

उत्कृष्टजघन्यस्थितिसङ्क्रमपरिज्ञापनार्थमाह—

जासिं बंधनिमित्तो उक्कोसो बंध मूलपगईणं । ता बंधुक्कोसाओ सेसा पुण संकमुक्कोसा ॥ ३६ ॥

व्याख्या—यासां बन्धहेतुक उत्कृष्टो बन्धो भवति मूलप्रकृतीनां ताः प्रकृतयो बन्धोत्कृष्टाः, शेषाः सङ्क्रमोत्कृष्टा इति, कास्ता नारकतिर्यग्द्विके आद्यन्तजाती औदारिकवैक्रियकार्मणान्यन्ताशुभवर्णाद्यगुरुलघुसप्तकानि ३५ षष्ठे संहनननसंस्थाने अशुभविहायोगतिः स्थावरं त्रसादिचतुष्कमस्थिरादिषट्कं एताः नाम्नः पञ्चपञ्चाशत् नीचैर्गोत्रमसातं षोडश कषायाः, मिथ्यात्वज्ञानदर्शनावरणान्तरायाद्युक्तसकलप्रकृतयश्चैताः सर्वाः सप्तनवतिः बन्धोत्कृष्टाः, आह तृतीयद्वारे आयुष्काणि चतसृणामपि

संज्ञानां स्थानानि कृतान्यत्र तु बन्धोत्कृष्टान्युक्तान्येवं विरोधः, अत्रोच्यते तदधिकारं प्रकृत्यन्तरसंक्रमं चाङ्गीकृत्य संज्ञाकरणं व्यर्थमिति तत्र न कृतं, अत्र तु उद्वर्तनापवर्तनाधिकारे सार्थकत्वात् कृतमिति न दोषः। शेषाः देवमनुजद्विके विकलेन्द्रियसूक्ष्मत्रिके आहारकसप्तक पञ्च पश्चात्यानि संहननसंस्थानानि नील तिक्त शुभवर्णैकादशकं च शुभविहायोगतिः तीर्थकरं स्थिरादिषट्कं नव नोकषायाः सम्यक्त्व सम्यग्मिथ्यात्व सातमुच्चैर्गोत्रमित्येता एकषष्टिः संक्रमोत्कृष्टा इति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

बंधुक्कोसाण ठिइं, मोत्तुं दो आवली उ संकमइ। सेसा इयराण पुणो आवलियतिगं पमोत्तूणं ॥ ३७ ॥

व्याख्या—बन्धोत्कृष्टानां उत्कृष्टतः उत्कृष्टस्थितिरावलिकाद्विकं मुक्त्वा शेषाः संक्रामति, यतो बद्धा सती बन्धावलिकायां गतायां संक्रामति, उदयावलिका सर्वकरणासाध्येति कृत्वा न संक्रामत्येव, इतरासां संक्रमोत्कृष्टानां पुनरावलिकात्रयं बन्धसंक्रमोदयसत्कं मुक्त्वा शेषा स्थितिः संक्रामयति, आह–ननु बन्धसंक्रमौ समकं भवतः, अतः साधारणा एकैवावलिका भवति, न भिन्ना एवमस्यापि आवलिकाहीना संक्रामति, न वेत्सि भद्र! सद्भावं, नरकद्विकस्य बन्धोत्कृष्टस्य या बद्धा उत्कृष्टा स्थितिः सा बन्धावलिकाहीना मिथ्यादृष्टिः मनुजद्विकं बध्नानो मनुजद्विके संक्रामयति, ततः स एव देवद्विकं बध्नानः संक्रमोत्कृष्टान्मनुजद्विकात् संक्रमावलिकारहितामुदयावलिकारहितां च तां बन्धावलिकारहितां संक्रान्तस्थितिं देवद्विके संक्रामयतीति गाथार्थः ॥ ३७ ॥ तीर्थङ्कराहारकप्रकृतीः संयता बध्नन्ति, तेषां चान्तःकोटाकोटिरुत्कृष्टोऽपि सर्वप्रकृतीनां स्थितिबन्धः सत्ता न भवति, इतरगाथायां संक्रमेणापि इयता एव भाव्यम्, एवं हि बन्धसंक्रमोत्कृष्टत्वे संशयस्तदपनोदायाह—

तित्थयराहाराण संकमणे बंधसंतयं सुपि। अंतो कोडाकोडी तहावि ता संकमुक्कोसा ॥ ३८ ॥

व्याख्या—यद्यप्याहारतीर्थङ्कराणां सङ्क्रमणे बन्धसतोरप्यन्तःकोटाकोटिस्तथापि ताः सङ्क्रमोत्कृष्टा यतो बन्धान्तःकोटाकोट्याः सङ्क्रमात् कोटाकोटिः सङ्ख्येयगुणेति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ भूय एतदेव भावयति—

एयइयसंतया जं सम्मद्दिट्ठीण सव्वकम्मेसु। आऊणि बंधउक्कोसगाणि जं णण्ण संकमणं ॥ ३९ ॥

व्याख्या—अन्तःकोटाकोटिसत्कर्मता सम्यग्दृष्टीनां, यतः-सर्वकर्मसु भवत्यतः सङ्क्रमोऽप्यन्तःकोटाकोटिमात्र एव, आयूंषि बन्धोत्कृष्टान्यत्राभिहितानि यस्मात्तेष्वन्यप्रकृतिसङ्क्रमणं नास्तीति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ यासां बन्धे सङ्क्रमो भवति, तासां सङ्क्रमपरिमाणमुक्तम्, यासामबन्धे स्थितिसङ्क्रमो भवति, तासां प्रमाणनिरूपणायाह—

गंतुं सम्मो मिच्छंतस्सुक्कोसं ठिइं च काऊणं। मिच्छियराणुक्कोसं करेति ठितिसंकमं सम्मो ॥ ४० ॥

व्याख्या—वेदकसम्यग्दृष्टिः मिथ्यात्वं गत्वा तस्य मिथ्यात्वस्योत्कृष्टस्थितिं च कृत्वा ततो विशुद्ध्यमानपरिणामोऽन्तर्मुहूर्त्ते व्यतीते सम्यक्त्वं प्रतिपन्नः, ततः सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः मिथ्यात्वस्थितिं अन्तर्मुहूर्त्तोनसप्ततिकोटाकोटिप्रमाणां सङ्क्रामयतीति गाथार्थः ॥ ४० ॥ उत्कृष्टसङ्क्रमस्वामित्वमाह—

अंतोमुहुत्तहीणं आवलियदुहीणतेसु सट्ठाणे। उक्कोससंकमपहू उक्कोसगबंधगण्णासु ॥ ४१ ॥

व्याख्या—अन्तर्मुहूर्त्तोनां मिथ्यात्वस्थितिं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सङ्क्रामयति, तामप्यावलिकापरतः सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिं सम्यक्त्वे सङ्क्रामयति तामपि द्वितीयावलिकापरतः, सम्यक्त्वस्थितिं सम्यग्दृष्टिरेव स्वस्थाने सम्यक्त्वस्थितावपवर्त्तयत्यतः तिसृणामपि दृष्टिप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिसङ्क्रमस्य प्रभुः स्वामी सम्यग्दृष्टिः, अन्यासां बन्धोत्कृष्टानां सङ्क्रमोत्कृष्टानां च स्वोत्कृष्टस्थितिब-

न्यराः उत्कृष्टस्थितिसङ्क्रमस्वामिनस्ते च प्रायः संज्ञिमिथ्यादृष्टयो देवायुस्तीर्थंकराहारकवर्जितानामिति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

बंधुक्कोसाणं आवलिए आवलिदुगेण इयराणं । हीणा सव्वावि ठिई सो जट्ठिइ संकमो भणिओ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—बन्धेनोत्कृष्टा सत्कर्मता यासां ता बन्धोत्कृष्टाः, तासां बन्धावलिकारहिता बन्धावलिकापरतः उत्कृष्टस्थितिबन्धकाः उत्कृष्टस्थितिं सङ्क्रामयन्ति, सङ्क्रमोत्कृष्टानां बन्धावलिकासङ्क्रमावलिकाभ्यां परतस्त एव मिथ्यादृष्टयो यथासम्भवमुत्कृष्टस्थितिसङ्क्रमं कुर्वन्ति, उत्कृष्टस्य जघन्यस्य वा सङ्क्रमस्य काले या सर्वापि स्थितिः उदयावलिकासहिता उत्कृष्टा सङ्क्रमस्थितिः यत्स्थितिर्भण्यते, यत्स्थितिसमासत्वस्तदुपलक्षितो वा सङ्क्रमो यत्स्थितिसङ्क्रमो भण्यते इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

आवलिकापवादमाह—

सावाहा आउठिई आवलिगूणा उ जट्ठितिसठाणे । एक्का ठिई जहण्णो अणुदइयाणं निहयसेसा ॥ ४३ ॥

व्याख्या—साबाधा आयुषः स्थितिः यत्स्थितिरुच्यते यतस्तस्य पारभविकाऽबाधा भवति, आयुषां परस्परं सङ्क्रमाभावान्न तस्याः सङ्क्रमोऽस्ति, अतः साबाधोच्यते एकभविका आयुषः स्थितिरावलिकोना तु यत्स्थितिसङ्क्रमो बन्धोत्कृष्टत्वात्स च स्वस्थाने स्वमकृतावेव सङ्क्रामयतीत्युक्तमुत्कृष्टस्वामित्वम् । एकस्याः स्थितेर्यः सङ्क्रमः स जघन्यसङ्क्रमः अनुदयवतीनां तु या निहतशेषा जघन्या स्थितिः सा जघन्यसङ्क्रम इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

जघन्यसङ्क्रमस्वामित्वमतिदिशन्नाह—

जो जो जाणं खवगो जहण्णठितिसंकमस्स सो सामी । सेसाणं तु सजोगी अंतमुहुत्ते जओ तस्स ॥४४॥

व्याख्या—यः कश्चिद्यासां प्रकृतीनां क्षपकः स तासां प्रकृतीनां जघन्यस्थितिसङ्क्रमस्वामी, शेषाणां तु सयोगी, यतः तस्य सर्वप्रकृतीनां अन्तर्मुहूर्तमात्रा स्थितिः स्वल्पा भवतीति गाथार्थः ॥ ४४ ॥

तस्यैव जघन्यस्थितिसङ्क्रमस्य स्वपरप्रकृतिस्थानविशेषाद् द्वैविध्यं दर्शयति—

उदयावलिए छोभो अण्णपगईएँ जो य अंतिमओ। सो संकमो जहण्णो तस्स पमाणं इमं होइ ॥ ४५ ॥

व्याख्या-'अन्यप्रकृतेः' परप्रकृतेरुदयावलिकायां योऽन्तिमः सच्छोभो यश्च स्वप्रकृतावेवोदयावलिकायामन्तिमः संच्छोभः स सङ्क्रमो जघन्यस्तस्य च प्रतिप्रकृतिप्रमाणमेतद् वक्ष्यमाण भवतीति गाथार्थ ॥ ४५ ॥

स्वप्रकृतौ जघन्यसङ्क्रमं तावदाह—

संजलणलोभनाणंतरायदंसणचउक्कआऊणं। सम्मत्तस्स य समओ सगआवलियातिभागंमि ॥ ४६॥

व्याख्या—सञ्ज्वलनलोभज्ञानान्तरायदशकदर्शनायुश्चतुष्कप्रकृतीनां वेदकसम्यक्त्वस्य च सामयिकास्थितिः,स्वोदयावलिकात्रिभागे सङ्क्रामयत्येष जघन्य आसां सङ्क्रम इति। सत्स्वामित्वमेतद्भावयति-सूक्ष्मसम्परायक्षपके सञ्ज्वलनलोभस्य यदोदयावलिका समयाधिकास्थितिः शेषा भवति, तदा तत्सामयिकं दलं स्वोदयावलिकात्रिभागे सङ्क्रामयत्येष जघन्यसङ्क्रमः, क्षीणकषायोऽप्येवमेव ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्काणाम्। आयुषामपि स्वानुभवकाले एवमेव कुर्वन्ति। यत्स्थितिः सर्वासां समयाधिकावलिका। सम्यक्त्वस्योत्तरगाथायां सूत्रकारो भावयिष्यतीति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

खविऊणमिच्छमीसे मणुओ सम्मंमि खवियसेसम्मि। चउगइउ तओ होउं जहण्णठितिसंकमस्सामी ॥४७॥

व्याख्या—क्षपित्वा मिथ्यात्वमिश्रे मनुष्यः ततः सम्यक्त्वे क्षपितशेषे कश्चिच्चतुर्गतिकोऽपि भवति, तत्र भावक्रमेण जघन्यसङ्क्रमं करोति, अतश्चतुर्गतिका अपि स्वामिनो भवन्तीति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

निद्दादुगस्स साहियआवलियदुगं तु साहिए तंसे । हासाईणं संखेज्ज वच्छरा ते य कोहम्मि ॥ ४८ ॥

व्याख्या—निद्राप्रचलयोरेका स्थितिः जघन्यस्थितिसङ्क्रमः, संक्रमान्ते स्वस्थितेरुपरिस्था एकास्थितिः स्वाधःस्थसमयाधिके भावलिकात्रिभागे क्षीणकषायः संक्रामयति, तयोः कियन्मात्रा यत्स्थितिः ? तस्मिन् काले आवलिकाद्विकमसङ्ख्येयभागाधिकं सर्वस्थितिप्रमाणमिति भावः । हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सानां क्षपकेनापवर्त्य सङ्ख्येयवार्षिका स्थितिः कृता, सा तेषामात्मनिर्लेपनाद्यायां सञ्ज्वलनक्रोधे प्रक्षिप्यमाणा जघन्यः सङ्क्रमो भवति, तेषां कियती यत्स्थितिः ? अन्तकरणोनानि सङ्ख्येयवर्षाणीति गाथार्थः॥ ४८ ॥

पुंसंजलणाण ठिई, जहण्णिया आवलीदुगेणूणा । अंतो जोगंतीणं पलियासंखंसइयराणं ॥ ४९ ॥

व्याख्या—पुंवेदसञ्ज्वलनक्रोधमानमायानां या जघन्या स्थितिः सैव यत्स्थितिः, तत्र पुरुषवेदस्याष्टौ वर्षाणि जघन्यसङ्क्रमपि हत्यान्तर्मुहूर्त्तोनानि अबाधोनानीति भावः । एवं सञ्ज्वलनक्रोधस्य मासद्वयमन्तर्मुहूर्त्तोनं, मानस्य मासो अन्तर्मुहूर्त्तोनो, मायायाः अर्द्धमासोऽन्तर्मुहूर्त्तोनो जघन्यसंक्रमो, यत्स्थितिः साबाधः स एव किन्त्वावलिकाद्विकोना, यतो बन्धव्यवच्छेदात् बन्धावलिकायां गतायां क्षपयितुमारब्धस्ताः प्रकृतीर्भूयोऽप्यावलिकायां क्षिप्यन्ते, अतो बन्धावलिकाक्षेपणावलिका रहिता शेषा यत्स्थि-

१ उत्पावलिका.

तिरिति। "अंतो जोगंतीणं"ति सयोग्यन्ते सत्ता यासां ताः सयोग्यन्तिकाः, तासां सर्वापवर्त्तनेनान्तर्मुहूर्त्तिकी स्थितिर्भवति, सा उदयावलिकारहिता जघन्यसंक्रमः। सावलिकः स एव यत्स्थितिः सर्वस्थितिरित्यर्थः। कियत्यस्ताः सयोग्यन्तिकाः नामत्रयोदशरहिता नामनवतिरुच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्रसातासातसहिताश्चतुर्णवतिः भवतीति। आह परः—आसां प्रकृतीनां समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितावयोगिनि कस्मान्न जघन्यः सङ्क्रमोऽभिधीयते, क्षीणकषायस्येव स्वान्तर्वर्त्तिनीनां, अत्रोच्यते—स भगवान् अयोगी योगव्यापाररहितः निष्प्रकम्पो नाष्टानां करणानामेकमपि प्रवर्त्तयति, निष्क्रियत्वात्केवलमुदयप्राप्तान्यनुभवत्यतः सयोगिन्येव जघन्यसंक्रम इति। पल्योपमासङ्ख्येयभागस्त्वितरासां भणितशेषाणां, कास्ताः स्त्यानर्द्धित्रिकमिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिमध्यमाष्टकषायक्लीनपुंसकवेदनामत्रयोदशकानां द्वात्रिंशत्प्रकृतीनां स्वक्षपणकालेऽन्त्यसंच्छोभः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रो यः सर्वापवर्त्तनेन जातः, स द्वात्रिंशत्प्रकृतीनामपि जघन्यसंक्रम इति। यत्स्थितिस्तु स एवावलिकायुक्तस्तत्कालस्थितिरित्यर्थः, नपुंसकवेदस्त्रीवेदयोः पुनः सान्तर्मुहूर्त्तः, यतः—अन्तरकरणस्थः तौ सङ्क्रामयति, शेषकर्मप्रकृतीनामन्तरकरणं न भवति, अत उदयावलिकायुक्ता यत्स्थितिरिति। अनन्तानुबन्धिनां स्वक्षपणान्ते चतुर्गतिकानामन्यतमः। मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमः। शेषाणां षड्विंशतिप्रकृतीनां बादरक्षपकः स्वसंक्रमान्तसमये जघन्यसंक्रमस्वामीति गाथार्थः॥ ४९॥

स्वामित्वानन्तरं साद्यनादिप्ररूपणा सुगमा भवत्यतः सोच्यते—

मूलठिइए अजहण्णो सत्तण्ह तिहा चउव्विहो मोहे। सेसविगप्पा साई अधुवा ठितिसंकमे होंति॥५०॥

व्याख्या—मूलप्रकृतीनामजघन्यस्थितिसङ्क्रमः सप्तानां त्रिधा भवति, कथं ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां क्षीणकषायस्य समया-

शिकाद्विकाशेषायां स्थितौ जघन्यः स्थितिसङ्क्रमः, अघातिकर्मणां सयोग्यन्तसमये जघन्यस्थितिसङ्क्रमोऽन्तमुहूर्त्तमात्रस्थितित्वात् तेषाम्। अतः सादिरध्रुवो जघन्यस्तदन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः, स च सादिर्न भवति, तयोरप्रतिपातात् तत्स्थानमप्राप्तानामनादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। मोहनीयस्य चतुर्विधः, कथं क्षपकश्रेण्यां सूक्ष्मसम्परायस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्यः, स च सादिरध्रुवः, तदन्योऽजघन्यः, स च क्षायिकदृष्टेरुपशान्तस्योपशमश्रेणीतः प्रतिपततः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। शेषविकल्पाः साद्यध्रुवाः सर्वकर्मणाम्। जघन्यस्य कारणमुक्तम्। उत्कृष्टस्थितिबन्धकानां मिथ्यादृष्टीनां उत्कृष्टः स्थितिसङ्क्रमः सादिः, तीव्रपरिणामात् पततामध्रुवोऽनुत्कृष्टस्तु तदा सादिः, सोऽप्युत्कृष्टबन्धे सत्यध्रुव इति गाथार्थः ॥ ५० ॥

उत्तरप्रकृतीनामाह—

तिविहो धुवसंतीणं, चउव्विहो तह चरित्तमोहीणं। अजहन्नो सेसासुं दुविहा सेसावि दुविगप्पा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—ध्रुवं नित्यं सत्कर्म यासां ता ध्रुवसत्यः, तासां ध्रुवसतीनां त्रिंशदुत्तरशतप्रमाणानां त्रिविधो भवत्यजघन्यसङ्क्रमः, कासांचित्? नेत्याह चारित्रमोहनीयप्रकृतीनां कषायनोकषायरूपाणां चतुर्विधो भवत्यजघन्यसङ्क्रम इति। कथं? नामत्रयोदशकस्त्यानर्द्धित्रिकाणां बादरक्षपको, ज्ञानान्तरायदर्शनषट्कानां क्षीणकषायः, शेषध्रुवसतीनां सयोगी स्वान्तसमये जघन्यं स्थितिसङ्क्रमं करोति। स च सादिरध्रुवस्तदन्यः सर्वोऽप्यजघन्यस्तेषामप्रतिपातात् स च सादिर्न भवति, तत्स्थानमप्राप्तानामनादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। कषायनोकषायाणां चतुर्विधः, कथं? स्वस्वक्षपकाणां जघन्यः स च सादिरध्रुवः तच्छेषोऽजघन्यः, क्षीणदृष्टेरुपशान्तद्वेषस्योपशान्तस्योपशान्तानां भावक्षयात् प्रतिपततः सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। अध्रुवसतीनामजघन्यो

द्विधा, शेषाः सर्वासामपि द्विधा भवन्ति। कथं ? वेदनीयकमनुजद्विकवैक्रियाहारकसप्तकायुश्चतुष्कोच्चैर्गोत्रसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वतीर्थङ्कराणां अष्टाविंशत्यध्रुवप्रकृतीनां अध्रुवत्वादेव सर्वेऽपि सङ्क्रमाः साद्यध्रुवाः। ध्रुवसत्तीनां जघन्यस्य कारणं प्रागुक्तम्, उत्कृष्टानुत्कृष्टौ मिथ्यादृष्टौ भवतोऽतः सुगमाविति गाथार्थः ॥ ५१ ॥ उक्तः स्थितिसङ्क्रमः, अधुनाऽनुभागसङ्क्रममाह—

ठितिसंकमोव्व तिविहो रसम्मि उव्वट्टणाइविन्नेओ। रसकारणओ नेयं घाइत्तविसेसणभिहाणं ॥५२॥

व्याख्या—स्थितिसङ्क्रमवदसावनुभागे तद्विषये यः सङ्क्रमः सोऽपि त्रिविध उद्वर्त्तनादिभेदाद् ज्ञेयः, रसकारणतो रसहेतुकं ज्ञेयं, घातित्वविशेषणाभिधानं प्रकृतीनामिति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

देसग्घाइरसेणं पगईओ होन्ति देसघाईओ। इयरेणियरा एमेव ठाणसन्नावि नेयव्वा ॥ ५३ ॥

व्याख्या—देशघातिरसेन बन्धोदयोदीरणसङ्क्रमेषु हेतुभूतेन देशघात्यभिधानाः प्रकृतयो भवन्ति, ताश्च पञ्चविंशतिः 'नाणावरणचउक्कं' इत्यादिना कथिता एव, इतरेण-सर्वघातिना सर्वघातिन्यः प्रकृतयो भवन्ति, ता अपि 'केवलियणाणदंसण' इत्यादिना कथिता एवाथ, एवमेव स्थानसंज्ञापि घातिसंज्ञावद्विज्ञेया, 'आवरणमसव्वग्घं' इत्यादिना, सप्तदशानामेकद्वित्रिचतुःस्थानिकसंज्ञाविहिता शेषाणां तु द्वित्रिचतुःस्थानिकसंज्ञाभिहितेति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्न तत्र संज्ञा विहिता तत्संज्ञार्थं सङ्क्रममाधिकृत्य कासांचिद्विशेषार्थमाह—

सम्मग्घाइदुठाणो मीसायवमणुयतिरियआऊणं। इगदुट्ठाणो सम्मंमि तदियरोण्णासु जहुत्ता ॥ ५४ ॥

---

१ प्रा० १ गा. १९। २ प्रा. ३ गा. १७। ३ प्रा. ३ गा. ३०।

व्याख्या—सर्वघाती जघन्यमध्यमोत्कृष्टोऽपि यः कश्चिद्रसः स सम्यग्मिथ्यात्वातपमनुष्यतिर्यगायुषां भवति, द्विस्थानिकश्च । आयुषोर्नेह त्रिचतुःस्थानिकः । एकस्थानिकरसस्पर्द्धकविशेषाः सर्वेऽपि द्विस्थानिकस्य केचित् सम्यक्त्वे 'तदितर'त्ति, सर्वघातिरसादन्यो देशघातिरसो भवति, किमुक्तं भवति, सम्यक्त्वं एकद्विस्थानिकदेशघातिरससंज्ञं शेषास्त्वन्यासु प्रकृतिषु यथाऽधस्तृतीयद्वारे बन्धमधिकृत्य अभिहितम्, तथा सङ्क्रमेऽपि भवतीति गाथार्थः ॥ ५४ ॥ उत्कृष्टजघन्यविधेः संशयापनोदायाह—

दुट्ठाणोच्चिय जाणं ताणं उक्कोसओवि सो चेव । संकमइ वेयगे वि हु सेसासुक्कोसओ परमो ॥ ५५ ॥

व्याख्या—याः प्रकृतयो द्विस्थानिकरसविषया एव, नान्यविषयाः सम्भवन्ति, तासां स एवं द्विस्थानिक उत्कृष्टः सङ्क्रामति, यतस्तस्य स्पर्द्धकान्यसङ्ख्येयभेदभिन्नानि । वेदकसम्यक्त्वेऽपि द्विस्थानिक एवोत्कृष्टः । शेषप्रकृतिषूत्कृष्टश्चतुःस्थानिको रस इति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

एक्कट्ठाणजहण्णं संकमइ पुरिससम्मसंजलणे । इयरासु दोट्ठाणि य जहण्णरससंकमे फड्डं ॥ ५६ ॥

व्याख्या—एकस्थानिकस्य रसस्य सर्वजघन्यस्पर्द्धकं संक्रामति । किं सर्वासां नेत्याह—पुरुषवेदसम्यक्त्वसंज्वलनानां जघन्यानुभागसंक्रमे इतरासामेतच्छेषाणां प्रकृतीनां द्विस्थानिकजघन्यरसस्पर्द्धकं जघन्यसंक्रमे संक्रामति । यद्यपि ज्ञानावरणचतुष्कदर्शनत्रिकान्तरायाणां एकस्थानिकस्पर्द्धकानि बन्धेऽभिहितानि, तथापि जघन्यसंक्रमे तानि न संक्रामन्तीति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

उत्कृष्टरससंक्रमस्वामित्वमाह—

बंधिय उक्कोसरसं आवलियाओ परेण संकामे । जावंतमुहुमिच्छो असुभाणं सव्वपयडीणं ॥ ५७ ॥

व्याख्या—बध्वा सर्वोत्कृष्टरसस्पर्द्धकं बन्धावलिकायां गतायां तदुत्कृष्टरसं मनुष्योपपातिदेवाऽसंख्येयवर्षायुस्तिर्यङ्मनुष्यान् मुक्त्वाऽन्यश्चतुर्गतिको मिथ्यादृष्टिः सर्वाऽशुभप्रकृतीनां संक्रामयति, उत्कृष्टेनापि अन्तर्मुहूर्तं यतस्तस्मिन्नतीतेऽवश्यं तद्रसं शुभपरिणामेनान्यथा करोतीति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

आयावुज्जोवोरालपढमसंघयणमणदुगाऊणं । मिच्छा सम्मा य सामी सेसाणं जोगिसुभियाणं ॥ ५८ ॥

व्याख्या—आतपोद्योतौदारिकसप्तकप्रथमसंहननमनुजद्विकानां आसां द्वादशप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयो वा स्वामिनः । यद्यप्यातपोद्योतयोः मिथ्यादृष्टिना सतानुभाग उत्कृष्टः कृतः, तथापि सम्यग्दृष्टित्वे तयोरन्यासां च शुभप्रकृतीनां नानुभागमपवर्तयति । चतुर्णामपि आयुषामुत्कृष्टमनुभागं बध्वा बन्धावलिकायाः परतः यावत्समयाधिकावलिकाशेषा तावदुत्कृष्टानुभागसङ्क्रमो भवति, शेषशुभप्रकृतीनां वैक्रियाहारककार्मणसप्तकानि त्रसादिदशकं शुभवर्णैकादशकं समचतुरस्रशुभविहायोगतिसातोच्चैर्गोत्रदेवद्विकपञ्चेन्द्रियजात्यगुरुलघुपराघातोच्छ्वासनिर्माणतीर्थङ्कराणां चतुष्पञ्चाशत्प्रकृतीनां सयोगी स्वान्तसमयं यावत् उत्कृष्टानुभागं सङ्क्रामयति, चशब्दादन्येऽपि स्वबन्धव्यवच्छेदादुपरिगुणस्था जीवा इति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

भणितमुत्कृष्टसंक्रमस्वामित्वं, जघन्यसङ्क्रमपरिज्ञानार्थमाह–

खवगस्संतरकरणे अकए घाईण जो उ अणुभागो । तस्स अणंतो भागो, सुहुमेगिंदिय कए थोवो ॥ ५९ ॥

व्याख्या—क्षपकस्यान्तरकरणेऽकृते सर्वघातिदेशघातिप्रकृतीनां योऽनुभागः सम्भवति, तस्मादनन्तभागः सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य भवति, कृतेऽन्तरकरणे पुनः सूक्ष्मैकेन्द्रियानुभागादपि स्तोकतरो भवतीति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

सेसाणं असुभाणं केवलिणो जो उ होइ अणुभागो । तस्स अणंतो भागो असण्णिपंचेंदिए होइ ॥ ६० ॥

व्याख्या—शेषाणामघात्यशुभानां असाताद्यवर्जसंहननसंस्थानदशकाकुवर्णनवकाअस्थिरादिपट्कोपघातापर्याप्तकनीचैर्गोत्राशुभविहायोगतीनां त्रिंशत्प्रकृतीनां यः केवलिनः सयोगिनोऽनुभागस्तस्यानन्तभागोऽसंज्ञिनि पञ्चेन्द्रिये भवतीति गाथार्थः ॥ ६० ॥

सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयः किलान्तर्मुहूर्तात्परतः सर्वप्रकृतीनामनुभागघातं कुर्वन्ति, तन्निवारणार्थमाह–

सम्मद्दिट्ठी न हणइ सुभाणुभागं दु चेव दिट्ठीणं । सम्मत्तमोसगाणं उक्कोसं हणइ खवगो उ ॥ ६१ ॥

व्याख्या—सम्यग्दृष्टिः शुभप्रकृतीनां देवमनुजद्विकौदारिकवैक्रियाहारककार्मणसप्तकत्रसादिदशकशुभवर्णैकादशकपराघातषट्कसातपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंहननसंस्थानागुरुलघुप्रशस्तविहायोगत्युच्चैर्गोत्राणां षट्षष्ठिप्रकृतीनां यावद् द्वेषट्षष्ठीसागरोपमाणां तावच्छुभानुभागं न विनाशयति, सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरशुभदृष्ट्योरपि नोत्कृष्टानुभागं विनाशयन्ति, अपि तु क्षपकः सम्यग्दृष्टिर्विनाशयत्युभयोरपि दृष्ट्योरिति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

भावितमतः साम्प्रतं जघन्यस्वामित्वमाह–

घाईणं जे खवगा जहण्णरससंकमस्स ते सामी । आऊण जहण्णठिई बंधाओ आवलीसेसा ॥ ६२ ॥

व्याख्या—घातिकर्मप्रकृतीनां ये यासां क्षपकास्ते तासां जघन्यरससङ्क्रमस्वामिनः नवनोकषायसञ्ज्वलनानां कृतान्तरकरणो बादरक्षपकः स्वक्षपणक्रमेण जघन्यसङ्क्रमं करोति, जघन्यस्थितिसङ्क्रमकाले ज्ञानान्तरायदर्शनषट्कानां क्षीणकषायः स्वामी । सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरपि यः स्वस्थितिरत् जघन्यसंक्रमं करोति, आयुषां सर्वजघन्यस्थित्यनुभागबन्धाद्बन्धावलि-

कायाः परतश्चतुर्णामपि समयाधिकावलिकाशेषा तावज्जघन्यानुभागसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

अणतित्थुव्वलणाणं संभवणा आवलिएँ परएणं। सेसाणं इगिसुहुमो घाइय अणुभागकम्मंसो ॥ ६३ ॥

व्याख्या—अनन्तानुबन्धिनां तीर्थङ्करस्य च उद्वलनप्रकृतीनां च नरकमनुजदेवद्विकवैक्रियाहारकसप्तकोच्चैर्गोत्राणां एकविंशतिसङ्ख्यानां जघन्यरसबन्धसम्भवात् बन्धावलिकायाः परतो जघन्यरससंक्रमं करोति, एकं समयम्। कोऽसाविति वैक्रियैकादशकस्यासंज्ञिपञ्चेन्द्रियो, मनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्राणां सूक्ष्मनिगोदः, आहारकसप्तकस्याप्रमत्तः, तीर्थङ्करस्याविरतसम्यग्दृष्टिरनन्तानुबन्धिनां पश्चात्कृतसम्यक्त्वो मिथ्यादृष्टिरुक्तशेषाणां सप्तनवतिप्रकृतीनामेकेन्द्रियसूक्ष्मत्रसः वाय्वग्निकायिको हि तत्सत्कर्मा घातितानुभागकर्मांशः विनाशितानुभागसत्कर्मा तदधोऽनुभागबन्धकः तद्भवस्थोऽन्यभवस्थो वा जघन्यरससंक्रम करोतीति गाथार्थः ॥६३॥

उक्तं जघन्यस्वामित्वम्, तदनन्तरं साद्यनादिप्ररूपणामपि मूलप्रकृतीनामाह—

साइयवज्जो अजहण्ण संकमो पढमदुइयचरिमाणं। मोहस्स चउविगप्पो आउसणुक्कोसओ चउहा ॥ ६४ ॥

व्याख्या—सादिवर्जो जघन्यसङ्क्रमो ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणामनादिध्रुवाध्रुवभेदात् त्रिविधो भवति, कथं यतः-क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्यानुभागसङ्क्रमो भवति, स च सादिरध्रुवः, तच्छेषोऽजघन्यः, तत्स्थानमप्राप्तानामनादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। मोहनीयस्याजघन्यः चतुर्विधः, कथं? सूक्ष्मरागक्षपकस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्योऽनुभागसङ्क्रमः, स च सादिरध्रुवः, तच्छेषोऽजघन्यः क्षायिकदृष्टेरुपशान्तदृष्टेर्वा सर्वमोहनीयोपशमकस्य प्रतिपततः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। आयुषश्चतुर्विधोऽनुत्कृष्टः सङ्क्रमः, कथमप्रमत्तो देवायुष्कस्योत्कृष्टानुभागं बद्ध्वा बन्धा-

वलिकायाः परतः सङ्क्रामयितुमारब्धः, यावदुदयावलिकाशेषा तावदुत्कृष्टानुभागं सङ्क्रामयति, ततस्तस्मिन्नष्टेऽनुत्कृष्टः सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

साइयवज्जो वेयणियनामगोयाण होइ अणुक्कोसो । सव्वेसु सेस भेया साई अधुवा य अणुभागे ॥ ६५ ॥

व्याख्या—सादिवर्जस्त्रिविधो वेदनीयनामगोत्राणां अनुत्कृष्टानुभागसङ्क्रमो भवति, कथं? सूक्ष्मरागक्षपकेन वेदनीयनामगोत्राणां स्वान्तसमये यः सर्वोत्कृष्टोऽनुभागो बद्धः, स बन्धावलिकायाः परतो यावत्सयोगिचरमसमयः, तावत्सङ्क्रामयत्यतः सादिरध्रुवः, तच्छेषोऽनुत्कृष्टः, तेषामनादिसद्भावादनादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् । शेषाः मूलप्रकृतिषु ये भेदास्ते द्विविधाः सादिरध्रुवा भवन्ति, कथं? घातिकर्मणां जघन्यभावना कृतैव, उत्कृष्टानुत्कृष्टयोः मिथ्यादृष्टौ परावर्त्तमानतया भावना सुगमैव, अघातिकर्मणामपि उत्कृष्टस्य भावनोक्ता, जघन्याजघन्यौ सूक्ष्मपर्याप्तकैकेन्द्रियस्य भवतोऽतः साद्यध्रुवौ तौ भावितावेवेति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

अजहण्णो चउभेओ पढमगसंजलणनोकसायाणं । साइयवज्जो सोच्चिय जाण खवगो खवियमोहो ॥ ६६ ॥

व्याख्या—अजघन्यानुभागसङ्क्रमोऽनन्तानुबन्धिसञ्ज्वलननोकषायाणां सप्तदशप्रकृतीनां चतुर्विधो भवत्यनन्तानुबन्धिवर्ज्जानां स्वक्षपकाणां जघन्यस्थितिसङ्क्रमकाले जघन्यानुभागसंक्रमो भवति, अनन्तानुबन्धिनां तूद्वलितबद्धानां बन्धावलिकायां गतायां जघन्यो भवति, तच्छेषोऽजघन्य उपशमश्रेण्यां उपशान्तकषायस्थानात् प्रतिपततः सादिस्त स्थानमप्राप्तस्यानादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्, सादिवर्ज्जस्त्रिविधोऽजघन्यानुभागसङ्क्रमो भवति, ज्ञानान्तरायदशकदर्शनषट्कानां षोडशानां । प्रकृतीनां कथं? क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ जघन्यानुभागसङ्क्रमः, स च सादिरध्रुवः, तच्छेषोऽजघन्यः, तेषामनादिसद्भावादनादिः

ध्रुवाध्रुवौ भाव्यदिति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

सुभधुवचउवीसाए होइ अणुक्कोससाइ परिवज्जो । उज्जोयरिसभओरालियाण चउहा दुहा सेसा ॥ ६७ ॥

व्याख्या—शुभाश्च ताः ध्रुवाश्च शुभध्रुवाः, तस्याः शुभध्रुवचतुर्विंशतेरनुत्कृष्टानुभागसङ्क्रमः सादिवर्जः त्रिविधो भवति, कास्ताः ! त्रसादिदशकसातपञ्चेन्द्रियजात्यगुरुलघूच्छ्वासनिर्माणप्रशस्तविहायोगतिचतुरस्रसंस्थानपराघातकार्मणतैजसशुभवर्णचतुष्कमिति चतुर्विंशतिः, शुभवर्णैकादशकं कार्मणसप्तकं ये तु गृह्णन्ति, तेषां षट्त्रिंशद् भवति, उभयत्राप्यविरोधः । कथं ? त्रिविधः सङ्क्रमो भवति? एतद्भावयति–आसां क्षपकश्रेण्यां स्वबन्धकैः स्वान्तसमये उत्कृष्टानुभागो बद्धस्तं बन्धावलिकायाः परतस्तदुपरितनाः सयोग्यन्तसमयं यावदुत्कृष्टानुभागं सङ्क्रामयन्ति, अतोऽसौ सादिरध्रुवस्तदन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः, तासां ध्रुवसद्भावादनादिः ध्रुवाध्रुवौ भाव्यत् । उद्योतप्रथमसंहननौदारिकसप्तकानां चतुर्धा भवति, कथमुद्योतवर्जानामष्टानां सम्यग्दृष्टिरत्यन्तविशुद्ध्यमानपरिणामी देव उत्कृष्टमनुभागं बध्नाति, बन्धावलिकापरतः स एव सङ्क्रामयति । उद्योतस्य तु सप्तमपृथिव्यां नारकः सम्यक्त्वं प्रतिपत्तुकामः मिथ्यादृष्टिरुत्कृष्टमनुभागं बन्धावलिकायाः परतः स एव सङ्क्रामयति, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कृष्टं द्वेषट्षष्टीसागरोपमं ततोऽनुत्कृष्टः सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिर्ध्रुवाध्रुवौ भाव्यत् ।, 'दुहा सेस'त्ति, उक्तानामुक्तशेषाः सङ्क्रमाः, अनुक्तानां प्रकृतीनां चत्वारोऽपि सङ्क्रमा द्विधाः, साद्यध्रुवा भवन्ति । कथं ? सप्तदशानां षोडशानां च जघन्यानुभागसङ्क्रमः प्रागेवाभिहितः, उत्कृष्टानुत्कृष्टौ मिथ्यादृष्टौ भवतोऽतः परावर्त्तकत्वात् साद्यध्रुवौ भावितौ एवमेव षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां उत्कृष्टः प्रागुक्तो जघन्याजघन्यौ सूक्ष्मैकेन्द्रिये हतानुभागसत्कर्म्मणि भवतोऽतः साद्यध्रुवौ भावितौ एवं शेषाणां सप्तदशषोडशनवषट्त्रिंशद्वर्जितानामशीतिप्रकृतीनां

पञ्चेन्द्रियपर्याप्तशुभपरिणामेन वैक्रियनवकोच्चैर्गोत्रातपतीर्थङ्कराहारकसप्तकमनुजद्विकायुस्त्रिकाणां चतुर्विंशतिशुभप्रकृतीनां उत्कृष्टानुभागबन्धो भवति, अशुभपरिणामेन अशुभबोपपट्पञ्चाशत् प्रकृतीनां उत्कृष्टानुभागबन्धो भवति, सर्वासामपि जघन्यः सूक्ष्मैकेन्द्रिये हतानुभागसत्कर्मणि जघन्योऽपि भवति, अतश्चत्वारोऽप्यनुभागसङ्क्रमाः साद्यध्रुवा भाविता एव ॥ ६७ ॥ समाप्तोऽनुभागसङ्क्रम इति ॥

उक्तोऽनुभागसङ्क्रमः, अधुना प्रदेशसङ्क्रममाह तल्लक्षणमादावेवोच्यते—

विज्झाउव्वलणअहापवत्तगुणसव्वसंकमेहि अणू । जं नेइ अण्णपगई पएससंकामणं एयं ॥ ६७ ॥

व्याख्या—विध्यातसङ्क्रम उद्वलनासङ्क्रमो यथाप्रवृत्तसङ्क्रमो गुणसङ्क्रमः सर्वसङ्क्रमश्च, एतैः पञ्चभिः सङ्क्रमैः कर्मपरमाणून् यन्नयन्त्यन्यप्रकृतिं तत्स्वरूपेण व्यवस्थापयति, प्रदेशसङ्क्रमणमेतदुच्यत इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

विध्यातसङ्क्रमस्य लक्षणमाह—

जाण न बंधो जायइ आसज्ज गुणं भवं च पगईणं । विज्झाओ ताणंगुलअसंखभागेण अण्णत्थ ॥ ६८ ॥

व्याख्या—यासां प्रकृतीनां गुणं वा भवं वाश्रित्य बन्धो न जायते नोत्पद्यते, तासां विध्यातसङ्क्रमो भवति, एतद्भावयति वैक्रियैकादशकैकेन्द्रियविकलेन्द्रियजातयः सूक्ष्मत्रिकस्थावरातपप्रकृतयो मिथ्यात्वहेतौ सत्यपि नारकाः भवप्रत्ययं न बध्नन्ति, संहननषट्कं चतुरस्रहितसंस्थानानि नपुंसकवेदमनुजद्विकौदारिकसप्तकतिर्यगेकान्तयोग्यपादश दुर्भगादित्रिकनीचैर्गोत्राप्रशस्तविहायोगतितीर्थङ्कराणां मिथ्यात्वाविरतिसम्यक्त्वहेतुभिर्युक्तास्तथाऽप्यसङ्ख्येयवर्षायुषस्तद्भवस्थाः, तद्भवप्रत्ययं न बन्धका भवन्ति, एवं देवेष्वपि भावना कर्त्तव्या, स च विध्यातसङ्क्रमः प्रायो यथाप्रवृत्तावसाने एवंविधप्रकृतीनां भवति, तस्य

प्रमाणं यावन्मात्रः प्रथमसमये (परप्रकृतौ) दलप्रक्षेपः तत्प्रमाणप्रक्षेपः प्रक्षिप्यमाणं प्रकृतेः शेषदलं अङ्गुलासङ्ख्येयभागेनान्यत्र सङ्क्रामयति किमुक्तं भवति, अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रप्रदेशप्रमाणैः प्रक्षेपैरसङ्ख्येयोत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिणीप्रमाणैर्वा समयैः सर्वप्रकृतिदलं अन्यप्रकृतौ सङ्क्रामयतीति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

उद्वलनसङ्क्रमलक्षणमाह–

पलियस्स संखभागं अंतमुहुत्तेण तीए उव्वलइ । एवं पलियासंखिय भागेणं कुणइ निल्लेवं ॥ ६९ ॥

व्याख्या—पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रस्थितेः खण्डमुत्किरति, विनाशयत्यन्तर्मुहूर्त्तेनाहारकादीनां प्रकृतीनां एवमनेन विधिना पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेन करोति निर्लेपं सर्वदलसङ्क्रममिति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

विशेषमाह–

पढमाओ बीयखंडं विसेसहीणं ठिईए अवणेइ । एवं जाव दुचरिमं असंखगुणियंति अंतिमयं ॥ ७० ॥

व्याख्या—प्रथमस्थितिखण्डात् द्वितीयं स्थितिखण्डं विशेषहीनं अन्तर्मुहूर्त्तेनापनयति–विनाशयति, एवमनेन विधिना यावद् द्विचरमं स्थितिखण्डं एवं कानिचित्स्थितिखण्डानि प्रथमादसङ्ख्येयभागहीनानि कानिचित्सङ्ख्येयभागहीनानि कानिचित्सङ्ख्येयगुणहीनानि कानिचिदसङ्ख्येयगुणहीनानि तुशब्दाद्दलमाश्रित्यान्तिमस्थितिखण्डं प्रथमादसङ्ख्येयगुणं स्थिति स्थानमाश्रित्यासङ्ख्येयभागमिति गाथार्थः ॥ ७० ॥

अतस्तस्यैव दलस्य प्रक्षेपविधिरुच्यते–

खंडं दलं सठाणे समए समए असंखगुणणाए । सेढीए परठाणे विसेसहीणा इमं छुभइ ॥ ७१ ॥

व्याख्या—उत्कीर्यमाणस्थितीनां प्रथमसमये स्तोकं दलमुत्किरति, तस्माद् द्वितीयसमयेऽसङ्ख्येयगुणं एवं तृतीयादिष्वप्य सङ्ख्येयगुणवृद्ध्या नेयम्, तत्र प्रथमसमयोत्कीर्णं कुत्र दीयते, तदाह परस्थाने स्तोकं स्वस्थाने तस्मादसङ्ख्येयगुणं द्वितीयादिषु स्वस्थानेऽसङ्ख्येयगुणं परस्थाने विशेषहीनं दलं प्रक्षिपति, अनेन विधिना पल्योपममात्रस्थितीनां दलमन्तर्मुहूर्तेन निर्लेपयति, तच्छेषाण्यपि स्थितिखण्डान्येवमेव सङ्क्रामयतीति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

दुचरिमखंडस्स दलं चरिमे जं एइ सपरठाणंमि । तम्माणेणस्स दलं पल्लंगुलसंखभागेहिं ॥ ७२ ॥

व्याख्या—द्विचरमस्थितिखण्डकाचरमसमये परप्रदेशाग्रं स्वकीयचरमस्थितिखण्डके सङ्क्रामयतीति तन्मानेन चरमस्थितिखण्डस्य दलं प्रक्षिप्यमाणं २ पल्योपमासङ्ख्येयभागसमयैरन्यत्र नयति, परस्थाने यद्दीयते तन्मानेन असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयैरङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रैः क्षेत्रप्रदेशैर्वा अन्यत्र तद्दलं नयति, तदपि चरमस्थितिखण्डकदलमसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या परस्थाने उदयावलिकायाश्च नयति चरमस्थितिखण्डकस्य यश्चरमप्रक्षेपः स सर्वसङ्क्रम इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

उद्वलनविधिरुक्तः । उद्वलनप्रकृतीनां स्वामिनमाह—

एवं उव्वलणाणं कमेण नासेइ अविरओहारं । सम्मोऽणमिच्छमीसे छत्तीसऽनियट्टिजामाया ॥ ७३ ॥

व्याख्या—अनेनोद्वलनविधिना विनाशयत्यविरतो अन्तर्मुहूर्तात्परतः तत्सत्कर्माहारकसप्तकं उद्वलयति, सम्यग्दृष्टिर्देशविरतिसर्वविरतिगुणयुक्तो वा अनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वानि पूर्वविधिना, षट्त्रिंशत्प्रकृतीरनिवृत्तियादर उद्वलयति मध्यमाष्ट-

कषायनवनोकषायसञ्ज्वलनत्रिकस्त्यानर्द्धित्रिकनामत्रयोदशकाख्या इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

सम्ममीसाइं मिच्छो सुरदुगवेउव्विछक्कमेगिंदी। सुहमतसुच्चमणुदुगं अंतमुहुत्तेण अणियट्टी ॥ ७५ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टिरुद्वलयति, पञ्चनवतिसत्कर्मा देवद्विकमेकेन्द्रिय उद्वलयति, ततः स एव वैक्रियसप्तकं चतुष्कं वा सनरकद्विकमुद्वलयति, सूक्ष्मत्रसो वाय्वग्निकायिकः उच्चैर्गोत्रमुद्वलयति, पश्चान्मनुजद्विकमुद्वलयति प्रागुक्तविधिना। कालापवादमाह—पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेन प्रागुद्वलनं कथितम्, अन्तर्मुहूर्त्तेनानिवृत्तिबादरः षट्त्रिंशत्प्रकृतीः उद्वलयतीति गाथार्थः ॥ ७५ ॥ यथाप्रवृत्तसङ्क्रमलक्षणमाह—

संसारत्था जीवा सबंधजोगाण तद्दलपमाणा। संकामे तणुरूवं अहापवत्तीएँ तो णाम ॥ ७६ ॥

व्याख्या—संसारे तिष्ठन्तीति संसारस्थाः के जीवाः ध्रुवबन्धिनीनां स्वबन्धयोग्यानां प्रकृतीनामध्रुवबन्धिन्यस्तु सर्वा अपि योग्या एव, तासां दलं तत्प्रमाणेन स्तोकात्स्तोकं तदनुरूपं सङ्क्रामयन्ति, यथाप्रवृत्त्या यथा यथा हीनमध्यमोत्कृष्टयोगानां प्रवृत्तिस्तथा तथा सङ्क्रामयन्ति कर्मदलमतोऽस्यैतन्नाम इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

गुणसङ्क्रमलक्षणमाह—

असुभाण पएसग्गं बज्झंतीसुं असंखगुणणाए। सेढीएँ अपुव्वाई छुभंति गुणसंकमो एसो ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अशुभप्रकृतीनां प्रदेशाग्रं असङ्ख्येयगुणवृद्ध्या अपूर्वकरणप्रवृत्तेरपूर्वकरणाद्या अबध्यमानानां बध्यमानासु यत्कर्मदलं सङ्क्रामयन्त्येष गुणसङ्क्रम इति। कास्ताः मिथ्यात्वातपनरकायुर्वर्जानां मिथ्यादृष्टियोग्यानां त्रयोदशानां अनन्तानुबन्धि-

तिर्यगायुर्गोत्रवर्जितानां एकोनविंशतेः सास्वादनयोग्यानां यतो मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनस्तदारत एव अविरताद्याः क्षपयन्ति, आतपोद्योतेऽशुभे आयुषां परप्रकृतौ सङ्क्रम एव नास्ति अतस्तद्वर्जनं कृतम्, अविरतस्याप्रत्याख्यानावरणचतुष्कं, देशविरतस्य प्रत्याख्यानावरणचतुष्कं प्रमत्तस्य षट्कं अस्थिराशुभायशःकीर्त्यसातारतिशोकाख्यं, आसां षट्चत्वारिंशत्प्रकृतीनां अपूर्वकरणादेरेव गुणकृतः सङ्क्रमो भवति निद्राद्विकोपघातवर्णचतुष्कहास्यरतिभयजुगुप्सानां स्वबन्धव्यवच्छेदादारभ्य गुणसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥७७॥

चरमठिइए रइय पइसमयमसंखियं पएसग्गं । ता छुभइ अण्णपगइं जावंते सव्वसंकामो ॥ ७८ ॥

व्याख्या—चरमस्थितौ उद्वलनसङ्क्रमेण यद्रचितं दलं प्रदेशाग्रं तत् प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणश्रेण्या परप्रकृतौ तावत्क्षुभति सङ्क्रामति, यावद्द्विचरमः प्रक्षेपः, उद्वलनसङ्क्रमस्यान्तिमः पुनः सर्वसङ्क्रम उच्यत इति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

पाविय अहापवत्तं सहेउणाहो गुणो व विज्झाओ । उव्वलणसंकमस्स वि कसिणो चरिमंमि खंडंमि॥७९॥

व्याख्या—स्वहेतुना विनाप्य यथाप्रवृत्तसङ्क्रमं विध्यातसङ्क्रमो गुणसङ्क्रमो वा भवति, उद्वलनसङ्क्रमचरमखण्डस्य द्विचरमसङ्क्रमप्रक्षेपः सर्वसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥७९॥ यद्यपि नायं सङ्क्रमकरणे सम्बध्यते तथाऽपि सङ्क्रमाऽधिकारेऽनुवर्तमाने स्तिबुकसङ्क्रमस्य लक्षणमाह—

पिंडपगईण जा उदयसंगया तीएँ अणुदयगयाओ । संकामिऊण वेयइ जं एसो थिबुगसंकामो ॥ ८० ॥

व्याख्या—पिण्डप्रकृतीनां गत्यादीनां चतुर्दशानां या अन्यतरा उदयसङ्गता उदयप्राप्ता तस्यामुदयगतायामनुदयप्राप्तां स्वपक्षप्रकृतौ सङ्क्रम्यानुभवति, यथा मनुजगतौ शेष गतित्रयं एकेन्द्रियजातौ जातिचतुष्कं स्तिबुकसङ्क्रमः प्रदेशानुभव इति गाथार्थः॥८०॥

गुणमाणेणं दलियं हीरंतं थोवएण निट्ठाइ। कालस्संखगुणेणं अह् विज्झा उव्वलणगाणं ॥ ८१ ॥

व्याख्या—चरमखण्डस्य गुणसङ्क्रममानेन यद्यपहारः क्रियते ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कालेन निष्ठां याति क्षीयत इत्यर्थः, तदेव दलं यथाप्रवृत्तसङ्क्रमप्रमाणेन ह्रियमाणपल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेन क्षयं याति, गुणसङ्क्रमादसङ्ख्येयगुणकालेनेति कृत्वा। विध्यातसङ्क्रमप्रमाणेनापि ह्रियमाणं तदेव दलं क्षेत्रतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागाकाशप्रदेशैः कालतोऽसङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः क्षयं याति, यथाप्रवृत्तिकालादसङ्ख्येयगुण इति कृत्वा। द्विचरमखण्डकस्यान्तोद्वलनक्षेपप्रमाणेनापह्रियमाणं चरमखण्डकदलं अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेन निष्ठां याति यद्यपि तथापि विध्यातकालादसङ्ख्येयगुण उद्वलनसङ्क्रमकालः चित्रत्वादङ्गुलासङ्ख्येयभागस्येति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

जं दुचरिमस्स चरिमे सपरट्ठाणेसु देइ समयंमि। ते भागे जह कमसो अहापवत्तुव्वलणमाणे ॥ ८२ ॥

व्याख्या—उद्वलनसङ्क्रमे द्विचरमखण्डकस्य चरमप्रक्षेपे यद्ददाति स्वस्थाने दलं तद्यथाप्रवृत्तस्य प्रमाणम्, यत्पुनः परस्थाने ददाति, तदुद्वलनसङ्क्रमस्य प्रमाणमिति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

मूलप्रकृतीनां परस्परसङ्क्रमाभावादुत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणामाह—

चउहा धुवछव्वीसगसयस्स अजहण्णसंकमो होइ। अणुक्कोसो विहु वज्जिय ओरालावरणनवविग्घं ॥ ८३ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वनीचैर्गोत्रयोः प्रतिग्रहाभावात्, सातासातयोः परावर्तकत्वात्, ध्रुवाणामप्यासां सर्वेऽपि प्रदेशसङ्क्रमाः सादि अध्रुवा भवन्ति, शेषध्रुवषड्विंशोत्तरशतस्याजघन्यः प्रदेशसङ्क्रमश्चतुर्द्धा भवति, कथं आसां सर्वासां प्रकृतीनां क्षपितकर्मा-

शस्य क्षपणायोत्थितस्य जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, स च सादिरध्रुवः। तस्यैव क्षपितकर्मांशस्योपशमश्रेण्यां अबन्धकस्य सर्वासां प्रकृतीनां सङ्क्रमाभावः, तस्मात्प्रतिपततोऽजघन्यः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत्। अनुत्कृष्टसङ्क्रमोऽपि चतुर्धा भवति, किं सर्वासां नेत्याह–वर्जयित्वौदारिकसप्तकं ज्ञानान्तरायदशकं दर्शनचतुष्कं, शेषपञ्चोत्तरशतस्य चतुर्विधः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, कथं गुणितकर्मांशस्य क्षपणायोत्थितस्योत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, स च सादिरध्रुवः, अबन्धकस्य तस्यैवोपशमश्रेणीतः प्रतिपततोऽनुत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

सेसं साई अधुवं जहण्णसामी उ खवियकम्मंसो। ओरालाइसु मिच्छो उक्कोसगस्सगुणियकम्मो ॥ ८४ ॥

व्याख्या—उक्तप्रकृतीनां यथोक्त प्रदेशसङ्क्रमजात अनुक्तप्रकृतीनां च तत्सर्वमपि साद्यध्रुवं भवति। कथं? षड्विंशत्युत्तरशते जघन्यस्य कारणमुक्तम्, उत्कृष्टानुत्कृष्टयोरपि पञ्चोत्तरशतस्य कारणमुक्तम्। औदारिकैकविंशतेरुत्कृष्टानुत्कृष्टौ मिथ्यादृष्टौ भवतः, अतः सर्वासां साद्यध्रुवत्वं सुगमम्। अध्रुवसतीनां चाध्रुवत्वादेव चत्वारोऽपि प्रदेशसङ्क्रमाः साद्यध्रुवा भवन्ति। प्रदेशसङ्क्रमस्य जघन्यस्वामी सर्वप्रकृतीनां क्षपितकर्मांशः, उत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमस्य तु गुणितकर्मांशः स्वामी, औदारिकैकविंशतेः स एव गुणितकर्मांशो मिथ्यादृष्टिरिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

तस्यैव गुणितकर्मांशस्य स्वरूपकथनायाह–

बायरतसकालूणं कम्मठिइं जो उ बायरपुढवीए। पज्जत्तापज्जत्तगदीहेयरआउगो वसिउं ॥ ८५ ॥

व्याख्या—बादरत्रसग्रहणं सूक्ष्मत्रसव्युदासार्थम्, बादरत्रसानां कायस्थितिकालेन पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकसागरोपमद्विसहस्रप्र-

माणेनोनां कर्मस्थितिं सागरोपमसप्ततिकोटाकोटिप्रमाणां यः कश्चिज्जीवो बादरपृथिवीपर्याप्तकत्वे दीर्घायुषाऽपर्याप्तकत्वे ह्रस्वायुषा क्षपित्वा उच्यमानविधिं करोति, स गुणितकर्मांशो भवतीति क्रिया सम्बन्धनीया। शेषैकेन्द्रियेभ्यो बादरपृथिवीकायिकस्य प्रभूतमायुः तेनाव्यवच्छिन्नं प्रभूतकर्मपुद्गलग्रहणं वेदनासहिष्णुत्वं च तेन चासातः, अपर्याप्तकग्रहणं दीर्घकायस्थितिमापणार्थं, तस्य ह्रस्वस्थितिग्रहणं हीनयोगस्थानज्ञापनार्थम्, अत इतरस्य तैरुत्कृष्टैः प्रबलकर्मबन्धार्थं दीर्घायुर्ग्रहणम्, सूक्ष्माणां स्वल्पजीवितत्वात्प्रभूतजन्ममरणानि भवन्ति, तद्वेदनया चासकृत् कर्मपुद्गलसातः, अतो बादरग्रहणं कृतमिति गाथार्थः॥ ८५॥

जोगकसाउक्कोसो बहुसो आउं जहण्णजोगेणं। बंधिय उवरिल्लासुं ठिइसु निसेगं बहुं किच्चा॥ ८६॥

व्याख्या—पर्याप्तकभवबाहुल्याद्योगैः कषायैश्चोत्कृष्टो बहुशो भूत्वा, आयुष्कं जघन्ययोगेन बन्धयित्वा, उपरितनासु कर्मस्थितिषु निषेकं प्रभूतं कृत्वा अधस्तनस्थितिषु स्तोकं तथापि विशेषहीनं विशेषहीनमपरित्यजन् यो वक्ष्यमाणविधिं करोति, स गुणितकर्मांशः उत्कृष्टयोगकषायग्रहणं प्रबलकर्मदलग्रहणार्थमिति गाथार्थः॥ ८६॥

बादरतसकालमेवं वसित्तु अंते य सत्तमखिइए। लहुपज्जत्तो बहुसो जोगकसायाहिओ होउं॥ ८७॥

व्याख्या—एवं पृथिवीकायिकविशेषणसमग्रं पृथिवीकायादुद्धृत्य त्रसकायस्थितिमूषित्वा त्रसेषु तदन्ते च सप्तमपृथिव्यां लघुपर्याप्तकः—स्तोककालपर्याप्तो, बहुशोऽनेकशो योग्यत्वमाप्तो तत्र भूत्वा अथवा तस्मिन्नेव भवे अनेकशो योगकषायाधिको भूत्वा दीर्घजीवितत्वयोगकषायोत्कटत्वख्यापकं सप्तमीग्रहणमिति गाथार्थः॥ ८७॥

जोगजवमज्झउवरिं मुहुत्तमच्छित्तु जीवियवसाणे। तिचरिमदुचरिमसमये पूरित्तु कसायमुक्कोसं॥ ८८॥

व्याख्या—योगस्थानविषये यवमध्यं कालमाश्रित्योत्कृष्टकालं तस्मादष्टसामयिकादुपर्यान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा जीवितावसाने सार्धिकान्तर्मुहूर्तायुः यवमध्योपर्यसङ्ख्येयगुणवृद्धया वर्द्धितः, त्रिचरिमे द्विचरिमे च समये भवस्य कषायानन्तगुणवृद्धयापूर्य कर्मदलेन प्रकृतीरिति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

जोगुक्कोसं दुचरिमे चरिमसमये उवरिमसमयंमि । संपुण्णगुणियकम्मो पगयं तेणेह सामित्ते ॥ ८९ ॥

व्याख्या—तद्भवद्विचरिमे चरिमे च समये योगोत्कृष्टं कषाययोगोत्कृष्टं तु एकसमये तद्भवद्विचरिमे भवति तुशब्दात्मभूतोद्वर्त्तनं स्वल्पापवर्त्तनं च यस्य कर्मस्थितीनां स नारकभवान्तसमये गुणितकर्मांशः तेनेह प्रकृतप्रद्याधिकारं उत्कृष्टस्वामित्वे इति गाथार्थः॥८९॥

तत्तो तिरियागयआलिगोवरिं उरलएकवोसाए । सायं अणंतरं बंधिऊण आलीपरमसाए ॥ ९० ॥

व्याख्या—तस्मान्नारकभवात्तिर्यक्ष्वागतः पञ्चेन्द्रियः पर्याप्तकः तिर्यक्सूत्पन्नस्तद्भवावलिकोपरितनसमये ज्ञानान्तरायदर्शनचतुष्कौदारिकसप्तकानामुत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमं करोति, यतो नारकभवान्तसमये यद्बद्धं तत्तिर्यग्भवावलिकायाः उपरि सङ्क्रामयति, इयन्मात्रदलसञ्चयो नान्यत्र लभ्यत इति । तस्मान्नारकभवादनन्तरभवे सातं सर्वोत्कृष्टकालं बध्वा बन्धावलिकापरतो बध्यमानाऽसाते यथाप्रवृत्तसङ्क्रमेण सङ्क्रामयति सचोत्कृष्टः सातस्य प्रदेशसङ्क्रम इति गाथार्थः ॥ ९० ॥

कम्मचउक्के असुभाण बज्झमाणीण सुहुमरागंते । संछोभणंमि नियगे चउवीसाए नियट्टिस्स ॥ ९१ ॥

व्याख्या—कर्मचतुष्के दर्शनावरणीयवेदनीयनामगोत्राख्ये या अशुभाः प्रकृतयः, तासां निद्राप्रचलासाताशुभसंहननसंस्थानवर्णचतुष्कोपघाताशुभविहायोगत्यपर्याप्तकास्थिरादिषट्कनीचैर्गोत्राणां द्वात्रिंशतामबध्यमानानां क्षपकसूक्ष्मरागस्य गुणितकर्मांश-

स्थान्तसमये गुणसङ्क्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, स्वे स्वे चरमसंछोभे अशुभचतुर्विंशतिप्रकृतीनां मध्यमाष्टकषायस्त्यानर्द्धित्रिक-नामत्रयोदशकानां सर्वसङ्क्रमेण क्षपकबादरे गुणितकर्मांशे प्रदेशसङ्क्रम उत्कृष्टो भवतीति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

संछोभणाएँ दोण्हं मोहाणं वेयगस्स खणसेसे । उप्पाइय सम्मत्तं मिच्छत्तगए तमतमाए ॥ ९२ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः स्वचरमसंछोभे क्षपकस्य सर्वसङ्क्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, वेदकस्य 'खण-सेस' त्ति अन्तर्मुहूर्तावशेषायुषि सप्तमनारके उत्पाद्य सम्यक्त्वं, गुणसङ्क्रमेणापूर्य स्वपुञ्जं मिथ्यात्वं गते उत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो लभ्यत इति गाथार्थः ॥ ९२ ॥

भिण्णमुहुत्ते सेसे जोगकसाओक्कसाइ काऊण । संयोजणा विसंजोअगस्स संछोभणाएसिं ॥ ९३ ॥

व्याख्या—स गुणितकर्मांशो नारकोऽन्तर्मुहूर्तविशेषे जीविते योगकषायोत्कृष्टत्वादिकानि पूर्वोपदिष्टानि कृत्वा ततः प्राप्त-सम्यक्त्वस्तस्य संयोजनावियोजकस्य चरमसंछोभे तेषां अनन्तानुबन्धिनां सर्वसङ्क्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥९३॥

ईसाणागयपुरिसस्स इत्थियाए व अट्ठवासाए । मासपुहुत्तब्भहिए नपुंसगे चरिमसंछोभे ॥ ९४ ॥

व्याख्या—ईशानदेवो गुणितकर्मांशः सङ्क्लिष्ट एकेन्द्रियप्रायोग्येन बन्धेन सह नपुंसकवेदं भूयो बध्वा तस्माच्च्युतः, ततो मनुजलोके पुरुषत्वं स्त्रीत्वं वा प्रतिपन्नः, तस्य मासपृथक्त्वाभ्यधिकाष्टवार्षिकस्य क्षपणायोत्थितस्य चरमसंछोभे सर्वसङ्क्रमेण नपुंसकवेदस्योत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमो लभ्यत इति गाथार्थः ॥ ९४ ॥

पूरित्तु भोगभूमिसु जीवियवासाणि संखियाणि तओ । हस्सठिई देवागय लहु छोभे इत्थिवेयस्स ॥ ९५ ॥

व्याख्या—भोगभूमिषु यो भूयो भूयः स्त्रीवेदं बध्वा सङ्क्लेशादापूर्यासङ्ख्येयवर्षाणि, ततः पल्योपमासङ्ख्येयभागे गते अकालमृत्युना मृत्वा स्तोकस्थितिषु देवेषूत्पन्नस्तत्रापि तदेव स्त्रीवेदमापूर्य मनुजेषूत्पन्नो लघुक्षपणायोत्थितो गुणितकर्मांशः चरमसंछोभे सर्वसङ्क्रमेणोत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमं स्त्रीवेदस्य करोतीति गाथार्थः ॥ ९५ ॥

वरिसवरित्थि पूरिय सम्मत्तमसंखवासियं लभिय। गंतुं मिच्छत्तमओ जहण्णदेवट्ठिइं भोच्चा ॥ ९६ ॥

व्याख्या—वरिषवरो नपुंसकवेदः,तमीशाने प्रभूतकालं भूयो भूयो बध्वापूर्य ततः स्तोकसङ्ख्येयवर्षाण्यापूर्य ततः स्तोकसङ्ख्येयायुष्केषु मृत्वाऽसङ्ख्येयवर्षायुष्केषु गत्वा स्त्रीवेदमसङ्ख्येयवर्षाण्यापूर्य ततस्तत्रैवासङ्ख्येयानि वर्षाणि सम्यक्त्वं लब्ध्वा तद्धेतुकं पुरुषवेदं बध्वा स्त्रीवेदनपुंसकयोर्दलं सङ्क्रम्य ततोऽन्ते मिथ्यात्वं गत्वा मृतो जघन्यदेवस्थितिं भुक्त्वेति गाथार्थः ॥९६॥

आगंतुं लहुं पुरिसं संछुभमाणस्स पुरिसवेयस्स। तस्सेव सगे कोहस्स माणमायाणमवि कसिणो ॥ ९७ ॥

व्याख्या—लघुस्थितिकदेवत्वादागतो लघुक्षपणायोत्थितो गुणितकर्मांशः स्वोपचितदलस्य चरमप्रक्षेपः तस्मिन् पुरुषवेदस्योत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो लभ्यते, न आवलिकाबद्धस्यान्ते, यतस्तत्र स्तोकमिति। तस्यैव स्वके संछोभे क्रोधमानमायानामपि यदा कृत्स्नसङ्क्रमो भवति, तदा पुरुषवेदक्रमेणोत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रम इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

चउरुवसमित्तु खिप्पं लोभजसाणं ससंकमस्संते। चउसमगो उच्चस्सा खवगो नीया चरिमबंधे ॥ ९८ ॥

व्याख्या—चतस्रो वारा मोहनीयमुपशमय्य क्षिप्रं-शीघ्रं सञ्ज्वलनलोभयशःकीर्त्योः स्वसङ्क्रमस्यान्ते गुणितकर्मांश उत्कृष्टं प्रदेशसङ्क्रमं करोति। उपशमश्रेणीग्रहणं तस्यां गुणसङ्क्रमेण ते द्वेऽपि प्रकृती आपूर्येते,स्वसङ्क्रमान्तविशेषण लोभस्यान्तरकरणादा-

रतः सङ्क्रमो न परतोऽस्ति। अपूर्वकरणगुणस्थाने यावद्यशःकीर्तेरेव केवलाया न बन्धस्तावत्सङ्क्रमः परतस्तस्या एव पतिग्रहतेति। यो गुणितकर्मांशो मोहनीयस्य चतस्रो वारा उपशामकः, स चोपशमो भवद्वयेन भवति, ततस्तृतीयभवे मिथ्यात्वं गतः सन् उच्चैर्गोत्रं गुणसंक्रमेण दलापूरितं तस्मिन्नपि भवे परावर्त्य परावर्त्य बद्ध्वा ततः क्षपकश्रेणीं कर्तुकामो नीचैर्गोत्रस्य बन्धान्तसमये उच्चैर्गोत्रस्य उत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमं करोतीति गाथार्थः ॥ ९८ ॥

परघायसगलतसचउ सुसराइति सासखगतिचउरंसं। सम्मधुवा रिसभजुया संकामइ विरचिया सम्मो॥९९॥

व्याख्या—पराघातपञ्चेन्द्रियजातित्रसादिचतुष्कसुस्वरादित्रिकोच्छ्वासशुभविहायोगतिचतुरस्रसंस्थानाख्याः एता द्वादश सम्यग्दृष्टिशुभध्रुवसंज्ञाः प्रथमसंहननयुक्ताः सङ्क्रामयन्ति। विरचिताः सागरोपमद्वात्रिंशदधिकशतबद्धाः सम्यग्दृष्टिर्गुणितकर्मांश उत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमं गुणसंक्रमेण करोति। कथं? षट्षष्टिसागरोपमाणि सम्यक्त्वमनुपालयन् एता बध्नाति, ततोऽन्तर्मुहूर्तं सम्यग्मिथ्यात्वे स्थित्वा भूयः सम्यक्त्वमनुपालयन् षट्षष्टिसागरोपमाणि बध्नाति, एवं द्वात्रिंशदभ्यधिकमुदधिशतं बद्धाश्रिताः पूरिता एकार्थाः। ततोऽपूर्वकरणे यदा बन्धस्य व्यवच्छेदो भवति तदा बन्धावलिकापरतः यशःकीर्त्यां गुणसङ्क्रमेणासामुत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवति। प्रथमसंहननं तु देवभवे सदा बध्नाति, मनुजभवोनोऽतः तावन्मात्रो बन्धकालोऽस्य भवति, देवत्वाच्च्युतस्यावलिकापरतो देवप्रायोग्यं बध्नानस्योत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥ ९९ ॥

नरयदुगस्सवि छोभे उ पुव्वकोडीपुहुत्तणिचियस्स। थावरउज्जोयायवएगिंदीणं नपुंससमं ॥ १०० ॥

व्याख्या—पूर्वकोटिपृथक्त्वनिचितस्य पूर्वकोटयायुस्तिर्यक्सप्तभवबद्धस्य नरकद्विकस्य अष्टमभवे क्षपकश्रेण्यां चरमसंछोभे

सर्वसङ्क्रमेणोत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रमो लभ्यते, स्थावरातपोद्योतैकेन्द्रियजातीनां यथा नपुंसकस्य तथा तत्रैव मन्तव्य इति गाथार्थः॥१००॥

तेत्तीसयरा पालिय अंतमुहुत्तूणगाइ सम्मत्तं । बंधित्तु सत्तमाओ निग्गमसमए नरदुगस्स ॥ १०१ ॥

व्याख्या—अन्तर्मुहूर्तोनानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सम्यक्त्वमनुपाल्य तत्प्रत्ययं मनुजद्विकं सम्पिण्ड्य ततः सप्तमपृथिव्यां अन्तर्मुहूर्तं मिथ्यात्वनिमित्ते तिर्यग्द्विके बद्ध्यमाने मनुजद्विकस्य स्वबन्धावलिकापरतः उत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः१०१

तित्थयराहाराणं सुरगइनवगस्स थिरसुभाणं च । सुभधुवबंधीण तहा सगबंधा आलिगं गंतुं ॥ १०२ ॥

॥ उक्कोससामित्तं ॥

व्याख्या—तीर्थकराहारकाणां देवद्विकस्य वैक्रियसप्तकस्य स्थिरशुभयोश्च शुभध्रुवबन्धिनीनां च तेजससप्तकशुभवर्णैकादशकागुरुलघुनिर्माणाख्यानां तयेतिग्रहणाच्चतुरुपशामकस्य स्वबन्धावलिकापरत आसां यशःकीर्त्यामुत्कृष्टः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः१०२

उक्तः उत्कृष्टप्रदेशसङ्क्रम इति । जघन्यस्वामित्वे क्षपितकर्मांशः प्रागेवाभिहितः, तत्स्वरूपकथनायाह—

सुहुमेसु निगोएसुं कम्मठिर्ति पलियऽसंखभागूणं । वसिउं मंदकसाओ जहण्णजोगो उ जो एइ ॥ १०३ ॥

व्याख्या—सूक्ष्मेषु निगोदेषु साधारणजीवेषु कर्मस्थितिसप्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणां पल्योपमासङ्ख्येयभागोनां 'वसिउं'ति स्थित्वा मन्दकषायो जघन्ययोगश्च तुशब्दादभव्ययोग्यं जघन्यप्रदेशाग्रं कृत्वा यः कश्चिदागच्छति योग्येषु स्थानेष्विति । सूक्ष्मनिगोदग्रहणं स्वल्पायुष्कोपनार्थमल्पायुषां प्रभूतजन्ममरणानि तद्वेदनात्तस्य प्रभूतपुद्गलशाटः, अल्पबलकषायत्वे अल्पपुद्गलग्रहणं गुणितकर्मांशस्य विपरीतोऽयमिति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

जोगोसु तो तसेसुं सम्मत्तमसंखवारसंपप्प । देसविरइं च सव्वं अणउव्वलणं च अडवारा ॥ १०४ ॥

व्याख्या—तस्मात्सूक्ष्मनिगोदकायादुद्वृत्तः सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतियोग्येषु त्रसेषु भूयो भूयो भूत्वेति वक्तव्यम्। तस्मिन् पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रे काले सम्यक्त्वं सङ्ख्यातीता वाराः सम्प्राप्य स्वल्पकालिकीं देशविरतिं चासङ्ख्येया वाराः सम्प्राप्य स्वल्पकालिकीं सर्वविरतिं प्रथमकषायोद्वलनं चाष्टौ वारा विधाय यः उपशमादि (उपशम श्रेणिं चतुरो वारान्) करोति (स क्षपितकर्मांश उच्यते) सम्यक्त्वादिग्रहणं स्वल्पस्थितिबन्धज्ञापनार्थं अल्पस्थितौ स्वल्पाः पुद्गला भवन्ति, अशुभानां तस्मात् पुद्गलाः शटन्ति चेति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

चउरुवसमित्तु मोहं लहुं खवेंतो भवे खवियकम्मो । पाएण तेण पगयं पडुच्च काओ वि सविसेसं ॥१०५॥

व्याख्या—चतस्रः उपशमश्रेणीः कृत्वा ततोऽन्यस्मिन्भवे लघु शीघ्रं कर्माष्टकं क्षपयन् क्षपितकर्मांश इत्यभिधीयते, प्रायेण बाहुल्यतः, तेनेह जघन्यप्रदेशसङ्क्रमे प्रकृतमधिकारः काश्चित्प्रकृतीरेधिकृत्य विशेषोऽपि वक्तव्य इति गाथार्थः॥ १०५ ॥

जघन्यस्वामित्वमाह—

हासदुभयकुच्छाणं खीणंताणं च बंधचरिमंमि । समए अहापवत्तेण ओहिजुगले अणोहिस्स ॥ १०६ ॥

व्याख्या—हास्यरतिभयजुगुप्सानां क्षीणकषायान्ते (च) यासामन्तो विनाशः ताः षोडश क्षीणकषायान्ताः ज्ञानावरणान्तराय-दर्शनषट्काख्या आसां विंशतेः स्वबन्धान्तसमये यथाप्रवृत्तसङ्क्रमेण जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवति । हास्यरतिभयजुगुप्सानिद्राप्रचलानां यतो बन्धे व्यवच्छिन्ने गुणसङ्क्रमेण सङ्क्रमो भवति, तत्र च प्रभूतदलमिति । अन्तरायस्य परतः सङ्क्रम एव नास्ति । अवधिज्ञान-

दर्शनवतो यदि (अवधिद्विकरहितानां) शेषाणां सत्तानां बन्धव्यवच्छेदो भवति, तदा संक्रम एव न भवति; कुतो जघन्यः प्रदेश संक्रमः तस्मात् (बन्धान्तसमये अवधिमतः) प्रबलक्षयोपशमत्वेन रूक्षत्वाद्बहुपुद्गलशाटः, क्षीणशेषाः स्तोकाः सङ्क्रामन्ति। अवधिद्विके असति तद्द्विकस्यैव जघन्यः सङ्क्रमो बन्धान्तसमयग्रहणं अधस्तनस्थिति (तो संक्रमस्य) व्यपगमख्यापनार्थमिति गाथार्थः॥१०६॥

थीणतिगइत्थिमिच्छाणं पालिया बेच्छसट्ठिसम्मत्तं। सगखवणाए जहण्णो अहापवत्तस्स चरिमंमि ॥१०७॥

व्याख्या--स्त्यानर्द्धित्रिकस्त्रीवेदमिथ्यात्वानां सम्यक्त्वं द्वेषट्षष्टीसागरोपमाणामनुपाल्य यतः तस्मिन् तेषामबन्धोऽनुपचयश्च, ततः किञ्चिच्छेषाणां क्षपणायोत्थिते यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये यथाप्रवृत्तसङ्क्रमेण जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, अपूर्वकरणे गुणसङ्क्रमसम्भवात् स न लभ्यत इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

अरईसोगट्ठकसायअसुभधुवबंधिअथिरतिगगाणं। अस्सायस्स य चरिमे अहापवत्तस्स लहु खवगे ॥ १०८॥

व्याख्या—अरतिशोकमध्यमाष्टकषायाशुभध्रुवबन्धिकुवर्णनवकोपघातास्थिराशुभायशःकीर्त्यसातानां देशोनपूर्वकोटिकृततीव्रसंयमस्य क्षपकश्रेण्यां यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये यथाप्रवृत्तसङ्क्रमेण जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, अपूर्वकरणे गुणसङ्क्रमसंभवात् स न लभ्यत इति गाथार्थः ॥ १०८ ॥

हस्सद्धं गुणपूरिय सम्मं मीसं च धरिय उक्कोसं। कालं मिच्छत्तगए चिरउव्वलगस्स चरिमंमि ॥ १०९ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्वप्राप्तो ह्रस्वं स्तोकं कालं गुणसङ्क्रमेण सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे मिथ्यात्वदलेनापूर्य ततो द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणामनुभूय ततो मिथ्यात्वं गतः चिरोद्वलनं-मन्दोद्वलनं ततः द्विचरमखण्डकान्तसमये यः परस्थाने क्षेपः स सम्यक्त्व-

सम्यग्मिथ्यात्वयोर्जघन्यसङ्क्रम इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

संजोयणाण चउरुवसमित्तु संजोयइत्तु अप्पद्धं । छावट्ठिदुगं पालिय अहापवत्तस्स अंतंमि ॥ ११० ॥

व्याख्या—चतस्रो वारा मोहनीयमुपशमय्य शुभभावात् पुद्गलशाटार्थं, ततो मिथ्यात्वं गत्वाऽल्पकालं संयोजयित्वा अनन्तानुबन्धिनो बध्वा, स्वल्पं चारित्रमोहनीयदलं सङ्क्राम्य, सम्यक्त्वं प्रतिपन्नः ततः द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणां सम्यक्त्वमनुपाल्य क्षपणायोत्थितः, तस्य यथाप्रवृत्तकरणान्तसमयेऽनन्तानुबन्धिनां जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥ ११० ॥

हस्सं कालं बंधिय विरओ आहारमविरइं गंतुं । चिरओव्वलणे थोवो तित्थं बंधालिगा परओ ॥ १११ ॥

व्याख्या—ह्रस्वं-स्तोकं कालमप्रमत्तो बध्वाहारकसप्तकं ततोऽविरतिं गत्वा अन्तर्मुहूर्तात् परतः चिरोद्वलनेन—पल्योपमासङ्ख्येयभागकालोद्वलनेन उद्वलयतो यो द्विचरमखण्डकान्तसमये परस्थाने क्षेपः स जघन्यसङ्क्रमः आहारकस्येति । तीर्थकरस्यापि बन्धावलिकापरतो जघन्यः प्रदेशः सङ्क्रमो भवति, यतो बन्धावलिप्रथमसामयिकं दलं तस्य तदा सङ्क्रामतीति गाथार्थः ॥१११॥

वेउव्वेक्कारसगं उव्वलियं बंधिऊण अप्पद्धं । जेट्ठठितिनरयाओ उव्वट्टित्ता अबंधित्ता ॥ ११२ ॥

व्याख्या—देवद्विकं नरकद्विकं वैक्रियसप्तकं एतद् वैक्रियैकादशकं एकेन्द्रियेणोद्वलितं पञ्चेन्द्रियत्वेऽल्पकालं बध्वा ततः नरके त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुभूय तत उद्वृत्तः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्ष्वबध्वेति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

थावरगसमुव्वलणे मणुदुगउच्चाणसुहुमबद्धाणं । एमेव समुव्वलणे तेऊवाऊसुवगयस्स ॥ ११३ ॥

व्याख्या—पञ्चेन्द्रियत्वात् स्थावरकायगतः तत्र चिरोद्वलनस्य द्विचरमखण्डकान्तसमये यः परस्थाने क्षेपः स वैक्रियैकादशकस्य

जघन्यप्रदेशसङ्क्रमः। मनुजद्विकोच्चैर्गोत्रयोरपि सूक्ष्मैकेन्द्रियवद्धयोः एवमेव तेनैव विधिना उद्धलने तेजस्कायिकेषु वायुकायिकेषु वा गतस्य जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थः ॥ ११३ ॥

अणुवसमित्ता मोहं साय्यस्स असायअंतिमे बंधे। पणतीसा य सुभाणं अपुव्वकरणालिगा अंते ॥ ११४ ॥

व्याख्या—मोहनीयमनुपशमय्योपशमश्रेणीमकृत्वा सातस्य जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवति, असातबन्धान्तसमये, तत्परतः सातस्यैव प्रतिग्रहता यतः स्यात्। पञ्चत्रिंशत्प्रकृतीनां शुभानां त्रसादिदशकशुभवर्णैकादशकतैजससप्तकशुभविहायोगतिचतुरस्रागुरुलघूच्छ्वासनिर्माणपञ्चेन्द्रियजातिपराघातानां चाकृत्वोपशमश्रेणीं स क्षपितकर्मांशः पूर्वविधिना भूत्वा क्षपणायोत्थितोऽपूर्वकरणस्यावलिकान्तसमये जघन्यप्रदेशसङ्क्रमं करोति, यतः परतो गुणसङ्क्रमो भवति, प्रथमसंहननस्यापि स्वबन्धान्तसमये तस्यैव भवतीति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

तेवट्ठं उदधिसयं गेविज्जाणुत्तरे संधित्ता। तिरिदुगउज्जोयाइं अहापवत्तस्स अंतंमि ॥ ११५ ॥

व्याख्या—त्रिषष्ट्याभ्यधिकं सागरोपमशतं ग्रैवेयकानुत्तरदेवत्वेष्ववध्वा, कथं? स क्षपितकर्मांशः त्रिपल्योपमायुष्केषु मनुजेषु देवद्विकं बध्नाति, ततः पल्योपमायुर्देवोऽप्रतिपतितसम्यक्त्वो मनुष्यभवानन्तरं ग्रैवेयकेष्वेकत्रिंशत्सागरोपमायुस्तत्र मिथ्यादृष्टिरेव स्थित्वा ततोऽवशेषेऽन्तर्मुहूर्ते सम्यक्त्वं गृहीत्वा द्वात्रिंशदभ्यधिकं शतं सागरोपमाणामनुत्तरादिषु सुरेषु स्थित्वा ततस्तिर्यग्द्विकोद्योतानि यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये विध्यातसंक्रमेण सङ्क्रामयति, तदा जघन्यसङ्क्रमस्तेषां भवतीति गाथार्थः ॥ ११५ ॥

इगिविगलायवथावरचउक्कमबंधिऊण पणसीयं। अयरसयं छट्ठीए बावीसियरे जहा पुव्वं ॥ ११६ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियविकलेन्द्रियातपस्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणप्रकृतीनां(पञ्चाशीत्यधिकं)सागरोपमशतं यावदबन्धा कथं? षष्ठपृथिव्यां द्वाविंशत्यतराणि स्थित्वान्तर्मुहूर्तविशेषायुर्लब्धसम्यक्त्वो मनुष्यो जातः, तेनाप्रतिपतितेनैव चतुष्पल्योपमायुर्देवो जातः, ततोऽप्रतिपतितसम्यक्त्वो मनुष्यत्वे विरतिं लब्ध्वा ग्रैवेयकेष्वेकत्रिंशत्सागरोपमायुर्देवो जातः स तत्र मिथ्यात्वोदयेन भवं स्थित्वा शेषेऽन्तर्मुहूर्ते सम्यक्त्वं लब्ध्वा तदप्युत्कृष्टस्थिति प्राग्वत् द्वात्रिंशदभ्यधिकसागरोपमशतं समनुपाल्य तदन्ते यथाप्रवृत्तकरणान्तसमये नरकस्यापि जघन्यप्रदेशसंक्रमं करोतीति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

दुसराइतिण्णि णीयऽसुभखगइसंघयणसंठियपुमाणं । सम्माजोगाणं सोलसण्ह सरिसं थिवेएणं ॥११७॥

व्याख्या—दुःस्वरदुर्भगानादेयनीचैर्गोत्राशुभविहायोगतिसंहननसंस्थानाशुभपञ्चकनपुंसकवेदानां अमीषां षोडशानां प्रकृतीनां सम्यग्दृष्टिबन्धायोग्यानां स्त्रीवेदतुल्यं,किन्तु त्रिपल्योपमायुर्मनुष्येषु प्रथममुत्पादः,तदन्ते च सम्यक्त्वलाभो वक्तव्य इति गाथार्थः ११७

समयाहिआवलीए आऊण जहण्णजोगबंधाणं । उक्कोसाऊ अंते नरतिरिया उरलसत्तस्स ॥ ११८ ॥

व्याख्या—समयाधिकावलिका यदा अवशेषा सर्वायुषां जघन्ययोगबद्धानां भवति, तदा जघन्यप्रदेशसङ्क्रमो भवति स्वस्थाने, यतोऽन्यत्र तेषां सङ्क्रम एव नास्ति । उत्कृष्टायुरन्ते–त्रिपल्योपमान्ते नराः तिर्यञ्चो वा औदारिकसप्तकस्य जघन्यं प्रदेशसङ्क्रमं कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

पुंसंजलणतिगाणं,जहण्णजोगिस्स खवगसेढीए । सगचरिमसमयबद्धं, जं छुभइ सगंतिमे समए॥११९॥(कु.६२४)

॥ संक्रमकरणं सम्पूर्णम् ॥

व्याख्या—पुंवेदसञ्ज्वलनत्रिकाणाम्-पुंवेदक्रोधमानमायारूपाणां स्वबन्धान्तसमये यद्बद्धं तच्छुभमानस्य क्षपकश्रेण्यां सर्वसङ्क्रमेण स्वस्यान्तिमे समये जघन्ययोगिनो जघन्यप्रदेशसङ्क्रमो भवति, कथं ? आसां चतसृणामपि बन्धव्यवच्छेदे (समयोन) आवलिकाबद्धं मुक्त्वा नान्यत्प्रदेशाग्रमस्ति, तच्च प्रतिसमयं क्षीयते, एवं यावच्चरमसमयबद्धस्य असङ्ख्येयभागः शेषो भवति, तत्सङ्क्रमयतो जघन्यः प्रदेशसङ्क्रमो भवतीति गाथार्थ ॥ ११९ ॥

॥ समाप्तं सङ्क्रमकरणमिति ॥

उक्तं सङ्क्रमकरणम्, तृतीयचतुर्थे उद्वर्त्तनापवर्त्तनकरणे साम्प्रतमभिधीयते, ते द्वेऽपि स्थित्यनुभागविषये भवतः, तत्रापि प्रथमं स्थितेरुद्वर्त्तनापवर्त्तने भवतः, सूत्रक्रममाश्रित्य तावदुद्वर्त्तना भवति, सा चोच्यते–

उद्यावलिबज्झाणं ठिईण उव्वट्टणा उ ठितिविसया। उक्कोसअबाहाओ जावावलि होअइत्थवणा ॥ १ ॥

व्याख्या—उदयावलिकाबाह्यानां स्थितीनामुद्वर्तना स्थितिविषया भवति. यतः उदयावलिकाप्रविष्टं दलं सर्वकरणासाध्यम्, अतस्तद्बाह्याः स्थितय उद्वर्त्यन्ते। किं सर्वा? नेत्याह स्वोत्कृष्टायाः अबाधायाः परतो याः स्थितयः ता उद्वर्त्यन्ते। एषैवोत्कृष्टा 'अइत्थावण' त्ति, उल्लङ्घना, तदारतो यावज्जघन्याऽबाधा तस्या अपि जघन्यतरा आवलिकामात्रा अइत्थावणा भवति, सा चोद्वर्त्तनास्थितीनामुपरि भवति, बध्यमानप्रकृतेर्याऽबाधा तया तुल्या वा हीना वा या स्थितिः सा सर्वप्रकृतीनां नोद्वर्त्यते अबाधा प्रविष्टत्वात् इति गाथार्थः ॥ १ ॥ निक्षेपविधिमाह–

इच्छियठितिठाणाओ आवलियं लंघिऊण तद्दलियं। सव्वेसु वि निक्खिप्पइ, ठितिठाणेसुं उवरिमेसु ॥२॥

व्याख्या—अबाधोपरि या काचिदीप्सिता स्थितिः, सा अइत्थावणावलिकोपरिमासु स्थितिषु सर्वास्वपि निक्षिप्यते, उपरितनास्वयं निक्षेपक्रम इति गाथार्थः ॥२॥ जघन्योत्कृष्टनिक्षेपप्रमाणकथनायाह–

आवलिअसंखभागाइ जाव कम्मट्ठितित्ति निक्खेवो। समयोत्तरावलीए साबाहाए भवे ऊणो. ॥ ३ ॥

व्याख्या—आवलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रासु स्थितिषु जघन्यः कर्मदलनिक्षेपः, कथं? उत्कृष्टस्थित्यग्रादर्वतीयावलिकाऽसङ्ख्येयभागं सावलिकं ततो यकाधस्तना स्थितिस्तस्या दलं अइत्थावणावलिकामुल्लङ्घ्य उपरितनास्वावलिकासङ्ख्येयभागमात्रासु

निक्षिप्यते जघन्योऽयं दलनिक्षेपः, किमुक्तं भवति–आवलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रासु सावलिकासु सर्वोपरितनासु स्थितिषूद्वर्त्तनं नास्तीति भावः। उत्कृष्टतः स आवलिकाऽसङ्ख्येयभागः समयवृद्ध्या कियद्वर्धते ? समयोत्तरावलिकया साबाधया हीना यावदुत्कृष्टा कर्मस्थितिस्तावद्दलनिक्षेपो भवति, यतोऽबाधोपरिस्थस्थितीनामुद्वर्त्तना भवति, साऽप्यइत्थावणावलिकामुल्लङ्घ्य उद्वर्त्यमानायामपि स्थितौ न दलनिक्षेपो भवत्यतः समयाधिकाऽबाधावर्जितासु शेषासु सर्वस्थितिषूत्कृष्टो दलनिक्षेपो भवतीति गाथार्थः ॥३॥

अव्वाहोवरिठाणगदलं पडुचेह परमनिक्खेवो । चरिमुव्वट्टणगाणं पडुच इह जायइ जहण्णो ॥ ४॥

व्याख्या—अबाधोपरिस्थितिस्थानं प्रतीत्य इहोद्वर्त्तनाकारणे उत्कृष्टो दलनिक्षेपः, चरमं स्थितिस्थानं यस्मात्परतो नोद्वर्त्यते, तदाश्रित्य जघन्यो दलनिक्षेपो भवतीति गाथार्थः ॥ ४ ॥

यावन्मात्राः स्थितय उद्वर्त्तनायोग्यास्ता आह—

उक्कोसगठितिबंधे बंधावलिया अबाहमेत्तं च। निक्खेवं च जहण्णं मोत्तुं उव्वट्टए सेसं ॥ ५ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टस्थितिबन्धे बन्धावलिकां अइत्थावणावलिकां अबाधामात्रं च चरिमनिक्षेपं च मुक्त्वा शेषं सर्वमप्युद्वर्त्तनायोग्यमुत्कृष्टस्थितिसमयसङ्घातं, यतो बन्धावलिकायां गतायां दलं करणगोचरीभवति, अबाधान्तर्गतमयोग्यं आवलिकाऽसङ्ख्येयभागमात्रं सावलिकं उत्कृष्टस्थित्यग्रस्थमप्युद्वर्त्तनाऽयोग्यम्, अतः शेषं स्थितिजातमुद्वर्त्तनायोग्यमिति गाथार्थः ॥ ५ ॥

निर्व्याघाते तावदयं विधिः, व्याघातस्वरूपं व्याघातविधिश्चात उच्यते—

निव्वाघाए एवं वाघाओ संतकम्मअहिगबंधो। आवलिअसंखभागो जावावलि तत्थ अइत्थवणा ॥ ६ ॥

व्याख्या—निर्व्याघाते तावदेवमेव विधिः प्रागुक्तः, व्याघातस्तु प्राक्तनसत्कर्मस्थितेरधिको योऽभिनवः समयादिना बन्धो भवति, स व्याघात इति। तत्रावलिकाऽसङ्ख्येयभागादारभ्य यावदावलिकाऽतित्थावणा भवति। कथं ? पूर्वस्थितेः समयाधिकेऽभिनवबन्धे प्राक्तनसत्कर्मणोऽन्त्या वा द्विचरमा वा स्थितिर्नोद्वर्त्यते, एवं यावद् (आवलिका अन्यथावलिकाया असङ्ख्येयभागो नोद्वर्त्यते, एवं) द्वित्रिचतुःसमयाधिकां यावदावलिकाऽसंख्येयभागाधिकां (अभिनव) स्थितिं बध्नानस्यापि सत्कर्मणोऽन्त्यास्थितिर्नोद्वर्त्यते, एवं यावद् द्वितीयोऽसंख्येयभागः प्राक्तनसत्कर्मणोऽभ्यधिको न बध्यते तावदन्त्या स्थितिः नोद्वर्त्यते, यदा तु द्वावसंख्येयभागावधिकावभिनवबन्धे बध्नाति, तदा प्राक्तनसत्कर्मान्तस्थितिमुद्वर्तयति, अतित्थावणारूपं प्रथमावलिकाऽसंख्येयभागमुल्लङ्घ्य द्वितीयासंख्येयभागे निक्षिपति, इयं जघन्या अतित्थावणा निक्षेपश्च व्याघातः, ततोऽभिनवबन्धस्य समयादिवृद्ध्या अतित्थावणावृद्धिमुपयाति, यावदावलिका सम्पूर्णा तत्परतो निक्षेपो वर्द्धत इति गाथार्थः ॥६॥ अमुमेवार्थं सूत्रकारः सूत्रेण व्यक्तीकरोति—

आवलिदो संखंसा जइ वड्ढइ अहिणवो उ ठितिबंधो। उव्वट्टति तो चरिमा एवं जावलिअइत्थवणा ॥७॥

व्याख्या—आवलिकाऽसंख्येयभागाभ्यां द्वाभ्यां यदाभ्यधिकाभिनवबन्धो भवति पूर्वसत्कर्मणः तदा प्राक्तनसत्कर्मणोऽन्त्यस्थितिमुद्वर्तयत्यसंख्येयभागमुल्लङ्घ्य द्वितीयासंख्येयभागे निक्षिपति, एवमभिनवबन्धस्य समयादिवृद्ध्या अतित्थावणावृद्धिमुपयाति, यावदावलिका इयमुत्कृष्टा अतित्थावणा व्याघात इति गाथार्थः ॥ ७ ॥

अइत्थावणालियाए पुण्णाए वड्ढई तु निक्खेवो। ठितिउव्वट्टणमेवं एत्तो ओव्वट्टणं वोच्छं ॥ ८ ॥

व्याख्या—अतित्थावणावलिकायां पूर्णायां ततः कर्मदलनिक्षेपो वृद्धिमुपयाति, एवमनेन विधिना स्थित्युद्वर्त्तना भवति, अतस्तस्या

एव स्थितेरपवर्त्तनं वक्ष्येऽहमिति। तुशब्दाधिक्यादल्पबहुत्वं वक्तव्यम्, जघन्याऽतिस्थापनानिक्षेपौ तुल्यौ, यतो द्वावप्यावलिकाऽसंख्येयभागमात्रौ ताभ्यामुत्कृष्टा अतिस्थापना असंख्येयगुणा, यतः सोत्कृष्टाबाधा, अस्या अपि उत्कृष्टो निक्षेपोऽसंख्येयगुणः, यतः समयाधिकावलिकया साबाधया न्यूनोत्कृष्टस्थितिमानः स भवतीति गाथार्थः ॥ ८ ॥ उक्ता स्थित्युद्वर्त्तना, अपवर्त्तनामाह—

ओवट्टन्तो उ ठिंतिं उदयावलिबाहिरा ठिइठाणा । निरिक्खवइ से तिभागे समयहिगे लंघिउं सेसं ॥ ९ ॥

व्याख्या—स्थितीरपवर्त्तयन् उदयावलिकाबाह्यानि स्थितिस्थानानि अपवर्त्तयति, तदपवर्त्तितदलं कुत्र निक्षिपति तदाह—निक्षिपति स्वे त्रिभागे समयाधिके शेषमुल्लङ्घ्य किमुक्तं भवति,—उदयावलिकोपरि या स्थितिस्तस्या दलं स्वाधस्तनौ द्वौ त्रिभागौ समयोनौ तावुल्लङ्घ्य शेषसमयाधिके त्रिभागे निक्षिपत्ययं जघन्यनिक्षेपो जघन्योल्लङ्घना चेति गाथार्थः ॥ ९ ॥

उदयावलि उवरित्था एमेवोवट्टए ठिइट्ठाणा । जावावलिअतिभागो समयहिगो सेसठितिणं तु ॥ १० ॥

व्याख्या—उदयावलिकोपरिस्थितान्येवमेवापवर्त्तयति स्थितिस्थानानि यावदावलिकात्रिभागं समयाधिकं किमुक्तं भवति प्रतिसमयं अतिस्थापनावृद्धिमुपयाति यावदावलिकापूर्णा, अवशेषाणामपि स्थितीनां तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्तत्रैव समयाधिके आवलिकात्रिभागे निक्षेप इति गाथार्थः ॥ १० ॥

इच्छोवट्टणठिइठाणगाउ उल्लंघिऊण आवलियं । निक्खिवई तद्दलियं अह ठितिठाणेसु सव्वेसु ॥ ११॥

व्याख्या—यस्या यस्याः स्थितेरपवर्त्तनं कर्तुमीहते जीवः तस्मात् तस्मात्स्थानात् प्राक् अतिस्थापनावलिकामुल्लङ्घ्य तत् स्थितिदलं निक्षिपति, तत्परत्रावस्थिताधःस्थितिस्थानेषु सर्वेष्विति गाथार्थः ॥ ११ ॥

उदयावलिउवरित्थं ठाणं अहिकिच होइ अइहीणो । निक्खेवो सव्वोवरि ठिइठाणवसा भवे परमो ॥१२॥

व्याख्या—उदयावलिकोपरितनं स्थितिस्थानमधिकृत्य सर्वजघन्यो निक्षेपोऽपवर्त्तनायां भवति, समयाधिकावलिकात्रिभागरूपः सर्वोपरितनस्थितिस्थानमधिकृत्य तत्रांशात्परम उत्कृष्टो निक्षेपो भवतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥

समयाहिगइत्थवणा बंधावलिया य मोत्तु निक्खेवो । कम्मठिइ बंधोदयआवलिया मोत्तु ओव्वट्टे ॥ १३ ॥

व्याख्या—समयाधिकातीत्थापना बन्धावलिका च द्वयमपि परित्यज्य, शेषासु कर्मस्थितिषु निक्षेपो भवति, उत्कृष्टतोऽपवर्त्यमानायां यतो बन्धे यावद्बन्धावलिका न गता तावन्नापवर्त्तयति, अतीत्थापनामुल्लङ्घ्य निक्षिपति अपवर्त्यमानस्थितौ निक्षेपाभावात्समयाधिकावलिकोना स्थितिः निक्षेपः उत्कृष्टो भवतीति । कर्मणो या उत्कृष्टा स्थितिः सा बन्धोदयावलिकाभ्यां सर्वाप्यपवर्त्तनायोग्या यतो बन्धावलिकायां गतायां उदयावलिकायामपवर्त्तयति, अतीत्थापनावलिकायाः प्रतिसमयमपवर्त्तनायामिति गाथार्थः ॥ १३ ॥ निक्षेपातीत्थापने अभिधायोक्ता, साम्प्रतं व्याघातरूपं व्याघातविधिं चाह—

निव्वाघाए एवं ठिइघाओ एत्थ होइ वाघाओ । वाघाए समऊणं कंडगमइत्थावणा होइ ॥ १४ ॥

व्याख्या—व्याघाते विना एवमेव पूर्वोक्ता निक्षेपापवर्त्तना, व्याघातस्तु स्थितिघातः—स्थितिविनाशः तं कुर्वाणः [illegible], व्याघाते समयोनं कण्डकमतीत्थापनेति गाथार्थः ॥ १४ ॥ [illegible]—

[illegible] ठिइं निक्खिवइ थोवगं [illegible] । [illegible] जाव ठिई ता परा[illegible] ॥ १५ ॥

[illegible] स्थितिघाते [illegible] स्थितिषु [illegible] निक्षिपति, तथा [illegible] स्थिति-

भागद्विगुणहानि[illegible]

स्थानानि डायस्थितिसंज्ञानि भवन्ति सा चोत्कृष्टतः किञ्चिदूनकर्मस्थितिप्रमाणा भवति, सा चोत्कृष्टं कण्डकमुच्यते, इयमुत्कृष्टा अत्यावना तदुपरितनस्थितिदलं इयन्ति स्थितिस्थानान्युल्लङ्घ्याधस्तनासु स्थितिषु निक्षिपति, ततः समयादिहान्या क्षीयमाणं २ पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं जघन्यं कण्डकं भवति, तदुल्लङ्घ्य स्थितिघातकाले उपरितनस्थितिदलं निक्षिपति, तुशब्दादल्पबहुत्वं निक्षेपात्यावनाविषयं वक्तव्यम्। अपवर्त्तनायां जघन्यनिक्षेपः सर्वस्तोकः समयाधिकावलिकात्रिभागमात्रो यस्माज्जघन्या अत्यावना तस्माद् द्विगुणा त्रिसमयोना, यतः–सा आवलिकाया त्रिभागद्वयं समयोनं विघ्नं विना उत्कृष्टाऽत्यावनाविशेषाधिका, यतः सा आवलिकामात्रा, कण्डकअत्यावना अस्या असङ्ख्येयगुणा उत्कृष्टो निक्षेपोऽस्या विशेषाधिकः, यतः–समयाधिकावलिकोनपरमस्थितिप्रमाण इति गाथार्थः ॥ १५ ॥ उक्ता स्थित्यपवर्त्तना। साम्प्रतं अनुभागस्योद्वर्त्तनाऽभिधीयते—

चरिमं नोवट्टिज्जइ जाव अणंताणि फड्डगाणि तओ। उस्सक्किय उव्वट्टइ उदया ओवट्टणा एवं ॥ १६ ॥

व्याख्या—चरमस्पर्द्धकं नोद्वर्त्यते, एवं द्विचरमं त्रिचरमं चतुश्चरमं च नोद्वर्त्यते एवं यावदनन्तानि स्पर्द्धकानि प्रथमान्नोद्वर्त्यते किमुक्तं भवति, जघन्यस्थितिनिक्षेप आवलिकासङ्ख्येयभागमात्रस्थित्यग्रे, तदधःआवलिकामात्रा अत्यावना तात्स्थितिगतानि स्पर्द्धकानि सर्वाण्यपि नोद्वर्त्यन्ते, तदधःस्थितस्थितिस्पर्द्धकान्युद्वर्त्यन्ते, तानि चावलिकास्थितिस्पर्द्धकान्यनन्तान्युल्लङ्घ्य आवलिकासंख्येयभागमात्रस्थितिस्पर्द्धकेष्वनन्तेषु निक्षिपत्ययं जघन्यो निक्षेपः, ततो यथास्थित्युद्वर्त्तने अत्यावनावस्थिता प्रतिसमयं निक्षेपो वर्द्धते, एवमनुभागोद्वर्त्तनेऽपि यावदुत्कृष्टो निक्षेपः। अपवर्त्तनामप्येवमतिदिशति, यथोद्वर्त्तनास्थित्यग्रादवतीर्यते, तथापवर्त्तना उदयावलिकातः स्थित्यपवर्त्तनावदनुभागापवर्त्तना ऊर्ध्वमुखी नीयत इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

अइत्थावणाइयाओ सण्णाओ दुसुवि पुव्वुत्ताओ । किंतु अणंतभिलावेण फड्डगा तासु वत्तव्वा ॥१७॥

व्याख्या—अइत्थावणा जघन्या उत्कृष्टा च, जघन्यो निक्षेपः उत्कृष्टश्च एवमाद्याः संज्ञा द्वयोरपि उद्वर्त्तनापवर्त्तनयोः स्थितिविषये या पूर्वं वर्णिता अत्रापि ता एव, किन्त्वनन्ताभिलापेन निक्षेपाइत्थावणासु स्पर्द्धकानि वक्तव्यानि, एतदेवोच्चारयति—उद्वर्त्तनायां स्तोको जघन्यनिक्षेपः, जघन्या अइत्थावणा तस्मादनन्तगुणा, तस्या उत्कृष्टनिक्षेपोऽनन्तगुणः, तस्मात्सर्वस्थित्यनुभागो विशेषाधिक इति । अपवर्त्तनायामपि प्रथमस्पर्द्धकं नापवर्त्यते, एवं तस्मायावदनन्तानि नापवर्त्यन्ते, किमुक्तंभवति, उदयावलिकायाः समयाधिकत्रिभागे निक्षेपः तस्यानन्तानि स्पर्द्धकानि नापवर्त्यन्ते, तदुपरि समयोनमावलिकात्रिभागद्वयं अइत्थावणा तस्या अप्यनन्तानि रसस्पर्द्धकानि तान्यपि नापवर्त्यन्ते, उदयावलिकोपरि या स्थितिस्तस्याः स्पर्द्धकान्यपवर्तयन्ति, तस्याः प्रतिसमयमइत्थावणा वर्द्धते यावदावलिकापूर्णा, ततो निक्षेपो वर्द्धते, स्थित्यपवर्त्तनायामिव । जघन्यो निक्षेपः, स्तोकस्तस्मादनन्तगुणा जघन्या अइत्थावणा, तस्या (व्याघातभावी) उत्कृष्टा अइत्थावणा विशेषाधिका (अनन्तगुणा) उत्कृष्टमनुभागकण्डकं तस्मा अनन्तगुणं (विशेषाधिकम्) उत्कृष्टनिक्षेपो विशेषाधिकः, सर्वस्थित्यनुभागो विशेषाधिक इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ इदानीं द्वयोरपि उद्वर्तनापवर्त्तनयोरल्पबहुत्वमाह—

थोवं पएसगुणहाणि अंतरे दुसुवि हीणनिक्खेवो । तुल्लो अणंतगुणिओ दुसुवि अइत्थावणा चेवं ॥१८॥

व्याख्या—स्तोकं स्वल्पं एकस्यां स्थितौ प्रदेशगुणस्थानान्तरे वा स्पर्द्धकं जातं, अथवा स्नेहप्रत्ययस्पर्द्धकस्य एकस्मिन्ननुभागद्विगुणहानिस्थानान्तरेऽनुभागविशेषाः सर्वस्तोकाः, द्वयोरपि हीनो जघन्यो निक्षेपोऽनन्तगुणः तुल्यश्च, उद्वर्त्तनायामपवर्त्त-

नायां च तुल्यः, प्रदेशगुणहान्यन्तरमाश्रित्यानन्तगुणः । द्वयोरपि अइत्थावणा तुल्या उद्वर्तनापवर्तनयोर्व्याघातादन्यत्र जघन्यनिक्षेपादनन्तगुणेति गाथार्थः ॥ १८ ॥

तत्तो वाघायणुभागकंडगं एक्कवग्गणाहीणं । उक्कोसो निक्खेवो तुल्लो सविसेससंत च ॥ १९ ॥

व्याख्या—ततस्तस्या अइत्थावणातो व्याघाते यदुत्कृष्टमनुभागकण्डकं एकवर्गणया हीनं तदुद्वर्तनोत्कृष्टाइत्थावणातो ऽनन्तगुणं तस्मादप्युद्वर्तनाऽपवर्तनयोः य उत्कृष्टो निक्षेपः स विशेषाधिकस्तुल्यश्च, तस्मादुत्कृष्टस्थितिबन्धानुभागः, उत्कृष्टसत्स्थित्यनुभागोपि विशेषाधिको भवतीति गाथार्थः ॥ १९ ॥

आबधं उव्वट्टइ सव्वत्थोवट्टणा ठितिरसाणं । किट्टीवज्जे उभयं किट्टिसुओवट्टणा एक्का ॥ २० ॥

॥ उव्वट्टणोवट्टणाओ ॥

व्याख्या—'आबन्धं' ति यावद्बन्धोऽस्ति तावदुद्वर्तना भवत्यपवर्तना पुनः सर्वत्र बन्धे वाऽबन्धे वा स्थित्यनुभागयोः स्यादथवा 'आबन्ध' ति यावन्मात्रः स्थितिबन्धः तावन्मात्रस्य स्थितिसत्कर्मणः उद्वर्तना स्यात्, तदुपरितनस्य स्थित्युद्वर्तनाऽनुभागोद्वर्तना वा नेति । सर्वत्र अपवर्तना वक्ष्यमाने तदारतः परतो वा स्थितेरनुभागस्य च भवति, किट्टीकृतवर्जदले उभयमपि भवति, किट्टीकृते त्वपवर्तना एवेति गाथार्थः ॥ २० ॥

। उद्वर्तनापवर्तनाकरणे समाप्ते ।

साम्प्रत उदीरणाकरणमाह–

जं करणेणोकड्ढिय दिज्जइ उदए उदीरणा एसा । पगतिठितिमाइचउहा मूलुत्तरभेयओ दुविहा ॥ १ ॥

व्याख्या—यत्करणेनापकृष्य दीयते उदये उदीरणा एषा प्रकृतिस्थित्यादिचतुर्द्धा, मूलोत्तरभेदतो द्विधेति पदानि, पदार्थस्तु यद्दल परमाण्वात्मकं करणेन स्ववीर्यात्मकेनापकृष्यानुदितस्थितिभ्यः इत्यवगम्यते दीयते प्रक्षिप्यते उदये उदयप्राप्तस्थितौ, एषा उदीरणोच्यते, । एतल्लक्षणम्, तस्या एव भेदानाह–प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशविभागाच्चतुर्द्धा भवति मूलोत्तरप्रकृतिभेदात्पुनर्द्विधेति गाथार्थः ॥ १ ॥

मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणामाह–

वेयणियमोहणीयाण होइ चउहा उदीरणाउस्स । साई अधुवा सेसाण साइवज्जा भवे तिविहा ॥२॥

व्याख्या––वेदनीयमोहनीययोर्भवति चतुर्द्धा उदीरणा आयुषः । सादिरध्रुवा शेषाणां सादिवर्ज्जा भवेत् त्रिविधेति पदानि । पदार्थस्तु वेदनीयमोहनीययोः चतुर्द्धोदीरणा भवति, कथं अभव्येष्वनादिर्ध्रुवा, प्रमत्तसूक्ष्मसम्परायातीतेष्वध्रुवा, तयोरेव प्रतिपित्सोः सादिरिति भावयितव्या, आयुषः सादिरध्रुवा, यतः–सर्वायुषामन्त्यावलिका उदयेनैवानुभूयते, शेषाणां ज्ञानदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायाणां सादिशेषा त्रिधा भवति, कथं ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां समयाधिकावलिकाशेषे क्षीणकषायकाले अध्रुवा भवत्युदीरणा, तत्स्थानमप्राप्तानां ध्रुवानादिश्चेति । सयोगिनोऽन्तसमये नामगोत्रयोरेवमेव प्रतिपाताभावात् सादिर्न सम्भवतीति गाथार्थः ॥ २ ॥ साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीनामाह—

अधुवोदयाण दुविहा मिच्छस्स चउव्विहा तिहण्णासु । मूलुत्तरपगईणं भणामि उदीरगा एत्तो ॥ ३ ॥

व्याख्या—अध्रुवोदयानां द्विधा, मिथ्यात्वस्य चतुर्विधान्यासु मूलोत्तरप्रकृतीनां भणामि उदीरका अत इति पदानि । पदार्थस्तु दशोत्तरशतस्याध्रुवोदयस्य द्विधोदीरणा भवति, अध्रुवोदयत्वादेव भावितैव (भावनीया), मिथ्यात्वस्य चतुर्द्धा, कथं ? सम्यक्त्वमाप्तावप्रतिपततः सादिः, सम्यक्त्वमप्राप्तस्यानादि(रभव्यस्य ध्रुवा भव्यस्या)ध्रुवेति । "अन्यास्वि"ति सप्तचत्वारिंशतो ध्रुवोदयानां त्रिधेति, ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां चतुर्दशानां मूलप्रकृतीनामिव भावनीया । वर्णादिर्विंशतिः अगुरुलघुनिर्माणं स्थिरशुभे सेतरे कार्मणसप्तक कार्मणतैजसशरीरे तयोरेव त्रीणि बन्धनानि (द्वे संघातने च) एषा नाम्नस्त्रयस्त्रिंशत् ध्रुवोदयाः संयोगिनि नामवत्त्रिधा भावनीयेति सादिर्न संभवति, तस्मादप्रतिपातात् । मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां चातः "उदीरका" उदीरणास्वामिनो भणामीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

मूलप्रकृत्युदीरणास्वामिन आह—

घाईणं छउमत्था उदीरगा रागिणो उ मोहस्स । वेयाऊण पमत्ता सजोगिणो नामगोयाणं ॥ ४ ॥

व्याख्या—घातिनां छद्मस्था उदीरकाः, रागिणस्तु मोहनीयस्य । वेदनीयायुषोः प्रमत्ताः सयोगिनो नामगोत्रयोरिति पदानि । पदार्थस्तु घातिकर्मणां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां सर्वे छद्मस्था उदीरकाः, थेरा भगवन्तः (?) सकषायाः छद्मस्थास्त एव मोहनीयस्योदीरकाः, वेदनीयायुषोः सर्वे प्रमत्ताः, नामगोत्रयोः ये सयोगिनो मनोवाक्कायव्यापारवन्तः ते सर्वेऽप्युदीरणास्वामिनः इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

उत्तरप्रकृत्युदीरणास्वामिन आह—

उवघायं साहारणं च इयरं तणूएँ पज्जत्ता। छउमत्था चउदंसणनाणावरणंतरायाणं ॥ ५ ॥

व्याख्या—उपघातं पराघातं साधारमितरच्च तन्वा पर्याप्ताः छद्मस्थाश्चतुर्दर्शनज्ञानावरणान्तरायाणमिति पदानि। पदार्थस्तूपघातपराघातसाधारणप्रत्येकनाम्नां तन्वा शरीरेण ये पर्याप्ता जीवास्ते उदीरका भवन्ति, यतः तासां चतसृणामपि शरीरपर्याप्तावेवोदयो भवति। ज्ञानावरणान्तरायदशकदर्शन(नावरण)चतुष्काणां सर्वे छद्मस्था उदीरका इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

तसथावराइतिगतिगआउगईजातिदिट्ठिवेयाणं। तं नामा आणुपुव्वीणंपि किंतु ते अंतरगईए ॥ ६ ॥

व्याख्या—त्रसनाम्नस्त्रसाः, बादरनाम्नो बादराः, पर्याप्तकस्य पर्याप्ताः, स्थावरस्य स्थावराः, सूक्ष्मस्य सूक्ष्माः, अपर्याप्तकस्य अपर्याप्तकाः, देवगत्यायुषोर्देवाः, मनुजगत्यायुषोर्मनुजाः, एवं नरकतिर्यगत्यायुषोरपि वक्तव्यं, पञ्चेन्द्रियादिजातीनां क्रमशः पञ्चेन्द्रियादिजीवा उदीरकाः, मिथ्यात्वस्य मिथ्यादृष्टयः, सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, सम्यक्त्वस्य क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टयः एवं पुंस्त्रीनपुंसकानां तद्वेदनामका एवोदीरकाः, गतिवदानुपूर्विकाणामपि, किन्तु तासां भवान्तरे नोभयत्रेति गाथार्थः ॥ ६ ॥

आहारी उत्तरतणु नरतिरियवेयए पमोत्तूणं। उदीरंती उरलं ते चेव तसा उवंगं से ॥ ७ ॥

व्याख्या—"आहारी"ति आहारकशरीरीति, "उत्तरतन्वि"ति वैक्रियशरीरिणो देवनारकास्तद्वेदिनो नरतिरश्चश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि जीवा एकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाः औदारिकशरीरस्य सङ्घातनबन्धनस्योदीरकाः, एते चौदारिकशरीरोदीरका ये त्रसास्त एवौदारिकाङ्गोपाङ्गस्योदीरकाः, स्थावराणां तदुदयाभावादिति गाथार्थः ॥ ७ ॥

आहारी सुरनारग सण्णी इयरे निलो उ पज्जत्तो। लद्धीएँ बायरोदीरगो उ वेउव्वियतणुस्स ॥ ८ ॥

व्याख्या—"आहारी"ति आहारपर्याप्त्या पर्याप्तकाः, सुरा नारकाश्च इतरे संज्ञिनो मनुष्यतिर्यञ्चः तुशब्दादुत्तरवैक्रियसमकस्योदीरकाः, 'अनिल' इति वायुकायिको लब्ध्या-(वैक्रियलब्ध्या सम्पन्नः) पर्याप्तो बादरो वैक्रियषट्कस्योदीरको द्वितीयतुशब्दाद्दुर्भगनामोदयीति गाथार्थः ॥ ८ ॥

तदुवंगस्सवि तेच्चिय पवणं मोत्तूण केइ नरतिरिया । आहारसत्तगस्स वि कुणइ पमत्तो विउव्वन्तो ॥ ९ ॥

व्याख्या—वैक्रियोपाङ्गस्यापि त एव वायुकायिकं मुक्त्वा नरतिर्यञ्चः केचन यतः स्तोका उत्तरवैक्रियकारिणः । आहारकस्य-तु करोति प्रमत्तः, आहारपर्याप्त्या पर्याप्ततुशब्दात्तत्कारीति गाथार्थः ॥ ९ ॥

तेतीसं नामधुवोदयाण उदीरगा सजोगीओ । लोभस्स उ तणुकिट्टीण होंति तणुरागिणो जीवा ॥ १० ॥

व्याख्या—त्रयस्त्रिंशतां नामध्रुवोदयानां उदीरकाः सर्वे सयोगिनो भवन्ति, वर्णादिविंशतिकार्मणसप्तकं स्थिरशुभे सेतरे अगुरुलघु निर्माणं चेति । लोभस्य तनुकिट्टीनां सूक्ष्मविभागानां तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, तनुरागिण एव जीवा उदीरका न शेषा रागवन्तोऽपीति गाथार्थः ॥ १० ॥

पंचिंदियपज्जत्ता नरतिरिचउरंसउसभपुव्वाणं । चउरंसमेव देवा उत्तरतणुभोगभूमा य ॥ ११ ॥

व्याख्या—पञ्चेन्द्रियाः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ता नरतिर्यञ्चः समचतुरस्रवज्रर्षभनाराचाख्यानां संस्थानसंहननानां उदीरकाः, देवाः समचतुरस्रसंस्थानस्यैवोदीरकाः, 'उत्तरतणु'त्ति आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणो मनुष्यतिर्यञ्चो भोगभूमिजाश्चोदीरका इति गाथार्थः

आइमसंघयणं चिय सेढीमारूढगा उदीरेंति। इयरे हुंडं छेवट्ठगं तु विगला अपज्जत्ता ॥ १२ ॥

व्याख्या—क्षपकश्रेणीं प्रतिपन्नाः प्रथमसंहननमेवोदीरयन्ति न शेषाणि । इतरे एकेन्द्रियाः तिर्यञ्चो मनुष्याश्च हुण्डमुदीरयन्ति, द्वीन्द्रियादित्रसा लब्ध्यपर्याप्तकाश्च अन्त्यसंहननमिति गाथार्थः ॥ १२ ॥

वेउव्वियआहारगउदए न नरावि होंति संघयणी। पज्जत्तबायरेच्चिय आयवउद्दीरगो भोमो ॥ १३ ॥

व्याख्या—उत्तरवैक्रियाहारकयोरुदये न मनुष्याः, अपिशब्दात्तिर्यञ्चोऽपि संहननोदीरणावन्तो भवन्ति, पर्याप्तबादर एव पृथ्वीकायिक आतपस्योदीरको भवति, नान्यो जीव इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

पुढवी आउवणस्सइ बायरपज्जत्त उत्तरतणू य। विगलपणिंदियतिरिया उज्जोवुद्दीरगा भणिया ॥ १४ ॥

व्याख्या—पृथिव्यम्बुवनस्पतिकायिका बादरा लब्धिपर्याप्ताः उत्तरवैक्रियाहारकशरीरिणश्च विकलेन्द्रियाः पर्याप्ता उद्योतस्योदीरका भणिताः इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

सगला सुगतिसराणं, पज्जत्तासंखवासदेवा य। इयराणं नेरइया, नरतिरि सुसरस्स विगला य ॥ १५ ॥

व्याख्या—"सकलाः" सम्पूर्णेन्द्रियाः, पर्याप्तास्तिर्यग्मनुष्याः प्रशस्तविहायोगतिसुस्वरयोरसङ्ख्येयवर्षायुषः सर्वदेवाश्चोदीरका भवन्ति। इतरयोरप्रशस्तविहायोगतिदुःस्वरयोः सर्वेऽपि नारका उदीरकाः नरतिर्यञ्चोऽपि, विकलाः पर्याप्ताः (केचन) सुस्वरस्योदीरकाः भूयोऽपि नरतिर्यग्ग्रहणं पञ्चेन्द्रियाणामनियमार्थमिति गाथार्थः ॥ १५ ॥

ऊसासस्स सरस्स य पज्जत्ता आणुपाणभासासु। जा ण निरुंभइ ते ताव होंति उद्दीरगा जोगा ॥ १६ ॥

व्याख्या—उच्छ्वासस्योदीरका योगिनो भवन्ति, ये उच्छ्वासस्य उच्छ्वासपर्याप्त्या पर्याप्ताः, स्वरस्य तु भाषापर्याप्त्या यावन्नायोगित्वं मरणं वा गच्छन्ति (तावत्तदुदीरकाः) इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

नेरइया सुहुमतसा वज्जिय सुहुमा य तह अपज्जत्ता । जसकित्तुदीरगाइज्जसुभगनामाण सण्णिसुरा ॥१७॥

व्याख्या—सर्वेऽपि नारकाः "सूक्ष्मत्रसा" इति वाय्वग्निकायिकाः,"सूक्ष्मा" इति सूक्ष्मनामकर्मोदयिनः,"अपर्याप्ता" इति सर्वेऽपि एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया लब्ध्यपर्याप्तकाः, एतान् वर्जयित्वा यशःकीर्तेरुदीरका भवन्ति, आदेयशुभगनाम्नोः केचित् संज्ञिनो नरतिर्यञ्चो देवाश्च केचिदुदीरका इति गाथार्थः ॥ १७ ॥

उच्चं चिय जइ अमरा केई मणुया व नीयमेवण्णे । चउगइया दुभगाई तित्थयरो केवली तित्थं ॥ १८ ॥

व्याख्या—उच्चैर्गोत्रमेव यतयो अमरा उदीरयन्ति, नेतरत्, केचित्प्राकृतनरा अपि किञ्चित्कालम् । तदवशिष्टाः सर्वेऽपि नारकतिर्यञ्चो नीचमेवोदीरयन्ति, चतुर्गतिका अपि जीवास्तिस्रः प्रकृतीर्दुर्भगानादेयायशःकीर्त्यभिधाना उदीरयन्ति, तीर्थकरो यदा प्राप्तकेवलज्ञानो भवति, तदा तीर्थंकरनाम उदीरयतीति गाथार्थः ॥ १८ ॥

मोत्तूण खीणरागं इंदियपज्जत्तगा उदीरेंति । निद्दापयला सायासायाइं जे पमत्तत्ति ॥ १९ ॥

व्याख्या—मुक्त्वा क्षीणरागं किमुक्तं भवति-क्षीणकषायान्तावलिकाकालं मुक्त्वा शेषं कालं तदारतो जीवा इन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तका निद्राप्रचलयोरुदीरकाः, सातासातवेदनीये सर्वेऽपि ये प्रमत्तास्ते उदीरयन्तीति गाथार्थः ॥ १९ ॥

अपमत्ताई उत्तरतणू य अस्संखयाउ वज्जेत्ता । सेसनिद्दाणं सामी सबंधगंता कसायाणं ॥ २० ॥

व्याख्या—अप्रमत्तादिगुणवन्त 'वज्जतणू य' त्ति वैक्रियाहारकशरीरिणोऽसङ्ख्येयवर्षायुषश्च वर्जयित्वा शेषा जीवाः शेषनिद्राणां निद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानर्द्धीनामुदीरकाः 'सबन्धगंताः कसायाणं' ति अनन्तानुबन्धिनां सास्वादनान्ताः, द्वितीयकषायाणामविरतान्ताः, तृतीयानां देशविरतान्ताः, सञ्ज्वलनानां स्वबन्धं यावत् लोभस्याबन्धकोऽपि किञ्चित्कालमुदीरको भवतीति गाथार्थः ॥ २० ॥

हासरईसायाणं अंतमुहुत्तं तु आइमं देवा । इयराणं नेरइया उड्ढं परियत्तणविहीए ॥ २१ ॥

व्याख्या—हासरतिसातवेदनीयानामाद्यमन्तर्मुहूर्तमवश्यमुदीरका देवाः, इतरासामरतिशोकासातवेदनीयानां अवश्यं नारका उदीरकाः तदूर्ध्वं परावृत्त्यानियम इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

हासाई छक्कस्स उ जाव अपुव्वो उदीरगा सव्वे । उदओ उदीरणा इव ओघेणं होइ नायव्वो ॥ २२ ॥

व्याख्या—हास्यादिषट्कस्य तु यावदपूर्वगुणस्थानं तावत्सर्वेऽप्युदीरकाः । सर्वासां प्रकृतीनां उदयोऽप्युदीरणावत् ओघतोऽविशेषेण भवति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

पगइट्ठाणविगप्पा जे सामी होंति उदयमासज्ज । तेच्चिय उदीरणाए नायव्वा घातिकम्माणं ॥ २३ ॥

व्याख्या—प्रकृतीनां स्थानविकल्पा ये स्वामिनोऽभिहिता उदयमाश्रित्य त एव उदीरणायामपि ज्ञातव्या घातिकर्मणां किमुक्तं भवति, ज्ञानावरणीयस्य एकमुदयस्थानं पञ्चेति । दर्शनावरणस्य द्वे उदयस्थाने चत्वारि पञ्च वा । अन्तरायस्यैकं पञ्चप्रकृत्यात्मकम् । नव मोहनीयस्य एकद्विचतुःपञ्चषट्सप्ताष्टनवदशप्रकृत्यात्मकानि । उदीरणायामप्येतान्येव, एतेषामुदये यावन्तो

विकल्पाः उदीरणायामपि तावन्त एव, ये (च) स्वामिनोऽभिहिताः गतिगुणाश्रयाः, उदीरणायामपि त एवेति गाथार्थः ॥२३॥

मोत्तुं अजोगिठाणं सेसा नामस्स उदयवणेया। गोयस्स य सेसाण उदीरणा जा पमत्तो त्ति ॥ २४ ॥

॥ पगइउदीरणा सम्मत्ता ॥

व्याख्या—मुक्त्वा अयोगिस्थानोपलक्षित उदयस्थान अष्टप्रकृतिरूपं नवप्रकृतिरूपं वा, शेषाणि नाम्न उदयस्थानानि, विंशत्यादीनि दश सविकल्पानि उदयवत् उदीरणायामपि भवन्ति, गतिगुणाश्रयाः स्वामिनोऽपि त एव। गोत्रस्यापि अयोगिनो यः उच्चैर्गोत्रोदयः तं विहाय शेष उदयवदुदीरणायामपि भवति। शेषयोर्वेदनीयायुषोर्यावत् प्रमत्तस्तावदुदीरणा भवत्युदयतुल्या, अप्रमत्तादिषूदयः शुद्ध एव। इतिशब्दाधिक्यात्त्रयाणामप्यायुषां (मनुष्यायुषोऽपि च) पर्यन्तावलिकायां उदय एव शुद्धो नोदीरणा इति गाथार्थः ॥ २४ ॥ ॥ उक्ता प्रकृत्युदीरणा ॥ स्थित्युदीरणामाह—

पत्तोदयाए इयरा सह वेयइ ठिइउदीरणा एसा। बेआवलिया हीणा जावुक्कोसत्ति पाउग्गा ॥ २५ ॥

व्याख्या—प्राप्तोदया स्थित्या सहेतरा अप्राप्तोदयाः स्थितीर्वीर्यप्रयोगेण यद्वेदयत्येषा स्थित्युदीरणोच्यते—यद्यपि स्थितिसमयानां प्रक्षेपोऽनुभवनं वा नास्ति, तथापि तत्स्थितिकर्मपुद्गलानामेव स्थित्यभिधान यथा ग्रामपञ्चकुले गते दण्डिते वा ग्रामो गतो दण्डितो वा भवति, न च तत्क्षेत्रस्य गमन दण्डो वा सम्भवति, कियत्यः प्रकृतीनामुदीरणाप्रायोग्याः स्थितयो भवन्ति उत्कृष्टतः एतदाह—द्वाभ्यां आवलिकाभ्यां हीना यावदुत्कृष्टा स्थितिः, किमुक्तं भवति—उत्कृष्टस्थितौ यावन्तः स्थितिविशेषाः कालविशेषाः आवलिकाद्विकसमयैः हीना उत्कृष्टतः संभवन्ति। किं सर्वप्रकृतीनां ? ननु बाहुल्यादेतदुच्यते उदये यासामुत्कृष्ट-

॥१७८॥

बन्धः तासामेवं, यतः उदयावलिकागतं नोदीर्यते दलं नाभिनवबद्धं एवमावलिकाद्वयं भावनीयमिति गाथार्थः ॥२५॥

साद्यनादिप्ररूपणामाह—

वेयणियाऊण दुहा चउविहा मोहणीयअजहण्णा । पंचण्ह साइवज्जा सेसा सवेसु दुविगप्पा ॥ २६ ॥

व्याख्या—वेदनीयायुषो द्विधा अजघन्या स्थित्युदीरणा भवति, कथं सर्वजघन्यस्थितिका एकेन्द्रिया जघन्याया उदीरकाः, त एव प्रवर्द्धमानस्थितिका अजघन्यायाः, अतो द्वे अपि साद्यध्रुवे, सा समया(धिका)वलिकाशेषे आयुषो जघन्या सादिरध्रुवेति विशेषः । मोहनीयस्य चतुर्विधा अजघन्याः, कथं ? क्षपकस्य समयाधिकावलिकाशेषायां सञ्ज्वलनलोभस्थितौ जघन्या सादिस्तत्समया(तत्स्थाना)भावे अध्रुवा, उपशान्तस्थानात् प्रतिपततोऽजघन्या सापि सादिरध्रुवा भावितेव, उत्कृष्टानुत्कृष्टा च स्थित्युदीरणा परावर्त्तमानाध्यवसायेन भवति मिथ्यादृष्टौ, सापि सादिरध्रुवा, सङ्क्लेशविशुद्ध्योः प्रतिसमयमन्यथाभवनादिति । पञ्चानां ज्ञानदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायाणां सादिवर्ज्या त्रिधा अजघन्या स्थित्युदीरणा, कथं ? घातिनां यदा क्षीणकषायस्य ससमयावलिकामात्रा स्थितिर्भवति तदा जघन्या, सा च सादिरध्रुवा, तस्याः याभ्यधिका साऽजघन्या, उत्कृष्टा मिथ्यादृष्टौ, उत्कृष्टायाः सद्भावात् (प्रतिपतत) अनुत्कृष्टा सापि सादिरध्रुवा, अजघन्या पुनः सादिर्न भवति, जघन्यायाः अप्रतिपातात्, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुवा, नामगोत्रयोरप्येवमेव, किन्तु सयोग्यन्तसमये भणितव्या, शेषविकल्पा यथाक्रमं प्रतिपादिता एवेति गाथार्थः ॥ २६ ॥

मिच्छत्तस्स चउहा धुवोदयाणं तिहा उ अजहण्णा । सेसविगप्पा दुविहा सवविगप्पा उ सेसाणं ॥ २७ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वस्य चतुर्धा अजघन्या स्थित्युदीरणा भवति, कथं ? प्रथमसम्यक्त्वमासौ समयाधिकावलिकाशेषायां मध्यमस्थितौ जघन्या सादिः, तत्समयापगमे अध्रुवा, प्रतिपततोऽजघन्यां सादिरध्रुवा, तत्स्थानमप्राप्तस्याऽनादिरभव्यस्य ध्रुवेति। ध्रुवोदयानां त्रिधा सादिवर्जा अजघन्योदीरणा, घातिध्रुवोदयानां घातिमूलप्रकृतिवत्, नामध्रुवोदयानां नामवदनादिध्रुवाध्रुवेति। शेषविकल्पा द्विधा साद्यध्रुवास्ते च मूलप्रकृतिवद् भावनीयाः। शेषाणामध्रुवप्रकृतीनां सर्वे विकल्पाः साद्यध्रुवाः, उदये उदीरणासद्भावादुदयस्याप्यनियतत्वाद् भावित एवेति गाथार्थः ॥ २७ ॥

सामित्तद्धाछेया इह ठिइसंकमेण तुल्लाओ। बाहुल्लेण विसेसं जं जाणं ताण तं वोच्छं ॥ २८ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टोदीरणास्वामित्वं जघन्योदीरणास्वामित्वं च अद्धा कालस्तच्छेदश्च यस्याः प्रकृतेः यावत्यः स्थितयः उदीरणायोग्या इति स्वामित्वमद्धाछेदश्च यथास्थितिसङ्क्रमे भणितः, तथावसेयो बाहुल्येन, विशेषस्तु यो यासां तं तासां वक्ष्येऽहमिति गाथार्थः ॥ २८ ॥

अंतोमुहुत्तहीणा सम्मे मिस्संमि दोहिमिच्छस्स। आवलिदुगेण हीणा बंधुक्कोसाण परमठिई ॥ २९ ॥

व्याख्या—सप्ततिकोटाकोटिप्रमाणा मिथ्यात्वस्थितिर्मिथ्यादृष्टिना सता या बद्धा तां तत्रैवान्तर्मुहूर्तं मध्यमपरिणामोऽनुभूय ततः सम्यक्त्वं गच्छति, सा च सम्यक्त्वस्थितौ सङ्क्रामति तस्योदयसङ्क्रमस्थितिकत्वादन्तर्मुहूर्तोना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या, द्वितीयान्तर्मुहूर्तं सम्यक्त्वे स्थित्वा ततः सम्यग्मिथ्यात्वं गच्छति, ततोऽन्तर्मुहूर्तद्विकोनास्य भवति। उदये उत्कृष्टो बन्धो यासां भवति ता उदयबन्धोत्कृष्टाः, ताश्च षडशीतिसंख्याः स्थिरशुभवर्जा षट्चत्वारिंशद्ध्रुवोदयाः षोडशकषायाः त्रसचतुष्कादिचतस्रो

वैक्रियसप्तकपञ्चेन्द्रियजातिहुण्डोपघातपराघातोच्छ्वासोद्योतासाताशुभविहायोगतिनीचैर्गोत्रमिति, आसां षडशीतिप्रकृतीनां उत्कृष्टस्थितिबन्धं करोति, तस्याः स्थितेर्बन्धावलिकागतं नोदीरणायोग्यं अभिनवबद्धं च, ततो आवलिकाहीना उत्कृष्टा स्थितिः उदीरणा योग्या इति गाथार्थः ॥ २९ ॥

मणुयाणुपुव्विआहार देवदुगसुहुमवियलतियगाणं । आयावस्स य परिवडणमंतमुहुत्तूणमुक्कोसा ॥ ३० ॥

व्याख्या—मनुजानुपूर्विका आहारसप्तकं देवद्विकं सूक्ष्मत्रिकं विकलजातित्रिकं आतपमित्यासां सप्तदशप्रकृतीनां या उत्कृष्टा स्थितिः, सा अन्तर्मुहूर्तहीना उदीरणायोग्या, कथं? आसामनुदये यदा बन्धो भवति, तदा सङ्क्रमेणान्याभ्यः स्थितिभ्यः स्थितिः सङ्क्रामति, एतद् भावयति-यदा नरकगतेरुत्कृष्टबन्धं कृत्वा विंशतिसागरोपमकोटाकोटिमानं पुनः परावर्त्य शुभपरिणामाद्देवगतिं बध्नाति, तदा देवगतौ बध्यमानायां नरकगतिस्थितिं सङ्क्रामति, तां च देवगतिं जघन्येनापि अन्तर्मुहूर्तं बध्नाति, तच्च अन्तर्मुहूर्तं नरकगतेरतिक्रामति, ततो देवत्वेऽनुभवतोऽन्तर्मुहूर्तोना उदीरणायोग्या भवति, एवं शेषाणामपि भावनीया। आहारसप्तकं अप्रमत्तो बध्वा चशब्दात् सङ्क्लिष्टः तत्कालोत्कृष्टस्थितिकप्रकृतेः सङ्क्रान्तस्थितिः सान्तर्मुहूर्तोनोदीरणायोग्या, यतोऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा तदनुभवति । यदत्रातपग्रहणं करोति तद् ज्ञापयति यथाऽनुदयसंक्रमोत्कृष्टानामन्तर्मुहूर्तोनोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या तथानुदयबन्धोत्कृष्टानामपि, एतद् भावयति-देवः सङ्क्लिष्टोऽनुदये आतपस्थावरैकेन्द्रियजातीनां उत्कृष्टस्थितिं बध्वा तत्रैवान्तर्मुहूर्तं मध्यमपरिणामः स्थित्वा पृथिवीकायिकेषूत्पन्नः शरीरस्थो उत्कृष्टामुदीरणां करोतीति । नारकस्तिर्यग्द्विकौदारिकसप्तकान्त्यसंहननानां उत्कृष्टस्थितिं बध्वा तत्रैवान्तर्मुहूर्तं मध्यमपरिणामः स्थित्वा तिर्यक्षूपपन्नः उत्कृष्टा-

मुदीरणां करोति । निद्राणामनुदये उत्कृष्टस्थितिं बध्वा एकं समयं अन्तर्मुहूर्तं गते निद्रोदये उदीरणां करोति । एवं नरकद्विकस्य मनुष्यो बध्वा परमां स्थितिं अन्तर्मुहूर्तं व्यतीते पञ्चमाधासु गतः उत्कृष्टामुदीरणां करोति, आनुपूर्विकाणां तु तद्भवान्तरतृतीयसमये । उदयसङ्क्रमोत्कृष्टानां तु आवलिकात्रयेणोना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवति, उदयावलिकां बन्धावलिकां सङ्क्रमावलिकां यतो विहाय उदीरयतीति गाथार्थः ॥ ३० ॥

हयसेसा तित्थठिई पल्लासंखेज्जमेत्तिया जाया । तीसे सजोगिपढमे समए उदीरणुक्कोसा ॥ ३१ ॥

॥ उक्कोससामित्तं सम्मत्तं ॥

व्याख्या—हतशेषा शुभाध्यवसायैर्या तीर्थकरनाम्नः स्थितिर्जाता पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा तस्याः सयोगिकेवली प्रथमसमये उदीरणामुत्कृष्टां करोति, यत इयन्मात्रा एवमुत्कृष्टोदीरणायोग्या इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

उत्कृष्टाद्धाछेदः स्वामित्वं चाभिहितम्, जघन्यमाह–

भयकुच्छआयवुज्जोय सव्वघाई कसायनिद्दाणं । अतिहीणसंतबंधो जहण्णउदीरगो अतसो ॥ ३२ ॥

व्याख्या—भयजुगुप्सातपोद्योतसर्वघातिसञ्ज्वलनवर्जकषायनिद्रापञ्चकानामेकविंशतिप्रकृतीनां अतिजघन्यसत्कर्म्मा जघन्यबन्धस्य बन्धकोऽत्रसः स्थावर इत्यर्थः, जघन्योदीरणां करोति, यतो ध्रुवबन्धित्वान्निद्राकषायाणामन्यत्र न जघन्यतरास्थितिरुपलभ्यते । आतपोद्योतयोरपि प्रतिपक्षाभावात्, बन्धावलिकाहीना जघन्यस्थितिरुदीरणायोग्या भवत्यासां प्रकृतीनामिति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

एगिंदियजोगाणं पडिवक्खा बंधिऊण तव्वेई । बंधालिचरमसमए तदागए सेसजाईणं ॥ ३३ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियस्य सदा योग्या उदयं प्रति एकेन्द्रिययोग्यास्तासामेकेन्द्रिययोग्यानामेकेन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणानां जघन्यस्थितिका जीवास्तासां प्रतिपक्षा द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियजातयः त्रसबादरप्रत्येकप्रकृतयस्ता बध्वा ता एवैकेन्द्रियजात्यादीर्वेदयन्ति, बन्धावलिकान्तसमये तद्वेदिनः तदुदयवन्तो जीवा जघन्योदीरणास्वामिनो भवन्ति, 'सेसजाइणं' ति एकेन्द्रियो जघन्यस्थितिर्द्वीन्द्रियेषूपपन्नः प्रथमसमयादारभ्यैकत्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियजातीः क्रमेण बध्नाति, द्वीन्द्रियस्थितेरनेन क्रमेण चत्वार्यन्तर्मुहूर्त्तान्यनुभवति, पश्चात्तामेव द्वीन्द्रियजातिं बध्नाति, ततो बन्धावलिकान्तसमये जघन्या द्वीन्द्रियजातेरुदीरणा, एवं शेपजातीनामपीति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

दुभगाइणीयतिरिदुगअसारसंघयणनोकसायाणं । मणुपुव्वऽपज्जतइयस्स सन्निमेवं इगागगे ॥ ३४ ॥

व्याख्या—दुर्भगानादेयायशःकीर्त्तिनीचैर्गोत्रतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीप्रथमवर्ज्जसंहनननोकपायाणां मनुजानुपूर्व्यपर्याप्तक (योः) 'तइए' त्ति, सातासातयोः संज्ञिनि एकेन्द्रियेभ्य आगते एवमेव जघन्योदीरणा भवति, कथं ? एकेन्द्रियो दुर्भगादीनां सर्वजघन्यस्थितिः संज्ञिषूपपन्नः, तद्वेदि तत्प्रतिपक्षाणि संज्ञित्वाद्दीर्घबन्धकाद्धां बध्वा तान्येव बन्धावलिकान्तसमये जघन्योदीरणा, यतो बन्धकाद्धा सावलिका जघन्यस्थितेरप्यतिक्रान्ता अभिप्रेतसंहननस्यैवं पञ्च बन्धकाद्धाः सावलिका अपहरन्ति । हास्यरति (त्योः) अरतिशोकयोः सातासातयोः दुर्भगवद्भावना । शेपनोकषायाः वेदानां भूयो भणनात्, न गृह्यन्ते । अपर्याप्तमपर्याप्ते संज्ञिनि वक्तव्यम् । तिर्यग्गतेः वाय्वग्निकायिकेभ्यो बादरेभ्य उद्वृत्त्याशुभलाह्लघुस्थितिसंज्ञितिर्यक्षु गतः, तत्समये मनुष्यगति

बध्नाति दीर्घकालं भूयस्तां अनुभूयमानां बध्नाति, बन्धावलिकान्तसमये जघन्योदीरणा, आनुपूर्व्यास्तद्भवान्तरतृतीयसमये जघन्योदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

अमणागयस्स चिरठिइअंते देवस्स नारयस्सा वा । 'तदुवंगगईणं आणुपुव्विणं तइयसमयंमि ॥ ३५ ॥

व्याख्या—देवद्विकनारकद्विकवैक्रियाङ्गोपाङ्गानां 'असमये' त्ति, असंज्ञी जघन्यस्थितिं बध्वा बन्धोपरमकालं दीर्घं स्थित्वा नरके देवलोके वा समुत्पन्नः, तद्भवमनुभूयान्तसमये त्रयाणां जघन्योदीरणां करोति आनुपूर्व्योर्विग्रहगतौ तृतीयसमये स एवेति गाथार्थः ॥ ३५ ॥

वेयतिगं दिट्ठिदुगं संजलणाणं च पढमठिईए । समयाहिगालियाए सेसाए उवसमे वि दुसु ॥ ३६ ॥

व्याख्या—त्रयाणां वेदानां स्त्रीपुंनपुंसकाख्यानां दृष्टिद्विकस्य मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपस्य चान्तरकरणे कृते प्रथमस्थितेर्यदा समयाधिकावलिका शेषा तदा जघन्योदीरणा 'उवसमेवि दुसु' त्ति, सम्यक्त्वसञ्ज्वलनलोभयोः क्षये उपशमेऽपि जघन्योदीरणा भवतीति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

एगिंदागयअइहीणसत्तसण्णीसु मीसउदयंते । पवणोसठिइजहण्णगसमसत्तविउव्वियस्संते ॥ ३७ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियेभ्य आगतस्यात जघन्यसत्कर्मणः पल्योपमासंख्येयभागोनोदधिमात्रस्येति, संज्ञिषु सम्यग्मिथ्यात्वानुभवान्तसमये जघन्योदीरणां सम्यग्मिथ्यात्वस्य । पवनोवायुकायिकः स्वस्थितेः—आत्मस्थितेः पल्योपमासंख्येयभागमात्रोनो

१ 'वेउव्वंगगईणं' मुद्रिते

सागरस्य द्वौ सप्तभागौ तत्समसत्कर्मवैक्रियषट्कस्य तदुदयान्तसमये जघन्योदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

चउरुवसमित्तुमोहं मिच्छं खविउं सुरोत्तमो होउं । उक्कोससंजमंते जहण्णगाहारगदुगाणं[1] ॥ ३८ ॥

व्याख्या—चतस्रो वारा मोहनीयमुपशमय्य मिथ्यात्वमित्येकस्यासम्भवात् सप्तकं क्षपयित्वा पुनः सर्वार्थदेवो भूत्वा पुनरुत्कृष्ट संयमान्ते देशोनपूर्वकोटिसंयमं कृत्वा आहारशरीराङ्गोपाङ्गयोरनुभवान्तसमये स जघन्योदीरणा स्थितिक्षयाल्लघुजायत इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

खीणंताणं खीणे मिच्छत्तकमेण चोद्दसण्हंपि । सेसाण सजोगंते भिण्णमुहुत्तट्ठिईगाणं ॥ ३९ ॥

॥ ठिइउदीरणा सम्मत्ता ॥

व्याख्या—क्षीणान्तानां क्षीणे-क्षीणकषाये चतुर्दशानां, मिथ्यात्वक्रमेण प्रथमस्थितेः समयाधिकावलिकायां जघन्योदीरणा । शेषाणां प्रकृतीनां सयोग्यन्तसमये भिन्नमुहूर्तस्थितिकानां जघन्योदीरणा भवति । कास्ताः शेषाः मनुजगतिः पञ्चेन्द्रियजातिः प्रथमसंहननं विहायोगतियुग्मं उपघातं पराघातं संस्थानषट्कं उच्छ्वासं त्रसादिचतुष्कं सुस्वरादिचतुष्कं दुस्वरं औदारिकसप्तकं उच्चैर्गोत्रं तीर्थकरं एता द्वात्रिंशत् नामध्रुवोदयास्त्वष्टौ, एवं पञ्चषष्टीनां अपि सयोग्यन्तसमये जघन्योदीरणा भवतीति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ उक्ता स्थित्युदीरणा ।

अनुभागोदीरणामाह—

---

१ बहुवचनादाहारकसप्तकं गृहीतं मलयगिरिपादैः

अणुभागुदीरणाए घाईसण्णा य ठाणसण्णा य । सुहया विवागहेऊ जत्थ विसेसो तयं वोच्छं ॥ ४० ॥

व्याख्या—अनुभागोदीरणायां घातिनां संज्ञा त्रिधा, सर्वघातिसंज्ञा देशघातिसंज्ञा अघातिसंज्ञा चेति। स्थानसंज्ञा चतुर्धा रसस्य चतुःस्थानिकत्रिस्थानिकद्विस्थानिकैकस्थानिकभेदात् । 'सुहय'त्ति शुभसंज्ञा अशुभसंज्ञा । विपाकसंज्ञा चतुर्धा पुद्गलभवक्षेत्रजीवभेदात् । हेतवो द्रव्यक्षेत्रकालभवभावभेदात् पञ्चधा उदयमाश्रित्य, उदीरणायामपि त एव । योऽत्र विशेषः, तकं वक्ष्येऽहमिति गाथार्थः ॥ ४० ॥

पुरिसित्थिविग्घअचक्खु चक्खुसम्माण इगि दुठाणो वा । मणपज्जवपुंसाणं वचामो सेस बंधसमा ॥ ४१ ॥

व्याख्या—पुंवेदान्तरायपञ्चकचक्षुरचक्षुर्दर्शनावरणप्रकृतीनां चत्वार्यपि रसस्थानान्यभिहितानि बन्धं प्रति, उदीरणायां त्वेकस्थानिको द्विस्थानिको वा भवति, न त्रिचतुःस्थानिकौ । स्त्रीवेदस्य चतुस्त्रिद्विस्थानिको बन्धेऽभिहितः, उदीरणायां तु द्विस्थानिक एकस्थानिको वेति । सम्यक्त्वस्य न किञ्चिदुक्तम्, तस्यापि द्विस्थानिक एकस्थानिको वा देशघाती चेति । मनःपर्यायज्ञाननपुंसकयोर्व्यत्यासो बन्धोक्तस्य चतुस्त्रिद्विस्थानिको बन्धो यो नपुंसकस्योक्तः, स मनोज्ञानावरणस्योदीरणायां भवति, चतुस्त्रिद्व्येकस्थानिकः । यो मनःपर्यायज्ञानस्य बन्धे (चतुस्त्रिद्व्येकस्थानिकः)उक्तः, स नपुंसकस्योदीरणायामिति । 'सेसा' इति देशघातिप्रकृतीनां बन्धवत्स्थानसंज्ञा यथा बन्धे तथोदीरणायामपीति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

दोसोवघाइगाणं उदए देसो य होइ सव्वो य । देसो य घाइओ चिय अचक्खु सम्मत्त विग्घाणं ॥ ४२ ॥

व्याख्या—देशोपघातिप्रकृतीनां पूर्वोक्तानां घातिसंज्ञां प्रतीत्य देशघातिरसस्य सर्वघातिरसस्य चोदीरणा भवति । कि

सर्वासां नेत्याह–देशघातिन (देशघाती) एवाचक्षुर्दर्शनावरणसम्यक्त्वान्तरायाणां उदीरणा भवतीति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

घायं ठाणं च पडुच्च सव्वघाईण होइ जह बंधे। अग्घाईणं ठाणं पडुच्च भणिमो विसेसोत्थ ॥ ४३ ॥

व्याख्या—घातं वा स्थानं वा प्रतीत्य सर्वघातिनीनां पूर्वोक्तविंशतिप्रकृतीनां यथाबन्धेऽभिहितः तथा भवतीति। अघातिप्रकृतीनां एकादशोत्तरशतमानानां रसस्य स्थानं प्रतीत्य यो विशेषः, तमुदीरणायां भणामीति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

थावरचउ आयवउरलसत्ततिरिविगलमणुयतियगाणं। नग्गोहाइचउण्हं एगिंदिउसभाइछण्हं पि ॥ ४४ ॥

व्याख्या—स्थावरादिचतस्रः आतपौदारिकसप्तकतिर्यक्त्रिकविकलजातित्रिकमनुष्यत्रिकाणां मध्यमसंस्थानचतुष्काणां एकेन्द्रियजातिवज्रऋषभनाराचादिसंहननषट्कानामपीत्यस्याः गाथायाः उत्तरगाथया सह सम्बन्धः ॥ ४४ ॥

तिरिमणुजोग्गाणं मीसगुरुयखरनरयदेवपुव्वीणं। दुट्ठाणिओच्चिय रसो उदए उदीरणाए य ॥ ४५ ॥

व्याख्या—एता द्वात्रिंशत्प्रकृतयः उदयं प्रति तिर्यग्मनुष्ययोरेव योग्याः सम्यग्मिथ्यात्वगुरुखरनामदेवनारकानुपूर्वीणामित्यासां सप्तत्रिंशत्प्रकृतीनां द्विस्थानिक एव रसो भवति, उदयमुदीरणां वा प्रति, सम्यग्मिथ्यात्वस्य घातिसंज्ञामाश्रित्य सर्वघात्येव (शेषाणां त्वघाती) इति गाथार्थः ॥ ४५ ॥ उक्तो घातिस्थाने प्रतीत्य विशेषः ॥

सम्मत्तमीसगाणं असुभरसो सेसयाण बंधुत्तं। उक्कोसुदीरणासंतयंमि छट्ठाणपडिए वि ॥ ४६ ॥

व्याख्या–सम्यक्त्वमिश्रयोरशुभ एव रसो घातिप्रकृतित्वादेव। शेषाणां यथाबन्धेऽभिहितः तथोदीरणायामपि द्रष्टव्यः। सम्यग्मिथ्यात्वयोरुत्कृष्टानुभागोदीरणा सत्कर्मणि षट्स्थानपतितेऽपि भवति, अनन्तभागहीने असङ्ख्येयभागहीने सङ्ख्येयभागहीने

सङ्ख्येयगुणहीने असङ्ख्येयगुणहीने अनन्तगुणहीने । कथं ? अनन्तानन्तानां स्पर्द्धकानां यतोऽनुभागे क्षपितेऽप्यनन्तानि निष्ठन्त्यतोऽनन्तभागेऽप्युत्कृष्टा उदीरणा लभ्यत इति । शेषाणां बन्धवत् शुभाशुभतेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥ विपाकफलमधिकृत्याह—

मोहणिपनाणवरणं केवलियं दंसणं विरियविग्धं । संपुन्नजीवदव्वे न पज्जवेसुं कुणइ पागं ॥ ४७ ॥

व्याख्या—मोहनीयमष्टाविंशतिभेदभिन्नं ज्ञानावरणं पञ्चविधं केवलदर्शनावरणं वीर्यान्तरायं एतत्पञ्चत्रिंशत्प्रकृत्यात्मकं कर्म सम्पूर्णजीवद्रव्ये विपाकं करोति, न वीर्यादिजीवपर्यायेषु सर्वेष्वपि । कथं ? यथा मेघैः सर्वान्तरितयोरपि सूर्यचन्द्रमसोः उद्योतादिरुपलभ्यत इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

गुरुलहुगाणंतपएसिएसु चक्खुस्स सेसविग्घाणं । जोगेसु गहणधरणे ओहीणं रूविदव्वेसु ॥ ४८ ॥

व्याख्या—चक्षुर्दर्शनस्य ये गुरुलघुद्रव्याणामनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः तेष्वेव विपाकः, 'सेसविग्घाणं' ति दानलाभभोगोपभोगानां ग्रहणधारणयोग्यद्रव्येष्वेव विपाकः, अवधिज्ञानदर्शनयोरपि रूपिद्रव्येष्वेव विपाकोऽयं विशेषो नान्यत्रेति गाथार्थः॥४८॥

सेसाणं जह बंधे, होइ विवागो उ पच्चओ दुविहो । भवपरिणामकओ वा निग्गुणसगुणाण परिणइओ ॥४९॥

व्याख्या—उक्तसप्तशेषाणां प्रकृतीनां विपाको यथा बन्धेऽभिहितः पुद्गलादिः, उदीरणायामपि तथैव । उक्तो विपाकः ॥ प्रत्ययो हेतुः कारणमिति यावत्, स च द्विविधो भवकृतो वा परिणामकृतो वा । परिणामकृतो द्विविधो निर्गुणपरिणामकृतो वा, सद्गुणपरिणामकृतो वा हेतुरुदीरणायां भवतीति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

उत्तरतणुपरिणामे अहियअहोन्तावि होंति सुसरजुया । मिउलहुपरघाउज्जोयखगइचउरंसपत्तेया ॥५०॥

व्याख्या—'उत्तरतणु'त्ति, उत्तरवैक्रियं आहारकं वा तयोः करणपरिणामे यद्यप्यत्यर्थं न सन्ति (प्राक्) सुस्वरयुक्ताः मृदुलघुपराघातोद्योतशुभविहायोगतिचतुरस्रप्रत्येकप्रकृतयस्तथाप्यवश्यमुदीरणामाश्रित्य भवन्ति, नात्र गुणागुणपरिणामयोः प्राधान्यं, शरीरयोरेवेति गाथार्थः ॥ ५० ॥

सुभगाइउच्चगोयं गुणपरिणामा उ देसमाईणं । अइहीणफड्डगाओ अणंतसो नोकसायाणं ॥ ५१ ॥

व्याख्या—सुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रं देशविरतादीनां गुणकृतपरिणामप्रत्ययं स्वविपक्षं सदप्युरुच्छाद्योदीरणामेति। अतिजघन्यस्पर्द्धकादनन्तभागः उदीरणामेति नोकषायाणां, तेषां गुणपरिणामादेवेति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

जा जंमि भवे नियमा उदीरए ताउ भवनिमित्ताओ । परिणामपच्चयाओ सेसाओ सइ स सव्वत्थ ॥ ५२ ॥

व्याख्या—याः प्रकृतीर्यस्मिन् भवे नियमात्—निश्चयेनोदीरयति, तास्तद्भवप्रत्ययाः यथा नरकभवे नरकत्रिकम्, देवभवे देवत्रिकम्, तिर्यग्भवे तिर्यक्त्रिकं विकलजातित्रिकस्थावरं सूक्ष्मं साधारणं आतपं एकेन्द्रियजातिरिति; मनुष्यभवे मनुष्यत्रिकं एता त्रिंशतिभवप्रत्ययाः, परिणामप्रत्ययाः शेषाः, यतः सती विद्यमानोदीरणा सर्वत्र ध्रुवोदया निर्गुणपरिणामप्रत्ययादिति गाथार्थः ॥५२॥

तित्थयरं घाईणि य आसज्ज गुणं पहाण भावेण । भवपच्चइया सव्वा तहेव परिणामपच्चइया ॥ ५३ ॥

व्याख्या—तीर्थकृत् घातिकर्मप्रकृतयश्च ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्तरायविभागाः चशब्दाद्वैक्रियसप्तकं ध्रुवोदयाश्च तिर्यग्मनुष्या गुणप्रत्ययप्राधान्यादन्यथा वद्धा अन्यथा परिणामय्योदीरयन्ति । हेतोरविशेषितभावाश्रयणात्तु सर्वा भवप्रत्ययाः परिणामप्रत्ययाश्च भवन्ति, यतस्तिर्यग्गतियोग्याः तिर्यग्गतावुदीर्यन्ते, एवं शेषास्वपि । परिणामोऽपि 'रसस्य ह्रासवृद्ध्यात्मको

भवत्येवेति गाथार्थः ॥ ५३ ॥ उक्तो हेतुः, साधनादिप्ररूपणामाह—

वेयणियणुक्कोसा अजहण्णा मोहणीयचउभेया । सेसघाईणं तिविहा नामगोयाणणुक्कोसा ॥ ५४ ॥

व्याख्या—वेदनीयेऽनुत्कृष्टा अनुभागोदीरणा मोहनीयस्याजघन्योदीरणा चतुर्विधा भवति । शेषघातिनां ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणामजघन्योदीरणा त्रिधा भवति । नामगोत्रयोरनुत्कृष्टा त्रिधेति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

सेसविगप्पा दुविहा सव्वे आउस्स होउमुवसंतो । सव्वद्धगओ साए उक्कोसुदीरणं कुणइ ॥ ५५ ॥

व्याख्या—शेषविकल्पा अनुक्तभेदाः सर्वकर्मणां द्विधा साद्यध्रुवा भवन्ति । आयुषश्चत्वारोऽपि भेदाः साद्यध्रुवाः, कथं ? वेदनीयस्योपशान्तो भूत्वा पश्चात्सर्वार्थगतः सातस्योदीरणामुत्कृष्टां करोति । सा च सादिरध्रुवा, तच्छेषानुत्कृष्टा सा च तस्माद् भङ्गा सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुवा, भव्यस्याध्रुवेति । मोहनीयस्याजघन्या चतुर्विधा, कथं ? क्षपकस्य चरमोदीरणास्थितौ जघन्या सा च सादिरध्रुवा भवति, तां मुक्त्वा शेषाऽजघन्या, उपशान्तमोहं प्रतिपन्नस्य नास्ति, ततः प्रतिपततः सादिरजघन्या, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिर्ध्रुवाध्रुवे सुगमे । घातिनामु (मोहनीयस्य तो) त्कृष्टानुत्कृष्टजघन्या द्विधा, सादिरध्रुवा । एतेषामु (त्कृष्टा)त्कृष्टा मिथ्यादृष्टौ, प्रतिपततस्तस्मात्परिणामादनुत्कृष्टा, सापि सादिरध्रुवा, जघन्योक्तैव । क्षपकस्य शेषघातिनामजघन्या नामगोत्रयोरनुत्कृष्टा त्रिधा भवत्यनुभागोदीरणा स्थित्युदीरणावत् क्षीणकषायसयोगिस्थानयोः अवशेषे जघन्योत्कृष्टे यथासद्रूपेण द्विविधा तत्रैवेति । घातिनामुत्कृष्टानुत्कृष्टे नामगोत्रयोर्जघन्याजघन्ये मिथ्यादृष्टौ भवतः, साद्यध्रुवे प्राग्वत् । आयुषः सर्वे भेदाः सुगमाः, अध्रुवोदीरणत्वादेवेति गाथार्थः ॥ ५५ ॥ उत्तरप्रकृतीनां साधनादिप्ररूपणामाह—

कक्खडगुरुमिच्छाणं अजहण्णा मिउलहूणणुक्कोसा। चउहा साइयवज्जा वीसाएँ धुवोदयसुभाणं ॥ ५६ ॥

व्याख्या—कर्कशगुरुमिथ्यात्वानां अजघन्यानुभागोदीरणा, मृदुलघुस्पर्शयोरनुत्कृष्टा चतुर्द्धा भवति । विंशतेर्ध्रुवोदयानां कार्मणसप्तकस्थिरशुभनिर्माणागुरुलघुश्वेतपीतरक्तवर्णसुगन्धमधुराम्लकषायरसोष्णस्निग्धाख्यानां सादिवर्ज्जा त्रिधानुत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति । कथं ? मिथ्यात्वस्य मिथ्यादृष्टिर्यदा सम्यक्त्वेन सह संयमं प्रतिपद्यते, तदा जघन्यामनुभागोदीरणां करोति, सा च सादिरध्रुवा, तस्यैव प्रतिपततः अजघन्या, सा च सादिरध्रुवा, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् । कर्कशगुरुनाम्नोस्तु केवलिनः समुद्घातान्निवृत्तस्य मन्थे जघन्या, सा च सादिरध्रुवा भवति, समुद्घातसमाप्तावजघन्या सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् । मृदुलघुस्पर्शयोरनुत्कृष्टा चतुर्विधा, कथं ? आहारकशरीरपर्याप्तकस्य उत्कृष्टा, सा च सादिरध्रुवा, तदैवोपसंहरतोऽनुत्कृष्टा सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् । जघन्या मृदुलघ्वोर्नामशुभध्रुवाणां च विंशतेः मिथ्यादृष्टौ भवति । सा च सादिरध्रुवा, तत्परिणामस्य प्रतिपातादजघन्यस्यापि सादिरध्रुवा, विंशतेः शुभध्रुवाणां सयोग्यन्तसमये उत्कृष्टा भवति, सा च सादिरध्रुवा, अनुत्कृष्टाया आदिर्नास्ति, अप्रतिपातात्, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वदिति गाथार्थः ॥५६॥

अजहण्णा असुभधुवोदयाण तिविहा भवे तिवीसाए। साई अधुवा सेसा सव्वे अधुवोदयाणं तु ॥ ५७ ॥

व्याख्या—अजघन्यानुभागोदीरणा अशुभध्रुवोदयत्रयोविंशतिप्रकृतीनां नीलकृष्णवर्णदुर्गन्धतिक्तकटुकरसरूक्षशीतस्पर्शज्ञानावरणान्तरायदशकदर्शनावरणचतुष्कास्थिराशुभाख्यानां सादिवर्जा त्रिधा भवति, कथं ? आत्मीयात्मीयोदीरणान्तस्थितो जघन्या सा च सादिरध्रुवा, तदन्याजघन्या, तस्या आदिर्नास्तिध्रुवोदयित्वात् तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् । आसां

शेषविकल्पाः, सर्वे विकल्पाः अध्रुवोदयानां साद्यध्रुवाः, शुभध्रुवाणां जघन्याजघन्ये अशुभध्रुवोदयानां उत्कृष्टानुत्कृष्टे मिथ्यादृष्टौ भवतोऽतः साद्यध्रुवे शेषाणामध्रुवोदयित्वाद् भाविता एवेति गाथार्थः ॥५७॥ उक्ता साद्यनादिप्ररूपणा। उत्कृष्टस्वामित्वमाह—

दाणाइअचक्खूणं उक्कोसाइंमि हीणलद्धिस्स । सुहुमस्स चक्खुणो पुण तेइंदिय सव्वपज्जत्ते ॥ ५८ ॥

व्याख्या—दानान्तरायादीनां पञ्चानामन्तरायाणां अचक्षुर्दर्शनपञ्चानामुत्कृष्टानुभागोदीरणा उत्पत्त्याद्यसमये हीनलब्धिकस्य-

जघन्यभावस्य सूक्ष्मजीवस्य भवति चक्षुर्दर्शनावरणस्य पुनस्त्रीन्द्रिये सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्ते भवतीति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

निद्दाणं पंचण्हवि मज्झिमपरिणामसंकिलिट्ठस्स । पणनोकसायसाए नरए जेट्ठट्ठिति समत्ते ॥ ५९ ॥

व्याख्या—निद्राणां पञ्चानामपि मध्यमपरिणामस्य उत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति, यतोऽतिविशुद्धसंक्लिष्टानां निद्रोदय एव न भवति, पञ्चानां नोकषायाणां नपुंसकारतिशोकभयजुगुप्साख्यानां असातस्य च नारके उत्कृष्टस्थितिके पर्याप्तके उत्कृष्टानु-भागोदीरणा भवतीति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

पंचेंदियतसबायरपज्जत्तगसायसुस्सरगईणं । वेउव्वुस्सासस्स य देवो जेट्ठट्ठिति समत्तो ॥ ६० ॥

व्याख्या—पञ्चेन्द्रियत्रसबादरपर्याप्तकसातसुस्वरशुभविहायो(देव)गतीनां वैक्रियसप्तकस्योच्छ्वासस्य चोत्कृष्टामनुभागोदीरणां देवो ज्येष्ठस्थितिः पर्याप्तः करोतीति गाथार्थः ॥ ६० ॥

सम्मत्तमीसगाणं से काले गहिहिइत्ति मिच्छत्तं । हासरईणं पज्जत्तगस्स सहसारदेवस्स ॥ ६१ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्वमिश्रयोर्यस्मादुत्तरसमये मिथ्यात्वं ग्रहीष्यति, तत्रोत्कृष्टानुभागोदीरणा हास्यरत्योः सहस्रारदेवस्य सर्वप-

योसिभिः पर्याप्तस्य भवतीति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

गइहुंडुवघायाणिट्ठखगति[1]दुसराइणीयगोयाणं । नेरइओ जेट्ठठिइ मणुआ अंते अपज्जस्स ॥ ६२ ॥

व्याख्या—नरकगतिहुण्डसंस्थानोपघातानिष्टविहायोगतिदुःस्वरदुर्भगानादेयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्राणां नवानां प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिः नारकः पर्याप्तोऽतिसङ्क्लिष्टः करोत्युत्कृष्टामुदीरणाम् । अपर्याप्तकनाम्नस्तु मनुष्योऽपर्याप्तो भवान्तसमयेऽतिसङ्क्लिष्टः उत्कृष्टानुभागोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

कक्खडगुरुसंघयणा थीपुमसंठाणतिरिगईणं च । पंचिंदिओ तिरिक्खो अट्ठमवासेट्ठवासाऊ ॥ ६३ ॥

व्याख्या—कर्कशगुरुस्पर्शाशुभसंहननपञ्चकस्त्रीपुंवेदमध्यमसंस्थानचतुष्कतिर्यग्गतीनां चतुर्दशप्रकृतीनां अष्टमवर्षे अष्टमवर्षायुरतिसङ्क्लिष्टः संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्करोति उत्कृष्टानुभागोदीरणामिति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

तिगपलियाउ समत्तो मणुओ मणुयगतिउसभउरलाणं । पज्जत्ता चउगइया उक्कोसं सगाउयाणं तु ॥ ६४ ॥

व्याख्या—त्रिपल्योपमायुः पर्याप्तो मनुष्यो मनुजगतिप्रथमसंहननौदारिकसप्तकानां उत्कृष्टानुभागोदीरणां करोति । पर्याप्ताः चतुर्गतिकाः स्वायुषामुत्कृष्टस्थितिकाः त्रयाणां विशुद्धा (उत्कृष्टामुदीरणां कुर्वन्ति) नारकायुषः सङ्क्लिष्ट उत्कृष्टामुदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

हस्सठिईपज्जत्ता तन्नामा विगलजाइसुहुमाणं । थावरनिगोयएगिंदियाणमिह थायरा नवरं ॥ ६५ ॥

---

[1] 'दुभगपर' मुद्रिते

व्याख्या—ह्रस्वस्थितिकाः पर्याप्तास्तन्नामानो विकलजातिसूक्ष्माणां सङ्क्लिष्टा द्वीन्द्रिया द्वीन्द्रियजातेरेव शेषास्त्वपि स्थावर-साधारणैकेन्द्रियजातीनां बादरत्वविशिष्टामुत्कृष्टामुदीरणां कुर्वन्ति, स्वविशेषणाभिधाना इति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

आहारतणूपज्जत्तगो उ चउरंसमउयलहुयाणं । पत्तेयखगइपरघायतइयमुत्तीण य विसुद्धो ॥ ६६ ॥

व्याख्या—आहारतन्वा पर्याप्तकोऽतिविशुद्धसंयत इति गम्यते, चतुरस्रसंस्थानमृदुलघुप्रत्येकशुभविहायोगतिपराघाताहारकसप्तकानां आसां त्रयोदशप्रकृतीनां उत्कृष्टमनुभागोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

उत्तरवेउव्विजई उज्जोयस्सायवस्स खरपुढवी । नियगईणं भणिया तइए समए णुपुव्वीणं ॥ ६७ ॥

व्याख्या—उत्तरवैक्रिये वर्त्तमानो यतिरुद्योतस्य,आतपस्य खर' इति बादरपृथिवीकायिकः पर्याप्तोऽतिविशुद्ध उत्कृष्टानुभागोदीरणां करोति,स्वगतीनां ये भणिताः त एवतृतीयसमये त्वानुपूर्वीणां कुर्वन्ति, शुभयोर्विशुद्धा अशुभयोः सङ्क्लिष्टा इति गाथार्थः ६७

जोगंते सेसाणं सुभाणमियराण चउसु वि गईसु । पज्जत्तुक्कडमिच्छेसु लद्धिहीणेसु ओहीणं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—सयोग्यन्तसमये शेषाणां शुभप्रकृतीनां स्थिरादिषट्क कार्मणसप्तकं मृदुलघुवर्ज शुभवर्णादिनवकं निर्माणागुरुलघु-तीर्थङ्कराणां पञ्चविंशतेरुत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति । इतरासामशुभानां प्रकृतीनां चतसृष्वपि गतिषु पर्याप्ता उत्कटमिथ्यादृष्टयः ये तेषु भवन्ति, कास्ता अवधिवर्ज्जज्ञानावरणचतुष्कं केवलदर्शनावरणं मिथ्यात्वं षोडश कषायाः गुरुकर्कशहीनाशुभवर्णादिसप्तकं अस्थिराशुभे इत्येतन्नियतामुत्कृष्टानुभागोदीरणां अवधेरवधिलब्धिरहितस्येति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

उक्तमुत्कृष्टस्वामित्वम् । जघन्यस्वामित्वमाह—

सुयकेवलिणो मइसुयचक्खुअचक्खुणुदीरणा मंदा । विपुलपरमोहिगाणं मणनाणोहीदुगस्सावि ॥ ६९ ॥

व्याख्या—श्रुतकेवलिनश्चतुर्दशपूर्वधरस्य मतिश्रुतज्ञानचक्षुरचक्षुर्दर्शनावरणप्रकृतीनां क्षपणायाभ्युत्थितस्यात्मीयात्मीयोदीरणान्तसमयेऽनुभागोदीरणा मन्देति जघन्या । विपुलमतेर्मनोज्ञानावरणस्य,परमावधिप्राप्तस्यावधिज्ञानदर्शनावरणयोर्मन्देति गाथार्थः॥६९॥

खवगम्मि विग्घकेवलसंजलणाणं सनोकसायाणं। सगसगउदीरणंते निद्दापयलाणमुवसंते ॥ ७० ॥

व्याख्या—क्षपकेऽन्तरायपञ्चककेवलज्ञानदर्शनावरणसञ्ज्वलनानां नवनोकषाययुक्तानां विंशतिप्रकृतीनां आत्मीयात्मीयोदीरणान्तसमये जघन्यानुभागोदीरणा भवति । निद्राप्रचलयोरुपशान्तकषाये, सर्वविशुद्धत्वादिति गाथार्थः ॥ ७० ॥

निद्दानिद्दाईणं पमत्तविरए विसुज्झमाणंमि । वेयगसम्मत्तस्स उ सगखवणोदीरणा चरिमे ॥ ७१ ॥

व्याख्या—स्त्यानर्द्धित्रिकस्य प्रमत्तसंयते विशुद्ध्यमाने मन्दोदीरणा भवति, वेदकसम्यक्त्वस्य त्वात्मीयक्षपकोदीरणाचरमसमये समयाधिकावलिकाशेषायां स्थिताविति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

सम्मपडिवत्तिकाले पंचण्हवि संजमस्स चउचउसु । सम्माभिमुहो मीसे आऊण जहण्णठितिगो त्ति ॥७२॥

व्याख्या—अपिशब्दात् संयमस्य सम्यक्त्वस्य च प्रतिपत्तिकाले पञ्चानां मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिर्विशुद्धत्वात् मन्दोदीरणां करोति । अविरतः संयमप्रतिपत्तिकाले द्वितीयकषायाणाम्, देशविरतो विशुद्धतरत्वात् तृतीयकषायाणां संयमप्रतिपत्तिकाले, सम्यक्त्वोदयोपान्त्यसमये सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यात्वस्य मन्दोदीरकः, द्वावपि यतो युगपन्न प्रतिपद्यते । आयुषां जघन्यस्थितिको जीवो मन्दां करोति, शुभायुषां सङ्क्लिष्टः नरकायुषो विशुद्ध इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

पोग्गलविवागियाणं भवाइसमए विसेसमुरलस्स । सुहुमापज्जो वाऊ बादरपज्जत्तवेउव्वे ॥ ७३ ॥

व्याख्या—पुद्गलविपाकिनीनां पूर्वोक्तानां भवादिसमये-जन्मप्रथमसमये, स्वोदययोग्यानां जीवा मन्दोदीरणां कुर्वन्ति । औदारिकषट्कस्य त्वयं विशेषः, सूक्ष्मवायुकायिकस्यापर्याप्तकस्याल्पायुषो मन्दोदीरणा [तदुदययोग्यानां] भवति । वैक्रियषट्कस्य तु स एव वायुकायिको बादरः पर्याप्तोऽल्पायुरिति शेषः, अनुभागस्य मन्दोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

अप्पाऊ बेइंदी उरलंगे नारओ तदियरंगे । निल्लेवियवेउव्वा असण्णिणो आगओ कूरो ॥ ७४ ॥

व्याख्या—अल्पायुः-स्तोकजीवितव्यो, द्वीन्द्रिय औदारिकाङ्गोपाङ्गे मन्दोदीरणां करोति भवादिसमये । तदितराङ्गे वैक्रियाङ्गोपाङ्गे क्रूरोऽतिसङ्क्लिष्टो नारको निर्लेपितवैक्रियेभ्यः-समुद्वलितवैक्रियेभ्यो, योऽसंज्ञिभ्यः समायातः समुत्पन्नो दीर्घस्थितिरादिसमये स मन्दोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

मिच्छोऽतरे किलिट्ठो वीसाएँ धुवोदयाण सुभियाणं । आहारजई आहारगस्स अविसुद्धपरिणामो ॥ ७५ ॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टिर्भवान्तरे सङ्क्लिष्टः शुभध्रुवविंशतिप्रकृतीनां मन्दोदीरणां करोति, स च सूक्ष्म इति । आहारकशरीरलब्धिमान् यतिराहारकसप्तकस्याविशुद्धपरिणामो ह्रस्वस्थितिर्मन्दोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

अप्पाउ रिसभचउरंसगाण अमणो चिरट्ठिइ चउपहं । संठाणाण मणूओ संघयणाणं तु सुविसुद्धो ॥ ७६ ॥

व्याख्या—अल्पायुरतिसंक्लिष्टः प्रथमसंहननसंस्थानयोरसंज्ञी पञ्चेन्द्रियः भवादिसमये मन्दोदीरणां करोति । स एव दीर्घस्थितिरतिविशुद्धः प्रथमसमये मध्यमसंस्थानानां तद्भवस्थः आहारपर्याप्त्या पर्याप्तो जघन्यामनुभागोदीरणां करोति, मध्यम-

संहननानां मनुष्यो विशुद्ध इति । चिरस्थितिराद्यसमये आहारपर्याप्त्या पर्याप्त इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

हुंडोवघायसाहारणाण सुहुमा सुदीह पज्जत्तो । परघाए लहुपज्जो आयावुज्जोय तज्जोगो ॥ ७७ ॥

व्याख्या—हुण्डोपघातसाधारणानां सूक्ष्मजीवः दीर्घस्थितिरतिविशुद्धः पर्याप्तः मन्दोदीरणां करोति । पराघाते लघुपर्याप्तः शीघ्रपर्याप्तः, आतपोद्योतयोस्तदुदययोग्यः पृथिवीकायिको जघन्यानुभागोदीरणां करोतीति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

छेवट्ठस्स बिइंदी, बारसवासाउ मउउलहुयाणं । सण्णि विसुद्धोऽणाहारगो य पत्तेयमुरलसमं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—चरमसंहननस्य द्वीन्द्रियो द्वादशवर्षायुः द्वादशवर्षां जघन्यामनुभागोदीरणां करोति । मृदुलघ्वोः संज्ञी पञ्चेन्द्रियोऽतिविशुद्धोऽनाहारको मन्दोदीरणां करोति । प्रत्येकमौदारिकेण समं मन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

कक्खडगुरूण मंथे नियियट्टे णामअसुहधुवियाणं । जोगंतम्मि नवण्हं तित्थस्साउज्जियाईम्मि ॥ ७९ ॥

व्याख्या—कर्कशगुरुस्पर्शयोर्मन्थे-मन्थानके निवृत्ते मन्दोदीरणा । नामाशुभध्रुवोदयानां नवानां नीलकृष्णदुर्गन्धतिक्तकटुकशीतरूक्षास्थिराशुभाख्यानां योगान्तसमये मन्दोदीरणा, तदैव सर्वविशुद्धत्वात् । तीर्थकरनाम्नः 'आउज्जियाईम्मि' त्ति भावनायोगे योजनं आयोजनम्, तथाविधशुभयोगानां आयोजनमेवायोजिका आयोजिकाया: करणं योजिकाकरणं, तदादौ-मन्दोदीरणां करोति, नियुक्त्याभावतः, तथातिविशुद्धत्वादन्यत्र न मन्दोदीरणेति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

सेसाणं पगईणं मज्झिमपरिणामपरिणओ कुणइ । पच्चयसुभासुभा वि य चिंतिय णेओ विवागो य ॥ ८० ॥

व्याख्या—शेषाणां प्रकृतीनां चतुस्त्रिंशतां नीचोच्चसातासातोच्छ्वासगत्यानुपूर्विकाविहायोगतिजातीनां त्रसबादरपर्याप्त-

स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकुभगदुर्भगसुस्वरदुःस्वरादेयानादेययशोऽयशःकीर्त्याख्यानां यः कश्चिदनुभविता मध्यमपरिणामः स मन्दोदीरणां करोति । प्रत्ययाः शुभाशुभपरिणामप्रत्ययाः, शुभताऽशुभता वा प्रकृतीनां चशब्दाद्विपाकः पुद्गलादिश्चतुर्विधः, प्रत्ययशुभाशुभविपाकेभ्यः सकाशात्प्रकृतिस्वरूपमुपलभ्य स्वबुद्ध्या स्वामित्वं उदीरणा विपाकश्च ज्ञेयो मन्तव्य इति गाथार्थः ॥ ८० ॥

उक्तानुभागोदीरणा, प्रदेशोदीरणामाह-तत्रादावेव साद्यनादिप्ररूपणोच्यते—

पंचण्हमणुक्कोसा तिहा चउद्धा उ वेयमोहाण । सेसविगप्पा दुविहा सव्वविगप्पा उ आउस्स ॥ ८१ ॥

व्याख्या—पञ्चानां ज्ञानदर्शनावरणान्तरायनामगोत्राख्यानां अनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा सादिवर्जा त्रिधा भवति, कथं ? अमीषां पञ्चानां कर्मणां आत्मीयात्मीयोदीरणान्ते गुणितकर्मांशमधिकृत्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा लभ्यते, गुणिताः प्रभूतीकृताः कर्मांशाः कर्मपरमाणवः येन स गुणितकर्मांशः इति, सा च साद्यध्रुवा; तदन्यानुत्कृष्टा तस्या आदिर्नास्ति ध्रुवोदीरणत्वात् तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिर्ध्रुवाध्रुवे पूर्वोक्ते । चतुर्विधा वेदनीयमोहनीययोरनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा, कथ ? वेदनीयस्य प्रमत्तोऽप्रमत्ताभिमुखोऽतिविशुद्धः उत्कृष्टप्रदेशोदीरणां करोति । मोहनीयस्यात्मीयोदीरणान्ते उत्कृष्टा भवति, सा च सादिरध्रुवा प्रमत्तोपशान्तस्थानयोः प्रतिपततामनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा सा च सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादि', ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् ।, शेषविकल्पा द्विधा, अमीषां यो'तिसंक्लिष्टो मिथ्यादृष्टिस्तस्मिन् जघन्या, सा च सादिरध्रुवा, त परिणामात् च्युतस्याजघन्या सापि सादिरध्रुवा, जघन्यायाः भूयः सद्भावात्, उत्कृष्टापि भणितैव । आयुषः सर्वेऽपि विकल्पाः द्विधा भवन्ति, अध्रुवोदयित्वाद् भाविता एवेति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

उत्तरप्रकृतीनामाह—

तिविहा धुवोदयाणं मिच्छस्स चउव्विहा अणुक्कोसा । सेसविगप्पा दुविहा सव्वविगप्पा य सेसाणं ॥८२॥

व्याख्या—ध्रुवोदयप्रकृतीनां सप्तचत्वारिंशतां त्रिधा सादिवर्जा, मिथ्यात्वस्य चतुर्विधानुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा भवति, कथं ? ज्ञानान्तरायदशकदर्शनचतुष्काणां चतुर्दशप्रकृतीनां गुणितकर्मांशः क्षीणकषायस्योदीरणान्तसमये उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा, सा च सादिरध्रुवा नामध्रुवोदयानां त्रयस्त्रिंशतां गुणितकर्मांशः सयोगिकेवलिनोऽन्त्यसमये उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा, सापि सादिरध्रुवा तदन्या अनुत्कृष्टा, अस्या आदिर्नास्ति, ध्रुवोदयत्वात्तेषां चाप्रतिपातत्वात्, तत्स्थानमप्राप्तानामनादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् । मिथ्यात्वस्य चतुर्विधा, कथ ? मिथ्यादृष्टिः ससंयमं सम्यक्त्वं द्वितीयसमये प्रतिपत्स्यते तस्मिन्नवसरे उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा, सा च सादिरध्रुवा, तस्यैव सम्यक्त्वात् प्रतिपततोऽनुत्कृष्टा, सा च सादिः, तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः, ध्रुवाध्रुवे प्राग्वत् । शेषविकल्पाः अनुक्तभेदाः, आसां द्विविधा, यतो जघन्या प्रदेशोदीरणा मिथ्यादृष्टौ सर्वसंक्लिष्टे भवत्यतः सादिरध्रुवा, अजघन्याऽपि साद्यध्रुवा, तत्परिणामस्यानित्यत्वात् । उत्कृष्टा भणितैव । सर्वविकल्पाः शेषाणामध्रुवोदयानां साद्यध्रुवा, अध्रुवत्वादेव भावितेति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

अणुभागुदीरणाए होन्ति जहन्नाएँ सामिणो जे उ । जेट्ठपएसोदीरणसामी ते घाइकम्माणं ॥ ८३ ॥

व्याख्या—अनुभागोदीरणायां जघन्यायां ये पूर्वं स्वामिनोऽभिहिताः त एवोत्कृष्टप्रदेशोदीरणायां स्वामिनो घातिकर्म समाश्रित्य भवन्ति । अवधिवर्जज्ञानावरणान्तरायदर्शनत्रिकप्रकृतीनां समयाधिकावलिकाशेषछद्मस्थकाले गुणितकर्मांशे जीवे उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा भवति, । अवधिद्विकस्य तस्यैवालब्धिमतो भवति, लब्धिमतो यतः क्षीणशेषाः स्तोकाः सम्भवन्ति । निद्राद्विकस्योपशान्तकषाये, स्त्यानर्द्धित्रिकस्य प्रमत्तोऽप्रमत्तत्वप्रतिपत्त्युपान्त्यसमये, मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिकषायाणां ससंयमं सम्यक्त्वं

प्रतिपद्यमानस्य, सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वप्रतिपत्त्युपान्त्यसमये, अप्रत्याख्यानावरणानां अविरतस्य संयमप्रतिपत्तिकाले, प्रत्याख्यानावरणानां देशविरतस्य संयमप्रतिपत्तिकाले, सञ्ज्वलनक्रोधमानमायानां तद्वेदकस्य क्षपान्तसमये, वेदत्रिकसञ्ज्वलनलोभानां तद्वेदकस्य समयाधिकावलिकाशेषे काले, क्षपकस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा स्यात् । हास्यादिषट्कस्य अपूर्वकरणस्यान्त्यसमये, मुणितकर्मांशः सर्वत्र भणितव्य इति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

वेयणियाण पमत्तो अपमत्तत्तं जया उ पडिवज्जे । संघयणपणगतणुदुगउज्जोयाणं तु अपमत्तो ॥ ८४ ॥

व्याख्या—वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्तो अप्रमत्तत्वप्रतिपत्त्यनन्तरसमये उत्कृष्टां प्रदेशोदीरणां करोति, तदुदीरकाणां विशुद्धत्वात् । अशुभसंहननपञ्चकवैक्रियाहारकसप्तकयोरुद्योतस्य च अप्रमत्तोऽतिविशुद्धः उत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वामीति गाथार्थः॥८४॥

तिरियगईए देसो अणुपुव्विगईण खाओ सम्मो । दुभगाईनीआणं विरई अब्भुट्ठिओ सम्मो ॥ ८५ ॥

व्याख्या—तिर्यगतेर्देशविरतः, चतसृणामानुपूर्विकाणां देवनरकगत्योश्च क्षायिकसम्यग्दृष्टिः । दुर्भगादिनीचानां तु विरतिं ग्रहीतुमभ्युत्थितः सम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टां प्रदेशोदीरणां करोति, तदुदीरकेषु विशुद्धत्वादिति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

देवनिरयाउगाणं जहण्णजेट्ठट्ठिई गुरुअसाए । इयराऊणं इयरा अट्ठमवासेट्ठवासाऊ ॥ ८६ ॥

व्याख्या—देवायुषो देवः सर्वजघन्यस्थितिः, नरकायुषो नारकः सर्वोत्कृष्टस्थितिरुभावपि गुरुदुःखावुत्कृष्टप्रदेशोदीरकौ भवतः । इतरयोस्तिर्यग्मनुष्यायुषोस्त एवाष्टमवर्षे गुरुदुःखा अष्टवर्षायुषः उत्कृष्टां प्रदेशोदीरणां कुर्वन्ति, आयुषो वेदनायाः प्रभूतपरमाणवः क्षरन्तीति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

एगंतेणं चिय जा तिरिक्खजोग्गाउ ताण ते चेव । नियनियनामविसिट्ठा अपज्जनामस्स मणुसुद्धो ॥८७॥

व्याख्या—एकान्तेनावश्यं याः प्रकृतयः तिर्यग्जीवानामेवोदयं प्रति योग्यास्तासां त एवोदीरणां कुर्वन्ति । निजनिजनाम इति तत्प्रकृत्यभिधानविशिष्टाः एकेन्द्रियस्थावरयोः बादरः, आतपस्य खरपृथ्विकायिकः, सूक्ष्मस्य पर्याप्तप्रत्येकसूक्ष्मः, साधारण-विकलजातीनां तन्नामानः पर्याप्ताः सर्वेऽपि विशुद्धाः उत्कृष्टां प्रदेशोदीरणां कुर्वन्ति । अपर्याप्तनाम्नो मनुष्योऽपर्याप्तान्तसमय अतिविशुद्ध इति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

जोगंतुदीरणाणं जोगंते दुसरसुसरसासाणं । नियगंते केवलिणं सव्वविसुद्धस्स सेसाणं ॥ ८८ ॥

व्याख्या—सयोग्यन्तसमयोदीरणानां द्वाषष्टिप्रकृतीनां नामध्रुवोदयानां त्रयस्त्रिंशतोमौदारिकसप्तकसंस्थानषट्कविहायोगति-द्विकप्रथमसंहननोपघातपराघातपञ्चेन्द्रियजातिमनुष्यगतिप्रत्येकतीर्थङ्करत्रसत्रसुभगादित्रिकोच्चैर्गोत्राणां च सयोग्यन्ते उत्कृष्टा प्रदे-शोदीरणा । दुःस्वरसुस्वरयोः स्वरनिरोधे, उच्छ्वासस्य उच्छ्वासनिरोधे केवलिनो भवन्ति, यतस्तदुदीरकाणां स एव विशुद्धः गुणितकर्मांशः सर्वत्रोत्कृष्टप्रदेशोदीरणायां वक्तव्यम्, 'सेसाणं'ति यासां नोक्तो विशुद्धः तासां वक्तव्य इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

[1] उक्तमुत्कृष्टस्वामित्वम् । जघन्यस्वामित्वमाह—

तप्पाओगकिलिट्ठा सव्वाणं होंति खवियकम्मंसा । ओहीणं तव्वेई मंदाएँ सुही य आऊणं ॥ ८९ ॥

॥ उदीरणाकरणं सम्मत्तं ॥

---

१ सम्यक्त्वमोहनीयस्य स्वामित्वं नोक्तम् ।

व्याख्या—ये यासां प्रकृतीनामुदीरकास्तदुदीरकाणां अतिसंक्लिष्टाः ते तासां स्वामिनो मन्दायाः–जघन्यप्रदेशोदीरणायाः क्षपितकर्मांशाः स्तोकपरमाणुसत्कर्माण इति । तानेवाह–अवधिवर्जज्ञानावरणदर्शनत्रिकमोहनीयवेदनीयपञ्चत्रिंशत्प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः पर्याप्तोऽतिसंक्लिष्टो मन्दप्रदेशोदीरणास्वामी । निद्रापञ्चकस्य तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टः संज्ञी पर्याप्तः स्वामी । सम्यक्त्वमिश्राभ्यां यदा मिथ्यात्वं गन्तुमना अतिसंक्लिष्टस्तदा 'तयोर्मन्दोदीरणायाः स्वामी, नामत्रयोदयस्थानकस्थितः षट्संस्थाननमहननानि पञ्चेन्द्रियजातिः वैक्रियौदारिकसप्तके त्वरायपञ्चकं गतिकानुपूर्वीं सुभगदुर्भगादिचतुष्के त्रसादिचतुष्कं विहायोगतिगोत्रद्विके उद्योतोच्छ्वासपराघातोपघाता' इत्येकोननवतिप्रकृतीनां संज्ञी पञ्चेन्द्रियः तिर्यक्संक्लिष्टो जघन्यायाः प्रदेशोदीरणायाः स्वामी, आहारकसप्तकस्य तदुदी–तत्प्रायोग्यसंक्लिष्टः स्वामी, आयुषां सातवेदनीयोदये इति विशेषः, सुखमनुभवतः स्तोकाः परमाणवः क्षरन्ति, शुभायुषां दीर्घस्थितिका नरकायुषो जघन्यस्थितिकाः मन्दोदीरणास्वामिन इति । आनुपूर्वीणां भवान्तरतृतीयसमये, आतपस्य बादरपृथिवीकायिक एकेन्द्रियजातिस्थावरसाधारणानां बादरो जीवः, सूक्ष्मस्य सूक्ष्मो पर्याप्तस्यापर्याप्तमनुष्यो जघन्यस्थितिर्भवान्तसमये, विकलजातीनां तदभिधाना एव सर्वसंक्लिष्टा जघन्यस्थितिकाः भवान्तसमये जघन्यप्रदेशोदीरणा स्वामिन इति, तीर्थंकरस्य यावदायोजिकाकरणं न करोति, तावन्मन्दोदीरणास्वामी, अवधिज्ञानदर्शनयोस्तल्लब्धिमान् संक्लिष्टो मन्दोदीरणास्वामी यतोऽवधिद्विकमुत्पादयतः प्रभूताः पुद्गलाः क्षरन्तीति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

समाप्तमुदीरणाकरणमिति.

१ सम्यक्त्वमिश्रयो.

साम्प्रतमुपशमनाकरणमारभ्यते-तस्येदमादसूत्रम्—

देसुवसमणा सव्वाण होइ सव्वोवसामणा मोहे । अपसत्थपसत्था या करणुवसमणाएँ अहिगारो ॥ १ ॥

व्याख्या—देशोपशमना सर्वेषां कर्मणां भवति । सर्वोपशामना मोहनीये । तत्र देशोपशामना अनुदयोपशामना अगुणोपशामना अप्रशस्तोपशामना चेति । तथा सर्वोपशामना उदयोपशमना गुणोपशामना प्रशस्तोपशामना चेति । तत्र देशोपशामना करणकृता करणरहिता च । सर्वोपशामना करणकृतैव । तत्र या करणरहिता तस्या व्याख्या नास्ति, तद्धेतूनामभावात् । सा च गिरिनदीपाषाण-वृत्तादिभाववत् संसारस्थजीवानां करणविशिष्टगुणाभ्यां विनापि वेदनानुभवनादिकारणैर्भवति । करणोपशामनया अत्राधिकारो यथाप्रवृत्तकरणापूर्वकरणानिवृत्तिकरणैर्या क्रियते तयाऽधिकारः । सापि द्विधा, देशकरणोपशामना सर्वकरणोपशामना च, अथवा अगुणोपशामना प्रशस्तोपशामना चेति गाथार्थः ॥ १ ॥

उपशमसम्यक्त्वेनादावधिकारस्तदर्थमाह—

सव्वुवसमणाजोग्गो पज्जत्तपणिंदिसण्णिसुभलेसो । परियत्तमाणसुभपगइबंधगोऽतीवसुज्झंतो ॥ २ ॥

व्याख्या—सर्वैः करणैरुपशामना सर्वोपशामना, तस्याः योग्यः अर्होऽशेषपर्याप्तिभिः पर्याप्तः संज्ञी पञ्चेन्द्रियः शुभत्रिलेश्यः एतत्रिलब्ध्युपेतो जीव इति, अथवोपशमनलब्ध्युपदेशलब्धिप्रयोगलब्धिभिरिति । शुभलेश्या(याम)न्यतमस्यां वर्त्तमानः, परावर्त्तमानप्रकृतीनां शुभानामेव बन्धकः, उत्तरोत्तरसमयेऽतीव विशुद्ध्यमानपरिणामोऽनन्तगुणशुद्ध्या प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायचतुर्मतिकानामन्यतम इति गाथार्थः ॥ २ ॥ तस्यैव मिथ्यादृष्टेः सतो भूयः स्वरूपमाह—

अशुभसुभे अणुभागे अणंतगुणहाणिवुड्ढिपरिणामो । अंतोकोडाकोडी ठिइओ आउं अबंधंतो ॥ ३ ॥

व्याख्या—अशुभानुभागस्यानन्तगुणहानिपरिणामः शुभानुभागस्यानन्तगुणवृद्धिपरिणामो जीवो योग्यः आयुर्वर्ज्जानां सप्तानां कर्मणां अन्तःकोटाकोटिस्थितिको, ध्रुवबन्धिनीनां सप्तचत्वारिंशतां बन्धकः, तद्भवप्रायोग्यानां शुभानां अध्रुवबन्धिनीनां च बन्धकः तिर्यङ्मनुष्यो वा प्रथममुपशमसम्यक्त्वमुत्पादयति यदि ततो देवप्रायोग्यदेवद्विकं वैक्रियसप्तकं पञ्चेन्द्रियजातिः समचतुरस्रं पराघातोच्छ्वासं शुभविहायोगतित्रसादिदशकं नाम्नः एताश्चतुर्विंशतिः सातोच्चैर्गोत्रे च बध्नाति, अथवा देवो नारको वा प्रथममुपशमसम्यक्त्वमुत्पादयति, ततो मनुष्यगतियोग्या मनुजद्विकौदारिकसप्तकप्रथमसंहननानि शेषाः पञ्चेन्द्रियाद्या ता एव, अथवा सप्तमपृथिवीनारकः प्रथमं सम्यक्त्वमुत्पादयति, ततः तिर्यग्द्विकनीचैर्गोत्राणि शेषा मनुज इव बध्नाति, तासां प्रकृतीनां प्रदेशान् स्वमनोवाक्कायवीर्यानुरूपान् जघन्यमध्यमोत्कृष्टान् समादत्ते, नायुष्कं बध्नाति, यतस्तदतिविशुद्धस्य न बन्धमेतीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

प्रकृत्यनुभागप्रदेशानां विशेषोऽभिहितः, स्थितेराह—

बंधादुत्तरबंधं पलिओवमसंखभागऊणूणं । सागारे उवओगे वट्टंतो कुणइ करणाइं ॥ ४ ॥

व्याख्या—बन्धादुत्तरबन्धं प्राक्तनस्थितिबन्धाद्यदन्यदभिनवस्थितिबन्धं तं पल्योपमासङ्ख्येयभागहीनं बध्नाति, एवं सङ्ख्येयानि स्थितिहानिस्थानानि शुभानामनुभागश्चतुःस्थानिकः प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धते अशुभानां द्विस्थानिकोऽनन्तगुणहान्या क्षीयते । साकारोपयोगे वर्त्तमानो जीवः करणानि यथाप्रवृत्तादीन्यारभत इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

पढमं अहापवत्तं बीयं तु नियट्टितइयमणियट्टी । अंतोमुहुत्तियाइं उवसमअद्धं च लभइ कमा ॥ ५ ॥

व्याख्या—प्रथमं यथाप्रवृत्तम्, द्वितीयं पुनः निवृत्तिकरणम्, तृतीयमनिवृत्तिकरणम्। त्रीण्यप्यन्तर्मुहूर्त्तिकानि प्रत्येकमप्यन्तर्मुहूर्त्तिकानि, चतुर्थी उपशमाद्धा साप्यन्तर्मुहूर्त्तिकैव, एवं चत्वार्यपि क्रमेण जीवः प्राप्नोतीति गाथार्थः ॥५॥ तल्लक्षणमाह—

आइल्लेसुं दोसु जहण्णउक्कोसिया भवे सोही। जं पइसमयं अज्झवसाया लोगा असंखेज्जा ॥ ६ ॥

व्याख्या—आद्ययोः यथाप्रवृत्तनिवृत्तिकरणयोः जघन्योत्कृष्टा च शुद्धिर्भवति, यतो यस्मात् प्रतिसमयमध्यवसायाः असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा भवन्त्ययमत्र भावार्थः यथाप्रवृत्तकरणस्य प्रथमसमयेऽसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि विशुद्धिस्थानानि, द्वितीये विशेषाधिकानि, तृतीये विशेषाधिकानि एवं यावदन्तिमसमय इति। निवृत्तिकरणमप्येवं द्वे अपि विषमचतुरस्रक्षेत्ररूपे भवत इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

पइसमयमणंतगुणा सोही उड्ढामुही तिरिच्छाउ। छट्ठाणा जीवाणं तइए उड्ढामुही एक्का ॥ ७ ॥

व्याख्या—प्रतिसमयमूर्ध्वमुखी शुद्धिरनन्तगुणतया व्रजति, प्रथमसमये जघन्या तदुत्तरेऽनन्तगुणाः, एवं यावत्सर्वं करणं तिर्यङ्मुखी तु षट्स्थानपतिता प्रथमसमयप्रतिपन्नाः षट्स्थानविशिष्टा भवन्ति, एवं द्वितीयादिष्वपि वक्तव्या, 'तइए'त्ति, तृतीयेऽनिवृत्तिकरणे ऊर्ध्वमुखी एव शुद्धिरनन्तगुणतया भवति, मुक्तावलिस्थितत्वात् तस्येति गाथार्थः ॥ ७ ॥

गंतुं संखेज्जंसं अहापवत्तस्स हीण जा सोही। तीए पढमे समये अणंतगुणिया उ उक्कोसा ॥ ८ ॥

व्याख्या—सङ्ख्येयभागं गत्वा करणस्य या जघन्या शुद्धिः तस्याः प्रथमसमयोत्कृष्टा शुद्धिरनन्तगुणा, तस्या या सङ्ख्येयभागोपरिस्थिता जघन्या विशुद्धिः सानन्तगुणा, तस्या द्वितीयसमयोत्कृष्टानन्तगुणा विशुद्धि इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

एवं एक्कंतरिया हेट्ठुवरिं जाव हीणपज्जंते। तत्तो उक्कोसाओ उवरोवरि होइऽणंतगुणा ॥ ९ ॥

व्याख्या—एवमनेन क्रमेण सङ्ख्येयभागोपरि विशुद्धिभ्यः प्रथमद्वित्रिचतुःसमयादिविशुद्धयोऽनन्तगुणा भवन्ति, यावत्करणस्य जघन्यविशुद्धेः परिसमाप्तिरिति, पश्चादुत्कृष्टाः परस्परमनन्तगुणतया व्रजन्तीति गाथार्थः ॥ ९ ॥

भणितं यथाप्रवृत्तिकरणम्। अपूर्वकरणमाह—

जा उक्कोसा पढमे तीसेणंता जहण्णिया बीए। करणे तीए जेट्ठा एवं जा सव्वकरणंपि ॥ १० ॥

व्याख्या—यथाप्रवृत्तस्य उत्कृष्टा या शुद्धिः अस्या अपूर्वकरणप्रथमसमये जघन्या अनन्तगुणा, अस्या अपि प्रथमसमये उत्कृष्टा अनन्तगुणा, अस्या द्वितीयसमये जघन्यानन्तगुणा, तस्या अपि द्वितीयसमये उत्कृष्टा अनन्तगुणा, अस्या अपि तृतीये जघन्यानन्तगुणाः, तस्याः तृतीयसमयेऽउत्कृष्टा अनन्तगुणा अनेन विधिना अपूर्वकरणं नेतव्यमिति गाथार्थः ॥ १० ॥

अपुव्वकरणसमगं कुणइ अपुव्वे इमे उ चत्तारि। ठितिघायं रसघायं गुणसेढी बंधगद्धा ॥ ११ ॥

व्याख्या—अपूर्वकरणेन समकं सह करोत्येतान् अपूर्वान् येऽतीतकाले न स्पृष्टाश्चत्वारो विषयस्तानाह—स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणीं बन्धकाद्धां चेति गाथार्थः ॥ ११ ॥ तत्रैव स्थितिघातमाह—

उक्कोसेणं बहुसागराणि इयरेण पल्लसंखंसं। ठितिअग्गाओ घायइ अंतमुहुत्तेण ठितिखंडं ॥ १२ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टतोऽनेकसागरोपमप्रमाणं जघन्यतः पल्योपमसङ्ख्येयभागमात्रं चिरस्थितेरग्रतोऽन्तर्मुहूर्तेन स्थितिखण्डं घातयति—विनाशयतीति गाथार्थः ॥ १२ ॥

असुभाणंतमुहुत्तेणं हणइ रसकंडगं अणंतंसं। किरणे ठितिखंडाणं तंमि उ रसकंडगसहस्सा ॥ १३ ॥

व्याख्या—अशुभप्रकृतीनामन्तर्मुहूर्त्तेन हन्ति-विनाशयति, रसकण्डकं-अनुभागकण्डकं अनन्तांशं-अनन्तभागात्मकं, किमुक्तं भवति, अनन्तभागान् हन्ति अनन्तभागस्तिष्ठति, एवं एकस्मिन् स्थितिघातकण्डके बहूनि रसघातकण्डकसहस्राणि अतिक्रामन्ति स्थितिकण्डकसहस्रैस्त्वपूर्वकरणं समाप्तिं नयति, इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ गुणश्रेणीरचनोच्यते—

घाइयठिइओ दलियं घेत्तुं घेत्तुं असंखगुणणाए। साहियदुकरणकाल उदयाउ रएइ गुणसेढिं ॥ १४॥

व्याख्या—घातितस्थितिखण्डस्य दलं तद्गृहीत्वा २ असङ्ख्येयगुणवृद्ध्या उदयसमयादारभ्य गुणश्रेणीं रचयति, किमुक्तं भवति, उदयसमये स्तोकं ददाति, द्वितीयसमयेऽसङ्ख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसङ्ख्येयगुणं एवं यावत्साधिकद्विकरणकालसमया इति अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकालयोर्विशेषाधिका इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ बन्धकालमाह—

करणाइए अपुव्वो जो बंधो सो न होइ जा अण्णो। बंधगअद्धा सा तुल्लिगा उ ठिइकंडगद्धाए ॥ १५ ॥

व्याख्या—अपूर्वकरणस्यादौ यो बन्धः प्रारब्धः, यावदन्यो न भवति-प्रारब्धं समाप्तिं न नयति यावता कालेन सा बन्धकालोच्यते, सा च तुल्या स्थितिघातकालेन। तुशब्दात् तस्मिन् काले रसघातसहस्राणि व्यतिक्रामन्तीति गाथार्थः ॥ १५ ॥

जा करणाईए ठिई करणंते तीइ होइ संखंसो। अनियट्टीकरणमंओ मुत्तावलिसंठियं कुणइ ॥ १६ ॥

व्याख्या—याऽपूर्वकरणस्यादौ-प्रथमसमये, स्थितिस्तस्या अन्तसमये सङ्ख्येयभागो भवति, अतोऽस्मादन्तेऽनिवृत्तिकरणे मुक्तावलिसंस्थितं करोति, सर्वेषामेव कालप्रतिपन्नानां विशुद्ध्यादिभिः गुणैस्तुल्यत्वादिति गाथार्थः ॥ १६ ॥

एवमणियट्टिकरणे ठितिघायाईणि होंति चउरोवि । संखेज्जंसे सेसे पढमठिई अंतरं च भवे ॥ १७ ॥

व्याख्या—एवमपूर्वकरणक्रमेणानिवृत्तिकरणेऽपि स्थितिघातादिकाश्चत्वारोऽपि विधयस्तथैव भवन्ति । विशेषमाह-तत्करणकालस्य सङ्ख्येयभागे शेषे प्रथमस्थितिरन्तरं च भवेदिति गाथार्थः ॥ १७ ॥ तयोः कालमाह-

अंतमुहुत्तियमेत्ताइं दोवि निम्मवइ बंधगद्धाए । गुणसेढिसंखभागं अंतरकरणेण उक्किरइ ॥ १८ ॥

व्याख्या—अन्तर्मुहूर्त्तमात्रा प्रथमस्थितिरन्तरं च निर्म्मापयति, प्रारम्भसमाप्तिकालयोः कथञ्चिद्भेदात् । तच्चान्तरं बन्धकाद्धया तुल्यं प्रथमस्थितेः किञ्चिदूनम् । गुणश्रेणीसङ्ख्येयभागं अन्तरकरणेन सहोत्किरति, गुणश्रेणीसम्बन्धिनः सङ्ख्येयभागा प्रथमद्वितीयस्थित्योराश्रितास्तिष्ठन्तीति गाथार्थः ॥ १८ ॥

अंतरकरणस्स विही वेत्तुं वेत्तुं ठिईउ मज्झाओ । दलियं पढमठिईए विछुब्भइ तहा उवरिमाए ॥ १९ ॥

व्याख्या—अन्तरकरणस्यायं विधिः गृहीत्वा २ अन्तरस्थितेर्मध्याद्दलं कर्म्मपरमाणुरूपं प्रथमस्थितौ विविधमनेकप्रकारैः क्षिपति, तथोपरिमायां द्वितीयस्थितौ यावत्सर्वं क्षीणमिति गाथार्थः ॥ १९ ॥

इगिदुगआवलिसेसाएँ णत्थि पढमा उदीरणागालो । पढमठिईए उदीरण बीयाओ एइ आगालो ॥ २० ॥

व्याख्या—एकावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ पूर्वोक्तोदीरणा न भवति, समयाधिकायामपि भवति, द्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितावागालो न भवति, द्वितीयस्थितेर्दलं नागच्छतीत्यर्थः । उदयस्थितौ यत्प्रथमस्थितेः सकाशात् पतति सोदीरणा द्वितीय-

आवलिमेत्तं उदएण वेइउं ठाइ उवसमद्धाए। उवसमियं तत्थ भवे सम्मत्तं मोक्खबीयं जं ॥ २१ ॥

व्याख्या—आवलिकामात्रं प्रथमस्थितेर्मिथ्यात्वं वेदयित्वा-अनुभूय तिष्ठत्युपशमाद्धायां स्थितस्यौपशमिकं सम्यक्त्वं भवति, मोक्षसुखस्य यद्बीजभूतं यतस्तत्प्राप्तिं विना तन्न भवत्येव, तदान्तरकरणकालमात्रं भवतीति गाथार्थः ॥ २१ ॥

उवरिमठिइअणुभागं तं च तिहा कुणइ चरिममिच्छुदए। देसघाईणं सम्मं इयरेणं मिच्छमीसाइं॥२२॥

व्याख्या—'उपरिमस्थितेः' द्वितीयस्थितेः कर्मदलं रसभेदात् त्रिधा करोति, शुद्धिमधिकृत्य शुद्धं किञ्चिच्छुद्धमविशुद्धमिति। तत्र प्रथमस्थितिचरमसमये मिथ्यात्वमनुभवमानो जीवः देशघातिरसेन सम्यक्त्वपुञ्जं, सर्वघातिरसेन द्विस्थानिकेन सम्यग्मिथ्यात्वपुञ्जं, त्रिचतुःस्थानरसेन सर्वघातिना मिथ्यात्वपुञ्जं मारभयतीति गाथार्थः ॥ २२ ॥

गुणसङ्क्रमस्वरूपमाह—

सम्मे थोवो मीसे असंखओ तस्स संखओ सम्मे। पतिसमयं इह खेवो अंतमुहुत्ता उ विज्झाओ ॥२३॥

व्याख्या—सम्यक्त्वपुञ्जे स्तोकः क्षेपः अन्तरकरणकालाद्यसमये, तस्मिन्नेव समये सम्यग्मिथ्यात्वेऽसङ्ख्येयगुणो द्वितीयसमये तस्मादप्यसङ्ख्येयगुणः सम्यक्त्वे, तस्मिन्नेव द्वितीयसमये सम्यक्त्वक्षेपादसङ्ख्येयगुणः सम्यग्मिथ्यात्वे, एवं प्रतिसमयं गुणक्रमः सङ्क्रमो भवति यावदन्तर्मुहूर्त्तं, तदूर्ध्वंतो विध्यातसङ्क्रमः प्रागभिहितो भवतीति गाथार्थः ॥ २३ ॥

गुणसंकमेण एसो संकमो होइ सम्ममीसेसु। अंतरकरणंमि ठिओ कुणइ जओ सप्पसत्थगुणो ॥ २४ ॥

व्याख्या—गुणसङ्क्रमेणासौ सङ्क्रमो भवति, पूर्वोक्तसम्यग्मिथ्यात्वयोरन्तरकरणे स्थितस्य यतः स च प्रशस्तगुणो मोक्षबीज-

त्वादिति गाथार्थः ॥ २४ ॥

गुणसंकमेण समगं तिण्णिवि थक्कंति आउवज्जाणं । मिच्छत्तस्स उ इगिदुगआवलिसेसाएँ पढमाए ॥२५॥

व्याख्या—गुणसङ्क्रमेण समकं-समकालं, तिस्रोऽपि तिष्ठन्ति, स्थितिघातरसघातगुणश्रेण्यः आयुर्वर्ज्जानां सप्तानामपि कर्मणाम्। मिथ्यात्वस्य पुनरावलिकाशेषा यावत्प्रथमस्थितिः तावत्स्थितिघातरसघातौ भवतः, न परतः, यावद् द्व्यावलिका शेषा न प्रथमस्थितिस्तावद् गुणश्रेणिरचना, न परत इति गाथार्थः ॥ २५ ॥

उवसंतद्धाअंते विहिए ओकड्ढियस्स दलियस्स । अज्झवसाणविसेसा एक्कस्सुदओ भवे तिण्हं ॥ २६ ॥

व्याख्या—उपशान्ताद्धाऽन्तसमये गोपुच्छाकारेण गुणसङ्क्रमविधिनापकर्षितस्य दलस्याध्यवसायविशेषतस्त्रयाणामेकस्योदयो भवतीति गाथार्थः ॥ २६ ॥

छावलियासेसाए उवसमअद्धाएँ जाव इगसमयं । असुभपरिणामओ कोइ जाइ इह सासणत्तंपि ॥ २७ ॥

व्याख्या—उत्कृष्टतः षडावलिकाशेषायां उपशमाद्धायां जघन्यतः समयशेषायामशुभपरिणामतः कश्चित्सास्वादनं प्रतिपद्यत इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

सम्मत्तेणं समगं सव्वं देसं च कोइ पडिवज्जे । उवसंतदंसणी सो अंतरकरण ट्ठिओ जाव ॥२८॥ सम्मत्तउप्पायणा ॥

व्याख्या—क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेन समकं तस्मिन्नेव समये कश्चित्सर्वविरतिं देशविरतिं वा प्रतिपद्यते, यावदन्तरकरणे तिष्ठति, तावदुपशमसम्यग्दृष्टिरिति गाथार्थः ॥ २८ ॥

॥ सम्यक्त्वोपलम्भो भणितः, उक्तो दर्शनमोहनीयस्योपशमः । चारित्रमोहनीयस्योपशमो भण्यते—

वेयगसम्मद्दिट्ठी सोही अद्धाएँ अजयमाईया । करणदुगेण उवसमं चरित्तमोहस्स चेट्ठंति ॥ २९ ॥

व्याख्या—वेदकसम्यग्दृष्टयः-क्षायोपशमिकसम्यक्त्वाः, परित्यक्तसङ्क्लेशाद्धा विशुद्धाद्धायां वर्त्तमानाः ते चाविरता देशविरता वा सर्वविरता वा करणद्विकेन यथाप्रवृत्तापूर्वाख्येन चारित्रमोहनीयस्योपशमं चेष्टन्ते—अनुचरन्तीति गाथार्थः ॥ २९ ॥

तेषामविरतादीनां त्रयाणामपि लक्षणमाह—

जाणणगहणणुपालणविरओ विरईइ अविरओण्णेसु । आइमकरणदुगेणं पडिवज्जइ दोण्हमण्णयरं ॥३०॥

व्याख्या—व्रतानां ज्ञाता गृहीतानुपालकश्च यः स विरतो भवति, त्रिभिः पदैः अष्टौ भङ्गाः शेषेषु सप्तसु वर्त्तमानोऽविरतः घुणाक्षरन्यायात् पालितानामपि निष्फलत्वात् । देशविरतस्तु पूर्वोक्तैस्त्रिभिः पदैः शुद्धः एकव्रतादियुक्तो यावदुत्कृष्टोऽनुमतिसेवको भवति, तदेवोच्यते एकाणुव्रती, एवं यावत्पञ्चाणुव्रती द्विविधं त्रिविधेन एवं षड्भङ्गानामन्यतमे वर्त्तमान एवं गुणव्रतशिक्षाव्रतग्राही तावद् यावदनुमतिसेवक इति । सापि त्रिविधा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिश्रवणानुमतिः संवासानुमतिश्च । कृतं पापं श्लाघयति तच्च सावद्यारम्भोपपन्नं द्रव्यमुपभुङ्क्ते प्रतिसेवनानुमतिः । पुत्रादिभिरुदितं सावद्य योगं शृणोति, न च प्रतिषेधते प्रतिश्रवणानुमतिः । सावद्यकारिषु पुत्रादिषु ममत्वरूपा संवासानुमतिरिति । अनया तृतीयानुमत्या युक्तः सर्वश्रावकाणां गुणाधिको भवति, एवंभूताया विरत्या विरतो भवत्यतोऽन्यथा अविरतः, अमीषां त्रयाणामन्यतमः करणद्विकेन यथाप्रवृत्तापूर्वकरणाख्येन प्रतिपद्यते द्वयोरन्यतरां, यद्यविरतः ततो देशविरतिं सर्वविरतिं वा, यदि देशविरतस्ततः सर्वविरतिं नत्वनानिवृत्तिकरण भवति.

यतोऽन्तःकोटाकोटिस्थितिस्तत्प्रतिपद्यते । अशुभानामनुभागसत्कर्म्म द्विस्थानिकमनन्तगुणहान्या क्षपयति, शुभानां चतुःस्थानिकमनन्तगुणनया [1]वृद्धिर्भवति, एवंभूते प्राग्वद् यथाप्रवृत्तापूर्वकरणे करोति, किन्त्वत्र गुणश्रेणिः नास्ति, ततश्चापूर्वकरणसमाप्तौ देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यमानोऽपूर्वस्थितिखण्डमपूर्वमनुभागखण्डमपूर्वस्थितिबन्धं करोतीति गाथार्थः ॥ ३० ॥

उदयावलिए उप्पिं गुणसेढिं कुणइ सह चरित्तेण । अंतो असंखगुणणाए तत्तियं वड्ढई कालं ॥ ३१ ॥

व्याख्या—ततः करणद्वये व्यतीते उदयावलिकाया उपरि गुणश्रेणीं देशचारित्रेण सर्वचारित्रेण वा सह समकालं रचयति, प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणनया अन्तर्मुहूर्तं यावत्, यतस्तावन्मात्रं कालमवश्यं प्रवर्द्धमानशुभपरिणामो भवति । गुणश्रेणिरप्येवमेव प्रवर्द्धमानपरिणामे वर्द्धतेऽवस्थिते तावन्मात्रा, हीयमाने हीयते । स्वभावस्थिते स्थितिरसघातौ न भवत इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

परिणामपच्चएणं गमागमं कुणइ करणरहिओ वि । आभोगणट्ठचरणो करणे काऊण पावेइ ॥ ३२ ॥

व्याख्या—परिणामप्रत्ययतः कथञ्चित्परिणामह्रासाद्देशविरतोऽविरतत्वं प्रतिपन्नः, विरतो वा देशविरतत्वमविरतत्वं वा गतः सोऽकृतकरणोऽपि भूयस्तां विरतिं प्राप्नोति, परिणामतीव्रत्वादेव । आभोगनष्टचरणस्तु मिथ्यात्वप्रतिपन्नस्त्वन्तर्मुहूर्त्तेन प्रभूतकालेन वा करणद्वयं कृत्वा देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्राक्तनन्यायेन प्राप्नोतीति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

परिणामपच्चएणं चउव्विहं होइ वड्ढई वावि । परिणामवड्ढयाए गुणसेढिं तत्तियं रयइ ॥ ३३ ॥ ॥ चरित्तुपत्ती ॥

व्याख्या—परिणामप्रत्ययतः परिणामहेतोश्चतुर्विधां वृद्धिं हानिं वा प्राप्नोति असङ्ख्येयगुणां वा सङ्ख्येयगुणां वा सङ्ख्येय-

[1] वृद्धि वर्द्धतीति प्र.

भागाधिकां वाऽसङ्ख्येयभागाधिकां वा गुणश्रेणीं करोति। प्रवर्द्धमानपरिणामो वृद्धिं नयति संक्लिष्टस्तु ह्रासयति, अवस्थितपरिणामस्तावन्मात्रामेव धारयतीति गाथार्थः ॥ ३३ ॥

देशविरतिसर्वविरत्योः लाभो भणितः, इदानीमनन्तानुबन्धिकषायाणां वियोजना भाण्यते—

सम्मुप्पायणविहिणा चउगइया सम्मदिट्ठिपज्जत्ता। संजोयणा विजोयंति न उण पढमट्ठिति करेंति ॥३४॥

व्याख्या—सम्यक्त्वोत्पादनविधिना ये चतुर्गतिका अपि जीवा वेदकसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तास्त्रिभिः करणैरनन्तानुबन्धिनः कषायास्ते वियोजयन्ति-विनाशयन्ति, नात्र प्रथमस्थितिं कुर्वन्ति, उपशमं वा। अविरताश्चतसृष्वपि गतिषु, देशविरताः तिर्यङ्मनुष्यगत्योः, सर्वविरता मनुष्यगतावेवेति गाथार्थः ॥ ३४ ॥

उवरिमगे करणदुगे दलियं गुणसंकमेण तेसिं तु। नासेइ तओ पच्छा अंतमुहुत्ता सभावत्थो ॥ ३५ ॥

व्याख्या—उपरिमे करणद्विके निवृत्त्यनिवृत्तिकरणाख्ये दलिकं कर्मपरमाण्वात्मकं गुणसङ्क्रमेण प्रागभिहितेन तेषामनन्तानुबन्धिनां नाशयति, शेषकषायत्वेन स्थापयति। अन्तर्मुहूर्तात् परतः अनिवृत्तिकरणान्ते स्थितिघातरसघातगुणश्रेण्यो न भवन्ति, स्वभावस्थः चतुर्विंशतिसत्कर्मा स्यादिति गाथार्थः ॥ ३५॥ भणिता अनन्तानुबन्धिवियोजना, दर्शनमोहनीयस्य क्षपणोच्यते—

दंसणखवणस्सरिहो जिणकालीओ पुमट्ठवासुवरिं। अणणासकमा करणाइ करिय गुणसंकमं तह य ॥३६॥

व्याख्या—'दर्शनं' मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य क्षपणा तस्या अर्हो—योग्यः, 'जिणकालीअ'त्ति, जिनविहरणकालसम्भवः प्रथमसंहननीत्यर्थः। 'पुम'त्ति मनुष्यगतिजीवः व्यतीताष्टवर्षः अनन्तानुबन्धिवियोजनक्रमेण त्रीण्यपि करणानि

यथाप्रवृत्तादीनि पूर्वं कृत्वा तथा गुणसङ्क्रममिति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

अप्पुव्वकरणसमगं गुणउव्वलणं करेइ दोण्हपि । तक्करणाइं जं तं ठितिसंतं संखभागान्ते ॥ ३७ ॥

व्याख्या—त च गुणसङ्क्रममपूर्वकरणेन समं समकालमुद्वलनविधिना करोति। द्वयोरप्यनुदितपुञ्जयोर्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वाख्ययोः तत्करणादौ बृहत्स्थितिखण्डं (ततो द्वितीयं विशेषहीन) एवं यावत्करणसमाप्तिरिति । यत्करणादौ स्थितिसत्कर्म्म तस्य करणान्ते सङ्ख्येयभागो भवतीति गाथार्थः ॥ ३७ ॥

एवं ठितिबंधो वि हु पविसइ अणियट्टिकरणसमयंमि । अप्पुवं गुणसेढिं ठितिरसखंडाणि बंधं च ॥ ३८ ॥

व्याख्या—एवमनेनैव सत्कर्मन्यायेन स्थितिबन्धोऽपि योऽपूर्वकरणादावासीत्, तस्यान्तसमये सङ्ख्येयगुणहीनो भवति, तस्मिन् काले तृतीयमनिवृत्तिकरणं प्रविशति । तत्रामूनि गुणश्रेण्यादीनि भवन्ति अपूर्वगुणश्रेणिं अपूर्वस्थितिघातमपूर्वरसघातं अपूर्वस्थितिबन्धं च करोति इति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

देसुवसमणनिकायणनिहत्तिरहियं च होइ दिट्ठितिगं। कमसो असण्णिचउरिंदियाइतुल्लं च ठितिसंतं ॥३९॥

व्याख्या—अनिवृत्तिकरणे प्रवर्त्तमाने देशोपशमनानिकाचनानिधत्तिकरणरहितं-वियुक्त दर्शनत्रिकमपि भवति, स्थितिसत्कर्म च दर्शनत्रिकस्य सागरोपमपृथक्त्वमानैः खण्डैः खण्ड्यमान २ क्रमेणासंज्ञिचतुरिन्द्रियाद्येकेन्द्रियसत्कर्मतुल्यमनिवृत्तिकरणे भवतीति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

ठितिखंडसहस्साइं एक्केक्के अंतरंमि गच्छंति । पलिओवमसंखंसे दंसणसंते तओ जाए ॥ ४० ॥

व्याख्या—स्थितिखण्डसहस्राणि-स्थितिघातसहस्राणि, एकैकस्मिन्नन्तरे व्रजन्ति। स्थितिबन्धादन्यस्थितिबन्धः स्थितिबन्धान्तरं तस्मिन् स्थितिघातसहस्राणि गच्छन्ति व्यतिक्रामन्ति, ततः पल्योपमसङ्ख्येयभागे दर्शनत्रिकस्य सत्कर्मणि जाते यद् तदुच्यत इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

संखेज्जा संखेज्जा भागा खंडेइ सहससो ते वि। तो मिच्छस्स असंखा संखेज्जा सम्ममीसाणं ॥ ४१ ॥

व्याख्या—पल्योपमसङ्ख्येयभागस्थितिके दर्शनत्रिके सङ्ख्येयाः-सङ्ख्येयाः स्थितिभागाः स्थितिघाते २ व्रजन्ति, सङ्ख्येयभागोऽवतिष्ठते, सहस्रशस्तेऽपि यदा व्यतीता भवन्ति, ततो मिथ्यात्वस्यासङ्ख्येया भागाः स्थितिघाते २ व्रजन्ति, सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोः सङ्ख्येयाः सङ्ख्येयाः स्थितिघाते २ भागा व्रजन्तीति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

तत्तो बहुखंडंते खंडइ उदयावलीरहियमिच्छं। तत्तो असंखभागा सम्मामीसाण खंडेइ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—ततोऽनेन विधिना प्रभूतानां स्थितिखण्डानां अन्ते उदयावलिकारहितां सर्वां मिथ्यात्वस्थितिं खण्डयति। ततो सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोरसङ्ख्येयभागान् खण्डयत्येकोऽसङ्ख्येयभागः स्थितेरवतिष्ठत इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

बहुखंडंते मीसं उदयावलिबाहिरं खिवइ सम्मे। अडवासस्संतकम्मो दंसणमोहस्स सो खवगो ॥ ४३ ॥

व्याख्या—बहूनां सङ्ख्येयानां स्थितिखण्डानामतीतानां सम्यग्मिथ्यात्वं उदयावलिकाबाह्यं खण्डयति, सम्यक्त्वे प्रक्षिपतीत्यर्थः, तस्मिन् काले अष्टवार्षिकसम्यक्त्वसत्कर्मा दर्शनमोहनीयस्य क्षपकोऽभिधीयत इति गाथार्थः ॥ ४३ ॥

अंतमुहुत्तियखंडं तत्तो उक्किरइ उदयसमयाओ। निक्खिवइ असंखगुणं जागुणसेढी परिहीणं ॥ ४४ ॥

व्याख्या—आन्तर्मुहूर्त्तिकं स्थितिखंडं सम्यक्त्वस्य तवथोत्किरति-घातयति, तद्दलिकं उदयसमयादारभ्य निक्षिपति स्थापयति गुणश्रेणिक्रमेण प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणं यावद् गुणश्रेणिकालं तदूर्ध्वं तु विशेषहीनं २ यावदुत्कृष्टा स्थितिरिति गाथार्थः ॥४४॥

उक्किरइ असंखगुणं जाव दुचरिमंति अंतिमे खंडे। संखेज्जंसो खंडइ गुणसेढीए तहा देइ ॥ ४५ ॥

व्याख्या—स्थितिघातादुत्किरति, खण्डयत्यन्तर्मुहूर्तं भूयोऽसङ्ख्येयगुणतया यावद् द्विचरिमं स्थितिखण्डम्, अन्तिमखण्डस्य सङ्ख्येयभागं खण्डयति गुणश्रेण्यां तथा तेनैव प्रकारेण ददाति तद्दलमिति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

कयकरणो तक्काले कालंपि करेइ चउसु विगईसु। वेइयसेसो सेढी अण्णयरं वा समारुहइ ॥ ४६ ॥

व्याख्या—कृतकरणो निष्पादितकरणः तस्मिन् काले कालमपि करोति, चतसृष्वपि गतिषु गच्छति, वेदितशेषोऽनुभवितशेषः क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहतीति गाथार्थः ॥ ४६ ॥

तइय चउत्थे तंमिव भवंमि सिज्झंति दंसणे खीणे। जं देवनरयसंखाउ चरमदेहेसु ते होंति ॥ ४७ ॥

॥ दंसणखवणा ॥

व्याख्या—तृतीये चतुर्थे वा तस्मिन् वा भवे सिद्ध्यन्ति, सप्तके क्षीणे जीवा इति गम्यते, यतो यस्माद्बद्धायुष्का वैमानिकदेवेषु रत्नप्रभानारकेषु वा क्षपितसप्तका गच्छन्ति, ते तु तद्भवानुभवनात्तृतीये भवे सेत्स्यन्ति, असङ्ख्येयवर्षायुस्तिर्यग्मनुष्येषु ये बद्धायुष्काः सप्तकं क्षपयन्ति, तेऽपि द्विभवानुभवनाच्चतुर्थभवे सेत्स्यन्ति, ये तु अबद्धायुष्काः सप्तकं क्षपयन्ति, ते चरमदेहाः तस्मिन्नेव भवे सिद्ध्यन्तीति गाथार्थः ॥ ४७ ॥ उक्ता दर्शनक्षपणा ॥ चारित्रमोहनीयस्योपशमना भण्यते—सा च क्षीणसप्तकस्य वैमान-

केष्वेव बद्धायुष्कस्य भवति, अबद्धायुष्कस्तु क्षपकश्रेणिं करोति, यस्तु वेदकसम्यग्दृष्टिस्तस्य अनियमो बद्धायुष्कोऽबद्धायुष्को वा भवति, किन्तु यो वियोजितानन्तानुबन्धिकषायो भवति, स चतुर्विंशतिसत्कर्मा, तेष्ववियोजितेष्वष्टाविंशतिसत्कर्मा केषाञ्चित् । अनन्तानुबन्धिनो वियोज्य पश्चाद्दर्शनत्रिकमुपशमयति स च '[1]'वेयगसम्मदिट्ठी' अस्यां गाथायां चारित्रलम्भाद्दोऽविरतादिस्त्रिविधः कथितः, तत्र यो दर्शनत्रिकमविरत उपशमयति तं भण्याह—

अहवा दंसणमोहं पढमं उवसामइत्तु सामण्णो। ठिच्चा अणुदइयाणं पढमठिइं आवली नियमा ॥ ४८ ॥

व्याख्या—क्षीणसप्तकश्चारित्रमोहमेवोपशमयति, अथवा दर्शनत्रिकं वेदकसम्यग्दृष्टिः प्रथममुपशमय्य भाक्तनन्यायेन वा मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरावलिकामात्रा सम्यक्त्वस्य अन्तर्मुहूर्तिका प्रथमस्थितिनियमान्निश्चयेनेति गाथार्थः ॥ ४८ ॥

पढमुवसमंव सेसं अंतमुहुत्ताउ तस्स विज्झाओ। संकेसविसोहीओ पमत्तइयरत्तणं बहुसो ॥ ४९ ॥

व्याख्या—प्रथमसम्यक्त्वोपलम्भोपशमवच्छेषम् । अन्तर्मुहूर्तात् व्यतीताद् गुणसङ्क्रमावसाने विध्यातसङ्क्रमः सम्यक्त्वस्य भवति, एवं दर्शनत्रिके उपशान्ते सङ्क्लेशविशुद्धितः प्रमत्ताप्रमत्तत्वानि सहस्रशो विधाय यत्करोति तदुच्यत इति गाथार्थः ॥४९॥

पुण तिण्णि व करणाइं करेइ तइयंमि एत्थ पुण भेओ। अंतो कोडाकोडी बंधं संतं च सत्तण्हं ॥ ५० ॥

व्याख्या—चारित्रमोहनीयोपशमार्थं पुनस्त्रीण्यपि करणानि यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्तिकरणाख्यानि करोति प्राग्वत्, । किंतु अत्र तृतीयकरणे भेदः, अन्तःकोटाकोटीमानं बन्धं सत्कर्म च सप्तानामायुर्वर्जानां कर्मणां करणादौ भवतीति गाथार्थः ॥ ५० ॥

---

[1] उ. क. २९

ठिइखंडं उक्कोसंपि तस्स पल्लस्स संखतमभागं। ठितिखंडं बहु सहसेसेक्केक्कं जं भणिस्सामो ॥ ५१ ॥

व्याख्या—स्थितिखण्डं उत्कृष्टमपि पल्योपमसङ्ख्येयभागमात्रं तस्य प्राक्तनबन्धस्य ह्रापयित्वा २ अन्यं स्थितिबन्धं करोतीति शेषः, स्थितिखण्डसहस्रेष्वेवं गतेषु एकैकं करोति यत्तद् वयं भणिष्यामः, यद्यपि सप्तानामपि कर्मणां पल्योपमसङ्ख्येयभागोऽभिहितो घातः, तथापि नामगोत्रयोः स्तोको हीनस्थितित्वाद् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां विशेषाधिको मोहनीयस्य तस्मादपि विशेषाधिक इति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

करणाउ संखभागे सेसे (य) असण्णिमाइयाण समो। बंधो कमेण पल्लं वीसगतीसाण उ दिवड्ढं ॥ ५२॥

व्याख्या—तस्मादनिवृत्तिकरणात् सङ्ख्येयेषु भागेषु गतेष्वेकस्मिन् शेषे पञ्चेन्द्रियासंज्ञिबन्धतुल्यबन्धं बध्नाति, ततः स्थितिखण्डपृथक्त्वेषु गतेषु चतुरिन्द्रियबन्धतुल्यं बन्धं बध्नाति, एवमनेन न्यायेन त्रिद्वेकेन्द्रियबन्धतुल्यं बन्धं बध्नाति, ततः स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु पल्योपमतुल्यो 'वीसगाणं' ति नामगोत्रयोः, 'तीसगाणं' ति, ज्ञानदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां सार्द्धपल्योपमिकस्थितिबन्धो भवतीति गाथार्थः ॥ ५२ ॥

मोहस्स दोण्णि पल्ला संतेवि हु एवमेव अप्पबहू। पलियमित्तंमि बंधे अण्णो संखेज्जगुणहीणो ॥ ५३ ॥

व्याख्या—मोहनीयस्य द्विपल्योपमिको बन्धः, सत्कर्मणि चाल्पबहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यम्। यद्यप्यन्तःकोटाकोटिः सप्तानामपि, तथापि नामगोत्रयोः स्तोकम्, वेदनीयघातिकर्म्मणां विशेषाधिकम्, मोहनीयस्य विशेषाधिकम्, पल्योपमप्राप्ते बन्धे योऽन्यो बन्धः स सङ्ख्येयगुणहीनो भवति नामगोत्रयोः, शेषाणां सङ्ख्येयभाग इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥

एवं तीसाण पुणो पल्लं मोहस्स होइ उ दिवड्ढं । एवं मोहे पल्लं सेसाणं पल्लसंखंसो ॥ ५४ ॥

व्याख्या—'तीसाणं' ति, ज्ञानदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु पल्योपमिकं बन्धं करोतीति। पल्योपमप्राप्ते बन्धे सङ्ख्येयगुणहीनमन्यबन्धं तेषां करोति। मोहनीयस्य तु सार्द्धपल्योपमिकमित्येवं पूर्वक्रमेण स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु मोहनीयस्य पल्योपमिको बन्धो भवति, तस्याप्युत्तरबन्धः सङ्ख्येयगुणहीनः, शेषाणां षण्णां कर्म्मणां पल्योपमा(म) सङ्ख्येयभागतुल्य इति गाथार्थः ॥ ५४ ॥

वीसगतीसगमोहाण संतयं जह कमेण संखगुणं । पल्लअसंखेज्जंसो नामगोयाण तो बंधो ॥ ५५ ॥

व्याख्या—'वीस'त्ति, विंशतिकोटाकोटिस्थितिकयोर्नामगोत्रयोः 'तीसग'त्ति त्रिंशत्कोटाकोटिस्थितिकानां ज्ञानदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां 'मोह'त्ति मोहनीयस्य सत्कर्म यथा क्रमेणा(ण) सङ्ख्येयगुणं भवति, नामगोत्रयोस्तुल्यं जघन्यं च, ज्ञानावरणादीनां चतुर्णां तुल्यम (ल्यं स) सङ्ख्येयगुणम्, तदपेक्षया मोहनीयस्या(स्य) सङ्ख्येयगुणम्। पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रो नामगोत्रयोस्ततो बन्धो [1]भवतीति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

एवं तीसाणंपि हु एक्कपहारेण मोहणीयस्स । तीसगअसंखभागो ठितिबंधो संतयं च भवे ॥ ५६ ॥

व्याख्या—एवं नामगोत्रक्रमेण 'तीसाणं'ति ज्ञानदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रो [2]भवतीति। पुनः प्रभूतेषु स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु 'एक्कपहारेण'त्ति एकया वारया मोहनीयस्यापि पल्योपमा-

---

१ अत्राल्पबहुत्वं बृहद्वृत्तितोऽवसेयम् । २ अत्रस्थमल्पबहुत्वं सत्कर्मापेक्षया बृहद्वृत्तितोऽवसेयम् ।

सङ्ख्येयभागमात्रं स्थितिबन्धं करोति, तं च ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामप्यधो [1]सङ्ख्येयगुणहीनमित्यर्थः, तेषा(षां सङ्)मसङ्ख्येयगुणो भूत्वा एकवारया एवासङ्ख्येयगुणहीना मोहनीयस्य बन्धो भवति. यथा बन्धस्तथा सत्कर्म्म च, [1]नामगोत्रयोः स्तोको मोहनीयस्य असङ्ख्येयगुणो ज्ञानावरणादीनामसङ्ख्येयगुणो बन्ध इति गाथार्थः ॥ ५६ ॥

वीसगअसंखभागे मोहं पच्छाउ घाइ तइयस्स। वासाण तओ घाईं असंखभागंमि बज्झंति ॥ ५७ ॥

व्याख्या—ततः स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु नामगोत्रयोरधो मोहनीयस्य एकवारयैव बन्धो [2]भवति। [3]सर्वस्तोको मोहनीये, तस्मादसङ्ख्येयगुणस्तुल्यश्च नामगोत्रयोः, घातिकर्मणामसंख्येयगुणस्तुल्यश्च। 'तइयस्स'त्ति वेदनीयस्यासङ्ख्येयगुणः। ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु 'वीसगाणं'ति नामगोत्रयोरेकप्रहारेणैव जातान्यधो घातीनि। मोहनीयस्य स्तोकबन्धः, शेषघातिकर्म्मणामसङ्ख्येयगुणो, नामगोत्रयोः असङ्ख्येयगुणो, वेदनीयस्याऽसङ्ख्येयगुणोऽनेन विधिना बध्यत इति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

असंखसमयबद्धाणुदीरणा होइ तंमि कालम्मि। देसे घाइरसं तो मणपज्जवअंतरायाणं ॥ ५८ ॥

व्याख्या—यस्मिन् काले पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रं स्थितिबन्धं बध्नाति, तस्मिन् काले या बध्यमाना स्थितयः ताभ्यो याः समयादिहीना असङ्ख्येयसमयनिर्वर्त्तितास्तासामुदीरणा भवति, ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु अतीतेषु देशघातिरसं मनःपर्यायज्ञानदानान्तराययोः बन्धं प्रति निर्वर्त्तयतीति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

१ बृहद्वृत्तौ सत्कर्मापेक्षयाल्पबहुत्वमुक्तम्। २ अत्रत्यमल्पबहुत्वं बृहद्वृत्तितोऽवसेयम्। ३ ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु वेदनीयस्याधो जातानि घातीनि, तदनन्तरमिदमल्पबहुत्वम्।

लाभोहीणं पच्छा भोगअचक्खूसुयाण तो चक्खू । परिभोगमईणं तो विरियस्स असेढिगा घाई ॥ ५९ ॥

व्याख्या—पश्चात्स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु लाभान्तरायावधिज्ञानदर्शनानां देशघातिरसेन बन्धं करोति, ततः स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु भोगान्तरायाचक्षुर्दर्शनश्रुतज्ञानानां देशघातिरसेन बन्धं करोति, ततः सङ्ख्येयेषु स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु चक्षुर्दर्शनस्य देशघातिरसेन बन्धं करोति, ततः सङ्ख्येयेषु स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु परिभोगान्तरायमतिज्ञानयोः देशघातिरसेन बन्धं करोति, ततः स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु वीर्यान्तरायस्य देशघातिरसेन बन्धं करोति, एतेषां पूर्वोक्तानां कर्म्मणां अश्रेणिगताः क्षपकोपशमश्रेणिवर्जिता जीवाः सर्वघातिरसेन बन्धं कुर्वन्तीति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

संजमघाईण तओ अंतरमुदओ उ जाण दोण्हं तु । वेयकसायण्णयरे सोदयतुल्लाए पढमठिई ॥६०॥

व्याख्या—ततः स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु संयमघातीनामेकविंशतिप्रकृतीनां अनन्तानुबन्धिवर्जकषायनोकषायाख्यानां अन्तरं प्रथमस्थितिं च करोति, वेदसञ्ज्वलनान्तरयोः ययोरुदयोऽस्ति तयोः स्वोदयतुल्यां प्रथमस्थितिं करोतीति गाथार्थः ॥ ६० ॥ आसां सप्तानां स्वोदयप्रमाणकालमाह—

थोअपुमोदयकाला संखेज्जगुणा उ पुरिसवेयस्स । तस्सवि विसेस अहिओ कोहे तत्तोवि जह कमसो ॥६१॥

व्याख्या—स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोरुदयकालस्तुल्यो जघन्यश्च, तस्मात् पुरुषवेदस्य सङ्ख्येयगुणः, तस्मादपि संज्वलनक्रोधस्योदयकालो विशेषाधिकः, तस्मादपि यथोत्तरं मानादिष्वपि विशेषाधिकः स्वोदयकालः, किमुक्तंभवति क्रोधोदयेन श्रेणिमुपस्थितस्य यावन्मात्रो द्वयोः क्रोधयोरुपशमकालः तावन्मात्रां सञ्ज्वलनक्रोधस्य प्रथमस्थितिं करोति, एवं संज्वलनमा-

नोदयेन श्रेणिमुपस्थितस्य तत्तन्नामोच्चारणेन सर्वं तथैव वक्तव्यम्, शेषैकादशकषायाणा अष्टाना नोकषायाणा विहायोदयावलिका मन्तरं करोति, उपर्यधः समविषमस्थितिकमिति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

अतरकरणेण समं ठितिखंडगबंधगद्धनिप्फत्ती । अंतरकरणाणंतरसमए जायति सत्त इमे ॥ ६२ ॥

व्याख्या—अन्तरकरणेन सम तुल्यं स्थितिखण्ड पातयति, बन्धगद्धा अभिनवबन्धकालः विमुक्त भवति, यावता कालेनान्तर करोति, तावता कालेन स्थितिखण्ड पातयत्यभिनवबन्धं करोति, अन्तरकरणकाले रसघातसहस्राण्यतिक्रामन्ति, अन्तरकरणे क्रियमाणे-यस्य कर्मणः तदानुभवन बन्धश्च भवति तस्यान्तरसत्क प्रदेशाग्र प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति, यथा पुरुषवेदोदयारूढः (पुरुषवेदस्य) यस्य पुनरुदयोऽस्ति न च बन्धः तस्यान्तरदलं प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति, यथा स्त्रीनपुंसकवेदोदयारूढ (स्त्रीनपुंसकयो) यस्य पुनरुदयो नास्ति बन्धोऽस्ति तस्यान्तरदल द्वितीयस्थितौ प्रक्षिपति यथाक्रोधोदयारूढः शेषसंज्वलनानामिति । यस्य पुनरुदयो बन्धश्च नास्ति तस्यान्तरदल परप्रकृतिषु प्रक्षिपति, यथा द्वितीयतृतीयकषायाणाम् । अन्तरकरणानन्तरसमये-अन्तरकरणनिवृत्तिसमयादुत्तरसमये, जायन्ते-प्रादुर्भवन्ति, युगपदेककाल सप्ताधिकारा इति गाथार्थः ॥६२॥

एगट्ठाणाणुभागो बंधो उदीरणा य सखसमा । अणुपुव्वीसंकमणं लोहस्स असंकमो मोहे ॥ ६३ ॥

व्याख्या—'मोहे' मोहनीये, एकस्थानिकरसबन्धः, सङ्ख्येयवार्षिकस्थितिबन्ध, उदीरणा च सङ्ख्येयवार्षिका, आनुपूर्व्या सङ्क्रमणम्, सञ्ज्वलनलोभस्यासङ्क्रमण भवतीति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

बद्धं बद्धं छसु आवलीसु उवरेणुदीरणं एइ । पंडगवेउ य समणा असंखगुणणाएँ जावंतं ॥ ६४ ॥

व्याख्या—यथा बद्धं बद्धं कर्म बन्धावलिकायां गतायां याति उदीरणाम्, तथान्तरकरणे कृते तदनन्तरसमये यद्बद्धं कर्म तत्षडावलिकाकालं स्थित्वा यात्युदीरणामिति । 'पंडग' त्ति, नपुंसकवेदस्योपशामना सम्प्रतीति । असङ्ख्येयगुणतया प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणं २ प्रदेशाग्रं उपशमयति, तस्मादप्यसङ्ख्येयगुणमन्यासु प्रकृतिषु, संक्रामयति, प्रत्यभूनि मोहनीयस्य सङ्ख्येयवार्षिको बन्धः प्रारब्धस्ततः प्रभृति सङ्ख्येयगुणहीनं करोत्युत्तरं बन्धं, शेषकर्मणां असङ्ख्येयगुणहीनम्, सर्वकर्मणामुदीरणायाः उदयोऽप्यसङ्ख्येयगुणो यावन्नपुंसकोपशामनान्तसमय इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

अंतरकरणपविट्ठो संखासंखंसमोहइयराणं । बंधादुत्तरबंधो एवं इत्थीऍ संखंसे ॥ ६५ ॥

व्याख्या—अन्तरकरणे प्रविष्टो जीवः बन्धादुत्तरबन्धं मोहनीयस्य सङ्ख्येयभागं करोतीतरासामसङ्ख्येयभागमिति । एवं नपुंसकोपशमकात् स्थितिसहस्रेष्वतीतेषु स्त्रीवेदं पूर्वविधिनोपशामयति, स्त्रीवेदस्य सङ्ख्येयभागे उपशान्ते यद् भवति तदाहेति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

उवसंते घाईणं संखेज्जसमा परेण संखंसो । बंधो सत्तण्हेवं संखेज्जतमंमि उवसंते ॥ ६६ ॥

व्याख्या—सङ्ख्येयभागे स्त्रीवेदस्य उपशान्ते घातिकर्मणां ज्ञानदर्शनावरणानां सङ्ख्येयवार्षिकः स्थितिबन्धो भवति, परेण सङ्ख्येयगुणहान्या इति । एवं नपुंसकविधिना स्त्रीवेदे उपशान्ते सप्तानां च शेषनोकषायाणां सङ्ख्येयभागे उपशान्ते यद्भवति तदाहेति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

---

१ बृहद्वृत्तौ तु सामान्येनोक्तं न नपुंसकान्तसमय.

नामगोयाण संखा बंधो वासा असंखिया तइए। तो सव्वाणवि संखा तत्तो संखेज्जगुणहाणी ॥ ६७ ॥

व्याख्या—तस्मिन् काले नामगोत्रयोः सङ्ख्येयवार्षिकः स्थितिबन्धोऽसङ्ख्येयवार्षिको वेदनीयस्य ततः स्थितिबन्ध-सहस्रेष्वतीतेषु सर्वेषां कर्मणां सङ्ख्येयवार्षिको बन्धः सङ्ख्येयगुणहान्या इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

जं समए उवसंतं छक्कं उदयट्ठिई तया सेसा। पुरिसे समऊणावलिदुगेण बंधं अणुवसंतं ॥ ६८ ॥

व्याख्या—अनेन विधिना यस्मिन् समये षट्कमुपशान्तं जलार्द्रकृतभूमिरजस्तुल्यं कर्मदलं जातम्, तदा पुरुषवेदस्योद-यस्थितिरेका प्रथमस्थितेस्तिष्ठति समयोनद्विकावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यत्पुरुषवेददलं बद्धं तत्तदा नाद्याप्युपशमं यातीति गाथार्थः ॥ ६८ ॥

आगालेणं समगं पडिगहया फिट्टइ पुरिसवेयस्स। सोलसवासियबंधो चरिमो चरिमेण उदएण ॥ ६९ ॥

व्याख्या—आगालो द्वितीयस्थितेर्दलिकस्य प्रथमस्थितौ निक्षिपति तेन समं तेन समकालं पुरुषवेदस्य प्रतिग्रहतान्यप्रकृतिभ्यो दलसङ्क्रमस्याधारतेति, सा 'फिट्टइ' इत्यपगच्छति विनश्यति। यदा षोडशवार्षिकः पुरुषवेदस्य बन्धः, तदा सञ्ज्वलनानां सङ्ख्येयवर्षसहस्राणि। अयं चरमबन्ध उदयेन षट्कस्योपशमचरमसमयेन (सहापगच्छति) इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

ताव काले[ण]ं चिय पुरिस उवसामए अवेदो सो। बंधो बत्तीससमा संजलणियराण उ सहस्सा ॥ ७० ॥

व्याख्या—समयोनद्व्यावलिकाकालेन यद्बद्धं तत्तावन्मात्रेण कालेनावेदको भूत्वोपशमयति। पुरुषवेदो यदोपशा-न्तस्तदा संज्वलनानां द्वात्रिंशद्वार्षिको बन्धः, 'इयराण' ति मोहवर्जानां शेषकर्मणां सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि। तत्र पुरुषवेदानुप-

शान्तत्रयात्कोधगुणश्रेण्या उपशमयति, ... च क्रोधात् सङ्क्रमयति, प्रथमसमये प्रभूतं यथोत्तरेषु विशेषहीनं २ क्रोधत्रिकमुपशमाद्धायां ... गाथार्थः ॥ ७० ॥

अद्धेवेयरडमसमए कोहतिगं आढवेइ उवसमिउं । तिसु पडिगहया एगा उदओ य उदीरणा बंधो ॥ ७१ ॥

व्याख्या—पुंवेदस्यैवं ... सा क्रोध संज्वलनक्रोधस्य प्रथमस्थितेः समयोनासु तिसृष्वावलिकासु शेषासु पतद्ग्रहताऽपगच्छति, संज्वलनमाने क्रोधद्विकं सङ्क्रामतीत्यर्थः । आवलिकाद्विके शेषे आगालो न भवति, आवलिकायां उदयोदीरणाबन्धाः किट्टीत्वं गच्छन्ति । बन्धादुत्तरबन्धाः, स च संज्वलनस्योपशमाद्धायां सङ्ख्येयभागहीना यावत्तदन्तके बन्धश्चातुर्मासिक इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

फिट्टंति आवलीए सेसाए सेसयं तु पुरिससमं । एवं सेसकसाया वेयइ थिबुगेण आवलिया ॥ ७२ ॥

व्याख्या—'फिट्टंति आवलीए' इति व्याख्यातम् । शेषं पुरुषवेदसमं, संज्वलनक्रोधस्य प्रथमस्थितौ आवलिकाशेषायां क्रोधद्विकमुपशान्तं भवति । तस्यापि प्रथमस्थित्यावलिकां समयोनावलिकाद्विकबद्धं च मुक्त्वा शेषमुपशान्तं भवति । एवमनेनैव क्रमेण मानमायालोभान् उपशमयति । उदयावलिकाश्चोत्तरकषाये स्तिबुकसङ्क्रमेण सङ्क्रमय्यानुभवतीति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

चरिमुदयम्मि जहण्णो बंधो दुगुणो उ होइ उवसमगे । तयणंतरपगईए चउग्गुणोऽण्णेसु संखगुणो ॥७३॥

व्याख्या—चरमोदयकाले संज्वलनानां यः क्षपकमाश्रित्य जघन्यबन्ध उक्तः, स उपशामके द्विगुणो भवति । तदनन्तरप्रकृतौ चतुर्गुणो, यतः क्षपके क्रोधस्य मासद्वयं जघन्यो बन्धः, सचोपशामके मन्दपरिणामत्वाच्चातुर्मासिको भवति । मानस्य तदा

चतुर्गुणः, एवं—सज्वलनवन्धस्तस्य मासिकः एवं शेषेष्वपि सज्वलनेषु भावना कर्त्तव्या । अन्येषु कर्मसु सङ्ख्येयगुणो बन्धः ।
यदा क्रो... वेदको भवति, तदा सज्वलनमानस्यान्तर्मुहूर्त्तेन प्रथमस्थितिरसङ्ख्येयगुणनया वृद्धया विदधाति, ततोऽपि
यितुमारम्भयति । संख्येयभागेनोनं बन्धादुत्तरबन्धं विदधाति । संज्वलनमानस्य समयोनद्व्यावलिकाशेषायां
ग्रहताऽपगच्छति । अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानमानौ संज्वलनमायायां सङ्क्रामत इत्यर्थः । आवलिकाशेषायां प्रथ-
लोऽपि न भवति । आवलिकाशेषायां उदयोदीरणबन्धा न भवन्ति । तस्मिन् काले मानद्वयमुपशान्तं भवति ।
...वलिकां समयोनआवलिकाद्वयं द्वितीयस्थितौ मुक्त्वा शेषमुपशान्तम्, मानमाययोः यदा द्वि-
ख्येयानि वर्षाणि तदा संज्वलनमायाया अन्तर्मुहूर्त्तेनासङ्ख्येयगुणवृद्धया प्रथमस्थितिं विदधाति,
रम्भयति, तदप्येवमेव वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

...वि य ठिइओ उ कुणइ तिविभागं । दोसुं दलणिक्खेवो तइओ पुण किट्टिवेयद्धा ॥७४॥

...ज्वलनलोभस्य प्रथमस्थितिं करोति, द्वितीयस्थितेः दलं गृहीत्वा २ तां च प्रथमस्थितिं त्रिविभागां द्वयोर्वि-
...: किट्ट्यनुभवाद्धा संज्ञेति गाथार्थः ॥ ७४ ॥

...ओ फड्डगाणि जं कुणइ । सा अस्सकण्णकरणद्धमज्झिमा किट्टिकरणद्धा ॥७५॥

...नानि मायाकर्मदलानि बध्यमानसंज्वलनलोभस्वरूपेण फड्डकानि यत्करोति, साऽश्वकर्णकर-
द्वितीयो विभागः किट्टिकरणाद्धा संज्ञः, तृतीयः किट्ट्यनुभवनाद्धा संज्ञः, प्रथमस्थित्यां निवर्त्तितायां लोभः

त्रिकमुपशामयितुमारम्भयतीति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

अप्पुव्वविसोहीए अणुभागोणूण विभयणं किट्टी । पढमसमयंमि रसफड्डुवग्गणाणंतभागसमा ॥ ७६ ॥

व्याख्या—अश्वकर्णकरणाद्धायां वर्तमानोऽपूर्वया विशुद्धया पूर्वफड्डकेभ्यः प्रतिसमयं दलं गृहीत्वा अपूर्वाणि फड्डकानि निर्वर्त्तयति बन्धमाश्रित्यापूर्वेण रसेन करोति । ततः सङ्ख्येयेषु बन्धेष्वपगतेषु अश्वकर्णकरणाद्धा अतिक्रामति । ततः किट्टिकरणद्धा प्रवर्त्तते, अपूर्वविशुद्धया अनुभागपरमाण्वोर्यद्विभजनं तत्किट्टीकरणमिति । तस्याः किट्टिकरणाद्धायाः प्रथमसमये सञ्ज्वलनलोभस्य दिनपृथक्त्वमानो बन्धः, शेषकर्मणां वर्षपृथक्त्वमानो बन्धः । तस्याः किट्टिकरणाद्धायाः प्रथमसमये कियतीः किट्टीर्निर्वर्त्तयति, एतदुच्यते—एकस्मिन् स्पर्द्धके अनन्ता या रसवर्गणाः तासामनन्तभागतुल्याः किट्टीः प्रकरोति ता अप्यनन्ता इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

सव्वजहण्णगफड्डुग अणंतगुणहाणिया उ ता रसओ । पइसमयमसंखंसो आइमसमया उ जावंतो ॥७७॥

व्याख्या—सर्वजघन्यानुभागस्पर्द्धकस्याधोऽनन्तगुणहीना रसतो अनुभागतो भवति, प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणहीनया श्रेण्या यथोत्तरसमयेष्वसङ्ख्येयभागतुल्याः किट्टीः करोति पूर्वसमयकिट्टिभ्यः असङ्ख्येयभागा यावत्किट्टिकरणाद्धान्तसमय इति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

अणुसमयमसंखगुणं दलियमणंतंसओ उ अणुभागो । सव्वेसु मंदरसमाइयाण दलियं विसेसूणं ॥ ७८ ॥

व्याख्या—अणुसमयमिति प्रतिसमयमसङ्ख्येयगुणं दलं भवति प्रथमसमयनिर्वर्तितकिट्टीनां यत्परमाण्वात्मकं दलं तद् द्वि-

तीयसमयनिर्वर्त्तितानां सर्वकिट्टीनामसङ्ख्येयगुणमेवं प्रतिसमयं नेयम्, यावत्किट्टिकरणाद्धान्त्यसमयमिति। प्रथमसमयनिर्वर्त्तितानां किट्टीनां (योऽनुभागस्तदपेक्षया) यथोत्तरासरनन्तभागमात्रोऽनुभागः, एवं यथोत्तरसमयनिर्वर्त्तितनामपि रसः। सर्वेषु समयेषु निर्वर्त्तिताः किट्टयो यास्तासां मध्ये मन्दरसास्तासां प्रभूतद्रव्यं भवति, यथोत्तरासु तद्रसोत्तरासु विशेषहीनं २ यावदुत्कृष्टरसा इति, एवं प्रतिसमयनिर्वर्त्तितानामपीति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

द्वितीयसमयवर्तिषु किट्टिषु–

आइमसमयकयाणं मंदाईणं रसो अणंतगुणो। सव्वुक्कस्स रसावि हु उवरिमसमयस्सणंतंसे ॥ ७९ ॥

व्याख्या—आद्यसमयनिर्वर्त्तितानां किट्टीनां या मन्दानुभागा किट्टी तस्या अन्या अनन्तगुणरसा, एवं यावदुत्कृष्टरसा एवं प्रतिसमयनिर्वर्त्तितानामपि ज्ञातव्यम्। प्रथमसमयनिर्वर्त्तितानां किट्टीनां सर्वमन्दानुभागा याः द्वितीयसमयनिर्वर्त्तितानां या सर्वोत्कृष्टरसा साप्यनन्तगुणहीनरसे'ति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

किट्टीकरणद्धाए तिसु आवलियासु समयहीणासु। न पडिग्गहया दोण्हवि सट्ठाणे उवसमिज्जंति ॥ ८० ॥

व्याख्या—किट्टीकरणाद्धायास्तिसृष्वावलिकासु समयोनासु शेषासु संज्वलनलोभस्य प्रतिग्रहता न भवति स्वस्थाने इतरलोभयोः कर्मपरमाणवः उपशमं नीयन्ते, किट्टीकरणाद्धाया आवलिकाद्वितये शेषे आगालो न भवति, आवलिकाशेषायामुदयोदीरणान्यथा न भवन्तीति गाथार्थः ॥ ८० ॥

१ अत्र किट्टीनां परस्परमल्पबहुत्व प्रदेशानां गुरुतुल्तनाऽसमयमिति। परममेतन्नगाथागुरुदृशी किट्टीकरणाद्धासङ्ख्येयभागगमनानन्तरं स्थितिबन्ध उक्तोऽत्र नोक्तः।

लोभस्स अणुवसंतं [1]किट्टी [2]उदयावलीय [3]पुव्वुत्तं । बायरगुणेण समगं दोण्णिवि लोभा समुवसंता ॥ ८१ ॥

व्याख्या—तदा लोभस्यानुपशान्तं समयोनावलिकाकृताः किट्टयः उदयावलिका च बादरगुणेन समकं द्वावपि लोभावप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणौ समुपशान्तौ भवतः, स्थितिबन्धोऽपि लोभस्य तदा बादरकषायान्ते [4]अन्तर्मुहूर्तमानः, शेषघातिकर्मणां किञ्चिदूनं अहोरात्रं स्थितिबन्धः नामगोत्रवेदनीयानां किञ्चिदूनवर्षद्वयमिति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

सेसद्धं तणुरागो तावइया किट्टिओ उ पढमठिई । वज्जिय असंखभागं हिट्ठुवरिमुदीरए सेसा ॥ ८२ ॥

व्याख्या—'शेषार्द्धं' शेषत्रिभागं सूक्ष्मरागो भवति, तावन्मात्राः किट्टयः प्रथमस्थितिः सूक्ष्मरागाद्धातुल्या [5]आद्यवर्गमुदयावलिकागतं स्तिबुकसङ्क्रमेण सङ्क्रामयति, प्रथमसमयसूक्ष्मरागः किट्टीनामसङ्ख्येयभागमनुभवति, आद्यन्तसमयकिट्टीर्वर्जयित्वा शेषाः प्रथमसमये उदयमुपगच्छन्ति, प्रथमसमयकृतानामग्रस्थमसङ्ख्येयभागं मुक्त्वा चरमसमयकृतानां तु जघन्यकिट्टयादिकमसङ्ख्येयभागं मुक्त्वा शेषाः किट्टीरुदीरयति प्रथमसमयकृतानामधश्चरमसमयकृतानामुपर्यसङ्ख्येयभागं मुक्त्वा उदीरयतीति गाथार्थः ॥ ८२ ॥

गेण्हंतो य मुयंतो असंखभागं तु चरिमसमयंमि । उवसामिय बीयठिइं उवसंतं लभइ गुणठाणं ॥ ८३ ॥

---

१ द्वितीयस्थितिगतं किट्टीकृतं दलिकमिति. २ किट्टिकरणाद्धायाः शेषीभूता वृ. ३ समयोनावलिकाद्विकबद्धमिति वृ. ४ क्षपकापेक्षया द्विगुणत्वेनैवमुक्तम्, तेन वृहद्वृत्तावन्तर्मुहूर्तोक्तत्वेऽपि न क्षतिः, केवलं तत् क्षपकात् द्विगुणमन्तर्मुहूर्तं स्यासङ्ख्येयभेदत्वात् । ५ किट्टिकरणाद्धान्तिमावलिकागतमिति वृ०

व्याख्या—द्वितीयसमयोदयगतानां किट्टीनामसङ्ख्येयभागं मुञ्चति अपूर्वमसङ्ख्येयभागं गृह्णाति, एवं ग्रहणमोक्षं कुर्वन् यावत्सूक्ष्मरागचरमं समयमुपशमयति इति । द्वितीयस्थितिमपि पूर्ववदुपशामयति, समयोनावलिकाबद्धं चोपशामयति। असङ्ख्येयगुणवृद्ध्यां सूक्ष्मरागचरमसमये सर्वां द्वितीयां स्थितिं उपशमय्य उपशान्तगुणस्थानं प्राप्नोतीति । सूक्ष्मरागचरमसमये ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणां अन्तर्मुहूर्तको बन्धः, नामगोत्रयोः षोडशमुहूर्तिको वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुहूर्तिक इति गाथार्थः॥८३॥

अंतोमुहुत्तमेत्तं तस्स वि संखेज्जभागतुल्लाओ । गुणसेढी सव्वद्धं तुल्ला य पएसकालेहिं ॥ ८४ ॥

व्याख्या—अन्तर्मुहूर्तमात्रं तदुपशान्तगुणस्थानं तस्य तु गुणकालस्य सङ्ख्येयभागमात्रां गुणश्रेणीं करोति । सा च गुणश्रेणी परमाणुकालाभ्यामवस्थिता सर्वामुपशान्ताद्धां, तस्यावस्थितपरिणामत्वादिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

करणाय णोगमंतं, संकमणोवट्टणं तु दिट्ठितिगं । मोत्तूण विलोमेणं परिवडई जा पमत्तो त्ति ॥ ८५ ॥

व्याख्या—'करणाय' सङ्क्रमादिकरणार्थं करणगम्यं न भवत्युपशान्तं मोहनीयस्य प्रकृतिजालं, किं सर्वमपि नेत्याह—मुक्त्वा दृष्टित्रिकं सङ्क्रमणापवर्तनं च दृष्टित्रिकस्याशु न भवति, यतः तस्मिन् काले मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वं च सम्यक्त्वे सङ्क्रामति, अपवर्तनं तु त्रयाणामपि भवत्येव, तस्मादुपशान्तगुणस्थानादुपशान्ताद्धाक्षयेण विलोमतो यथारोहं प्रतिपतति, किं सर्वगुणेषु नेत्याह यावत्प्रमत्तं यथाऽप्रमत्तादिगुणेषु स्थितिघातरसघातादिकं कुर्वन् श्रेणीं समारूढः तेषु तेषु स्थानेषु तद्वद्विपर्ययेण क्रमेण प्रतिपतति नियमादन्येऽनियतो देशविरतो वा अविरतो वा सासादनो वा भवति भूयस्तामेव श्रेणीं वा समारोहतीति गाथार्थः ॥८५॥

ओकड्ढित्ता दलियं पढमठिइं कुणइ बिइयठिइहिंतो । उदयाइविसेसूणं आवलिउप्पि असंखगुणं ॥८६॥

व्याख्या—विलोमतः प्रतिपतन् अपकृष्य द्वितीयस्थितेः प्रथमस्थितिं करोति, संज्वलनलोभादिषु प्रकृतिषु विपाकोदयानुभवगम्यासूदयावलिकाप्रथमसमये प्रभूतं दलं निक्षिपति तदुपरितनेषु विशेषहीनं २ यावत्तदन्तसमयः, तदुपरितनसमयेष्वसंख्येयगुणं दलं निक्षिपतीति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

जावइया गुणसेढी उदयवई तासु हीणगं परओ । उदयावलीमकाउं गुणसेढिं कुणइ इयराणं ॥ ८७ ॥

व्याख्या—यावत्समयैर्गुणश्रेणी तावत्समयेष्वसङ्ख्येयगुणदलनिक्षेपः उदयवतीषु तत्कालोदितप्रकृतिषु तत्परतो विशेषहीनदलनिक्षेपः; इतरासामनुदयवत्प्रकृतीनां उदयावलिकामकृत्वा गुणश्रेणीं करोति, तन्मस्तकोपरि समयेषु विशेषहीनं २ दलं क्षिपतीति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

संकमउदीरणाणं नत्थि विसेसो उ एत्थ पुव्वुत्तो । जं जत्थ उ वोच्छिण्णं जायं वा होइ तं तत्थ ८८ ॥

व्याख्या—संक्रमोदीरणयोरत्र-प्रतिपाते, पूर्वोक्तो विशेषो नास्ति, आनूपूर्वी सङ्क्रमो यः समारोहति कथितः, सोऽत्र न भवति । षडावलिकापरतो बद्धस्य या उदीरणा प्रतिपादिता, साऽत्र न भवति, यतोऽत्र बन्धावलिकावसाने उदीरणा प्रभवति । यदत्र स्थाने अपगतं विनष्टं बन्धनं वा सङ्क्रमणं वा उद्वर्त्तनं वा अपवर्त्तनं वा उदीरणा वा देशोपशमनं वा आगालो वा निधत्तिर्वा निकाचनं वा तत्तत्र स्थाने भवति । जातं वा यद्यस्मिन् स्थाने रसस्थितिघातादि तत्तत्र स्थाने तद्विधमेव विपर्यस्तं भवतीति गाथार्थः ॥ ८८ ॥

वेइज्जमाणसंजलणकालओ अहिगमोहगुणसेढी । पडिवत्तिकसाउदए तुल्ला सेसेहिं कम्मेहिं ॥ ८९ ॥

व्याख्या—वेद्यमानसञ्ज्वलनकालादभ्यधिका मोहनीयगुणश्रेणी कालमधिकृत्य समारोहगुणश्रेणीमाश्रित्य तुल्या श्रेणी प्रतिपत्तिर्यस्य कषायस्योदये तस्य गुणश्रेणी तुल्या शेषकर्मभिः, शेषकर्मणां तु यदारोहत उक्तम्, प्रतिपततोऽपि तदेवाहीनातिरिक्तं भवतीति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

खवगुवसामगपचागयाण दुगुणो तहिं तहिं बंधो। अणुभागोऽणंतगुणो असुभाण सुभाण विवरीओ॥ ९०॥

व्याख्या—आदिमध्यावसानेषु क्षपकस्यानुपशामको द्विगुणो बन्धः, तत्रैव प्रतिपततः तस्मादपि द्विगुणो बन्धः कालतो भवति। यः क्षपकस्यानुभागः स त[1]योरनन्तगुणोऽशुभप्रकृतीनां, शुभानां त्वनन्तभागतुल्यः, क्षपस्य स्तोकः, उपशामकस्य अनन्तगुणः, ततोऽप्यनन्तगुणः प्रतिपततोऽशुभकर्मणाम्। शुभानां विपरीतः, शेषविधिरुभयोरपि तुल्य इति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

परिवाडीए पडिउं पमत्तइयरत्तणे बहुं किचा। देसजई सम्मो वा सासणभावं च वए कोइ ॥ ८१ ॥

व्याख्या—आरोहतः परिपाट्या प्रतिपतितः प्रमत्ताऽप्रमत्तत्वे बहून् वारान् कृत्वा ततो देशविरतत्वं वा अविरतत्वं वा सास्वादनत्वं वा कश्चिद् व्रजेदिति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

उवसमसम्मत्तद्धाअंतो आउक्खया धुवं देवो। जेण तिसु आउएसुं बद्धेसु न सेढिमारुहइ ॥ ९२ ॥

व्याख्या—औपशमिकसम्यक्त्वकालावन्तर्मध्ये आयुःक्षयात् यो म्रियते सोऽवश्यं देवो भवति, यतो यस्मात्त्रिष्वायुष्केषु नारकतिर्यङ्मनुष्यसंज्ञेषु बद्धेषु न उपशमश्रेणीं समारोहतीति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

---

१ उपशमश्रेण्यारोहप्रतिपततोः।

सेढीपडिओ तम्हा छडावली सासणो वि देवेसु। एगभवे दुक्खुत्तो चरित्तमोहं उवसमेज्जा ॥ ९३ ॥

व्याख्या—तस्माच्छ्रेणीपातात् यः सास्वादनो भवति, (जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टतः) षडावलिकाकालमनुभवति । सास्वादनोऽवश्यं तदन्तर्मृतो देवो भवति, यतोऽमरायुषा बद्धेन श्रेणीप्रतिपत्तिरिष्यते, नान्येन, एकस्मिन् भवे चारित्रमोहनीयं द्वे वारे उपशमयत्युत्कृष्टतो, न तृतीयवारेति। यस्तूपशान्तगुणस्थ एव कालं करोति सोऽनुभूयमानप्रकृतीनां गोपुच्छान्तःस्थ एवोदयावलिकां सर्वप्रकृतीनामनुभवति। अनुदयवतीषु द्वितीयस्थितेर्दलं गृहीत्वा उदयावलिकां करोतीति गाथार्थः ॥ ९३ ॥

एवं पुरुषवेदोदयेन श्रेणीप्रतिपन्नस्य विधिरभिहितः, साम्प्रतं स्त्रीनपुंसकोदयेन प्रतिपन्नयोरभिधीयते—

॥ उवसमकरणं सम्मत्तं ॥

दुचरिमसमए नियगोदयस्स इत्थीनपुंसगोणगोणगं। समगं तु सत्त पच्छा किंतु नपुंसो कमारद्धे ॥ ९४ ॥

व्याख्या—स्त्रीवेदोदयेन श्रेणिसमारूढो नपुंसकवेदं प्रथममुपशामयति, पश्चात् स्त्रीवेदं यावत्स्वकोदयस्य द्विचरमसमयः तस्मिन् समयमात्रे प्रथमस्थितेरनुपशान्ते शेषे तूपशान्ते अवेदको नोकषायषट्कं पुरुषवेदं च युगपत्समाप्युपशामयति, शेषं पुरुषवत्। नपुंसकवेदोदयेन श्रेणीं समारूढो नपुंसकवेदं स्त्रीवेदं च युगपदुपशमयितुमारभते, अन्योन्यं क्रमेणोपशमयतो यावद् द्विचरमा स्थितिः, तस्यां शेषायां अवेदकः सप्तकमुपशमयति, हास्यादिषट्कपुरुषवेदसंज्ञं शेषं पुरुषवेदवदिति गाथार्थः ॥ ९४ ॥

समाप्तं चोपशामनाकरणमिति,

साम्प्रतं देशोपशमना भण्यते—

मूलुत्तरकम्माणं पगडिठ्ठितिमादि होइ चउभेया। देसकरणेहिं देसं समेइ जं देससमणातो ॥ १ ॥

व्याख्या—मूलोत्तरकर्म्माणि प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशभेदाच्चतुर्द्धा भवन्ति, देशकरणैः (णाभ्यां) यथाप्रवृत्तापूर्वकरणसंज्ञैः (ज्ञाभ्यां) देशं किञ्चिन्मात्रं प्रकृतिस्थित्यादीनां यत उपशामयति, अतो देशोपशामना भण्यते इति गाथार्थः ॥ १ ॥

तयोपशान्तानां प्रकृतिस्थित्यादीनां लक्षणमाह—

उव्वट्टणओव्वट्टणसंकमकरणाइ होंति नण्णाइ। देसोवसामियाःसा जा पुव्वो सव्वकम्माणं ॥ २ ॥

व्याख्या—देशोपशमनयोपशान्तमपि उद्वर्त्तनापवर्तनसङ्क्रमणगम्यं कर्मदलं भवति, नान्येषां करणानाम्। तस्याश्च देशोपशमनायाः एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियनारकतिर्य्यग्देवमनुष्याः तेऽपि यावदपूर्वकरणान्तसमयं तावत् सर्वेऽपि स्वामिनः सर्वकर्म्मणां इति गाथार्थः ॥ २ ॥ एतदेव विशेषयति—

खवगो उसामगो वा पढमकसायाण दंसणतिगस्स। देसोवसामगो सो अपुव्वकरणंतगो जाव ॥ ३ ॥

व्याख्या—प्रथमकषायाणां वियोजने प्रथमसम्यक्त्वप्राप्तौ चतुर्गतिका अप्यपूर्वकरणान्तसमयं यावद्देशोपशामनां कुर्वन्ति नानिवृत्तिकरणकालम्। दर्शनत्रिकस्य क्षपका अविरतदेशविरतसर्वविरतापूर्वकरणान्तसमयं यावद्देशोपशामनां कुर्वन्ति, न परतः अशेषकर्मणामपि अपूर्वगुणस्थानात् परतो देशोपशामना न भवत्येवेति गाथार्थः ॥ ३ ॥

साइयमाइचउद्धा देसुवसमणा अणाइसंतीणं। मूलुत्तरपगईणं साई अधुवाउ अधुवाओ ॥ ४ ॥

व्याख्या—सादिः अनादिर्ध्रुवाध्रुवा एवं चतुर्विधाऽपि देशोपशामना भवति, मूलप्रकृतीनां उत्तरप्रकृतीनां चानादिसद्भाविनीनां यासामनादिसत्तेति। कथं? उपशमश्रेणीतः प्रतिपततः सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुवा भव्यस्याध्रुवेति। अध्रुवसत्प्रकृतीनां सादिरध्रुवा भावितैवेति गाथार्थः ॥ ४ ॥

प्रकृतिस्थानानां साधनादिप्ररूपणामाह—

गोयाउयाण दोण्हं चउत्थछट्ठाण होइ छसत्तण्हं। साइयमाइचउद्धा सेसाणं एगठाणस्स ॥ ५ ॥

व्याख्या—गोत्रायुषोर्द्विप्रकृतिस्थाने, उद्वलितगोत्रस्य अबद्धायुष्कस्य च एकप्रकृत्यात्मकं एकं स्थानम्, तद्व्यत्यये द्विप्रकृत्यात्मकं स्थानं द्वितीयम्। चतुर्थं मोहनीयं तस्य षट्प्रकृतिस्थानानि देशोपशामनायोग्यानि। अष्टाविंशतिस्थानं मिथ्यादृष्टिसास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिवेदकसम्यग्दृष्टिनां भवति। सप्तविंशतिस्थानं उद्वलितसम्यक्त्वस्य मिथ्यादृष्टेः सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा भवति। षड्विंशतिस्थानं उद्वलितसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमिथ्यादृष्टेः वा भवति। पञ्चविंशतिस्थानं सम्यक्त्वोत्पत्तौ मिथ्यादृष्टेर्यदाऽपूर्वकरणान्तसमये मिथ्यात्वस्य देशोपशमना न स्यात् तदेति। चतुर्विंशतिस्थानं दृदानन्तानुबन्धिन उद्वलनेऽपूर्वकरणस्यान्तःसमयस्तदा तेषां देशोपशमाभावाद् भवति,। क्षपणायोत्थितस्य वा अपूर्वकरणस्यान्तसमये चतुर्विंशतिस्थानम्। एकविंशतिस्थानं क्षपितसप्तकस्य तस्यैवोपशमश्रेणीपतितस्य वा। एवं मोहनीयस्य षद् स्थानानि देशोपशामनयोग्यानि भवन्ति, न शेषाणि। नाम्नः सप्त स्थानानि, प्रथमचतुष्काध्रुवत्रिकसंज्ञानि। शेषस्थानानि क्षपकश्रेण्यां सम्भवन्ति, देशोपशामना चोभयश्रेण्योरपि न भवति। शेषाणां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामेकैकं प्रकृतिस्थानम्। ज्ञानावरणा-

न्तराययोः पञ्चप्रकृत्यात्मकम्, दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकम्, वेदनीयस्य द्विप्रकृत्यात्मकम्, देशोपशामनायोग्यम्। नामगोत्रायुर्मोहायुःस्थानवर्जानां शेषस्थानानां देशोपशमना चतुर्विधा भवति, उपशमश्रेणितः पततः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिरभव्यस्य ध्रुवा भव्यस्याध्रुवा मिथ्यादृष्टेः, सम्यक्त्वसंयमपञ्चेन्द्रियैकेन्द्रियत्वप्राप्तौ नाम्नस्त्रिनवतिद्व्यशीतिपञ्चनवतिनिनवतिचतुरशीतित्र्यशीतिस्थानेषु सादिः, गोत्रस्योद्वलनमुद्वलनेनकस्थानद्विस्थानयोः सादिरायुष्कबन्धापेक्षयायुष्कस्यैकस्थानद्विस्थानयोः सादिरध्रुवा, वेदकसम्यक्त्वप्राप्तौ वियोजितानन्तानुबन्धिबन्धकस्य वा मोहनीयस्य अष्टाविंशतिस्थाने सादिस्तस्यैवोद्वलितसम्यक्त्वस्य सप्तविंशतिः सादिः, तस्यैवोद्वलितमिश्रदर्शनस्य षड्विंशतेः तस्यैवोद्वलितानन्तानुबन्धिनः चतुर्विंशतेः सादिः, सम्यक्त्वोत्पत्तावपूर्वकरणान्तसमये मिथ्यात्वस्य देशोपशमनाविरमे पञ्चविंशतेः, सप्तके क्षपिते एकविंशतेः सादिः, येषु सादिस्तेषु अध्रुवा च, षड्विंशतेरनादिरध्रुवा चेति गाथार्थः ॥ ५ ॥

उक्ता प्रकृत्युपशमना, स्थितेः देशोपशमनोच्यते—

उवसामणा ठिईओ उक्कोसा संकमेण तुल्लाओ। इयरावि किंतु अभवे उव्वलगअपुव्वकरणेसु ॥ ६ ॥

व्याख्या—देशोपशमना मूलोत्तरप्रकृतीनां स्थितेरुत्कृष्टा सङ्क्रमेण तुल्या, तुशब्दात्साद्यनादिप्ररूपणा च, इतरापि—जघन्यापि, सङ्क्रमतुल्या, किन्त्वभव्यैकेन्द्रियस्य वक्तव्या, यतस्तस्यैवातिजघन्या स्थितिर्भवति। उद्वलनप्रकृतीनां यस्तासां स्योद्वलकः सोऽन्तिमे स्थितिखण्डे पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रे वर्तमानो जघन्यां देशोपशमनां करोति। एकेन्द्रियः आहारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वानामपि स्योद्वलकः। या मिथ्यादृष्टेः प्रायोग्या न भवति, तस्याः अपूर्वकरणान्तसमये जघन्या

देशोपशामना भवति, का सा तीर्थंकरनामप्रकृतिरिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

गता स्थित्युपशामना । साम्प्रतमनुभागप्रदेशयोर्देशोपशामनामतिदिशन्नाह—

अणुभागपएसाणं सुभाण जा पुव्वमिच्छइयराणं । उक्कोसियरं अभविय एगेंदी देससमणाए ॥ ७ ॥

॥ देसोवसामणा सम्मत्ता ॥

व्याख्या—अनुभागप्रदेशयोः देशोपशमना सङ्क्रमेण तुल्या; विशेषमाह–शुभानां यद्यपि सातवेदनीययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणां अपूर्वकरणातीता उत्कृष्टं सङ्क्रमं कुर्वन्ति, तथापि देशोपशमनां सर्वशुभप्रकृतीनां अपूर्वकरण एव करोति, तदुपरि तस्या अभावादितरासामशुभप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिरेव करोति । यद्यपि ज्ञानावरणपञ्चकसञ्ज्वलनदर्शनचतुष्कनवनोकषायान्तरायपञ्चकानां सप्तविंशतिप्रकृतीनां जघन्यसङ्क्रमः स्वान्तेऽभिहितः, तथाप्यभव्यसिद्धिकैकेन्द्रिये जघन्या देशोपशामना वक्तव्येति विशेषः, प्रदेशसङ्क्रमोऽपि यासां प्रकृतीनामुत्कृष्टोऽपूर्वकरणोपरि कथितः, तासां देशोपशमनामधिकृत्यापूर्वकरण एव वक्तव्यः, जघन्याप्यभव्यैकेन्द्रिये वक्तव्येति विशेष इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ उक्ता देशोपशामना,

---

निधत्तिकरणं निकाचनाकरणं च साम्प्रतमतिदिशति,

देसुवसमणा तुल्ला होइ निहत्ती निकायणा नवरि । संकमणंपि निहत्तीए नत्थि सव्वाणि इयरीए ॥ १ ॥

व्याख्या—देशोपशामना तुल्या भवति, निधत्तिनिकाचना च उभयारपि तुल्या साद्यनादिप्ररूपणा, जघन्योत्कृष्टस्वामि-

नश्च सभेदा वक्तव्याः, अयं पुनः विशेषः, निधत्तस्य कर्मणः सङ्क्रमोऽपि न भवति, उदीरणादयो न भवन्त्येव, किमुक्तं भवति-उद्वर्तनापवर्तनवर्जानि करणानि न सम्भवन्ति, इतरा-निकाचना सापि देशोपशामना तुल्या भवत्येव, किन्तु तस्यामुद्वर्तनापवर्तनाकरणेऽपि न भवतः, किमुक्तं भवति,-सर्वकरणायोग्यं निकाचितं कर्म्म भवतीति गाथार्थः ॥ १ ॥

अप्रशस्तोपशामनादिषु यत्र गुणश्रेणी स्यात्, तत्र कर्म्मदलस्याल्पबहुत्वपरिज्ञापनार्थमाह—

गुणसेढिपएसग्गं थोवं उवसामियं असंखगुणं । एवं निहयनिकाइय अहापवत्तेण संकंतं ॥ २ ॥

व्याख्या—यस्य वा तस्य वा कर्म्मणो गुणश्रेणीप्रदेशाग्रं स्तोकम्, तस्माद्देशोपशान्तमसङ्ख्येयगुणम्, ततोऽपि निधत्तमसङ्ख्येयगुणम्, ततोऽपि निकाचितमसङ्ख्येयगुणम्, ततोऽपि यथाप्रवृत्तसङ्क्रमेण सङ्क्रान्तमसङ्ख्येयगुणमिति गाथार्थः ॥ २ ॥

भणिता निधत्तिर्निकाचना चेति ।

साम्प्रतं सर्वकरणाध्यवसायाल्पबहुत्वप्रतिपादनायाह—

ठितिबंधउदीरणतिविहसंकमे होंति संखगुणकमसो। अज्झवसाया एवं उवसामणमाइएसु कमा ॥ ३ ॥

व्याख्या—स्थितिबन्धाध्यवसायास्तीव्रमन्दकषायोदयविशेषजनिताः सर्वस्तोका भवन्ति, स्थितिग्रहणादनुभागबन्धोऽपि गृहीतः, प्रकृतिप्रदेशबन्धौ योगविशेषाद् भवत इत्यप्रधानौ, किमुक्तं भवति—बन्धनकरणाध्यवसायाः स्तोकाः, तेभ्य उदीरणाध्यवसायाः असंख्येयगुणास्तेभ्योऽपि सङ्क्रमाध्यवसायाः असंख्येयगुणाः, उद्वर्तनापवर्तनकरणे सङ्क्रमवदध्यवसायानाश्रित्य, तेन त्रिविधः सङ्क्रम उक्तः, सङ्क्रमाध्यवसायेभ्यः, उपशामनाध्यवसायाः असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि निधत्ताध्यवसायाः असंख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि निकाचनाध्यवसायाः असंख्येयगुणाः, भवन्तीति गाथार्थः ॥ ३ ॥

उक्तान्यष्टापि करणानि तद्भणनादुक्ता कर्मप्रकृतिरिति

साम्प्रतं सप्ततिकाक्रमेण बन्धविधानमाह—

मूलुत्तरपगईणं साइअणाईपरूवणाणुगयं। भणियं बंधविहाणं अहुणा संवेहगं भणिमो ॥ १ ॥

व्याख्या—मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनां च 'बन्धविधानं' बन्धप्रकारः 'साद्यनादी'ति, सादिअनादिध्रुवाध्रुवविकल्पैः प्ररूपणास्तदनुगतं भणितं बन्धविधानम्, 'अधुना' साम्प्रतं, संवेधगतं संवेधोऽस्य बध्यमानैः बन्धोदयसद्भिः सह भणामो वयमिति गाथार्थः ॥ १ ॥

आउंमि अट्ठ मोहेट्ठ सत्त एगं च छाइ वा तइए। बज्झंतयंमि बज्झंति सेसएसुं छ सत्तट्ठ ॥ २ ॥

व्याख्या—आयुषि बध्यमाने अष्टानामपि तत्साहचर्यान्नियमाद्बन्धो भवति मोहनीये बध्यमाने आयुर्वर्जानां सप्तानां तद्युतानामष्टानां वा बन्धो भवति। 'तृतीये' वेदनीये बध्यमाने षण्णां सप्तानामष्टानां वा बन्धो भवति। 'शेषेषु' ज्ञानदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायेषु मोहायुर्वर्जानि षट्, सप्त वायुर्वर्जानि, पूर्णानि अष्टौ वा जीवेन बध्यन्त इति गाथार्थः ॥ २ ॥

उक्तो बन्धस्य बन्धेन सह संवेधः ॥

मोहस्सुदए अट्ठ वि सत्त य लब्भन्ति सेसयाणुदए। सन्तोइण्णाणि अघाइयाणं अडसत्त चउरो य ॥ ३ ॥

व्याख्या—मोहनीयस्योदये सति अष्टावपि समुदीर्णानि लभ्यन्ते तद्वर्जानां त्रयाणां घातिकर्मणामुदये प्रत्येकं अष्टौ सप्त च समुदीर्णानि लभ्यन्ते। अघातिकर्मणां वेद्यायुर्नामगोत्राणामुदये अष्टौ समुदीर्णानि लभ्यन्ते, सप्त क्षीणकषाये, चत्वारि केवलिनो लभ्यन्ते। उदये सदुदयसंवेधः। मोहे सति अष्टावपि समुदीर्णानि। शेषैर्घातिकर्मभिः सद्भिः अष्टौ सप्त च समुदीर्णानि। अघा-

सिकर्म्मभिः सद्भिः सप्ताष्ट चत्वारि सदुदीर्णानि लभ्यन्त इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

बंधइ छ सत्त अट्ठ य मोहुदए सेसयाण एक्कं च । पत्तेयं संतेहिं बंधइ एगं छ सत्तट्ठ ॥ ४ ॥

व्याख्या—मोहनीयस्योदये सति षडायुर्मोहवर्ज्जानि बध्नाति, सप्तायुर्वर्ज्जानि, अष्टौ वा । शेषाणां मोहवर्जानामुदये एकं च वेदनीयम् । उदये बन्धसंवेधः । षट्सप्ताष्टानां बन्धे मोहस्योदयो भवति । शेषाणामुदयः एकस्य च बन्धे भवति । एवं बन्धेऽप्युदयसंवेधो भणनीयः, प्रत्येकं २ सद्भिश्चतुरष्टकमपि बन्धं बध्नाति, एकं षट्सप्ताष्टाविति, नास्त्यन्यो भेदः । सति बन्धसंवेधः । एवं चतुर्ष्वपि बन्धेषु सद्भावेन प्रत्येकं लभ्यन्ते इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

सत्तट्ठछब्बंधेसुं उदओ अट्ठण्ह होइ पयडीणं । सत्तण्ह चउण्हं वा उदओ सायस्स बंधंमि ॥ ५ ॥

व्याख्या—षट्सप्ताष्टबन्धेष्वष्टानामपि कर्म्मणामुदयेन भाव्यम् । सद्वेदनीयबन्धे तु मोहनीयवर्ज्जानां सप्तानाम्, चतुर्णां अघातिकर्म्मणामुदयेन भाव्यम्, बन्धे उदयसंवेध इति गाथार्थः ॥ ५ ॥

बन्धोदयसत्संवेधोऽभिहितस्तत्स्थानान्याह—

दो संतट्ठाणाइं बंधे उदए य ठाणयं एक्कं । वेयणियाउयगोएसेगं नाणंतराएसु ॥ ६ ॥

व्याख्या—द्वे सत्स्थाने द्वौ सत्प्रकाराविर्त्यर्थः, बन्धे उदये च एकं स्थानं वेदनीयायुर्गोत्रेषु । कथं ? सद्भावेन त्रयाणामपि एका प्रकृतिर्भवति, द्वे वा भवतः । उदये बन्धे वा सदैव एका प्रकृतिः । ज्ञानान्तराययोस्त्वेकं त्रिष्वपि स्थानम्, प्रकृतिपञ्चकस्य यौगपद्येन बन्धोदयसद्भावादिति गाथार्थः ॥ ६ ॥

नाणंतरायबंधा आसुहुमं उदयसंतया खीणं । आइमदुगचउसत्तमनारयतिरिमणुसुराऊणं ॥ ७ ॥

व्याख्या—ज्ञानान्तराययोः सामस्त्येन सूक्ष्मसम्परायस्थानं यावद्बन्धोऽस्ति, न परतः । उदयसद्भावौ पुनः क्षीणकषायं यावदिति । नारकायुषो मिथ्यादृष्टिं यावत्तिर्यगायुषो यावत्सास्वादनम्, मनुष्यायुषोऽविरतं यावत्, देवायुषोऽप्रमत्तं यावत्बन्धो यथासङ्ख्येनेति गाथार्थः ॥ ७ ॥

नारयसुराउ उदओ चउ पंचमतिरि मणुस्स चोद्दसमं । आसम्मदेसजोगी उवसंता संतयाऊणं ॥ ८ ॥

व्याख्या—नारकदेवायुषोरुदयो अविरतगुणस्थानं यावत्ततपरतः तिर्यगायुषो देशविरतस्थानं यावन्मनुष्यायुषश्चतुर्दशगुणं यावदिति । नरकायुषोऽविरतसम्यग्दृष्टिं यावत्सत्ता तिर्यगायुषो देशविरतिं यावन्मनुष्यायुषस्त्वयोगिनं यावत्, देवायुषस्सत्तोपशान्तगुणं यावत्, यतो बद्धायुष्कस्य देवायुषा एवोपशमश्रेणी भवति, नान्येन इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

आयुषः संवेधमाह—

अब्बंधे इगिसंतं दो दो बद्धाउ बज्झमाणाणं । चउसु वि एक्कस्सुदओ पण नव नव पंच इइ भेया ॥ ९ ॥

व्याख्या—आयुष्प्रकृतेरबन्धे चतसृष्वपि गतिष्वेकस्यायुषः सत्ता भवति, तद्गत्यभिधानचिह्नितस्य बद्धायुषां बध्यमानायुषां च प्राणिनां द्वे द्वे आयुषी सद्भावेन भवतः, उत्तरभवायुषि बध्यमाने प्रथमबन्धादिसमयेषु यद्दलमुपगृहीतं तदसम्पूर्णमपि आयुष्कर्मोच्यते, भाविनि भूतवदुपचारात्क्रियाकालनिष्ठाकालयोः कथञ्चिदभेदाददोषः । चतसृष्वपि गतिष्वेकस्यैवोदयः आयुषः तद्गत्युपलक्षितस्य भवति, "पञ्च नव नव पञ्चे"ति नरकादिषु भेदाः क्रमेण नरके पञ्च तिर्यङ्मनुष्ययोः नव नव, देवगतौ पञ्च

भङ्गा इत्येवमष्टाविंशतिः। माग्रुक्तभङ्गोच्चारणमाह–' [1]'बंधो नत्थि नरयाउयं वेयइ नरयाउयं संतं १ तिरियाउयं बंधेइ नरयाउयं वेयति नरयतिरियाउसंतं २ बंधोवरमे णरयाउयं वेयइ तिरियणरयाउयं संतं ३, मणुयाउयं बंधइ निरयाउयं वेयइ नरयमणुयाउयं संतं ४ बंधोवरमे णरयाउयं वेयइ नरयमणुयाउयं संतं ५। एवं देवगतावपि, किन्तु नरकायुश्शब्दो देवायुःशब्देन परावर्त्तनीयः, नान्यो विशेषः २। [2]'बंधो णत्थि तिरियाउं वेयइ तिरियाउयं संतं १ नरयाउयं बंधइ तिरियाउं वेयइ तिरियनिरयाउयं संतं २ बंधोवरमे तिरियाउयं वेयइ नरयतिरियाउयं संतं ३ तिरियाउयं बंधइ तिरियाउयं वेयइ तिरियतिरियाउयं संतं ४ बंधोवरमे तिरियाउयं वेयइ तिरियतिरियाउयं संतं ५, मणुयाउयं बंधइ तिरियाउयं वेयइ तिरियमणुयाउयं संतं ६ बंधोवरमे तिरियाउयं वेयइ तिरियमणुयाउयं संतं ७ देवाउयं बंधइ, तिरियाउयं वेयइ तिरियदेवाउयं संतं ८ बंधोवरमे तिरियाउयं वेयइ तिरियदेवाउयं संतं ९ एते तिर्यग्गतौ नवभङ्गाः। एवं मनुष्यगतावपि, तिर्यग्मनुष्यायुषोऽन्यत्वासादिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

---

१ बन्धो नास्ति, नरकायुष्कं वेदयति नरकायुष्कं सत् १ तिर्यगायुष्कं बध्नाति नरकायुष्कं वेदयति नरकतिर्यगायुषी सती २ बन्धोपरमे नरकायुष्कं वेदयति तिर्यग्नरकायुष्के सत् ३ मनुष्यायुष्कं बध्नाति नरकमनुष्यायुष्कं सत् ४ बन्धोपरमे नरकायुष्कं वेदयति नरकमनुष्यायुष्कं सत् ५

२ बन्धो नास्ति तिर्यगायुः वेदयति तिर्यगायुष्कं सत् १ नरकायुष्कं बध्नाति तिर्यगायुः वेदयति तिर्यङ्नरकायुष्कं सत् २ बन्धोपरमे तिर्यगायुष्कं वेदयति नरकतिर्यगायुष्कं सत् ३ तिर्यगायुष्कं बध्नाति तिर्यक्तिर्यगायुष्कं सत् ४ बन्धोपरमे तिर्यगायुष्कं वेदयति तिर्यक्तिर्यगायुष्कं सत् ५ मनुष्यायुष्कं बध्नाति तिर्यगायुष्कं वेदयति तिर्यग्मनुष्यायुष्कं सत् ६ बन्धोपरमे तिर्यगायुष्कं वेदयति तिर्यग्मनुष्यायुष्कं सत् ७ देवायुष्कं बध्नाति तिर्यगायुष्कं वेदयति तिर्यग्देवायुष्कं सत् ८ बन्धोपरमे तिर्यगायुष्कं वेदयति तिर्यग्देवायुष्कं सत् ९

नव छचउहा बज्झइ दुगट्ठदसमेसु दंसणावरणं। नव बायरंमि संतं छक्कं चउरो य खीणंमि ॥ १० ॥

व्याख्या—दर्शनावरणस्य त्रीणि सद्बन्धस्थानानि, नवधा—नवप्रकारमविकल्पम्, षड्विधं-स्त्यानर्द्धित्रिकं विना, चतुर्द्धा—चतुष्प्रकारं दर्शनावरणं चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणमिति । तन्नवप्रकारं मिथ्यादृष्टिसास्वादनाभ्यां बध्यते द्वाभ्यामपीति। सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणैः षड्विधं बध्यते । चकारस्य समुच्चयार्थस्याप्यनेकार्थत्वादष्टमगुणप्रथमनि(वि)भागं यावत् षड्विधं बध्यते। तत्स्थानाद्दशमगुणस्थानं यावच्चतुर्विध बध्यते । 'नव नवसु होंति संता, स्वार्थसिद्धौ 'नव बायरम्मि संत' यद् भणति तत्क्षपकश्रेणीं ज्ञापयति। यदुपरितनानां तदधस्तनानां भवत्येव, अप्रतिषिद्धमेतच्च ज्ञापयति। ततश्चायमर्थः—नवविधमनिवृत्तिबादरकषायाद्यविभागं यावत् सद्भवति स्त्यानर्द्धित्रिके क्षीणे तस्यैव षड्विधं सूक्ष्मसम्परायक्षीणकषायथोश्च सद्भवति, क्षीणकषायचरमसमये एकं चतुर्विधं निद्राप्रचलाक्षयात् सद्भवति, उपशमश्रेण्यां तूपशान्तकषायं यावन्नवविधमपि सद्भवति, न तत्र त्रिविधस्यापि प्ररूपणा सम्भवति, तेन सूत्रे सा सूत्रकारेणानादृता इति गाथार्थः ॥ १० ॥

नवभेए भंगतियं वे छावट्ठीउ छविहस्स ठिई। चउसमयाओ अंतो अंतमुहुत्ताउ नवछक्के ॥ ११ ॥

व्याख्या—नवभेदे नवप्रकृत्यात्मके काले भङ्गत्रयं भवति अनाद्यपर्यवसानोऽभव्यानाम्, अनादिसपर्यवसानो भव्यानाम्, सादिसपर्यवसानो भ्रष्टसम्यक्त्वानाम्, जघन्यतोत्कृष्टता चास्मिन्नेव भङ्गे 'अंतमुहुत्ताउ णव छक्क' त्तिवचनात् अन्तर्मुहूर्तोत्त्वापुद्गलपरावर्तार्द्धं देशोनं नवविधं बध्यते दर्शनावरणं सातत्येन इति। षड्विधं तु अन्तर्मुहूर्तादारभ्य द्वे षट्षष्ठीसागरोपमाणां

१ नव नवसु भवन्ति सत.

यावद्बध्यते सातत्येन, यतः सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरियन्तं कालमेव स्थितिः, तदतिक्रान्तौ मिथ्यात्वेनावश्यं भाव्यम्, तस्मिंश्च सति नवविधो बन्ध इति। चतुर्विधबन्धस्तु समयादन्तर्मुहूर्तं सातत्येन भवति, यतोऽपूर्वकरणद्वितीयभागे चतुर्विधस्य प्रारम्भो भवति, तस्य चोपशमकस्य सामयिकी जघन्या स्थितिः, क्षपकश्रेण्यामन्तर्मुहूर्तम्, स चोत्कृष्टकाल इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

दंसणसनिद्दंसण उदओ समयं तु होइ जा खीणो। जाव पमत्तो नवण्ह उदओ छसु चउसु जा खीणो ॥१२॥

व्याख्या—दर्शनावरणस्य द्वे उदयस्थाने, चक्षुरादिदर्शनावरणचतुष्कस्य, निद्रापञ्चकान्यतमया युक्तस्य वा, अनयोः स्थानयोः क्षीणकषायगुणस्थानं यावदुदयो भवति, नास्त्यन्यो भेदः। समकम्—एककालम्, भिन्नकालं तु परिपाट्या यावत्प्रमत्तस्थानं तावन्नवानामपि प्रकृतीनामुदयो भवति, अप्रमत्तादारभ्य यावत् क्षीणकषायोपान्त्यसमयं तावत् स्त्यानर्द्धित्रिकक्षयात् षण्णामुदयो भवति, अन्तसमये तु तस्यैव चतसृणामुदयः, निद्राप्रचलयोस्तत्रासम्भवात्, तुशब्दस्यानेकार्थत्वात् क्षपकश्रेण्यां क्षपकाणां चतसृणामेवोदयः, तेषां तीव्रपरिणामत्वात् विशुद्धत्वाचेति गाथार्थः ॥ १२ ॥

चउपणउदओ बंधेसु तिसुवि अब्बंधगे वि उवसंते। नव संत अद्वेवं उइण्णसंताइ चउखीणे ॥ १३ ॥

व्याख्या—चतुर्णां पञ्चानां वा त्रिष्वपि बन्धेषु नवषट्चतुष्प्रकारेषूदयो भवति, अबन्धकेऽप्युपशान्ते एवमुपशमश्रेण्यां नवसद्भावेनाष्टौ भङ्गाः त्रयो बन्धकभेदाश्चतुर्थोऽबन्धकः उदयस्य द्वैविध्यादष्टौ भङ्गाः, क्षीणकषायान्तसमये चतुर्णामुदयः सत्कर्मता च नवमो भङ्ग इति गाथार्थः ॥ १३ ॥

खवगे सुहुमंमि चउबन्धगंमि अब्बंधगंमि खीणम्मि। छस्संतं चउरुदओ पंचण्हवि केइ इच्छंति ॥ १४ ॥

व्याख्या—क्षपकश्रेण्यां बादरकषाये सूक्ष्मकषाये चतुर्बन्धके अबन्धके च क्षीणकषाये षट् प्रकृतयः सद्भावेन भवन्ति, चतसृणामुदयः, एवमेकादश भङ्गाः, सप्ततिकाकारमतेन । कर्म्मस्तवकारमतेन पञ्चानामप्युदयो भवति, ततश्च त्रयोदश भङ्गाः, एवं दर्शनावरणत्रिकसंवेध इति गाथार्थः ॥ १४ ॥

बंधो आदुगदसमं उदओ पण चोद्दसं तु जा ठाणं । निच्चुच्चगोत्तकम्माण संतया होंति सव्वेसु ॥ १५ ॥

व्याख्या—नीचैर्गोत्रोच्चैर्गोत्रकर्म्मणोराद्वितीयमादसमं च गुणं यावद्बन्धो यथासङ्ख्यं भवति । उदयस्तु आपञ्चममाचतुर्दशं च गुणं यावद्भवति यथासङ्ख्येन । उभयोरपि सत्कर्म्मता तु सर्वेष्वपि गुणेषु भवतीति गाथार्थः ॥ १५ ॥

बंधइ ऊइण्णयं चिय इयरं वा दोवि संत चउभंगा । नीएसु तिसुवि पढमो अबंधगे दोण्णि उच्चुदए ॥१६॥

व्याख्या—यदेव गोत्रमुदीर्णं तदेव बध्नाति, नीचैर्गोत्रमुच्चैर्गोत्रं वा द्वौ भङ्गौ, तयोरन्यद् बध्नाति, अन्यदुदीर्णं एतावपि द्वौ भङ्गौ, एवं चत्वारोऽपि सद्भावेनोभयस्, सदुदयबन्धेषु, नीचैर्गोत्रमपि प्रथमः एकशेषत्वादेकवचनमबन्धकेषु द्वौ भङ्गौ उच्चैर्गोत्रोदयोपलक्षितौ एवं सप्त एत एव क्रमेण स्थाप्यन्ते सदुदयबन्धेषु नीचैर्गोत्रेण प्रथमः, यतो वाय्वग्निकायिकत्वं गतो जीवः उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रभावेन परिणमयति ततः एकसत्ता भवति । नीचैर्गोत्रं बध्नाति, तदेवोदीर्णमुभयं सद्द्वितीयः । नीचैर्गोत्रं बध्नाति उच्चैर्गोत्रमुदीर्णमुभयं सत्तृतीयः । उच्चैर्गोत्रं बध्नाति नीचैर्गोत्रमुदीर्णमुभयं सच्चतुर्थः । उच्चैर्गोत्रं बध्नाति उदीर्णं चोच्चैर्गोत्रं उभयं सत्पञ्चमः । उपशान्तकषायादिष्वबन्धकेषूच्चैर्गोत्रोदयेनोभयसत्तया षष्ठः । अबन्धकस्यायोगिनो नीचैर्गोत्रक्षयादुच्चैर्गोत्रसदुदयेन सप्तमो भङ्ग इति गाथार्थः ॥ १६ ॥

नैकद्वित्रिचतुर्थकपञ्चाष्टनवमेषु भवन्ति। प्रथमे मिथ्यादृष्टिगुणे द्वाविंशो बन्धः,द्वितीये सास्वादनगुणे एकविंशो बन्धः,तृतीयचतुर्थगुणयोः सप्तदशो बन्धः, देशविरतगुणे पञ्चमे त्रयोदशो बन्धः, प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु नवप्रकृत्यात्मको बन्धः, पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकप्रकृतिबन्धा अनिवृत्तिबादरगुणे नवमे पञ्चविभागीकृते क्रमेण भवन्ति,पुंवेदस्य क्रोधादीनां च बन्धव्यवच्छेदादिति गाथार्थः॥१९॥

हासरइअरइसोगाण बंधया आणवं दुहा सव्वे । वेयविभज्जंता पुण दुगइगवीसा छहा चउहा ॥ २० ॥

व्याख्या—हास्यरत्योररतिशोकयोश्च व्यत्यासाव्यत्यासेन 'आनवं' नवकबन्धं यावत्, सर्वेऽपि बन्धा द्विप्रकारा भवन्ति, यत एतेषु पञ्चस्वपि बन्धेषु युग्मयोर्निश्चयादेकेन भाव्यम्, नोभयेनेति । वेदत्रयेण भूयोऽपि विभज्यमानो द्वाविंशो बन्धः षोढा भवति, यतो वेदत्रयात् तत्रैकेन भाव्यम् । एकविंशस्तु चतुर्धा, भङ्गकसङ्ख्यानिगदनादेव ज्ञापयति, तत्राशुभस्य नपुंसकवेदस्य बन्धो नास्ति सप्तदश त्रयोदश नवबन्धा द्विधैव, अत्रापि भङ्गकसङ्ख्यानिगदनादेवावसीयते । स्त्रीवेदस्य बन्धव्यवच्छेदः सर्वबन्धेष्वर्थादुपपन्नः । प्रकृतीनां प्राकट्यमाह षोडश कषाया भयजुगुप्सामिथ्यात्वयुक्ता ध्रुवबन्धिन्य एकोनविंशतिप्रकृतयः वेदयुग्मान्यतरयुक्ता द्वाविंशतिर्भवन्ति । एवं वेदत्रयेण युग्मेन च भज्यमानानां प्रकृतीनां षड्द्वाविंशतयो भवन्ति मिथ्यादृष्टौ । सास्वादने तु ध्रुवबन्धिन्यो मिथ्यात्वरहिता हास्यरतिपुरुषवेदयुता प्रथमा एकविंशतिः, स्त्रीवेदव्यत्यासात् द्वितीया, अरतिशोकपुरुषयुक्ता ध्रुवा तृतीया एकविंशतिः, स्त्रीवेदेन चतुर्थी। सप्तदशत्रयोदशनवबन्धाः पुरुषवेदोपलक्षिता द्विधैव भवन्ति। अप्रमत्तापूर्वकरणयोर्नवकबन्धे एकविध एवारतिशोकयोरबन्धात् । पञ्चादयोऽप्येवमेवैकविधा इति गाथार्थः ॥ २०॥

मिच्छापंथिगवीसो सत्तर तेरो नवो कसायाणं । अरईदुगं पमत्ते ठाइ चउक्कं नियट्टिंमि ॥ २१ ॥

व्याख्या—मोहनीयस्योत्कृष्टबन्धात् द्वाविंशतिरूपात् मिथ्यात्वस्याबन्ध इति बन्धोपरमे एकविंशो बन्धो भवति सास्वादने। ततोऽपि प्रथमकषायाणां बन्धोपरमे (सम्यग्मिथ्यादृष्टौ अविरते च सप्तदशो बन्धः, ततोऽपि द्वितीयकषायाणां बन्धोपरमे) देशविरते त्रयोदशो बन्धः। ततोऽपि तृतीयकषायाणां बन्धोपरमे प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु नवको बन्धः। अरतिशोकयोः प्रमत्ते बन्धोपरमः, 'अरइदुगे पमत्ते जाइ' इति वचनात् 'नवगं निपट्ठिम्मि' इति, हास्यरतिभयजुगुप्सानामपूर्वकरणान्ते निवृत्ति, ऊर्ध्वं न बध्यत इत्यर्थः, बादरसम्परायसप्तभागभागान्तो पुंवेदस्य बन्धभागः, ततो द्विचतुर्थभागान्तेषु क्रोधादीनां क्रमेण बन्धोपरमः, कथमेतदनुक्रमस्य गतिरिति, गुणभेदात्, कालान्तरसंक्रमात्। "पुंवेए अट्ठ वासा" स जघन्या स्थितिस्तथापि सञ्ज्वलनस्थितिर्भेदतो, अतोऽन्तरकाले भिन्नकाले (सम)ऽनिवृत्तिपरिणामस्य (सं) च। "दो मासा इगि अद्धं अंतमुहुत्तं च" इति क्रोधादीनां स्थितिभेदात् भिन्नकालस्वानुवर्तोदयादि बुद्धिगम्यो हेतुः, अन्यन्न चतुर्णामपि स्थितिरविशेषादिति गाथार्थः ॥ २१ ॥

वेयणियनामगोयाणं ठिई मय तेरे सत्तरे उ तेवीसा। पावीसे भंगतिगं ठितिसेसेसुं मुहुत्तंतो ॥ २२॥

व्याख्या—नाममोहनीयोत्कृष्टस्थितिर्विंशतिसागरोपमकोटीकोटिमात्रा भवति, यतस्तौ बन्धौ सर्वविरतदेशविरतयोः। सागरोपमाणां कोटीकोटयः मात्रया बन्धो भवति। द्वाविंशतिबन्धकाले भङ्गत्रयं भवति, अनाद्यपर्यवसितः, अनादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितः। शेषेषु बन्धादिषु बन्धेष्वन्तर्मुहूर्तमात्रा स्थितिरुत्कृष्टा इति, इयमेव मनुष्येषु जघन्या, पञ्चादिषु सामयिकी इति, उत्कृष्टभणनादेवाऽजघन्यबन्धकालो मतो भवतीति गाथार्थः ॥ २२ ॥

१ भाग ५, गाथा ७७। २ भाग ५, गाथा ४८।

इगिदुगचउ एगुत्तरआदसगं उदयमाहु मोहस्स । संजलणवेयहासरइभयदुगुंछतिकसायदिट्ठी य ॥ २३ ॥

व्याख्या—एकद्विचतुरेकोत्तरमादशकमुदयमाहुः मोहनीयस्य नवोदयस्थानान्याचार्या ब्रूयुः, कथं ? सञ्ज्वलनान्यतमस्योदये एकम्, वेदान्यतमोदययुक्तस्य द्वितीयम्, सञ्ज्वलनवेदयोर्हास्यरत्युदययुक्तयोस्तृतीयम्, तत्रैव भयप्रक्षेपाच्चतुर्थम्, जुगुप्साप्रक्षेपात्पञ्चमम्, तृतीयकषायप्रक्षेपात् षष्ठम्, द्वितीयकषायप्रक्षेपात् सप्तमम्, प्रथमकषायप्रक्षेपादष्टमम्, दृष्टिप्रक्षेपान्नवमं स्थानमिति सामान्यदृष्टिनिर्देशान्मिथ्यात्वं (मिश्रं) सम्यक्त्वं वा यथासम्भवं वाच्यम्, चशब्दात् सास्वादनापूर्वकरणयोः अदृष्टित्वं च मन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ २३ ॥

दुगआइ दसंतुदया कसायभेया चउव्विहा ते उ । बारसहा वेयवसा अदुगा पुण जुगलओ दुगुणा ॥ २४ ॥

व्याख्या—द्विकादयो दशान्ता उदयाः कषायभेदाच्चतुर्विधाः ते तु । द्वादशधा वेदवशादद्विकाः पुनः युगलतो द्विगुणा इति पदानि । पदार्थस्तु द्विकोदयाद्या अष्टावुदयाः, कषायाणां तु क्रोधादीनां चातुर्विध्याच्चतुर्विधा भवन्ति, पुनर्वेदत्रैविध्याद् द्वादशधा भवन्ति, अद्विका द्विकोदयरहिताः शेषाः सप्तोदया भूयो युगलद्वैविध्यात् द्विगुणाश्चतुर्विंशतिभङ्गा भवन्तीति । क्रोधादिचतुष्कं वेदत्रयं युग्मद्वयं अङ्कत्रयघाताच्चतुर्विंशतिभङ्गा एकद्विकोदयरहितोदयेषु भवन्ति, क्रोधादिभिः पुंवेदोदययुक्तैश्चत्वारः, स्त्रीवेदोदययुक्तैश्च, नपुंसकोदययुक्तैश्च, एवं द्वादश द्विकोदयाः । एवं च भङ्गकथनेनैव वेदत्रयस्य बादरकषाये उदयः कथितो भवति, तुशब्दात् स च प्रथमपञ्चमभागे यदा पञ्चबन्धकः, न परतः, एकोदयस्य चातुर्विध्यात् । त एव द्वादश द्विगुणा इति भणता अपूर्वकरणं यावद्धास्यरत्यरतिशोकानामुदयो दर्शितो भवति । यतस्त एव द्वादश द्विकोदया हास्यरतियुक्ताश्चतुष्कोदया

भवन्ति, त एव पूर्वोक्ता द्वादश द्विकोदया अरतिशोकोदययुक्ता द्वादश चतुष्कोदया एवं चतुर्विंशतिः चतुष्कोदया भवन्ति॥ तत एव चतुर्विंशतिः चतुष्कोदया भययुक्ताः पञ्चोदया भवन्ति, तेऽपि जुगुप्सा युक्ताः षट्कोदयाः । एवं शेषेष्वपि पदवृद्ध्या चतुर्विंशतिः उदयविशेषा मन्तव्या इति गाथार्थः ॥ २४ ॥

अणसम्मभयदुगुंछाण उ(णो)दओ संभवे वि वा जम्हा । उदया चउवीसा विय पत्तेक्कगुणे अओ बहुहा ॥

व्याख्या—अनन्तानुबन्धिनां मिथ्यादृष्टौ विपाकोदयो वा भवति, यतस्तद्दलकस्य सम्यग्दृष्टेर्मिथ्यात्वमागतस्यावलिकामात्रं कालं नोदयः स्यात्, सम्यक्त्वोदयोऽप्यविरतादीनामौपशमिकक्षायिकदृष्टीनां न भवति, वेदकदृष्टीनां भवत्येव, भयजुगुप्सयोस्तु मिथ्यादृष्ट्यादिषु अपूर्वकरणान्तेष्वध्रुवोदयित्वाद् भवत्युदयो न वा, अतोऽनेन कारणेनोदयास्तद्भवविकल्पाश्चतुर्विंशतयश्चैकैकगुणे बहुधा भवेयुरिति गाथार्थः ॥ २५ ॥

तदेवानेकविधत्वं दर्शयति—

मिच्छे सगाइ चउरो सासणमीसे सगाइ तिण्णुदया । छप्पंचचउरपुव्वा चउरो तिअ(चउचउरो)अविरयाईणं ॥ २६ ॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टौ सप्ताद्याश्चत्वारो भवन्त्युदयाः सप्त अष्ट नव दशेति । सास्वादनमिश्रयोः सप्तादयस्त्रय उदयाः सप्ताष्ट नवेति । अविरते षडाद्याश्चत्वारः, षट् सप्ताष्ट नवेति । देशविरते पञ्चाद्याश्चत्वारः पञ्च षट् सप्ताष्टेति । प्रमत्ते चतुष्काद्याश्चत्वारः चतुष्पञ्च षट् सप्तेति । अप्रमत्तेऽपि एवमेव चत्वारो युग्मं प्रतिविशेषः । अपूर्वकरणेऽपि चतुष्काद्यास्त्रय उदयास्तस्य वेदकसम्यक्त्वाभावादिति । एत एवोदया भाव्यन्ते, अनन्तानुबन्धिरहितस्त्रिविधः क्रोधो माना माया लोभो वा वेदो युग्मं मिथ्यात्वमेव

सर्वजघन्यो मिथ्यादृष्टौ सप्तोदयः, भङ्गानामत्रैका चतुर्विंशतिः, स एव भयोदययुक्तोऽष्टोदयो भवति, अथवा जुगुप्सया, अथवानन्तानुबन्धिना सप्तोदयो युक्तोऽष्टोदयो भवति, अत्र भङ्गानां चतुर्विंशतीनां त्रितयम्, भयजुगुप्सायुतः सप्तोदयो नवोदयो भवति, अथवा भयानन्तानुबन्धियुक्तोऽथवा जुगुप्सानन्तानुबन्धियुक्तो नवोदयो भवति, अत्रापि भङ्गानां चतुर्विंशतित्रिकं भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिना युक्तः सप्तोदयो दशोदयो भवति, अत्रैका भङ्गानां चतुर्विंशतिः। एवं चतुर्ष्वप्युदयेष्वष्टौ चतुर्विंशतयो मिथ्यादृष्टाविति। सास्वादने चत्वारः क्रोधाः माना वा एवं माया लोभा वा वेदो युग्ममिति सप्तोदयः, भङ्गानामेका चतुर्विंशतिः। भयप्रक्षेपात् स एवाष्टोदयो जुगुप्साप्रक्षेपाद्वाष्टोदयोऽत्र भङ्गानां चतुर्विंशतिद्विकम्। उभययुक्तसप्तोदयो नवोदयो भवति, भङ्गानामेका चतुर्विंशतिः। एवं सास्वादने चतस्रश्चतुर्विंशतयः। सम्यग्मिथ्यादृष्टौ अनन्तानुबन्ध्युदयो नास्ति; तत्स्थाने सम्यग्मिथ्यात्वस्य (प्रक्षेपो) भवति, शेषं सास्वादनवदिति। अविरते क्रोधादीनामन्यतमत्रयं वेदो युग्ममिति षट्कोदयोऽत्रैका चतुर्विंशतिः। स च भययुक्तः सप्तोदयोऽथवा जुगुप्सया युक्तोऽथवा वेदकसम्यक्त्वेन वा युक्तः सप्तोदयो भवति; अत्र त्रयं चतुर्विंशतिनाम्। भयजुगुप्साप्रक्षेपात् स एवाष्टोदयो भवति, भयसम्यक्त्वप्रक्षेपाद्वा जुगुप्सासम्यक्त्वप्रक्षेपाद्वाष्टोदयोऽत्र तिस्रो भङ्गानां चतुर्विंशतयः। षट्कोदयो भयजुगुप्सासम्यक्त्वयुक्तो नवोदयो भवति, भङ्गानामत्रैका चतुर्विंशतिरेवं चतुर्ष्वप्युदयेष्वष्टौ चतुर्विंशतयः देशविरते एत एवोदयाः द्वितीयकषायोदयरहिता वाच्याः। प्रमत्तेऽप्रमत्ते च द्वितीय (तृतीय) कषायोदयरहिता अविरतोदयास्तथैव वाच्याः अपूर्वकरणे एका चतुष्कोदयचतुर्विंशतिः द्वे पञ्चोदयचतुर्विंशतिके एका षट्कोदयचतुर्विंशतिरिति गाथार्थः ॥ २६ ॥

दसगाइसु चउवीसा एक्काछिक्कारदससगचउक्कं। एक्का य नवसयाइं सट्ठाइं एवमुदयाणं ॥ २७ ॥

व्याख्या—दशकादिषु चतुष्कान्तेषूदयेषु चतुर्विंशतयो यथासङ्ख्येन मन्तव्याः दशकोदये एका, नवोदये षट्, अष्टोदये एकादश, सप्तोदये दश, षडुदये सप्त, पञ्चोदये चतुर्विंशतीनां चतुष्कम्, चतुष्कोदये एकाचतुर्विंशतिरिति । एवं चत्वारिंशच्चतुर्विंशतयो भवन्ति । ताश्च चतुर्विंशतिभिरुदयैर्गुणिता नवशतानि षष्ट्यधिकान्युदयानां भवन्ति । प्रागुदिताश्चतुर्विंशतीः भावयति—मिथ्यादृष्टेर्मोहनीयपरमोदये दशकाख्ये एका चतुर्विंशतिर्भवति । नवकोदये तु मिथ्यादृष्टेः तिस्रः चतुर्विंशतयः सास्वादनमिश्राविरतानामेकैका, एवं षट्कचतुर्विंशतय इति । अष्टोदये मिथ्यादृष्ट्यविरतयोः तिस्रः तिस्रः, सास्वादनमिश्रयोर्द्वे द्वे, देशविरतस्यैका, एवमेकादश चतुर्विंशतयो भवन्ति । सप्तोदये मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिश्राप्रमत्तानामेकैका, अविरतदेशविरतयोस्तिस्रस्तिस्रः, एवं दश चतुर्विंशतयः । षडुदये अविरतस्यैका देशविरतप्रमत्तयोस्तिस्रस्तिस्रः, एवं सप्त चतुर्विंशतयः । पञ्चोदये देशविरतस्यैका, तिस्रः प्रमत्तस्यैवं चतस्रश्चतुर्विंशतयः । चतुष्कोदये प्रमत्तस्यैका चतुर्विंशतिरिति गाथार्थः ॥ २७ ॥

बारस चउरो तिदुएक्कगा उ पंचाइ बन्धगे उदया । अबन्धगेवि एक्को तेसीया नवसया एवं ॥ २८ ॥

व्याख्या—द्वादश पञ्चबन्धके द्विकोदयाश्चतुर्बन्धके चत्वार एकोदयाः, त्रिबन्धके त्रयः एकोदयाः, द्विबन्धके द्वावेकोदयौ, एकबन्धे एक एकोदयः, अबन्धकेऽप्येक एकोदयः, एभिस्त्रयोविंशतिभिरुदयैर्युक्ताः प्रागुदिता नवशतानि त्र्यशीत्यधिकानि उदयानां भवन्ति । यद्यपि सञ्ज्वलनानामुदयं प्रति भेदो नास्ति तथापि बन्धकभेदाद्भेदः, तुशब्दात् यद्यप्यत्राप्रमत्तापूर्वकरणौ गुणं प्रति भिन्नौ, तथापि नवकबन्धबन्धकत्वात् न बन्धोदयाभ्यां भिन्नावतो बन्धकभेद एव विवक्षितः, नैवात्र गुणभेद इति गाथार्थः॥२८॥

चउबन्धगेवि बारस दुगोदया जाण तेहि छूढेहिं । बन्धगभेएणेवं पंचूणसहस्समुदयाणं ॥ २९ ॥

व्याख्या—चतुर्विधबन्धकस्याद्यविभागे वेदानामुदयं केचिदिच्छन्ति, अतश्चतुर्बन्धकेऽपि द्वादश द्विकोदयान् जानीहि, अथवा येषां मतेन तैस्तु 'छूढैः' प्रक्षिप्तैः, पूर्वोदयेष्विति गम्यते, तेषां बन्धकभेदेनैवं पञ्चोनं सहस्रं मोहनीयस्योदयानां भवतीति गाथार्थः ॥ २९ ॥

बारस दुगोदएहिं भंगा चउरो य संपराएहिं । सेसा तेच्चिय भंगा नवसयछावत्तरा एवं ॥ ३० ॥

व्याख्या—द्वादश द्विकोदयानां भङ्गाः-प्रकाराश्चत्वारः,सम्परायाणां-कषायाणां क्रोधादीनां षष्ठ्यर्थे तृतीया एते षोडश भेदाः षट्त्र्यधिकनवशतयुक्ताः षट् सप्तत्यधिकानि नवशतानि मोहनीयस्योदयानां भवन्ति। शेषास्त एव भङ्गाः-प्रकाराः,यद्युदयविवक्षैवाश्री-क्रियते, न बन्धकगुणविशेषविवक्षेति गाथार्थः ॥ ३० ॥

गुणविवक्षया मोहनीयोदयानाह—

मिच्छाइ अप्पमत्तंतयाण अट्ठ होंति उदयाणं । चउवीसाओ सासणमीसअपुव्वाण चउ चउरो ॥ ३१ ॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टेर्दशकसप्तकोदययोरेकैका चतुर्विंशतिरुदयानाम् , नवाष्टोदययोस्तिस्रस्तिस्रः, एवमष्टौ चतुर्विंशतयः । अविरतस्य नवषट्कोदययोरेकैका, सप्ताष्टोदययोस्तिस्रस्तिस्रः, एवमष्टौ चतुर्विंशतयः । देशविरतस्य पञ्चाष्टोदययोरेकैका, षट्-कसप्तोदययोस्तिस्रस्तिस्रः, एवमष्टौ चतुर्विंशतयः। प्रमत्तस्याप्रमत्तस्य वा चतुष्कसप्तोदययोरेकैका, षट्पञ्चोदययोस्तिस्रस्तिस्रः, एवं अष्टावष्टौ चतुर्विंशतयः । अपूर्वकरणस्य चतुष्षट्कोदययोरेकैका, द्वे पञ्चोदये, चतस्र एव चतुर्विंशतयः । सास्वादनस्य सम्य-ग्मिथ्यादृष्टेश्च नवसप्तोदययोरेकैका, द्वे अष्टोदये, एवं चतस्रश्चतस्रश्चतुर्विंशतयः । एवं द्वापञ्चाशदुदयानां चतुर्विंशतयोमिलिताः सर्वा

अपि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

चउवीसगुणा एए बायरसुहुमाण सत्तरसमण्णे । सव्वेसुवि मोहुदया पयणसत्ता बारससयाओ ॥ ३२ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशतिभिरुदयैर्गुणाः सन्तो द्वापञ्चाशच्चतुर्विंशतयो द्वादश शतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि भवन्त्युदयानाम्, बादरसूक्ष्मकषाययोः सप्तदशोदया द्वादश द्विकोदयाश्चत्वार एकोदया बादरकषायस्य, सूक्ष्मसम्परायस्यैक एकोदयः, एते सर्वे-ऽपि सर्वेष्वपि गुणस्थानेषु मोहनीयस्योदयाः पञ्चपञ्चाशदधिकद्वादशशतप्रमाणा भवन्ति, पुनरत्रापि एवं मतिविशेषो नतूदय-बन्धफलकृतो विशेष इति गाथार्थः ॥ ३२ ॥

अतिदेशमाह—

उदयविगप्पा जे जे उदीरणाए वि होंति ते ते उ । अंतमुहुत्तियउदया समयादारब्भ भंगा य ॥ ३३ ॥

व्याख्या—उदयभेदतो बन्धकभेदतो वा गुणभेदतो वा यावन्तो मोहनीयोदयविकल्पा भेदास्तावन्त उदीरणाया अपि भवन्ति । यद्यपि मिथ्यात्वसम्यक्त्ववेदसंज्वलनलोभानां उदयेऽप्युदीरणा भजनीया, तथापि तावती सङ्ख्या न व्यभि-चरत्युदयानाम्, यत उदयोदीरणयोरनावलिकामात्रकाल एवान्तरम्, शेषं तथैव, कालेन च नानाधिकारस्यानुसरणात् मोहकर्मस्वपि उदया एवमेवोदीरणा मति मन्तव्याः। कालतश्च सर्वेऽप्युदया एकोदयादिदशपर्यन्ता अन्तर्मुहूर्तिका उत्कृष्टतोऽवगन्तव्याः जघन्यतस्तु सामयिकाः, यतः पञ्चादिकेषूदयेषु भयजुगुप्सोदयेन भाव्यम्, स चानुवत्याद्विवक्षितोदयमुदयान्तरं नयति । चतुष्को-दयोऽपि यः प्रमत्ताप्रमत्तयोः स भयादीनां उदयमासाद्य पञ्चादिषु परावृत्तिमुपयाति । यस्तु अपूर्वकरणस्य स तद्गुणाभावादेवा-

न्तर्मुहूर्तात्परतो विनश्यत्येव। एवं द्विकैकोदयावपि, अतोऽन्तर्मुहूर्तिकाः सर्वेऽप्युदया उदयभङ्गाः तत्प्रकारा अन्तर्मुहूर्तिका एवोत्कृष्टतो जघन्यतः सामयिकाः, यतो युगपेन वेदेन वा-बन्धमन्तर्मुहूर्तादारतः परावर्ततव्यम्। द्विकादिषु सर्वेष्वप्युदयेषु तदुदयमारम्भसमय एव यदा गुणी विनश्यति, तदोदयास्तद्भेदा वा सामयिका भवन्ति, तदन्तगतो यः कालः स भावित एवेति गाथार्थः॥ ३३ ॥

मिच्छत्तं अणमीसं चउरो चउरो कसाय वा संमं। ठाइ अपुव्वे छक्कं वेयकसाया परे तओ लोभं ॥ ३४ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वोदयो मिथ्यादृष्टावेव तिष्ठति, अनन्तानुबन्ध्युदयः सास्वादने तिष्ठति, सम्यग्मिथ्यात्वोदयः सम्यग्मिथ्यादृष्टौ तिष्ठति, द्वितीयः कषायाणामुदयोऽविरते तिष्ठति, तृतीयकषायाणामुदयो देशविरते तिष्ठति, अविरताद्येष्वप्रमत्तान्तेषु गुणेषु सम्यक्त्वोदयो भजनीयः, यतस्तदन्यतरः सप्तकस्योपशामको भवति, क्षपको वा अपूर्वकरणोच्चारणात्प्रागुक्ता यथासङ्ख्येन प्रकृतयो गुणस्थानेषु मन्तव्याः, हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सा एता हास्यादिषट्कमस्योदयोऽपूर्वकरणे तिष्ठति, वेदसाहचर्याद्वेदत्रयस्य कषायत्रयस्य च परे बादरकषाये ततोऽपि परे सूक्ष्मकषाये सञ्ज्वलनलोभस्योदयस्तिष्ठतीति गाथार्थः॥ ३४ ॥

मोहनीयसत्स्थानान्याह—

अट्ठगसत्तगच्छक्कगचउतिगदुगएकगाहिया वीसा। तेरस बारेक्कारस संते पंचाइ जा एक्कं ॥ ३५ ॥

व्याख्या—अष्टकसप्तकषट्कचतुस्त्रिद्व्येकाधिका भवेद्विंशतिः, त्रयोदश द्वादशैकादश सत्कर्म्माणि पञ्चादियावदेकमिति पदानि। पदार्थः सुगमः॥ ३५ ॥

अधुना गुणस्थानेषु मोहनीयप्रकृतीनां सत्कर्मव्यवच्छेदं सत्स्थानानि चाभिधीयन्ते—

अणमिच्छमीससम्माणअविरया अप्पमत्त जा खवगा। समयं अट्ठ कसाए नपुंस इत्थी कमा छक्क ॥ ३६ ॥
पुंवेयं कोहाई नियट्टि नासेइ सुहुमतणुलोभं। तिण्णेगतिपणचउसुं तेकारसचउतिसंताणि ॥ ३७ ॥

व्याख्या—सार्द्धगाथया सत्कर्म्मव्यवच्छेदः, द्वितीयगाथापश्चार्द्धेन तु गुणस्थानेषु सत्स्थानान्यभिहितानि। तानि चामूनि मिथ्यादृष्टेस्त्रीण्यष्टाविंशतिसप्तविंशतिषड्विंशतयः। सास्वादनस्यैकाष्टाविंशतिः। सम्यग्मिथ्यादृष्टेस्त्राण्यष्टाविंशतिसप्तविंशतिचतुर्विंशतयः। अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानां पञ्चाष्टाविंशतिचतुर्विंशतित्र्येकविंशतयः। अपूर्वकरणस्य त्रीण्यष्टाविंशतिचतुर्विंशत्येकविंशतयः। अनिवृत्तिबादरस्य त्वेकादश अष्टाविंशतिचतुर्विंशत्येकविंशत्यादीनि। सूक्ष्मरागस्य चत्वार्यष्टाविंशतिचतुर्विंशत्येकविंशत्येकरूपाणि। उपशान्तस्य त्रीण्यष्टाविंशतिचतुर्विंशत्येकविंशतिरूपाणीति गाथाद्वयार्थः॥३६-३७॥ सत्पदानां सम्भवकारणमाह—

छव्वीसणाइमिच्छे उव्वलणाएव सम्ममीसाणं। चउवीस अणविजोए भावो भूओवि मिच्छाओ ॥ ३८ ॥

व्याख्या—षड्विंशतिप्रकृत्यात्मकं सत्स्थानमनादिमिथ्यादृष्टौ भवति, अष्टाविंशतिसत्कर्म्मणो वा सम्यक्त्वोद्वलनात् सप्तविंशतिसत्स्थानं सम्यग्मिथ्यात्वोद्वलिते द्वितीयप्रकारेण षड्विंशतिर्भवति। चतुर्विंशतिस्थानं पुनरनन्तानुबन्धिवियोजनया भवति, सम्पूर्णमोहनीयसत्कर्म्मा सम्यग्दृष्टिर्यदानन्तानुबन्धिनो वियोजयति, शेषकषायनोकषायेषु सद्भावेन स्थापयति, तदा चतुर्विंशतिसत्स्थानं भवति। आह तेषामसद्भूतानामपि कथं भूयोऽपि तत्र प्रादुर्भावो भवति? अत्रोच्यते, मिथ्यात्वादयाद्धेतोर्निमित्तात् तेषां सम्भवसत्ता भूयोऽपि भवति, तथैव सम्यग्दृष्टिः परिणामवशात्प्रत्यागतो मिथ्यात्वादयो भवति, तदाऽनन्तानुबन्धिनां बन्धकोऽष्टाविंशतिसत्कर्म्मा च भवतीति गाथार्थः ॥ ३८ ॥

मोहनीयप्रकृतीनामुद्वलकानाह-

सम्ममीसाणं मिच्छो सम्मो पढमाण होइ उव्वलगो। बंधावलिया उप्पि उदओ संकंतदलियस्स ॥ ३९ ॥

व्याख्या—सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्मिथ्यादृष्टिरुद्वलकः सम्यग्दृष्टिः प्रथमानाम्-अनन्तानुबन्धिनामुद्वलको भवति, तेषामुद्वलितानामसत्कर्मणां मिथ्यात्वोदयवद्धानामपि उदयोऽबाधाव्यपगमे एव भवतीति कस्यचिदभिप्रायस्तद् व्युदासार्थं यद् बन्धसमयादारभ्य तत्सत्ता भवति, तत्सत्तायां च प्रतिग्रहता, तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिभ्यो दलसङ्क्रमः, तस्य च सङ्क्रमावलिकात्यये उदय इति सूत्रेऽप्युक्तम्, 'बंधावलिया उप्पि उदओ' इत्यत्राविरोधः, यतो बन्धादुत्तरसमये सङ्क्रमोऽपि भवतीति गाथार्थः॥३९॥

सद्बन्धोदयसंवेधमाह-

बावीसं बन्धन्ते, मिच्छे सत्तोदयंमि अडवीसा। संतं छसत्तवीसा य होंति सेसेसु उदएसु ॥ ४० ॥

व्याख्या—द्वाविंशतिप्रकृतिबन्धके मिथ्यादृष्टौ सप्तकोदये अष्टाविंशतिसत्स्थानं भवति, नेतरे, कुत एतद् निश्चीयते, यतो भयजुगुप्सानन्तानुबन्ध्युदयविकल्पतया सप्तोदयो भवति, अनन्तानुबन्ध्यनुदयश्च यत्र यत्रोदये भवति, तत्र तत्र मिथ्यादृष्टेरष्टाविंशतिसत्कर्मतया भाव्यम्, प्रयोजनं प्रागभिहितमेव, तेषामुदये भजनीया सा, यतो नियमात् षट्सप्तविंशतिसत्तयोस्तदुदयेन भाव्यम्, 'सेसेसु' दशनवाष्टोदयेषु, षट्सप्तविंशतिसत्स्थाने भवतः, षड्विंशतिरनादिमिथ्यादृष्टेरुभयोरुद्वलनाद्वा, सम्यक्त्वोद्वलनात् सप्तविंशतिरष्टाविंशतिः प्रागभिहितैव। सास्वादने एकविंशतिबन्धकेऽष्टाविंशतिसत्कर्माणि सप्ताष्टनवोदया भवन्ति, [1]द्वितीयसद्

---

[1] सम्यक्त्वमिश्रमोहनीयरूपद्वितीयसत्ताया इत्यर्थः

देसाइसु चरिमुदए इगिवीसा वज्जियाइ संताई । सेसेसु होंति पंच वि तिसु विभ पुव्वंमि संततिगं ॥४२॥

व्याख्या—देशविरतादीनां चरमोदये एकविंशतिसत्स्थानवर्जितानि शेषाणि चत्वारि भवन्ति, शेषेषु पञ्चापि भवन्ति, अपूर्वकरणोदयेषु त्रिष्वपि सत्त्रिकमिति समुदायार्थः, विशेषार्थघटना त्वेवं कार्या, देशविरतस्य त्रयोदशबन्धकस्य त्रयोदशबन्धकत्वं देशविरतग्रहणेनैव सिद्धं तेन नोच्यते । चरमेऽष्टकोदये एकविंशतिसत्स्थानं (न) भवति, यतस्तत्सप्तकक्षयेण संभवं सचोदयो भयजुगुप्सावेदकोदयेन संयुक्तः, शेषाणि चत्वारि सत्स्थानानि द्वित्रिचतुरष्टाविंशत्याख्यानि भवन्त्येव, यतस्तेषु वेदकोदयोऽपि भवति । 'शेषेषु भवन्ति पञ्चापी'ति सप्तकोदयो यो भयजुगुप्साकृतस्तत्रैकविंशतिसत्स्थानम्, यौ तु सप्तकोदयौ भयजुगुप्सापेक्षया वेदकोदयकृतौ तयोर्द्वित्रिचतुरष्टाविंशतिसत्स्थानानि स्युः, यतस्तेषु वेदकोदयो भवति । षडुदयो यदा भयकृतो जुगुप्साकृतो वा भवति, तदैकविंशतिः सत्स्थानम्, वेदकृते षडुदये शेषाणि चत्वारि योज्यद् । पञ्चोदये त्रीणि सत्स्थानानि एकचतुरष्टाविंशत्याख्यानि सप्तकोपशमक्षयादिति । बहुवचनकरणं नोदयत्रिकग्राहकं प्राकृते द्वयोरपि तद्भावात्, मध्यमोदययोरथवा मतिभेदख्यापनार्थम्, कुत एतदवसीयते ? प्रथमे षडुदयेऽविरतस्यापि तत्सत्त्रिकं सूत्रेणैवोक्तम्, तच्चोपशमश्रेणीमङ्गीकृत्य अविरतादिषूपशान्तान्तेषु भणनीयम्, वेदकोदयरहितेषूदयस्थानेष्विति । प्रमत्ताप्रमत्तयोर्नवकबन्धकत्वं चतुष्कोदयस्य प्रथमत्वं पञ्चषट्कोदययोः शेषोदयत्वं सप्तोदयस्य चरमोदयत्वमिति विशेषः, शेषं देशविरतवदनयोरपीति । अपूर्वकरणस्य नवबन्धकस्य त्रिष्वप्युदयेषु चतुष्पञ्चषट्केषु प्रत्येकं त्रीण्यपि सत्स्थानानि भवन्ति, यतस्तेषूदयेषु वेदकोदयो नास्ति, तान्यपि वेदकक्षयेणोपशमनेन वा संभवन्तीति गाथार्थः ॥ ४२ ॥

पंचाइ बंधगेसुं इगइ चउवीस बन्धगेगं च । तेरस बारेकारस य होंति पण बन्धिखवगस्स ॥ ४३ ॥

एगाइयाय बन्धा, चउबन्धगमाइयाण संतंसा । बन्धोदयाण विरमे जं संतं तु भइ अण्णत्थ ॥ ४४ ॥

व्याख्या—पञ्चचतुस्त्रिद्व्येकबन्धकेष्वबन्धके सूक्ष्मसम्पराये उपशान्तकषाये सत्स्थानत्रयं भवति, एकविंशतिः क्षीणसप्तकस्याष्टाविंशतिरुपशान्तसप्तकस्य चतुर्विंशतिरनन्तानुबन्धिविसंयोजकस्येति, उदयमाश्रित्य तानि द्विकोदये एकोदये ऽनुदये चोपशमश्रेण्यां भवन्ति, अथान्यत्सूक्ष्मसम्परायक्षपके सञ्ज्वलनलोभैकप्रकृत्यात्मकं चतुर्थं सत्स्थानं भवति, तस्यैवोदयो ऽपीति । प्रागभिहितैकविंशतिरष्टाभिः कषायैः क्षपितैस्त्रयोदशकं सत्स्थानं बादरकषायस्य, ततोऽपि नपुंसकवेदे क्षपिते द्वादशकं तस्यैव, ततोऽपि स्त्रीवेदे क्षपिते तस्यैवैकादशकम्, ततो हास्यादिषट्के क्षपिते 'पञ्चप्रकृत्यात्मकं सत्स्थानं तस्यैव चतुर्थं बादरक्षपकस्य ।' एतानि चत्वार्यपि पञ्चबन्धकस्य द्विकोदयेन भवन्ति, ततः स एव चतुर्बन्धको भवति । पुरुषवेदोदयी पञ्चसत्कर्मा च, तस्य चतुर्बन्धकत्वे वर्तमानस्य पुरुषवेदोदयस्य उदिते, यतो बन्धः प्रथमं ततश्चोदयः ततः सत्कर्मता पुरुषादीनां नश्यति, पुरुषवेददलं ध्यानाग्निना दन्दह्यमानं क्रोधे प्रक्षिपति, तत्रैकोदयो भवति, चतुःसत्कर्मता च बादरस्य, तस्मादेकोदयित्वं त्रिबन्धकत्वे चतुःसत्कर्मता, पुनः क्रोधे माने प्रक्षिप्ते त्रिकसत्कर्मता, पश्चाद् द्विकबन्धकत्वं त्रिसत्कर्मता च, पुनर्माने मायायां प्रक्षिप्ते द्विकसत्कर्मता, ततश्चैकबन्धकत्वं द्विसत्कर्मता च, ततश्च मायायां लोभे प्रक्षिप्तायामेकसत्कर्मता भवति, ततश्च बादर-

१. पञ्चविधबन्धकस्यैतत् स्थानं केनाभिप्रायेणोक्तमिति न ज्ञायते, पुरुषवेदबन्धोदयप्रकृत्योः समकं व्यवच्छेदेन चतुर्विधबन्धकस्यैव संभवात् ।

गुणस्थानान्ते एकवन्धकत्वं निवर्त्तते, सत्कर्मता तदुदयश्च भवति। सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानप्राप्तौ लोभोदयसत्कर्मता च सूक्ष्मसम्परायचारित्रं तद्गुणपर्यन्तं यावद् भवति। तच्चातिक्रम्याकषायित्वमुपगच्छति, यथाख्यातचारित्रं च क्षपकश्रेण्यां क्षीणकषायगुणमिति (गाथाद्वयार्थः ॥ ४३-४४ ॥)

गुणेषु सत्स्थानसङ्ख्या "तिन्नेग" इति,

त्रिणि मिथ्यादृष्टौ षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिर्भावना कृतैव। सास्वादनेऽष्टाविंशतिरेका [उपशमसम्यक्त्वप्राप्तावत्र च बहुवचनवक्तव्यत्वान्नोच्यते] सम्यग्मिथ्यादृष्टौ त्रीणि सत्स्थानानि चतुर्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरिति। अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु पञ्च सत्स्थानानि, एकविंशतिः सप्तकक्षये, द्वाविंशतिः सम्यग्मिथ्यात्वक्षये, त्रयोविंशतिर्मिथ्यात्वक्षये भवति, अनन्तानुबन्धिक्षयात्तदुद्वलनाद्वा चतुर्विंशतिर्भवति, सम्यक्त्वप्राप्तौ वेदकोदये चोपशान्तसप्तकस्य चाष्टाविंशतिर्भवति। अपूर्वकरणे सत्त्रयं एकविंशतिः चतुर्विंशतिरष्टाविंशतिरिति भावना कृतैव। बादरस्यैकादशसत्स्थानानि, उपशामकस्यैतदेव त्रिकम्, क्षपकस्यैतत् सदष्टकम्-त्रयोदश द्वादशैकादश पञ्चचतुस्त्र्येकमिति, भावना कृतैव। उपशमे सूक्ष्मस्य त्रिकं तदेव, क्षपकस्यैकमकषायात्मकं चतुर्थम्। उपशान्तस्यैतदेव त्रिकं तत्परतो मोहनीयस्य सर्वथाभाव इति गाथार्थः ॥

सत्तावीसे पल्लासंखंसो पोग्गलद्ध छव्वीसे। वे छावट्ठी अडचउवीसिगिवीसे उ तेत्तीसा ॥ ४५ ॥
अंतमुहुत्ताउ ठिई तमेव दुहओ विसेससंताणं। होइ अणाइ अणंता अणाइ संतं च छव्वीसा ॥ ४६ ॥

१ सप्तत्रिंशत्तमगाथोत्तरार्धं पूर्वं व्याख्यातमप्यत्र पुनः किमर्थं व्याख्यायते तदभिप्रायं त एव जानन्ति.

व्याख्या—सप्तविंशतिसत्स्थानस्य पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा स्थितिः, पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं षड्विंशस्य, द्वेषट्षष्टीसागरोपमाणां अष्टाविंशस्य, चतुर्विंशस्य च, एकविंशस्य तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिरिति एतेषां जघन्या सर्वेषां शेषसत्स्थानानां द्विधापि जघन्यत उत्कृष्टतश्च स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तं भवति, अनाद्यपर्यवसितकालमभव्यानां सपर्यवसितमनादिकालं भव्यानां षड्विंशं सत्स्थानं भवतीति समासतो गाथाद्वयार्थः ॥ ॥ विस्तरार्थस्तु सप्तविंशतिसत्स्थानस्य पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रा कथं कालस्थितिः ? औपशमिकसम्यक्त्वस्येनाष्टाविंशतिसत्कर्म्मतां कृत्वा ततः सास्वादनं गत्वा मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपद्यते, अनन्तरमेव वेदकसम्यक्त्वं वा गत्वाऽन्तर्मुहूर्तात्परतः कालान्तरेण वा मिथ्यादृष्टित्वं प्रतिपद्यते, तदुदये सम्यक्त्वमुद्वल(ल)यितुमारभते, न तत्सत्तायां सम्यग्मिथ्यात्वम्, तच्च पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेण कालेनोद्वल(ल)यति, मिथ्यात्वभावेन परिणमयतीत्यर्थः ततः सप्तविंशतिः भवति। सा च मिथ्यादृष्टेः द्वितीयं सत्स्थानम्, सम्यग्मिथ्यादृष्टेश्च, यत उद्वलनाया अप्रारम्भे तस्य सम्यग्मिथ्यात्वोदयो भवति, तद्गुणप्रत्ययादेवान्तर्मुहूर्त्तिकं मन्तव्यम्। यत्तु मिथ्यादृष्टेस्तस्योद्वल्य(ल्य)मानस्य पल्योपमासङ्ख्येयभागोऽतिक्रामति, अत इयन्मात्रास्थितिः उत्कृष्टा जघन्योत्कृष्टता चास्य गुणभेदादवसेया। तदुद्व(ल)ने च षड्विंशतिसत्स्थानं तच्च पुद्गलपरावर्त्तार्द्धं देशोनं भवति। अन्तर्मुहूर्त्तात्परतो वा औपशमिकसम्यक्त्वमासादयति, ततश्चाष्टाविंशतिसत्कर्म्मा भूयोऽपि भवति, एवमेतद् भाव्यम्। 'बेछावट्ठी अडचउवीसे' इति द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणामष्टाविंशतिसत्स्थानं चतुर्विंशतिसत्स्थानं च, यतो वेदकसम्यक्त्वेनाव्यवच्छिन्नेन षट्षष्टिः सागरोपमाणि जीवस्तिष्ठति, ततः सम्यग्मिथ्यात्वं गच्छति, तत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि सम्यक्त्वं गच्छति, तत्स्थानस्थित एव भूयोऽपि षट्षष्टिसागरोपमाणि तिष्ठति, तद्वृद्धायां क्षपकश्रेणीं मिथ्यात्वं

वारसयं गच्छति। अष्टैवं जघन्यगुणस्थानेतरकालप्राप्तिर्भवति एवं त्रिसप्तविंशतिसत्स्थाने (सप्तदशबन्धस्थाने) जघन्यस्थितेरभाव
इत्याशंक्यते, सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वरूपं क्षपयते, यतः उभयोदयेऽपि सप्तदशको बन्धः, सप्तादयस्य उदयाधागमे प्रतिपादिताः
सत्कं च सम्यक्त्वाभिमुखं किञ्चिद्विशुद्धं क्षोभ्यमानं तद्दुपनयते, "कृज्जमाणे कडे" इति वचनात् न दोषः। जघन्या अन्तर्मुहू-
र्तिका स्थितिर्मतोऽष्टाविंशतिसत्कर्मा यदा वेदकोपशमस्तस्मिन्नेव क्षणे सप्तकक्षपणमारभ्यते, तदाविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तेषु
(अष्टाविंशतिचतुर्विंशतित्रयोविंशतिद्वाविंशतिरूपाणि) चत्वार्यपि सत्स्थानानि परिपाट्यान्तर्मुहूर्तिकानि भवन्ति, एकविंशतिसत्स्थानस्य
तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिर्यदा क्षपितसप्तकः सर्वार्थसिद्धिं गच्छति, तदा तस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि आयुर्भवति, तस्य
च स्थानस्य स्थितिस्तस्मादागतेनानन्तरभवेऽप्यवश्यं सेद्धव्यम्। तुशब्दाच्चित्र्यादष्टाविंशतिविंशत्येकविंशतिसत्स्थानेषु नरगत-
सप्तिका मन्तव्या। एकविंशतेर्जघन्यान्तर्मुहूर्तिका स्थितिः सप्तकक्षयानन्तरमेव क्षपकश्रेण्यामारूढो भवति, यतः क्षपणा प्रकृतीनां
अन्तर्मुहूर्तिका भवति एकविंशतेरष्टाभिर्मध्यकषायैः क्षपितैः त्रयोदशकं सत्स्थानम्, तदादीनां जघन्योत्कृष्टा च स्थितिरन्तर्मुहूर्ति-
कानामपि भवति, यतः क्षपकश्रेण्यां प्रतिपाताभावः, मरणाभावश्चैवं भाव्यम्, षड्विंशतिस्थानं भव्यानामनादिसपर्यवसितम्,
अभव्यानामनायपर्यवसितं कालं भवति, यतस्तयोरियम्भावा स्थितिरेवं मोहनीयबन्धोदयसत्स्थानप्ररूपणा कृता, अधुना नाम्न
आरभ्यत इति गाथाद्वयार्थः ॥ ४८ ॥ ॥ ४६ ॥ मोहनीयं समाप्तम् ॥

अप्पज्जत्तगजाइपज्जत्तगई हि पेरिया बहुसो। बंधं उदयं च उवेंति सेसपगईउ नामस्स ॥ ४७ ॥

१ क्रियमाणं कृतम्।

व्याख्या—अपर्याप्तकजातिपर्याप्तगतिभिः प्रेरिता बहुशः बन्धं उदयं चोपयान्ति, शेषप्रकृतयो नात्र इति पदानि । पदार्थस्तु अपर्याप्तकनामहेतवस्तत्प्राधान्येन काश्चित्प्रकृतयो मनुष्यगतितिर्यग्गतिप्रायोग्याश्च बन्धं उदयं वा नाम्नो गच्छन्ति । काश्चिज्जातिहेतव इन्द्रियप्राधान्येनेत्यर्थः । काश्चित्पर्याप्तकहेतवोऽन्या देवनरकगतिहेतवो 'बहुशो' बाहुल्येन वा, यतः स्थावरत्रसतीर्थङ्करप्रकृतीनामपि प्रतिहेतुत्वं कासाञ्चित् दृश्यत इति गाथार्थः ॥ ४७ ॥

उदयप्पत्ताणुदओ पएसओ अणुवसंतपगईणं । अणुभागओ उ निच्चोदयाण सेसाण भइअव्वो ॥ ४८ ॥

व्याख्या—उदयप्राप्तानां प्रकृतीनामुदयो भवति, सचोदयस्त्रिविधः स्थितिक्षयोदयः, सम्प्राप्त्युदयः, प्रयोगोदयश्च । सर्वासां प्रकृतीनां प्रतिसमयं बन्धस्थितीनां वा स्वकीयाबाधासमाप्तौ उदयावलिकाप्रविष्टादिसमयस्य यः स स्थितिक्षयोदयः, स च सर्वासामुपशमभाववर्जितानां प्रदेशोदयाख्यः स्वरसानुभवनिरपेक्षः, स्वकर्मप्रकृत्यन्तर्गतः प्रतिसमयं भवति संसारस्थप्राणिनाम् । यस्तु तथाविधद्रव्यादिकारणप्राप्तौ भवति, स सम्प्राप्त्युदयः, स च विपाकोदयाख्यः शुभाशुभरसानुभवनरूपो ध्रुवोदयानामेव प्रतिसमयं भवति, इतरासां तु भजनीयः । प्रयोगोदयश्च विपाकोदये सति जीववीर्यप्रयोगेणानुदयप्राप्तदलमुदयप्राप्तस्थितौ यत्प्रक्षिपति तत्प्रयोगोदय उदीरणाभिधान इति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ देवगतिहेतुमाह—

अथिरासुभचउरंसं परघायदुगं तसाइ धुवबन्धी । अजसपणिदियविउव्वाहारगसुभखगइसुरगइया ॥४९॥

व्याख्या—अस्थिराशुभचतुरस्रसंस्थानं पराघातोच्छ्वासं त्रसादयो दश नामध्रुवबन्धिन्यो नव वर्णगन्धरसस्पर्शतैजसकार्मणागुरुलघुनिर्माणोपघाताख्याः, अयशःपञ्चेन्द्रियवैक्रियद्विकाहारकद्विकशुभविहायोगतयो देवानुपूर्विका चैता द्वात्रिंशत्प्रकृतयो

देवगतिसहचरा बन्धमुदयं वा गच्छन्ति । अस्थिराशुभायशोऽधिकोपन्यासादष्टौ भङ्गा मतव्या इति गाथार्थः ॥ ४९ ॥

बन्धइ तित्थनिमित्ता मणुउरलदुरिसभदेवजोगाओ । नो सुहुमतिगेण जसं नो अजसऽथिराऽसुमाहारे ५०

व्याख्या—तीर्थंकरनाम यदा मनुजगतिस्थितः बध्नाति, तदा तन्निमित्ता देवगत्या सह त्रयस्त्रिंशद् बध्नाति । यदा तु देवगतिस्थितः तीर्थंकरनाम बध्नाति, तदा तन्निमित्तानि मनुष्यद्विकौदारिकद्विकवज्रऋषभनाराचसंहननानि देवद्विकाहारकद्विकवैक्रियद्विकरहिता देवयोग्याश्च सप्तविंशतिं बध्नाति, एवं द्वात्रिंशद् बध्नाति, सपत्नोच्चारणात् भङ्गा ज्ञेयाः । अपवादमाह—सूक्ष्मसाधारणापर्याप्तकमित्यनेन सह यशःकीर्त्तिबन्धो न भवति । नचायशोऽ[1]स्थिराशुभ[2]प्रकृतय आहारकद्विकेन सह बन्धमुदय वा यान्तीति गाथार्थः ॥ ५० ॥

अपज्जत्तगबन्धं दूसरपरघायसासपज्जत्तं । तसअपसत्थाखगई वेउव्वं नरयगइहेऊ ॥ ५१ ॥

व्याख्या—अपर्याप्तनामहेतुकं यं बन्धं द्वाविंशतिप्रकृत्यात्मकं तन्नरकगतिनिमित्तं तत् साहचर्येण बध्नाति, दुःस्वरपराघातोच्छ्वासपर्याप्तप्रकृतीश्च । पर्याप्तोच्चारणादपर्याप्तस्याबन्ध एव, नापर्याप्तनामापि । नरकगतिसाहचर्यादानुपूर्विकामपि तद्विधामेव । प्रशस्तविहायोगतिवैक्रियद्विकमेतद्ग्रहणादौदारिकं सामान्योक्तं त्यजनीयम् । एवं हि हुण्डसंस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघूपघाततैजःकार्म्मणनिर्माणास्थिराशुभदुर्भगानादेयायशःपञ्चेन्द्रियजातिबादरप्रत्येकदुःस्वरपराघातोच्छ्वासपर्याप्तकत्रसवैक्रियद्विकाऽप्र-

१—२ अनयो बन्धे एव निषेध मन्तव्यः, नतूदये. शुभोदयित्वेनाम उदयस्वीकारात् । एवं लेखनपद्धतिस्तु सहचरात् दृश्यते, यथैकोनपञ्चाशत्तमगाथायामाहारकद्विकम् ।

शस्तविहायोगत्याऽनुपूर्व्यौ नरकगतिहेतवो बन्धमुपयान्ति, अत्र च सपत्नप्रकृतिरहितत्वाद्विकल्पो नास्तीति गाथार्थः ॥ ५१ ॥

तिर्यङ्मनुष्यभङ्गप्ररूपणार्थं चक्ररचनामाह—

हुंडोरालं धुवबन्धिणीउ अथिराइ दूसरविहूणा । गइ आणुपुव्वि जाई बायरपत्तेयपज्जत्ते ॥ ५२ ॥
पन्धइ सुहुमं साहारणं च थावरतसंगठेवट्ठं । पज्जत्ते उ सथिरसुभजससासुज्जोवपरघायं ॥ ५३ ॥
आयावं एगिंदिय असत्थविहदूसरं च विगलेसु । पंचेंदिएसु सुसराइखगइसंघयणसंठाणा ॥ ५४ ॥

व्याख्या—हुण्डसंस्थानमौदारिकशरीरं नामध्रुवबन्धिन्यो नव प्रतीता एव, अस्थिरादयो दुःस्वरं विना पञ्चास्थिराशुभदुर्भगानादेयायश इति षोडश, तिर्यग्द्विकम्, मनुष्यद्विकं वाऽन्यतरा जातिः, बादरप्रत्येकनाम च एता अपर्याप्तका द्वाविंशतिः आहुण्डसंस्थानाच्च उपरि क्रमेण स्थापनीया, अपर्याप्तकसहचरा इति प्रथमगाथार्थः ॥ ५२ ॥ स एवापर्याप्तको यदा स्थावरविशेषणविशिष्टो भवति, तदा सूक्ष्मसाधारणस्थावरप्रकृत्यात्मिका वामपार्श्वे तदुपरि लता कर्त्तव्या, तिर्यग्द्विकं च दण्डे व्यक्तं भवति, एवं तस्मिन्नपर्याप्तके त्रसनामविशेषिते त्रसौदारिकाङ्गोपाङ्गचरमसंहननात्मिका दक्षिणपार्श्वे हुण्डोपरि लता कर्त्तव्या, एवमुभयलतयोः पञ्चविंशतिः प्रकृतयो भवन्ति, यदा तु पर्याप्तकप्राधान्यं भवति, तदा अपर्याप्तकस्थाने तत् क्रियते, ततश्चोभयलतयोः तत्साहचर्यात् स्थिरशुभयशउच्छ्वासोद्योतपराघातप्रकृतयोऽन्या अपि षट् पूर्वाभिः सह बध्नाति, एवं चोभयलतयोरेकत्रिंशत्प्रकृतयो भवन्ति, एते पर्याप्तकलते स्थावरत्रसविशिष्टे इति द्वितीयगाथार्थः ॥ ५३ ॥ यदा पर्याप्तकैकेन्द्रियत्वविशिष्टो भवति तदातपनाम द्वात्रिंशत्तमं वामलतायां क्रियते । यदा तु पर्याप्तका विकलेन्द्रियविशिष्टो भवति तदात्वप्रशस्तविहायोगतिः

दुःस्वरनाम च दक्षिणस्कतायां स्थाप्यं त्रयस्त्रिंशत्तममिति । यदा तु पर्याप्तकः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यो वा भवति तदा तद्वि-
शिष्टस्य सुस्वरशुभगादेयप्रकृतयो न यशोऽभिहितत्वात्, प्रशस्तविहायोगतिरितरस्था उक्तत्वात्, पञ्च संस्थानानि पञ्च संहननान्येव-
मेतानामुद्देश दक्षिणस्कन्धोपरि स्थाप्यन्ते । एवं हि पर्याप्तकपञ्चेन्द्रियस्य सप्तचत्वारिंशत्प्रकृत्यात्मिका दक्षिणालता ४७ । पर्याप्तक-
विकलेन्द्रियाणां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृत्यात्मिका दक्षिणैव लता ३३ । अपर्याप्तकत्रसानां पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मिका दक्षिणैव लता २५ ।
पर्याप्तकैकेन्द्रियस्य द्वात्रिंशत्प्रकृत्यात्मिका वामलता ३२ । अपर्याप्तकैकेन्द्रियस्य पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मिका वामैव लता । एवं
लतात्रयस्यापि प्रकृतयः प्रत्येकं स्थापिता एव । एवं सर्वबन्धोदयेषु स्वस्वसङ्ख्याभ्यधिकप्रकृतिभिः सपत्रलताभिर्भ्रमरू-
पणा कर्तव्येति तृतीयगाथार्थः ॥ ५४ ॥ उक्ता चक्ररचना, बन्धस्थानान्याह—

तेवीसा पणुवीसा छव्वीसा अट्ठवीसगुणतीसा । तीसेगतीस एगो बंधट्ठाणाइ नामेऽट्ठ ॥ ५५ ॥

व्याख्या—त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशदेकत्रिंशदेकमित्येतानि नाम्नो बन्धस्था-
नानि बन्धप्रकाराः, अष्टौ भवन्तीति गाथार्थः ॥ ५५ ॥ तान्येव गतिषु मृग्यन्ते—

मणुयगईए सव्वे तिरियगईए छ आइमा बंधा । नरयगुणतीसतीसा पंचछवीसा य देवेसु ॥ ५६ ॥

व्याख्या—'मनुजगतौ' मनुजभवस्थस्य सर्वेऽप्यखिला नाम्नो बन्धविशेषाः बन्धप्रकाराः प्रतिभवन्ति, सर्वानपि बध्नातीति
भावः । कथं ? यतः तस्य चतसृष्वपि गतिषु गमनमस्ति, अत एकेन्द्रियेषूत्पत्तुमनाः त्रिपञ्चषड्विंशतीर्बध्नाति, विकलेन्द्रियेषूत्प-
त्तुमनाः पञ्चविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद् बन्धान् बध्नाति, नारकेषु गन्तुमना अष्टाविंशतिं बध्नाति, देवेषूत्पत्तुकामो जीवो,

ऽष्टाविंशत्येकोनत्रिंशद्त्रिंशदेकत्रिंशत् बन्धान् बध्नाति, उभयश्रेण्योरेकविधबन्धो भवति, एवं मनुष्यगतिस्थस्य सर्वेऽपि बन्धाः सम्भवन्ति। 'तिर्यग्गतौ' तिर्यग्गतिस्थः षडाद्यान् बन्धान् जीवो बध्नाति, त्रिरूपञ्चषडष्टनवाधिका विंशतिः त्रिंशच्च। देवगतिः प्रायोग्यैकत्रिंशद्बन्धः तीर्थकराहारकबन्धेन सह भवति, एकबन्धश्च श्रेणिगतस्य एतौ तस्य न भवतः, शेषाः मनुष्यस्येव स्वबुध्या भावनीय। 'नरकगतौ' नरकस्थः एकोनत्रिंशद्बन्धं त्रिंशद्बन्धं च बध्नाति, यतोऽवश्यं नारकः पर्याप्तः तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यते, तयोश्चैकोनत्रिंशद्बन्धप्रायोग्यः, यस्तु नारकः, तीर्थकरो भविष्यति श्रेणिकवत्, स मनुष्यगतिप्रायोग्यं त्रिंशद्बन्धं बध्नाति। देवगतौ देवगतिस्थितः एकोनत्रिंशत्त्रिंशद्बन्धं बन्धाति भावना नारकवत्, पञ्चविंशतिं पृथिव्यम्बुवनस्पतिपूत्पत्तुकामो बध्नाति। सातया सैव षड्विंशतिर्भवति, सा तु पृथिवीकायिकानामेव योग्या, एवं देवगतौ चत्वारो बन्धा बध्यन्त इति गाथार्थः ॥५६॥

तानेव गतिप्रायोग्यान् बन्धानाह—

अडवीसनरयजोग्गा अडवीसाई सुराण चत्तारि। तिगपणछव्वीसेगिंदियाण तिरिमणुयबधतिगं ॥ ५७ ॥

व्याख्या—अष्टाविंशतिबन्धो नरकगमनयोग्यप्राणिनां भवति। अष्टाविंशत्याद्याः चत्वारो देवगतिगमनयोग्यानां प्राणिनां भवन्ति। त्रिरूपञ्चषड्विंशतिबन्धाः एकेन्द्रियतिर्यग्गतियोग्यानां भवन्ति। पञ्चविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद्बन्धत्रिकं द्वीन्द्रियादितिर्यङ्मनुष्यगतिगमनयोग्याः प्राणिनो बध्नन्ति, यत एवं अतस्ते प्रागुक्तबन्धास्तासां गतीनां योग्या भवन्तीति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

गुणस्थानेषु बन्धानाह—

मिच्छम्मि सासणाइसु तिअट्ठवीसाइनामबंधाओ। उत्तिविण दोतिदोदो चउ पण सेसेसु जसबंधो॥५८॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टौ सास्वादनादिषु त्रयोविंशाद्या नाम्नो बन्धा भवन्ति, यथासङ्ख्येन मिथ्यादृष्टे पट् त्रयोविंशाद्या भावना तिर्यग्गताविव । अष्टाविंशत्याद्यास्त्रयः सास्वादने, यतो देवनरकगतिस्थ एकोनत्रिंशद्बन्धं तिर्यग्मनुष्यप्रायोग्यम्, तिर्यक्प्रायोग्यं त्रिंशद्बन्धं वा बध्नाति, तिर्यङ्मनुजगतिस्थस्तु देवगतिप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धं बध्नाति, एवं त्रयो बन्धा भवन्ति। सम्यग्मिथ्यादृष्टौ द्वौ, देवप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धं तिर्यङ्मनुष्यगतिस्थो बध्नाति, देवनरकगतिस्थः मनुष्यगतिप्रायोग्यमेकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नाति। अविरते त्रयो बन्धा भवन्ति, तिर्यग्मनुष्यगतिस्थो देवप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धं बध्नाति, मनुष्यगतिस्थो देवप्रायोग्यं एकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नाति, देवनरकगतिस्थो मनुष्यगतिप्रायोग्यमेकोनत्रिंशद्बन्धं त्रिंशद्बन्धं वा बध्नाति देशविरतप्रमत्तयोर्द्वौ बन्धौ, तौ मनुजो देवप्रायोग्यमष्टाविंशतिबन्धमेकोनत्रिंशद्बन्धं वा बध्नाति (देशविरततिर्यक्तु अष्टाविंशतिबन्धं बध्नाति) तुशब्दात् यद्यपि आहारकस्य संयमो हेतुः, तथापि प्रमत्तस्य बादरादीनां च यतः सोऽतिमन्दत्वात् तीव्रत्वाच्च न भवति तेन प्रमत्तस्य द्वौ बन्धौ । अप्रमत्तस्य चत्वारोऽष्टाविंशत्याद्या देवप्रायोग्याः, अपूर्वकरणस्य यशोबन्धश्च भवति । बादरसूक्ष्मयोः स एवेति गाथार्थः ॥५८॥

तग्गयणुपुव्विजाई थावरमाईय दूसर विहूणा । धुवयंविहुंडविग्गह तेवीसा पज्जथावरए ॥ ५९ ॥

व्याख्या—'तद्गती' त्वत्र विवक्षिता तिर्यग्गतिरानुपूर्वी च एकेन्द्रियजातिः स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणास्थिराशुभदुर्भगानादेयायशोनामध्रुवाः, हुण्डसंस्थानं 'विग्रह' इति अपर्याप्तकविशेषणादौदारिकं शरीरं एतास्त्रयोविंशतिप्रकृतयोऽपर्याप्तकैकेन्द्रियस्य भवन्ति । अत्र चत्वारो भङ्गकाः, कथं ? स्थावरैकेन्द्रियापर्याप्तकयामलतायां पञ्चविंशतिप्रकृतयः, तस्यां द्वे अधिके ते च सपत्ने बादरसूक्ष्माभ्यां द्वौ भङ्गौ तौ तु साधारणे प्रत्येके चैव चत्वारो भाव्या इति गाथार्थः ॥ ५९ ॥

यस्तु स्थावरैकेन्द्रियपर्याप्तकयोग्यं पञ्चविंशतिबन्धं बध्नाति तद्विवक्षयाह–

पगईणं वच्चासो होइ गई इंदियाइ आसज्ज । सपराघाऊसासा पणुवीस छवीस सायो वा ॥ ६० ॥

व्याख्या—प्रकृतीनां पूर्वोक्तानां गतीन्द्रियाद्याश्रित्य व्यत्यासः कर्त्तव्यः, यथा देवनरकगतिप्रकृतीराश्रित्य स्थावरादिचतुष्कस्य व्यत्ययः, यथा द्वीन्द्रियादिजातिमाश्रित्य स्थावरसूक्ष्मसाधारणानां व्यत्यासः, एवं वैक्रियाहारकग्रहणे औदारिकव्यत्यासः, एवं स्वबुद्धया योज्यम् । अत्र त्वपर्याप्तकं परित्यज्य पर्याप्तकं स्थाप्यते, शेषं तदेव । सैव प्रागुक्ता त्रयोविंशतिः सपराघातोच्छ्वासा पञ्चविंशतिर्भवति, अत्र भङ्गाः–कथं ? पर्याप्तकैकेन्द्रियवामलताद्वात्रिंशत्प्रकृत्यात्मिका, तस्याः पञ्चविंशतिबन्धे उद्योतातपयोरसम्भवात् शेषाः पञ्चाधिकाः सपत्नप्रकृतयः स्थिरास्थिरशुभाशुभबादरसूक्ष्मप्रत्येकसाधारणाभिः षोडश, चतुष्प्रकृतिसापत्न्ये भूयोऽयशः परित्यज्य पञ्चमा यशःप्रकृतिः स्थाप्यते, तेन च सह सूक्ष्मसाधारणाभ्यां न बन्धो नो 'सुहुमतिगेण जसंमि' ति वचनात् स्थिराभ्यां द्वौ तौ शुभेऽशुभे चैवं चत्वारो यशसि एवं विंशतिरिति । तत्रैव पर्याप्तकैकेन्द्रियस्य सैव पञ्चविंशतिरातपेन सह बध्यमाना षड्विंशतिर्भवति, अस्मिन् बन्धे षट् सपत्नप्रकृतयो लतायामभ्यधिकास्ताभ्य उद्योतातपाभ्यां सह सूक्ष्मसाधारणयोर्न बन्धः, शेषाश्चत्वारः, स्थिरास्थिराभ्यां द्वौ तावशुभे शुभे चैवं चत्वारो ते अयशसि यशसि चैवमष्टौ ते चातपे उद्योते च षोडश, एवं अत्र "उज्जोय णायवं" इत्यादिवचनाच्चतुर्गणिभ्यो भङ्गेभ्यः षोडशैव भवन्ति, एवं बन्धत्रयेऽप्येकेन्द्रियाणां चत्वारिंशद् भङ्गा भवन्ति, व्याख्याता चक्रवामलतेति गाथार्थः ॥ ६० ॥

तग्गइयाइदुवीसा संघयणतसंगतिरियपणुवीसा । दूसरपरघाउस्सासखगइ गुणतीसतीसमुज्जो वा ॥६१॥

व्याख्या—तद्गत्यादयो द्वाविंशतिः पूर्वोक्तास्त्रयोविंशतिः या सा स्थावरनामवर्जिता द्वाविंशतिरिति । तदभावे सूक्ष्मसाधारणयोर्व्यत्यासः, चक्रे तयोर्मूलस्तम्भे ह्यग्रहणात्, सा द्वाविंशतिः संहननत्रसौदारिकाङ्गोपाङ्गयुक्ता पञ्चविंशतिर्भवति अस्याः नास्त्यन्यो विकल्पः । कथं ? यतो द्वीन्द्रियापर्याप्तकदक्षिणलतायां पञ्चविंशतिरेव भवति, नास्त्यधिका, नापि सपत्ना प्रकृतिरिति । सैव पञ्चविंशतिः दुःस्वरपराघातोच्छ्वासाशुभविहायोगतियुक्ता पर्याप्तकद्वीन्द्रियस्यैकोनत्रिंशद् भवति । तस्यां अष्टौ भङ्गाः, कथं ? यतस्तत्र दक्षिणलतायां त्रयस्त्रिंशच्चत्वारोऽधिकास्त्रयः सपत्ना उद्योतस्यात्रासम्भवात् स्थिरास्थिराभ्यां द्वौ, तौ शुभे अशुभे चैवं चत्वारः, ते च यशस्ययशसि चैवमष्टौ, सैकोनत्रिंशदुद्योतेन युक्ता त्रिंशत् द्वीन्द्रियपर्याप्तकस्य भवति, अत्राप्यष्टौ भङ्गा, अत्रापि त्रयस्त्रिंशत्प्रकृत्यात्मिकैव दक्षिणलता त्रयोऽधिकाः सपत्नाश्च स्थिरास्थिराभ्यां द्वौ भङ्गौ, तौ शुभेऽशुभे चैवं चत्वारः ते यशस्ययशसि चैवमष्टौ । एवं त्रिष्वपि बन्धेषु सप्तदश । एवं त्रिष्वपि विकलेन्द्रियेषु इन्द्रियभेदेनैकपञ्चाशद् भवति इति गाथार्थः ॥६१॥

तामेव गाथां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु भत्याह—या द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य पञ्चविंशतिः पञ्चेन्द्रियत्वकृतो विशेषः, अत्राऽप्येको भङ्गः, यतोऽपर्याप्तकत्रसस्य दक्षिणलता पञ्चविंशतिप्रकृत्यात्मकैव, अधिकसापत्न्यरहितत्वादेको भङ्ग इति । दुःस्वरपराघातोच्छ्वासविहायोगतिभिः सैकोनत्रिंशद् भवति, अस्यां च षट्चत्वारिंशच्छतान्यष्टाभ्यधिकानि भङ्गानाम् । कथं ? अत्र पञ्चेन्द्रियपर्याप्तकत्रसस्य दक्षिणलता सप्तचत्वारिंशत्प्रकृत्यात्मिका बन्धश्चैकोनत्रिंशत उद्योतश्च त्रिंशद्बन्धे सम्भवति, शेषा उभययोरपि बन्धयोः सप्तदशाभ्यधिकाः सपत्नाश्च ताभ्यः सप्तयमसम्पन्नाः पञ्चसंस्थानसम्पन्नाः (पञ्चसंहननसपत्नाः)भङ्गाश्चैवमुभयबन्धयोरपि स्थिरास्थि-

ते च दुःस्वरे सुस्वरे चैवं चतुष्षष्टिः, ते च प्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतौ चैवं शतमष्टाविंशत्यधिकम्, तच्चैकैकसंहनने भवति एवं षड्भिः संहननैः सप्तशतान्यष्टषष्ट्यधिकानि भवन्ति, तानि चैकैकसंस्थाने भवन्त्येवं हि षड्भिः संस्थानैः षट्चत्वारिंशच्छतान्यष्टाभ्यधिकानि भवन्त्येवमेकोनत्रिंशद्बन्धे त्रिंशद्बन्धे च ॥ ४६०८ ॥ एवं त्रिष्वपि बन्धेषु द्वानवति सप्तदशाधिकानि ॥ ९२१७ ॥ सर्वस्यां तिर्यग्गतौ त्रिनवतिशतानि अष्टाधिकानि। एके ४० विकले ५१ पञ्चे ९२१७ तिर्यग्गतौ ९३०८ व्याख्यातास्तिर्यग्गतिबन्धा इति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

मनुष्यप्रायोग्यान् बन्धानाह—

तिरियन्धा मणुयाणं, तित्थगरं तीसमंति इह भेओ। संघयणूणिगुतीसा अडवीसा नारए एक्का ॥ ६२ ॥

व्याख्या—तिरश्चो बन्धा ये प्रागुक्तास्ते मनुजानां भवन्ति, यद्यप्येकेन्द्रियादयस्तिर्यञ्चोऽभिधीयन्ते, मनुजानां त्रसत्वात् तेऽपि त्रसप्रायोग्या गृह्यन्ते, अतो ये द्वीन्द्रियादीनां तेऽत्रपञ्चविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद्बन्धा भवन्ति, मनुजगतिस्तदाऽऽनुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिः, त्रसबादरप्रत्येकास्थिराशुभदुर्भगानादेयायशांसि नव नामध्रुवबन्धिन्यो हुण्डसंस्थानं औदारिकं तदङ्गोपाङ्गं अन्त्यसंहननं पञ्चविंशतितममपर्याप्तकमिति। आसु अपर्याप्तकसहचरास्त्वेको विकल्पो यतस्तत्रापर्याप्तकतायामेतावत्य एव प्रकृतयः, सैव पर्याप्तिः पराघातोच्छ्वासविहायोगतिभिः सहैकोनत्रिंशत्पर्याप्तकसहचरा भवन्ति, पर्याप्तमनुष्यप्रायोग्या इत्यर्थः। एषां भङ्गानां षट्चत्वारिंशच्छतान्यष्टाभ्यधिकानि। कथं ? यतः पर्याप्तकत्रसपञ्चेन्द्रियस्य सप्तचत्वारिंशत्प्रकृत्यात्मिका दक्षिणगणा, एषां उद्योते सञ्चार सम्भवति, यतो स्वविपक्षाभावात्, शेषाः सप्तदश सपत्नाः प्रकृतयः सप्त सेतराः पञ्च संहननस्य पञ्च

संस्थानस्य सप्तत्या एवं स्थिरास्थिराभ्यां द्वौ भङ्गौ, तौ शुभेऽशुभे चैवं चत्वारस्ते सुस्वरे दुःस्वरे चैवमष्टौ, ते च सुभगे दुर्भगे च एवं षोडश, ते चाऽऽदेयेऽनादेये चैवं द्वात्रिंशत्ते यशसि अयशसि चैव चतुःषष्टिः, ते शुभविहायोगतौ अशुभायां चैवं अष्टाविंशत्यधिकशतम्, तच्चैकस्मिन् संहनने, तैः षड्भिः सप्तशतानि अष्टषष्ट्यभ्यधिकानि भवन्ति, तानि चैकैकसंस्थाने, तैः षड्भिः षट्चत्वारिंशच्छतानि अष्टाभ्यधिकानि भवन्ति, एष बन्धश्चतुर्गतिस्थस्यापि मनुष्यप्रायोग्यो भवति । पञ्चविंशतिबन्धस्तु नरतिर्यग्गतिस्थस्यैव नेतरयोरिति । 'तित्थयरं तीसमंति' तिर्यक्प्रायोग्ये त्रिंशत्तमं ज्ञातं अत्र तीर्थकरमिति विशेषः । अत्राष्टौ भङ्गाः, कथं ? यदा तद्देवनरकगतिस्थो बध्नाति, तदा मनुष्यप्रायोग्या त्रिंशत्तद्विषये तीर्थंकरसहचरास्त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतयोऽभिहितास्ताश्चेमाः-अस्थिराशुभचतुरस्रं पराघातोच्छ्वासं त्रसादयो दश नामध्रुवबन्धिन्यो नव अयशः पञ्चेन्द्रियजातिशुभविहायोगतिमनुजद्विकौदारिकशरीराङ्गोपाङ्गं वज्रऋषभनाराचसंहननं तीर्थकरमित्याभ्यस्तिस्रः सप्तत्या अभ्यधिकाश्च । तत्र स्थिरास्थिरयोरेकेन भाव्यमेवं, द्वौ भङ्गौ, तौ शुभेऽशुभे चैवं चत्वारस्ते यशस्ययशसि चैवमष्टौ । एवं मनुजगतौ षट्चत्वारिंशच्छतानि सप्तदशाधिकानि भवन्ति ॥ ४६१७ ॥ द्वीन्द्रियाणां एकोनत्रिंशत् सैव संहननवर्जिता नारकप्रायोग्या अष्टाविंशतिर्भवति, ताश्चेमाः-हुण्डसंस्थानं नव नामध्रुवबन्धिन्यः अस्थिराशुभदुर्भगानादेयायशःपञ्चेन्द्रियजातिबादरप्रत्येकदुःस्वरपराघातोच्छ्वासपर्याप्तत्रसाप्रशस्तविहायोगतिवैक्रियनरकद्विकमित्येतासु यतोऽधिका नास्ति, अत एक एव विकल्प इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

देवप्रायोग्यान् बन्धानाह-

तित्थयराहारगदोतिसंजुओ बन्धुनारगंसुराणं । अनियट्टीसुहुमाणं जसकित्तीए स इगिबन्धो ॥ ६३ ॥

व्याख्या—य एव नारकाणामष्टाविंशतिप्रकृत्यात्मको बन्धः, स एव शुभप्रकृतिविशेषितो देवानां भवति। सैवाष्टाविंशतिः तीर्थकरयुक्ता एकोनत्रिंशद् भवति। आहारकद्विकेन पुनर्युक्ता त्रिंशद् भवति। आहारकद्विकतीर्थकराभ्यां युक्तैकत्रिंशद् भवति। यदा तिर्यङ्मनुष्यो वा सामान्यदेवगतिप्रायोग्यं बन्धं बध्नाति, तदाऽष्टाविंशतिप्रकृत्यात्मकमिति। ताश्चेमाः त्रसादयो दश नव नामध्रुवबन्धिन्यो देवगतिस्तदानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिः पराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतिचतुरस्रसंस्थानं वैक्रियशरीरं तदङ्गोपाङ्गमित्येता अष्टाविंशतिः। अत्राष्टौ भङ्गाः, कथं यतो देवगतिसंचराः त्रयस्त्रिंशत्प्रागभिहितास्ताभ्य आहारकद्विकं नात्र सम्भवति, शेषास्तिस्रोऽधिका विपक्षभूताश्च तास्वष्टौ भङ्गाः, स्थिरास्थिराभ्यां द्वौ, शुभे अशुभे चैवं चत्वारस्ते यशस्ययशसि चैवमष्टाविति। तामेवाष्टाविंशतिं सतीर्थकरां यदा बध्नाति, तदैकोनत्रिंशद् भवति, अत्राप्यष्टौ भङ्गास्त एव किन्त्वेते मनुजानामविरतादीनां नान्येषामिति विशेषः। यदा सैवाष्टाविंशतिराहारकद्विकेन सह बध्नाति, तदा त्रिंशद् भवति, अस्यामेको भङ्गः, यत उक्तम्—" १नो ऽजसअथिरासुभाहारे" नाहारकेण सहायशोऽस्थिराशुभानां बन्धो भवति; एवं तीर्थकराहारकद्विकेन सहिता सैवाष्टाविंशतिरेकत्रिंशद् भवति, अत्राप्येक एव भङ्गः प्राग्वत्। एतौ च बन्धावप्रमत्तापूर्वकरणयोरेव भवतो नान्यस्येति। एवं देवगतावष्टादश भङ्गा अनिवृत्तिबादरसूक्ष्मकषायाणां यशःकीर्तिरेव एकबन्ध इति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

नरकगतावेकः। तिर्यग्गतौ त्रिनवतिशतान्यष्टोत्तराणि। मनुजगतौ षट्चत्वारिंशच्छतानि सप्तदशाधिकानि। देवगतावष्टादश एवमेकैकस्यां गतौ बन्धानां भङ्गा नामकर्मणोऽष्टावशीत्यधिकानि शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि भवन्ति, १३९४५ नाम

१ नोऽयशोऽस्थिराशुभाहारे.

प्रकृतीनां गुणेषु बन्धसम्भवमाह—

साहारणाइ मिच्छो सुहुमायवथावरं सनरयदुगं। इगिविगलिंदियजाई हुंडमपज्जत्तछेवट्ठं ॥ ६४ ॥

व्याख्या—साधारणोपन्यासात् साधारणादिकपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां चतुःषष्टिप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः बन्धक इति, काश्चताः? साधारणसूक्ष्मातपं स्थावरं नरकद्विकं एकेन्द्रियविकलेन्द्रियजातयः हुण्डसंस्थानं अपर्याप्तं चरमसंहननं एतास्त्रयोदश सास्वादनादयो मुक्त्वा शेषा बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

सासायणोपसत्था विहगगई दुसरदूभगुज्जोवं। अणएज्जं तिरियदुगं मज्झिमसंघयणसंठाणा ॥ ६५ ॥

व्याख्या—सास्वादनोऽप्रशस्तविहायोगतिपूर्वाणां पञ्चेन्द्रियान्तानामेकपञ्चाशत्प्रकृतीनां बन्धकः। कास्ता अप्रशस्तविहायोगतिदुःस्वरं दुर्भगोद्योतं अनादेयं तिर्यग्द्विकं ऋषभ नाराचं नाराचमर्धनाराचं कीलिकान्यग्रोधमण्डलं सादि वामनं कुब्जं एताः पञ्चदश पूर्वोक्ताभिः सहाष्टाविंशतिप्रकृतीः सम्यग्मिथ्यादृष्ट्याद्या न बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

मीसो सम्मो ओराल-मणुयदुगपाइ आइसंघयणं। बंधइ देसो विरओ अथिरासुभअजसपुव्वाणि ॥ ६६ ॥

व्याख्या—सम्यग्मिथ्यादृष्टिरविरतश्च औदारिकद्विकाद्यानां पञ्चेन्द्रियान्तानां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां बन्धकः। कास्ताः? औदारिकद्विकं मनुष्यद्विकं वज्रऋषभनाराचसंहननं, एताः पञ्च पूर्वोक्ताभिः सह त्रयस्त्रिंशतो देशविरताद्या न बध्नन्ति, शेषा एकत्रिंशद् बध्नन्ति, देशविरताः प्रमत्ताश्चास्थिराद्यानां पञ्चेन्द्रियान्तामेकत्रिंशत्प्रकृतीनां बन्धकाः। कास्ताः? अस्थिरमशुभमयशः-शेषाः स्वस्थाने भणिष्यति, तस्तैरेताः पूर्वोक्ताभिः सह षट्त्रिंशदेता अप्रमत्ताद्या न बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ६६ ॥

अपमत्तो स नियट्टी सुरदुगवेउवजुगलधुवबंधी । परघाउसासखगई तसाइचउरंसपंचेंदी ॥ ६७ ॥

व्याख्या—अप्रमत्तोऽपूर्वकरणश्च सुरद्विकाद्यानां पञ्चेन्द्रियान्तानामष्टाविंशतिप्रकृतीनां बन्धकः । कास्ताः ? सुरद्विकं वैक्रियशरीरं तदङ्गोपाङ्गं नामध्रुवबन्धिन्यो नव प्रतीता एव, पराघातमुच्छ्वासं प्रशस्तविहायोगतिः त्रसादयो दश चतुरस्रसंस्थानं पञ्चेन्द्रियजातिरेता अष्टाविंशतिः प्रागुक्ताभिः सह चतुःषष्टिरेता (यशःकीर्त्तिविहीना) बादरसूक्ष्मा न बध्नन्ति, मिथ्यादृष्टिरपि अखिला बध्नन्ति, सास्वादनादयः प्रागुक्ताभिः २ हीनां २ बध्नन्तीति गाथार्थः ॥ ६७ ॥

विरए आहारुदओ बंधो पुण जा नियट्टि अपमत्ता । तित्थस्स अविरयाओ जा सुहुमो ताव कित्तीए ॥६८॥

व्याख्या—'विरते' प्रमत्ताप्रमत्तरूपे, आहारकद्विकस्योदयो भवति, बन्धः पुनराहारकद्विकस्य यावन्निवृत्तिः—यावदपूर्वकरणोऽप्रमत्तादित्यप्रमत्तेऽपूर्वकरणे चेत्यर्थः । तीर्थङ्करनाम्नोऽविरतसम्यग्दृष्टेर्यावदपूर्वकरणमध्यभागं तावद्बन्ध उदयस्तु [1]तत्रैव भणिष्यति, यावत्सूक्ष्मसम्परायस्तावत् यशःकीर्त्तिबन्धोऽपूर्वकरणे यावत्प्रागभिहित एव बादरसूक्ष्मकषायार्थोऽयमारम्भः । बन्धं प्रत्येवनाम्नः सप्तषष्टिप्रकृतयोऽभिहिता इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ ॥ समाप्तो नामबन्ध इति ॥ उदयापवादमाह—

उज्जोयआयवाणं उदओ पुव्विपि होइ पच्छावि । ऊसाससरेहिंतो सुहुमतिगुज्जोयनायावं ॥ ६९ ॥

व्याख्या—उद्योतातपयोरुदयः 'पूर्वं' प्रथमं भवति, पश्चादपि योज्यम्, केभ्यः ? एकेन्द्रियानधिकृत्योच्छ्वासात् द्वीन्द्रियादीनधिकृत्योच्छ्वासस्वराभ्यामिति । द्वितीयापिशब्दात् न प्राग् न पश्चादिति । कथमेतदवसायते ? चेदिदं ? चके वामकताया-

१ उदयप्रस्ताव एव

मुच्छ्वासोपरिभणनात् उद्योतातपयोरप्युदयो भवति, दक्षिणलतायां स्वराधो भणनादुद्योतस्य प्रथमं भवति, पराघातस्योच्छ्वासोपरिभणनात्... संदधःस्थाने तत्परित्यजता तदनुदयोऽपि ख्यापित एव । भावार्थस्य दुरवसेयत्वात् सूत्रमिदमकारि । उद्योतमुभयलतयोर्दर्शयता सर्वतिरश्चां संभवः ख्यापितः । आतपस्य त्वेकेन्द्रियाणामेव । हुण्डौरालयोः स्तम्भोपरि स्वस्थानम्, यतस्ते प्रथमपर्याप्त्या सह प्रारभ्येते, न त्वन्तरभवे । तत्परित्यज्यादौ निवेशयता एतद् ज्ञापितम्, यदुतोदयमाश्रित्य स्थिरशुभप्रकृती अपर्याप्तकसमाश्रये भवतोऽत उभयलतयोस्तस्य सप्तविंशतिः । शेषं तथैव सूक्ष्मत्रिकोदये उद्योतस्य चोदये सति नातप उदयं गच्छति, एवं हि बादरे पर्याप्ते प्रत्येके एकेन्द्रिये तदुदयो भवतीति गाथार्थः ॥ ६९ ॥

उज्जोवेणायावे सुहुमतिगेणं न वज्झए उभयं । उज्जोवजससाणुदए जायइ साहारणस्सुदओ ॥ ७० ॥

व्याख्या—उद्योतेन सहातपम्, सूक्ष्मत्रिकेण सहोभयं—आतपमुद्योतं वा न बध्यत इति । उदयाधिकारे बन्धमतिपूर्यादेतद् ज्ञापयति, सूक्ष्मत्रिकेण सहातपोद्योतयोरुदयो न भवति, यतोऽयमर्थोऽपवदति, उद्योतयशसोरुदये जायते साधारणस्योदयः साधारणं चापवदता एतद् ज्ञापितम्, यथा—भूजलाभ्यां विना बादरवनस्पतेरभावः, अत एवातपोद्योतयोरुदयो न वाताग्न्योरिति गाथार्थः ॥ ७० ॥ अमुमेवार्थं भूयोऽपि पुष्णाति—

दुभगाईणं उदए बायरपज्जो विउव्वए पवणो । देवगईए उदओ दुभगअणाएज्ज उदएवि ॥ ७१ ॥

व्याख्या—दुर्भगादीनां तिसृणामशुभानां प्रकृतीनामुदये बादरः पर्याप्तकः वैक्रियशरीरं कुरुते पवनो वायुकायिकः, न तु शुभगादीनामुदयेऽतोऽवसीयते, वैक्रियशरीरकरणकालेऽपि तस्योद्योतोदयो न भवति, शुभप्रकृतित्वात्, तस्य चाधमजाति-

त्वादेवमग्निकायिकानामपि । देवगतिसहचराणामुदयं प्रति विशेषमाह–देवगतेरुदयो भवति दुर्भगानादेयोदयेऽपि, अपिशब्दादाहारकद्विकस्य यथा दुर्भगादिभिः सह बन्धो न भवति, तथोदयोऽपि, अस्थिराशुभाभ्यां सह भवति तयोर्ध्रुवोदयित्वात् । द्विकोपचयापचयात् प्राकथितैव त्रयस्त्रिंशत्सहचरा आहारकादयो मनुजेषु प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थेषु भवन्ति । देवगत्या सह नाहारकोदय इत्ये तद् भावितमिति गाथार्थः ॥ ७१ ॥

सूसरउदओ विगलाण होइ विरयाण देसविरयाणं । उज्जोवुदओ जायइ वेउव्वाहारगद्धाए ॥ ७२ ॥

व्याख्या—चक्रे विकलपर्याप्तकसहचरास्त्रयस्त्रिंशदुक्तास्ताश्चोदयं प्रति विशेषयति–सुस्वरादयो विकलेन्द्रियाणां भवति, चतुस्त्रिंशत्प्रकृतिभिस्तेषां दक्षिणलता भवतीत्यर्थः । 'विरतानां' प्रमत्ताप्रमत्तानाम्, देशविरतानां विरतसाहचर्यान्मनुष्याणां उद्योतस्योदयो भवति वैक्रियाहारकशरीरकरणकाले सूत्रकरणात् ज्ञापयति, यथा पूर्वसूत्रे देशविरतं यावदुद्योतोदयः स च तिरश्चि न मनुष्य इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥ नाम्न उदयस्थानान्याह–

अडनववीसिगवीसो चउवीसेगहियजाव इगितीसा । चउगइएसुं बारस उदयट्ठाणाइ नामस्स ॥ ७३ ॥

व्याख्या—अष्ट नव विंशतिरेकविंशतिश्चतुर्विंशतिस्ततो भूयो भूय एकाधिका यावदेकत्रिंशच्चतुर्गतिकेष्वेवं प्राणिषु द्वादशोदयस्थानानि भवन्ति, द्वादशैवोदयप्रकारा इति गाथार्थः ॥ ७३ ॥ तानेव गतिष्वाह–

मणुएसु अच्चउवीसा वीसड नव वज्जिया उ तिरिएसु । इग पण सगट्ठ नव वीस नारए सुरे सतीसा ते ॥७४॥

व्याख्या—मनुजेष्वेकादशोदया भवन्ति, यतस्तेष्वेकेन्द्रियप्रायोग्या न चतुर्विंशतिः स्यात्, नवाष्टविंशतिभिर्वर्जिता

नवोदयास्तिर्यक्षु भवन्ति, यतो नवाष्टकावुदयावयोगिनो विंशत्युदयः केवलिसमुद्घाते नान्यत्रेति । एकपञ्चसप्ताष्टनवविंशनयो नारके पञ्चैवोदया एत भवन्ति, सुरे-देवे त्रिंशदुदयषष्ठाः ते एव पञ्च नारकोदया भवन्ति, जात्याख्यायामेकवचनमिति गाथार्थः ॥ ७४ ॥ गुणेषूदयानाह-

इगवीसाई मिच्छे सगट्ठवीसा य सासणे हीणा । चउवीसूणा सम्मे स पंचवासाएँ जोगम्मि ॥ ७५ ॥

व्याख्या—एकविंशत्यादयो नवोदया मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, यतः-स सर्वजीवजातिषु भवति, सप्ताष्टाविंशतिभ्यां हीनास्त एव सप्त सास्वादने भवन्ति, कथम्? एकविंशतिर्भवान्तरे, चतुर्विंशतिः प्रत्येकबादरपर्याप्तकैकेन्द्रियस्य जन्मादिसमये, एवं षड्विंशतिर्द्वीन्द्रियादिषूत्पद्यमानस्य, पञ्चविंशतिरुत्तरवैक्रियकरणादिकाले, एकोनत्रिंशत्पर्याप्तनारकाणाम् । त्रिंशत्पर्याप्तमनुष्यदेवानामेकत्रिंशदुद्योतयुक्तानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां भवति । सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च न सम्भवति, यतो मध्यपर्याप्तिकाले सास्वादनत्वं न भवति, तौ चोदयावुत्पत्तिकालान्तरभाविनावतो न भवति । ते एवैकविंशत्याद्याः नव चतुर्विंशत्युदयरहिता अष्टावविरते भवन्ति । कथं? चतसृष्वपि गतिषु संज्ञिपूत्पद्यमानस्यैकविंशत्याद्याः स्वोदया भवन्ति, नचैकेन्द्रियेषु तस्योत्पत्तिरतश्चतुर्विंशत्युदयो न भवति, चतुर्विंशतिपञ्चविंशत्युदयरहितास्त एवैकविंशत्याद्या नव सयोगिनः सप्त भवन्ति, विंशतिः समुद्घाते भणिष्यति, एकषट्सप्ताष्टनवविंशतयोऽपि समुद्घाते योगनिरोधे वा, त्रिंशत्सामान्यकेवलिनः एकत्रिंशत्तीर्थकरस्येति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

पणवीसाई देसे, छव्वीसूणा पमत्ति पुण पंच । गुणवीसाई मीसे तीसिगुतीसा य अपमत्ते ॥ ७६ ॥

व्याख्या—पञ्चविंशत्याद्याः सप्तोदया देशविरते षड्विंशत्या हीनाः षट् भवन्ति, पञ्चसप्ताष्टनवविंशतय उत्तरवैक्रियं

कुर्वतो भवन्ति, त्रिंशत्तिर्यग्मनुष्ययोः पर्याप्तकयोरेकत्रिंशदुद्योतमनुभवतस्तिरश्चो भवति । प्रमत्ते पञ्चविंशत्याद्याः षड्विंशत्या हीनाः पञ्च भवन्ति, न षष्ठः एकत्रिंशदुदयः, यतस्तिर्यग्भवस्थस्य स संनिरावर्तनं भवति । पुनः शब्दाधिक्यात् तस्योत्तरवैक्रियमाहारकं वा कुर्वतः पञ्चसप्ताष्टनवविंशतयो भवन्ति, त्रिंशदुदयो मनुष्ययोग्य एवेति । एकोनत्रिंशदाद्यास्त्रयः सम्यग्मिथ्यादृष्टौ उदया भवन्ति, एकोनत्रिंशत् नारकस्य, त्रिंशदुदयो देवमनुष्यतिर्यग्भवस्थस्य, एकत्रिंशदुदयस्तिर्यग्भवस्थस्यैव । एकोनत्रिंशत्त्रिंशतावप्रमत्तस्य उत्तरवैक्रिये आहारके वा प्रमत्तेन निष्पादिते यदाऽप्रमत्ततां भजति, तदैकोनत्रिंशत् त्रिंशन्मनुष्यस्य भवत्येव । तु-शब्दादपूर्वकरणबादरसूक्ष्मोपशान्तक्षीणकषायेष्वपि त्रिंशन्मनुष्यत्वात् तेषामिति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

अट्ठ नवो अजोगिस्स वीसओ केवलीसमुग्घाए । इगवीसो पुण उदओ भवंतरे सव्वजीवाणं ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अष्टकोदयः सामान्यायोगिनो, नवोदयः तीर्थकरायोगिनो भवति । विंशदुदयः सामान्यकेवलिनः समुद्घाते एकविंशत्युदयः पुनस्तीर्थकरस्य समुद्घाते, अथवा एकविंशत्युदयः पुनः भवान्तरे जन्मसङ्क्रमे सर्वजीवानां भवति इतिगाथार्थः॥७७॥

चउवीसाई चउरो उदया एगिंदिएसु तिरिमणुए । अडवीसाइ छव्वीसा एक्केक्कूणा विउव्वंति ॥ ७८ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशत्याद्याश्चत्वार एकेन्द्रियेषु भवन्ति, चतुष्पञ्चषट्सप्तविंशतय इति । एकविंशतिर्भवान्तरे सर्वेषामुक्तैव । अष्टाविंशत्याद्याश्चत्वारः षड्विंशत्युदयश्चैव पञ्चोदयास्तिर्यक्षु मनुष्येषु च भवन्ति । तयोरुत्तरवैक्रियमाहारकं वा कुर्वतोरेकैकप्रकृत्या संहननरूपया हीनास्तथैव पञ्चसप्ताष्टनवविंशतयो भवन्ति । त्रिंशदुदयश्च भवति, यतस्तयोरुद्योतोदयोऽपि भवति, चशब्दादेकेन्द्रियेषु वैक्रियकालेऽपि तदवस्था एव स्वरूपेणैव संहननाभावादिति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

गइआणुपुव्विजाईथावरदुभगाइतिण्णि धुव उदया । एगिंदियइगिवीसा सेसाणवि पगइ पच्चासो ॥ ७९ ॥

व्याख्या—गत्युदयो भवान्तरेऽपि जीवस्य नापसरति, यतोऽन्यतरगत्यभिधानं संसारस्थस्यावस्थितम् । अव्यक्तोच्चारणं सर्वासां स्याधिकारव्यापनार्थम्, आनुपूर्व्युदयस्तत्रैव भवति। अत्र चाङ्गीकृता तिर्यग्गतिस्ततस्तदानुपूर्वी, इन्द्रियोदयश्च भवान्तरे भवति, यतोऽनुदये अतीन्द्रियत्वात् संसारित्वं भवति। अत्रैकेन्द्रियत्वमधिकृतं तत्सहचरं स्थावरं सूक्ष्मं चाभिधानं भवति। अपर्याप्ताभिधानं यद्यप्यन्तराले भवति, तथापि सर्वेन्द्रियसहचरम्। दुर्भगानादेयायशसामुदयो यद्यप्यन्तराले भवति, तथापि न नियमः, यतस्तद्विपक्षाणामपि पर्याप्तसहचराणां भवति । ध्रुवोदया नाम्नो द्वादश कास्ताः ? निर्माणस्थिरास्थिरतैजसकार्मणवर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघुशुभाशुभप्रकृतयः, एता भवान्तरेऽपि स्वोदयं न मुञ्चन्त्येवमेवैकेन्द्रियाणामेकविंशतिरुदितैव । साधारणप्रत्येकत्वे शरीराभावे कस्य भवतः, तयोः शरीरस्य विशेषणत्वात् । उपघातमपि शरीराभावे न भवति, घात्यघातकाभावात् । संस्थानमपि तदाकार एवेति। किमुक्तं भवति–साधारणप्रत्येकोपघातसंस्थानानि शरीरपञ्चमानि विवक्षितस्थानप्राप्तौ प्रादुर्भवन्ति, नान्तराले, शरीरप्राप्त्यधिकानि भवन्ति, पञ्चानामेषामनुदयादपर्याप्तकसप्तविंशतेरेकाधिका सप्तला च द्वौ भङ्गौ सूक्ष्मबादरभेदादपर्याप्तकैकविंशतिरिति। पर्याप्तकविवक्षया तु त्रयो भङ्गाः, कथम् ? पर्याप्तकैकेन्द्रियवामलता द्वात्रिंशत्प्रकृत्यात्मिका, षड्विंशतेः कारणं प्रागुक्तम्, पराघातोच्छ्वासातपोद्योताः शरीरप्राप्तेरप्युत्तरकाले प्रादुर्भवन्ति, अतोऽत्र द्वितीयमभ्यधिकम् । बादरसूक्ष्माभ्यां द्वौ भङ्गौ, तौ न द्वाप्यपसि, यशस्त्वेकः, यतः न सूक्ष्मत्रिकेण सह यशस उदयो भवति । द्वेऽपर्याप्तकैकविंशती तिस्रः पर्याप्तकैकविंशतयः, एवं पञ्चेति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

सा आणुपुव्विहीणा अपज्जएगिंदितिरियमणुयाणं । पत्ते उवघायसरीरहुंडसहिया उ चउवीसा ॥ ८० ॥

व्याख्या—सा भवान्तरे एकविंशतिरानुपूर्विकाया हीना विंशतिर्भवति, यतस्तस्यास्तत्रैवोदयः, नान्यत्र। अपर्याप्तकानामेकेन्द्रियाणां तिरश्चां द्वीन्द्रयाणां (यादीनां) मनुष्याणां संज्ञ्यसंज्ञिरूपाणां प्रत्येकोपघातशरीरहुण्डसंस्थानैः सहिताश्चतुर्विंशतिर्भवति। अपर्याप्तकविवक्षया चत्वारो भङ्गाः, कथं? अपर्याप्तकैकेन्द्रियलतायाः सप्तविंशतेश्चतुर्विंशतिरुदितैव आनुपूर्विका त्यक्तैव शेषे द्वेऽभ्यधिके सप्तत्ने च बादरसूक्ष्माभ्यां द्वौ भङ्गौ तौ प्रत्येके साधारणे चैवं चत्वारः। पर्याप्तकविवक्षया सप्त भङ्गाः, कथं? तद्वामलतायां द्वात्रिंशत्प्रकृतयः, तस्याः पञ्चविंशतेः कारणं प्रागुक्तम्, परोपघातोच्छ्वासातपोद्योता यद्यपि पर्याप्तकसहचराः, तथापि ते द्वीन्द्रियपर्याप्तेरुत्तरकाले प्रादुर्भवन्ति, अतस्तिस्रोऽधिकाः सप्तत्नाश्च प्रत्येकसाधारणाभ्यां द्वौ भङ्गौ, तौ यशस्ययशसि चैवं चत्वारः, भूयः सूक्ष्माभ्यां द्वौ तावयशसि, यशसा सह न सूक्ष्मस्योदय इति षड्भङ्गाः, सप्तमो हि वायुकायिकस्योत्तरवैक्रियं कुर्वतः यद्यपि पर्याप्तकलतायां वैक्रियशरीरं नाभिहितम्, तथापि सप्तमभङ्गो भवत्येव, अनभिधाने कारणम्, यतस्तत्स्थावरकाये वायुकायिकानामेव त्रसकाये संज्ञिनामेव तयोरपि कादाचित्कम्, अत उभयलतास्वनभिधानम्, पृथक् सूत्रेणाभिहितमेव, "[1]दुभगाइणं उदये" इत्यादिना बादरपर्याप्तवायुकायिकस्य दुर्भगादीनामुदये भवति सूक्ष्मत्रिकसुभगादित्रिकपरावर्तनरहितत्वादेको भङ्गः। सप्त पर्याप्ते चत्वारोऽपर्याप्ते, एवं चतुर्विंशत्युदये एकादशभङ्गा भवन्ति तुशब्दात्तिर्यग्मनुष्याणां द्वा द्वावायुदयौ पर्याप्तापर्याप्तकयोः साधारणौ ज्ञेयाः पर्याप्तकानामेव देवनारकाणां तु सर्वेऽपीति गाथार्थः ॥ ८० ॥

---

१ गाथा. ७१

परघायसासआयवजुत्ता पण छक्कसत्तवीसा सा । संघयणअंगजुत्ता चउवीस छवीसमणुतिरिए ॥ ८१ ॥

व्याख्या—सैव चतुर्विंशतिः पराघातयुक्ता पञ्चविंशतिर्भवति, सा च पर्याप्तकस्यैव, यतः पराघातं पर्याप्तसहचरलतोपरि विशेषेणाभिहितं तदुभयसन्ध्युदयप्राप्तमपि । सप्त भङ्गाः, प्राग्वत् पञ्चविंशतिरुदितैव उच्छ्वासातपोद्योतानुपूर्विकाणां कारणं कथितमेव, शेषास्तिस्रोऽधिकाः, सप्तत्वाश्च प्रत्येकसाधारणाभ्यां बादराभ्यां द्वौ भङ्गौ यशसि अयशसि च चत्वारोऽयशसो भङ्गद्वयं तत्सूक्ष्माभ्यां ताभ्यामेव षड्भङ्गाः, सप्तम उत्तरवैक्रियस्येति । सैव चतुर्विंशतिः पराघातोच्छ्वासयुक्ता षड्विंशतिर्भवति, उच्छ्वासं षड्विंशतितममधिकृत्य त एव सप्त भङ्गाः, उद्योतमधिकृत्य चत्वारो भङ्गाः, कथं ? प्रत्येकसाधारणाभ्यां बादराभ्यां द्वौ भङ्गौ तौ यशस्ययशसि चैवं चत्वारः, सूक्ष्मस्योद्योतेन सह उदयो नास्ति । यथातपं च षड्विंशतितमं ततो द्वौ भङ्गौ यशोऽयशोभ्यां यत उक्तम् ' [1]'उज्जोयआयवाण ' मित्यादि, एवं षड्विंशत्युदये त्रयोदश भङ्गाः । सैव चतुर्विंशतिः पराघातोच्छ्वासोद्योतयुक्ता सप्तविंशतिर्भवति, अत्र भङ्गकषट्कं, कथं ? सप्तविंशतिरुदितैव सूक्ष्मातपानुपूर्विकाभिः सहोद्योतस्योदयो न भवति, शेषयुग्ममधिकं वामलतायाम् । बादरप्रत्येकसाधारणाभ्यां द्वौ, तौ यशस्ययशसि चैवं चत्वारः, यदा तु पुनः सप्तविंशतितममातपं भवति, तदा द्वौ भङ्गौ सूक्ष्मत्रिकोद्योतानुपूर्विकाभिः सहातपस्योदयो न भवति, शेषा वामलतायामेका यशोऽयशोभ्यां द्वौ भङ्गौ, एवं षट् सर्वेऽप्येकेन्द्रियोदयविकल्पाः द्विचत्वारिंशत्, एकविंशत्याद्येपूदयेषु पञ्चैकादश सप्त त्रयोदश षडिति ५। ११। ७। १३। ६। एकत्र ४२। द्वीन्द्रियस्यैकविंशतिः तिर्यग्गतिस्तदानुपूर्वी द्वीन्द्रियजातिस्त्रसबादरापर्याप्तदुर्भगानादेयायशांसि नामध्रुवोदया द्वादश

[1] गाथा ६९ ।

प्रागुक्ता एव, अत्र त्रयो भङ्गाः, कथं ? अपर्याप्तकसप्तविंशतिरेकविंशतिरुदितैव प्रत्येकोपघातसंस्थानसंहनननौदारिकतदङ्गोपाङ्गानि उत्पत्तिस्थानप्राप्तस्य प्रादुर्भवन्ति, नापान्तराले, कार्मणयोगित्वाज्जीवस्य अपर्याप्तकविवक्षया सपत्नाभावदेक एव भङ्गः। पर्याप्तकस्य द्वौ, कथं ? चतुर्विंशत् एकविंशतिरुदितैव षण्णां कारणमुक्तमेव पराघातविहायोगत्युच्छ्वाससुस्वरदुःस्वरोद्योताः स्वशरीरेन्द्रियपर्याप्तेरप्युत्तरकाले प्रादुर्भवन्ति, एवं दक्षिणलतायामेकाधिका सपत्ना च यशोऽयशोभ्यां द्वौ भङ्गौ, [1]द्वयोरप्येवं त्रय इति। सैवैकविंशतिरानुपूर्व्या हीना प्रत्येकोपघातौदारिकशरीरहुण्डसंस्थानसहिता चतुर्विंशतिर्भवति, साप्यौदारिकाङ्गोपाङ्गसंहननयुक्ता द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञितिरश्चां मनुष्याणां पर्याप्तकानां अपर्याप्तकानां च योग्या षड्विंशतिर्भवति। अस्यामपि त्रयो भङ्गाः, अपर्याप्तषड्विंशतिरुदितैवानुपूर्वी त्यक्त्वैव दक्षिणलता सप्तविंशतिरशेपत्वादेको भङ्गकः, पर्याप्तकविवक्षया द्वौ, कथं ? सप्तविंशतेः कारणमुक्तमेव पराघातविहायोगत्युच्छ्वाससुस्वरदुःस्वरोद्योताः शरीरमात्राप्तावपि स्वपर्याप्तेरसम्भवात् नोदयं गच्छन्ति, एवं चतुर्विंशत एका यशोऽयशोभ्यां द्वौ भङ्गौ, [2]द्वयोरप्येवं त्रय इति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

परघायखगइजुत्ता अडवीसा गुणतीस सासेणं। तीसा सरेण सुज्जोव तित्थतिरिमणुय इगतीसा ॥ ८२ ॥

व्याख्या–सैव षड्विंशतिः पराघाताशुभविहायोगतियुता अष्टाविंशतिर्भवति, द्वावस्यां भङ्गौ, पर्याप्तकविकलेन्द्रियदक्षिणलतायां चतुर्विंशतो मध्यात् त्रयस्त्रिंशदुक्तार्थैव यशोऽयशोभ्यां द्वौ भङ्गाविति। सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासमात्राप्तावेकोनत्रिंशत्, उद्योतोदयाद्वा, यशोऽयशोभ्यां द्वौ द्वौ भङ्गावेवमेकोनत्रिंशदुदये चत्वार इति। सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासस्वराभ्यां युक्ता त्रिंशत्, उच्छ्वासोद्योताभ्यां वा

१–२ त्रिचतुरिन्द्रिययोः

युक्ता त्रिंशद् भवति । अस्यां षड् भङ्गाः, कथं ? त्रिंशदुदितैवानुपूर्व्युद्योतयोरनुदये द्वे अधिके सपत्ने च, सुस्वरदुःस्वराभ्यां द्वौ, तौ यशस्ययशसि च, एवं चत्वारः, आनुपूर्वीस्वरानुदयादेकाधिका यशोऽयशोभ्यां द्वावेवं षड्भङ्गा इति,। सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासस्वरोद्योतैः, सहैकत्रिंशद् भवति, आनुपूर्व्युदयो नास्ति, सुस्वरदुःस्वराभ्यां द्वौ, तौ यशस्ययशसि च एवं चत्वार इति । एकविंशत्यादिषु षट्स्वप्युदयेषु द्वाविंशतिर्भङ्गाः त्रित्रिद्विचतुः षट् चत्वार इति । एवं त्रिचतुरिन्द्रिययोरिन्द्रियकृतो विशेषः, उदया भङ्गाश्च त एव । एवं च विकलेन्द्रियेषु षट्षष्टिरुदयविकल्पा इति, ।३।३।२।४।६।४।२२। त्रिष्वपि ६६।। पञ्चेन्द्रियतिरश्चामुदयमाह्–तिर्यग्गतिस्तदानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरापर्याप्तदुर्भगानादेयायशांसि द्वादश नाम ध्रुवोदया एषा भवान्तरे एकविंशतिरत्र नव भङ्गकाः, कथं ? अपर्याप्तकसप्तविंशतेरेकविंशतिरुदितैव शरीरसहचराणां षण्णामुदयो नास्ति, प्रत्येकोपघातहुण्डसंस्थानान्त्यसंहननाङ्गोपाङ्गौदारिकाण्येतानि षट्, एवं स्तायामधिकप्रकृत्यभावादपर्याप्तकविवक्षया एको भङ्गः । सप्तचत्वारिंशत् पर्याप्तलतायां तत्रैकविंशतिरुदितैव त्रयोविंशतेरुत्पत्तिस्थानभावादुदयो नास्ति । संहननसंस्थानौदारिकद्विकोद्योतखगतिद्विकस्वरद्विकोपघातत्रिकप्रत्येक इति २३। शेपास्त्रयः सपत्ना दुर्भगसुभगाभ्यां द्वौ, तावनादेये आदेये चैवं चत्वारः, ते यशस्ययशसि चैवमष्टौ (पर्याप्तकस्यापर्याप्तकस्यत्वेकः सर्वासामप्रशस्तत्वात्)पर्याप्तकापर्याप्तकयोरेवं नवेति ९ । यस्तु पुनरेकेनैव समयेन जीव उत्पत्तिस्थानमवाप्नोति तस्यैकविंशत्युदयो न भवति, सैवैकविंशतिरानुपूर्विका हीना प्रत्येकोपघातौदारिकतदङ्गोपाङ्गान्त्यसंहननहुण्डसंस्थानयुक्ता षड्विंशतिर्भवति, अपर्याप्तकविवक्षया प्राग्वदेको भङ्गः । पर्याप्तकविवक्षया द्वे शते साष्टाशीते, कथं ? षड्विंशतिरुदितैव आनुपूर्वीं त्यक्त्वा पराघातोच्छ्वासोद्योताः स्वरखगतिद्विके सप्तैता नाम्नाप्युदयं यान्ति, शेषाः सप्तचत्वारिंशतस्त्रयोदशाऽधिकाः, सुभगदुर्भगाभ्यां द्वौ, तावनादेये आदेये चैवं

चत्वारस्ते यशस्ययशसि चैवमष्टौ, तेऽप्येकैकसंस्थानेऽतोऽष्टचत्वारिंशतं तेऽप्येकैकसंहनने अतो द्वे शते अष्टाशीते पर्याप्तापर्याप्तेः कथोनंवाशीते द्वे शते २८९ । सैव षड्विंशतिः परायातविहायोगतियुक्ता अष्टाविंशतिर्भवति । अत्राप्यष्टाविंशतिरुदितत्वानुपूर्वीः स्वरद्वयोच्छ्वासोद्योतपञ्चकानुदयः सप्तचत्वारिंशतश्चतुर्दशाधिकाः सुभगादित्रयेणाष्टौ भङ्गाः, ते शुभखगतो अशुभायां चैवं षोडश ते संस्थानभेदात् षण्णवतिः, भूयः संहननभेदात् पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि ५७६ । सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासयुक्ता एकोनत्रिंशदत्रापि अष्टाविंशतिवत् पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि । अथवोद्योतयुक्ताऽष्टाविंशतिरेकोनत्रिंशद् भवति, तत्रापि भङ्गास्तावन्त एव एवमेकोनत्रिंशदुदये एकादशशतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासस्वराभ्यां युक्ता त्रिंशद् भवति, आनुपूर्वी-उद्योतानुदयात् सप्तचत्वारिंशतः शेषाः पञ्चदशाधिकाः सप्तत्याश्च, सुस्वरादिभिर्युग्मैः षोडश भङ्गाः, विहायोगतिभेदात् द्वात्रिं-शत्संहननभेदात् द्विनवतं शतम्, तदपि संस्थानभेदादेकादशशतानि द्वापञ्चाशदधिकानि, अथवा सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासो-द्योतयुक्ता त्रिंशद् भवति । अत्र स्वरयुग्माभावात् प्राग्वत्पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि भङ्गानाम्, त्रिंशदुदये सप्तद-शशतान्यष्टाविंशत्यधिकानीति । सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासस्वरोद्योतैर्युक्तैकत्रिंशद् भवति, अत्रापि सुस्वरादिचतुर्युग्मानि, पञ्चमविहायोगतियुग्मं द्वात्रिंशदेतैर्भक्ताः, संहननभेदात्, द्विनवतं शतं, संस्थानभेदादेकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि । एवं सर्वेष्वपि पञ्चेन्द्रियतिर्यगुदयेषु एकोनपञ्चाशच्छतानि षडधिकानि । एकविंशत्यादिषु । ९ । २८९ । ५७६ । ११५२ । १७२८ । ११५२ । ४९०६ ॥ ८२ ॥ भूयो गाथास्ता एव वक्तव्या इति । तैरेव सूत्रैर्मनुष्योदयानाह–मनुष्यगतिः तदानु-पूर्वी पञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरापर्याप्तदुर्भगानादेयायशांसि नामध्रुवोदया द्वादशैता भवान्तरे वक्रगतावुदयमुपयान्ति, अपर्या-

प्तविवक्षया एको भङ्गः, पर्याप्तकविवक्षयाप्येवं नव चक्रोभयलतयोर्देक्षिणयोर्ज्ञेयाः प्राग्वदिति। सैवैकविंशतिरानुपूर्वी हीना प्रत्येकोपघातौदारिकतदङ्गोपाङ्गहुण्डान्त्यसंहननैर्युक्ता षड्विंशतिर्भवति, अपर्याप्तकविवक्षया अत्राप्येको भङ्गः, पर्याप्तकविवक्षया दुर्भगादिव्यत्यासात् संहननसंस्थानभेदाच्च प्राग्वत्, द्वे शते ऽष्टाशीतिरुभयोरपि द्वे शते नवाशीते। सैव षड्विंशतिः पराघातविहायोगतियुक्ता अष्टाविंशतिर्भवति, अत्र पर्याप्तकस्य प्रागुक्तं शतद्वयमष्टाशीतम्, तद्विहायोगतिभेदाद् व्याहतं पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि भवन्ति। सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासयुक्तैकोनत्रिंशद् भवति। अत्रापि विशेषाभावादष्टाविंशतेरिव पञ्चशतानि षट्सप्ततिः, अत्रोद्योतोदयो न भवति, मनुष्यत्वादिति। सैवैकोनत्रिंशत्स्वरयुक्ता त्रिंशद् भवति, त एवैकोनत्रिंशदुदयभङ्गाः स्वरभेदात् द्विगुणीभवन्ति, एकादशशतानि द्वापञ्चाशदधिकानि। एकविंशत्यादिषु।९।२८९।५७६।११५२। सर्वे २६०२। एते सामान्यमनुष्योदयाः तीर्थङ्करमेकत्रिंशत्तमं तत्तु तस्यैवोदयेऽभिधास्यति, भूयो गाथाचतुष्टयार्थः॥ ७९ ॥८०॥ ८१ ॥ ८२ ॥

तिरिउदयछव्वीसाई संघयणविवज्जियाउ ते चेव। उदया नरतिरियाणं विउव्वगाहारगजईणं ॥ ८३ ॥

व्याख्या—तिरश्च उदयाः षड्विंशतिरष्टाविंशत्याद्याश्च ये ते एव संहननप्रकृतिवर्जिता उत्तरवैक्रियशरीरिणां आहारकशरीरिणां च भवन्ति, तिरश्चां मनुष्याणां च। तथाऽऽहारकयतीनां मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातिः त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकशुभगादेययशांसि ध्रुवोदया द्वादशोपघाताहारकद्विकचतुरस्राण्येताः पञ्चविंशतिराहारकसंयतानाम्। अत्रैको भङ्गः, दुर्भगादीनां गुणप्रत्ययेनं चानुदयात्। सैव पञ्चविंशतिः पराघातप्रशस्तविहायोगतियुक्ता सप्तविंशतिर्भवति, अत्राप्येको भङ्गः। सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासयुक्ता उद्योतयुक्ता वाष्टाविंशतिर्भवति, उभयोरप्येकैको भङ्गः २। सैवं सप्तविंशतिरुच्छ्वासस्वराभ्यां युक्ता

एकोनत्रिंशदथवा उच्छ्वासोद्योताभ्यां युक्ता एकोनत्रिंशद् भवति, उभयोरप्येकैको भङ्गः । सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासस्वरो-द्योतयुक्ता त्रिंशद् भवति, अत्राप्येको भङ्गः, एवं सर्वोदयेषु सप्त भङ्गाः । एवमुत्तरवैक्रियाणामपि यतीनां सप्तैव भङ्गाः । आह–दुःस्वराप्रशस्तविहायोगतिभेदात् कथं चतुर्दश २ न भवन्ति ? अत्रोच्यते–यद्यपि मनुष्यगत्या सहोदयो विशेषसूत्रेणा-नयोः प्रदर्शितस्तथापि देवगतिसहचरावेतौ प्रदर्शितावप्रशस्तविहायोगतिदुःस्वरौ न तस्याः सहचारा अतः सप्तैव भङ्गाः, यतो मिथ्यादृष्टीनामपि न वैक्रियोदयेऽप्यनयोरुदयप्राप्तोऽप्युदयो भवति । आह–नारकाणां भवत्येव, अत्रोच्यते, नरकगतिसहचर-वैक्रियस्य तयोरेव तत्र तद्गतिप्राधान्याद् भवत्येवाप्रशस्तम्, एवं तत्राप्येको भङ्गः । अत्र गतिप्राधान्यं न, गुणवैक्रियो-रिति । अन्यच्च चतुर्गतिकानामुत्तरवैक्रियं भवति, तच्च यद्यपि देवनारकगत्योः सहचरमुक्तम्, तथाप्यनेन विशेषसूत्रेण तिर्यग्मनु-ष्यगतिसहचरमपि भवति, विवक्षितकालेन तिर्यग्मनुष्यविशेषणभूतानां सहचरप्रकृतीनां किमुक्तं भवति–चतसृष्वपि गतिषु यदुत्तरवैक्रियतैव तस्य गतिभेदाद् भेदो, नान्यो विशेषः । देवनारकयोर्वैक्रियोत्पत्तौ एकविंशत्युदयोऽधिको भवति, ऋजुगता-वुभयोरपि पञ्चविंशत्याद्याः, अतो नारकदेवयोर्नोत्तरवैक्रियमुक्तमितरयोर्विशेषेणोक्तमिति । पञ्चेन्द्रियजातित्रसादिचतुष्कं सुभगादित्रयं ध्रुवोदया द्वादशोपघातवैक्रियं तदङ्गोपाङ्गं चतुरस्रसंस्थानं मनुष्यगतिस्तिर्यग्गतिर्वा एताः पञ्चविंशतिर्वैक्रिय-करणादायुदयमुपगच्छन्ति, यतः औदारिकशरीरं परित्यज्य कार्म्मणयोगेन वैक्रियशरीरं करोति, तत्सहचराः शेषाः, अत्र द्वौ भङ्गाः, कथं ? पञ्चविंशतिर्यदि तैव आनुपूर्विकाया अन्तरगतेरभावादनुदयः, पराघातविहायोगत्युच्छ्वासस्वरोद्योतानामुदय उपरिसपर्यान्तरु आहारकद्विकं संयतानामेव नियतं भवति, शेषं दुर्भगादिप्रत्ययाद् द्वौ भङ्गाः, पराघातविहायोगतियुक्ता सैव पञ्चविंशतिः सप्त-

विंशतिर्भवति। अत्रापि त एवाष्टौ भङ्गाः, नामशस्तविहायोगतेरुदयः। सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासेनोद्योतेन वा युक्ताष्टाविंशतिर्भवति, उभयत्राप्यष्टावष्टौ भङ्गाः, एवं षोडश। सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासस्वराभ्यां युक्ता उच्छ्वासोद्योताभ्यां वा युक्ता एकोनत्रिंशद् भवति, अत्रापि उभयोरप्यष्टावष्टौ भङ्गाः, एवं षोडश। सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासोद्योतस्वरयुक्ता त्रिंशद् भवति, अत्राप्यष्टौ भङ्गा दुःस्वरोदयाभावादिति। एवं तिर्यग्गतौ षट्पञ्चाशन्मनुष्यगतावुद्योतस्यानुदयात् द्वात्रिंशद् भङ्गाः स्युः। ५६।३२। इति गाथार्थः ॥८३॥

देवाणं सव्वेविहु त एव विगलोदया असंघयणा। संघयणुज्जोयविवज्जिया उ ते नारएसु पुणो ॥ ८४ ॥

व्याख्या—देवानां य एव विकलेन्द्रियाणामुदया एकविंशत्याद्यास्त एव संहननवर्जिता भवन्ति, प्रकृतिव्यत्यासाद् देवगतिस्तदानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिः त्रसाद्यास्तिस्रः सुभगाद्याश्च, द्वादश ध्रुवोदया एषा देवानां भवान्तरे एकविंशतिरत्रापि दुर्भगादिव्यत्यासादष्टौ भङ्गाः। शेषा देवगतावपि उत्तरवैक्रियवत् षट्पञ्चाशदेव देवगतौ सर्वेऽपि चतुःषष्टिः।६४। त एव विकलेन्द्रियोदयाः संहननोद्योताभ्यां वर्जिता नारकोदया भवन्ति, नरकगतिस्तदानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिः त्रसाद्यास्तिस्रः दुर्भगाद्याश्च द्वादश नामध्रुवोदया एषा नारकाणां भवान्तरे एकविंशतिरेको भङ्गः, यतो नारकगत्या सह न सुभगादीनामुदयः। सैव एकविंशतिः मर्त्यैकोपघातवैक्रियशरीरतदङ्गोपाङ्गहुण्डसंस्थानयुक्तानुपूर्व्या हीना पञ्चविंशतिः अत्राप्येको भङ्गः, शेषपदस्थानानां नरकगत्या सहोदयाभावात्। सैव पञ्चविंशतिः पराघाताप्रशस्तविहायोगतियुक्ता सप्तविंशतिर्भवति, अत्राप्येको भङ्गः, प्रशस्तविहायोगतेरनुदयात्। सैव सप्तविंशतिरुच्छ्वासयुक्ता अष्टाविंशतिर्भवति, अत्राप्येको भङ्गः प्राग्वत्। सैवाष्टाविंशतिर्दुःस्वरयुक्ता एकोनत्रिंशद् भवति, अत्राप्येको भङ्गो नरकगत्या सह सुस्वरस्यानुदयादेव, नरकगतौ पञ्च भङ्गाः,। उत्तरवैक्रियेऽपि त एव। देवनारकाणां एकत्रि-

शत् भङ्गरहिता (नास्तीति तात्पर्यम्) इति गाथार्थः ॥ ८४॥

अयोगिप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह—

तसबायरपज्जत्तं सुभगाएज्जं पणिदिमणुयगई । जसकित्ती तित्थयरं अजोगिजिण अट्ठगं नवगं ॥ ८५॥

व्याख्या—त्रसबादरपर्याप्तानि सुभगादेयं पञ्चेन्द्रियजातिर्मनुष्यगतिर्यशःकीर्त्तिः सामान्यायोगिनोऽष्टावेता उदयमुपगच्छन्ति, अत्रैको भङ्गः, तीर्थकरायोगिनस्त एवाष्टौ तीर्थकरोदययुक्ता नवात्राप्येको भङ्ग इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

निच्चोदयपगइजुया चरिमुदया केवलीसमुग्घाए । संठाणेसुं सव्वेसु होंति दुसरा वि केवलिणो ॥ ८६ ॥

व्याख्या—"नित्योदयाभिः" ध्रुवोदयाभिः, द्वादशभिः प्रकृतिभिः युक्तौ चरमोदयौ अनन्तरप्रतिपादितौ, सयोगिनः समुद्घातकाले कार्मणयोगिनो द्वावुदयौ भवतः, यदा वेदनीयनामगोत्राणां प्रभूतकालावस्थानं मनुष्यायुष्कर्मणः स्वल्पकालं केवलज्ञानावलोकेनावलोकितं भवति, तदा समुद्घातं तेषां स्थितिसाम्यकरणाय सामान्यस्तीर्थंकरो वा व्रजति, स च यदा कार्मणयोगी सर्वलोकव्यापी भवति, तदा प्रागुक्ता अष्टौ ध्रुवोदया द्वादश सामान्यस्यैषा विंशतिरत्रैको भङ्गः। सतीर्थंकरा सैवैकविंशतिरत्राप्येको भङ्गः। संस्थानेषु सर्वेष्वपि भवन्ति, दुःस्वरा अपि केवलिनो, यदुक्तमप्युच्यते, तत्सामान्यकेवलिख्यापनार्थमिति गाथार्थः ॥८६॥

पत्ते उवघायउरालदुवयसंठाण पढमसंघयणा । छूढे छसत्तवीसा पुव्वुत्ता सेसया उदया ॥ ८७ ॥

व्याख्या—यदा कार्मणयोगी औदारिकमिश्रयोगी भवति, तदा प्रत्येकोपघातौदारिकशरीरतदङ्गोपाङ्गप्रथमसंहननचतुरस्रसंस्थानयुक्ता सैव विंशतिः षड्विंशतिर्भवति, अत्र संस्थानभेदात् षड्भङ्गाः। सैव षड्विंशतिस्तीर्थंकरयुक्ता सप्तविंशतिर्भवति,

तत्रैकः सर्वप्रशस्तो भङ्गः, सैव षड्विंशतिः पराघातविहायोगतियुक्ताष्टाविंशतिर्भवति, द्वादशात्र भङ्गाः संस्थानविहायोगति-भेदादिति । सैवाष्टाविंशतिस्तीर्थंकरयुक्ता एकोनत्रिंशदेकोऽत्र प्रशस्तो भङ्गः, उच्छ्वासेन वा युक्ता एकोनत्रिंशद् भवति, द्वादशात्र भङ्गाः प्राग्वदुभयोरपि त्रयोदश । सैवाष्टाविंशतिरुच्छ्वासस्वराभ्यां युक्ता त्रिंशद् भवति, अत्र चतुर्विंशतिभङ्गाः, संस्थान-विहायोगतिस्वरभेदादथवोच्छ्वासतीर्थंकरयुक्ताऽष्टाविंशतिः, त्रिंशद् भवत्यत्रैको भङ्गः प्रशस्तः, उभयोरपि पञ्चविंशतिः । सैवाष्टाविंशतिः उच्छ्वासस्वरतीर्थंकरयुक्ता एकत्रिंशद् भवति, प्रशस्तोऽत्रैको भङ्गः । सामान्यतीर्थंकरायोगिसयोगिनोरेकत्र द्वाषष्टि-र्भङ्गाः, किन्तु षड्विंशतौ षट् ६ । अष्टाविंशतौ द्वादश १२ । एकोनत्रिंशति द्वादश १२ । त्रिंशति चतुर्विंशतिः २४ । एवं चतुष्प-ञ्चाशद् भङ्गाः, सामान्यमनुष्योदयेषु गतार्थाः, प्राप्ताप्राप्तकेवलत्वादिति । भिन्ना अष्टयुक्ता एवेति, अष्टाविंशत्याद्याः पूर्वोक्ताः जन्मक्रमोक्ताः, ते च प्रदर्शिता एवेति गाथार्थः ॥ ८७ ॥

तित्थयरे इगतीसा तीसा सामण्णकेवलीणं तु । खीणसरे गुणतीसा खीणुस्सासम्मि अडवीसा ॥ ८८ ॥

व्याख्या—अथौदारिकयोगिनः तीर्थंकरस्यैकत्रिंशद् भवति, त्रिंशत्सामान्यकेवलिनाम्, स्वरनिरोधे तेषामेकोनत्रिंश-दुच्छ्वासनिरोधेऽष्टाविंशतिः, पराघातविहायोगतिनिरोधे षड्विंशतिः औदारिकमिश्रयोगिनः, कार्म्मणयोगिनो विंशतिः, पश्चादयोगित्वं प्रतिपद्यते, तुशब्दात् षड्विंशत्याद्या उदयाः स्थापिता इति गाथार्थः ॥ सर्वोदयविकल्पानां सप्तसप्ततिशतान्येक-नवतानि । ७७९१ । कथं ? द्विचत्वारिंशदेकेन्द्रियाणाम् षट्षष्टिर्विकलेन्द्रियाणाम् । पञ्चेन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशच्छतानि षडधि-कानि, तेषामेवोत्तरवैक्रियकाले षट्पञ्चाशदेवं तिर्यग्गतौ पञ्चसहस्राः सप्तत्यधिकाः । ५०७० । सामान्यमनुष्याणां षड्विंशति-

शतानि अधिकानि। तीर्थकरस्यायोगिनोऽष्टावाहारकस्य सप्त, उत्तरवैक्रियस्य पञ्चत्रिंशत् कथं ? तत्रैव सूत्रे दुभगाइदिक यादेतत् ज्ञापयति यथा-मनुष्यगतावुद्योतोदयो नास्ति, यस्तु देशविरतं यावदुक्तः, स तिरश्चामेव, कुतः ? एतदवसीयते, "[1]विरयाण देस-विरयाण' देशविरतस्य गुणप्रत्ययोक्तावपि। एवं हि चतुर्ष्वपि उदयेष्वेकैके दुर्भगादिभिरष्टावष्टौ भङ्गाः, एवं द्वात्रिंशत्। यतीनां तु गुणप्रत्ययो विशेषसूत्रोक्तः उद्योतोदयो अष्टाविंशत्यादिषूदयेषु भवत्येव तेषु दुर्भगादीनामनुदयादेकैको भङ्गः, एवं त्रयः। शेषा यतीनामितरासां च तुल्याः, एवं पञ्चत्रिंशत्, सर्वेऽपि मनुष्यगतौ षड्विंशतिशतानि द्विपञ्चाशदधिकानि। नरकगतौ पञ्च, देवगतौ चतुःषष्टिः। उत्तरवैक्रियेऽप्यनयोर्भङ्गास्त एवैवं सप्तसप्ततिशतानि एकनवशतानि ७७९१ सर्वोदयानां भङ्गसङ्ख्येति ॥ ८८ ॥

साहारणाउ मिच्छे सुहुमअपज्जत्तआयवाणुदओ। सासायणंमि थावरएगिंदियविगलजाईणं ॥ ८९॥

व्याख्या—साधारणनाम्न आरभ्य चतुःषष्टिप्रकृतीनां उदयो मिथ्यादृष्टौ भवति, पर्यायेण भिन्नकाले। मिथ्यादृष्टिषु वा सदे-वोच्यमानानां साधारणसूक्ष्मापर्याप्तकातपानां, सासादनेऽनन्तराश्चतस्रो वर्जयित्वा शेषाणां षष्ठीनामुदयः। स्थावरैकेन्द्रियविकले-न्द्रियजातीनामिति गाथार्थः ॥ ८९ ॥

सम्मे विउविछधस्स दुभगणाएज्जअजसपुवीणं। विरयाविरए उदओ तिरिगइउज्जोयपुवाणं ॥ ९० ॥

व्याख्या—सम्यग्मिथ्यादृष्टौ पूर्वोक्ता नव वर्जयित्वा तद्ग्रहणादानुपूर्वीचतुष्कं च वर्जयित्वा शेषाणामेकपञ्चाशतामुदयो भवति। अविरतसम्यग्दृष्टौ देवद्विकनारकद्विकवैक्रियद्विकमिति वैक्रियषट्कं दुर्भगानादेयायशोमनुष्यतिर्यगानुपूर्वीणां एताः पुरस्कृत्य

१ गाथा ७२।

पञ्चपञ्चाशत्प्रकृतीनामुदयः विरताविरते तिर्यग्गत्युद्योतपूर्वाणां पूर्वोक्तां विंशतिं परित्यज्य चतुश्चत्वारिंशतामुदय इति गाथार्थः॥९१॥

विरयापमत्तएसुं अंततिसंघयणपुव्वगाणुदओ। अप्पुव्वकरणमादिसु दुइयतइज्जाण खीणाओ ॥ ९१ ॥

व्याख्या—प्रमत्ताप्रमत्तयोरर्द्धनाराचकीलिकान्त्यसंहननाद्यानां द्विचत्वारिंशतां नामप्रकृतीनां उदयः 'अपूर्वकरणादिष्वि'ति अपूर्वकरणबादरसूक्ष्मकषायोपशान्तेषु, ऋषभनाराचनाराचाद्यानामेकोनचत्वारिंशतामुदयः क्षीणकषायसयोगिनो वक्ष्यमाणानामिति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

नामधुवोदयसूसरखगईओरालदु(ति)गपत्तेयं । उवघायतिसंठाणा उसभमजोगम्मि पुव्वुत्ता ॥ ९२ ॥

व्याख्या—नामध्रुवोदया '[1]णिम्माणथिराथिरे'त्याद्या द्वादश, सुस्वरविहायोगत्यौदारिकयुग्मत्रयं उपघातत्रयं चोपघातपराघातोच्छ्वासा इति, प्रत्येकं संस्थानषट्कं प्रथमसंहननं एता मिथ्यादृष्टेः सयोगिनं यावदुदयं गच्छन्ति । अयोगिनि पूर्वोक्ताः त्रसबादरपर्याप्तं सुभगादेयं पञ्चेन्द्रियजातिमनुजगतियशःकीर्त्तय इति एता अपि मिथ्यादृष्टेरारभ्य । आह–ध्रुवोदयानां सतीनामपि नामप्रकृतीनामयोगिनि कस्मादुदयो न भवतीत्यत्रोच्यते–काश्चित्प्रकृतयो भवविपाकिन्यो भवन्ति, ताभ्यो मनुजायुः भगवतो भवसद्भावादुदितम् । आनुपूर्व्यः क्षेत्रविपाकाः, तासां च भवान्तरादन्यत्र नास्त्युदयः । ध्रुवोदयाद्यानां षट्त्रिंशतां पुद्गलैर्विपाकः, तस्य च पुद्गलोपयोगो नास्त्येव भगवतः, अतः पुद्गलविपाकित्वान्न तासामुदयः । जीवविपाकिन्योऽपि घातिकर्मोद्भवाः क्षयं गताः, अघातिकर्मोदयास्तूदिता एव । सातासातयोरन्यतरदुच्चैर्गोत्रं च गतिभ्यो मनुजगतिः जातिभ्यः पञ्चेन्द्रियजातिः, त्रसादित्रयं सुभ-

[1] द्वार ३ गाथा १९

गादित्रयं चासां विपक्षा नोदयं यान्ति, जीवविपाकिन्योऽपि परावर्त्तमानत्वात् । सुस्वरदुःस्वरविहायोगत्युच्छ्वासाः यद्यपि जीवविपाकिनः तथापि ते कायसहचरिताः कायनिरोधान्निरुद्धाः, न विपाकोदयं यान्ति । तीर्थकरं तीर्थकरस्य यात्येवेति । आह कायनिरोधेन तदिन्द्रियाणामपि निरोधान्न जात्युदयो घटते, अत्रोच्यते–यद्यपि कायनिरोधात् द्रव्येन्द्रियनिरोधस्तथापि तदुदयो भवत्येव, यथा पञ्चेन्द्रियस्तदावरणतोऽनोदयादपश्यन्नपि अशृण्वन्नपि न विकलेन्द्रियः, पञ्चेन्द्रिय एव, तदुदयसद्भावात् द्रव्येन्द्रियाणां यद्यपि सयोगिनो दर्शनावरणक्षयोपशमाभावान्नेन्द्रियोपयोगस्तथापि भावेन्द्रियोदयात् (पञ्चेन्द्रियोऽयमिति व्यपदेशाव्याहतेः) पञ्चेन्द्रियत्वं भवत्येवेति 'विरते' प्रमत्ताप्रमत्तरूपे, आहारकद्विकस्योदयः पूर्वं प्रतिपादितः तीर्थङ्करं तीर्थकरकेवलिनो भवत्येवेति गाथार्थः ॥ ९२ ॥ ॥ उदयः समाप्तः ॥

सत्स्थानप्ररूपणामाह—

पिंडे तित्थगरूणे आहारूणे तहोभयविहूणे । पढमचउक्कं तस्स उ तेरसगखए भवे बीयं ॥ ९३ ॥

व्याख्या—नाम्नोऽशेषप्रकृतिसमुदायः पिण्डः, स च त्रिनवतिप्रमाणः प्रथमं सत्स्थानं भवति, तस्मिंस्तीर्थकरनामविहीने द्विनवतिस्तच्च द्वितीयं सत्स्थानम्, आहारकशरीरबन्धनसङ्घाताङ्गोपाङ्गान्याहारकचतुष्कं तेनाहारकचतुष्केनोनपिण्डे एकोननवतिः भवति, सा च तृतीयं सत्स्थानं भवति, "तथोभयविहीने" इति, आहारकचतुष्कतीर्थकराभ्यां विहीनपिण्डेऽष्टाशीतिर्भवति, एवं चतुर्थं सत्स्थानम्, एभिः चतुर्भिरपि प्रथमचतुष्कं समवसेयम् । पञ्चम्यर्थे षष्ठी, तस्मात्प्रथमचतुष्कात्प्रकृतित्रयोदशके क्षयं गते तेनैव क्रमेण द्वितीयचतुष्कं भवति, तस्य प्रथममशीतिर्द्वितीयमेकोनाशीतिस्तृतीयं षट्सप्ततिः, चतुर्थं पञ्चसप्ततिरिति गाथार्थः ॥९३॥

सुरदुगवेउव्वियगइदुगे य उवट्टिए चउत्थाओ । मणुयदुगे य नवट्ठय दुहा भवे संतयं एक्कं ॥ ९४ ॥

व्याख्या–चतुर्थसत्स्थानादष्टाशीतिलक्षणात् सुरद्विके समुद्वर्त्ति(लि)ते स्थितिक्षयाद्वा सद्भावाच्च्युते षडशीतिप्रमाणं प्रथममध्रुवं सत्स्थानं भवति, वैक्रियशरीरादिचतुष्के नरकगत्यानुपूर्व्योः सुरद्विके चोद्वर्त्ति(लि)ते स्थितिक्षयादसद्भूते वा चतुर्थसत्स्थानादशीतिप्रमाणं द्वितीयमध्रुवं सत्स्थानं भवति, सुरद्विकवैक्रियशरीरतदङ्गोपाङ्गबन्धनसङ्घातनरकद्विके मनुष्यद्विके चोद्वर्त्ति(लि)ते स्थितिक्षयादसद्भूते वा चतुर्थसत्स्थानादष्टासप्ततिप्रमाणं तृतीयमध्रुवसत्स्थानं भवति, नवाष्ट चैवं त्रयोदश सत्स्थानानि 'द्विधा' द्विप्रकारं तुल्यसङ्ख्यमप्येकं सत्स्थानं भवति, त्रयोदशप्रकृतिक्षयेऽपि क्षपकश्रेण्यामशीतिः प्रकृत्यष्टकोद्वर्त्त(ल)नादप्येकेन्द्रियेष्वशीतिरिति। तुशब्दोऽन्यमतसूचकः। पिण्ड इति त्र्युत्तरं शतं प्रथमं सत्स्थानम् । तस्मिन् पिण्डे तीर्थकरोने द्व्यधिकं (शतं) द्वितीयं सत्स्थानम् । आहारकसप्तकोने पिण्डे षण्णवतिः तृतीयं सत्स्थानम् । आहारकशरीरं १ तदङ्गोपाङ्गं २ आहारकाहारकबन्धनम् ३ आहारकतैजसबन्धनं ४आहारककार्म्मणबन्धनम्५ आहारकतैजसकार्मणबन्धनम् ६ आहारकसङ्घात ७ इति आहारकसप्तकम् । तीर्थकराहारकसप्तकोने पिण्डे पञ्चनवतिः चतुर्थं सत्स्थानम् । अत्राप्येतत् प्रथमचतुष्कम् । तस्मात्प्रथमचतुष्कात् त्रयोदशक्षये क्षपकश्रेण्यां द्वितीयचतुष्कं भवति, तस्यापि प्रथमं नवतिः सत्स्थानम्, द्वितीयमेकोननवतिः । तृतीयं त्र्यशीतिश्चतुर्थं द्व्यधिकाशीतिरिति द्वितीयचतुष्कम्। चतुर्थसंस्थानात् पञ्चनवतिप्रमाणात् सुरद्विके समुद्वर्त्ति(लि)ते त्रिनवतिरिति प्रथममध्रुवसत्स्थानम् । सुरद्विके वैक्रियशरीरतदङ्गोपाङ्गवैक्रियवैक्रियबन्धनवैक्रियतैजसबन्धनवैक्रियकार्मणबन्धनवैक्रियतैजसकार्मणबन्धनवैक्रियसङ्घातमिति वैक्रियसप्तके नरकद्विके चोद्वर्त्ति(लि) ते चतुर्थसत्स्थानाच्चतुरशीतिर्द्वितीयमध्रुवसत्स्थानं भवति । सुरद्विकवैक्रियसप्तके नरकद्विके चोद्वर्त्ति(लि)ते चतुर्थसत्स्था-

नाद् अशीतिस्तृतीयं अध्रुवसत्स्थानं भवति । नवाष्टौ चैवं त्रयोदश सत्स्थानानि भवन्ति, द्विधैकं सत्स्थानं अशीत्याख्यं भवति, क्षपकश्रेण्यां सांसारिकाणां चेति गाथार्थः ॥ ९४ ॥ तदेवमकृनित्रयोदशकमाह—

थावरतिरिगइदोदो आयावेगिंदिविगलसाहारं । नरयदुगुज्जोवाणि य दसाइमेगंततिरिजोगा ॥ ९५ ॥

व्याख्या—स्थावरद्विकमिति स्थावरं सूक्ष्मं च तिर्यग्गत्यानुपूर्व्यातपैकेन्द्रियविकलेन्द्रियजातयः, साधारणं नरकद्विकोद्योतानि आसां दसाद्याः प्रथमोपन्यस्ताः प्रकृतयः एकान्तेनैव तिरश्चां योग्याश्चशब्दादुदयमुदीरणां वाश्रित्य, नतु सद्बन्धावपि, यतस्ता-स्तयोस्सन्नन्धावाश्रित्यान्येषामपि भवन्तीति गाथार्थः ॥ ९५ ॥ अध्रुवसत्स्थानानां स्वामित्वमाह—

एगिंदिसु पढमदुगं वाऊतेऊसु तइयगमणिच्चं । अहवा पणतिरिएसुं तरसंतेगिंदियाईसुं ॥ ९६ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियेषु प्रथमं द्वितीयं चाध्रुवसत्स्थानं भवति, यत एकेन्द्रियेषु पञ्चमकारेऽपि भ्रमतो जीवस्यासङ्ख्येयपुद्गलपरावर्ताः स्थितिर्भवति, सुरद्विकस्य तु दससागरोपमकोटाकोट्याः स्थितिरतः प्रागसद् भवति, वैक्रियचतुष्कनरकद्विकयोर्विंशतिकोटाकोट्यः स्थितिस्तेषामपि स्थितिक्षयादसत्ता, न चतत्र वैक्रियषट्कस्य बन्धोऽस्त्यत एतद्द्विकमेन्द्रियेषु भावनीयम्, । वाय्वग्निकायिकेषु तृतीयमनित्यं भवति, ततस्तेषु मनुजद्विकमपि स्थितिक्षयादसद् भवति, न च तत्र तद् बध्यते, अथवा पञ्चेन्द्रियपर्यन्तेषु तिर्यक्षु भवति तत्सदेकेन्द्रियेभ्य आगतस्य यावन्मनुष्यद्विकाद्या न बध्यन्ते, तावत् नान्यासु तिसृषु गतिषु भवति, यतस्तासु न तेऽनन्तरमुत्पद्यन्ते । प्रथमद्वितीये अनित्यसत्स्थाने मनुष्येषु भवतः, पृथिवीजलवनस्पतिकायिकेभ्यो यतस्तेषूत्पद्यन्त इति गाथार्थः ॥ ९६ ॥ गतिषु सत्स्थानान्याह—

पढमं पढमगहीणं नरए मिच्छंमि अधुवतियजुत्तं । देवेसाइचउक्कं तिरिएसु अतित्थमिच्छसंताणि ॥ १७ ॥

व्याख्या—'पढमम्मि'ति प्रथमचतुष्कम्, प्रथमकसत्स्थानहीनं 'नरके' नरकगतौ भवति, मिथ्यादृष्टौ तदेव, प्रथमसत्स्थानहीनं प्रथमचतुष्कं अध्रुवस्थानत्रिकयुक्तं भवति. 'देवेष्वादिचतुष्कं' प्रथमचतुष्कम्, तिर्यक्षु वितीर्थानि मिथ्यादृष्टिसत्स्थानानि, अध्रुवत्रिकप्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे पञ्चैतानि । गत्युत्क्रमभणनान्मनुष्येषु तृतीयमध्रुवं वर्जयित्वा सर्वाण्यपि भवन्तीनि गाथार्थः ॥ १७ ॥ गुणेषु सत्स्थानान्याह—

पढमचउक्कं सम्मा धीयं खीणा उ बारसुहुमे य । सासणमीसि वितित्थं पढममजोगंमि अट्ठ नव ॥ १८ ॥

व्याख्या—प्रथमचतुष्कमविरतसम्यग्दृष्टेरारभ्योपशान्तं यावद् भवति । द्वितीयचतुष्कं क्षीणकषायादारभ्यायोगिनं यावत् भवति, क्षपके बादरकषाये सूक्ष्मकषाये च । सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योस्तीर्थकरोपलक्षिते प्रथमचतुष्कस्य द्वे स्थाने वर्जयित्वा शेषे द्वितीयचतुर्थे द्वे भवतः । अयोगिन्यष्टौ नवेति गाथार्थः ॥ १८ ॥

नाम्नो बन्धोदयसत्स्थानसंवेधमाह—

नवपंचोदय सत्ता तेवीसे पणवीसछव्वीसे । अट्ठ चउरट्ठवीसे नवसत्तिगतीसतीसे य ॥ १९ ॥

व्याख्या—नवोदयाः पञ्च सत्स्थानानि त्रयोविंशतिबन्धेऽपर्याप्तकैकेन्द्रियप्रायोग्ये, पञ्चविंशतिबन्धे तस्य च पर्याप्तकस्य प्रायोग्ये षड्विंशतिबन्धे च अपर्याप्तकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यप्रायोग्ये भवन्ति । एतदेव भावयति एकविंशत्याद्यान् पञ्च स्वोदयाननुभवमानाः एकेन्द्रियास्त्रयोविंशतिबन्धं बध्नन्ति २१-२४-२५-२६-२७ प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थेऽध्रुवत्रिकं

पञ्च सत्स्थानानि ९२-८८-८६-८०-७८ द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः षट् स्वोदयाननुभवन्तस्त्रयोविंशतिबन्धं बध्नाति, २१-२६-२८-२९-३०-३१ तान्येव पञ्च सत्स्थानानि मनुष्याः पञ्च स्वोदयानेकविंशत्याद्याननुभवन्त एकेन्द्रियप्रायोग्यं त्रयोविंशतिबन्धं बध्नन्ति, चत्वारि सत्स्थानानि भवन्ति, यतस्तृतीयाध्रुवं न मनुष्येषु सम्भवति । एकेन्द्रियप्रायोग्ये पञ्चविंशतिबन्धे षड्विंशतिबन्धे च प्रागुक्तं भवत्येव, विशेषमाह—ईशानपर्यन्ता देवाः षट्कोदयाननुभवन्त एकेन्द्रियप्रायोग्यं पञ्चविंशतिबन्धं षड्विंशतिबन्धं वा बध्नन्ति, प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे द्वे सत्स्थाने, यतो देवनारकेषु अध्रुवसत्स्थानानि न भवन्ति, पञ्चविंशतिबन्धं अपर्याप्ततिर्यक्त्रसानां पर्याप्तैकेन्द्रियाणां च प्रायोग्यां सकलतिर्यञ्चः स्वोदयाननुभवमाना बध्नन्ति, प्रागुक्तानि पञ्च सत्स्थानानि ९२-८८-८६-८०-७८ । एकेन्द्रियपर्याप्तकप्रायोग्यं पञ्चविंशतिबन्धं मनुष्या एकत्रिंशद्वर्जितान् स्वोदयाननुभवमाना बध्नन्ति, तृतीयाध्रुववर्जितानि तान्येव पञ्च सत्स्थानानि । मनुष्या एकत्रिंशद्वर्जितान् सर्वोदयाननुभवन्तः अपर्याप्तकत्रसप्रायोग्यं पञ्चविंशतिबन्धं बध्नन्ति, प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे द्वे सत्स्थाने, यस्तीर्थकरसत्कर्मा सूक्ष्मत्रिके नोत्पद्यते, प्रथमाध्रुवद्विकं च भवति ९२-८८-८६-८०, नारको नैषां बन्धक इति । अष्टाविंशतिबन्धे देवनारकप्रायोग्ये अष्टावुदयाश्चत्वारि सत्स्थानानि भवन्ति, एतदेव भावपति-तिर्यञ्चोऽकर्मभूमिजाः षट्स्वोदयाननुभवमानाः २१-२६-२८-२९-३०-३१ पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युदयौ चोत्तरवैक्रियकालेऽनुभवन्तो देवयोग्यमष्टाविंशतिबन्धं बध्नन्ति, प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे सत्स्थाने ९२-८८, यतस्तीर्थकरसत्कर्मा न तिर्यक्षु भवति, मनुष्या एकत्रिंशद्वर्जितान् स्वोदयाननुभवमानाः अष्टाविंशतिबन्धं बध्नन्ति, तेषां प्रथमचतुष्कमथमवर्जितं भवति । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां द्वितीयाध्रुवसत्कर्मणां स्वोदयाननुभवतां प्रथममध्रुवमुभयगतियोग्यमष्टाविंश-

तिबन्धं बध्नतां चतुर्थं सत्स्थानं भवतीति । एकोनत्रिंशद्बन्धे च नवोदया एकविंशत्याद्याः, सप्त सत्स्थानानि भवन्ति, प्रथमचतुष्कमध्रुवत्रिकम् । कथं? चतुर्गतिका अपि अविरताः स्वोदयाननुभवमानास्तिर्यक्प्रायोग्यं मनुष्यप्रायोग्यं चैकोनत्रिंशद्बन्धं बध्नन्ति, एवं हि नवोदया भाविता एव। सत्स्थानानि भावयति–देवोदयेषु प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे ।नारकोदयेषु तान्येव प्रथमवर्जितानि। तिर्यगुदयेषु तिर्यग्गतिसत्स्थानानि पञ्च। एकत्रिंशदुदये नाम्नो मनुष्या एकोनत्रिंशद्बन्धस्य अबन्धकाः, शेषेषूदयेषु षट्स्थानानि भवन्ति, कथं? तिर्यङ्मनुष्यप्रायोग्ये बन्धे बध्यमाने प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थेऽध्रुवद्वयं चत्वारि, देवप्रायोग्ये तु एकोनत्रिंशद्बन्धे बध्यमाने प्रथमचतुष्कस्य प्रथमतृतीये द्वे भवतः। त्रिंशद्बन्धं तिर्यक्प्रायोग्यं चतुर्गतिकाः स्वोदयाननुभवन्तो बध्नन्ति, एवं हि सिद्धा नवोदया एकविंशत्याद्याः। देवनारकोदयेषु द्वे सत्स्थाने प्रथमचतुष्कस्य द्वितीयचतुर्थे, तिर्यगुदयेषु अध्रुवत्रिकं [1]चैवं पञ्च, मनुष्योदयेषु तृतीयाध्रुववर्जितानि तान्येव। देवनारकास्तीर्थकरोपलक्षितं पर्याप्तमनुष्यप्रायोग्यं त्रिंशद्बन्धं स्वोदयाननुभवन्तो बध्नन्ति, तदा देवोदयेषु द्वे सत्स्थाने प्रथमचतुष्कस्य प्रथमतृतीये, नारकोदयेषु तृतीयमेव। देवप्रायोग्ये त्रिंशद्बन्धे मनुष्यैर्बध्यमाने प्रथमचतुष्कस्य प्रथमद्वितीये द्वे सत्स्थाने तीर्थकरस्य ध्रुवबन्धित्वात्। चशब्दाद्बन्धेष्वेवोदयसत्स्थानानां नियमो नोदयेषु सत्स्थानानाम्, यतोऽनादिषु तिर्यगुदयेषु तीर्थकरोपलक्षिते सत्कर्मणी (न) भवतः न च मनुष्योदयेषु तृतीयाध्रुवम्, न च नारकोदयेषु सम्पूर्णसत्कर्म, नच देवनारकोदयेषु अध्रुवत्रिकम् । एवं हि तदुक्तसङ्ख्या न सम्पूर्णतां यातीति गाथार्थः ॥ ९९ ॥

एक्केक्के इगतीसे एक्के एक्कुदय अट्ठसंतंसा । उवरयबंधे दस दस नामोदय संतठाणाणि ॥ १०० ॥

1 घातुकच्छे

व्याख्या—एकत्रिंशद्बन्धे एकमुदयस्थानं सत्स्थानं च, एकत्रिंशद्बन्धो देवमायोग्य एव, सचाप्रमत्तापूर्वकरणयोरेव भवति, तयोश्च नियमात् त्रिंशत्मकृत्युदयः, यद्यप्य प्रमत्तस्य वैक्रियाहारककाले एकोनत्रिंशदुदयः प्रतिपादितस्तथापि तस्मिन् स्वल्पकालिकेऽविशुद्धपरिणामजे च तीर्थकराहारकयोरबन्धादेकत्रिंशद्बन्धो न संभवति, सत्कर्म च प्रथममेव भवति तीर्थकराहारकयोरवश्यंभावित्वात् इति। यशःकीर्त्याख्ये एकप्रकृतिबन्धे उपशामकक्षपकयोश्च बादरसूक्ष्मयोरेक एवोदयः, त्रिंशत्मकृत्यात्मकः, अष्टौ सत्स्थानानि प्रथमचतुष्कमुपशामकानाम्, द्वितीयं क्षपकाणाम्। नाम्नो 'बन्धोपरमे' अबन्धकेषु दशोदया दश सत्स्थानानि यथा भवन्ति, तथा भावयति—उपशान्ते प्रथमचतुष्कम्, क्षीणकषायादिषु द्वितीयचतुष्कम्, अयोग्यन्तसमये नवाष्ट सत्स्थाने, दशवं भवन्ति सयोगिन्यष्टावुदया विंशत्येकविंशतिषड्विंशत्याद्याः प्रागभिहिता एव, अयोगिनि द्वावुदयौ नवाष्टाविति दशोदयाः। एवं हि नाम्नः सदुदयस्थानानि बन्धेन सहाभिहितानि कथितानि इति गाथार्थः ॥ १०० ॥ ॥ सदुदयबन्धो नाम्नः समाप्तः ॥

गुणस्थानेषु सदुदयबन्धसंवेधमाह—

बंधोदयसंतेसुं पण पण पढमंतिमाण जा सुहुमो। संतोइण्णाइं पुण उवसमखीणे परे नत्थि ॥ १०१ ॥

व्याख्या—बन्धोदयसत्स्थानेषु पञ्च पञ्च प्रकृतयो ज्ञानावरणान्तराययोः सूक्ष्मसम्परायं यावद् भवन्ति, सद्भावगता उदयगताश्च ज्ञानावरणान्तराययोः पञ्चापि भवन्त्यबन्धके उपशान्तकषाये क्षीणकषाये च तयोः परतोऽसम्भव इति गाथार्थः ॥१०१॥

दर्शनावरणमाह—

मिच्छा सासयणेसुं नवबंधुवलक्खिया उ दो भंगा। मीसाओ य नियट्टी जा छब्बंधेण दो दो उ ॥ १०२ ॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टौ सास्वादने च नवकबन्धोपलक्षितौ द्वौ भङ्गकौ भवतः, ९।५।९।९।४।९। सम्यग्मिथ्यादृष्टेरारभ्यापूर्वकरणं यावत् षट्कबन्धोपलक्षितौ द्वौ द्वौ भङ्गकौ भवतः ६।५।९।६।४।९। तुशब्दात् क्षपकस्योपशमकस्यापि, द्वितीयतुशब्दात् प्रतिपततोऽपीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥

चउबंधे नव संते दोण्णि अपुव्वाउ सुहुमरागो जा । अब्बंधे णव संते उवसंते हुंति दो भंगा ॥ १०३ ॥

व्याख्या—चतुष्कबन्धे नवसु सत्सु चतुष्पञ्चोदयाभ्यां द्वौ भङ्गौ अपूर्वकरणादुपशामकसूक्ष्मं ६।५।९।६।४।९। यावत्। उपशान्ते अबन्धके नवसु सत्सु चतुष्पञ्चोदयाभ्यां द्वौ भङ्गौ इति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

चउबंधे छस्संते बायरसुहुमाणमेगुदयाणं । छसु चउसु व संतेसुं दोण्णि अबंधंमि खीणस्स ॥ १०४ ॥

व्याख्या—चतुष्कबन्धे षट्सु सत्सु चतुष्कोदयेनैको भङ्गो भवति, स च बादरसूक्ष्मक्षपकयोः । ४ । ४। ६ । अबन्धकस्य क्षीणकषायस्य षट्सु सत्सु चतुष्कोदयेनैको भङ्गस्तस्यैवान्तसमये चतुर्षु सत्सु चतुष्कोदयेनैव द्वितीयो भङ्गो। ०।४।६।०।४।४। दर्शनावरणस्य भवतीति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

चत्तारि जा पमत्तो दोण्णि उ जा जोगि सायबंधेणं । सेलेसि अबंधे चउ इगि संते चरिमसमए दो ॥१०५॥

व्याख्या—वेदनीयस्याद्याश्चत्वारो भङ्गा यावत्प्रमत्तस्तावद् भवन्ति। तेभ्य एव सातबन्धोपलक्षितौ यौ द्वौ भङ्गौ तौ सयोगिस्थानं यावद् भवतः। 'शैलेशे' अयोगिनि, वेदनीयस्याबन्धके चत्वारो भङ्गाः, उभयसद्भावेऽन्यतरोदयेन द्वौ, तस्यैवान्तसमये सातासातयोरन्यतरेणोदये तेनैव सता द्वौ भङ्गकौ भवत इति गाथार्थः ॥ १०५ ॥

अट्ठछव्वाहियवीसा सोलस वीसं च बारस छ दोसु। दो चउसु तीसु एक्कं मिच्छाइसु आउए भंगा ॥१०६॥
नरतिरिउदए नारयबंधविहूणा उ सासणि छव्वीसा। बंधसमऊण सोलस मीसे चउबंधजुयसम्मे ॥ १०७ ॥
देसविरयम्मि बारस तिरिमणुभंगा छबंधपरिहीणा। मणुभंगतिबंधूणा दुसु सेसा उभयसेढीसु ॥ १०८ ॥

व्याख्या—अष्टाभ्यधिकाविंशतिरायुषो भङ्गानां मिथ्यादृष्टौ भवति। षड्विंशतिः सास्वादने, सम्यग्मिथ्यादृष्टौ षोडश, अविरते विंशतिः। देशविरते द्वादश, प्रमत्ताप्रमत्तयोः षड् भवन्ति। अपूर्वकरणबादरसूक्ष्मोपशान्तानां द्वौ भङ्गकौ भवतः। क्षीणकषायादिषु त्रिष्वेको भङ्ग इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥ एतानेव व्यक्तीकरोति—

अष्टभङ्गेभ्योऽष्टाविंशतिभ्यो द्वौ भङ्गौ नारकायुर्बन्धोपलक्षितौ न भवतः। [1]'नरयाउयं बंधइ तिरियाउयं वेयइ एतदुभयं संतं, णरयाउयं बंधइ मणुयाउयं वेयइ एतदुभयं संतं'। शेषाः सास्वादने षड्विंशतिर्भवन्ति। चतस्रष्वपि गतिष्वायुर्बन्धोपलक्षिता द्वादश भङ्गा न भवन्ति, शेषाः सम्यग्मिथ्यादृष्टौ षोडश भवन्ति। अविरते त एव षोडश देवनारकायुरुदये मनुष्यायुर्बन्धोपलक्षितौ द्वौ, तिर्यङ्मनुष्यायुरुदये देवायुर्बन्धोपलक्षितौ द्वौ चैवं विंशतिरिति। तुशब्दान्मिथ्यादृष्टौ सर्वेऽपीति गाथार्थः ॥ १०७ ॥

देवनारकयोर्देशविरतस्याभावात्तद्गता दश भङ्गा न भवन्त्येव, तिर्यग्मनुष्यभङ्गेषु नारकतिर्यग्मनुष्यायुर्बन्धोपलक्षिताः षड् भङ्गा न भवन्ति, शेषास्तेभ्यो द्वादश भवन्तीति। मनुष्यभङ्गेषु नारकतिर्यग्मनुष्यायुर्बन्धोपलक्षितास्त्रयो भङ्गा न भवन्ति, शेषाः

---

[1] नरकायुष्कं बध्नाति तिर्यगायुष्कं वेदयति एतदुभयं सत्, नरकायुष्कं बध्नाति मनुष्यायुष्कं वेदयति एतदुभयं सत्।

प्रमत्ताप्रमत्तयोः षड् भङ्गा भवन्ति । उपशमकोपशान्तानां द्वौ भवतः । 'बंधो नत्थि मणुयाउयं वेयइ तदेव संतं ? बंधोपरमे मनुष्यायाउय वेयइ देवमणुयाउयं संतं २ । क्षपकश्रेण्यामेको भङ्गः 'बन्धो नत्थि मणुयाउं वेयइ तदेव संतं इति गाथार्थः ॥ १०८॥

पंचादिमा उ मिच्छे आदिमहीणा उ सासणे चउरो । उच्चबंधेणं दोण्णि उ मीसाओ देसविरयं जा ॥ १०९ ॥

व्याख्या—पश्चाद्या गोत्रस्य भङ्गा मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, बन्धसदुदयेषु नीचैर्गोत्रमनेनाद्येन वर्जितास्त एव चत्वार सास्वादने भवन्ति, उच्चैर्गोत्रबन्धोपलक्षितौ द्वौ भङ्गौ सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतविरतेषु भवत इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥

उच्चेणं बंधुदए जा सुहुमोऽबंधि छट्ठओ भंगा । उवसंता जा जोगी दुचरिमचरिमंमि सत्तमओ ॥ ११० ॥

व्याख्या—उच्चैर्गोत्रबन्धोदयाभ्यां य उपलक्षितः स यावत्सूक्ष्मसम्परायस्थानं तावद् भवति । अबन्धोपलक्षितो यः षष्ठो भङ्गः स उपशान्तादयोग्युपान्त्यसमयं यावद् भवति । उच्चैर्गोत्रेण सदुदये सप्तमो भङ्गः, स चायोग्यन्तसमये भवतीति गाथार्थः ॥११०॥

ओहम्मि मोहणाए बंधोदयसंतयाणि भणियाणि । अहुणाऽयोगाइगुणउदयपयसमूहं पवक्खामि ॥ १११ ॥

व्याख्या—'ओघिकभणने' सामान्यभगने, तत्र मोहनीयस्य बन्धोदयसत्स्थानानि गुणेष्वभिहितानि 'अधुना' साम्प्रतमन्यत्कोदयानां गुणस्थानोदयानां च 'पदसमूहं' एकस्मिन्नुदये पदानीति प्रकृतयः तासां समूहः–सङ्घातः समुदायस्तं प्रवक्ष्यामीति गाथार्थः ॥ १११ ॥

जो जम्मि चउवीसा गुणियाओ ताउ तेण उदएणं । मिलिया चउवीसगुणा इयरपएहिं च पयसंखा ॥ ११२ ॥

१ बन्धो नास्ति मनुष्यायुष्कं वेदयति तदेव सत् ! बन्धोपरमे मनुष्यायुष्क वेदयति देवमनुष्यायुष्क सत् २ । २ बन्धो नास्ति मनुष्यायुष्कं वेदयति तदेव सत् ।

व्याख्या—दशकादिषूदयेषु यथासंख्यं चतुर्विंशतयस्तास्तेनैवोदयेन गुणिताः " दसगाइसु चउवीसा " इत्यादि संस्थाप्य—।१।६।११।१०।७।४।१। दशकादिकेषूदयेषु यथासंख्येन गुणिता जाता ।१०।५४।८८।७०।४२।२०।४ । एकत्र पिण्डिताः शतद्वयं अष्टाशीतं भवति ।२८८। एतदपि चतुर्विंशत्या गुणितं पञ्चोनसप्तशतानि द्वादशोत्तराणि भवन्ति, । ६९१२। द्वादश द्विकोदया स्तैश्चतुर्विंशतिपदानि, चत्वार एकोदया एवमष्टाविंशतिः, तत्प्रक्षेपात् षट्पूनानि सप्त सहस्राणि भवन्ति ।६९४०। अथवा पञ्च बन्धके चतुर्विंशतिश्चतुर्बन्धके चत्वारि, त्रिबन्धके त्रीणि, द्विबन्धके द्वौ, एकबन्धके एकं, अबन्धके चैकमेवं पञ्चत्रिंशत्प्रक्षेपात् सप्तसहस्राणि त्रिपञ्चाशद्धीनानि भवन्ति । ६९४७ । अथवा एकोनत्रिंशद्धीनानि सप्त सहस्राणि ।६९७१। चतुर्बन्धकस्य द्वादश-द्विकोदयास्तैश्चतुर्विंशतिपदानि तत्प्रक्षेपादिति बन्धकोदयभेदात् त्रयो विकल्पाः इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥

एतेषां संख्यान्तरं वक्तुकाम आह—

सत्त सहस्सा सट्ठीय वज्जिया अहव ते तिवन्नाए । इगुतीसाए अहवा बंधगभेएण मोहणिए ॥ ११३ ॥

व्याख्या—सप्त सहस्राणि षष्ट्या वर्जितानि ।६९४०। अथवा तानि त्रिपञ्चाशद्वर्जितानि ।६९४७। बन्धकभेदेन भवन्ति। अथवा तानि सप्तसहस्राण्येकोनत्रिंशद् वर्जितानि ।६९७१। बन्धकभेदेन चतुर्बन्धके द्विकोदयसम्भवादिति गाथार्थः ॥ ११३ ॥

अधुना मोहनीयस्योदयपदानि, गुणस्थानोदयपदानि वक्तुकाम आह—

अट्ठी सट्ठी बावन्ना सट्ठीमेव पावगगा । चउयाला चउयाला वीसा मिच्छा उ(य)पय धुवगा ॥ ११४ ॥

१. गाथा ५५।

व्याख्या—अष्टषष्टिर्मिथ्यादृष्टौ, द्वात्रिंशत्सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्योरविरते षष्टिः, देशविरते द्वापञ्चाशत्, प्रमत्ताप्रमत्तयो-श्चतुश्चत्वारिंशत्, विंशतिरपूर्वकरणे, मिथ्यादृष्टेरारभ्य यथासङ्ख्येन गुणस्थानेष्वेवम्। चशब्दादुदयपदैर्ध्रुवका इति। कथ? मिथ्यादृष्टेः चत्वार उदयाः, दशकोदये एका चतुर्विंशतिः, एकस्मिन्नुदये दश पदानि, नवोदये तिस्रः चतुर्विंशतयः, त्रिषूदयेषु सप्तविंशतिपदानि, अष्टोदयेऽपि तिस्रः चतुर्विंशतयः, त्रिषूदयेषु चतुर्विंशतिपदानि, सप्तोदये एका चतुर्विंशतिरेकस्मिन्नुदये सप्त पदानि, एवं चतुर्ष्वुदयेष्वष्टषष्टिपदानि। एष मिथ्यादृष्टेः ध्रुवकः एवं शेषगुणेष्वपि भावनेति गाथार्थः ॥ ११४ ॥

तिण्णि सया बावण्णा मिलिया चउवीसताडिया एए। बायरउदयपएहिं सहिया उ गुणेसु पयसंखा ॥११५॥

व्याख्या—त्रीणि शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि मिलिताः-एकीभूताः, एते पूर्वोक्ताः पदध्रुवकाः भवन्ति, चतुर्विंशतिगु-णितास्तु ते सर्वे चतुरशीतिशतानि अष्टचत्वारिंशदधिकानि भवन्ति, बादराष्टाविंशतिपदानि तुशब्दात् सूक्ष्मबन्धकोदयपदं चैतैः सह चतुरशीतिशतानि सप्तशतानि ।८४७७। अथवा पञ्चबन्धके चतुर्विंशतिः चतुर्विधबन्धकेषु चतुस्त्रिंशकपदानि, एवं चतु-स्त्रिंशद्बादरे सूक्ष्मबन्धके चैक एव पञ्चत्रिंशत्प्रक्षेपात् त्र्यशीत्यधिकानि चतुरशीतिशतानि भवन्ति ८४८३। चतुर्बन्धके चतुर्विंशति-द्विकोदयपदानि तैश्च योजितैर्बन्धकभेदात् पञ्चाशीतिशतानि सप्ताधिकानि भवन्ति, ।८५०७। एवं गुणेषूदयपदसङ्ख्येति गाथार्थः ११५

एतामेव सङ्ख्या सूत्रेण वक्तुकाम आह—

तेवीसूणा सत्तरस वज्जिया अहव सत्तअहियाइं। पंचासीइसयाइं उदयपयाइं तु मोहस्स ॥ ११६ ॥

व्याख्या—त्रयोविंशत्यूनानि ।८४७७। अथवा सप्तदशोनानि ।८४८३। बन्धकभेदात् सप्ताभ्यधिकानि वा पञ्चाशीतिशतानि ।८५०७। उदयपदानां मोहनीये। तुशब्दाद्बन्धकभेदाधिकेति गाथार्थः ॥ ११६ ॥

एवं जोगुवओगा लेसाई भेयओ बहुभेया । जा जस्स जंमि उ गुणे संखा सा तंमि गुणगारो ॥ ११७ ॥

व्याख्या—एवमनन्तरोक्तोदयानामुदयपदानां च योगोपयोगादिभेदतो बहवो भेदा भवन्ति । तदानयनमयोगमाह–यां सङ्ख्या योगोपयोगलेश्यानां यस्मिन् गुणे सा सङ्ख्या तस्मिन् गुणे गुणकारो भवति, तुशब्दो वाशब्दार्थे उदयविवक्षायां पदविवक्षायां चेति (गाथार्थः) ॥ ११७ ॥

योगान् बहु बहु वक्तव्यत्वात् तावद्विहाय उपयोगानाह " [1]मिच्छाइ अप्पमत्तंतयाण " इत्यादि मतिगुणं चतुर्विंशतयः स्थाप्यन्ते ।८।४।४।८।८।८।८।४। " [2]अचक्खुदंसण " इत्याद्युपयोगैर्गुणिताः ।४०।२०।२०।४८।४८।५६।५६।२८। एकत्र पिण्डिताः त्रीणि शतानि षोडशोत्तराणि ।३१६। एतान्यपि चतुर्विंशतिभिरुदयैर्गुणितानि चतुरशीतानि पञ्चसप्ततिशतानि भवन्ति ।७५८४। द्वादश द्विकोदयाश्चत्वार एकोदया एकोऽवन्धकोदयः सप्तदशैव तेऽपि सप्तोपयोगगुणा एकोनविंशत्यधिकं शतम्, अनयोरैक्ये सप्तसप्ततिशतानि त्र्यधिकान्युदयानां भवन्ति, ।७७०३। पदसङ्ख्यामाह–" [3] अट्ठीवचीसा " इत्यादिगुणपदध्रुवकस्थापना ।६८। ३२।३२।६०।५२।४४।४४।२०। स्वोपयोगगुणा ।३४०।१६०।१६०।३६०।३१२।३०८।३०८।१४०। एकीकृतानि विंशतिशतान्यष्टाशीतानि भवन्ति, ।२०८८। तान्यपि चतुर्विंशतिगुणितानि पञ्चाशत्सहस्राणि द्वादशोत्तरशताभ्यधिकानि भवन्ति, ।५० ११२। बादरसूक्ष्मोदयपदान्येकोनत्रिंशत्तान्यपि सप्तोपयोगगुणानि त्र्युत्तरं शतद्वयं भवति, अनयोर्योगे पदसङ्ख्या पञ्चाशत्सहस्राणि शतत्रयं पञ्चदशोत्तरं चेति ।५०३१५। एतामेव सङ्ख्यां सूत्रेणाह—

१ गाथा ३१ । २ प्रथमद्वारगाथा १९ । ३ गाथा ११६ ।

उदयाणुवओगेसुं सगसयरिसया तिउत्तरा होंति। पण्णासपयसहस्सा तिण्ण सया चेव पण्णरसा ॥ ११८॥

व्याख्या—उदयानामुपयोगेषु सप्तसप्ततिशतानि त्र्युत्तराणि भवन्ति, ।७७०३। पञ्चाशत्पदसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराण्येव ।५०३१५। इति गाथार्थः ॥ ११८ ॥

एवं भूयोऽपि मिथ्यादृष्ट्याद्यानां चतुर्विंशतयः ।८।४।४।८।८।८।८।४। स्वलेश्यागुणाः ।४८।२४।२४।४८।२४।२४।२४।४। सप्तसङ्ख्यासंयोगः शतद्वयं विंशत्यधिकं ।२२०। चतुर्विंशतिगुणं द्वापञ्चाशच्छतान्यशीतानि भवन्ति, ।५२८०। बादरसूक्ष्मयोः सप्तदशोदयप्रक्षेपादुदयसङ्ख्या त्रिपञ्चाशच्छतानि त्रिन्यूनानि ।५२९७। एवं गुणपदध्रुवकस्थापना ।६८।३२।३२।६०।५२।४४।४४।२०। स्वलेश्यागुणा ।४०८।१९२।१९२।३६०।१५६।१३२।१३२।२०। एकत्र पिण्डिताः पञ्चदश शतानि द्वानवतानि ।१५९२। एतानि चतुर्विंशतिगुणान्यष्टात्रिंशत्सहस्राण्यष्टोत्तरद्विशताभ्यधिकानि भवन्ति पदानां ।३८२०८। बादरसूक्ष्मोदयपदान्येकोनत्रिंशत्प्रक्षेपात् पदसंख्या भवति, अष्टात्रिंशत्सहस्राणि शतद्वयं सप्तत्रिंशदधिकं ।३८२३७। तामेव संख्यां गाथयाऽऽह—

तिगहीणा तेवण्णा सया उ उदयाण होंति लेसाणं। अडतीस सहस्साइं पयाण सयदो य सगतीसा ॥११९॥

व्याख्या—त्रिभिर्विहीनानि त्रिपञ्चाशच्छतानि ।५२९७। उदयानां भवन्ति लेश्यासु। अष्टात्रिंशत्सहस्राणि शते द्वे च सप्तत्रिंशदधिके पदानामिति ।३८२३७। (गाथार्थः) ॥ ११९ ॥

योगेषूदया अधुनाऽभिधीयन्ते—"[१]मिच्छाइसु अप्पमत्तंतयाण" इत्यादि गुणेषु चतुर्विंशतीनां स्थापना ।८।४।४।८।८।८।८।४।

१. गाथा ३१।

स्वकीययोगगुणाः ।२०४।५२४०।२०४८८।२०४८८।१६। सर्वसंयोगः षट्शतानि षोडशोत्तराणि ।६१६। एतानि चतुर्विंशतिगुणानि, पादरसदयमयोरेते नवयोगगुणा अनयोरैक्ये चतुर्दशसहस्राणि नवशतानि सप्तत्रिंशदधिकानि भवन्त्युदयानाम् ।१४९३७। गणितन्यायतायें प्रथमं चतुर्विंशतिगुणस्था उदयाश्च स्थाप्यन्ते, पश्चात्स्वयोगगुणा मिलितांश्चतुर्विंशत्या गुणिता उदययुक्ता उदया भवन्तीति । एतेभ्योऽसम्भविनो युदयाः पात्यन्ते, मत्योदये एका, अष्टोदये द्वे, नरोदये एका चतुर्विंशतिरेवं मिथ्यादृष्टेश्चतस्रः चतुर्विंशतयोऽनन्तानुबन्ध्युदयं विना भवन्ति, तदुदयरहितस्य भवान्तरभाविनो न सम्भवन्ति तथा योगा औदारिकमिश्रवैक्रियिकमिश्रकार्मणाः । तैश्चतुर्गुणिताश्चताः द्वादश न भवन्ति । भूयश्चतुर्विंशत्युदयगुणाः अष्टद्विसप्ताशीति भवति, एते मिथ्यादृष्टावसम्भविनः । सासादने एता एव चतस्रः चतुर्विंशतयः, ताश्च वेदत्रयेण निघ्ना वैक्रियिकमिश्रशरीरिणो नपुंसकवेदोदयो न सम्भवति, अतः पञ्चदशयुदयानां विभागो द्वात्रिंशदुदयाः सासादने न सम्भवन्ति, ।३२। असंयतस्य चतुःषष्टिरुदया न सम्भवन्ति ।६४। चतुर्विंशतीनां द्विगुणत्वात्, तत्रापि स्त्रीवेदोदयो नाहारकशरीरे सम्भवति । प्रमत्तस्याष्टाविंशत्यधिकं शतं न सम्भवति ।१२८। तत्र स्याहारकाहारकमिश्रयोः स्त्रीवेदोदयो न सम्भवति । अविरतस्य कार्मणयोगिनः सर्वासु चतुर्विंशतिषु स्त्रीवेदोदयो नास्तीत्यतः षोडशविभागमात्रः चतुःषष्टिरुदया न भवन्ति, ।६४। एवं वैक्रियिकमिश्रयोगिनोऽपि अष्टाविंशत्यधिकं शतम् ।१२८। अन्यच्च स्त्रीनपुंसकवेदयोः षोडशोदया भवन्ति, ते चौदारिकमिश्रयोगिनो न सम्भवन्ति, अष्टासु चतुर्विंशतिषु तेऽष्टाविंशत्यधिकं अवोत्तरमिति षष्टं षट्पञ्चाशदधिकं न भवति ।२५६। एवं सर्वासम्भविनो युदया एकीकृताः सप्तशतान्यष्टषष्ट्यधिकानि ।७६८। पूर्वोक्तेभ्यः एतैः शेषोदयानां चतुर्दशसहस्राणि सप्ताधिकानि भवन्ति, ।१४१६९। एते सर्वेषु गुणेषूदया योगभेदेन भवन्ति।

पदध्रुवकाणां गुणक्रमेण स्थापना ।६८।३२।३२।६०।५२।४४।४४।२०। स्वयोगगुणाः ।८८४।४१६।३२०।७८०।५७२।५७२। ४८४।१८०। एकत्र पिण्डिताः द्विचत्वारिंशच्छतान्यष्टोत्तराणि।४२०८। एकैकमुदयं गृहीत्वा ध्रुवकाः कृता अतश्चतुर्विंशत्या गुणिता द्विनवतं नवशताभ्यधिकं लक्षं भवति, ।१००९९२। द्विकोदयपदानि चतुर्विंशतिरेकोदयपदानि पञ्च एवमेकोनत्रिंशन्नवयोगगुणा एकषष्टिशतद्वयं भवति, ।२६१। अनेन पूर्वराशिर्युक्तो लक्षं द्वादश शतानि त्रिपञ्चाशदधिकानि भवन्ति, ।१०१२५३। अस्याः पदसङ्ख्यायाः शोध्यं पात्यते, यतः सर्वगुणेषु स्वचतुर्विंशत्येकोदयपदसमुदाया ध्रुवकाः भवन्त्यतः सास्वादनस्य चतुर्विंशतिषु नपुंसकवेदोदयेन येऽष्टौ भङ्गास्ते वैक्रियमिश्रयोगे न भवन्ति, अतोऽष्टगुणानि ध्रुवकपदानि न सम्भवन्ति, । २५६ । अथवा सास्वादनोदयपदेभ्यः । ७६८ । नपुंसकवेदस्य यः त्रिभागः षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणः स न भवति । एवमप्रमत्तेऽपि, किन्त्वत्र स्त्रीवेदोदयविभागः, द्वापञ्चाशदधिकत्रिशतप्रमाणः। ३५२ । आहारकयोगे स न सम्भवति। प्रमत्तस्य पदध्रुवकः षोडशगुणो न सम्भवति, यत आहारकेऽष्टौ तन्मिश्रे चाष्टौ स्त्रीवेदोदयकृता नोदयाः सम्भवन्ति, एवं सप्तशतानि चतुरुत्तराणि पदानां न भवन्ति ।७०४। अथवा तदुदयपदानां द्वौ त्रिभागौ न भवतः, तदुदयपदानि च ध्रुवके चतुर्विंशतिगुणे भवन्ति, ।१०५६। अविरते द्वात्रिंशद्गुणानि ध्रुवकपदानि न सम्भवन्ति, तानि चैकोनत्रिंशतिशतानि विंशत्युत्तराणि।११२०। यतस्तस्य चत्वारोऽष्टकाः कार्मणयोगेन स्त्रीवेदोदयेऽष्टौ वैक्रियमिश्रेऽप्येत एवाष्टौ (औदारिकमिश्रकाययोगेन स्त्रीवेदोदयेऽष्टौ एवं) नपुंसकवेदोदयाश्चाष्टौ न सम्भवन्ति। एवं सर्वसंयोगाः द्वात्रिंशत्शतानि द्वात्रिंशदधिकानि । ३२३२। मिथ्यादृष्टावसंभवि तासु चतुर्विंशतिषु द्वात्रिंशत् पदानि सक्षाणएनवेति । ३२। एतानि भवान्तरभाविषु त्रिषु योगेषु गुणानि षण्णवतिः भवति, चतुर्विंशतीनामेकैकोदये-

नैतान्यतश्चतुर्विंशत्या गुणिते त्रयोविंशतिशतानि चतुरुत्तराणि भवन्ति, । २३०४ । पदानाम् । सास्वादनात्यसम्भवितपदयुक्तानि पञ्चपञ्चाशच्छतानि षट्त्रिंशदुत्तराणि भवन्ति । ५५३६ । एतान्यसम्भवितपदानि पूर्वोक्तपदेभ्यः शोध्यानि, शेषं पञ्चनवतिसहस्राणि सप्तशतानि सप्तदशोत्तराणि । ९५७१७ । एतद् गाथयाह—

चोद्दस उ सहस्साइं सयं च गुणहत्तरं उदयमाणं । सत्तरसा सत्तसया पणनउइ सहस्स पयसंखा ॥ १२० ॥

व्याख्या—चतुर्दशसहस्राणि शतं चैकोनसप्तत उदयाना मानम् । १४१६९। सप्तदशाधिकानि सप्तशतानि पञ्चनवति सहस्राणि पदानां सङ्ख्या ।९५७१७। तुशब्दाद्योगेष्विति गाथार्थः १२० ॥ तमेवासम्भवं सूत्रेणाह—

मीसदुगे कंमइए अणउदयविवज्जियाउ मिच्छस्स । चउवीसाउ ण चउरो तिगुणाओ तो रिणं ताओ ॥१२१॥

व्याख्या—" मिश्रद्विके कार्मणमित्यौदारिकवैक्रियमिश्रकार्मणेषु अनन्तानुबन्ध्युदयवर्जिता मिथ्यादृष्टेश्चतस्रश्चतुर्विंशतयो न सम्भवन्ति । सप्तोदये एका अष्टोदये द्वे नवोदये चैका योगत्रयगुणा द्वादश तासूदयसङ्ख्याशतद्वयमष्टाशीतं । २८८ । एतदुदयेषु न सम्भवति, एतदष्टगुण त्रयोविंशतिशतानि चतुरुत्तराणि पदेषु न सम्भवन्ति, । २३०४ । एकः सप्तोदयो नवोदयो द्वावपि युतावर्द्धीकृतावष्टौ भवन्तीति भावः परमार्थं इति गाथार्थः ॥ १२१ ॥

वेउव्वियमीसम्मी नपुंसवेओ न सासणे होइ । चउवीसचउक्काओ अओ तिभागा रिणं तस्स ॥ १२२ ॥

व्याख्या—वैक्रियमिश्रयोगे नपुंसकवेदोदयो न सास्वादने भवति, अतस्तद्य चतुर्विंशतिचतुष्कात्रिभागो नपुंसकोपलक्षो न सम्भवति, तत्रिभागे च द्वात्रिंशदुदयाः । ३२ । उदयेषु न सम्भवन्ति, तेऽप्यष्टगुणाः शतद्वयं षट्पञ्चाशदधिकपदेषु न

सम्भवतीति गाथार्थः ॥ १२२ ॥

कम्मयविउव्विमीसे इत्थीवेओ न होइ सम्मस्स । अपुमित्थि उरलमीसे तचउवीसाण रिणमेयं ॥ १२३ ॥

व्याख्या—कार्मणवैक्रियमिश्रयोः स्त्रीवेदोदयो न सम्भवति, अतस्तच्चतुर्विंशतीनां द्वौ त्रिभागावष्टाविंशत्यधिकं शतमुदयानां न सम्भवति । औदारिकमिश्रयोगे तु स्त्रीनपुंसकवेदोदयौ न सम्भवतः, अत्रापि द्वौ त्रिभागौ तच्चतुर्विंशत्युदयानां न सम्भवतः । एवं हि द्वे शते षट्पञ्चाशदुत्तरे न सम्भवत उदयेष्वविरतस्य । २५६ । एत एवोदयाः पदध्रुवका उदयाष्टभागगुणा विंशत्युत्तराण्येकोनविंशतिशतानि पदेषु न सम्भवन्तीति । १९२० । गाथार्थः ॥ १२३ ॥

आहारगमीसेसुं इत्थीवेओ न होइ उ पमत्ते । दोण्णि तिभागाउ रिणं अपमत्तजइस्स उ तिभागो ॥ १२४ ॥

व्याख्या—आहारकमिश्रयोः स्त्रीवेदोदयो न सम्भवति प्रमत्तेऽतस्तदुदयानां द्वौ त्रिभागौ त्याज्यौ, तदुदयानां द्विनवतं शतं । १९२ । त्रिभागद्वयेनाष्टाविंशत्यधिकं शतं । १२८ । एतदुदयेषु न सम्भवति । अप्रमत्तयतेरेकत्रिभागे चतुःषष्टिरुदया यतस्तस्यैवास्मिन्नाहारके न स्त्रीवेदोदयो भवति । ६४ । उभयोरपि ध्रुवका अष्टभागगुणाः स्वोदयाः पदानि भवन्ति । प्रमत्ते सप्तशतानि चतुरुत्तराणि । ७०४ । अप्रमत्ते शतत्रयं द्विपञ्चाशदधिकं । ३५२ । इति गाथार्थः ॥ १२४ ॥ [1]एतदेव स्पष्टयति—

उदएसुं चउवीसा धुवगाउ पदेसु जोगमाईहिं । गुणिया मिलिया चउवीस ताडिया इयरसंजुत्ता ॥ १२५ ॥

व्याख्या—उदयेषु साध्येषु स्वचतुर्विंशतयः योगोपयोगलेश्याभिर्गुणिताः सत्यः पदेषु साध्येषु ध्रुवका गुणिताः सन्तः भूयश्च-

१ " पयं जोगुवयोगा " इत्यादिगाथोक्तं स्पष्टयति ।

तुशत्या गुणिता इतरोदयैः पदैर्वा तथाभूतैस्तद्गुणगुणितैर्युता गुणोदयाः गुणपदानि वा भवन्तीति गाथार्थः ॥ १२५ ॥

असम्भवितोदयसाधनोपायमाह—

अपमत्तसासणेसुं अडसोल पमत्त सम्म बत्तीसा । मिच्छंमि य सण्णउई ठावेज्जा सोहणनिमित्तं ॥ १२६ ॥

व्याख्या—अप्रमत्तसास्वादनयोरष्टावष्टौ, षोडश प्रमत्ते, सम्यग्दृष्टौ द्वात्रिंशत्, मिथ्यादृष्टौ षण्णवतिम्, स्थापयत शोधननिमित्तमिति गाथार्थः ।८। ८। १६। ३२। ९६। ॥ १२६ ॥

जोगतिगेणं मिच्छे नियनिय चउवीसगाहिं सेसाणं । गुणिऊणं पिंडेज्जा सेसा उदयाण परिसंखा ॥ १२७ ॥

व्याख्या—योगत्रिकेण मिथ्यादृष्टौ षण्णवतिं गुणयित्वा, आत्मीयचतुर्विंशतिभिः शेषाणां स्थापितान् राशीन् गुणयित्वा ।६४। ३२। १२८। २५६। २८८। सर्वेषां पिण्डः सप्तशतान्यष्टषष्ठानि ७६८ एतानपनयेत्, शेषा उदयानां परिसङ्ख्या भवति, तुशब्दाद्योगविषया इति गाथार्थः ॥ १२७ ॥

चउवीसाइगुणेज्जा पयाणिअहिगिच्च मिच्छछण्णउई । सेसाणं धुवगेहिं एगीकिच्चा तओ सोहे ॥ १२८ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशत्या गुणयेत् पदान्यधिकृत्य मिथ्यादृष्टेः षण्णवतिं ।२३०४। शेषाणां सास्वादनादीनां ध्रुवकैर्गुणयेत्, अष्टाष्टषोडशद्वात्रिंशत्प्रगुणकराशीन् ।३५२। २५६। ७०४। १९२०। एकीकृताः ।५५३६। ततः पूर्वपदेभ्यः शोधयेदिति गाथार्थः ॥ १२८ ॥ उक्तं मोहनीयावशेषं नाम्नोऽवशेषमाह—

बंधोदयसंताइं गुणेसु कहियाइ नाम कम्मस्स । गइसु य अवगडंमी वोच्छामी इंदिएसु पुणो ॥ १२९ ॥

व्याख्या—बन्धोदयसत्स्थानानि गुणेषु कथितानि नामकर्मणः गतिषु चाव्यक्तमस्तावे । वच्मि—कथयामि, इन्द्रियेषु पुनः। चशब्दात्सामान्योक्तौ सर्वबन्धोदयभङ्गकप्राप्तौ विशेषोपादानाय विवियते—मिथ्यादृष्टौ ये स्थावरप्रायोग्यास्त्रयो बन्धास्तद्भङ्गाश्चत्वारो, विंशतिः षोडश तस्यत्र विकल्पाः स्युः ।४०। विकलेन्द्रियप्रायोग्या ये त्रयो बन्धाः ।२५। २९। ३०। तद्भङ्गाश्चैकपञ्चाशत्ते तस्यैव भवन्ति ।५१। पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्या ये त्रयो बन्धाः ।२६। २९। ३०। भङ्गकानां द्विनवतिशतानि सप्तदशोत्तराणि ।९२१७। एते मिथ्यादृष्टेरेवाखिलाः । मनुष्यप्रायोग्यौ द्वौ बन्धौ ।२५।२९। अनयोः षट्चत्वारिंशच्छतानि नवोत्तराणि मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, नरकप्रायोग्योऽष्टाविंशतिबन्धस्तद्भङ्गकश्च मिथ्यादृष्टेरेव भवति, देवप्रायोग्योऽष्टाविंशतिबन्धः, तदष्टौ भङ्गा मिथ्यादृष्टौ भवन्ति, एवमेकत्र त्रयोदश सहस्राणि नवशतानि षड्विंशत्यधिकानि भवन्ति,।१३९२६। षोडश तीर्थंकरनाम्नो. १६ द्वौ आहारकेण सह एको यशोबन्धो न भवतीति मिथ्यादृष्टौ । सास्वादने देवप्रायोग्याऽष्टाविंशतिबन्धस्तद्भङ्गाश्चाष्टौ भवन्ति ।८। पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्य एकोनत्रिंशद् बन्धस्तद्भङ्गानां द्वात्रिंशच्छतानि ।३२००। मनुष्यप्रायोग्यश्चैकोनत्रिंशद्बन्धस्तद्भङ्गानां द्वात्रिंशच्छतानि ।३२००। तिर्यक्प्रायोग्यस्त्रिंशद् बन्धस्तद्भङ्गानां द्वात्रिंशच्छतानि ।३२००। सास्वादने भवन्ति । अस्य च पञ्चसंस्थानसंहननभेदत इयन्त एव भङ्गा भवन्ति, त्रिष्वपि स्कन्धेषु षण्णवतिशतान्यष्टोत्तराणीति ।९६०८। देवप्रायोग्योऽष्टाविंशतिबन्धः, तद्भङ्गाश्चाष्टौ ८ मनुष्यप्रायोग्य एकोनत्रिंशद्बन्धस्तद्भङ्गाश्चाष्टौ स्थिरशुभयशोभिः निष्पन्ना भवन्ति, सर्वेऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टौ षोडशेति, ।१६। अविरतस्याप्येते षोडशान्यो देवप्रायोग्य एकोनत्रिंशद्बन्धस्तद्भङ्गाश्चाष्टौ ८ मनुष्यप्रायोग्यस्त्रिंशद्बन्धस्तद्भङ्गाश्चाष्टौ एवमविरते द्वात्रिंशद्भङ्गा भवन्तीति ।३२। देवप्रायोग्यावष्टाविंशत्येकोनत्रिंशद्बन्धौ तद्भङ्गाश्च षोडश

देशविरते भवन्तीति ।१६। देवप्रायोग्यौ अष्टाविंशत्येकोनत्रिंशद्बन्धौ तद्भङ्गाश्च षोडश प्रमत्ते भवन्तीति ।१६। देवप्रायोग्या अष्टाविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशदेकत्रिंशद्बन्धास्तद्भङ्गाश्चाष्टादशाप्रमत्ते भवन्तीति । अपूर्वकरणेऽप्येत[1] एव चत्वारो यशोबन्धभङ्गश्च पञ्चमः ५ । बादरसूक्ष्मयोः यशोभङ्ग एव १ ततस्ततो नाम्नो बन्धाभाव इति ॥ सप्ताहारकप्रायोग्यानष्टौ तीर्थङ्करप्रायोग्यानुद्योतेनोत्तरवैक्रिये त्रीन् मनुष्यगतौ मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि तिर्यङ्मनुष्यसामान्योत्तरवैक्रियोदया अखिलास्तद्भङ्गाश्च भवन्ति, देवप्रायोग्या नरकप्रायोग्याश्चोदयास्तद्भङ्गाश्च सर्वे भवन्ति । एवं हि एकत्रिंशत्यामुदयानां सप्तसप्तशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मिथ्यादृष्टौ भङ्गाः भवन्ति, ।७७७३। यतस्तस्य तीर्थङ्कराहारकरहिताः प्रकृतय उदयं गच्छन्ति । एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियपर्याप्तकप्रायोग्यैकविंशत्युदयसत्कश्च द्वौ द्वौ यशोऽयशोभ्यां निष्पन्नौ सास्वादनेऽष्टावेव भवन्ति, ।८। यतस्तस्य न सूक्ष्मनिकोदयः । पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यपर्याप्तदेवयोग्यैकविंशत्युदयस्तद्भङ्गाश्चाष्टावष्टौ सुभगादिभिः निष्पन्ना [2]नारकोदयश्चैवं पञ्चविंशतिभङ्गाः, एवं भवान्तरोदये त्रयस्त्रिंशत् ।३३। एकेन्द्रियपर्याप्तयोग्यश्चतुर्विंशत्युदयस्तद्भङ्गकौ च द्वौ भवतः । उत्तर[3] वैक्रियमनुष्यतिर्यक्प्रायोग्यो देवयोग्यश्च पञ्चविंशत्युदयस्तद्भङ्गाश्चाष्टावष्टौ एको [4]नारकप्रायोग्य एव शरीरपर्याप्तौ पञ्चविंशतिर्भङ्गा भवन्ति, । २५ ।

---

१ अप्रमत्तोक्ता एव चत्वारो बन्धाः बन्धनिर्देशेन तद्भङ्गाश्चाशदय निर्दिष्ट । २-४ एतौ भङ्गौ मलयगिरिभिः न्यायाचार्यैश्च न स्वीकृतौ नरकेषु सास्वादनानुत्पत्ते, अत एव मूले सास्वादने वैक्रियमिश्रयोगित्वं नपुंसकवेदे "वेउव्वियमीसम्मी नपुंसवेओ न सासणे होइ" इति गाथायां प्रतिषिद्धम् । ३ तिर्यग्मनुष्याणां सास्वादने वैक्रियप्रत्ययिका; षोडश भङ्गा मलयगिरिभिः न्यायाचार्यैश्च न स्वीकृता.

पर्याप्तविकलेन्द्रियप्रायोग्यः षड्विंशत्युदयस्तद्भङ्गाश्च षट् भवन्ति, पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रायोग्यः षड्विंशत्युदयस्तद्भङ्गाश्चाष्टाशीति-द्विशतप्रमाणाः सास्वादने भवन्ति, मनुष्यप्रायोग्या अप्येवमेव, एवं षड्विंशत्युदये पञ्चशतानि द्व्यशीतानि ।५८२। चतुःपञ्चषड्विंशत्युदयेषु शरीरपर्याप्तिकाले सास्वादनस्य षट्शतानि नवोत्तराणि भवन्ति, ।६०९। तदुत्तरकाले सास्वादनत्वमपसरति, अतः सप्ताष्टाविंशत्युदयौ न भवतः। भवस्थनारकसास्वादनस्यैकोनत्रिंशदुदयस्तद्भङ्ग एकः, एवं देवसास्वादनस्यैकोनत्रिंशत्त्रिंशदुदयौ तद्भङ्गाश्च स्वरादिभेदतः षोडश भवन्ति । एवं भवस्थमनुष्यस्य त्रिंशदुदयस्तद्भङ्गानामेकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि भवन्ति, ।११५२। एवं भवस्थतिर्यक्सास्वादनस्य त्रिंशदेकत्रिंशदुदयौ तद्भङ्गानां च त्रयोविंशतिशतानि चतुरुत्तराणि भवन्ति ।२३०४। अस्योद्योतेन प्राक्कल्पितेन ये भङ्गास्ते न भवन्ति, यतस्ते करणापर्याप्तका नच तत्र सास्वादनत्वमस्ति, सर्वभङ्गानामेकचत्वारिंशच्छतानि, पञ्चदशोत्तराणि। ४११५ । नारकसम्यग्मिथ्यादृष्टावेकोनत्रिंशदुदयो भङ्गश्चैकः। तिर्यक्सम्यग्मिथ्यादृष्टेः त्रिंशदुदयस्तद्भङ्गानामेकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । ११५२ । एवं मनुष्येऽप्येकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । ११५२ । देवस्य [1]षोडश । १६ । तिर्यक्सम्यग्मिथ्यादृष्टेरेकत्रिंशदुदयस्तद्भङ्गानामेकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि ।११५२। एवं सर्वेऽपि चतुस्त्रिंशच्छतानि त्रिसप्ततानि । ३४७३ । भवान्तरोदये सम्यग्दृष्टेस्तिसृषु गतिष्वष्टावष्टौ भङ्गा एको नरकगतावेवं पञ्चविंशतिः । २५ । एवं पञ्चविंशत्युदयेऽपि पञ्चविंशतिभङ्गाः । २५ ।

१ मलयगिर्यादिभिरष्टौ भङ्गाः एकोनत्रिंशदुदयसत्काः प्रोक्ताः, न त्रिंशदुदयसत्काः अष्टौ, अत्रोत्तरवैक्रियाविवक्षैव बीजमवसीयते, यथा पञ्चविंशत्युदये ।

किन्तु तिर्यग्मनुष्ययोरुत्तरवैक्रियकाले सम्भवन्ति । मनुष्याविरतस्य षड्विंशत्युदये द्वे शतेऽष्टाशीते भङ्गानां । २८८ । एवं तिरश्चोऽपि । २२८ । सप्तविंशतिभङ्गाश्चतुर्गतिकस्याविरतस्य । २५ । अष्टाविंशत्युदये देवस्य षोडश । १६ । उत्तरवैक्रियतिरश्चोऽपि षोडश । १६ । मनुष्यस्याष्टावेको नारकस्य चतुर्थपर्याप्तौ तिर्यग्मनुष्ययोरष्टाविंशत्युदये पञ्च २ शतानि षट्सप्ततानि । ५७६ ।५७६। एवमेकादश शतानि त्रिनवतानि । ११९३ । एकोनत्रिंशदुदये देवाविरतस्य षोडश भङ्गाः । १६ । एको नारकस्य, उत्तरवैक्रियमनुष्यस्याष्टौ, तिरश्चः षोडश । १६ । चतुर्थपर्याप्तौ तिरश्च उच्छ्वासोद्योताभ्यामेकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । ११५२ । मनुष्याविरतस्य पञ्चशतानि षट्सप्ततानि । ५७६ । एवमेकोनत्रिंशदुदये सप्तदशशतान्येकोनसप्ततानि । १७६९ । त्रिंशदुदये मनुष्याविरतस्य एकादश शतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । ११५२ । तिरश्चः सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि । १७२८ । देवस्याष्टौ, तिरश्चोऽप्युत्तरवैक्रिये । ८ । एवं त्रिंशदुदये अष्टाविंशतिशतानि षण्णवत्यधिकानि । २८९६ । एकत्रिंशदुदये तिरश्च एकादशशतानि द्वापञ्चाशदधिकानि । ११५२ । एवमविरतस्योदयानां षट्सप्ततिशतानि एकषष्टानीति । ७६६१ । उत्तरवैक्रियकारिणो मनुष्यस्य तिरश्चो वा देशविरतस्य पञ्चविंशतिसप्तविंशतित्रिंशदुदयेषु एकैकः, अष्टाविंशत्येकोनत्रिंशदुदययोः द्वौ द्वौ भङ्गावेवमुभयोश्चतुर्दश । १४ । आह वैक्रियषट्कस्योदयोऽविरतादूर्ध्वं प्राक्प्रतिषिद्धः कस्मादस्योत्तरवैक्रियकरणे तदुदयो व्याख्यायते ? अत्रोच्यते–तत्र भवप्रत्ययस्य निषेधः, न गुणप्रत्ययस्य, यतः प्रमत्ताप्रमत्तयोरपि तथा विविधक्रियाविशेषतो वैक्रियाहारकशरीरयोस्तद्भावे चोद्योतस्यापि उदयो भवति, स्थूलभद्रविष्णुकुमारादीनामिव न सर्वेषामिति न दोषः । भवस्थमनुष्यदेशविरतस्य त्रिंशदुदये चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं भङ्गानां भवति, । १४४ । एवं तिरश्चो देशविरतस्यापि । १४४ । एकोनत्रिंशदुदयेऽ-

न्येवमेव तिरश्चो देशविरतस्य । १४४ । एते च षट्संस्थानसंहननस्वरविहायोगतिभेदाद् भवन्ति, एवमेकत्र [1]चत्वारि शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि । ४४६ । एवं प्रमत्तेऽप्युत्तरवैक्रियाहारकोदयेषु चतुर्दश भङ्गाः । १४ । मनुष्यप्रमत्तस्य त्रिंशदुदये चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं । १४४ । एवमेकत्राष्टपञ्चाशदधिकं शतं । १५८ । अप्रमत्तस्यैकोनत्रिंशदुदये निष्पन्नाहारकशरीरस्यैको भङ्गः, यतस्तत्काले दुःस्वरोदयोऽप्रतिषिद्धोऽपि न भवति । त्रिंशदुदयेऽप्येको भङ्गः, अत्रोद्योतोदयो भवति प्रतिषिद्धोऽपि तच्छरीरप्रभावात् । एवमुत्तरवैक्रियेऽपि द्वौ भङ्गौ मनुष्याप्रमत्तस्य । त्रिंशदुदये चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं भवति । १४४ । एकत्राष्टचत्वारिंशदधिकं शतं । १४८ । अपूर्वकरणबादरसूक्ष्मोपशान्तेषु प्रत्येकं त्रिंशदुदयो भवति, द्वासप्ततिभङ्गाः, यतस्तेषु संहननत्रयस्यैवोदयः । क्षीणकषायस्यापि त्रिंशदुदयश्चतुर्विंशतिभङ्गाः, यतोऽस्याद्यस्यैवोदयः संहननस्य । सयोगिनो विंशत्येकविंशत्युदययोरेकैकः, षड्विंशत्युदये संस्थानभेदात् षड्भङ्गाः, सप्तविंशत्युदयेऽप्येकः तीर्थकरस्य, नास्ति संस्थानभेदः, अष्टाविंशत्युदये द्वादश भङ्गाः, संस्थानविहायोगतिभेदात्, एकोनत्रिंशदुदये एकस्तीर्थङ्करस्य, अतीर्थङ्करस्य द्वादश, त्रिंशदुदये एकस्तीर्थकरस्य चतुर्विंशतिरतीर्थकरस्य, स्वरभेदात्, एकत्रिंशदुदयेऽप्येकः, सर्वेऽप्येकत्र षष्टिः ।६०। अयोगिन उभयोरप्येकैकः एवं भाव्यमिति गाथार्थः ॥१२९॥

इगि विगले पण बंधा अडवीसूणा उ अट्ठ इयरंमि । पंच छ एक्कारस्सा पण पण बारस उ संताणि ॥१३०॥

---

[1] सप्ततिकासंस्तबके वैक्रियमनुष्याणामुद्योतोदयास्वीकारेणोद्योतोदयसस्कानि त्रीणि न्यूनानि चत्वारिंशताभि षट्चत्वारिंशदधिकानि अष्टाविंशतिबन्धके एकोनत्रिंशद्बन्धके मनुष्यसत्कानि अष्टचत्वारिंशदधिकं शतं उभयोर्मिलने पञ्चनवत्यधिकानि पञ्चशतानि ।५९५। देशविरते।

व्याख्या—एकेन्द्रियेषु विकलेन्द्रियेषु पञ्च पञ्च बन्धा भवन्ति जात्याख्यायामेकवचनम्, त्रयोविंशत्याद्या अष्टाविंशत्याहीनाः, किमुक्तं भवति-त्रिपञ्चषड्विंशतिबन्धा एकेन्द्रियायोग्याः, पञ्चविंशत्येकोनत्रिंशत्त्रिंशद्बन्धास्तिर्यङ्मनुष्यायोग्या इति। 'इयरम्मि' त्ति, पञ्चेन्द्रियेष्वाष्टावपि भवन्ति। पञ्चाद्येकादशोदयाः यथासङ्ख्येन पञ्चैकेन्द्रियेष्वेकविंशत्याद्या उदयाः, षट् विकलेन्द्रियेषूदया एकविंशतिषड्विंशतिअष्टाविंशत्याद्याश्च पञ्चेन्द्रियेष्वेकादशोदयाः, यतश्चतुर्विंशत्युदयः एकेन्द्रियेष्वेव। एकेन्द्रियविकलेन्द्रियेषु पञ्च सत्स्थानानि। द्विनवत्यष्टाशीति अध्रुवत्रिकं चेति। तुशब्दोऽपिशब्दार्थः पञ्चेन्द्रियेषु द्वादशापीति गाथार्थः ॥ १३० ॥

जीवस्थानेष्वाह—

नाणंतरायदंसण बन्धोदयसंत भंग जे मिच्छे। ते तेरसठाणेसु सण्णिंमि गुणासिया सवे ॥ १३१ ॥

व्याख्या—बन्धोदयसत्स्थानेषु पञ्च ज्ञानान्तराययोः दर्शनावरणे नव सद्बन्धयोरुदये पञ्च, चत्वारो वा ९।४।५। एवंभूता ये मिथ्यादृष्टौ भङ्गाः त्रिषु कर्मसु ते त्रयोदशसु जीवस्थानेषु भवन्ति। संज्ञिनि ये गुणस्थानोक्ता सर्वेऽपि भङ्गा भवन्तीति गाथार्थः ॥ १३१ ॥

तेरससु वेयणीयस्स आइमा होंति भंगया चउरो। निच्चुदय तिण्णि गोए सव्वे दोण्हंपि सण्णिस्स ॥१३२॥

व्याख्या—त्रयोदशसु जीवस्थानेषु वेदनीयस्याद्याश्चत्वारो भङ्गा भवन्ति, सातासातबन्धोपलक्षिताः। नीचैर्गोत्रोदये ये त्रयो भङ्गा व्यवस्थितास्ते त्रयोदशसु जीवस्थानेषु भवन्ति संज्ञिनो द्वयोरपि कर्मणोरखिलाः सम्पूर्णा अपिशब्दात्करणापर्याप्तसंज्ञिदेवस्य चतुर्थोऽपि भवतीति गाथार्थः ॥ १३३ ॥

तिरिउदए नव भंगा जे ते सव्वे असण्णि पज्जत्ते। नारय सुर चउभंगाय रहिया इगिविगलदुविहाणं ॥१३३॥

व्याख्या—तिर्यगायुरुदये नव भङ्गास्ते सर्वेऽप्यसंज्ञिनि पर्याप्ते भवन्त्यायुषः। नारकसुरचतुर्भङ्गकरहितास्त एव नव पञ्च भवन्ति, एकेन्द्रियाणां (विकलेन्द्रियाणां) पर्याप्तापर्याप्तानां देवनारकबन्धोपलक्षितौ तद्बन्धोपरमभङ्गौ च न भवत इति गाथार्थः ॥१३३॥

असण्णि अपज्जत्ते तिरिउदए पंच जह उ तह मणुए। मणपज्जत्ते सव्वे इयरे पण दस उ पुव्वुत्ता॥ १३४ ॥

व्याख्या—असंज्ञिन्यपर्याप्ते तिर्यगायुरुदये पञ्च भङ्गा यथा भवन्ति, तथा मनुष्यायुरुदयेनापि ये पञ्च भङ्गास्ते मनुष्यासंज्ञ्यपर्याप्तस्य भवन्ति। संज्ञिपर्याप्तस्य सर्वेऽपि अष्टाविंशतिसङ्ख्या अपि भवन्ति। 'इतरे' त्ति मनसा अपर्याप्ते संज्ञिसामान्ये मनुष्ये पञ्च तिरश्चपि पञ्च माणुक्ता उभयोरपि दश तुशब्दात् देवनारकयोः करणापर्याप्तयोः स्वायेकैकभङ्गो भवति, एवं द्वादश, लब्ध्यपर्याप्तके दशैव, असंज्ञिन्यपर्याप्तके सम्मूर्छिमनुष्यसम्भवाच्चेति गाथार्थः ॥ १३४ ॥

बंधोदयसंताइं पुण्णाइं सण्णिणो उ मोहस्स। बायरविगलासण्णिसु पज्जेसु दु आइमा बंधा ॥ १३५ ॥

व्याख्या—बन्धोदयसत्स्थानानि पूर्णानि—अविकलानि, पर्याप्तसंज्ञिनो मोहनीयस्य भवन्ति। बादरैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिषु पर्याप्तनामकर्मोदयेषु तुशब्दादाहारपर्याप्तावेकविंशतिबन्धोऽपि स्यात्, लब्धिकरणापर्याप्तकेषु द्वाविंशतिबन्ध एव भवति, अतो द्वावाद्यौ बन्धौ पञ्चसु भवत इति गाथार्थः ॥ १३५ ॥

अट्ठसु बावीसो चिय बंधो अट्ठाइ उदयतिण्णेव। सत्तगजुया उ पंचसु अडसत्त छवीस संतंमि ॥ १३६ ॥

व्याख्या—अष्टसु जीवस्थानेषूक्तशेषेषु सूक्ष्मबादरविकलासंज्ञिसंज्ञ्यपर्याप्तेषु सूक्ष्मपर्याप्ते च द्वाविंशतिबन्ध एव भवति, तद्-

भणने भङ्गका अप्यविकला निर्दिष्टास्ते न पृथगुक्ताः । अष्टादयस्त्रय उदया अष्ट नवदशेति अष्टसु पूर्वोक्तजीवस्थानेषु । सप्तकयुक्तास्त एवाष्टादयस्त्रय उदयाःसप्ताष्ट नवदशेति पञ्चसु पूर्वोक्तस्थानेषु भवन्ति । उभयोरपि पञ्चकाष्टकयोः किमुक्तं भवति-त्रयोदशसु जीवस्थानेषु अष्टसप्तषड्विंशतयः त्रीणि सत्स्थानानि भवन्ति, भङ्गकास्तद्गता अविकला भवन्ति । तुशब्दात् पञ्चानां यदैकविंशतिबन्धस्तदा सप्तादय उदयाः, अष्टाविंशत्येव सत्स्थानम्, यदा तु द्वाविंशतिबन्धस्तदाष्टादयोऽभिहिता एवोदयाः । संज्ञिनः करणापर्याप्तस्य पूर्वोक्तं सर्वमपि स्यात् । द्वितीयविकाराधिक्यात् यदा तस्य करणापर्याप्तस्य सप्तदश बन्धो भवति, तदा षडाद्याश्चत्वार उदया अष्टाविंशतिचतुर्विंशत्येकविंशति त्रीणि सत्स्थानानि सविकल्पानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ १३६ ॥

सण्णिम्मि अट्ठसण्णिम्मिछा इमा तेऽट्ठयोसपरिहीणा । पज्जत्तविगलबायरसुहुमेसु तहा अपज्जाणे ॥ १३७ ॥

व्याख्याः—सञ्ज्ञिनि पर्याप्ते अष्टापि बन्धाः सभेदा भवन्ति । असंज्ञिनि षडाद्या एकोनिशदेकबन्धौ वर्ज्जयित्वा शेषा भवन्ति, त एव षडष्टाविंशतिविहीनाः पञ्चबन्धा भवन्ति, पर्याप्तविकलेन्द्रियबादरसूक्ष्मैकेन्द्रियेषु, तथा तेष्वेवापर्याप्तेषु । सप्तम्यर्थे षष्ठिकरणादपर्याप्तनामोदययोरसंज्ञिसञ्ज्ञिनोरप्येत एव पञ्च बन्धा भवन्ति । अपर्याप्तानां तदुपलक्षिता भङ्गाः, एवं सूक्ष्मबादरपर्याप्तोपलक्षितास्तद्विधानां इन्द्रियोपलक्षिताश्च स्वबुद्धया योजनीया इति गाथार्थः ॥ १३७ ॥

इगवीसाई दो चउ पण उदया पज्जसुहुमबाराणं । सण्णिस्स अ चउवीसा इगि छव्वीसाइ सेसाणं ॥ १३८ ॥

व्याख्या—एकविंशत्याद्यौ द्वावुदयौ लब्ध्याऽपर्याप्तकस्य सप्तभङ्गकस्य भवतः । एकोनत्रिंशतिचतुर्विंशत्युदयावेकेन्द्रियापर्याप्तस्य द्विविधस्यापि । एकविंशतिषड्विंशत्युदयौ त्रसापर्याप्तस्य पञ्चभङ्गकस्य भवतः । एकविंशत्याद्याश्चत्वार उदयाः पर्याप्तसूक्ष्म-

स्थैकेन्द्रियप्रायोग्या एव भवन्ति । एकविंशत्याद्याः पञ्चोदयाः पर्याप्तबादरकेन्द्रियप्रायोग्याः भवन्ति । विकल्पाः स्वनामोदयाङ्काः गुणाना एव । पर्याप्तसंज्ञिनश्चतुरशत्युदयं वर्जयित्वा सर्वेऽप्युदया भवन्ति । पर्याप्तपञ्चेन्द्रियन मोदयाङ्का विकल्पाश्च । एकविंशति-षड्विंशत्युदया एकोनत्रिंशत्याद्याश्चत्वार उदयाः शेषाणां पर्याप्तनामोदयवतां द्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिनां भवन्तीति गाथार्थः ॥१३८॥

तेरससु पंच संता तिण्णि धुवा अट्ठमीइ थाणउइ । सण्णिस्स होंति बारस गुणठाणकमेण नामस्स ॥१३९॥

व्याख्या—त्रयोदशसु जीवस्थानेषु पञ्च सत्स्थानानि भवन्ति, द्वानवत्यष्टाशीत्यष्टकनिक चेति । संज्ञिनो द्वादशापि गुणस्थानक्रमेण । पञ्चेति सिद्धेऽप्यर्थे धुवा ग्रहणात् ज्ञापयति-संज्ञिन्यपर्याप्तेऽन्यदपि तीर्थङ्करोपलक्षितं सत्स्थानद्वयं नोपन्नो-भवतीति गाथार्थः ॥ १३९ ॥ उक्त जीवस्थानेषु कर्मबन्धविधानम् । कर्मणो गत्यादिषु बन्धादिषु सत्प्ररूपणामाह—

बज्झंति सत्त अट्ठ य नारयतिरिसुरगईसु कम्माई । उदीरणावि एवं संतोइण्णाइं अट्ठ तिसु ॥ १४० ॥

व्याख्या—नारकतिर्यक्सुरगतिषु सप्ताष्टौ वा कर्माणि बध्यन्ते, उदीरणाप्येवमेव । सदुदीरणानि अष्टौ तिसृष्वपि लभ्यन्ते इति गाथार्थः ॥ १४० ॥

गुणभिहियं मणुएसु सगलतसाणं च तिरियपडिवक्खा । मणजोगी छउमाइ व कायवई जह सजोगीणं॥१४१॥

व्याख्या—गुणस्थानेषु यदभिहितं तदखिल मनुष्येषु-मनुष्यगतौ भवति, इन्द्रियद्वारे 'सकलेष्वि'ति पञ्चेन्द्रियेषु, कायद्वारे त्रसेषु गुणस्थानाभिहितं सर्वत्र स्वनामोदयोपलक्षित भवति, स्वनामाकृतिप्रगतिवत् तिर्यग्गतिप्रकारास्तद्विपक्षा एके-न्द्रियविकलेन्द्रियाः स्थावरकायिकाश्च वक्तव्याः मनोयोगिनो जीवाः संज्ञिछद्मस्था इव वक्तव्याः । ये क्षीणकषायस्थानेषु कर्मणां

प्रकारास्ते मनसि भवन्ति, न सयोगिकेवलिनो, मनसोऽव्यापारादिति काययोगिनो वाग्योगिनश्च सयोगिपर्यन्तगुणप्रकारा भवन्ति । णमिति वाक्यालङ्कारे इति गाथार्थः ॥ १४१ ॥

वेई नवगुणतुल्ला तिकसाइवि लोभदसगुणसमाणो । सेसाणि वि ठाणाइं एएण कमेण नेयाणि ॥१४२॥

व्याख्या—वेदाः विद्यन्ते येषां ते वेदिनः ते स्त्रीपुंनपुंसकवेदोदयिनः प्राणिनो बादरकषायावसाननवगुणैस्तुल्याः, ये तेषु कार्म्मण प्रकाराः ते त्रिष्वपि वेदोदयेषु भवन्ति । एवं क्रोधमानमायोदयेष्वपि लोभे दशमगुणतुल्यमपि भवति । शेषाण्यपि स्थानानि लेश्यादीनि अनेनैव क्रमेण ज्ञातव्यानि अप्रमत्ततुल्यं पञ्चसु लेश्यासु, योगितुल्यं शुक्ललेश्यायाम् । प्रमत्ताद्ययोगिपर्यन्तेषु ये कार्मण प्रकारास्ते सप्तमे भवन्ति (देशसप्तमे देशविरतमित्र ।) दर्शनज्ञानान्युपयोगास्ते यत्र गुणे यावन्तस्ते तद्गुणप्रकारा भवन्ति । भव्येषु चतुर्दशगुणतुल्यं भवति । संज्ञिषु द्वादशगुणतुल्यम् । असंज्ञि (षु मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोरिव) अभव्येषु च प्रथमगुणतुल्य, अविरतादेकादशगुणतुल्यं सम्यक्त्वे । मिथ्यादृष्टिसास्वादनाविरतसयोग्ययोगितुल्यमनाहारके । त्रयोदशगुणतुल्य आहारके भवति । "[1]कम्माणि" एतावातिदेशोऽभिहितम्, अनया दिशा न्यूनाधिक स्वबुद्ध्या भणनीयम् । प्राग्गुक्तालोकनाद्वा इति गाथार्थः ॥ १४२ ॥

गुणस्थानेषु '[2]जा अपमत्तो सत्तट्ठ बंधगा' इत्यादिना सत्पदप्ररूपणा कृतैव, द्रव्यप्रमाणमाह—

सत्तरसुत्तरमेगुत्तरं तु नो उत्तरोउ सगसयरो । नत्तड्डी निगसओ गुणसओ अड्डवगा य ॥ १४३ ॥

---

१ गा. १४० पूर्वार्द्धान्तिमपदम् । २ द्वार ५ गाथा २ ।

व्याख्या—विंशत्युत्तरशतं बन्धमाश्रित्य प्रकृतीनामभिहितं तस्मादाहारकशरीराङ्गोपाङ्गतीर्थकरप्रकृतयो मिथ्यादृष्टौ न भवन्ति, शेषं सप्तदशोत्तरं शतं बन्धं प्रति सम्भवति । ११७ । सास्वादने पूर्वोक्तास्तिस्रः मिथ्यात्वाद्याश्च षोडश मिथ्यात्वनपुंसकसूक्ष्मत्रिकविकलत्रिकनारकत्रिकैकेन्द्रियजातिस्थावरातपान्त्यसंहननसंस्थानानीति एकोनविंशतिः भवति, शेषमेकोत्तरं शतं भवति । तुशब्दो गुणस्थानख्यापकः । सम्यग्मिथ्यादृष्टौ पूर्वोक्ता एकोनविंशतिरुद्योताद्याश्च पञ्चविंशतिरुद्योतं स्त्यानर्द्धितिर्यग्[1]दुःस्वरत्रिकाणि मध्यमसंस्थानसंहननानन्तानुबन्धिचतुष्काणि स्त्रीवेदाप्रशस्तविहायोगतिनीचैर्गोत्रमिति चतुश्चत्वारिंशदेवमनुष्यायुः सहिता न सम्भवन्ति, शेषा चतुःसप्ततिः बन्धं प्रति सम्भवति । ७४ । असावेव चतुःसप्ततिर्मनुष्यदेवायुस्तीर्थकरसहिता सप्तसप्ततिरविरते बन्धं प्रति भवति । द्वितीयतुशब्दस्त्वायुर्बन्धकान्तर्गतोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्टिरायुषामबन्धक इति ख्यापयति । असावेव सप्तसप्ततिरप्रत्याख्यानावरणौदारिकद्विकमनुष्यत्रिकाद्यसंहननवर्जा सप्तषष्टिर्देशविरते बन्धं प्रति भवति । ६७ । असावेव सप्तषष्टिः प्रत्याख्यानावरणवर्जा त्रिषष्टिः प्रमत्ते भवति । ६३ । असावेव त्रिषष्टिरस्थिराशुभायशोऽरतिशोकासातवर्जाहारकद्विकयुक्ता एकोनषष्टिरप्रमत्ते भवति । ५९ । असावेव देवायुर्वर्जाष्टपञ्चाशदपूर्वकरणे बन्धं प्रति भवति, चशब्दः क्रमोपन्यासार्थं इति गाथार्थः ॥ १४३ ॥

निद्दाडुगे छप्पण्णा छव्वीसा णामतीस विरमंमि । हासरइ भयकुच्छा विरमे बावीस पुव्वंमि ॥ १४४ ॥

व्याख्या—असावष्टपञ्चाशन्निद्राप्रचलाभ्यां वर्जिता षट्पञ्चाशत् तस्मिन्नेवापूर्वकरणे भवति, असावपि नामत्रिंशत्प्रकृति-

1 दुःस्वरदुर्भगानादेयलक्षणम् ।

वर्जिता षड्विंशतिस्तस्मिन्नेव भवति। सुराहारकवैक्रियद्विकानि ६ ध्रुवबन्धित्रसादिका नव नव १८ पराघातोच्छ्वासचतुरस्रतीर्थंकरपञ्चेन्द्रियशुभविहायोगतय इति त्रिंशत्। हास्यरतिभयजुगुप्साविरमे तस्मिन्नेवापूर्वकरणे अतीते बादरकषायादौ द्वाविंशतिर्भवतीति गाथार्थः ॥ १४४ ॥

पुंवेय कोहमाइसु अबज्झमाणेसु पंचठाणाणि। बारे सुहुमे सत्तरस पगतिओ सायमियरेसु ॥ १४५ ॥

व्याख्या—तस्मिन्नेव बादरे पुरुषवेदस्याबन्धके एकविंशतिरेवं क्रोधस्याबन्धे विंशतिर्मानस्यैकोनविंशतिर्मायाया अष्टादश, लोभस्याबन्धके सप्तदश सूक्ष्मकषायादौ, ज्ञानावरणान्तरायदर्शनचतुष्कोच्चैर्गोत्रयशःकीर्तिरिति षोडशकाबन्धे उपशान्तक्षीणकषायसयोगिषु बन्धं प्रति सातमेव भवतीति गाथार्थः ॥ १४५ ॥

गुणगतिसम्बन्धतो बन्धसङ्ख्यामाह—

मिच्छो नरएसु सयं छण्णवई सासणो सयरि मीसो। बावत्तरिं तु सम्मो चउराइसु बंधति अतित्था॥१४६॥

व्याख्या—मिथ्यादृष्टिर्नरके—नरकगतौ प्रकृतिशतं बध्नाति, "[1]घेउव्वाहारदुग" मित्यादिगाथोक्तैकोनविंशतिप्रकृतीः गत्यनुभावेनैव नारका (न) बध्नन्तीति। विंशतितमं तीर्थङ्करनामगुणप्रत्ययान्न बध्नन्त्येवं शेषं शतं भवति। १००। सास्वादनाः प्रकृतीनां षण्णवतिं बध्नन्ति, नरकस्थो मिथ्यात्वनपुंसकहुण्डान्त्यसंहननपरित्यागात्सुज्ञाना। सम्यग्मिथ्यादृष्टिः प्रकृतीनां सप्ततिं बध्नाति, अतएव सास्वादनषण्णवतिर्दुःस्वरत्रिकस्त्यानर्द्धित्रिकतिर्यक्त्रिकमध्यमसंस्थानसंहननानन्तानुबन्धिचतुष्काप्रशस्ताविहा-

१ पञ्चमकारस्य गाथा १०

योगतिर्यग्वेदो[?]गोत्रनीचैर्गोत्रमनुष्यायुर्वर्जिता सप्ततिर्भवति। अविरतसम्यग्दृष्टिः प्रकृतीनां द्वासप्ततिं नरकस्थो बध्नाति पूर्वोक्ता सप्ततिर्मनुष्यायुर्गुशब्दाद् गुणप्रत्ययं तीर्थङ्करनाम च तच्च गुणप्रत्ययेनापि न चतुर्थनरकादिषु बध्यते भवप्रत्ययस्योत्कटत्वादिति गाथार्थः ॥ १४६ ॥

पूर्वोक्तापवादस्यापवादमाह—

मणुयदुगुच्चागोयं भवपच्चइयं न होइ चरिमाए। गुणपच्चइय तु बज्झइ मणुयाउ ण सव्वहा तत्थ ॥ १४७॥

व्याख्या—मनुष्यद्विक उच्चैर्गोत्रं न भवति बन्धं प्रति सप्तमनरकपृथिव्याम्, अतः पूर्वोक्ता सङ्ख्या अनेन प्रकृतित्रयेणोना मिथ्यादृष्टौ सासादने च। गुणप्रत्ययं त्वेतत्त्रिकं भवत्येव सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतयोः। मनुष्यायुष्कं तु पुनः सर्वथा तद्गुणप्रत्ययं भवतीति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

देवगतौ ... —

... वरायवजुया सणंकुमारा ण बंधंति ॥ १४८ ॥

...[1]'वेउव्वाहारदुगं' इत्यादिना ता एव तीर्थ-

...डश यथा सर्वनारकास्तथा सन-

तिरितिगउज्जोयजुया आणयदेवा अणुत्तरसुरा उ। अणमिच्छणीयदुब्भगथीणतिगं अपुमथीवेयं ॥ १४९ ॥

व्याख्या—तिर्यक्त्रिकोद्योतयुक्ता सैवैकोनविंशतिस्त्रयोविंशतिर्भवति, तामानताद्या देवा न बध्नन्ति, गुणभव्यवास्ताः स्वबुद्ध्या नेतव्याः। अनुत्तराः पञ्चानुत्तरविमानवासिनो देवा तेऽनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वनीचैर्गोत्रदुर्भगानादेयायशःस्त्यानर्द्धित्रिक-नपुंसकवेदस्त्रीवेदं तुशब्दाद्दुःस्वरं च पञ्चदश, उत्तरगाथया चान्या एकादशैवमेकोनपञ्चाशत्प्रकृतीर्न बध्नन्ति (४९) शेषामेकसप्तति बध्नन्ति, यतस्ते सर्वेऽपि सम्यग्दृष्टय इति गाथार्थः ॥ १४९ ॥

संघयणा संठाणा पण पण अपसत्थविहगइ न तेसिं। पज्जत्ता बंधंति उ देवाउमसंखवासाऊ ॥१५०॥

व्याख्या—संहननानि संस्थानानि चाद्यवर्जितान्यशुभविहायोगतिश्च न तेषां पञ्चानुत्तरनिवासिनां बन्धं प्रति भवन्ति एतदाख्यातमेव। तिर्यग्गतिविशेषणाद पर्याप्ता असङ्ख्येयवर्षायुषस्तिर्यञ्चो देवायुषं बध्नन्त्येव, एतच्च गाथार्द्धमुत्तरगाथाया-मुपरन सम्बध्यत इति गाथार्थः ॥ १५० ॥

तित्थाययउज्जोयं नारयतिरिविगलतिगतिगेगेंदी। आहारथावरचऊ आऊणा संखपज्जत्ता ॥ १५१ ॥

व्याख्या—तिर्यक्त्रातपोद्योतनामनारकतिर्यक्त्रिकं विकलेन्द्रियत्रिकं एकेन्द्रियजातिराहारकद्विकं स्थावरादिचतुष्कं मनुष्य-देवायुषी नरास्तिर्यञ्चोऽपर्याप्ता असङ्ख्येयवर्षायुष एवमेकत्रिंशतीनां प्रकृतीनामबन्धका इत्युत्तरगाथायां क्रियेति गाथार्थः ॥१५१॥

पज्जत्तिगया दुभगतिगगोयमपसत्थविहनपुंसाणं। संघयणउरलमणुदुगपणसंठाणाण अबंधा ॥ १५२ ॥

व्याख्या—अत एव पर्याप्ता दुर्भगादित्रिकनीचैर्गोत्राप्रशस्तविहायोगतिनपुंसकवेदानां संहननपञ्चकौदारिकद्विकमनुष्यद्विक-

योगतिस्त्रीवेदोद्योतनीचैर्गोत्रमनुष्यायुर्वर्जिता सप्ततिर्भवति। अविरतसम्यग्दृष्टिः प्रकृतीनां द्वासप्ततिं नरकस्थो बध्नाति पूर्वोक्ता सप्ततिर्मनुष्यायुःशब्दाद् गुणप्रत्ययं तीर्थङ्करनाम च तच्च गुणप्रत्ययेनापि न चतुर्थनरकादिषु बध्यते भवप्रत्ययस्योत्कटत्वादिति गाथार्थः ॥ १४६ ॥

पूर्वोक्तापवादस्यापवादमाह—

मणुयदुगुच्चागोयं भवपच्चइयं न होइ चरिमाए। गुणपच्चइयं तु बज्झइ मणुयाउ ण सव्वहा तत्थ ॥ १४७॥

व्याख्या—मनुष्यद्विकमुच्चैर्गोत्रं न भवति बन्धं प्रति सप्तमनरकपृथिव्याम्, अतः पूर्वोक्ता सङ्ख्या अनेन प्रकृतित्रयेणोना मिथ्यादृष्टौ सास्वादने च। गुणप्रत्ययं त्वेतत्त्रिकं भवत्येव सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यविरतयोः। मनुष्यायुष्कं तु पुनः सर्वथा तद्गुणप्रत्ययं भवतीति गाथार्थः ॥ १४७ ॥

देवगतौ विशेषमाह—

सामण्णसुराजोगा आजोइसिया ण बंधहि सतित्था। इगिथावरायवजुया सणंकुमारा ण बंधंति ॥ १४८ ॥

व्याख्या—सामान्येन या देवानामयोग्या बन्धं प्रति प्रागभिहितास्ताः षोडश[1] 'वेउव्वाहारदुगं' इत्यादिना ता एव तीर्थङ्करसहिताः सप्तदश भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्का न बध्नन्ति एकेन्द्रियस्थावरातपयुक्ता एव षोडश यथा सर्वनारकास्तथा सनत्कुमाराद्या नैकोनविंशतिप्रकृतीः बध्नन्ति इति गाथार्थः ॥ १४८ ॥

१ प्रथमद्वारगाथा ३० ।

तिरितिगउज्जोवजुया आणयदेवा अणुत्तरसुरा उ । अणमिच्छणीयदुभगथीणतिगं अपुमथीवेयं ॥ १४९ ॥

व्याख्या—तिर्यक्त्रिकोद्योतयुक्ता सैकोनविंशतिरुपोविंशतिर्भवति, तामानताद्या देवा न बध्नन्ति, गुणप्रत्ययास्ताः स्वबुद्ध्या नेतव्याः। अनुत्तराः पञ्चानुत्तरविमानवासिनो देवा तेऽनन्तानुबन्धिमिथ्यात्वनीचैर्गोत्रदुर्भगानादेयायशःस्त्यानर्द्धित्रिकनपुंसकवेदस्त्रीवेदं तुशब्दाद् दुःस्वरं च पञ्चदश, उत्तरगाथया चान्या एकादशैवमेकोनपञ्चाशत्प्रकृतीर्न बध्नन्ति (४९) शेषामेकसप्तति बध्नन्ति, यतस्ते सर्वेऽपि सम्यग्दृष्टय इति गाथार्थः ॥ १४९ ॥

संघयणा संठाणा पण पण अपसत्थविहगइ न तेसिं । पज्जत्ता बंधंति उ देवाउमसंखवासाऊ ॥१५०॥

व्याख्या—संहननानि संस्थानानि चाद्यवर्जितान्यशुभविहायोगतिश्च न तेषां पञ्चानुत्तरनिवासिनां बन्धं प्रति भवन्ति पञ्चदशान्यतत्त्वेव । तिर्यग्विशेषणार्थः पर्याप्ता असङ्ख्येयवर्षायुषस्तिर्यञ्चो देवायुर्बध्नन्त्येव, एतच्च गाथार्द्धमुत्तरगाथयामुचरत्र सम्बन्धनीयमिति गाथार्थः ॥ १५० ॥

तित्थायवउज्जोयं नारयतिरिविगलतिगतिगेगिंदी । आहारथावरचऊ आऊणा संखपज्जत्ता ॥ १५१ ॥

व्याख्या—तीर्थकरातपोद्योतनामनारकत्रिकतिर्यक्त्रिकविकलेन्द्रियत्रिकं एकेन्द्रियजातिराहारकद्विकं स्थावरादिचतुष्कं मनुष्यदेवायुषी नरायुर्वर्जं पर्याप्ता असङ्ख्येयवर्षायुष एवमेकत्रिंशतीनां प्रकृतीनामबन्धका इत्युत्तरगाथायां क्रियेति गाथार्थः ॥१५१॥

पज्जत्तिगा दुभगतिगणीयमपसत्थविहगनपुंसाणं । संघयणउरलमणुदुगपणसंठाणाण अबंधा ॥ १५२ ॥

व्याख्या—ता एव पर्याप्ता दुर्भगादित्रिकनीचैर्गोत्राप्रशस्तविहायोगतिनपुंसकवेदानां संहननपञ्चकौदारिकद्विकमनुष्यद्विक-

पञ्चसंस्थानप्रकृतीनामबन्धकास्ताभिः युक्तानां प्राक्तनानामपि, एवं द्विचत्वारिंशतो देवायुषं प्राग्गाथार्द्धप्रतिपादितं पञ्चैता ब-ध्नन्ति, नैकचत्वारिंशदिति गाथार्थः ॥ १५२ ॥

किण्हाइतिगे असंजमे य वेउव्विजुगे न आहारं । बंधइ न उरलमीसे नरयतिगं छट्ठमयराउं ॥ १५३ ॥

व्याख्या—कृष्णादिलेश्यात्रिकोदये असंयमोदये च वैक्रियपुग्मे इति वैक्रियशरीरे वैक्रियमिश्रे च नाहारकद्विकं जीवो ब-ध्नाति । न चौदारिकमिश्रयोगे सति नरकत्रिकं देवायुषं च बध्नाति । तदितरायुषोऽप्रतिषेधाद्बन्धो भवतीति गाथार्थः ॥१५३॥

कम्मगजोगि अणाहारगो य सहिया दुगाउ णेयाओ । सगवण्णा तेवट्ठी बंधति आहारमएसुं ॥ १५४ ॥

व्याख्या—कार्मणयोगी जीवोऽनाहारकश्च मनुष्यतिर्यगायुःसहिताः पूर्वोक्ताः षट् प्रकृतीर्न बध्नाति, त्रिषष्टिमाहारक-मिश्रयोगे बध्नाति, सप्तपञ्चाशदाहारकयोगे बध्नाति । या च न बध्नाति ता उच्यन्ते—द्वादशाद्याः कषाया मिथ्यात्वं तिर्यग्मनुष्य-दुःस्वरस्त्यानर्द्धिविकलेन्द्रियसूक्ष्मनरकत्रिकाणि संहननपञ्चकं संस्थानपञ्चकं औदारिकाहारकद्विकं स्थावरैकेन्द्रियातपस्त्रीनपुंसको-द्योतनीचैर्गोत्राऽशुभविहायोगतयः शेषास्त्रिषष्टिस्तां प्रमत्त आहारकमिश्रे च बध्नाति । ६३ । अस्थिरोऽशुभायशोऽरतिशोकासात-वर्जिता त्रिषष्टिः सप्तपञ्चाशद् भवति तां प्रमत्तोऽप्रमत्तो वा आहारकशरीरी तदनुभावादेव बध्नाति, न शेषां त्रिषष्टिमिति गाथार्थः ॥ १५४ ॥

तेऊलेसाईया बंधंति न निरयविगलसुहुमतिगं । सेगिंदिथावरायवतिरियतिगुज्जोय नव बारं ॥ १५५ ॥

व्याख्या—तेजोमया लेश्या तेजोलेश्या तस्या आदिः प्रथमो विभागः तमतीता द्वितीयविभागावस्थिता जीवाः नरकत्रिकं

निकलेन्द्रियत्रिकं सूक्ष्मत्रिकं नव न बध्नन्ति, यतस्तेजोलेश्यामनुष्यतिर्यञ्चो देवेष्वेवोपपद्यन्ते, देवा अपि न तद्विधमाणिषु । ता एव नवैकेन्द्रियस्थावरातपरहिता द्वादश शुक्लापद्मलेश्याजीवा बध्नन्ति, यतस्तद्विधाः तिर्यङ्मनुष्या देवेष्वेवोपपद्यन्ते, देवा न तद्विधेषु । ता एव द्वादश तिर्यक्त्रिकोद्योतरहिताः षोडश प्रधानशुक्ललेश्या न बध्नन्ति, यतः शुक्लेश्याः तिर्यङ्मनुष्या देवेष्वेवोपपद्यन्ते, देवास्तु मनुष्येष्वेव, नारकेषु शुभलेश्याभावे न सम्भवतीति गाथार्थः ॥ १५५ ॥

सुयदेविपसायाओ पगरणमेयं समासओ भणियं । समयाओ चन्दरिसिणा समइविभवाणुसारेण ॥१५६॥

॥ इइ पञ्चसंगहस्स पंचमं दारं सम्मत्तं ॥

व्याख्या—श्रुतदेवीप्रसादतः प्रसादेन प्रकरणमेतत् पञ्चसंग्रहाख्यम्, समासतः–सङ्क्षेपेण, भणितम्–उक्तम् । समयात् आगमाच्चन्द्रर्षिणा–चन्द्रर्षिनाम्ना साधुना स्वमति (विभवानुसारेण–स्व) शक्तितः इत्यक्षरगमनिका, अतो भगवतीप्रसादतो भावार्थाज्ञानादुक्तानामेतच्छास्त्रं श्रुततोऽर्थतश्चाविकलं भवतु इति गाथार्थः ॥

विवरणमस्य कृते सूत्रकृता यताप कुर्वता पुण्यम् । यदवाप्तं विपसुखभाग् भवतु च तेनेह भव्यजनः ॥१॥
मतिमान्द्यान्निरूद्धं यदोक्तं सर्वशास्त्रपाठेन । सूत्रे तद्वृत्तौ वा क्षमन्तु तत्सर्वशास्त्रज्ञाः ॥ २ ॥
गच्छतो गतिनियोतस्य पुण्यमायामिनोविभोः । भव्याम्भोजाकरेनस्य कर्मकृन्ततविभुजः ॥ ३ ॥
मागमागमरत्नानि गम्भीरक्षीरसागरोपमः । सम्यक्त्वज्ञानचारित्रगुणशीलसुसज्जनः ॥ ४ ॥
पार्श्वनेतृपदस्य पादारविन्दसेवकः । पार्श्वयोः पादसेवातः कृतं शास्त्रमिदं मया ॥ ५ ॥

छन्दोलक्षणमिश्रानाद्विरुद्धं यदकारि च। मयाऽज्ञत्वदोषेण तत्क्षमन्तु मनीषिणः ॥ ६ ॥
यदक्षरपरिभ्रष्टं मात्राबिन्दुविवर्जितम्। साग्रं वा तत्क्षमन्त्वत्र स्थिरं स्यात्कस्य मानसम् ? ॥ ७ ॥
सद्गतिपथपद्मदनं मिथ्यात्वतमोविनाशदिननाथम्। प्रकटितसकलपदार्थं जैनं वरशासनं जयति ॥ ८ ॥

इति श्रीपञ्चसंग्रह मूलवृत्ति समाप्ता.